AICOSS 2019

17-18-19 April

ARTVIN INTERNATIONAL CONGRESS of SOCIAL SCIENCES

CURRENT DEVELOPMENTS IN GLOBAL ECONOMY, FINANCE AND POLITICS

PROCEEDING BOOK

BİLDİRİ KİTABI

ISBN: 978-605-62377-5-1

Artvin / 2019

ORGANIZERS

EXECUTIVE COMMITTEE

Fahrettin TİLKİ (Chair of Congress)

Murat BERBEROĞLU

Uğur UZUN

Fikret SÖZBİLİR

Orhan ŞİMŞEK

Sinem Gözde BEŞBALLI

Emek YILDIRIM

SECRETERIAT

Fatma NALBANT

Mert ŞAKI

Bulut DOĞAN

Tülay DEMİR

Yusuf YALÇINKAYA

Zafer ADALI

SCIENTIFIC BOARD

Alikram ABDULLAYEV (The Academy of Public Administration Under the President of the Republic of Azerbaijan)

Azamat Akhtyamov BASHKORTOSTAN (Bashkir State University, Russia)

Eszter WIRTH (Comillas Pontifical University, Spain)

Mubariz HASANOV (Okan University, Turkey)

Murteza HASANOĞLU (The Academy of Public Administration Under the President of the Republic of Azerbaijan)

Orucov Elşar QURBANOĞLU (Baku State University, Azerbaijan)

Romar CORREA (University of Mumbai, India)

Ahmet Arif EREN (Niğde Ömer Halisdemir University, Turkey)

Ahmet Burçin YERELİ (Hacettepe University, Turkey)

Ahmet Emre BİBER (Bolu Abant İzzet Baysal University, Turkey)

Ahmet KAMACI (Bartın University, Turkey)

Ahmet MAKAL (Ankara University, Turkey)

Ahmet Mutlu AKYÜZ (Gümüşhane University, Turkey)

Altuğ Murat KÖKTAŞ (Ahi Evran University, Turkey)

Aybüke Elif CEYHUN SEZGİN (Ankara Hacı Bayram University, Turkey)

Ayhan BİLGİN (Artvin Çoruh University, Turkey)

Aykut KARAKAYA (Recep Tayyip Erdoğan University, Turkey)

Aytekin GÜVEN (Bolu Abant İzzet Baysal University, Turkey)

Aziz KONUKMAN (Ankara Hacı Bayram Veli University, Turkey)

Bayram KAYA (Giresun University, Turkey)

Bener GÜNGÖR (Atatürk University, Turkey)

Bülent GÜLOĞLU (İstanbul Technical University, Turkey)

Bünyamin ER (Karadeniz Teknik University, Turkey)

Çağatay Edgücan ŞAHİN (Ordu University)

Davut AYGÜN (Recep Tayyip Erdoğan University, Turkey)

Derya Deviner ERGUVAN (Artvin Çoruh University, Turkey)

Emek YILDIRIM (Artvin Çoruh University, Turkey)

Eray ESER (Artvin Çoruh University, Turkey)

Erinç YELDAN (Bilkent University, Turkey)

Ersan BOCUTOĞLU (Avrasya University, Turkey)

Esin Hamdi DİNÇER (Artvin Çoruh University, Turkey)

Fahrettin TİLKİ (Artvin Çoruh University, Turkey)

Fatih Hakan DİKMEN (Ankara Hacı Bayram Veli University, Turkey)

Fevzi ENGİN (Bolu Abant İzzet Baysal University, Turkey)

Fikret SÖZBİLİR (Artvin Çoruh University, Turkey)

Filiz ZABCI (Ankara University, Turkey)

Fügen DURLU ÖZKAYA (Ankara Hacı Bayram University, Turkey)
Gülenay BAŞ DİNAR (Bolu Abant İzzet Baysal University)
Gülten DURSUN (Kocaeli University, Turkey)
Hakan Naim ARDOR (Ankara Hacı Bayram Veli University, Turkey)
Halis DEMİR (Recep Tayyip Erdoğan University, Turkey)
Hanlar REŞİDOĞLU (Mersin University, Turkey)
Hasan AYAYDIN (Gümüşhane University, Turkey)
Hasan AYYILDIZ (Karadeniz Teknik University, Turkey)
Hüseyin SADOĞLU (Karadeniz Teknik University, Turkey)
İlkben AKANSEL (Bartın University, Turkey)
İrfan YAZICIOĞLU (Ankara Hacı Bayram University, Turkey)
Kadir KIRDA (Artvin Çoruh University, Turkey)
Kerem GÖKTEN (Niğde Ömer Halisdemir University, Turkey)
M. Kemal AYDIN (Sakarya University, Turkey)
M. Mustafa AYDIN (Bolu Abant İzzet Baysal University, Turkey)
Mehmet ARI (Bolu Abant İzzet Baysal University, Turkey)
Mehmet İnanç ÖZEKMEKÇİ (Erciyes University, Turkey)
Mehmet NAR (Artvin Çoruh University, Turkey)
Mehmet OKAN (Artvin Çoruh University, Turkey)
Muhammed ARDIÇ (Artvin Çoruh University, Turkey)
Muhammet Ali SAĞLAM (Artvin Çoruh University, Turkey)
Murat BERBEROĞLU (Artvin Çoruh University, Turkey)
Mustafa EMİR (Karadeniz Teknik University, Turkey)
Mustafa UYSAL (Artvin Çoruh University, Turkey)
Münevver KATKAT ÖZÇELİK (Artvin Çoruh University, Turkey)
Müslüme NARİN (Ankara Hacı Bayram Veli University, Turkey)
Nevin AYDIN (Artvin Çoruh University, Turkey)
Nezahat ALTUNTAŞ DUMAN (Aksaray University, Turkey)
Olgun CABRİ (Artvin Çoruh University, Turkey)
Orhan ŞİMŞEK (Artvin Çoruh University, Turkey)
Osman KARAMUSTAFA (Recep Tayyip Erdoğan University, Turkey)
Ozan ERUYGUR (Ankara Hacı Bayram Veli University, Turkey)

Ömer Selçuk EMSEN (Atatürk University, Turkey)

Özge KORKMAZ (Bayburt University, Turkey)

Özgür DOĞAN (Artvin Çoruh University, Turkey)

R. Koray YILMAZ (Ondokuz Mayıs University, Turkey)

Rahmi YAMAK (Karadeniz Teknik University, Turkey)

Sadık ÇUKUR (Bolu Abant İzzet Baysal University, Turkey)

Serkan AKÇAY (Artvin Çoruh University, Turkey)

Seymur AĞAZADE (Recep Tayyip Erdogan University, Turkey)

Sinem Gözde BEŞBALLI (Artvin Çoruh University, Turkey)

Şükrü APAYDIN (Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Turkey)

Tarhan OKAN (Bandırma 17 Eylül University, Turkey)

Tuğba AYDIN AZALOV (Artvin Çoruh University, Turkey)

Ufuk SERDAROĞLU (Ankara Hacı Bayram Veli University, Turkey)

Uğur ESER (Bolu Abant İzzet Baysal University, Turkey)

Uğur UZUN (Artvin Çoruh University, Turkey)

Yakup KÜÇÜKKALE (Karadeniz Teknik University, Turkey)

Yeliz SARIÖZ GÖKTEN (Niğde Ömer Halisdemir University, Turkey)

Yusuf MURATOĞLU (Hitit University, Turkey)

Zehra DOĞAN ÇALIŞKAN (Bolu Abant İzzet Baysal University, Turkey)

Zeynep ÖZTÜRK (Artvin Çoruh University, Turkey)

Keynote Speakers

Prof. Dr. M. Necat Coşkun (Ankara Hacı Bayram Veli University)

Prof. Dr. Recep Bozdoğan (Marmara University)

Assoc. Prof. Dr. Andrey Vershitsky (Crimean Federal University)

Dr. Elnur Aliyev (The Academy of Public Administration Under the President of the Republic of Azerbaijan)

Prof. Dr. Salih Okumuş (University of Prishtina, Kosovo)

Dr. Ryszard Zamorski (University of Technology and Life Sciences in Bydgoszcz-Poland)

Dr. Florin Petrescu (CCD Ilfov-Romania)

Programme

17 Nisan 2019 Çarşamba		
Hopa Ticaret ve Sanayi Odası Atatürk Konferans Salonu		
9:30 10:30	Açılış ve Protokol Konuşmaları	
ARA		
10:45 12:00	Abuzer Pınar (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)- Küresel Ekonominin Yeniden Yapılanması ve Devletin Yeni İşlevi	
	Ahmet Burçin Yereli (Hacettepe Üniversitesi)- Ekonomik Terör ve Uluslararası Ekonomik Tehditler	
ÖĞLE ARASI		
13:00 14:30	Recep Bozdoğan (Marmara Üniversitesi) Küresel Kentler ve Türk Kentlerinin Uluslararası Konumu	
	Mustafa Necat Coşkun (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi) Küresel Krizden Normalleşmeye Geçişte Dünya ve Türkiye Ekonomisi	
	Elnur Aliyev (Azerbaycan Devlet Başkanlığına Bağlı Devlet İdarecilik Akademisi / Azerbaycan) - Azerbaycan'da Sürdürülebilir Kalkınma Politikalarının Uluslararası Karşılaştırmalı Analizi	
14:45 15:45	**1. Oturum /** Moderatör: Elif Karaçimen	
	Elif Karaçimen Ekin Değirmenci	Doğu Karadeniz'de Çayın Meta Zinciri ve Değişen Toplumsal İlişkiler
	Özal Çiçek Çağatay Edgücan Şahin	Türkiye'de Şeker Fabrikalarının Özelleştirilmesinin Pancar Üreticilerinin Geleceği Üzerindeki Etkileri
	Özal ÇiçekÇağatay Edgücan Şahin	Türkiye'de Şeker Fabrikaları Özelleştirmelerinin Şeker İşçilerinin Geleceği Üzerindeki Etkileri
	Kurtuluş Yılmaz Genç	The Importance of Kemalpaşa District as an Example of Street Economy
16:00 17:00	**2. Oturum/**Moderatör: Fahriye Öztürk	
	Fahriye Öztürk	Klasikler ve İlk Eksik Tüketimci Yaklaşımlara İki Örnek: Malthus ve Sismondi
	Hande Sevgi	Küresel Kriz Sonrası TCMB'nin Para Politikası Duruşu
	M. Aykut Attar	Nüfus Politikalarının Refah ve Büyüme Maliyetleri: Genel Denge Çözümlemesine Dayalı Yeni Bulgular
	Leyla Gizem Eren Ahmet Arif Eren	Bulgaristan Ekonomisinin Küreselleşen Dünyaya Entegrasyonu: Türkiye-Bulgaristan Karşılaştırmalı Bir Analiz
	Dilek Başar Fatih H. Dikmen	Türkiye Ekonomisinde Deniz Ticareti Ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Vektör Otoregresif Model ile Analizi
17:15 18:15	**3. Oturum/**Moderatör: Altuğ M. Köktaş	
	Altuğ M. Köktaş Işıl Şirin Selçuk Ali Gökhan Gölçek	Türkiye'de Obez Bireylerin Sosyoekonomik Özellikleri: 2016 Yılı Örneği
	Ahmet Burçin Yereli Altuğ M. Köktaş Ali Gökhan Gölçek	Türkiye'de Kayıt Dışı İstihdamın Hanehalkı Verileri Üzerinden İncelenmesi
	Önder Çalçalı	Vergi Cennetlerinin Zararlı Ekonomik Faaliyetleri ve Bu Faaliyetlerin Önlenmesine Yönelik Uluslararası Girişimler
	Önder Çalçalı	Türkiye'de Eğitime Ayrılan Mali Kaynağın Verimlilik Boyutuna Bir Bakış
18 Nisan 2019 Perşembe		
Hopa İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Salon A5		
09:00 10:00	Moderatör: Hakan Gültekin Salih Okumuş (University of Prishtina)-Kosova'da Türkçe Eğitimi ve Karşılaşılan Problemler (Bağımsızlık Dönemi 2008-2018) Andrey Vershitsky (Crimean Federal University)- Innovative Entrepreneunial Activity Development in Conditions of Shadow Economy Ryszard Zamorski (University of Technology and Life Sciences in Bydgoszcz)- The EU Erasmus Project(S) Impact on Higher Education System and Students' Personality Development and Business Carreers Of The Graduates	

10:15 11:15	**4. Oturum/**Moderatör: Nebi Gümüş	
	Lasha Bazhunaishvili (Batumi Shota Rustaveli State University / Gürcistan)	"Limitrophes" as cause of Contested Neighborhood
	Gela Iremadze (Batumi Shota Rustaveli State University / Gürcistan)	Conflicts and some security issues in the black sea region
	Irakli Gorgiladze (Batumi Shota Rustaveli State University / Gürcistan)	Intersection of strategic interest in the black sea region
	Hakan Gültekin	Comparing Shakespeare's Dreams in Turkish: A Comparative Study of Can Yücel's Bahar Noktası and Bülent Bozkurt's Bir Yaz Gecesi Rüyası
11:30 12:30	**5. Oturum/**Moderatör: Emek Yıldırım	
	Sara Hüseynova	Azerbaycan Cumhuriyeti Sosyo-Ekonomik Dahili Büyüme Parametrelerinin Analizi
	Emek Yıldırım	Günümüz Rusya'sında Ataerki ve Kadınların Ahvali
	Murteza Hasanoğlu	Azerbaycan'da Küreselleşmenin Sosyo-Ekonomik Etkileri ve Kamu Yönetimine Yansımaları
	Orudzhev Elshar Mammadova Leyla Abbaszade Musa	Azerbaycan, Rusya ve Kazakistan GSYİH'ları Arasındaki Eşbütünleşme İlişkileri
	Orudzhev Elshar Mammadova Leyla Abbaszade Musa	Rub/Azn Kur Değişimlerinin Polinomial-Spektral İçerikli Karışık Ekonometrik Tahlili
ARA		
13:30 14:30	**6. Oturum/**Moderatör: İsmail Tamer Toklu	
	Arzu Tuygun Toklu	Hizmet Üreticisi Olan Üniversitelere Yönelik Öğrencilerin Memnuniyeti. Doğu Karadeniz Bölgesinde Bir Araştırma
	Özgür Doğan	Öğrencilerin Umutsuzluk Düzeyleri ve Kontrol Odakları Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma: Artvin Çoruh Üniversitesi, Hopa İİBF Uygulaması
	Süleyman Akkaşoğlu Ceyhun Akyol Şevki Ulama Burhanettin Zengin	Girişimcilik Eğitimi Alan Üniversite Öğrencilerinin Mezuniyet Sonrası Girişimcilik Eğilimlerinin Araştırılması
	Özlem Hacıfettahoğlu Selçuk Perçin	Üniversite Öğrencilerinin Online Alışveriş Sitesi Seçim Kriterlerinin Bütünleşik Yapısal Eşitlik Modeli ve Analitik Hiyerarşi Süreci Yaklaşımı ile İncelenmesi
14:45 15:45	**7. Oturum/**Moderatör: Muhammed Ardıç	
	Muhammed Ardıç	Muhasebe Meslek Mensuplarının Muhasebe Standartlarına Bakış Açıları Ve Farkındalıkları Üzerine Bir Araştırma
	Muhammed Ardıç	Süper Lig Futbol Kulüplerinin Finansal Performansının Dupont Finansal Analiz Sistemi Kullanılarak İncelenmesi
	Turan Öndeş Mehmet Serkan Çalı	Bireysel Emeklilik Hakkında 2008-2018 Yılları Arasında Türkiye'de Yapılmış Lisansüstü Çalışmaların Bibliyometrik Analizi
	Mustafa Savcı İmad Balioğlu	Kısıtlar Teorisine Göre İşletmelerin Performans Ölçümünde Süreç Katkı Muhasebesinin Rolü

16:00 17:00	**8. Oturum/**Moderatör: Özgür Doğan	
	Kadir Kırda	Veri Madenciliğinde Sınıflandırma: İkinci El Otomobil Fiyatları Üzerine Bir Araştırma
	Kadir Kırda	Yapay Sinir Ağları ile İkinci El Otomobil Fiyatlarının Tahmini
	Önder Dilek Akif Ziya Bayrak	Finansal Okuryazarlık: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Fındıklı Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma
	Önder Dilek	Kredi Kartı Kullanımında Etkili Olan Faktörler: Trabzon Üzerine Bir Uygulama
	Şeyma Şahin Kutlu Musa Bayır	Enflasyonun İçsel ve Dışsal Belirleyicilerine Yönelik Ampirik Bir Analiz
17:15 18:15	**9. Oturum/**Moderatör: Zehra Doğan Çalışkan	
	Zehra Doğan Çalışkan	Doğrudan Yabancı Yatırımlar ile İş Yapma Kolaylığı ve Arasındaki İlişki
	Tyschenko V. Ostapenko V. (Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics)	Education, Science & Innovation for Socio-Economic Development
	Mehmet Ferhat Özbek Davran Yuldaşev	Are Distractions the Source of the Problem or Solution? The Theory of Distractions in the Workplace
	Mehmet Ferhat Özbek Nurkhodzha Akbulaev	The Effect of Limited Growth Opportunities on Turnover Intentions: The Mediating Role of the Frustration and Moderating Role of the Income
Hopa İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Salon A6		
10:15 11:15	**10. Oturum/**Moderatör: H. Kutay Aytuğ	
	Yener Oğan Fügen Durlu Özkaya	Kamerun Mutfağı Gastronomik Unsurlarının Değerlendirilmesi
	Ceyhun Akyol Orhan Batman	Turizm Endüstrisinde Faaliyet Gösteren Yerli Örgütlerin Global Turizm Pazarlamasındaki Rolü
	H. Kutay Aytuğ Semra Uçar	Sinop İlinin Alternatif Turizm Potansiyelinin Değerlendirilmesi
	Ceyda Ceyhun Atabaycan Pars Şahbaz	Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Çocuklarda Rekreatif Faaliyet Olarak Sporun Önemi
11:30 12:30	**11. Oturum/**Moderatör: Aydın Bayram	
	Ragıp Ergün Fatih Demir	Kadim Bir Kavram Olarak Mülkiyetin Anarşizm ve İslam'daki Karşılaştırmalı Analizi
	Ragıp Ergün Fatih Demir	Selfie: Postmodern Dünyanın Kıblesi
	Nurullah Yelboğa	Borçka İlçesinde Taziye Kültürü Üzerine Nitel Bir Çalışma
	Yasin Uçarlı	Doğu Karadeniz Yöresinde Bir Gelenek: Atmacacılık

ARA		
13:30 14:30	**12. Oturum/**Moderatör: Yener Oğan	
	Nurullah Yelboğa	Üniversite Öğrencilerinin Yaşlılık Algısı: Borçka Acarlar MYO Örneği
	Yener Oğan Aybuke Elif Ceyhun Sezgin	Katkı Maddesi Antioksidanlarının Gastronomi Açısından Değerlendirilmesi
	Mustafa Filiz Mustafa Kaya	Doğu Karadeniz Bölgesinde Yer Alan İllere Ait Sağlık Göstergelerinin Karşılaştırılması
	Mustafa Kaya Mustafa Filiz	Health 4.0 ve Türkiye
14:45 15:45	**13. Oturum/**Moderatör: Reyhan Ayşen Wolff	
	Ela Oğan Reyhan Ayşen Wolff	Uluslararası Rekabet Stratejileri Kapsamında Türkiye'nin Küresel Rekabet Stratejileri Üzerine Bir Değerlendirme
	Nadide Çakıroğlu Suna Ersavaş Kavanoz	Türkiye'de Kentsel Yoksullukta Belediyelerin Rolü
	Burcu Koyuncu	Belediyelerde Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme Yaklaşımının Rolü ve Önemi
	Ela Oğan Mehmet Ozan Cinel	Kurumsal Yönetişim ve Kurum DNA'sı Arasındaki İlişkiyi Belirlemeye Yönelik Bir Alan Araştırması
16:00 17:00	**14. Oturum/**Moderatör: Sinem Gözde Beşballı	
	Kübra Koç Erdal Harunoğulları Ayhan Orhan	Sosyal Eşitsizliğin Doğası ve Toplumsal Yansımaları
	Mehmet Serhat Pancaroğlu Selçuk Perçin	Satın Alma Faktörlerinin Bütünleşik Yapısal Eşitlik Modeli-Analitik Hiyerarşi Süreci ile İncelenmesi: Artvin İli Örneği
	Yunus Odabaş Murat Güneş	Çifte Vergilendirmeyi Önlemede Uluslararası Vergi Anlaşmalarının Rolü
	Gönül Oğuz	Urich Beck'in Risk Toplumu: Yeni Bir Moderniteye Doğru
	Cengiz Özgün	Türk Siyasal Hayatında Başkanlık Tartışmaları ve Liderlik Yaklaşımları
17:15 18:15	**15. Oturum/**Moderatör: Süleyman Çakır	
	Süleyman Çakır	Ölçüt Odaklı Veri Zarflama Analizi ile ISO 500 Firmalarında Etkinlik Ölçümü
	Saime Başaran Süleyman Çakır	Bulanık Todım Yöntemiyle Gıda Sektöründe Tedarikçi Seçimi
	Erdoğan Kaygın Neşe Salik Yılmaz Şimşek Ethem Topçuoğlu	Kripto Paraların Geleceği
	Erdoğan Kaygın Neşe Salik Yılmaz Şimşek Ethem Topçuoğlu	Endüstri 4.0 ile Birlikte Ortaya Çıkan Modern Kariyer Yaklaşım ve Sorunları
	Yunus Zengin Akın İpek	Endüstri 4.0'dan Toplum 5.0'a Akademik Bir Bakış

Hopa İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Salon A7		
10:15 11:15	**16. Oturum**/Moderatör: Kasım Eren	
	Kasım Eren	Avrupa Birliği'nden Seçilmiş İki Ekonomi: İngiltere ve Almanya
	Erol Subaşı	Internationalization of the Capital, American Hegemony and Changing Roles of the State: A Poulantzasian Approach to Debates Over Globalization
	Arzu Al Semih Kalyoncuoğlu Seniyye Kalyoncuoğlu	Enerji Güvenliği Stratejilerinde Türkiye'nin Jeopolitik Konumunun Önemi: TANAP Projesi
	Meral Balcı Semih Kalyoncuoğlu Seniyye Kalyoncuoğlu	Birleşmiş Milletler Barışı Korumakta Umut Vaat Etmekte Midir?
11:30 12:30	**17. Oturum**/Moderatör: Seymur Ağazade	
	Aykut Karakaya Seymur Ağazade	Avrupa Ülkelerinde Banka Sorunlu Kredilerin Sürdürülebilirliği
	Aykut Karakaya Seymur Ağazade	Avrupa Ülkelerinde İnovasyon ve İhracat Arasında Uzun Dönemli İlişki
	Hasan Ayaydın Abdulmuttalip Pilatin Abdulkadir Barut	Takipteki Kredilerin Bankaya Özgü, Finansal ve Makroekonomik Belirleyicileri: Türkiye Örneği
	Hasan Ayaydın Abdulmuttalip Pilatin Abdulkadir Barut Fahrettin Pala	AR-GE Harcamaları Piyasa Değeri/Defter Değerini ve Hisse Başına Karı Etkiler Mi? : BİST Teknoloji Endeksi (XUTEK) Uygulaması
ARA		
13:30 14:30	**18. Oturum**/Moderatör: Uğur Sivri	
	Uğur Sivri	Cumhuriyet Dönemi Boyunca Farklı Enflasyon Rejimlerinin Tespit Edilmesine Yönelik Ekonometrik Bir Analiz
	Tekin Avaner Aydın Mehmetoğlu	Bir Zamanlar IMF: Türkiye'nin Ekonomi Yönetiminden Kısa Kesitler
	Tekin Avaner Aydın Mehmetoğlu	Türk Kurtuluş Savaşında Çete Örgütlenmesi ve Yönetimi Örneği Olarak Çerkez Ethem Olayı
	Bekir Elmas Salih Aydın	Enerji İthalatının Cari İşlemler Açığı Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi
14:45 15:45	**19. Oturum**/Moderatör: Mustafa Kemal Gümüş	
	Azer Hüseyn	Yöneticilerin Yönetilenlerin Sorunlarını Anlama Teknikleri
	Karlygash Ashirkhanova	Kazak Halk Hekimliğindeki Hayvansal Ürünlerle Tedavi Yöntemleri
	Aydin Huseynov	Interest Rate Risk Stemming from Liquidity Risk, Gap and Duration Analysis in Banks
	Florentina Gümüş Fehmi Turgut	Clash of Cultures in Ayad Akhtar's Disgraced
	Abdelkader Nassour Saliha Meftah	Does Political Risk Affect Attracting FDI to Algeria? Econometric Analysis
16:00 17:00	**20. Oturum**/Moderatör: Fatma Nalbant	
	Tuğrul Korkmaz Fatma Nalbant	Feminist Teori Temelinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Türkiye Bağlamında Değerlendirilmesi
	Menşure Kolçak Salih Aydın	Trabzonspor Sportif AŞ'nin Finansal Durumunun Altman Z Modeliyle Değerlendirilmesi
	Thaer Alasaad Mehmet Şahin Gök	Generating Factors of Success and Failure of Companies: Empirical Study for Turkish Companies
	Sonay Akar	Su Kamusallığının Değişen Niteliğinin Değerlendirilmesinde Suyun Finansmanının İncelenmesi: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Örneği
	Abdulgazi Yıkıcı	Günümüzde Ayrılıkçı Milliyetçilikler

TABLE OF CONTENTS

Azerbaycan'da Sürdürülebilir Kalkınma Politikalarının Uluslararası Karşılaştırmalı Analizi Elnur Aliyev	1-11
The Importance of Kemalpaşa Dıstrıct as A Model for Street Economy Kurtuluş Yılmaz Genç, Osman Sirkeci	12-18
Bulgaristan Ekonomisinin Küreselleşen Dünyaya Entegrasyonu: Türkiye-Bulgaristan Karşılaştırmalı Bir Analiz Leyla Gizem EREN, Ahmet Arif EREN	19-25
Türkiye Ekonomisinde Deniz Ticareti Ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Vektör Otoregresıf Model Ile Analizi Dilek BAŞAR, Fatih H. DİKMEN	26-33
Kamerun Mutfağı Gastronomik Unsurlarının Değerlendirilmesi Yener Oğan, Fügen Durlu Özkaya	34-47
Sinop İlinin Alternatif Turizm Potansiyelinin Değerlendirilmesi H. Kutay Aytuğ, Semra Uçar	48-64
Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Çocuklarda Rekreatif Faaliyet Olarak Sporun Önemi Ceyda CEYHUN ATABAYCAN, Pars ŞAHBAZ	65-72
Enerji Güvenliği Stratejilerinde Türkiye'nin Jeopolitik Konumunun Önemi: Tanap Projesi Arzu Al, Semih Kalyoncuoğlu, Seniyye Kalyoncuoğlu	73-84
Analysıs of Socıo-Economic Inclusıve Growth Parameters of Azerbaıjan Republıc Hüseynova Sara	85-91
Azerbaycan'da Küreselleşmenın Sosyo- Ekonomık Etkıleri Ve Kamu Yönetimine Yansımaları Murteza HASANOĞLU	92-99
Avrupa Ülkelerında İnovasyon ve Ihracat Arasında Uzun Dönemlı İlişki Seymur Ağazade, Aykut Karakaya	100-108
Takipteki Kredilerin Bankaya Özgü, Finansal Ve Makroekonomik Belirleyicileri: Türkiye Örneği Hasan AYAYDIN, Abdulmuttalip PİLATİN, Abdulkadir BARUT	109-118
Ar-Ge Harcamaları Piyasa Değeri/Defter Değerini,Fiyat Kazanç Oranını Ve Hisse Başına Karı Etkiler Mi?: Bist Teknoloji Endeksi (Xutek) Uygulaması Hasan AYAYDIN , Abdulmuttalip PİLATİN , Abdulkadir BARUT , Fahrettin PALA	119-127
Üniversite Öğrencilerinin Online Alışveriş Sitesi Seçim Kriterlerinin Bütünleşik Yapısal Eşitlik Modeli Ve Analitik Hiyerarşi Süreci Yaklaşımı İle İncelenmesi Özlem HACIFETTAHOĞLU, Selçuk PERÇİN	128-146
Katkı Maddesi Antioksidanların Gastronomi Açısından Değerlendirilmesi Yener OĞAN, Aybuke Elif CEYHUN SEZGİN	147-156
Doğu Karadeniz Bölgesinde Yer Alan İllere Ait Sağlık Göstergelerinin Karşılaştırılması Mustafa FİLİZ, Mustafa KAYA	157-166
Health 4.0 ve Türkiye Mustafa KAYA , Mustafa FİLİZ	167-170
Cumhuriyet Dönemi Boyunca Farklı Enflasyon Rejimlerinin Tespit Edilmesine Yönelik Ekonometrik Bir Analiz Uğur SİVRİ	171-175
Bireysel Emeklilik Hakkında 2008-2018 Yılları Arasında Türkiye'de Yapılmış Lisansüstü Çalışmaların Bibliyometrik Analizi Turan ÖNDEŞ, Mehmet Serkan ÇALI	176-189
Kısıtlar Teorisine Göre İşletmelerin Performans Ölçümünde Süreç Katkı Muhasebesinin Rolü Mustafa SAVCI, İmad BALİOĞLU	190-196
Uluslararası Rekabet Stratejileri Kapsamında Türkiye'nin Küresel Rekabet Stratejileri Üzerine Bir Değerlendirme Ela OĞAN, Reyhan Ayşen WOLFF	197-208
Türkiye'de Kentsel Yoksullukta Belediyelerin Rolü Nadide Çakıroğlu, Suna Ersavaş Kavanoz	209-218
Havza Yönetişiminin Açıklanmasına Yönelik Teorik Bir Çalışma Burcu KOYUNCU, Yusuf KARAKILÇIK	219-224
Kurumsal Yönetişim ve Kurum Dna'sı Arasındaki İlişki Ela OĞAN, Mehmet Ozan CİNEL	225-234
Yöneticilerin yönetilenlerin sorunlarını anlama ve çözme teknikleri Azer Hüseyn	235-238

Veri Madenciliğinde Sınıflandırma: İkinci El Otomobil Fiyatları Üzerine Bir Araştırma Kadir Kırda	239-248
Yapay Sinir Ağları İle İkinci El Otomobil Fiyatlarının Tahmini Kadir Kırda	249-261
Kredi Kartı Kullanımında Etkili Olan Faktörler: Trabzon Üzerine Bir Uygulama Önder DİLEK	262-278
Sosyal Eşitsizliğin Doğası Ve Toplumsal Yansımaları Kübra Koç, Ayhan Orhan	279-286
Satın Alma Faktörlerinin Bütünleşik Yapısal Eşitlik Modeli – Analitik Hiyerarşi Süreci İle İncelenmesi: Artvin İli Örneği Mehmet Serhat PANCAROĞLU, Selçuk PERÇİN	287-300
Su Kamusallığının Değişen Niteliğinin Değerlendirilmesinde Suyun Finansmanının İncelenmesi:Trabzon Büyükşehir Belediyesi Örneği Sonay Akar	301-322
Ölçüt Odaklı Veri Zarflama Analizi İle Iso 500 Firmalarında Etkinlik Ölçümü Süleyman ÇAKIR	323-332
Türkiye'de Kayıt Dışı İstihdamın Hane Halkı Verileri Üzerinden İncelenmesi Ahmet Burçin YERELİ, Altuğ Murat KÖKTAŞ, Ali Gökhan GÖLÇEK	333-341
Türkiye'de Obez Bireylerin Sosyoekonomik Özellikleri: 2016 Yılı Örneği Altuğ M. KÖKTAŞ, Ali Gökhan GÖLÇEK, Işıl Şirin SELÇUK	342-350
Enerji İthalatının Cari İşlemler Açığı Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi Bekir ELMAS, Salih AYDIN	351-359
Kosova'da Türkçe Eğitimi ve Karşılaşılan Problemler (Bağımsızlık Dönemi: 2008-2016) Salih OKUMUŞ	360-373
Birleşmiş Milletler Barışı Korumakta Umut Vaat Etmekte Midir? Meral BALCI, Semih KALYONCUOĞLU, Seniyye KALYONCUOĞLU	374-382
Muhasebe Meslek Mensuplarının Muhasebe Standartlarına Bakış Açıları Ve Farkındalıkları Üzerine Bir Araştırma Muhammed ARDIÇ	383-392
Süper Lig Futbol Kulüplerinin Finansal Performansının Dupont Finansal Analiz Sistemi Kullanılarak İncelenmesi Muhammed ARDIÇ	393-401
Avrupa Ülkelerinde Banka Sorunlu Kredilerinin Sürdürülebilirliği Aykut KARAKAYA, Seymur AĞAZADE	402-410

AZERBAYCAN'DA SÜRDÜRÜLEBILIR KALKINMA POLITIKALARININ ULUSLARARASI KARŞILAŞTIRMALI ANALIZI

Elnur ALİYEV*

ÖZ

Azerbaycan'da dahil olmak üzere Birleşmiş Milletler üyesi ülkeler tarafından 17 Sürdürülebilir Kalkınma Amacını (SKA'ları) içeren 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi 2015 yılında kabul edilmiştir. Taraf ülkeler, SKA'ları ulusal politikalarına entegre etmeyi ve uygulamayı taahhüt etmişlerdir. SKA'ların ulusal önceliklerle uyumlaştırılması ve politikalara daha iyi entegrasyonu, bunların birçok sektörü kesen iç etkileşimlerinin yönetimi, politika tutarlılığının sağlanması için yekpare devlet anlayışıyla entegre bir şekilde yönetimi ve uygulanmasının koordine edilmesini sağlayacak sürdürülebilir kalkınma için kurumsal çerçevenin gözden geçirilmesi ve uygun mekanizmaların geliştirilmesi gerekmektedir. Bu amaçla, sürdürülebilir kalkınma ve kamu yönetimi alanı arasındaki etkileşim, Azerbaycan'da SKA'lar konusundaki mevcut durum ve sürdürülebilir kalkınma için kurumsal çerçeve literatür taraması, fonksiyonel analiz ve uluslararası tecrübe ve iyi uygulamalar ışığında uluslararası karşılaştırmalar yoluyla incelenmektedir.

Anahtar Sözcükler: Sürdürülebilir kalkınma, kamu yönetimi, yönetişim, binyıl kalkınma hedefleri, sürdürülebilir kalkınma amaçları, sürdürülebilir kalkınma hedefleri.

INTERNATIONAL COMPARATIVE ANALYSIS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT POLICIES IN AZERBAIJAN

ABSTRACT

2030 Agenda for Sustainable Development containing 17 Sustainable Development Goals (SDGs) was adopted by the UN member countries including Azerbaijan in 2015. Signatories committed to integrating it into their national policies to implementing during the 2015-2030 period. The institutional framework for sustainable development (IFSD) and appropriate mechanisms is to be developed to align SDGs with national priorities and better policy integration, and tabii olarak manage their internal interactions that cross-cutting many sectors, and to ensure policy coordination and implementation in an integrated manner with a whole-of-government approach to enable policy coherence for sustainable development (PCSD). The study aims to identify problems, including the current institutional framework of Azerbaijan in the context of the SDGs, to address the issues of policy coherence and horizontal co-ordination for sustainable development and how to perform a successful transformation and restructuring that will enhance efficiency in the public sector.

Keywords: Sustainable development, public administration, governance, millenium development goals, sustainable development goals.

* Azerbaycan Cumhurbaşkanlığına bağlı Devlet İdarecilik Akademisi, öğretim üyesi.
e-mail: ealiyev7@gmail.com

1. GİRİŞ

Makalede, temel olarak uluslararası toplumun 2015 yılında düzenlenen BM Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesinin sonucunda, 17 amaç ve 169 hedefi içeren Dünya'yı Dönüştürmek: Sürdürülebilir Kalkınma için 2030 Gündemi kapsamında ülkelerarası karşılaştırmalardan da yararlanmak suretiyle Azerbaycan'ın mevcut durumunun ortaya konulması ve bu bağlamda, milli önceliklerin tartışılması amaçlanmaktadır.

Bununla beraber, ilk olarak Azerbaycan'ın genel durumundaki gelişmeler ile BKA'lar kapsamında Azerbaycan'ın gösterdiği performans özetle değerlendirilecektir. Daha sonra ise, bu kısımda tartışmanın odağını teşkil eden Azerbaycan'da sürdürülebilir kalkınma alanındaki mevcut politikalar, uluslararası karşılaştırma ve kurumsal mekanizmalar değerlendirilecektir. Bu kapsamda, Sachs ve diğerleri (2017) çalışması temel alınarak, ilk olarak Azerbaycan'ın SK konusundaki genel durumu, diğer uluslararası göstergelere göre, ülkelerin gelir seviyelerine göre durumu karşılaştırılarak değerlendirilecektir.

Bu kapsamda, her bir SK amacı; ilgili amacın temel özellikleri, ulusal ve küresel düzlemde önem taşıyan hususlar değerlendirilmiştir. Daha sonra, Sachs ve diğerleri (2017) çalışması ekinde sunulan istatistiki veriler ışığında, Azerbaycan'ın seçilmiş ülkeler (orta ölçekli gelişmiş ülkeler (İsveç, Güney Kore, Hollanda), büyük ölçekli gelişmiş ülkeler (ABD, Almanya, İngiltere Japonya), büyük bölge ülkeleri (İran, Rusya, Türkiye), emsal bölge ülkeleri (Gürcistan, Kazakistan) ile durumu incelenmiştir.

2. BİNYIL KALKINMA AMAÇLARI AÇISINDAN AZERBAYCAN'DAKİ GELİŞMELERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Uluslararası toplumun üzerinde anlaşmaya vardığı sekiz ortak küresel amacı içeren Binyıl Kalkınma Amaçlarına (Millenium Development Goals-BKA) ilişkin küresel sözleşme 2000 yılında Azerbaycan'da dahil olmak üzere 189 ülke tarafından imzalanmıştır (UN General Assembly, 2000). Beşeri ihtiyaçların ve temel hakların öne çıkarılarak GOÜ'lerdeki insanlara daha fazla fırsat ve özgürlüklerin sunulması amacıyla ortaya konulan sözkonusu sözleşmede 2015 yılına kadar 15 yıllık süreçte kaydedilecek ilerlemeyi izlemek için 48 gösterge formüle edilmiş olup bu amaçlar temelde insan refahına dayalı, aşırı yoksulluk ve açlığın ortadan kaldırılması ve belirli temel sağlık sorunlarına odaklanmıştır.

BKA'lar, diğer ülkelere benzer şekilde Azerbaycan'da da ülkenin kendi koşulları ve ihtiyaçlarıyla bağlantılı olarak ele alınmıştır. Diğer ülkeler gibi Azerbaycan Cumhuriyetinde de BKA'larla ilgili milli kalkınma önceliklerine uygun olarak temel çizgilerin ve hedeflerin belirlenmesi ve izlenmesi de dahil olmak üzere faaliyetler başlatılmış ve hedeflere ulaşmak için politika önlemleri ortaya konulmuştur. BKA'lara sistematik bir şekilde ulaşılmasını teminen, 2 Mart 2001 tarihli Cumhurbaşkanı Kararnamesine istinaden özel bir devlet komisyonu kurulmuştur. Başbakan'ın başkanlığını yaptığı Komisyon tarafından, Yoksulluğun Azaltılmasına Yönelik Devlet Programının Geliştirilmesi hakkında taslak bir belge hazırlanmış ve Belge Temmuz 2001'de hem milli hem de uluslararası ortaklar tarafından görüşülerek onaylanmış ve yürürlüğe konulmuştur. Daha sonra temel belgenin geliştirilmesi amacıyla, hükümet, akademi, araştırma kurumları ve sivil toplum temsilcilerinden oluşan 15 sektörel çalışma grubu oluşturulmuştur. Ekonomik Kalkınma Bakanlığının himayesinde milli ve uluslararası uzmanlardan oluşan bir Sekretarya kurulmuş ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Yoksulluğun Azaltılması ve Ekonomik Kalkınma Devlet Programı (2003-2005) (SPPRED) hazırlanmış ve 20 Şubat 2003 tarihinde Cumhurbaşkanı Kararı ile onaylanarak yürürlüğe konulmuştur.

Daha sonra, benzer şekilde, Cumhurbaşkanının 15 Eylül 2008 tarihli Kararı uyarınca, Binyıl Kalkınma Hedefleri ile uyumlu olarak, "Yoksulluğun Azaltılması ve Sürdürülebilir Kalkınma

Üzerine Devlet Programı (2008-2015) (SPPRSD) hazırlanmış ve uygulamaya konulmuştur. Böylece, sözkonusu devlet programlarının uygulanması ile Binyıl Kalkınma Amaçlarına ulaşmaya yönelik önemli adımlar atılmıştır.

Ekonomi Bakanlığı (eski Ekonomik Kalkınma Bakanlığı), Binyıl Kalkınma Hedeflerinin uygulanmasını izleyen ve koordine eden idari birim olarak öne çıkmaktadır.

Binyıl Kalkınma Amaçları ile ilgili taahhütlerini yerine getirirken ve bunlara ilişkin ilerleme raporları hazırlanırken Ekonomi Bakanlığı, Devlet İstatistik Komitesi, ilgili bakanlıklar ve diğer idareler, akademi ve araştırma kurumları, sivil toplum ve uluslararası kalkınma kurumlarıyla, özellikle, UNDP, WB ve IMF'nin Azerbaycan'daki temsilcilikleriyle yakın işbirliği içinde ve UNDP'nin teknik desteği ile hazırlanmıştır.

Yoksulluğun ve açlığın ortadan kaldırılması başlıca iki faktöre bağlıdır. Birincisi, özellikle, 2005 yılında Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) petrol boru hattının işletmeye alınmasıyla sağlanan yüksek petrol gelirleridir. İkincisi ise petrol dışı işletmelerin büyümesi sayesinde çalışan yoksullar için ek istihdam imkanları oluşmuş, bunların bir kısmı reel ücret artışıyla yoksulluk sınırından çıkabilmiştir.

Özellikle, petrol gelirlerindeki yüksek artış sayesinde hükümetin mali kaynakları artmış ve kamu programlarına ve sosyal transferlere ayrılan kaynağın arttırılması mümkün olmuştur. Nesiller arası adaletin temini, makroekonomik istikrar ve önemli sosyo-ekonomik projelerin finansmanı amacıyla Aralık 1999'da Haydar Aliyev tarafından gerçekleştirilen en önemli girişimlerden biri, Azerbaycan'davlet Petrol Fonu'nun (SOFAZ) kurulmasıdır. Azerbaycan'ın Sonuç olarak, Azerbaycan'ın petrol gelirlerini biriktiren SOFAZ'ın transferleri ile kamu harcamalarının finanse edilmesi ve mutlak yoksulluğun azaltılması mümkün olmuştur.

Mali desteğe ek olarak, hükümet tarafından sosyal koruma programları uygulamaya konulmuştur. Bu kapsamda, örneğin, hastalık izni, işsizlik ve emeklilik konularını kapsayan Azerbaycan Devlet Sosyal Güvenlik Fonu (ADSGF) kurulmuştur. Hükümet, toplumsal programlara ek olarak, çalışanların katkısına bağlı olmamak üzere savaş gazileri, düşük gelirli vatandaşlara yönelik olarak 2006 yılında 'Hedeflenmiş Sosyal Yardım' (TSA) primsiz ödemeler sosyal programı oluşturulmuştur. Ayrıca, yoksulluğun azaltılmasında sosyal transferlerin en önemli ve etkili türlerinden biri emekli maaşının başlatılması ve istikrarlı bir şekilde artması olmuştur.

Bu çerçevede, Azerbaycan'da Binyıl Kalkınma Hedefleri bağlamında ilgili amaçlara ilişkin seçilmiş göstergelerdeki ilerleme durumu aşağıdaki tabloda (Tablo 1) sunulmaktadır.

Tablo 1. Azerbaycan'da BKA'lardaki Gelişmelerin Görünümü (2000-2015)

Amaç No:	Amaç Başlığı	Seçilmiş Gösterge - Kısa Tanım	İlerleme Durumu (*)
1	Aşırı Yoksulluğu ve Açlığı Yok Etmek	Günlük yoksulluk 1.25 $	Başarıldı
		Aşırı zayıf çocuklar	Yavaş
2	Evrensel Temel Eğitimi Sağlamak	İlköğretim kayıt	Başarıldı
		5. sınıfa ulaşma	Başarıldı
		İlköğretim tamamlama	Başarıldı

Tablonun Devamı

Amaç No:	Amaç Başlığı	Seçilmiş Gösterge - Kısa Tanım	İlerleme Durumu (*)
3	Cinsiyet Eşitliğini Geliştirmek	İlköğretim - Cinsiyet	Başarıldı
		Orta Öğrenim- Cinsiyet	Başarıldı
		Yüksek Öğrenim- Cinsiyet	Önemli Gelişme Var
4	Çocuk Ölümlerini Azaltmak	Beş yaş altı ölüm oranı	Önemli Gelişme Var
		Bebek ölüm hızı	Önemli Gelişme Var
5	Anne Sağlığını Geliştirmek	Anne ölüm oranı	Önemli Gelişme Var
6	HIV/AIDS, Sıtma ve Diğer Hastalıklarla Mücadele	HIV yaygınlığı	Gelişme Yok, Çok Yavaş
		Tüberküloz vaka sıklığı	Başarıldı
		Tüberküloz yaygınlığı	Başarıldı
7	Çevresel Sürdürülebilirliği Sağlamak	Orman örtüsü	Önemli Gelişme Var
		Koruma Altındaki Bölge	Başarıldı
		CO2 emisyonları	Gelişme Yok, Çok Yavaş
		CFC tüketimi	Başarıldı
		Suya Erişim, toplam	Yavaş
		Kanalizasyona Erişim, toplam	Gelişme Yok, Çok Yavaş

Kaynak: BM istatistikleri (http://mdgs.un.org/unsd/mdg/Data.aspx) çerçevesinde yazar tarafından hazırlanmıştır.

(*) Gelişmeler 4 kategoride değerlendirilmiş olup hedefe ulaşılanlar için Başarıldı; hedef ulaşılamamış olmakla beraber önemli gelişme kaydedilenler için Önemli Gelişme Var; gelişmenin sınırlı olduğu göstergeler için Yavaş; hiç gelişme olmayan veya gelişme olmakla beraber emsal ülkelerin oldukça gerisinde olan göstergeler için Gelişme Yok, Çok Yavaş değerlendirmesi yapılmıştır.

Azerbaycan'da siyasi iradenin liderliği ve tasarımı ile uluslararası örgütlerin mali ve mali olmayan katkılarıyla ülkede uygulanan politikalar sayesinde Azerbaycan'da Binyıl Kalkınma Amaçlarına ulaşmada önemli başarılar ve ilerlemeler kaydedilmiştir. Bu kapsamda, 2003-2005 döneminde uygulanan SPPRED ve 2008-2015 döneminde uygulanan SPPRSD Programlarının diğer politika belgeleri, önlemleri ve faaliyetlerle desteklenmesi ve 2000'li yıllarda elde edilen yüksek petrol gelirleri sayesinde ekonomideki hızlı büyümenin katkısıyla Azerbaycan, yoksulluğun azaltılması, evrensel eğitime kavuşulması, anne ve bebek ölümlerinin azaltılması, tehlikeli enfeksiyon ve diğer hastalıklarla mücadelenin güçlendirilmesi konusunda ciddi ilerlemeler kaydetmiştir.

Gelir, kırsal / kentsel, bölgesel ve cinsiyet (Parlamento ve üst düzey mevkilerde cinsiyet dengesi) konusundaki birtakım dengesizlikler gibi bazı eksikliklere rağmen, Azerbaycan'da, Binyıl Kalkınma Hedefleri konusunda başarılı ilerleme sağlanmıştır. Öte yandan, HIV yaygınlığı, CO2 emisyonları, Suya Erişim ve Kanalizasyona Erişim konusunda hala atılması gereken adımlar bulunmaktadır.

2.1. Azerbaycan'ın Sürdürülebilir Kalkınma Alanındaki Durumunun Diğer Göstergeler Bağlamında Uluslararası Karşılaştırmalı Analizi

Bu noktada, UNDP tarafından hazırlanan Beşeri Kalkınma Endeksi (HDI) sürdürülebilir kalkınmadaki gelişimin takibi açısından özellikle sosyal kalkınma bakımından büyük benzerlik söz konusudur. Azerbaycan'ın sözkonusu endeksteki durumuna ilişkin son dönemdeki gelişmeler sürdürülebilir kalkınmanın sosyal boyutu bakımından Azerbaycan'ın durumunu ortaya koyması açısından önem taşımaktadır. Azerbaycan'ın HDI'daki durumu aşağıdaki Tabloda (Tablo 2.) görülmektedir.

Tablo 2. Azerbaycan'ın Beşeri Kalkınma Endeksi Performansındaki Değişim

	Doğuşta Beklenen Yaşam Süresi	Beklenen Eğitim Yılı	Ortalama Öğrenim Yılları	Kişi başına Düşen GSMH (2011 SAGP $, sabit fiyatlarla)	HDI değeri
1995	64,6	10,0	10,2	3.394	0,609
2000	66,9	10,4	10,6	4.492	0,642
2005	69,0	10,7	10,7	7.118	0,682
2010	70,5	11,7	11,0	15.123	0,741
2011	70,6	11,8	11,1	14.593	0,742
2012	70,7	11,9	11,2	14.670	0,745
2013	70,7	12,2	11,2	15.860	0,752
2014	70,8	12,7	11,2	16.433	0,758
2015	70,9	12,7	11,2	16.413	0,759

Kaynak: UNDP, 2016b:3

Yukarıdaki Tablodan (Tablo 2.) da görüleceği üzere 2000-2015 döneminde Azerbaycan'ın durumunda gözle görülür bir iyileşme kaydedilmiştir. 2015 yılı için Azerbaycan HDI değeri 0.759'dur; bu da Azerbaycan'ı yüksek beşeri kalkınmış ülke kategorisine sokmakta ve 188 ülke içerisinde 78'incelendiğinde sırada konumlandırmaktadır. 1995 ile 2015 yılları arasında Azerbaycan'ın HDI değeri, yüzde 24,6'lık bir artışla 0.609'dan 0.759'a yükselmiştir. 1990 ile 2015 yılları arasında Azerbaycan'ın doğumda ortalama ömrü 6 yıl, ortalama eğitim yılı 1 yıl ve beklenen eğitim yılı 2 yıl artmıştır. Azerbaycan'ın kişi başına düşen GSMH'sı ise, 1990 ile 2015 yılları arasında yaklaşık yüzde 87.8 artmıştır.

2.2. Ülkelerin Gelir Seviyelerine Göre Azerbaycan'ın SK Alanındaki Mevcut Durumunun Karşılaştırmalı Değerlendirmesi

Bu durum, Azerbaycan'ın bağımsızlık sonrasında savaş ve iç istikrarsızlık döneminde ekonomide ve sosyal dokuda ortaya çıkan tahribatın petrol kaynaklarından elde edilen gelir ve siyasi istikrar sayesinde önemli ölçüde telafi edilmesi ve 2000'li yıllarda özellikle, 2006-2009 döneminde kaydedilen çok yüksek oranlı büyümeye koşut olarak binyıl kalkınma amaçlarına önem atfedilen göstergelerde -her ne kadar iyileştirilmesi gereken birçok husus bulunmakla beraber- önemli ilerlemeler kaydedildiğini de göstermektedir.

Sürdürülebilir kalkınma genel endeksi (SKGİ) değerlendirildiğinde, ülkelerin SDGI puanı ile gelir seviyeleri arasında kayda değer ölçüde pozitif bir ilişki olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, ülkelerin gelir seviyeleri ile SK alanında uluslararası pozisyonunun ortaya konulduğu Şekil 1 dikkatle incelendiğinde; uluslararası alanda ülkelerin refah seviyelerinin karşılaştırılmasında kullanılan temel göstergelerden biri olan SAGP'ye göre kişi başına GSYH değeri ile ülkelerin SKGİ puanları arasında pozitif ilişki olduğuna dair tespiti sözkonusu şekil teyit etmektedir.

Bununla beraber, gelir seviyeleri birbirine yakın ülkelerde, ülkelerin SK alanındaki performansları; bu ülkelerin kamu politikaları yönetiminde SK konusuna verilen öneme, gösterilen gayrete ve uygulanan politikalara bağlı olarak önemli ölçüde farklılaşabilmekte, yakın gelir seviyesindeki ülkeler arasında daha ileri veya geri bir noktaya kayabilmektedir.

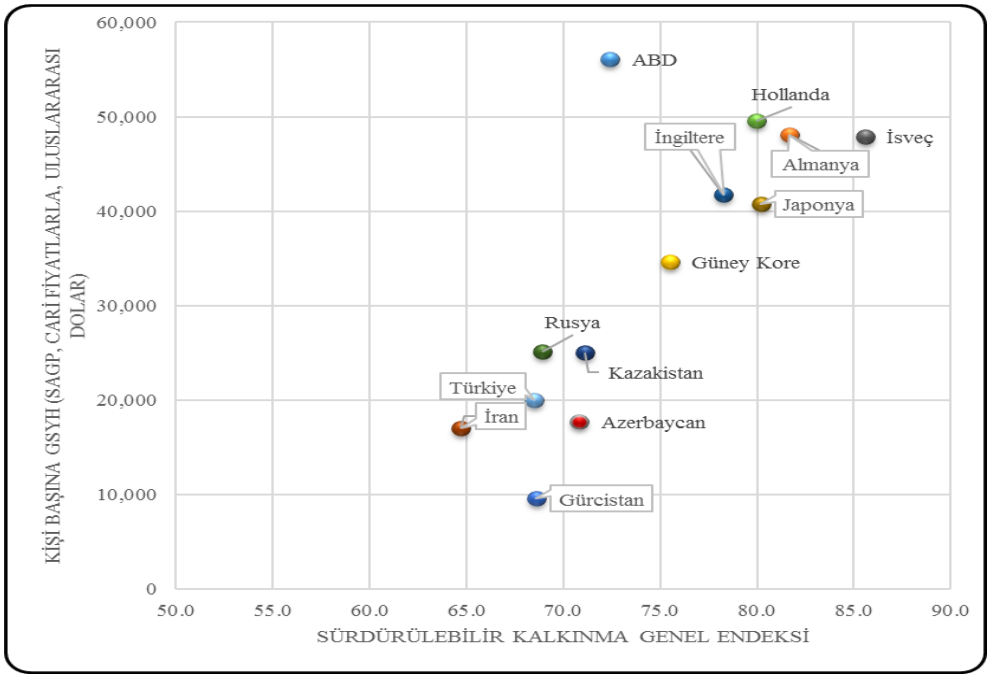

Kaynak: The World Bank, 2017 ve Sachs ve diğerleri, 2017 ekinde yer alan verilerden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Şekil 1. Ülkelerin Gelir Seviyesi ve Sürdürülebilir Kalkınma Performansı İlişkisi

Bu çerçevede, ABD'ye göre daha düşük bir gelir seviyesinde olan Almanya ve İsveç'in SK açısından ABD'nin oldukça ilerisinde oldukları görülmektedir. Şekil 1 Azerbaycan bakımından değerlendirildiğinde ise Azerbaycan'ın kendisinden görece daha yüksek gelir seviyesine sahip Türkiye ve Rusya'dan daha iyi bir konumda olduğu görülmektedir. Bu çerçevede, SK alanındaki mevcut konumunun iyileştirilmesi noktasında; orta ve uzun vadeli büyüme hedeflerini destekleyecek şekilde ve milli öncelikler çerçevesinde Azerbaycan'ın bu alanda kat etmesi gereken önemli bir mesafe olduğu görülmektedir.

2.3. Sürdürülebilir Kalkınma Alanında Azerbaycan'ın Ülke Gruplarına Göre Karşılaştırmalı Değerlendirmesi

Azerbaycan'ın SK alanındaki uluslararası görünümünün ülke gruplarına göre incelenmesinin, bir taraftan Azerbaycan'ın durumunun bir taraftan da Azerbaycan'ın uluslararası düzlemde yakın ilişkide veya rekabet içerisinde bulunduğu ülkelerin genel durumlarının görülmesi bakımından önemli olduğu değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, Azerbaycan'ın karşılaştırılacağı ülkeler ülkelerin gelişmişliği, uluslararası ilişkiler açısından ilgisi, SK performansı ve ülkelerin büyüklüğü bakımından değerlendirmeye tabi tutularak; Orta Ölçekli Gelişmiş Ülkeler (İsveç, Güney Kore, Hollanda), Büyük Ölçekli Gelişmiş Ülkeler (ABD, Almanya, İngiltere Japonya), Büyük Bölge Ülkeleri (İran, Rusya, Türkiye), emsal bölge ülkeleri (Gürcistan, Kazakistan) ile durumu incelenmiştir.

Azerbaycan'ın SK alanında seçilmiş ülke ve ülke grupları karşısındaki konumunu ortaya koyan şekiller incelendiğinde her bir ülkenin kendine mahsus bir SK deseni sergilediği görülmektedir. Söz konusu şekillerde, seçilen ülkelerle Azerbaycan arasında; Azerbaycan'ın veri kısıtı sebebiyle Sudaki Yaşam başlığında karşılaştırma yapma imkânı bulunmamaktadır.

Buna göre, ilk olarak, Azerbaycan orta ölçekli gelişmiş ülkelerle (İsveç, Güney Kore, Hollanda) (Şekil 1.) karşılaştırılmıştır. Güney Kore'nin Eşitsizliklerin Azaltılması başlığındaki veri kısıtı sebebiyle sözkonusu ülke ile karşılaştırma yapma imkânı bulunmamaktadır.

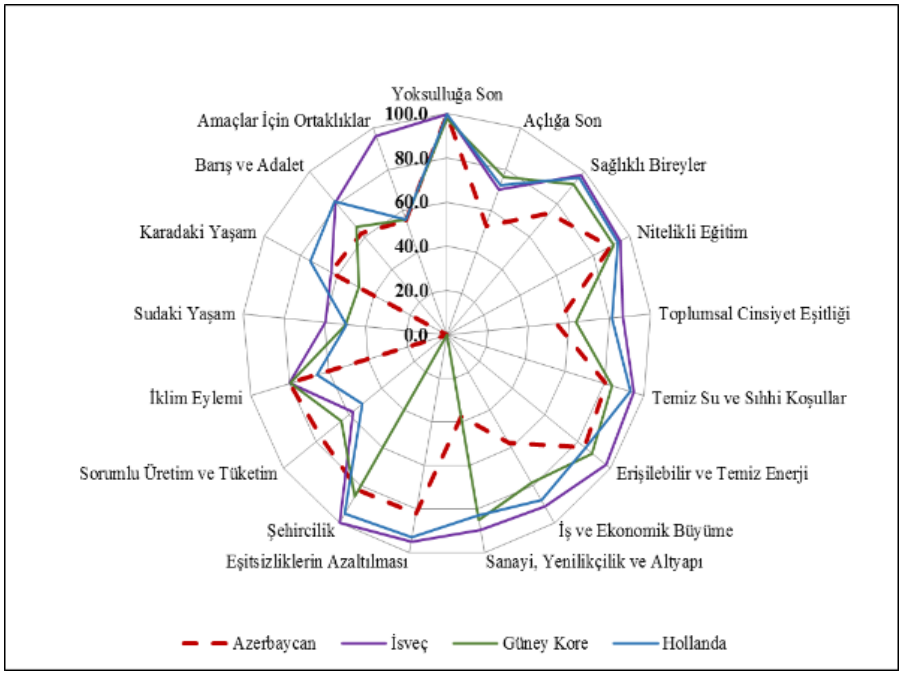

Kaynak: Sachs ve diğerleri, 2017 verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Şekil 2. Sürdürülebilir Kalkınma Alanında Gelişmiş Orta Ölçekli Ülkelerle Karşılaştırma

Söz konusu şekil (Şekil2.) incelendiğinde İklim Değişikliği ile Mücadele ve Yoksulluğa Son başlıklarında Azerbaycan'ın sözkonusu ülkelerle önemli bir farkının olmadığı görülmektedir. Öte yandan, Sağlıklı Bireyler; Cinsiyet Eşitliği; İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme; Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı; Sağlıklı Temiz Suya Erişim alanlarında farklılık bulunmaktadır. Bu ülkelere kıyasla Azerbaycan'ın daha iyi olduğu alan, Sorumlu Üretim ve Tüketim başlığıdır. Söz konusu şekille ilgili olarak kaydedilmesi gereken önemli bir nokta, Hollanda ve İsveç birçok alanda yaklaşık olarak aynı seviyede iken Güney Kore SK alanında daha zayıf bir performans sergilediğidir. Bu noktada, İsveç özellikle Uygulama Araçları alanında Hollanda ve Güney

Kore'den belirgin bir şekilde daha yüksek bir performans sergilemektedir. Bunun yanında, Hollanda karadaki yaşam alanında emsali arasında daha iyi bir konumda iken Uygulama Araçları başta olmak üzere Erişilebilir Temiz Enerji, İklim Değişikliği ile Mücadele ve Sorumlu Üretim ve Tüketim başlıklarında emsalleri arasında geri bir konumda bulunmaktadır. Güney Kore'nin ise Cinsiyet Eşitliği ve Barış ve Adalet konularında belirgin bir şekilde daha düşük bir sıralamada yer aldığı görülmektedir.

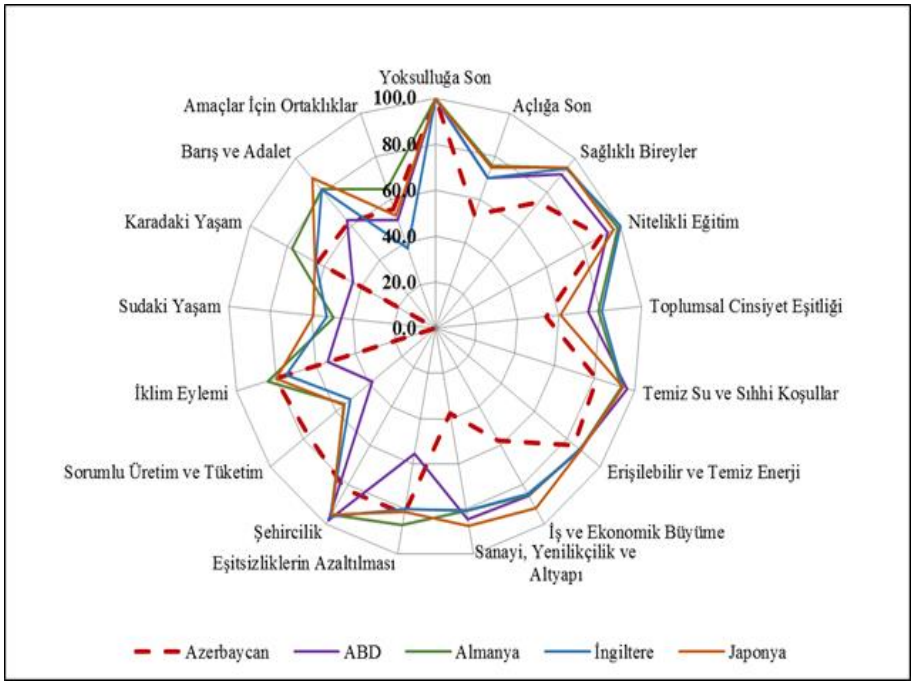

Kaynak: Sachs ve diğerleri, 2017 verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Şekil 3. Sürdürülebilir Kalkınma Alanında Gelişmiş Büyük Ülkelerle Karşılaştırma

Azerbaycan'ın büyük ölçekli gelişmiş ülkelerle (ABD, Almanya, İngiltere, Japonya) karşılaştırıldığı Şekil **3.** 'de, bir önceki şekile benzer olarak, İklim Değişikliği ile Mücadele ve Yoksulluğa Son başlıklarında Azerbaycan'ın söz konusu ülkelerle önemli bir farkının olmadığı görülmektedir. Bununla beraber, ABD'nin İklim Değişikliği ile Mücadele başlığında diğer ülkelere kıyasla oldukça geri bir seviyede olduğu görülmektedir.

Yine, Azerbaycan'ın büyük ölçekli gelişmiş ülkelerle karşılaştırıldığı Şekil **3.**2'de; orta ölçekli ülkeler karşısındaki durumuna (Şekil1.) benzer olarak Sağlıklı Bireyler; Cinsiyet Eşitliği; İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme; Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı ve Sağlıklı Temiz Suya Erişim alanlarında söz konusu ülkelerle farklılığının olduğu görülmektedir. Bu noktada, ABD'nin; Eşitsizliklerin Azaltılması, Sorumlu Üretim ve Tüketim, İklim Değişikliği ile Mücadele, Sudaki Yaşam, Karadaki Yaşam ve Barış ve Adalet başlıklarında emsalleri arasında belirgin olarak geri bir konumda olduğu görülmektedir. Japonya Cinsiyet Eşitliği konusunda geri iken İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme; Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı ile Barış ve Adalet konusunda emsalleri içerisinde öne çıkmaktadır. Almanya ise Eşitsizliklerin Azaltılması, Karadaki Yaşam ve Uygulama Araçları konularında emsali ülkelerden daha iyi bir konumda bulunmaktadır.

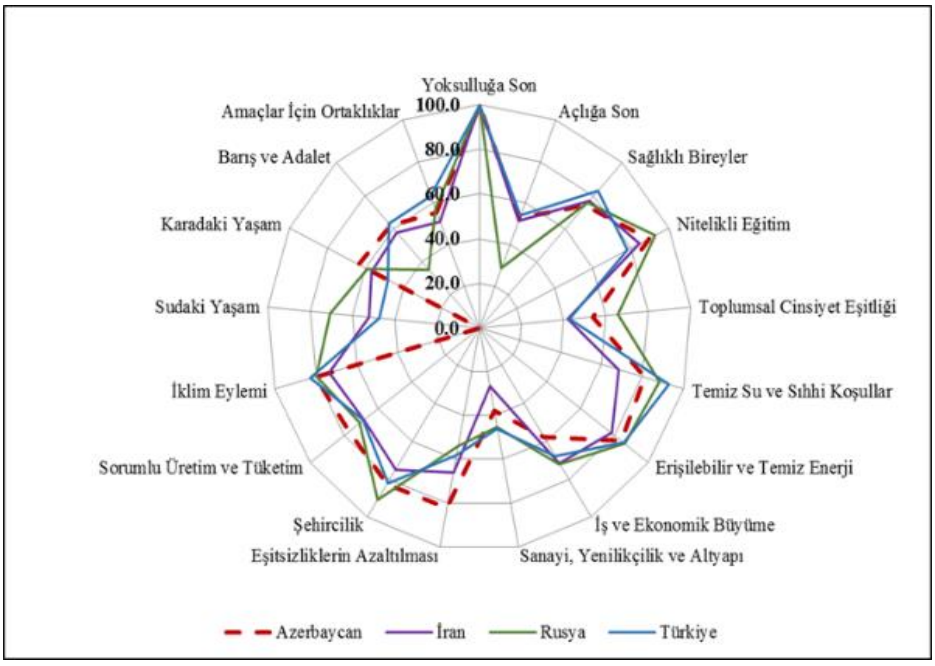

Sachs ve diğerleri, 2017 verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Şekil 4. Sürdürülebilir Kalkınma Alanında Bölgedeki Büyük Ülkelerle Karşılaştırma

Şekil ’de, Azerbaycan; büyük bölge ülkeleri (İran, Rusya, Türkiye) ile karşılaştırılmaktadır. Şeklin ilgili kısmından da görüleceği üzere bölgedeki büyük ülkelerin Azerbaycan; Sorumlu Üretim ve Tüketim ve Eşitsizliklerin Azaltılması konularında sözkonusu ülkelerin önünde yer alırken; İran; Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı ile Cinsiyet Eşitliğinde çok düşük bir performans sergilerken, Türkiye Cinsiyet Eşitliği alanında, Rusya ise “Açlığa Son” ve Barış ve Adalet alanlarında karşılaştırılan bu ülkeler arasında daha da kötü durumdadır.

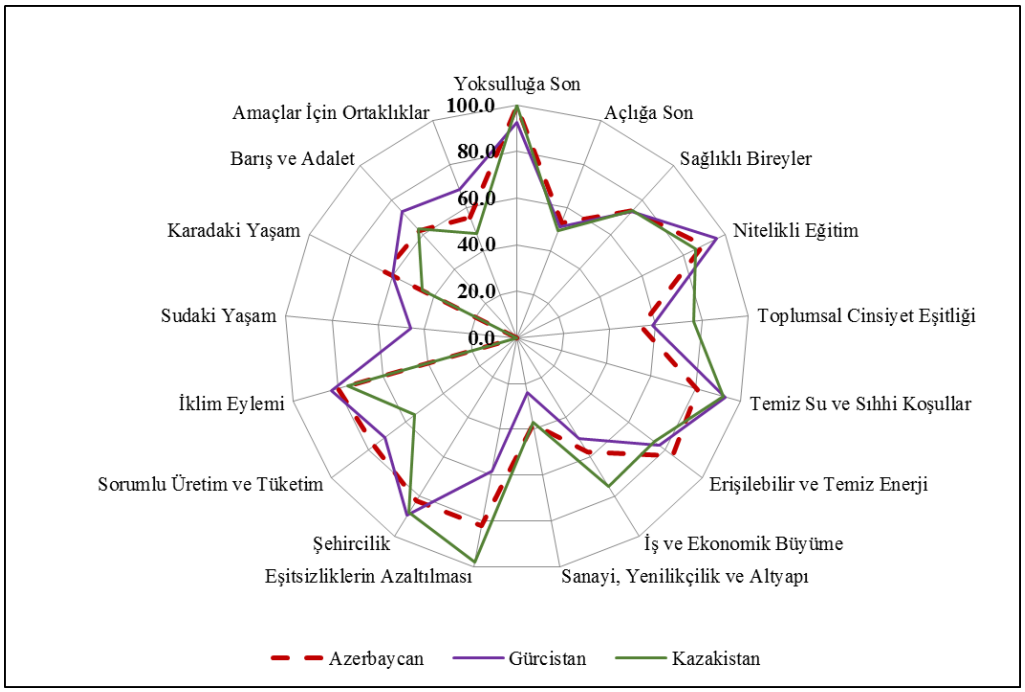

Sachs ve diğerleri, 2017 verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Şekil 5. Sürdürülebilir Kalkınma Alanında Bölgedeki Emsal Ülkelerle Karşılaştırma

Azerbaycan'ın emsal bölge ülkeleri (Gürcistan, Kazakistan) ile karşılaştırıldığı şekil (Şekil 5.) incelendiğinde Azerbaycan'ın Yoksulluğa Son verilmesi ve İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme alanında belirgin bir şekilde öne çıktığı görülmektedir. Kazakistan Cinsiyet Eşitliği, İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme ve Eşitsizliklerin Azaltılması konularında öne çıkmakta, Sorumlu Üretim ve Tüketim ve Uygulama Araçları başlıklarında ise emsallerinden daha geri bir konumda bulunmaktadır. Gürcistan Barış ve Adalet konusunda öne çıkmaktadır. Gürcistan ise Uygulama Araçları konusunda emsali bölge ülkeleri arasında öne çıkmaktadır.

Bu çerçevede, Azerbaycan'ın uluslararası karşılaştırmalar çerçevesinde; Sağlıklı Temiz Suya Erişim alanında İran'ın önünde olduğu, Barış ve Adalet alanında Rusya ve Kazakistan'ın önünde olduğu, İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme alanında Gürcistan'ın önünde olduğu ve Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı alanında İran ve Gürcistan'ın önünde olduğu görülmektedir.

Bu değerlendirmeler çerçevesinde Azerbaycan'ın kamu yönetiminin, hukuk sisteminin işleyişiyle ilgili olarak, Sürdürülebilir kalkınma politikalarının tasarımı, uygulanması ve finansmanı ve bu bağlamda, küresel işbirliklerinin geliştirilmesine odaklanan Uygulama Araçları başlığında, sosyal alanda Sağlıklı Bireyler ve Cinsiyet Eşitliği konusunda, Azerbaycan halkının refahını artıracak Temiz Su ve Hıfzıssıhha Hizmetlerinde, İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme ve Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı alanlarında Sürdürülebilir kalkınma amaçlarını destekleyecek uygun politikaların geliştirilmesi ve uygulanması sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmayı daha da hızlandıracaktır.

3. SONUÇ

Azerbaycan'da uygulanan başarılı politikalar sonucunda piyasa ekonomisi için yasal alt yapının oluşturulması, özel kesim mülkiyetinin payının önemli ölçüde artması, özelleştirme hakkında yasal alt yapının oluşturulması, tarım reformlarının hayata geçirilmesi, devletin ekonomiye müdahalesinin asgariye indirilmesi ve kurumsal reformların hayata geçirilmesi gibi hususlar dikkate alındığında Azerbaycan'da piyasa ekonomisine geçiş açısından önemli bir ilerleme kaydedildiği görülmektedir. Azerbaycan'da GSYH, 2001-2009 döneminde ortalama yüzde 16.4 oranında büyümüştür. 2000-2014 döneminde ABD doları cinsinden GSYH yaklaşık 13 kat, ABD doları cinsinden kişi başına GSYH ise yaklaşık 11 kat artmıştır.

Bu çerçevede, Azerbaycan'ın kalkınma politikaları, uluslararası gelişmelere paralel olarak Sürdürülebilir kalkınmaya doğru yön almaktadır. Diğer taraftan sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması için dünyada çevrenin korunması ve kalitesinin iyileştirilmesini temel alan yeşil büyüme yaklaşımına uygun bir büyüme modelinin benimsenerek sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasına yönelik politika ve stratejiler geliştirilmesi, bunun için mevzuat ve kurumsal çerçevenin gözden geçirilmesi, gerekli olan noktalarda yeni düzenlemelerin hayata geçirilmesi ve kurumların oluşturulması ve böylece, mevcut idari kapasitenin geliştirilmesi ve kamu yönetiminde etkinliğin artırılması büyük önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

Sachs, J., Schmidt-Traub, G., Kroll, C., Durand-Delacre, D., & Teksoz, K. (2017). *SDG Index and Dashboards Report 2017 - Global Responsibilities*. Retrieved from http://www.sdgindex.org/assets/files/2017/2017-SDG-Index-and-Dashboards-Report--full.pdf

Scholz, G. (2017). *From MDGs to SDGs in Azerbaijan : The Way to Sustainability and Inclusion*.

SSC. (2017c). *MDG Indicators of the Republic of Azerbaijan*. The State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan. Retrieved from

http://www.stat.gov.az/source/millennium/source/MDG_en-05.01.2017.pdf

The World Bank. (2017). *World Development Indicators 2017*. https://doi.org/10.1596/978–1-4648–0683–4, UN General Assembly, 2000

UNDP. (2016a). *Human Development Report 2016*. New York: United Nations Development Program. Retrieved from http://hdr.undp.org

UNDP. (2016b). *Human Development Report 2016 - Azerbaijan*. United Nations Development Program. Retrieved from http://hdr.undp.org/sites/all/themes/hdr_theme/country-notes/es/AZE.pdf

UNDP. (2016c). *Human Development Report 2016 - Technical notes*. New York: United Nations Development Program. Retrieved from http://hdr.undp.org/sites/default/files/ hdr2016_ technical_notes.pdf

THE IMPORTANCE OF KEMALPAŞA DISTRICT AS A MODEL FOR STREET ECONOMY

Kurtuluş Yılmaz GENÇ[*] , Osman SIRKECI[**]

ABSTRACT

The aim of this study is to present the details of "Street economy" concept, and to analyze the practice of Kemalpaşa district of Artvin regarding with the concept. Accordingly, this study is based upon the theory of street economy, and the analysis of how this concept is practiced in Kemalpaşa. Kemalpaşa district of Artvin is a well known market for its ties with Georgia, Azerbaijan, Russia, and other countries around Caucasus. It serves as a crossing point for international transportation as a border town between Turkey and Georgia. Therefore, many merchants, or ordinary people, or just "street economy" practitioners come and sell their goods at the streets of this border town. The Kemalpaşa district practice of street economy, reflects an international form of its kind, depending on the trade of many goods changing from textile products to the home tools. Its unique characteristics attracts the attention of researchers, or economists as well as customers. The basic of this study are the followings: street economy increses job opportunities, increases income and wealth, strengthens social ties, develops new relationships; establishes peace, democracy, and participation; increases the volume of trade.

Key Words: Street Economy; Kemalpaşa District; Market.

1.INTRODUCTION

The aim of this study is to present the details of "Street economy" concept, and to analyze the practice of Kemalpaşa district of Artvin regarding with the concept. Accordingly, this study is based upon the theory of street economy, and the analysis of how this concept is practiced in Kemalpaşa. Kemalpaşa district of Artvin is a well known market for its ties with Georgia, Azerbaijan, Russia, and other countries around Caucasus. It serves as a crossing point for international transportation as a border town between Turkey and Georgia. Therefore, many merchants, or ordinary people, or just "street economy" practitioners come and sell their goods at the streets of this border town. The Kemalpaşa district practice of street economy, reflects an international form of its kind, depending on the trade of many goods changing from textile products to the home tools. Its unique characteristics attracts the attention of researchers, or economists as well as customers.

This study includes two basic parts. First, the theory or approaches related with street economy are given. Then, the practice of Kemalpaşa is analysed in details. This study ends with a conclusison.

2.GLOBAL STREET ECONOMY – STREET VENDORS

It is known from the databases of various institutions such as the International Labour organization (ILO) or the Organization of Economic Cooperation and Development (OECD) that 4.5 billion people are currently employed worldwide. However, according to estimates, 2 billion people are working in the streets. Global developments show that the state sector and big

[*] PhD, Giresun University, Turkey, kyilmazgenc@gmail.com
[**] PhD, Giresun University, Turkey, osmansirkeci@gmail.com

companies cannot create more new jobs. Another known fact is that world population is increasing day by day. This group of entrepreneurs are also called as "the tax evaders", "the informal economy" and "the shadow economy" outside of the known reality of the established economy. There is also a portion of social and economic activities which are legitimate in terms of the limitation of human needs and relatively limited resources. Street economy encompasses real and virtual activities that produce all kinds of economic, social, cultural and artistic benefits carried out in the streets (Wiego, 1997). The homeless youth can also be another party who benefits from street economy (Gwadz, et al., 2009, p. 358).

2.1. The Functions of Street Economy

The functions of street economy can be given as follows (Sirkeci, 2018, p. 212):

- "Street economy is an integral part of life and future;
- Street economy is the externalized basic functions of the market economy;
- Street economy is the repairer of the troubles of the market economy, the remedy of its deficiencies;
- Street economy is the only supplier of the low income citizens;
- Street economy is the safeguard of the market economy and the guarantee of its extended life;
- Street economy is the servant of market economy and automatic motivator;
- Street economy is the largest social, global product and service sector;
- Street economy is the guarantee of natural micro-scale agriculture;
- Street economy is the low-cost, primary source of employment;
- Street economy guarantee, low cost, micro scale, mass production and distribution of goods and services;
- Street economy converts multiple to benefit, the aids and supports that have been made to him;
- Street economy is the most common entrepreneurial school;
- Street economy is the easiest entrepreneurial sector with zer bureaucracy in the free market;
- Street economy is the living space of entrepreneurial climate."

2.2. The Global Reality in the Shadow of the Street

All governmental initiatives globally focus on helping registered micro enterprises, using part of the tax to do this. Worldwide supports and incentives are provided especially for the sectors that are registered. The giant cluster of 2 billion street economists, another reality of the world, which is regarded as unregistered street vendors, hawkers and buskers, escape attention. These 2 billion street vendors, which are disadvantaged, are deprived of these incentives and supports.

Currently, together with these 2 billion street vendors, 7.5 billion people in the world continue to pay a wide variety of taxes every day. But these incentive funds, which are generated from the same taxes, provide support and incentives exclusively for the registered sectors. These 2 billion "streetpreneurs" are excluded from all supports, consultancy services and other

incentives. This unequal application is also contrary to the principles of fair use of tax. It is not possible to accept this view as an equitable, just and egalitarian situation.

Capitalist production replaced the traditional production and distribution system. The 16th century European trade reached a new stage of growth and international trade was replaced by world trade. This marks the time when capitalist modern globalization has begun (Erdendoğdu, 2013, pp. 9-11).

2.3. The externalities of the market economy

In this case, it is primarily the task of the scientists to work on this giant cluster that is externalized by the market economy in order to clarify their role and importance. 2 billion people, which are not included in the registered economic activities in the Free Market Economy, are among most important contributers of the economy in the world. So, they are also among the focal points of especially social scientiests. In their studies, the closest institutions that can help scientists are governments and relevant ministries. The world population has now increased fifteen times. A 500-year trade and market economy model has not been a solution to humanity's problems as alleged (Yücel, 2006, p. 27). It blamed them, marginalized them, and despised them for not benefiting from the environment of competition and opportunities. It justified to exploit them. These unequal conditions and emerging opportunities were seen as justified grounds of abuse (Sambur, 2011).

2.4. The Street Vending; Low-cost employment source

Despite these negative conditions, this cluster is creating new jobs for themselves, with their own possibilities and resources and information they are provided with from their relatives. These “street economists” not only create jobs for themselves, but also run family members on their own behalf as unpaid family workers. At the same time, they contribute to the creation of part-time or full-time new jobs. The high cost of creating a new job in the public sector or in large firms is known. These micro-sized entrepreneurs who are active in the street economy can create new jobs for themselves or their relatives at a cost of only one third of the cost of creating a new workplace in large enterprises.

Through these street vendors, our low-income citizens are able to buy the daily necessities on the market cheaper and easier. There are many other positive characteristic features such as these. The daily needs of this low-income cluster from nutrition to dressing are met by street vendors, who stand in the front and end doors of subways, tunnels, bridges, in front of big business places, schools, bus stops, and parks (Fırat, 2010, p. 164).

2.5. State Aids and Financial Incentives

If the European Union was not supported by a very diverse and effective incentive program, 10-15 million new jobs could not be created in the last 20-30 years. Millions of Indian street vendors could not play this positive role in the Indian economy today, as they were not organized with the support of the Indian government and the work of civil society organizations. Various countries learning from these positive examples are applying similar support policies to different specific dimensions day by day.

In December 2017, Turkey announced a new incentive program for a maximum of 3 workers within micro-sized businesses. This is to be implemented in 2018. The state will pay half of the employees’ costs, if these micro-enterprises (employing less than 4 people) will employ a new

employee in 2018. It is estimated that through this program, new job opportunities for one and a half million people in 2018 will be created.

2.6. The position of Kemalpaşa District as a Model for Street Economy

Kemalpaşa district of Artvin, Turkey, which is a order town between Turkey and Georgia, has special characteristics depending on its geographical position, and location. It has a population of about 5.500. It is on the highway which connects Turkey to Georgia, and Europe to the Caucasus.

Kemalpaşa became popular after the collapse of Soviet Union, in 1990. After 1990, 15 new states emerged on the Soviet land. The process of liberalization also affected the borders of collapsed union. The emerged countries managed to control their borders. Accordingly, Georgia and Turkey, developed new relationships, depending especially on the Gate Sarp (or Sarpi). This gate became so crowded with people, vehicles, and goods. Many people, who were coming from Georgia or other countries of Caucasia, tried to visit Turkey. The former Soviet citizens, brought goods with tehmeselves to sell in Turkey. Thus, "Russian Markets" emerged, as a result of this movement. Starting from early 1990's, these "Russian Markets" were established in districts across the Black Sea region of Turkey. Kemalpaşa district was also became an attraction point for its location. On the other hand, the people of Kemalpaşa, have relatives in the borders of Georgia. This situation also strengthened its position in border trading and street entrepreneurship. In addition, the tariffs between Turkey and Georgia facilitated the trade in Kemalpaşa.

The most important activity in Kemalpaşa district, related with street economy is in textile industry. There were hundreds of street vendors, selling their textile goods on their counter. Even in the terms of economical chrisis in Turkey, in 1996, 2000-2001, this district was including a high volume trade activity. For many authorities, the town was and is a paradise of textile industry which even is not affected from the crisis. Undoubtedly, this situation is so related with its special position.

The are some other causes for the "Kemalpaşa Paradise" for textile industry, and other areas of street economy. These are: the low costs for trade; the income level of local people; opportunity to pass the border gate without a passport; transportation alternatives, as highways, sealines, and railways and airways from neighboring Batumi city and province; being at the border of a former socialist area and economy; and being at the border of a multi-ethnic, multicultural area of Caucasus.

It is seen that street vendors play a very important role in Kemalpaşa. In Kemalpaşa, it is estimated that between 200 and 300 street vendors are working, unlicensed and seasonally dependent. If a solution can be found for unregistered street vendors too, their lives, works situation will also improve and their contributions to the regional and national economy will be increased. Independent from registration position the Street Economy offers new job opportunities for young people who have difficulty about finding jobs. This is also a chronical problem of world economy.

Katkat Özçelik et al. (2015) examined trade from the Sarp Border Gate, and its impacts on Artvin province, which also includes Kemalpaşa district. The scholars stated that, border trade supports entrepreneuship, increases wealth, responds the needs of local people, decreases the prices, increses the international trade volume, prevents illegal trade, and increases employment rate (Katkat Özçelik, 2015, p. 221). The scholars also pinpointed that, comers from Georgia, or the citizens of Caucasian countries, sell cigarettes, gasoline, diesel oil, meat, electronic goods, honey, home tools in their daily trips to Turkey, in an unregistered way (Katkat Özçelik, 2015, p.

228). It is clear that, the daily trips to Turkey from Georgia, and other Caucasian countries also have a function of increasing trade, especially the street vending.

Metin and Koyuncu (2013) focused on the impacts of Sarp Border Gate on families. The scholars achieved the result that, after the opening of the Sarp Border Gate, the types and volume of trade changed in neighbouring towns and districts (Metin and Koyuncu, 2013, p. 9). Also, the culture of neighbouring societies was affected from the opening of the gate. Accordingly, the daily behaviors of individuals have changed. For example, the spendings for physical beauty increased. It means that, new products were being sold by street vendors. One of the other benefits of street economy, the decline in prices, the rise in the types of goods.

3.THE RESULTS OF STREET ECONOMY IN KEMALPAŞA DISTRICT

The following results can be given related with the street economy in Kemalpaşa district:

- The level of income increased;
- The satisfaction level of customers increased;
- The number and variety of goods and services increased;
- The fiancé sector inlarged;
- The volume of international trade enlarged;
- The relationships between individuals, societies, or nations strengthened;
- Cultural exchange fastened;
- The culture is affected;
- The rate of employement increased;
- New job opportunities emerged;
- The district became more popular;
- The district became a safe heaven for some industries in the terms of economic stagnation;
- The activities of tourism in Kemalpaşa district increased;
- The low-income individuals got a job;
- Street economy establishes peace, democracy, and participation;
- The economic contribution of the district, and Artvin province to the national economy increased.

4.CONCLUSION

This paper has examined the dimesions of street economy and the importance of Kemalpaşa district as an example of street economy. The basic outcome of the study is the demonstratation of dimensions of street economy, and the position of Kemalpaşa district in this economy. This border district, has enlarged the street economy practice to an international scale, acting as a playground for many street entrepreneurs trading various goods to thousands of customers from many different countries.

The model of Kemalpaşa district in street economy has many benefits for its stakeholders. First, it creates opportunities for jobs, and provides income for them. Secondly, it increases the volume18 of trade between countries, which increases the revenues for each party: for sellers, for raw material providers or suppliers, for states, and for nations in general. Thirdly, it creates opportunities for better relationships between individuals, between nations, and even between states. These outcomes are very strongly linked with the Kemapaşa district's international characteristic.

As these positive outcomes, which were given above, put Kemalpaşa district to the hearth of the economy in Turkey's very north east, it should be supported both in legal, and financial base. First, a legal base has to be established. This base should cover all of the related topics about street economy and street vendors. The gaps about the topic have to be filled. Secondly, the organizations of street vendors should be supported, encouraged.

Today, two billion individuals are working in streets. This number shows, the importance of street economy in the global scale. This market type is open to any trading activity, even with minimum or no working capital. This, attracts hundreds of millions of people who are looking for new job opportunities, and who are looking for at least a minimum wage to afford their vital spendings. On the other hand, this economy area is not attractive only for job seekers for minimum wages, but also for the individuals and informal firms who look for extra high income.

The basic characteristic of this market is its informality. So, the most important duty for its stakeholders is to remove its informality. The registration of the activities of this market might increase the benefits of it, to its stakeholders. Accordingly, the taxes which are gained by states will increase. On the other hand, there is no doubt that, the illegal activities on the street, which threathens public, should be investigated by the states. So, it can be concluded that, the only group of activities that should supported are the activities that contributes public, that benefits people.

Future research should focus on different dimensions of street economy using both qualitative, and quantitative methods.

REFERENCES

Erdendoğdu, F. (2013). Kapitalizm nedir? Kapitalizm nasıl doğdu? Nereye gidiyor? https://tr.scribd.com/document/359258273/Kisa-Kapitalizm-Tarihi-pdf, (Erişim Tarihi:01.07.2019).

Fırat, S. (2010). Yoksulluğun Azaltılmasında Yerel Yerel Yönetim Sosyal Yardım Prjlerinin Önemi. M. Kardaş (Dü.), *Uluslararası Yoksullukla Mücadele Stratejileri Sempozyumu* içinde (s. 159-173). İstanbul: TC Başbakanlık Sosyal Yardım ve Dayanışma Genel Müdürlüğü. https://sosyalyardimlar.aile.gov.tr (Erişim Tarihi: 19.01.2019).

Gwadz, M. V., Gostnell, K., Smolenski, C., Willis, B., Nish, D., Nolan, T. C., Tharaken, M., Ritchie, A. S. (2009). The Initiation of Homeless Youth into the Street Economy. *Journal of Adolescence*, 32(2009), 357-377.

https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/18760466 (Erişim Tarihi: 01.07.2019).

Katkat Özçelik, M., Oğan, E., Aktaş Güzel, S. (2015). *SOBİAD*, Kasım 2015. https://dergipark.org.tr/download/article-file/273493 (Erişim Tarihi: 01.07.2019).

Metin, O., Koyucu, Ö. (2013). Sarp Sınır Kapısının Hopa'da Yaşayan Ailelere Etkileri. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(1). https://sbd.aku.edu.tr/arsiv/c15s1/c15s1b1osmanmetinvd.pdf (Erişim Tarihi: 01.07.2019).

Sirkeci, O. (2018). The Manifest of Global Street Economy. *Journal of Urban Academy*, 11(1), 211-213. https://dergipark.org.tr/kent/issue/36326/402356 (Erişim Tarihi: 01.07.2019).

Sambur, B. (2011, Haziran 12). *Hür Fikirler*. Ocak 21, 2019 tarihinde hurfikirler: http://www.hurfikirler.com adresinden alındı.

Wiego. (1997, April 15). *wiego*. http://www.wiego.org (Erişim Tarihi: 15.02.2019).

Yücel, İ. H. (2006). *Türkiye'de Bilim Teknoloji Politikaları ve İktisadi Gelişmenin Yönü.* Ankara: DPT.

BULGARISTAN EKONOMISININ KÜRESELLEŞEN DÜNYAYA ENTEGRASYONU: TÜRKIYE-BULGARISTAN KARŞILAŞTIRMALI BIR ANALIZ

Leyla Gizem EREN* , **Ahmet Arif EREN****

ÖZ

Bulgaristan ile Türkiye'nin çok fazla ortak olduğu alan bulunmaktadır. Ortak geçmişimiz, komşu ülke olması, benzer ekonomik yapılara sahip olunması ve Avrupa Birliği süreci ile Türkiye ile benzerlikler ve farklılıklar ortaya koymaktadır. Özellikle sosyalist blok sonrası süreçte ekonomisini güçlendirmeye çalışması ve hızlı dönüşümü ile 2007'de AB'ye üye kabul edilmiştir. Üye olduktan kısa bir süre sonra küresel ölçekte yaşanan krizin özellikle gelişmekte olan ekonomilere ya da yeni güçlenmekte olan ekonomilere sirayet eden olumsuz etkisinin Bulgaristan ekonomisi ve Türkiye ekonomisine yansımaları bu çalışmada karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Dünya ekonomisine krizin genel etkisi ve Bulgaristan ve Türkiye ekonomisine ise özel etkileri büyüme ve GSMH verileri üzerinden değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Bulgaristan, Küreselleşme, Entegrasyon

INTEGRATION OF THE BULGARIAN ECONOMY TO GLOBALIZED WORLD: A COMPARATIVE ANALYSIS OF TURKEY-BULGARIA

ABSTRACT

There are a lot of areas where Turkey's partnership with Bulgaria. Our common history, neighboring countries that reveal similarities and differences with the European Union to have similar economic structure and process with Turkey. In 2007, he was accepted as a member of the EU due to his rapid transformation and efforts to strengthen his economy. After a short time after a member of contagion to emerging economies to developing economies, especially the crisis on a global scale or newly strengthened Bulgaria's economy that adversely affects and reflections on Turkey's economy it is considered as comparative in this study. The overall impact of the crisis on the world economy, and Bulgaria and the special effects were evaluated Turkey's economy through growth and GDP data.

Keywords: Turkey, Bulgaria, Globalization, Integration

1.KÜRESELLEŞEN DÜNYAYA EKLEMLENME

Küreselleşen dünyada ekonomik durumun dışsal olarak kabul edilebilecek iki temel belirleyeni bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi dünya ekonomik durumu iken, diğeri ise ülkenin siyasi atmosferidir. Siyasi dalgalanmanın yüksek, siyasi iklimin çok değişken olduğu ortamlarda iktisadi durum da bu değişkenliklere paralel bir seyir izlemektedir. Tarihsel olarak bakıldığında Bulgaristan'ın iç ve dış siyasi istikrarsızlıktan kaynaklı olarak iktisadi yapısının dalgalandığı görülmektedir. Ancak bu durumun son yıllarda değiştiği ve siyasi atmosferden kaynaklanan bir sorun olmadığı gözlemlenmektedir. Bu durum özellikle Bulgaristan ekonomisine önemli bir güven kaynağı sağlamıştır. Ancak ikinci belirleyen olan Dünya ekonomik durumu için benzer şeyler söylemek olanaksızdır. Dünya ekonomisindeki küresel krizin, dünyanın birbirine iktisadi olarak

* Araş. Gör. Hitit Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü
** Doç. Dr. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İİBF Maliye Bölümü

eklemlenmiş bölgelerinde önemli etkileri olmuştur ve dolayısıyla Bulgaristan'da bu etkilere maruz kalmıştır.

Küresel kriz sonrasında dünya ekonomisinin görünümüne baktığımızda, gelişmiş ülkelerin para politikaları uygulamaları ile krizin etkisinden en az etkilenme yolunda çaba sarf ettikleri görülmüştür. Küresel krizi takip eden dönemde gelişmiş ülkeler genişletici para politikaları uygulayarak faiz oranlarını baskılamışlar ve faizin artmasına engel olmaya çalışmışlardır. ABD, Japonya, Avrupa Birliği ve İngiltere genişletici para politikası uygulayarak krizin kendi ekonomilerine etkisini asgariye indirmeye çalışmışlardır.

2014 senesi itibariyle genişletici para politikalarının yavaş yavaş terkedilmeye başlandığı görülmektedir. Genişletici para politikasından ilk vazgeçen ülkenin ABD olması, doların diğer para birimleri karşısında değer kazanmasına yol açmıştır. Bunun sonucunda Dolar cinsinden finansal varlıklara olan talep artmış bu artışa, mal ve hizmet fiyatlarındaki düşüşler eşlik etmiştir. Keza bu dönemde petrol fiyatlarında da sadece iktisadi olarak kabul edilemeyecek bir düşüş ortaya çıkmıştır.[†] Bir yandan fiyatlardaki düşüşler, öte yandan uygulanan genişletici politikalar, deflasyonu engellemeyi başaramamış ve dünya ticareti daralmaya devam etmiştir. Bu noktada dönemin en önemli uluslararası siyasi gelişmesi olarak Rusya ile Ukrayna arasındaki gerilim[‡] belirleyici bir etken olmuştur. Özellikle Rusya'ya yönelik uygulanan iktisadi yaptırımlar sadece Rusya ve onun çevre ekonomisini sarsmakla kalmamış, Türkiye ve AB ülkeleri dolayısıyla Bulgaristan üzerinde de etkili olmuştur. Diğer bir uluslararası sorun ise Suriye'de ortaya çıkan IŞID ve devamındaki iç savaştır. Bu sorunun özellikle Türkiye'ye ağır bir maliyeti olmuştur. Türkiye'nin aşağıda da göstereceğimiz büyüme trendinde yaşanan olumsuzlukların büyük ölçüde Suriye meselesinden kaynaklanması mümkün gözükmektedir. Özellikle kriz sonrası dönemde ihracata dayalı bir sanayileşme modeli benimseyen gelişmekte olan ülkeler, yüksek dış açıklar ve dış finansmana ihtiyaç duydukları bir ortamda, kriz sonrası finansman imkanlarının daralması ve deflasyondan dolayı ticarette yaşanan genel düşüşten yoğun bir şekilde etkilenirler. Bu minvalde Bulgaristan da hem dış finansman maliyetlerinin artmasından hem de genel olarak dünya ticaretinde yaşanan daralmadan olumsuz bir şekilde etkilenmiştir.

1.1.Küresel Kriz ve Bulgaristan Ekonomisi

Gelişmekte olan ülkelere ilişkin üst başlıkta aktarılan sorunların Bulgaristan'da da yaşandığı/yaşanmakta olduğunu belirtmek yararlı olur. "Bulgaristan ekonomisi dış talebe ve dış finansmana yüksek derecede bağımlıdır."[§] Özellikle ihracata dayalı bir büyüme stratejisi takip eden Bulgaristan kriz neticesinde pazarının daralması sorunu ile karşılaşmış ve bu durum iktisadi göstergelerde kendisini göstermiştir. Ancak iç siyasette dalgalanma olmaması küresel ekonomideki dalgalanmanın etkisine görece daha az maruz kalmasına sebep olmuştur.

1.1.1. Küresel Kriz Üzerinden İktisadi Büyümeyi Okumak: Bulgaristan, Türkiye ve Dünya

Mevcut küresel krizin ve tarihsel olarak bakıldığında ise tüm küresel krizlerin en temel sonucu ülke ekonomilerinin küçülmeleri ya da büyüme trendinin azalması şeklindedir. Buradan

[†] Petrol arz ve talebine dayalı olmayan bu düşüşün altında Rusya Ukrayna gerilimi, Ortadoğu'daki karışıklıklar, OPEC'teki anlaşmazlıklar gibi siyasi etkenlerin yanı sıra kaya gazı gibi ikame ürünlerin arz miktarlarına ilişkin gelişmeler de etkili olmuştur.

[‡] Ukrayna'ya bağlı Kırım Özerk Cumhuriyetinin Rusya tarafından 2014 yılının mart ayında işgal edilmesidir.

[§] Bulgarian Academy of Sciences Economic Research Institute, "Annual Report 2016", https://www.iki.bas.bg/files/Doklad_2016_EN.pdf (Erişim Tarihi 08 Mayıs 2017), s. 19.

hareket edildiğinde büyüme rakamları üzerinden Bulgaristan'ı, Türkiye ve Dünya ile kıyaslamak yararlı sonuçlar ortaya koyabilir.

ISBN: 978-605-62377-5-1

TABLO 1. Küresel Dünyaya Baktığımızda GSYİH'nin Yıllık Büyümesi

Yıllar	Dünya GSYİH (yıllık %)	Bulgaristan	Türkiye
2009	-1,735	-4,22	-4,704
2010	4,327	0,055	8,487
2011	3,156	1,915	11,113
2012	2,439	0,031	4,79
2013	2,601	0,862	8,491
2014	2,831	1,329	5,167
2015	2,734	3,617	6,058
2016	2,438	3,443	2,876

Kaynak: World Bank Indicators

2008-2012 küresel krizin 2009 yılındaki büyüme rakamlarına negatif yansıdığı Tablo 1'de görülmektedir. Bu verilerin yansımaları Şekil 1'de görülmektedir:

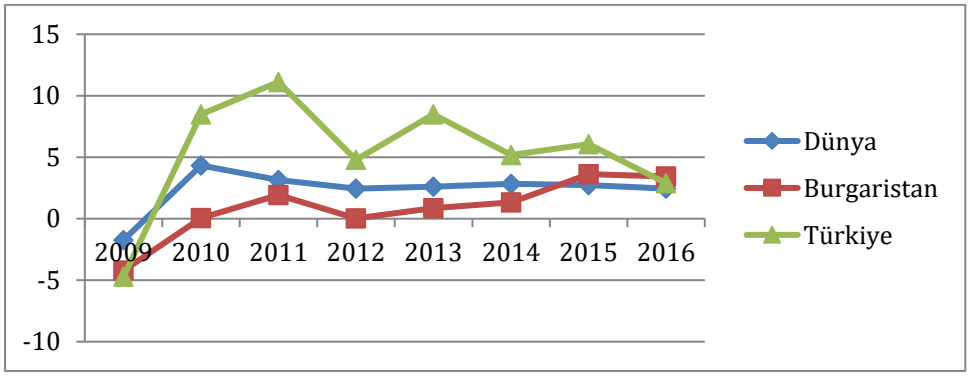

Şekil 1. GSYİH Büyüme Oranları

Kaynak: World Bank Indicators, verilerinden türetilmiştir

2009-2016 yılları arasında Bulgaristan iktisadi büyümesinin Dünya ve Türkiye ile kıyaslandığı Şekil 1'den hareketle kırmızı çizgi ile Bulgaristan'ın büyüme oranını takip etmek mümkündür. 2014 yılına kadar Bulgaristan büyüme oranları hem Dünyanın büyüme rakamları ortalamasının hem de Türkiye'nin büyüme oranlarının altında seyreder. Ancak Bulgaristan'da 2015 ve 2016 yıllarında büyüme hızının arttığı ve hem dünyanın hem de Türkiye'nin büyüme hızının üzerine çıktığı görülmektedir. 2012 senesinden itibaren Bulgaristan'ın iktisadi olarak sürekli ve düzenli bir büyüme patikası izlerken, dünya büyümesinin aynı dönemde eski düzeylerinde kaldığı, Türkiye'nin büyüme rakamlarının ise aynı dönemde inişli çıkışlı bir seyir izlediği grafikte görülmektedir.

Büyüme eğilimleri, büyümenin yönünü ve gidişatını göstermek için kullanışlıdır. Bulgaristan Türkiye ve Dünya büyüme eğilimlerine bakıldığında yukarıdaki değerlendirmeleri destekler bulgular elde etmek mümkündür.

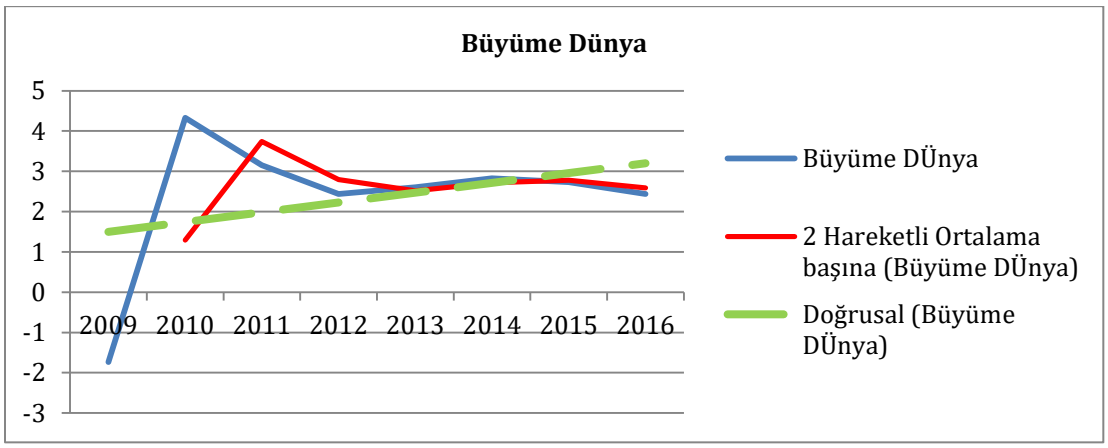

Şekil 2. Dünyanın İktisadi Büyümesi ve Büyüme Eğilimi ve Hareketli Eğilim

Kaynak: World Bank Indicators verilerinden türetilmiştir.

Dünyanın son yıllardaki iktisadi büyümesi şekil 2'de mavi eğri ile gösterilmektedir. Yeşil kesikli eğri ise dünyanın büyüme eğilimini göstermektedir. Kırmızı olan eğri ise hareketli ortalamaların trend değerini göstermektedir. Büyüme eğilimine bakıldığında, küresel kriz ortamının dünya ekonomisinin büyüme trendini yavaşlatmadığı görülmektedir. Doğrusal eğilim yerine hareketli ortalama başına trend gidişattaki kırılmaları göstermesi açısından önemlidir. Söz konusu trend yukarıda belirtildiği üzere kırmızı çizgi ile gösterilmektedir. Dünya ekonomisindeki büyüme eğiliminin küresel kriz sonrasında toparlanamadığı gözükmektedir. Küresel kriz sonrasında daha durgun hatta yavaşlayan bir büyüme kalıbı devam etmektedir. Dönemsel olarak bakıldığında ortalamada pozitif eğimli bir büyüme eğilimi bulunmaktadır.

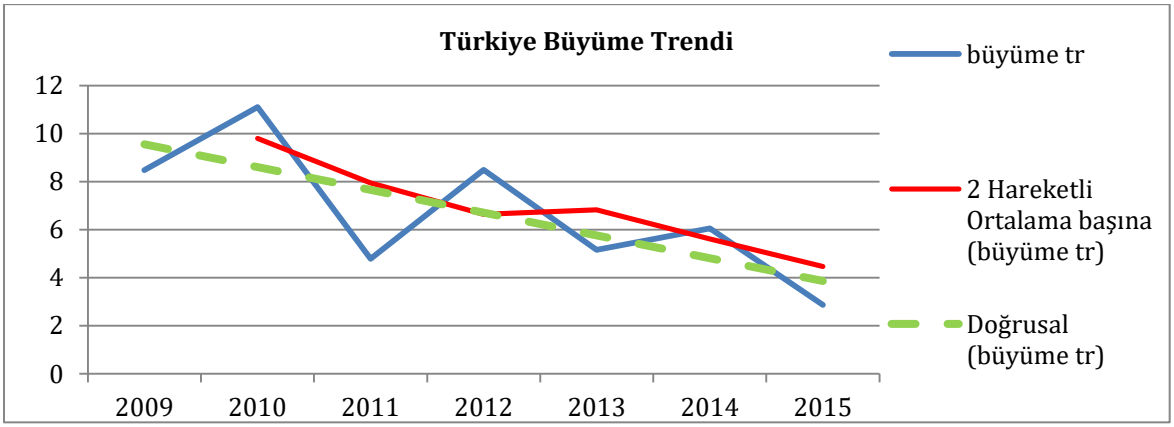

Şekil 3. Türkiye'nin İktisadi Büyümesi, Büyüme Eğilimi ve Hareketli Trendi

Kaynak: World Bank Indicators verilerinden türetilmiştir.

2009-2016 arası verileri ile Türkiye'nin büyüme trendine bakıldığında mutlak rakamlar olarak Türkiye ekonomisinin daha yüksek büyüme hızları yakaladığı görülmektedir (Şekil 3). Ancak her iki trende bakıldığında büyüme hızının giderek azalmakta olduğu görülebilir. 2016 yılı büyüme rakamlarında Türkiye büyüme hızının dünya ortalama büyüme hızına düşmüş olduğu gözükmektedir. Söz konusu dönemde Türkiye ekonomisinin büyüme eğilimi negatiftir dolayısıyla ekonomi küçülmektedir.

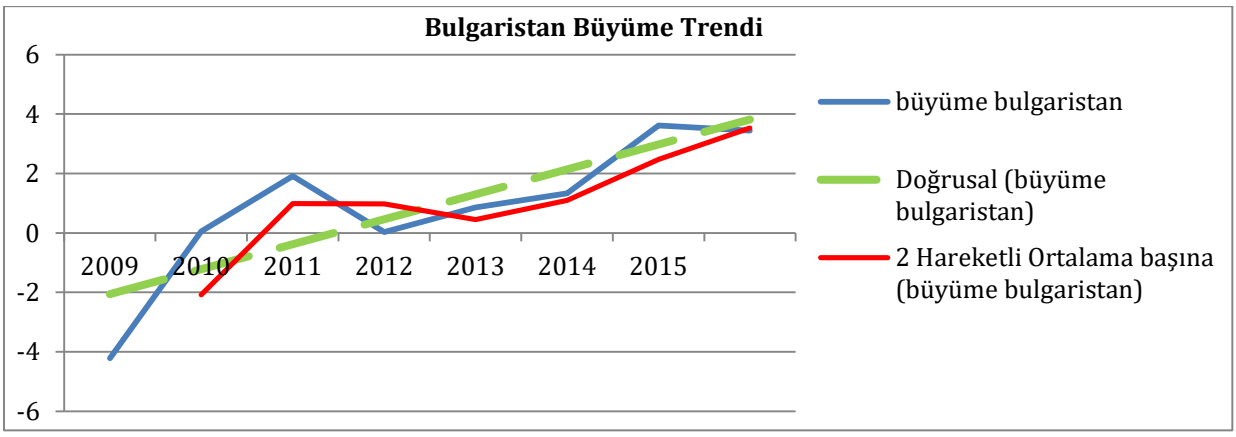

Şekil 4. Bulgaristan'ın İktisadi Büyümesi, Büyüme Eğilimi ve Hareketli Trendi

Kaynak: World Bank Indicators verilerinden türetilmiştir.

Şekil 4 Bulgaristan'ın büyüme eğilimini vermektedir. Bulgaristan ekonomisi 2009'dan itibaren mutlak rakamlarla çok hızlı büyüme rakamları yakalamamış olsa da dünya konjonktüründe duraklamadan da çok fazla etkilenmemiş gözükmektedir. Krizin yarattığı hafif durgunluk sonrasında ekonomi hemen yeniden büyümeye başlamıştır. Büyüme trendlerine bakıldığında Bulgaristan ekonomisinin son altı yıllık performansının artma eğiliminde olduğu görülmektedir. Bu bağlamda yukarıda da altı çizildiği üzere dünya ekonomisindeki dalgalanmalar çok önemli olsa da ülke içindeki siyasi istikrar ve güvenilir ortam mevcut piyasa şartlarında düzenli bir büyüme eğilimi yakalanmasını sağlamıştır. Ancak bu olumlu gibi gözüken durumun ayrıntılarına inildiğinde pek de öyle olmadığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Bulgaristan ekonomisinin ayrıntılı dökümü bu büyümenin yeterliliği konusunda şüpheler uyandırmaktadır. Bulgaristan ekonomisinin son dönemlerine ilişkin literatür de yukarıdaki argümanı destekler niteliktedir. Bulgaristan GSMH verilerinin yapısına dair yapılan bir ampirik çalışmada, "Bulgaristan'ın AB'ye yakınsamadığı" ortaya konmuş ve özellikle "ihracatın ıraksadığı" sonucuna ulaşılmıştır."[**]

KAYNAKÇA

Agency for Economic Analysis and Forecasting, The Bulgarian Economy in 2001, Annual Report, 2002.

Angarski, K. "Bulgaristan Ekonomisi Bulgaristan-Türkiye Ekonomik İlişkileri", Temel Enderoğlu (der.), *Türkiye Bulgaristan Ekonomik İlişkileri*, 1998, İktisadi Kalkınma Vakfı, İstanbul. s. 21-26.

BNR Portal, http://bnr.bg/en/post/100121013/kremikovtzi-steel-mill-near-sofia-sold (Erişim Tarihi: 11.9.2018)

Bulgarian Academy of Sciences Economic Research Institute, (BASERI) "Annual Report 2016", https://www.iki.bas.bg/files/Doklad_2016_EN.pdf (Erişim Tarihi 08 Mayıs 2018).

Bulgarian National Bank Annual Report, http://www.bnb.bg/ResearchAndPublications/PubPeriodical/PubPAnnualReport/index.htm?forYear=2015 (Erişim Tarihi 1 Mart 2019).

[**] Statty Stattev ve Stela Raleva, "Bulgarian GDP Structures: Convergence with EU", *Southeastern Journal of Ecoonmics*, Cilt. 2, 2006, 201-206

Central Intelligency Agency, "Data On Bulgarian Plan Fulfillment, First Half 1950, And Planned Allocation Of Foreıgn Trade", https://www.cia.gov/library/readingroom/document/cia-rdp80-00809a000600370900-1, (Erişim Tarihi: 20.11.2018), s. 2.

Der Spiegel, "How Fit Are Romania and Bulgaria for the EU?", 16 Augabe 2015, http://www.spiegel.de/international/spiegel/europe-union-how-fit-are-romania-and-bulgaria-for-the-eu-a-352874.html, (Erişim Tarihi: 12 Eylül 2017), p. 1.

Eminov, Ali, "Islam And Muslıms In Bulgarıa: A Brıef History", *Islamic Studies*, Vol 36, No 2/3, Special Issue, 1997, s. 209-241.

Financial Supervision Commission, "Non-Banking Financial Sector Statistics", 30 September 2011, http://www.fsc.bg/en/supervised-entities/statistics/non-banking-financial-sector-statistics/, (Erişim Tarihi: 12.1.2019)

IMF Country Report No:01/100, Labour Markets in Hard-Peg Accession Countries: The Baltics and Bulgaria, 2001, https://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2001/cr01100.pdf, (Erişim Tarihi, 20 Şubat 2019), s. 1-50.

IMF, "Bulgaria, Financial Sector Assessment Program", 11 July 2017, http://www.imf.org/en/Publications/CR/Issues/2017/07/11/Bulgaria-Financial-Sector-Assessment-Program-Technical-Note-Risk-Assessment-and-Stress-Test-45058, (Erişim Tarihi, 11 Mart 2019), s. 27.

IMF, "Financial System Stability Assessment", 23 May 2017, http://www.imf.org/en/Publications/CR/Issues/2017/05/24/Bulgaria-Financial-System-Stability-Assessment-Press-Release-Staff-Report-and-Statement-by-44937, (Erişim Tarihi, 10 Ocak 2019), s. 1-50.

IMF, International Financial Statistics, "Surveys Based on Standardized Report Forms (SRFs) by Country, Bulgaria", http://data.imf.org/regular.aspx?key=61545858, (Erişim Tarihi, 10 Aralık 2018), s. 1.

Republic of Bulgaria National Statistical Institute, "Brochure Bulgaria 2017", http://www.nsi.bg/en/content/15217/%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F/bulgaria-2017 (Erişim tarihi, 15 Aralık 2018)

Republic of Bulgaria National Statistical Institute, "Key Indicators", 6 Temmuz 2017, http://www.nsi.bg/en/content/15306/%D0%BF%D1%80%D0%B5%D1%81%D1%81%D1%8A%D0%BE%D0%B1%D1%89%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5/key-indicators-bulgaria-06072017 (Erişim Tarihi, 15 Aralık 2018)

Republic of Bulgaria National Statistical Institute, "Statistical Referance Book 2017", http://www.nsi.bg/en/content/15233/%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F/statistical-reference-book-2017-bulgarian-version (Erişim tarihi, 15. Aralık 2018).

Resmi Gazete, tarih. 15 Mayıs 2007 Salı tarihli 26523 sayılı

Stattev, Statty ve Stela Raleva, "Bulgarian GDP Structures: Convergence with EU", *Southeastern Journal of Economics*, Cilt 2, 2006, s. 193-207.

World Bank Document, "Country Partnership Framework for Bulgaria", 21 Nisan 2016, http://documents.worldbank.org/curated/en/583161467119287449/Bulgaria-Country-Partnership-Framework-CPF-for-the-period-FY17-22 (Erişim Tarihi: 5 Aralık 2018),

World Bank Indicators, http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?end=2016&locations=BG-TR&start=2009&view=chart (Erişim Tarihi: 12 Aralık 2018)

World Bank Report, "Bulgaria's Potantial for Sustainable Growth and Shared Prosterity: Systematic Country Diagnostic", 29 Temmuz 2015, http://documents.worldbank.org/curated/en/521881467994600656/Bulgaria-s-potential-for-sustainable-growth-and-shared-prosperity-systematic-country-diagnostic (Erişim Tarihi: 14 Aralık 2018).

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE DENİZ TİCARETİ VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİNİN VEKTÖR OTOREGRESİF MODEL İLE ANALİZİ

Dilek BAŞAR*, Fatih H. DİKMEN**

ÖZ

Gemi ticareti ve denizcilik, ekonomik büyüme ve kalkınma sürecinde önemli bir faktördür. Gemi taşımacılığı düşük maliyetli nakliye ve yüksek kapasiteli taşıma sağladığından, dünyadaki toplam yükün %90'ından fazlası gemiler tarafından taşınmaktadır. Günümüzde Türkiye'nin de içinde bulunduğu gelişmekte olan ülkelerin çok büyük bir kısmı, ihracata dayalı büyüme stratejisini benimsemişlerdir. Bu anlamda dış ticaret hacmindeki artış, deniz ticaret hacmini de artırmış ve ülkelerin ekonomik büyüme ve kalkınmaları açısından son derece stratejik bir öneme ulaşmıştır. Bu bakımdan, Türkiye, bir Akdeniz ülkesi olarak, deniz ticareti bakımından önemli özelliklere sahiptir. Dolayısıyla, bu çalışmanın amacı olan, 2004-2017 döneminde denizcilik ticareti ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisinin Türkiye için vektör otoregressif model (VAR) kullanılarak araştırılmasının mevcut literatüre önemli bir katkısı olduğu söylenebilir. Elde edilen ana bulgu, toplam deniz ticaretinden GSYİH'ya doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunduğuna işaret etmektedir. Cari dönemde deniz ticareti hacmindeki artış, izleyen dönemdeki GSYİH'yı arttırmaktadır. Buna ek olarak, GSYİH ile ithalat arasında iki yönlü bir nedensellik yoktur. Sadece geçmiş dönemin ithalatı ile cari dönemin GSYİH'sı arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Öte yandan, ihracat açısından bakıldığında, ne GSYİH'dan ihracata ne de ihracattan GSYİH'ya doğru istatistiksel olarak anlamlı bir nedensellik bulunmamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Deniz Ticareti, Nakliye, Vektör Otoregresif Model, Ekonomik Büyüme

JEL Kodları : R41, R49, C33

AN ANALYSIS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN SEA TRADE AND ECONOMIC GROWTH FOR TURKISH ECONOMY: A VECTOR AUTOREGRESSIVE APPROACH

ABSTRACT

Shipping trade is an important factor for economic growth and development. Since shipping provides low-cost transportation and high capacity carriage, more than 90% of world total cargo is carried by ships. Today, many developing countries including Turkey, has adopted export-led growth strategy. In this sense, the increase in foreign trade volume also increased the volume of shipping trade and reached a strategic importance in terms of economic growth and development of countries. In this regard, Turkey, as a Mediterranean country, has important features when it comes to the shipping trade. Therefore, it can be argued that, the aim of this study, investigating the causality relationship between the shipping trade and economic growth by using vector-autoregressive model (VAR) for the period of 2004-2017 for Turkey, has an important contribution to the existing literature. The main finding indicates that there is a one-way causality running from total shipping trade to GDP. An increase in the current sea trade volume rises the following period of GDP. In addition to this, there is not a bidirectional causality between GDP and import. However, there is a positive relationship only between the import of the previous period and the

* Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, dbasar@hacettepe.edu.tr
** Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, fatih.dikmen@hbv.edu.tr

GDP of the current period. On the other hand, from the export point of view, there is not a statistically significant causality neither running from GDP to export nor running from export to GDP.

Key Words: Sea Trade, Shipping, Vector Autoregressive Model, Economic Growth

J.E.L. Classification: R41, R49, C33

1.GIRIŞ

Antik zamanlardan beri deniz ticareti ve ekonomik büyüme arasında oldukça kuvvetli bir ilişki vardır. Eski Yunan, Çin ve Roma imparatorluğunun geliştirdikleri medeniyetin ve dünya ticaretindeki hakimiyetlerinin en önemli nedeni deniz taşımacılığında ilerlemeleridir. A. Smith'in "Ulusların Zenginliği" adlı kitabının üçüncü bölümünde deniz taşımacılığının önemi şu cümleyle belirtilmiştir. "Herhangi bir endüstri için, deniz taşımacılığı, kara taşımacılığıyla kıyaslandığında, çok daha geniş pazar olanakları yaratır" (Smith;2007)

Günümüzde dünya ticaretinin çok büyük bir bölümü deniz yoluyla yapılmaktadır. Bunun en önemli nedeni, taşıma kapasitesi ve taşınan yük başına birim maliyetlerin düşük olmasıdır. Denizcilik Ekonomisi ve Lojistik Enstitüsü'nün (ISL-Institute of Shipping Economics and Logistic) 2017 yılına ilişkin verilerine göre, dünya üzerinde bulunan deniz ticaret filosunun toplam hacmi 1.824.734 milyar dwt[††] dur (1000 gt ve üstü gemiler için). Bu rakam Türkiye için 28.611 milyar dwt dur. Türkiye bu değerle dünya deniz taşımacılığında 15. sırada yer almaktadır[‡‡]. Türkiye'nin coğrafi olarak sahip olduğu stratejik önem ve üç tarafının denizlerle çevrili olması, deniz ticareti ve lojistik açıdan oldukça önemli avantajlara sahip olduğuna işaret etmektedir. Bu açıdan Türkiye, gerek dış ticaret gerekse de bunun yaratacağı ekonomik büyümeyle ilgili büyük bir potansiyele sahiptir.

Bu çalışmada Türkiye ekonomisinde 2004-2017 yılları için vektör otoregresif modelle deniz yoluyla yapılan toplam dış ticaret hacmi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Denizcilik ekonomisine ilişkin literatürde vektör otoregresif model kullanılarak ekonomik büyüme ve gemi ticareti arasındaki ilişkiyi tahmin etmeye yönelik birçok çalışma bulunmaktadır. Örneğin, bu çalışmalardan biri Batrinca and Gianina (2013) tarafından yapılmıştır. Çalışmalarında panel vektör otoregresif model (P-VAR) kullanarak 1985-2012 yılları için kuru dökme yük piyasası ile dünya çapındaki ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Elde ettikleri bulgular, değişkenler arasında simetrik ve çift yönlü bir ilişkiyi işaret etmektedir. Buna göre endüstriyel üretimdeki artış, deniz yoluyla yapılan ticaret hacmini artırırken, ticaret hacmindeki artış da dünya çapındaki ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilemektedir.

Bir diğer çalışma Tunalı ve Akarçay (2018) tarafından yapılmıştır. Türkiye'de 2010-2014 yılları için yaptıkları regresyonda deniz taşımacılığı ve endüstriyel üretim arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Elde ettikleri sonuçlara göre, endüstriyel üretimin esneklik katsayısını 0,559 bulmuşlardır. Buna göre endüstriyel üretimdeki %10'luk artış, deniz taşımacılığını yaklaşık olarak %5,6 oranında arttırmaktadır.

Korkmaz (2012) ise Türkiye ekonomisinde 2004-2010 yıllarına ait verileri kullanarak klasik en küçük kareler yöntemiyle, deniz taşımacılığının bazı ekonomik göstergeler üzerindeki etkilerini

[††] Dwt (dead weight tonaj): Deniz taşımacılığında kullanılan bir ağırlık ölçüsüdür. Bir geminin yük ve diğer ağırlıklar dahil longton (1longton=1.016 kg) cinsinden taşıyabileceği en fazla ağırlığı ifade etmektedir.

[‡‡] Dünya deniz ticaret filosu sıralamasında ilk 3 sırayı Yunanistan (365.360 milyar dwt), Japonya (241.456 milyar dwt)ve Çin (236.839 milyar dwt) almaktadır.

analiz etmiştir. Elde ettiği sonuçlara göre, gemi taşımacılığı ve toplam ticaret hacmi arasında pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Buna göre, deniz taşımacılığındaki artış, endüstriyel üretim ve toplam ticaret hacmini de aynı yönde etkilemektedir.

Bu çerçevede, bu çalışmayı mevcut literatürdeki diğer çalışmalardan ayıran en önemli özelliği, Türkiye için en güncel verileri kullanarak ve dış ticareti ithalat ile ihracat bileşenlerine ayrıştırarak büyümenin temel kaynağını görme imkânı vermesidir.

Çalışmanın kalanı şu şekilde bölümlendirilmiştir. 2. bölümde kısaca denizcilik ekonomisine ilişkin temel bilgiler verilmektedir. 3. bölümde Türkiye ekonomisi için yapılan ampirik çalışmada kullanılan veri ve yöntem tanıtılmaktadır. 4. bölümde elde edilen bulgular tartışılırken son bölümde politika önerileriyle çalışma tamamlanmaktadır.

2. DENIZCILIK EKONOMISI

Denizcilik ekonomisi ve gemi taşımacılığı piyasası literatürü incelendiğinde arz ve talebi belirleye beşer unsur dikkat çekmektedir. Talebi belirleyen ve talep fonksiyonu içerisinde yer alan beş faktör şunlardır.

- *Dünya ekonomisi ve ticaret hacmi*
- *Deniz kaynaklı mal ticareti (seaborne commodity trades)*
- *Ortalama mesafe (average haul)*
- *Rassal şoklar*
- *Ulaştırma maliyetleri*

Talep cephesinden bakıldığında, dünya ekonomisi deniz yoluyla yapılan mal ticaret hacmini kapsar ve gemi talebini oluşturan en önemli faktördür. Deniz taşımacılığı açısından dünya ekonomisinde talebi değiştiren iki önemli faktör vardır. Bunlar, iş çevrimleri ve ticari gelişim döngüsüdür. İş çevrimlerinin temelinde navlun giderlerindeki değişimler yatmaktadır. Ulaştırma maliyetlerindeki artış, gemi taşımacılığına olan talebi ve dolayısıyla da dünya ticaret hacmini etkilemektedir.

Bunun yanında dünya büyüme oranındaki dalgalanmalar deniz ticaretini doğrudan etkileyerek gemi talebinde belirleyici olmaktadır. Dünya ekonomik konjonktüründe meydana gelen rassal şoklar bir bütün olarak ticaret hacmini etkilerken, bundan en fazla etkilenen alan gemi taşımacılığı olmaktadır. Bir başka deyişle, dünya ticaret çevrimindeki değişimler, deniz ticaretindeki çevrimlerin aynası durumundadır (Stopford, 2009:140).

Arz tarafına bakıldığında ise arz fonksiyonunda yine 5 değişken yer almaktadır.

- *Dünya gemi filosu (world fleet)*
- *Filo verimliliği (fleet productivity)*
- *Yeni gemi alım satım marketi (shipbuilding deliveries)*
- *Hurdaya alma (scrapping)*
- *Navlun gelirleri (freight revenues)* (Stopford, 2009:136).

Bir bütün olarak arz tarafının merkezinde yer alan karar birimleri gemi yatırımcılarıdır. Yatırımcılar, yeni gemi sipariş etmek ve eskileri hurdaya ayırmak konusunda oldukça kritik bir

misyona sahiptir. Bu noktada navlun giderleri için yapılan pazarlıklar söz konusu yatırımlarda belirleyici olmaktadır.

Denizcilik piyasasında arz ve talep arasındaki etkileşim kısaca aşağıdaki gibi özetlenebilir. Talep tarafına bakıldığında, toplam deniz ticareti hacminin iş çevrimleri ile dünya ekonomisinde meydana gelen bölgesel kalkınma döngüleri tarafından belirlendiği söylenebilir. Bu bağlamda, belirli malların ticaretinde meydana gelen değişim ve gelişmeler genel büyüme trendini etkileyebilir. Benzer şekilde, bu gelişmeler kargo ile yapılan taşımacılığa ilişkin ortalama uzaklık düzeyini etkileyebilir. Diğer yandan arz tarafına bakıldığında, dünya ticaret filosu kısa dönemde toplam taşıma kapasitesi stokunu belirlemektedir. Ayrıca filonun toplam taşıma miktarı firmanın lojistik verimliliğine bağlıdır. Bu çerçevede, denizcilik piyasasında yukarda bahsedilen arz-talep etkileşimi, talep tarafından arz tarafına olan nakit akışlarını koordine eden navlun piyasası tarafından sağlanmaktadır (Stopford 2009).

Denizcilik ekonomisiyle ilgili temel özelliklere değindikten sonra Türkiye özelinde bir takım istatistiklere yer vermek çalışmanın bütünlüğü açısından yararlı olacaktır.

Tablo 1. Türkiye'nin Deniz Yoluyla Yaptığı Dış Ticaret ve GSYİH Verileri

YILLAR	İHRACAT (TON)	İTHALAT (TON)	İHR. + İTH. (TON)	GSYİH ($)
2004	57.344.442	120.716.576	178.061.018	384.457
2005	54.619.634	124.067.356	178.686.990	480.196
2006	63.279.850	143.622.683	206.902.533	516.447
2007	68.677.463	153.525.045	222.202.508	670.041
2008	73.244.973	151.547.676	224.792.649	741.791
2009	73.770.263	139.862.090	213.632.353	616.704
2010	83.933.388	162.588.728	246.522.116	734.929
2011	81.776.692	173.546.398	255.323.090	774.187
2012	91.307.486	192.474.928	283.782.414	786.293
2013	89.553.990	187.781.615	277.335.605	819.188
2014	88.544.792	194.771.428	283.316.220	799.272
2015	92.152.622	208.326.308	300.478.930	719.620
2016	94.805.120	215.132.519	309.937.639	856.791
2017	113.692.068	233.656.024	347.348.092	851.491

Kaynak: Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı Denizcilik Genel Müdürlüğü İstatistikleri ve TUİK verilerinden derlenmiştir.

Yukarıdaki tabloda 2004 yılı sonrası Türkiye'nin deniz ticaret hacmi ve milli gelirindeki değişimler gösterilmektedir. Görüleceği üzere 2004 yılından 2017 yılına ihracat ve ithalat değerleri ton bazında yaklaşık %50 artarken, milli gelir dolar bazında yaklaşık %45 artmıştır. Dikkat çeken

bir diğer unsur 2008 sonrası gibi konjonktürün daralma dönemlerinde, ihracatta artışa karşın, ithalat ve milli gelirde azalma görülmektedir. Tabloda görülen bu durum, çalışmanın sonuçlarıyla da oldukça uyumludur. Bu çerçevede Türkiye'de ekonomik büyümenin daha çok ithalata odaklı olduğunu söylemek mümkündür.

3. VERİ VE YÖNTEM

Çalışmada ekonomik büyümeye ilişkin veriler Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) verilerinden çeyreklik dolar bazında derlenirken, deniz yoluyla yapılan ticarete ilişkin ithalat ve ihracat verileri (ton cinsinden) Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı Denizcilik İstatistiklerinden elde edilmiştir.

Bu çalışmada Türkiye ekonomisinde deniz ticareti ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmek ve nedensellik ilişkisini ortaya koymak için vektör otoregresif model (Vector Autoregressive Model) kullanılmıştır. Zaman serilerinin dinamik yapısını analiz etmek için sistematik bir yol sunan ilgili model, son yıllarda iki ana değişken arasındaki nedensellik ilişkisini araştırmak için uygulamalı ekonomik analizlerde sıklıkla kullanılmaktadır (Stock ve Watson, 2001). Vektör otoregresif modelin (VAR) en önemli özelliği, modeldeki tüm değişkenleri içsel kabul ederek ve gecikme değerlerini göz önünde bulundurarak değişkenler arasındaki dinamik ilişkiyi açıklama kabiliyetidir (Pesaran and Youngcheol, 1998). VAR modellerinin diğer bir avantajı ise değişkenlerin içsel dışsal ayrımını gerektirmediği ve böylece, sıkı ekonomik kurama bağlılığı ortadan kaldırdığı için eşanlı denklem sistemlerinden ayrılmasıdır (Davidson ve MacKinnon, 1993). Ayrıca değişkenlerin gecikmeli değerlerinin analize dahil edilmesi, dinamik ilişkiyi ortaya koyması bakımından da oldukça önemlidir (Kumar vd., 1995).

İki değişkenli (bu çalışmada deniz ticareti ile ekonomik büyüme) standart VAR modeli aşağıdaki şekilde ifade edilebilir:

$$y_t = a_1 + \sum_{i=1}^{p} b_{1i}\, y_{t-i} + \sum_{i=1}^{p} b_{2i}\, x_{t-i} + v_{1t} \quad (1)$$

$$x_t = c_1 + \sum_{i=1}^{p} d_{1i}\, y_{t-i} + \sum_{i=1}^{p} d_{2i}\, x_{t-i} + v_{2t} \quad (2)$$

Yukarıdaki denklemlerle ifade edilen modelde, (p) gecikmelerin uzunluğunu, (v) ise ortalaması sıfır, kendi gecikmeli değerleriyle olan kovaryansları sıfır ve varyansları sabit, normal dağılıma sahip, rassal hata terimlerini göstermektedir. Bu noktada hata terimlerinin gecikme değerleriyle kovaryaslarının sıfır olması, gecikme uzunluğunun artmasıyla birlikte önemli ekonometrik problemlerden olan otokorelasyon sorununun giderildiği şeklinde yorumlanabilir. Yukarıdaki denklemler klasik en küçük kareler yöntemiyle tahmin edilmektedir (Özgen ve Güloğlu, 2004).

VAR analizi gerçekleştirilmeden önce ilgili serilerin durağan olup olmadıklarının test edilmesi gerekmektedir. Bu amaçla Augmented Dickey-Fuller (ADF) durağanlık testi kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre seriler durağandır. Diğer bir deyişle, sahte regresyona yol açacak bir durum söz konusu değildir. Uygulanan yönteme ilişkin diğer bir aşama ise kullanılacak değişkenlerin optimal gecikme sayısını belirlemektir. Bu amaçla, yapılan gecikme teslerinden Akaike's information criterion (AIC) ve likelihood-ratio test (LR) istatistikleri en uygun gecikme değerinin 1 olduğunu göstermiştir. Bu çerçevede VAR analizi neticesinde elde edilen sonuçlar izleyen bölümde sunulmakta ve değerlendirilmektedir.

3. BULGULAR

Tablo 2, Türkiye ekonomisi için ekonomik büyüme (GSYİH) ile toplam deniz ticareti (TDT) arasındaki ilişkiyi tahmin etmek için oluşturulan VAR modelinden elde edilen sonuçları göstermektedir. Genel olarak elde edilen bulgular, toplam deniz ticaretinden GSYİH'ya nedensellik ilişkisi bulunduğuna işaret etmektedir. Bir dönemin toplam deniz ticaret hacmindeki artış sonraki dönemin GSYİH'nı arttırmaktadır. Ancak, GSYİH'dan toplam deniz ticaretine doğru istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki söz konusu değildir. Bu çerçevede, ilgili değişkenler arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmadığını söylemek mümkündür.

Tablo 2. Toplam Deniz Ticareti ile Ekonomik Büyüme İlişkisi VAR Modeli Tahmin Sonuçları

	GSYİH		**TDT**	
	Katsayı	St. Hata	Katsayı	St. Hata
GSYİH(-1)	0.5952***	0.1055	-17866.33	25678.32
TDT(-1)	8.47e-07***	3.08e-07	0.9839***	0.0750
Gözlem Sayısı	58			
R^2	0.7919 (GSYİH)		0.9018 (TDT)	
F	1046196*** (GSYİH)		252.4262***(TDT)	

Not: 1) ***p<0.01, **p<0.05, *p<0.1

Diğer taraftan, bu çalışma toplam deniz ticaretini ithalat ve ihracat bileşenlerine ayırarak her bir bileşenin ekonomik büyüme ile ilişkisini de incelemektedir.

Tablo 3. Ekonomik Büyüme ile Deniz Yoluyla Yapılan İthalat İlişkisi VAR Modeli Tahmin Sonuçları

	GSYİH		**IMP**	
	Katsayı	St. Hata	Katsayı	St. Hata
GSYİH(-1)	0.6448***	0.1055	-14234.07	25678.32
IMP(-1)	9.79e-07**	4.42e-07	0.9898***	0.0724
Gözlem Sayısı	58			
R^2	0.7927 (GSYİH)		0.9036 (IMP)	
F	99.0284*** (GSYİH)		257.6376*** (IMP)	

Not: 1) ***p<0.01, **p<0.05, *p<0.1

Tablo 3, GSYİH ile deniz yoluyla yapılan ithalat arasındaki ilişki üzerine kurulan VAR modelinin sonuçlarını göstermektedir. Buna göre, GSYİH ile deniz yoluyla yapılan ithalat (IMP)

arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır. Sadece bir önceki dönemin ithalatı ile cari dönemin GSYİH'sı arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır[§§].

4.SONUÇ

Bu çalışma Türkiye için toplam deniz ticaretiyle ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi VAR modeli kullanarak 2004-2017 dönemi için analiz etmiştir. Çalışmanın mevcut literature en önemli katkısı, Türkiye için en güncel verileri kullanarak, toplam ticaret hacmini ithalat ve ihracat bileşenleri üzerinden ayrı ayrı ekonomik büyümeyle ilişkisi çerçevesinde incelemesidir.

Elde edilen bulgular çerçevesinde, toplam ticaret hacmi ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir ilişki bulunamamıştır. Bir başka deyişle, ticaret hacminden ekonomik büyümeye doğru, bir dönem gecikmeyle, tek yönlü bir ilişki söz konusu iken, ekonomik büyümeden toplam ticaret hacmine doğru istatistiki olarak anlamlı bir ilişki görülememiştir. Toplam ticaret hacmi ithalat ve ihracat kapsamında ayrıştırıldığında ise, ithalattan GSYİH'ya doğru yine bir dönem gecikmeyle anlamlı bir ilişki tespit edilirken, ihracat ve GSYİH arasında herhangi bir ilişki gözlemlenememiştir. Genel olarak Türkiye ekonomisinde, özellikle 2000'li yılların sonrasında ihracata dayalı değil, ithalata dayalı bir büyüme stratejisi izlenmiştir. Dolayısıyla, Türkiye'de yurtiçi üretimin ithal girdiye olan bağımlılığı düşünüldüğünde elde edilen sonuçlar iktisadi olarak anlamlıdır. Bu çerçevede, uzun dönemli sürdürülebilir büyümenin sağlanabilmesi için mevcut stratejik konumunu da kullanarak, Türkiye'nin ihracat sektörlerinde ara girdi ihtiyacını azaltacak yatırımlara yönelmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Batrinca, G. and Gianina, C. (2013). "The Causality Relationship between the Dry Bulk Market and Worldwide Economic Growth". *"Ovidius" University Annals, Economic Sciences Series Volume XIII, Issue 2*

Davidson, R. and MacKinnon, J.G. (1993) *Estimation and Inference in Econometrics London*, Oxford University Press.

Frankel, E. G. (1989)"Shipping and its Role in Economic Development" *Maritime Policy , Volume 13, Issue 1, pp.22-42*

Korkmaz, O. (2012). "Türkiye'de Gemi Taşımacılığının Bazı Ekonomik Göstergelere Etkisi" *İşletme ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 3 (3), 97-109*

Kumar, Viswanathan, Robert P Leone, John N. Gaskins (1995), "Aggregate and Disaggregate Sector Forecasting Using Consumer Confidence Measures" *International Journal of Forecasting Elsevier*, 11(3): 361-377.

Nistor, F. and Popa, C. C. (2014)*"The Role of Transport in Economic Development" Naval Academy Scientific Bulletin, Volume XVII – Issue 2, Online at https://mpra.ub.uni-muenchen.de/70586/*

Pesaran, H. H. and Youngcheol, S (1998). "Generalized Impulse Response Analysis in Linear Multivariate Models," *Economic Letters, 58 (1), 17–29.*

§§ Benzer şekilde, Türkiye ekonomisi için deniz yoluyla yapılan ihracat ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki için de VAR analizi yapılmıştır. Elde edilen sonuçlar her iki yön için de istatistiksel olarak anlamsız çıktığı için rapor edilmemiştir.

Smith, A. (2007) *An Inquiry Into the Nature and the Causes of the Wealth of Nations*, Metalibri Digital Edition

Stock, H.J. and Watson, W.M. (2001) "Vector Auto Regressions" *Journal of Economic Perspectives*, 15(4):101- 115.

Stopford, M. (2009) *Maritime Economics*, Third Edition, Routledge

Tunalı, H. and Akarçay, N. (2018). "Deniz Taşımacılığı ile Sanayi Üretimi İlişkisinin Analizi: Türkiye Örneği" *Journal of Economics Business and Political Researches, 3 (6), 111-122.*

Özgen, F., B. ve Güloğlu, B (2004), "Türkiye'de İç Borçların İktisadi Etkilerinin VAR Tekniğiyle Analizi", *METU Studies in Development*, 31: 93- 114.

KAMERUN MUTFAĞI GASTRONOMİK UNSURLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Yener OĞAN[*], Fügen DURLU ÖZKAYA[**]

ÖZ

Afrika kıtası, Asya'dan sonra dünyadaki ikinci büyük kara parçası olup çok sayıda dini, etnik ve sosyal grubu bu coğrafyada barındırmaktadır. Bu nedenle Afrika'da bulunan ülkelerin gastronomisi incelendiğinde kültürü, coğrafyası ve gelenekleri ile Arap, Avrupa ve Asya toplumlarının pek çok özelliklerini yansıtmaktadır. Bu çalışmada Afrika'nın Orta Afrika Bölgesinde bulunan Kamerun kültür ve coğrafya olarak Afrika'yı temsil edebilen bir ülke olduğu kabul edilmektedir. Dolayısıyla bu çalışma kapsamında Afrika ve Kamerun mutfak kültürlerine özgü; kavramlar, terimler, özellikli ürünler, araç-gereçler, yemek pişirme yöntemleri, yiyecek-içecek ritüelleri, öğünleri, yiyecek ve içeceklerinin özellikleri, yiyecek-içeceklerinin servis şekilleri, yemek reçeteleri bilgilerine yer verilerek Afrika ve Kamerun mutfağının gastronomik unsurlarının değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Dünyanın en özgün mutfaklarından biri olarak kabul edilen Afrika ülkelerinde yiyecekler, yerel etkiyi yaşatmakla birlikte diğer sömürge geleneklerini de yansıtmaktadır. Afrika'da tüketilen temel yiyecekler, yetiştiriciliğe ve iklime bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Yoksulluk düzeylerinin farklılığı mutfak kültürünü etkilemesine rağmen yahni yemeği Afrika'nın her yerinde görülebilen, özellikli yemeklerden birisidir. Etnik bir mutfak olma özelliği taşıyan Afrika mutfağında en çok kullanılan pişirme tekniklerden birisi olan kaynatma yöntemidir. Afrika ve Kamerun mutfağı gastronomisinde özellikle plantain ve cassava yiyecekleri önemli bir yer tutmaktadır. Ayrıca manyok gibi nişastalı ağırlıklı bir beslenme alışkanlığı bulunan Afrika ve Kamerun mutfağı gastronomisinde kahve, çay, zencefil içeceklerin yanı sıra tropikal meyvelerden yapılan içecekler bol miktarda tüketildiği sonuçlarına ulaşılmıştır. Bu çalışma Kamerun mutfağının gastronomik unsurları ile sınırlı olmasından dolayı Afrika'da bulunan diğer ülkelerin gastronomik unsurlarının incelenmesi ve değerlendirilmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Afrika, Kamerun, Gastronomi, Mutfak Kültürü

AN EVALUATION OF GASTRONOMIC ELEMENTS IN CAMEROON CUISINE

ABSTRACT

The African continent is the second largest land in the world after the Asian and accommodates many religious, ethnic and social groups in this geography. Therefore, the gastronomy of the countries in the Africa is examined, it reflects the culture, geography and traditions and many features of the Arab, European and Asian societies. In this study, Cameroon in the Central African Region of the African is considered to be a country that can represent Africa as a culture and geography. Therefore, within the scope of this study, African and Cameroon culinary cultures; about concepts, terms, special products, equipment, cooking methods, food-beverage rituals, meals, features of food and beverages, service types of food and beverages, meal recipes by giving knowledge and it is aimed to evaluate the gastronomic elements of African and Cameroon cuisine. In African countries, considered one of the most unique cuisines in the world, the food reflects

[*] Artvin Çoruh University, Arhavi Vocational School, oganyener@artvin.edu.tr
[**] Ankara Hacı Bayram Veli University, Tourism Faculty, fdozkaya@gmail.com

local influence but also reflects other colonial traditions. The main foods consumed in Africa vary depending on breeding and climate. Although the difference in poverty levels affects the culinary culture, ragout is one of the specialties that can be seen all over Africa. African cuisine with the characteristic of being an ethnic kitchen and one of the most widely used cooking techniques is boiling. Especially plantain and cassava foods have a considerable used in African and Cameroon cuisine. In addition, it has been found that in the gastronomy of Africa and Cameroon cuisine with a starchy nutrition habitude, such as cassava, which has a diet habit, is abundantly consumed such as coffee, tea, ginger, as well as beverages made from tropical fruits. As this study is limited to gastronomic elements in the Cameroon cuisine, it is recommended that gastronomic elements other countries in African be examined and evaluated.

***Keywords*:** Africa, Cameroon, Gastronomy, Culinary Culture

1.GİRİŞ

Gastronomi kelimesi sağlığa uygun, iyi düzenlenmiş, hoş ve lezzetli mutfak, yemek düzeni ve sistemi olarak tanımlamaktadır (Türk Dil Kurumu, 2019). Gastronomi bilimi ise yiyecek ve içeceklerin tüm özelliklerinin ayrıntılı bir biçimde anlaşılması, uygulanması ve geliştirilerek içinde bulunulan zamanın şartlarına uyarlanması çalışmalarını kapsamaktadır (Eren, 2007: 74). Afrika kıtası, Asya'dan sonra dünyadaki ikinci büyük kara parçası olup çok sayıda dini, etnik ve sosyal grubu bu coğrafyada barındırmaktadır. Dolayısıyla Afrika'da bulunan ülkelerin gastronomisi incelendiğinde kültürü, coğrafyası ve gelenekleri ile birlikte Arap, Avrupa ve Asya toplumlarının pek çok özelliklerini yansıtmaktadır. Ayrıca Afrika'da bulunan etnik ve sosyal çeşitliliğinin Afrika gastronomisine zenginlik olarak yansıyacağı düşünülmektedir. Bu yansıma kullanılan yiyecek-içecek malzemelerinden, pişirme tekniklerinden de kaynaklanabilmektedir.

Son yıllarda Afrikalı insanlarının farklı kıtalarda ve ülkelerde yaşamasının yanı sıra turizm alanındaki gelişmeler gibi birçok durum Afrika gastronomisini Dünya'da merak uyandıran ve ilgi çekici hale getirmiştir. Günümüzde yeni deneyimlere (yeni yemekleri deneyimleme) açık insanların da çok sayıda olması bu kıtanın gastronomisine olan ilgiyi arttırmaktadır. İlgili yazın incelendiğinde Afrika gastronomisine ait bilgilerin Eski Mısır kültürüne kadar uzandığı görülmektedir. Buna rağmen günümüzde bu kıtaya özgü bilinmeyen birçok kültürel unsurun olduğu da bilinmektedir. Bu durumunun bir nedenini coğrafi şartların kültürlerarası etkileşimi engellemesi olduğu düşünülürken, bir diğer nedeninin ise Afrika kültürüne yazının geç girmesi olduğu ifade edilmektedir (Marck, 1997: 337). Genellikle etnik bir mutfak olarak değerlendirilen Afrika mutfağı, her ne kadar dünyanın ün yapmış mutfakları arasında yer almasa da son yıllarda yiyecek ve içeceklerin tanıtılmasıyla ün kazanmıştır (Yetimoğlu, 2016: 337). Her ulusta olduğu gibi birçok Afrika ülkesinde tüketilen yemekler ve mutfak uygulamaları o bölgenin ulusal mutfak kültürünü yansıtmaktadır. Ancak Senegal gibi ülkelerde nüfusun büyük bir kısmının ulusal mutfağı tüketebileceği gibi Ekvator Ginesi gibi ülkelerin de daha zengin bir kesim olduğu için farklı tüketim alışkanlıklarının olabileceği unutulmamalıdır (Cusack, 2014: 67).

Afrika'da ortak kullanılan ürünlerin başında yer fıstığı, bamya, kasava (cassava), küçükbaş hayvan etleri, tavuk, balık, mısır, patates ve tahıllar şeklinde sıralanmaktadır (Kılınç ve Kılınç, 2015: 307). Afrika'nın dört bir yanında yiyecekler çoğunlukla kadınlar tarafından yetiştirilmekte, pişirilmekte ve servis edilmektedir (Cusack, 2014: 65). Bazı toplumlarda kadınların boyun eğmesini haklı gören bir anlayış egemen iken Afrika ile ilgili yazılan kitaplarda kadınların söz sahibi olduğu görülmektedir. Ayrıca milliyetçiliğin Afrika kıtasında baskın olduğu bilinmektedir. Buradan hareketle Afrikalı yazarların ve şeflerin ülkelerinin mutfak kültürünü gelecek nesillere

aktarabilmeleri için yazıya döktükleri çıkarımı yapılabilir. Cusack (20016: 215) geçmişte farklı ülkelerin sömürgesi altında olan birçok Orta Afrika ülkesinin, bu sömürge ülkelerinin mutfak kültüründen etkilendiğini dile getirmektedir. Örneğin Amerika'da yaygın olarak tüketilen sokak yemekleri (çorba, barbekü, kebap, atıştırmalık vb.), Afrika'da da yaygın bir şekilde tüketilmektedir. Yer fıstığı çorbası Afrika'da en popüler sokak yiyeceğidir (Jones, 2011: 87). Yüzlerce çeşidi bulunan çorba genellikle fıstık ezmesi, tavuk veya sebze suyu, salça, soğan, toz biber, yer elması, zencefil ve sarımsak ile yapılmaktadır. Bu çorba çoğunlukla chapatis*** olarak isimlendirilen ekmekle yenilmektedir.

Afrikalı erkek yazarların ulusal yemeklere kitaplarında yer vermeleri erkeklerin rolünü açığa çıkartmaktadır. Dolayısıyla Afrika'nın mutfak kültürü erkeklerin de beklenenden daha fazla rol oynadığı görülmektedir (Cusack, 2014: 66). Örneğin Angolalı roman yazarı Pepetela eserlerinde Angola'nın ulusal yemeği olan Muamba de Galinha'yı kahramanlarına yedirmektedir (Cusack, 2016: 222). Afrika mutfak kültürünün anneden kızına sözlü bir şekilde, az sayıda da olsa televizyon programları, gazete ve dergiler aracılığıyla nesilden nesle aktarıldığı söylenmektedir (Cusack, 2016: 217). Buna rağmen, genellikle açlıkla mücadele eden Orta Afrika ülkelerinde son yıllarda birtakım gelişmeler de yaşanmaktadır. Bu gelişmelerin başında, üretimi ilk çağlara kadar uzanan okra††† ve yam‡‡‡ gibi yerli ürünlerin tekrar üretime başlaması gelmektedir (Civitello, 2011: 154). Ayrıca Plantains§§§ olarak ifade edilen yiyecekler birçok öğün için temel oluşturmaktadır. Nişastalı yiyecekler genellikle et ürünleri, fasulye veya sebze güveçleri ile servis edilmektedir.

Osseo-Assare (2005) Afrika ülkelerindeki mutfak kültürünün yazınsal alanda fazla yer almadığını dile getirmektedir. Bunun bir nedeninin 18. ve 19. yüzyıllarda bölgede yaşamakta olan kolonilerin mutfak kültürü ile ilgili kaynakları koruyamaması olduğu belirtilmektedir (Rosenberg, 1999: 210). Cusack (2014) Kamerun'da ilk yemek kitabının Jean Grimaldi ve Alexandrine Bikia tarafından 1985 yılında yazıldığını ifade etmektedir. Ayrıca Cusack (2016) ve Jones (2011) son yıllarda Afrika mutfağı hakkında Amerika Birleşik Devletleri, Büyük Britanya, Fransa, Almanya, İspanya ve Portekiz'de çok sayıda kitap yayımlandığını ifade etmiştir. Dolayısıyla her on bireyden yedisinin tarım faaliyetlerinde bulunduğu Afrika'da yiyecek-içecek kültürünün genişletilmesi ve geliştirilmesi gerektiği düşünülmektedir (Güvenç, 1995: 57).

Afrika kıtasının Orta Afrika Bölgesinde bulunan Kamerun kültürel ve coğrafik anlamda tüm Afrika'yı temsil edebilen bir ülkedir (Yetimoğlu, 2016: 341). Bu bağlamda Orta Afrika Bölgesinde bulunan Kamerun mutfak kültürünün gastronomik unsurlarının incelemesi hem bu mutfağı keşfetmek isteyen bireylere hem de ilgili yazında araştırmalara katkı sağlayacaktır. Tüm bu durumlar bu çalışmanın önemini göstermektedir. Bu çalışmada nitel araştırma yönteminden yararlanılmaktadır. Nitel araştırma, çalışma amacı bağlamında ayrıntılı bir biçimde bilgi sağlamak için tercih edilebilir. Nitel araştırma yolu ile olaylara daha geniş açıdan yaklaşmak mümkün olmaktadır (Öztürk ve Güral, 2014). Ayrıca nitel araştırma; gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda, gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik, nitel bir sürecin izlendiği araştırma olarak tanımlanabilir (Şimşek, 2009). Araştırma yöntemi birbirini izleyen ve tamamlayan aşamalardan oluşmaktadır. Bu nedenle Afrika'nın Orta Afrika Bölgesinde bulunan Kamerun'un kültürel ve coğrafik anlamda Afrika'yı temsil edebilen bir ülke durumunda olduğu varsayılmıştır. Bu

*** ***Chapatis*:** Su, tuz, sebze yağı ve unla yapılan kızartılmış yassı ekmek.
††† ***Okra:*** Bir bamya türü.
‡‡‡ ***Yam:*** Tatlı bir patates türü.
§§§ ***Plantains:*** Nişastalı olarak pişirilen çeşitli muzlar.

bağlamda çalışma kapsamında Afrika ve Kamerun mutfak kültürlerine özgü; kavramlar, terimler, özellikli ürünler, araç-gereçler, yemek pişirme yöntemleri, yiyecek-içecek ritüelleri, öğünleri, yiyecek-içeceklerinin özellikleri, yiyecek-içeceklerinin servis şekilleri, yemek reçeteleri bilgilerine yer verilerek Afrika ve Kamerun mutfağının gastronomik unsurlarının değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

2.KAMERUN

Afrika'nın orta batı bölümünde yer alan Kamerun'un sınır komşularını Nijerya, Çad Cumhuriyeti, Orta Afrika Cumhuriyeti, Kongo Cumhuriyeti, Gabon, Ekvator Ginesi oluşturmaktadır. Başkenti Yaoundé olan Kamerun genel olarak tropikal iklimin etkisi altında bulunmaktadır. Kamerun'da doğal yeraltı zenginlikleri açısından petrolün yanı sıra boksit, demir, altın ve elmas bulunmaktadır. Kamerun'un coğrafi ve kültürel özellikleri Tablo 1 yardımıyla gösterilmektedir.

Tablo 1. Kamerun'un Coğrafi ve Kültürel Özellikleri

Kamerun	
İklim	Tropikal İklim ve Kuzeyde Sıcaklık
Doğal Kaynaklar	Petrol, Boksit, Demir
Nüfus	25.640.965
Etnik Grup Sayısı	8
Kullanılan Dil	İngilizce ve Fransızca
Ortalama Yaş	18,5
Ortalama Yaşam Süresi	58,5
Sağlık Harcamasında Dünyadaki Sırası	164
Eğitim Harcamasında Dünyadaki Sırası	133
Bağımsızlık Tarihi	1960

*Kaynak***:** CIA (2019). The World Factbook, Ccentral Intelligence Agency

Tablo 1'de Kamerun ile ilgili bilgiler incelendiğinde; genellikle tropikal iklimin görüldüğü ve sıcak bir havanın hâkim olduğu görülmektedir. Doğal kaynaklar olarak petrol, boksit ve demir bakımından zengin bir ülkedir. Ülkelerin yemek kültürüne etki edecek önemli unsurlardan biri etnik grup sayısıdır. Çünkü ne kadar farklı etnik grup olursa o kadar farklı yemek kültürü olacağı düşünülebilir. Tablo 1 incelendiğinde Kamerun'da 8 etnik grubun olduğu görülmektedir. Bu nedenle Kamerun mutfağında çok sayıda farklı etnik yemeğin bulunduğu söylenebilir. Ayrıca Kamerun'da kullanılan diller incelendiğinde genellikle Fransızca ve İngilizce dillerinin konuşulduğu görülmektedir. Bu durumun temel nedeni ise bu ülkenin sömürgeleri altın kalmış olmaları ifade edilebilir. Kamerun'da yaşayan bireylerin ortalama yaşları ve yaşam süresi incelendiğinde yaşları yüksek olan bireylerin çok uzun yaşamadığını göstermektedir. Bu durum yemeklerin yazıya geçirilememesi bakımından ortalama yaşam süresinin kısa olmasından

kaynaklanabilir. Çünkü belirli bir kültüre hakim olabilmek için uzun zaman ve birikim gerekmektedir. Son olarak bağımsızlığını 1960 yılında kazanmış olan Kamerun'un sağlık harcamaları ve eğitim harcamalarının dünyadaki gelişmiş ülkelerin çok gerisinde olduğu görülmektedir.

2.1.Afrika ve Kamerun Mutfağının Gastronomik Unsurları

Yaşanılan coğrafya ve tükettikleri yiyecekler bireylerin kimliklerinin en önemli göstergeleri durumundadır (Palmer, 1998: 175). Dolayısıyla bireylerin tüketim alışkanlıkları ve yiyecekleri, onların kültürünü yansıtmaktadır. Diğer bir ifadeyle Cusack (2014) her ulusun bayrağı ve milli marşı olduğu gibi kendine özgü mutfağının olacağından söz etmektedir. Bu nedenle Kamerun mutfağı oldukça çeşitli mutfaklardan egzotik yemekler sunan eşsiz bir mutfak olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla Afrika kıtasının kuzeyi, batı ve merkezi arasındaki konumu nedeniyle, Kamerun mutfağının Afrika'nın en çeşitli ve zengin mutfaklarından biri olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca Kamerun'daki tarihsel açıdan tüketilen yiyecekler geleneksel olarak varlığını halen sürdürmektedir. Geleneksel yemeklerin gün yüzüne çıkmasında, kabile sayısının fazla olması ve geleneksel lezzetlere önem verilmesi gösterilebilir (Yetimoğlu, 2016: 341). Örneğin le poulet DG, erkeklerini evde tutmak için, kadınlar tarafından pişirilen bir yemek olup genellikle pazar günleri öğle yemeğinde tüketilir (Cusack, 2014: 67). Ayrıca, Kamerun mutfağında en çok muz ve manyok[****] kullanılmaktadır. Ülkede insanlar genellikle manyok, pilav, patates, mısır, fasulye, et ürünleri ve deniz ürünleri tüketmektedirler. Kamerun, oldukça verimli bir toprağa sahip olması ülkede çok çeşitli sebze ve meyveler yetiştirilmektedir (Kamerun Mutfağı, 2018). Kamerun belki de Afrika'nın en tanınmış ulusal mutfaklarından birine sahiptir (Le Poulet DG gibi ulusal yemekleri, Mbongo Tchobi gibi siyah yanmış baharatlı yiyecekleri, Ndole[††††] gibi yapraktan yemekler) (Cusack, 2016: 67).

Afrika ülkelerinin yeme alışkanlıklarında plantain ve cassava ana bileşenlerdir. Ayrıca manyok köklerinden hazırlanan nişastalı yiyecekler ve et sıkça tüketilen yiyecekler arasındadır. Timsah, maymun, antilop, sığır ve tavuk etleri ise genellikle kullanılan etler arasındadır (Afrika'da Yiyecek, 2017). Afrika ülkelerinde yaşayan bireylerin et, balık, tavuk eti, keçi eti tüketimi eğiliminde olduğu ve bununlar birlikte midye, istiridye gibi deniz ürünlerinin de tüketimi olduğu dikkat çekmektedir (Gibbon, 2003: 24). Son olarak, içeriği değişse de yahni, Afrika'nın her yerinde görülebilen, özellikli yemeklerden biridir (Newman, 2004: 1337). Genel itibariyle Afrika Mutfağına özgü kavramlar ve özellikli ürünler aşağıda sıralanmaktadır.

Bambara : Pirinç, fıstık ezmesi ve şekerden yapılan bir çeşit tatlı.

Biltong : Kurutulmuş et (Afrika'nın 20 Popüler Yiyeceği, 2017).

Brochette : Tavuk, sığır ya da keçi etinden yapılan bir çeşit kebap (Brynes, 2013).

Cassava : Haşlanmış, yumuşak köklü, hafif aromaya sahip bir bitki.

Chihengi : Ananas.

Caruru : Kökenini Brezilya'ya dayanan bamya, karides, soğan, sarımsak ile yapılır.

Dovi : Yerfıstığı ezmesi (fıstık ezmesi).

Dodo : Et yemekleriyle servis edilen kızarmış muz (Afrika Yiyeceği, 2018).

[****] ***Manyok:*** Sıcak ülkelerde yetişen, yaprakları almaşık, üçü veya yedisi bir arada yelpaze durumunda olan, büyük bir ağaç.
[††††] ***Ndole*:** Aromatik, besleyici ve zengin bir Kamerun ıspanağı.

Efo : Yeşillikler için verilen çok amaçlı bir isim.

Elubo : Yer elması unu.

Fufu : Manyok, mısır ve muz püresi gibi nişastalı kök sebzelerden yapılan yemek.

Funge : Manyoktan yapılan patates püresi şeklinde lapa olan geleneksel bir yiyecek

Futari Yams :Yer fıstığı, domates, soğan ve patatesin karışımıyla yapılan bir yemek.

Kikwanga : Kongo'da *cassava* unundan yapılmış, muz yaprağı içinde pişirilen, ekmek

Millet : Darı unundan yapılan ve genellikle püresi yapılarak tüketilen bir yiyecek

Nsima : Mısır unu (beyaz mısır unu) ve sudan yapılmış bir yemektir.

Oka Esiri Esi : Mısırla yapılan bir süt çorbası.

Palm Şarabı : Mısır unu ile palmiyeden fermantasyon yoluyla elde edilen bir içecek.

Piri-piri : Genellikle sos yapımında kullanılan Afrika kırmızı biberi.

Plantain : Muzu andıran bir tür bitki türü.

Sangah : Mısır, c*assava* yaprağı ve palmiye ağacı meyvesinden yapılan bir karışım

Sorgum : Küçük tahıl taneli bitki (darıya benzer) (Jones, 2009, s. 58).

Taro : Yaprağı ve kökü mutfakta kullanılan, Türkçeye kulkas olarak geçmiş bitki

Afrika mutfağı, dünyanın en özgün mutfaklarından biri olarak görülmektedir. Bu nedenle pişirme ekipmanları da oldukça çeşitlidir. Ayrıca Afrika'da yemek pişirme kaplarının bazıları dekoratif nesneler olarak kullanılmaktadır. Bunlar kaplar, ahşap meyve kâseleri, kaşıklar, öğütücüler, karıştırma kâselerdir. Ahşap pişirme aletlerinin çoğu el yapımıdır ve turistler için oldukça ilgi çekicidir. Afrika halkı ızgaraları, öğütücüleri, devasa kaynatma kaplarını da kullanmaktadır. Afrika mutfağına ait araç-gereç, yöntem ve tekniklerde güveç tepsisi, büyük sos tencereleri kullanılmaktadır. Afrika yemekleri çok çeşitli olmasına rağmen pişirme yöntemlerinin temel tekniklerden ibaret olduğu görülmektedir. Afrika'da kullanılan pişirme yöntemleri, birçok ülkedeki pişirme tekniklerine oldukça benzemektedir. Söz gelimi, kaynatma yöntemi Afrika mutfağında en çok kullanılan pişirme tekniklerden biridir. Ayrıca stewing‡‡‡‡de en çok tercih edilen pişirme tekniklerinden biri olarak görülmektedir (Gibbon, 2003: 23). Bu pişirme tekniğinde, derin ve büyük toprak bir kap ateş üzerine konur ve kısık ateşte uzun süre pişirilir. Yemekleri lezzetlendirmek için kullandıkları soslar genellikle kaynatılarak hazırlanmaktadır. Etlerin terbiyesinin yoğun olarak yapıldığı Afrika'da çok popüler olan bir diğer pişirme yöntemi de derin yağda kızartma yöntemidir. Bu teknik Amerika kıtasında da yaygın bir şekilde kullanılmakta olup özellikle su ürünlerinin kızartılmasında kullanılmaktadır. Afrika'da önemli pişirme yöntemlerinden biri de muz ağacı ya da diğer bitkilerin yapraklarına sarılarak şekillendirilmiş sebze buketlerinin buharda ya da ızgarada pişirilmesidir. Bu pişirme yöntemi, demir ya da kil pişirme kaplarından bile daha eski olduğu düşünülmektedir. Bu sebze buketleri için belirli yapraklar tercih edilmektedir. Çünkü yapraklar yiyeceğe özel bir lezzet ve aroma vermektedir (Nenes, 2009: 506-511). Son olarak Afrikalıların kısık ateşte pişen, bol soslu, bol karbonhidrat içeren yemekleri tüketmelerinin yanı sıra farklı pişirme tekniklerinin de kullanıldığı bilinmektedir (McCain, 2009). Kamerun'da her bölgede olduğu gibi burada da yerel halk tarafından tüketilen temel yiyecekler, yetiştiriciliğe ve iklime bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Genel olarak,

‡‡‡‡ ***Stewing:*** Kısık ateşte pişirme.

Kamerun Mutfağı baharatlı (genellikle çok acı) soslarla yenen nişastalı yemekler, et şiş, kızarmış balık, köri soslu ve biberli çorbalar oluşmaktadır (Kamerun Yemekleri, 2018).

Afrika ülkelerinde Palmiye şarabı ve biralar (çeşitli yerli bitkilerden üretilmiş) popüler içecekler arasındadır. Bununla birlikte, su pek çok Afrika ülkesinde (özellikle kuru bölgelerde) çok güçlü bir anlam taşımakta ve genellikle eve gelen misafire ilk su servis edilmektedir (Bizim Afrika, 2018). Kamerun'daki festivallerde kullanılan yiyecek ve içecek genellikle Afrika geleneğini yansıtan ürünler olmaktadır. Bu nedenle en önemli kutlamalarda bile tavuk eti veya kümes hayvanları ile hazırlanan yemekler tercih edilmektedir.

Afrika ülkelerinin mutfak kültüründe yerel kültürün etkisi görülmekte ve ilişkili olduğu mutfaklardan etkilendiği bilinmektedir. Afrika'da yiyecekler, yerel etkiyi yaşatmakla birlikte diğer sömürge geleneklerini de yansıtmaktadır (Orta Afrika Mutfağı, 2018). Afrika'da yaşanılan ekonomik sıkıntıların, yemek kültürüne de yansıması muhtemeldir. Bu nedenle birçok geleneksel tören ve kutlama artık yapılmamakta veya daha seyrek aralıklarla yapılmaktadır. İmkânlar dâhilinde, herhangi bir parti veya törende tavuk ızgara, meşrubat ve şişe bira servis edilmektedir. Öte yandan alkolün pahalı olması nedeniyle birçok insanın mısır bira ve palmiye şarabı gibi yerel içecekleri satın alabildiği de belirtilmektedir (Ülkeler ve Kültürleri, 2018a). Kamerun'da bireyler için misafirperverlik çok önemli olarak görülmekte ve onlara sunacakları yiyeceklerin miktarı ne kadar az da olsa sunulması gerektiği bilinmektedir. Özellikle düğün ve/veya cenaze yemeklerinde insanlar konuklarına tavuk, keçi veya koyun etinden yapılan yemekleri misafirlere sunma eğiliminde olmaktadır. Yemeklerin yanında ise misafirlere, palmiye şarabı, bira ve karbonatlı içeceklerin de sunulduğu görülmektedir (Ülkeler ve Kültürleri, 2018a).

Afrika ülkelerinin yeme alışkanlıkları incelendiğinde kahvaltı ve akşam yemeği kültürünün gelişmiş olduğu görülmektedir (Yetimoğlu, 2016: 340). Buna rağmen Afrika ülkeleri arasında bile farklılık görülmesi mümkündür. Bu durumun bir nedeninin ülkeler arasındaki yoksulluk düzeylerinin farklılığı görülebilir. Örneğin Kamerun halkı günde üç öğün yemek tüketmektedir. Meyve püresi, haşlanmış muz, yumurta ve haşlanmış manyok kahvaltıda tüketilen ürünler arasındadır. Öğle ve akşam yemeklerinde ise genellikle fufu[§§§§], pirinç veya darı gibi nişastalı gıdalar tüketilmektedir (Kamerun Yemekleri, 2018). Kahvaltıda genellikle bir gün önce akşam yemeğinden kalan yemekler tüketilmekte ve çok sık görülmemekle birlikte gün içerisinde aperatif ürünlerin tüketildiği saat de bulunmaktadır (Woodfork, 2006: 88).

Afrika Bölgesi ülkelerinin mutfağında yiyeceklerin temelini cassava ve plantain oluşturmaktadır. Afrika ülkelerinde tarımın çok gelişmemesi, ekonomilerinin zayıf olması, salgın hastalıkların bölgede yaygın olarak görülmesi gibi birçok etken bölgedeki ülkelerin yiyeceklerin özelliklerini etkilemiştir. Genel olarak Afrika'daki ülkelerin mutfaklarında manyok, muz, mısır, fasulye, nişastalı yiyecekler, et ürünleri, av hayvanları ve süt ürünleri tüketilmektedir. Afrika mutfağının en ayırt edici özelliği, karalahana, hardal yaprağı, kuzukulağı gibi yenilebilir yaprakların kullanımıdır. Yeşillikler, yemekler içindeki temel malzemelerdir ve et, balık, yağ, soğan ve acı biberle ile lezzetlendirilerek pişirilmektedir. Bu yeşillikler hem vahşi doğadan toplanmakta ve hem de yetiştirilmektedir. Özellikle cassava adındaki yeşillik, kökleri için yetiştirilip, Afrikalılar tarafından köklerinin yanı sıra yaprakları da kullanılmaktadır. Pişirilmeden önce bir havanda dövülmekte ya da rulo şeklinde sarılıp keskin bir bıçakla ince ince parçalanmaktadır. Cassava yaprakları, soğan ve biraz kurutulmuş balık ile yapılan yemek, Saka-saka ya da pondu olarak isimlendirilmektedir. Saka-madesu, cassava yapraklarının fasulye ile pişirilmesinden elde edilmektedir. Ayrıca Afrika mutfağında dikkat çeken bir diğer özellik, Afrika yağ hurması ağacının bitkisinden elde kırmızı hurma yağı kullanımıdır. Kırmızı ve yoğun bir

[§§§§] ***Fufu:*** Haşlanmış ve püre haline getirilmiş manyok yapraklarıdır.

kıvama sahip olan bu yağın yerini başka hiç bir şey tutmamaktadır (Nenes, 2009: 510-511). Kamerun'un kuzeyinde tüketilen temel yiyecekler mısır, darı ve fıstıktır. Kamerun'un güneyinde ise patates ve manyok gibi kök sebzelerin yanı sıra plantainler[*****] yiyecekler ağırlıklı olarak tüketmektedirler. Hem kuzey hem de güney bölgelerde, nişastalı gıdalar pişirilmekte ve fufu tüketilmektedir. Ayrıca yenilebilir yaprak ve otların pişirilerek tüketilmesinin Afrika ülkelerinde yaygın olduğu dile getirilmektedir (Oniang'o vd., 2003: 332). Soslar, genellikle manyok yaprakları, bamya ve domates gibi malzemelerden yapılmaktadır. Kamerun'un güney bölgesinde yapılan en meşhur yiyecek ndole'dir. Ayrıca Kamerun'da meyve bol miktarda bulunur. Özellikle yerli mangolar ve yerel olarak yetiştirilip köy pazarlarında satılan portakal, papaya, muz, ananas, hindistancevizi ve greyfurt gibi meyveler yaygın bir şekilde tüketilmektedir (Her Ülkeden Yiyecek, 2018). Genel olarak tüketilen yeşil ürünlerin başında ise bitterleaf[†††††], okra, sorrel[‡‡‡‡‡] ve taro[§§§§§] yiyeceklerinin geldiği belirtilmelidir (Yetimoğlu, 2016: 340).

Afrika ülkelerinin mutfağında ev yapımı alkollü ve alkolsüz içecekler yaygın olarak yapılmaktadır. Özellikle kahve, çay, zencefil gibi içeklerin yanı sıra tropikal meyvelerden yapılan alkollü ve alkolsüz içecekler bol miktarda tüketilmektedir. Alkollü içeceklerden palmiye şarabı, mısır birası özel günlerde tercih ettikleri ve tükettikleri içeceklerdir. Kahve, Kamerun'un belli kesimlerinde yetiştirilmekle birlikte, yerli halk daha sıklıkla ülkede üretilen kahveleri tercih etmektedir. Sabahın erken saatlerinde açılan kahve tezgâhlarında, kahvenin yanında unlu mamuller de servis edilmektedir. Günün ilerleyen saatlerinde çay ve yeşil çay tüketimi de yaygın bir şekilde yapılmaktadır. Ayrıca ev yapımı olan darı (bilibili) veya mısır (kwatcha) birası, palmiye şarabı (matango) popüler içeceklerdir.

2.2.Afrika Mutfağa Özgü Bazı Reçete Örnekleri

Kamerun'a ait bazı önemli yemeklerinin sıralanması Tablo 2'de yer almaktadır. Bu tarifler çeşitli kitaplardan ve internet sayfalarından alınmış olup bölgesel yazılan malzeme ve/veya pişirme yöntemlerinin içeriği dipnot olarak gösterilmiştir. Reçeteler Tablo 2'deki yemek türüne göre sıralanmıştır. Daha açık bir ifade ile reçeteler çorba, atıştırmalık ve ana yemek sıralamasını izleyerek aşağıda detaylı bir şekilde incelenmektedir.

Tablo 2. Afrika'da Yaygın Olarak Görülen Yemekler ve Türleri

Yemek Adı	Bulunduğu Ülke	Türü
Pepper Soup	Ekvator Ginesi	Çorba
Camarao Grelhado	Angola	Atıştırmalık
Liboké de Poisson	Kamerun	Ana Yemek
Fufu	Orta Afrika Cumhuriyeti	Ana Yemek
Ndole	Kamerun	Ana Yemek
Poulet D.G.	Kamerun	Ana Yemek

[*****] ***Plantainler:*** Muza benzer bir yiyecek.
[†††††] ***Bitterleaf:*** Tadı acıya dönük bir yaprak.
[‡‡‡‡‡] ***Sorrel:*** Kuzukulağı.
[§§§§§] ***Taro:*** İri yapraklı, yumru köklü yerel bir bitki.

Tablo 2 incelendiğinde elde edilen menülerin arasında 1 adet çorba, 1 adet atıştırmalık ve 4 adet ana yemek olmak üzere 6 adet tarif bulunmaktadır.

Tablo 3. Pepper Soup ve Camarao Grelhado

Pepper Soup (4 kişilik porsiyon)-Ekvator Ginesi				**Camarao Grelhado (4 kişilik porsiyon)-Angola**			
Malzeme	**Miktar**	**Malzeme**	**Miktar**	**Malzeme**	**Miktar**	**Malzeme**	**Miktar**
Soğan	3 adet	Domates	2 adet	Karides	Yarım kilo	Su	4 kaşık
Balık filetosu	500 gram	Acı biber	0,5 çay kaşığı	Taze Soğan	3 adet	Kimyon	2 kaşık
Kırmızı Biber	1 adet	Limon suyu	1 kaşık	Sarımsak	2 diş	Tuz	İsteğe göre
Defne Yaprağı	1 adet	Fesleğen	1 çay kaşığı	Şarap Sirkesi	4 kaşık		
Su	1,5 bardak	Tuz, karabiber					
Hazırlanışı				**Hazırlanışı**			
Tencerede su kaynatılır ve yağ hariç tüm malzemeler eklenir. Kaynadıktan sonra kısık ateşte ağzı kapalı bir şekilde 1 saat kadar daha kaynatılır. Sık sık kontrol edilir, suyu az ise su ilave edilir. Son olarak yağ eklenir ve beş dakika kadar pişirilir. Sıcak servis edilir.				Karidesler şişe takılır. Bütün malzemeler karıştırılarak (soğanlar ve sarımsak doğranmış şekilde) terbiye hazırlanır. Bu karışım karideslerin üzerine dökülür ve buzdolabında en az 2 saat bekletilir. Daha sonra karidesler fırın ızgarasında veya harici bir ızgarada 5-7 dakika pişirilir.			

Kaynak: Massaquoi, 2011: 22. Wright, 2005: 274. Receitas Camarão Grelhado Camarão Inteiro

Tablo 4. Liboké de Poisson ve Fufu

Liboké de Poisson - Kamerun				**Fufu – Orta Afrika Cumhuriyeti**	
Malzeme	**Miktar**	**Malzeme**	**Miktar**	**Malzeme**	**Miktar**
Yerfıstığı	1 bardak	Büyük Soğan	1 adet	Mısır Unu	1.5 bardak
Karides	250 g	Kerevit	¾ bardak	Su	1 bardak
Kuru Tuzsuz Balık	250 g	Tavuk Suyu Tozu	2 kaşık	Süt	1 bardak
Sığır Eti	250 g	Ispanak	500 g		
Sarımsak	250 g	Yağ	2 bardak		
Hazırlanışı				**Hazırlanışı**	
Büyük bir kapta et tuz, tavuk suyu tozu ve yarım soğan ile baharatlandırılır ve kaynamaya bırakılır. Aynı zamanda, kurutulmuş tuzsuz balık kaynatılıp ete eklenir. Kaynayan balık ve etten 3 bardak kadar et suyu elde edilmelidir. Yer fıstıkları bir kapta 10 dakika kadar kaynatılır. Soğuduktan sonra bir blender yardımıyla çekilir. Balık ve et karışımına eklenir. Soğan ve sarımsak da çekilerek karışıma eklenir. Kerevitler eklenir ve 10 dakika kısık ateşte sık sık karıştırılarak pişmeye bırakılır. Daha sonra ıspanak da eklenerek bir müddet daha pişmeye bırakılır. Ndole yavaş yavaş kaynarken yağ başka bir kapta kızdırılır. Karidesler eklenir ve pembeleşene kadar karıştırılır. Kalan soğan eklenerek birkaç dakika daha karıştırılır. Son olarak karidesli karışım ndole kabına eklenir. Birkaç dakika daha pişirilir, servis edilir.				1 bardak su düşük harlı ateşte kaynayıncaya kadar ısıtılır. Ayrı bir kapta mısır ununun 2/3'ü ve süt pütür kalmayacak şekilde karıştırılır. Bu karışım kaynamakta olan suya sürekli karıştırılarak eklenir. 5 dakika pişirildikten sonra mısır ununun geri kalanı da eklenir. Yeterince katılaşınca ocaktan alınır. Hafifçe yağlanmış bir kaba alınır ve ıslak ellerle yuvarlak bir şekil verilir.	

Kaynak: Jacop ve Ashkenazi, 2014: 296. Rau, 2010: 42. Fufu (09 Ekim 2017b).

Tablo 5. Ndole ve Poulet D.G

Ndole (4-6 kişilik porsiyon) - Kamerun				**Poulet DG (Directeur General) - Kamerun**			
Malzeme	**Miktar**	**Malzeme**	**Miktar**	**Malzeme**	**Miktar**	**Malzeme**	**Miktar**
Yer fıstığı	250 gr	Ispanak/Acı yaprak******	500 gr	Tavuk	1 adet	Havuç	450-500 gr
Karides	250 gr	Sıvı yağ	2 bardak	Büyük Soğan	1 adet	Taze Fasulye	450-500 gr
Soğan	1 adet	Kerevit	1/2 bardak	Maydanoz	1,5 bardak	Sarımsak	1 baş
Füme Balık	250 gr	Sarımsak	4 diş	Kereviz	1,5 bardak	Yeşil Biber	2-3 adet
Sığır eti	250 gr	Et bulyon	2 kaşık	Yağ	1 bardak	Muz	5-6 adet
Hazırlanışı				**Hazırlanışı**			
Tencerede et, soğan, tuz ve su kaynatılır. Ayrı bir tavada balık, tuz ve su kaynatılıp haşlanmış ete ilave edilir. Yine ayrı bir tavada fıstıklar 10 dakika kadar kaynatıldıktan sonra soğan ve sarımsak ilave edilerek hazırlanan karışıma eklenir. Ayrı bir tencerede kerevit 10 dakika kadar kaynatılır, ıspanak tencereye ilave edilir birkaç dakika karıştırılır ve kaynatılır. Hazırlanan iki karışım da birleştirilir. Son olarak bir tavada soğanla beraber karidesler pişirilir ve baharatları ilave edilir. Hazırlanan karışımın üzerine karidesler ilave edilir.				Tavuk tuz ve biber ile baharatlandırılır. Bir kaba yarım bardak yağ eklenir. Tavuk eklenir ve her tarafı kızarıncaya kadar pişirilir ve bir tabağa alınır. Geri kalan tavuğa da aynı işlem yapılır. Soğan, maydanoz, kereviz ve sarımsak blender çekilir. Karışım tavuğun üzerine dökülür. Tavuk suyu tozu da eklenerek karıştırılır. İhtiyaç duyulursa yarım bardak su eklenir. Havuçlar ve fasulyeler tavuğa ilave edilir ve 2-3 dakika düşük ateşte kaynamaya bırakılır. Yeşil biberler de eklenerek harmanlanır. Muzlar kabuklarından ayrılarak halkalar halinde doğranır. Bir kızartma kabında yağ kızdırılarak muzlar altın sarısı olana kadar kızartılır. Kızaran muzlar tavuklu karışıma ile servis edilir.			

Kaynak: Long, 2015: 100; Jacop ve Ashkenazi, 2014: 217.

****** **Acı yaprak:** Orta Afrika Bölgesine özgü bir ot türü

3. SONUÇ VE ÖNERİLER

Afrika ülkelerinin mutfağı son yıllarda gastronomi açısından insanların ilgisini çekmektedir. Afrika'da bulunan ülkelerin büyük bir bölümü Amerika Birleşik Devletleri, Büyük Britanya, Fransa, Almanya, İspanya ve Portekiz gibi ülkelerin uzun süre etkisi altında kalmıştır. Dolayısıyla Afrika ülkelerinin büyük bir bölümü bağımsızlıklarını yakın zamanda ilan etmiştir. Afrika ülkelerinin mutfak kültürü de bu ülkelerinin mutfak kültüründen etkilenmiştir. Bu çalışma kapsamında Afrika ve Kamerun mutfak kültürlerine özgü; kavramlar, terimler, özellikli ürünler, araç-gereçler, yemek pişirme yöntemleri, yiyecek-içecek ritüelleri, öğünleri, yiyecek-içeceklerinin özellikleri, yiyecek-içeceklerinin servis şekilleri, yemek reçeteleri bilgilerine yer verilerek Afrika ve Kamerun mutfağının gastronomik unsurlarının değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda dünyanın en özgün mutfaklarından biri olarak kabul edilen Afrika ülkelerinde yiyecekler, yerel etkiyi yaşatmakla birlikte diğer sömürge geleneklerini de yansıtmaktadır. Afrika'da tüketilen temel yiyecekler, yetiştiriciliğe ve iklime bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Yoksulluk düzeylerinin farklılığı mutfak kültürünü etkilemesine rağmen yahni yemeği Afrika'nın her yerinde görülebilen, özellikli yemeklerden birisidir. Etnik bir mutfak olma özelliği taşıyan Afrika mutfağında en çok kullanılan pişirme tekniklerden birisi olan kaynatma yöntemidir. Afrika ve Kamerun mutfağı gastronomik unsurları arasında plantain ve cassava yiyecekleri önemli bir yer tutmaktadır. Ayrıca manyok gibi nişastalı ağırlıklı bir beslenme alışkanlığı bulunan Afrika ve Kamerun mutfağı gastronomisinde kahve, çay, zencefil içeceklerinin yanı sıra tropikal meyvelerden yapılan içecekler de bol miktarda tüketilmektedir. Bu çalışma Afrika'da bulunan Kamerun ülkesi mutfağının gastronomik unsurları ile sınırlı olmasından dolayı Afrika'da bulunan diğer ülkelerin gastronomik unsurlarının incelenmesi, değerlendirilmesi ve bu çalışma ile karşılaştırılması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

Afrika'nın 20 Popüler Yiyeceği (02 Kasım 2018), http://mgafrica.com/article/2014-07-11-africas-20-most-popular-foods

Afrika'da Yiyecek (02 Kasım 2018) https://world-food-and-wine.com/food-in-africa.

Brynes, C. (2013). Recipies and Cuisine of Camerron, https://diningforwomen.org/wp-content/uploads/2014/01/DFW_June2013_RecipesCuisine.pdf (Erişim Tarihi: 01.11.2017).

Camarao Grelhado (08 Ekim 2018), https://www.196flavors.com/angola-camarao-grelhado/.

CIA (2019). The World Factbook, https://www.cia.gov/library/Publications/the-world-factbook/geos/cm.html (Erişim Tarihi: 15. 03. 2019) sayfasından araştırmacılar tarafından derlenerek oluşturulmuştur.

Civitello, L. (2011). Cuisine and culture: A history of food and people. John Wiley & Sons.

Cusack, I. (2014). Cookery Books and Celebrity Chefs: Men's Contributions to National Cuisines in Sub-Saharan Africa. Food, Culture & Society, 17(1), 65-80.

Cusack, I. (2016). From" Peixefritismo" to Yellow-bean Stew: Angolan National Cuisine in the Pot and in the Novel. Portuguese Literary and Cultural Studies, 215-230.

Dünya Bankası (15 Ekim 2018), https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL.

Eren, S. (2007), 'Türk Mutfağı ve Haccp Sistemi; Mutfak Profesyonellerinin Haccp Bilgilerinin Ölçülmesi', I. Ulusal Gastronomi Sempozyumu ve Sanatsal Etkinlikler, Antalya.

Fufu (08 Ekim 2018a), https://www.internationalcuisine.com/central-african-republic-fufu/.

Fufu (09 Ekim 2018b), https://www.britannica.com/topic/fufu.

Güvenç, S. (1995). Afrika Ülkeleri Coğrafyası I. İstanbul: Sofra Yayınları.

Her Ülkeden Yiyecek (30 Ekim 2018), http://www.foodbycountry.com/Algeria-to-France/Cameroon.html.

Jacop, J. ve Ashkenazi, M. (2014). The World Cookbook: The Greatest Recipes from Around the Globe. Greenwood, LLC. pp.217,296

Jones, W. (2011). Street Food of Africa. İçinde Prepared Foods 180(6), 87-88.

Kamerun Mutfağı (20 Ekim 2017), http://recipes.wikia.com/wiki/Cameroonian_Cuisine.

Kamerun Yemekleri (15 Ekim 2017), http://www.foodbycountry.com/Algeria-to-France/Cameroon.html.

Kılınç, O ve Kılınç, U. (2015). Afrika Mutfağı. İçinde Sarıışık, M. ve Özbay, G. (Editörler), Uluslararası Gastronomi – Temel Özellikler – Örnek Menüler ve Reçeteler (ss. 303-352). Ankara: Detay Yayıncılık.

Liboke de Poison (08 Ekim 2018), http://ww.congocookbook.com/fish_and_seafood_recipes/liboke_de_poisson.html.

Liboke Ya Malangwa (08 Ekim 2018), https://www.196flavors.com/democratic-republic-of-the-congo-liboke-ya-malangwa/.

Long, L. M. (2015) . Ethnic American Food Today: A Cultural Encyclopedia. Published by Rowman&Littlefield. London.pp.100.

Marck, J. (1997). Aspects of Male Circumcision in Subequatorial African Culture History. Health Transition Review, 7, 337-360.

Massaquoi, C. J. R. (2011). Foods of Sierra Leone and Other West African Countries: A Cookbook. AuthorHouse. Bloomington. Pp.22

McCain, J. C. (2009). Stirring the Pot: A History of African Cuisine. Ohio: University Press.

Ndole (25 Ekim 2018), https://www.africanbites.com/ndole/.

Nenes, Michael, F. (2009), Internationa Cuisine, Canada: John Wiley&Sons.

Oniang'o, R. K., Mutuku, J. M., & Malaba, S. J. (2003). Contemporary African Food Habits and Their Nutritional and Health Implications. Asia Pacific Journal of Clinical Nutrition, 12(3).

Orta Afrika Mutfağı (15 Ekim 2018), http://recipes.wikia.com/wiki/ Central_African_Cuisine.

Öztürk, Y., Güral, F. N. (2014). Yavaş Şehir Olma Sürecinde Yerel Yönetimlerin Karşılaştığı Problemler: Vize İlçesi Örneği, Eko-Gastronomi Dergisi, Sayı 1. ss.87-101,

Palmer, C. (1998). From theory to practice: Experiencing the nation in everyday life. Journal of material culture, 3(2), 175-199.

Pepper Soup (25 Ekim 2018), http://travelbystove.palfreymedia.com/equatorial-guinea-recipes-pick-a-pepper-soup.asp.

Poulet au Gnemboue (08 Ekim 2018), http://travelbystove.blogspot.com.tr/ 2013/07/recipes-from-gabon.html#.Wdd_sdFx2Uk.

Poulet au Nyembwe d'Ornella (09 Ekim 2018), https://www.google.com.tr/search?q= Poulet+au+ Niembou

Poulet D.G. (08 Ekim 2018), https://www.africanbites.com/poulet-d-g/.

Rau, D. M. (2010). It's Cool to Learn About Countries: Nigeria. Cherry Lake Publishing. Michigan. Pp.42

Receitas Camarão Grelhado Camarão Inteiro (09 Ekim 2018), https://www.pescanova.pt/receitas/camarao_grelhado.

Rosenberg, B. (1999). Arab Cuisine and Its Contribution to European Culture. J. L. Flandrin ve M. Montanari (Ed.), içinde Food: A Culinary History From Antiquity to the Present (ss. 207-215). New York: Columbia University Press.

Şimşek, H. (2009). Eğitim Tarihi Araştırmalarında Yöntem Sorunu, Ankara ÜniversitesiEğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, cilt: 42, sayı: 1, 33- 51, s:40,

Ülkeler ve Kültürleri (20 Ekim 2018a), http://www.everyculture.com/A-Bo/Angola.html.

Ülkeler ve Kültürleri (20 Ekim 2018b), http://www.everyculture.com/Bo-Co/Chad.html.

Woodfork, J. (2006). Culture and Customs of Central Africa REpublic. Westport, Connecticut: Greenwood Press.

Wright, C. (2005). Some Like It Hot: Spicy Favorites From The World's Hot Zones. The Harvard Common Press. Boston. pp. 274.

Yetimoğlu, S. (2016). Afrika Mutfağı. İçinde Kurgun, H ve Bağıran Özşeker, D. (Editörler), Gastronomi ve Turizm (ss. 335-360). Ankara: Detay Yayıncılık.

SİNOP İLİNİN ALTERNATİF TURİZM POTANSİYELİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ *

H. Kutay Aytuğ††††††, Semra Uçar ‡‡‡‡‡‡

ÖZ

1970'lerden beri dünyanın farklı bölgelerinde uygulanan alternatif turizm, genellikle deniz kum ve güneş dışında, küçük ölçekli ve büyük ölçüde yerel nüfusu ilgilendiren projeleri tanımlamakta kullanılan bir kavramdır. Kültür, turizm ve eğitim kenti olarak konumlandırılan Sinop'taki en önemli ekonomik faaliyetlerden biri turizmdir. Bununla birlikte, yaz sezonunun kısalığından kaynaklı olarak Haziran, Temmuz, Ağustos ve Eylül gibi en fazla 4 ay kadar süren bir turizm sezonu, kentin turizme dayalı gelişmesini sınırlamaktadır. Buna karşın Sinop sahip olduğu bakir doğası, tabiat parkları, gölleri, mağaraları, yaban hayatı, en az 5000 yıllık tarihinden kaynaklı kültürel ve arkeolojik değerleri ile büyük bir alternatif turizm potansiyeline sahiptir. Bu çalışmada ilin alternatif turizm potansiyelini değerlendirmek için turizm paydaşlarıyla yapılan yarı yapılandırılmış görüşmeler sonucunda elde edilen veriler ışığında, kentin alternatif turizm destinasyonları değerlendirilmiştir. Daha sonra ise Sinop'taki turizm paydaşlarıyla yapılan görüşmelerden elde edilen veriler sonucunda bir SWOT analizi yapılmıştır. Turizm paydaşlarına göre, Sinop kültür turizmi, kırsal turizm ve spor turizmi gibi alternatif turizm türleri açısından önemli bir destinasyon olma potansiyeline sahiptir. Bununla birlikte kent özellikle altyapı ve kent içi ulaşım sorunları ile turizm paydaşları arasında yeterince eşgüdüm sağlanamaması nedeniyle bu potansiyeli yeterince hayata geçirememektedir. Son olarak hem SWOT analizinin sonuçları, hem de kentin alternatif turizminin nasıl daha fazla geliştirilebileceğine yönelik görüşmelerdeki paydaşların verdiği bilgiler de dikkate alarak öneriler getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sinop, Alternatif Turizm, Kırsal Turizm, Doğa Turizmi, SWOT Analizi

EVALUATION OF ALTERNATIVE TOURISM POTENTIAL OF SINOP PROVINCE

ABSTRACT

Alternative tourism, which is used to define small-scale projects based on local population, is different than mass tourism depending on sea, sun and sand seen since 1970s. One of the most important economic activities is tourism in Sinop that is positioned as city of culture, tourism and education. Due to short summer season, current tourism activities limit the development of city depending on tourism. However, Sinop has an enormous tourism potential thanks to it untouched nature, national parks, lakes, caves, wild life, cultural and archaeological values with 5.000 years history. This study conducted semi-structured interviews with local stakeholders to assess the alternative tourism potential and destinations of city. Following, a SWOT analysis was developed based on the date derived from interviews. According to tourism stakeholders, Sinop has the potential to become an important destination for alternative tourism types such as cultural tourism, rural tourism and sports tourism. However, the city is not able to realize this potential sufficiently

* Bu çalışma Sinop Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenmiştir. Proje No: FEF-1901-18-18.
††††††Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, kutayaytug@yahoo.com
‡‡‡‡‡‡Dr. Öğretim Üyesi, Sinop Ünivesitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, semraucar@gmail.com

due to lack of coordination between tourism stakeholders and especially infrastructure and urban transportation problems. Finally, suggestions depending on both the results of SWOT analysis and data of interviews are proposed to develop alternative tourism of city.

***Keywords*:** Sinop, Alternative Tourism, Rural Tourism, Nature Tourism, SWOT Analysis

1.GIRIŞ

Oldukça eski bir tarihi geçmişe sahip olan Sinop ili günümüzde kültür, turizm ve eğitim kenti olarak konumlandırılmakta; ekonomik ve sosyal gelişimini bu çerçevede ilerletmeyi hedeflemektedir. Bu bağlamda günümüzde Sinop'taki en önemli ekonomik faaliyetlerden biri turizm olarak dikkati çekmektedir. Bununla birlikte, yaz sezonunun kısalığından kaynaklı olarak Haziran, Temmuz, Ağustos ve Eylül gibi en fazla 4 ay kadar süren bir turizm sezonu, kentin turizme dayalı gelişmesini sınırlamaktadır. Bu noktada genellikle deniz kum ve güneş dışında, küçük ölçekli ve büyük ölçüde yerel nüfusu ilgilendiren projeleri tanımlamakta kullanılan ve 1970'li yıllardan beri uygulanan alternatif turizm uygulamaları Sinop'un turizme dayalı ekonomisinin gelişmesine önemli seviyede katkı sağlama potansiyeline sahiptir.

Bu çalışma öncelikle bir kavramsal çerçeve çizmek amacıyla alternatif turizm kavramını tanımlayıp, turizm sınıflandırması içinde konumlandıracak, daha sonra yöntem başlığı altında yapılan görüşmeler ve katılımcılar hakkında bilgi verilecektir. İzleyen bölümde Sinop'taki alternatif turizm destinasyonları genel hatlarıyla özetlenecek ve bu destinasyonlar hakkında görüşmecilerin verdiği bilgiler ortaya konulacaktır. Daha sonra ise tüm bu veriler ışığında Sinop'un alternatif turizm potansiyelinin SWOT analizi yapılacak ve öneriler geliştirilecektir.

2.KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Sosyal bilimlerin birçok alanında olduğu gibi turizm konusunda da kavramlar üzerinde tam bir uzlaşı bulunmamaktadır. Farklı açılardan konuya yaklaşan uzmanlar turizmi farklı şekillerde tanımlamakta ve sınıflandırabilmektedir (Pender, 2005, s. 4; Business, 1990, s. 17). Bu çalışmada turizm kavramı "*insanların sürekli ikamet ettikleri, çalıştıkları ve her zamanki olağan gereksinmelerini karşıladıkları yerler dışına yerleşmemek ve kazanç sağlamak amacıyla çalışmamak koşuluyla dinlenme, eğlenme, merak, macera, kültür, spor, sağlık, iş, din vb. nedenlerle kişisel ya da toplu olarak yaptıkları seyahatlerden, konaklamalardan ve turizm işletmelerinin ürettiği mal ve hizmetleri talep etmelerinden doğan iş ve ilişkiler bütünü*" (Aytuğ, 2011, s. 8) olarak kullanılacaktır.

Bilimsel yazında oldukça farklı şekillerde turizm sınıflandırması yapılmakla birlikte bu çalışmada turizm, turizme katılan kişi sayısı ve gidilen yerle turistlerin etkileşimlerinin türü ve düzeyi esas alınarak kitle turizmi ve onun karşıtı olan alternatif turizm olarak sınıflandırılmıştır.

Kitle turizmi, ilk bakışta kolay anlaşılır gibi görülmekle birlikte kesin olarak tanımlaması oldukça zor bir kavramdır (Robinson & Novelli, 2005, s. 2; Egresi, Globalization, Mass Tourism, and Sustainable Development, 2016, s. 5). Kitle turizmi; geniş bir tüketici kitlesini hedef alan, görece düşük fiyatlı, sıkı bir şekilde standardize edilmiş büyük ölçekli katılımın olduğu turizm ürün ve hizmetlerini tanımlamak için kullanılan bir kavramdır (Vanhove, 1997, s. 44; Egresi, Globalization, Mass Tourism, and Sustainable Development, 2016, s. 5; Robinson & Novelli, 2005, s. 2).

Bugün kitle turizminin birçok alt dalı bulunmakla birlikte, bu sınıflandırmada bir fikir birliği içinde olunmadığı görülmektedir. Bu durum genelde farklı turizm türlerinin birbirlerinin içine girmesinden ve kesin çizgilerle ayrılamamasından kaynaklanmaktır. Şekil 1'de görüldüğü üzere kitle turizmi ile alternatif turizm iki farklı uçta olmakla birlikte, devam eden bir yapı oluşturmaktadırlar. Tüm alternatif turizm türleri hem ekolojik olarak hem de sosyal olarak sürdürülebilirliği mümkün kılarken, aynı zamanda ekonomik bir şekilde yaşamayı da amaçlamaktadır (Aytuğ, 2016, s. 162).

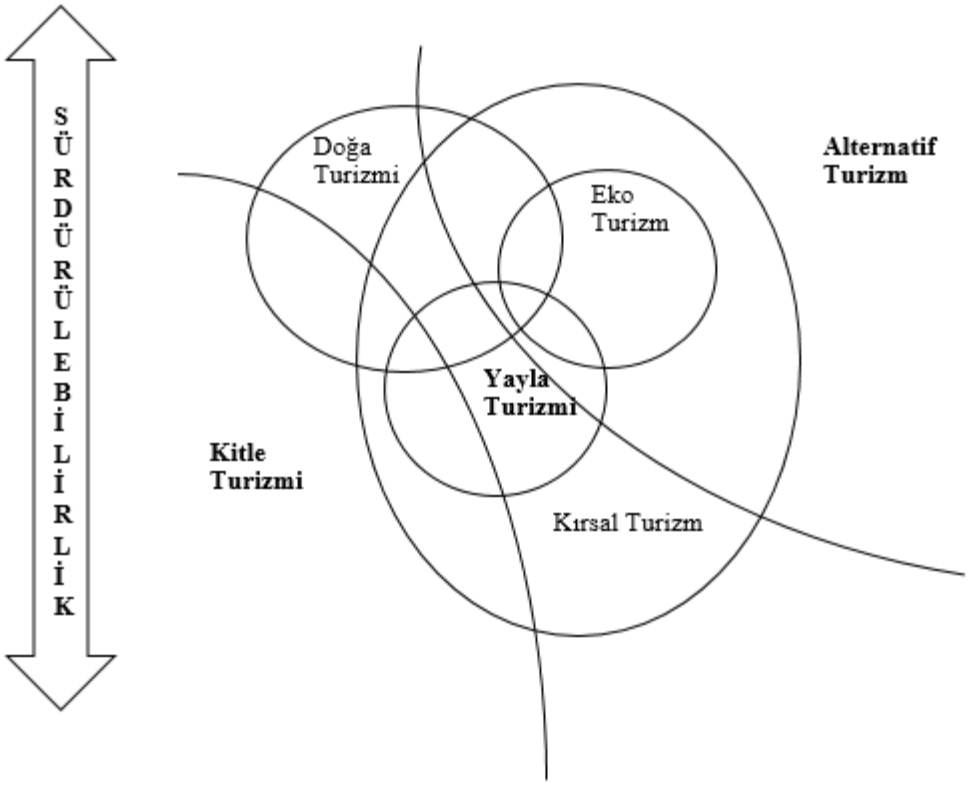

Şekil 1: Kitle Turizmi ve Alternatif Turizm

Kaynak: H. Kutay Aytuğ, "Avrupa Birliği Turizm ve Çevre Politikaları Bağlamında Doğu Karadeniz Yeşil Yol Yayla Turizminin Değerlendirilmesi", *Karadeniz Araştırmaları*, Kış 2016, Sayı 52, ss.159-170, s.162.

1970'lerden beri dünyanın farklı kesimlerinde uygulamaları görülen alternatif turizm, üzerinde uzlaşılmış bir tanımı bulunmayan kavramlardan biridir (Holden, 2008, s. 232; Wearing, 2001, s. 23). Günümüzde çok değişik anlamlarda kullanılabilen ve birçok farklı faktörle ilişkilendirilebilen alternatif turizm (Egresi, 2016b, s. 60) zaman zaman çeşitli yazarlar tarafından "yeni turizm" (new tourism) (Poon, 1994), "yavaş turizm" (slow tourism) (Conway & Timms, 2010) "apart turizmi" (homestay tourism) (Dernoi, 1981), "toplum temelli turizm" (community-based tourism) (Manyara & Jones, 2007) olarak da ifade edilebilmektedir. Alternatif turizm Pearce'a göre, 1970'li yıllarda ve 1980'lerin başlarında desteklenen turizm projelerinde kullanılmaya başlanmıştır. Bu projeler genellikle küçük ölçekli, daha az önemli ve büyük ölçüde yerel nüfusu ilgilendiren projelerdir (Pearce, 1992). Pigram'a göre, alternatif turizm, kitle turizmine karşı tercih edilen stratejileri göstermek için benimsenmiş bir kavramdır (Pigram, 1992).

Alternatif turizm fikrini kitle turizminin karşısında önemli bir pazar bölümü olarak gören Holden alternatif turizm kavramının en azından iki farklı şekilde yorumlanabileceğini vurgulamaktadır. Bunlar; çevresel farkındalığın çok daha fazla öne çıktığı bir turizm formu veya ana akım turizm formundan farklılaşan ancak daha düşük düzeyde çevresel hasarın şart olmadığı bir turizm formudur (Holden, 2008, s. 232). Bununla birlikte Holden alternatif turizmin temel niteliklerini;

- Yüksek ölçüde yerel sahiplikle küçük ölçekli gelişme,
- Çevresel ve sosyal etkileri en aza indirmek,
- Tarım gibi yerel ekonomik sektörler ile ekonominin diğer sektörleri arasındaki bağlantıları maksimize etmek ve ithalata olan bağımlılığı azaltmak,
- Turizm harcamalarının çoğunluğunun yerel halkta kalması,
- Güç paylaşımının yerelleşmesi ve karar alma süreçlerine yerel halkın da katılması,
- Gelişim hızının dış etkilerden ziyade yerel insanlar tarafından yönetilmesi ve kontrol edilmesi şeklinde sıralamaktadır (Holden, 2008, s. 232).

Tüm bu farklı tanımlamaların ve kavramsal çerçevelerin ışığında alternatif turizm *"planlı ve programlı olarak yöre halkının katılımıyla ve onların kontrolünde uzun vadede gelişme sağlayan, değişime karşı direnç gösteren, küçük ölçekli işletmeler ile yerel mimariye uyumlu, çevreye ve kültüre karşı duyarlı ve onlarla bütünleşme sağlayan ve kitle turizminin (deniz kum güneş üçlüsü) dışında kalan bir turizm çeşidi"* (Aytuğ, 2011) olarak tanımlanabilir. Olabildiğince geniş kapsamlı olarak çizilen bu çerçeveden hareketle bu çalışma; sağlık turizmi, termal turizm, yayla turizmi, akarsu (rafting) turizmi, dağcılık turizmi, kültür turizmi, mağara turizmi, av turizmi, botanik turizmi, kuş gözlemciliği, eko-turizm, kırsal turizm, tarımsal turizm, inanç turizmi, kruvaziyer§§§§§§, yat ve yelkenli turizmini******* alternatif turizm kategorisinde değerlendirecektir.

3.YÖNTEM

Araştırma kapsamında Sinop'ta turizm sektörünün zayıf ve güçlü yönleri; fırsatları ve tehditlerine dair farklı ilgi gruplarıyla yüz yüze görüşüldü. Görüşülenler kartopu örneklemi ile seçildi. Nitel çalışmalarda görüşülenlerin verimli katılımı için güven oluşturma safhası önemlidir. Bu nedenle, Sinop'taki önemli turizm aktörleri ile görüşebilmek için hâlihazırda bu aktörleri tanıyan ilgi gruplarıyla görüşme yapılmış ve güven oluşturulmuştur. Sonraki süreçte, bu aktörlerin yönlendirmeleri ve aracılıklarıyla mülki amirlerden pansiyonculara kadar turizm alanındaki diğer aktörlere erişim sağlanabilmiştir.

§§§§§§ Her ne kadar katılımcı sayısı açısından büyük bir yoğunluk olduğu için kitle turizmi olarak değerlendirilmesi daha mantıklı görülse de, karaya ayak basan turistlerin indikleri limandaki yerel ve küçük ölçekli işletmelerden aldıkları ürün ve hizmetler nedeniyle bu çalışmada bir alternatif turizm formu olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca yazında kruvaziyer turizminin alternatif turizm türü olarak değerlendirildiği çalışmalarda mevcuttur. Örneğin Günlü ve Şahin (2007, s. 152), "Turizmde Ürün Geliştirme ve Alternatif Turizm"

******* Yat limanı gibi ihtiyaç duyulan tesislerin büyüklüğü ve maliyeti düşünüldüğünde kitle turizmi olarak değerlendirilmesi çok daha uygun olsa da, bu çalışmada yelken yarışları ve yelken kursları gibi eğitim ve sportif aktivitelerle öne çıkan Sinop özelinde bu turizm türleri alternatif turizm olarak değerlendirilecektir. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı (2018) da yat turizmini alternatif turizm türü olarak değerlendirmektedir.

2018 Kasım ayı boyunca ilgi grupları temsilcileri ile ortalama bir saat süren yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşülenlerin bilgisi ve rızası dâhilinde görüşmelerin ses kaydı alınmıştır. Görüşmelerde turizm sektöründeki ilgi gruplarının genel ve özgün görüşlerinin alınmasının yanı sıra araştırmanın çerçevesini oluşturan SWOT analizi başlıkları eksenindeki fikirleri öğrenilmiştir. Görüşmelerde SWOT analizini temel alan sorular sorulmuştur. Ayrıca, nitel araştırmanın doğasına uygun olarak her görüşme, sonraki görüşmelere temel olabilecek yeni sorular ve bakış açıları sağlamıştır. Aşağıdaki listede görüşülenlerin listesi ve ilgili bilgiler sunulmuştur:

Tablo 1: Görüşülen Turizm Paydaşlarının Listesi

Görüşülen Listesi			
No	**Cinsiyet**	**Yaş**	**Meslek**
G-1	Erkek	55-64	Kamu Personeli
G-2	Erkek	55-64	Kamu Personeli
G-3	Erkek	40-54	Kamu Personeli
G-4	Erkek	18-24	Kamu Personeli
G-5	Erkek	25-39	STK Temsilcisi
G-6	Erkek	40-54	Kamu Personeli
G-7	Erkek	40-54	Kamu Personeli
G-8	Kadın	40-54	Kamu Personeli
G-9	Kadın	40-54	Akademisyen
G-10	Kadın	40-54	Kamu Personeli
G-11	Erkek	40-54	STK Temsilcisi
G-12	Erkek	40-54	Turizmci
G-13	Erkek	40-54	Turizmci
G-14	Kadın	40-54	STK Temsilcisi
G-15	Kadın	25-39	STK Temsilcisi
G-16	Erkek	40-54	STK Temsilcisi
G-17	Erkek	65-	Turizmci
G-18	Kadın	25-39	Turizmci
G-19	Kadın	40-54	Akademisyen
G-20	Erkek	65-	Turizmci
G-21	Kadın	40-54	Akademisyen
G-22	Erkek	40-54	Akademisyen

4. SINOP'TAKI ALTERNATIF TURIZM DESTINASYONLARI

Sinop ilini ziyaret eden turistler öncelikle deniz, kum ve güneş temelli kitle turizmine ilgi duysalar da, il alternatif turizm açısından birbirinden kıymetli destinasyonlara sahiptir. Çalışmanın bu bölümünde öne çıkan alternatif turizm destinasyonları incelenecektir.

4.1. Kültür Turizmi

Sinop'ta deniz kum güneş üçlüsünden sonra en çok dikkat çeken turizm türü kültür turizmi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda kentte bulunan Tarihi Cezaevi en çok ziyaret edilen yerdir. Görüşmeler esnasındaki tüm katılımcılar, Sinop'a gelen turistlerin büyük çoğunluğunun ilk uğrak yeri olarak tarihi cezaevini vurgulamışlardır. Bunu Tablo. 2'deki müzelerin ziyaretçi sayıları da doğrulamaktadır.

Tablo 2: Sinop İlindeki Müzelerin Ziyaretçi Sayıları 2013-2018

Yıl	Arkeoloji Müzesi			Etnografya Müzesi			Tarihi Cezaevi		
	Yerli	Yabancı	Toplam	Yerli	Yabancı	Toplam	Yerli	Yabancı	Toplam
2013	26.582	870	27.450	14.503	1.650	16.153	261.190	-	261.190
2014	13.081	4.401	17.483	11.533	3.350	14.483	166.258	2.150	168.408
2015	810	-	810	4.438	230	4.468	49.704	-	49.704
2016	9.555	-	9.555	6.073	-	6.073	161.874	-	161.874
2017	8.631	-	8.631	6.176	-	6.176	180.588	-	180.588
2018*	4.837	-	4.837	5.651	-	5.651	121.014	-	121.014

Kaynak: Sinop Arkeoloji Müdürlüğü'nden alınan verilerden yazarlar tarafından derlenmiştir.
*2018 verileri 01.01.2018-31.08.2018 tarihleri arasındaki ziyaretçilerdir.

Sinop'a turlar ile gelen ziyaretçiler kente kültür turizmi için gelmekte ve en çok Tarihi Cezaevini ziyaret etmektedirler. Çoğu Sinop'ta konaklamayan bu turlar arkeoloji müzesini ve/veya etnografya müzesini ziyaret etmiyorlar. G-1 ve G-6'nın vurguladığı üzere bununda temelinde ildeki konaklama imkânlarının çok kısıtlı ve özellikle yaz sezonunda oldukça pahalı olması yatmaktadır. Bir diğer önemli etken tur operatörlerinin programlarıdır. Bu durumu G-6 "*Turlar arkeoloji müzesini ve/veya etnografya müzesine gelmiyor. Tur programı içinde bunlar yok. Bu turların çoğu Sinop'ta konaklamıyor. Sinop bir uğrak noktası ve kısıtlı bir süre kalıyor. Turlar bizi yolda arıyorlar; akşamüzeri 05-00, 05-30 gibi. Aman cezaevini kapatmayın! Programımızda var. Ta Bursa'dan çıktık…"* şeklinde ifade ediyor.

Yabancı turistlerin tercihleri müze seçimi konusunda farklılaşıyor. Tablo 5'den de görüldüğü üzere kente 2013-2015 yılları arasında Kruvaziyer ile gelen yabancı ziyaretçiler özellikle arkeoloji ve etnografya müzelerini tercih etmişlerdir. Ancak kruvaziyer ziyaretlerinin kesilmesinden sonra her iki müzenin ziyaretçi sayısında ciddi bir düşüş görülmektedir. G-7 "*Sinop'a kruvaziyer turizminin gelmesinin Ukrayna'da yaşanan savaş ile ilgili olduğunu, savaş nedeniyle Yalta limanına gidecek gemilerin rotasını geçici olarak bize kaydırmasından kaynaklanan geçici bir durum*" olduğunu belirtmiştir. Görüşmeler esnasında G-1 "*2019 yılında Sinop'a tekrardan kruvaziyerlerin geleceği, 2019 yılı için 12 kruvaziyer ziyareti planlandığı*" bilgisini vermiştir.

Müzeler dışında Sinop'ta öne çıkan başka kültürel varlıklar da bulunmaktadır. Söz konusu varlıklar†††††††;

- UNESCO kültürel mirasının geçici listesinde bulunan sur duvarları,
- Tarihi Boyabat Kalesi,
- l9.yy.da Osmanlı-Rus savaşları sırasında denizden gelen tehlikeleri önlemek amacıyla yapılan Sinop Yarımadası'nın güney doğusunda bulunan Paşa Tabyaları,
- Antik dönemden kalma Sülüklü Göl mevkiinde bulunan tarihi su kanalı,
- Oldukça tahrip olmasına rağmen Bizans yapı tekniğinin güzel bir örneği olan Balatlar Klisesi'dir.

4.2. Kırsal Turizm ve Doğa Turizmi

Şekil 1'de de görüldüğü üzere kırsal alanlarda yapılan birçok turizm modeli için kapsayıcı olarak kullanılabilen kırsal turizm kavramı ve bununla ilintili doğa turizmi bakımından oldukça zengin bir potansiyele sahip olan Sinop, bu değerlerini yeterince turizme açamamıştır. Bu konuda görüşme yapılan paydaşlar arasında bir fikir birliği vardır. Çalışmanın bu kısmında özellikle paydaşların daha çok vurguladığı ve görece turizmin etkin olarak yapıldığı veya kısa dönemde yapılmasının planlandığı bölgelere yoğunlaşılacaktır.

Sinop Merkeze 14 km. uzaklıkta olan Hamsilos Tabiat Parkı, Hamsilos Koyu (Hamsaroz) ve Akliman Koyu gibi eşsiz güzellikte iki limanı barındırmaktadır. Bölge, sahip olduğu bataklık-kumul-deniz ve ormanlık alanları ile zengin biyolojik çeşitliliği nedeniyle kentin en önemli destinasyonlarından biridir. Birinci derece doğal sit alanı olan tabiat parkı sınırları içinde 6 adet endemik, 12 adet de tıbbi amaçlı kullanılabilen bitki türü mevcuttur (T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı, 2013, s. 98-110).

G-9'un da vurguladığı üzere "*Sinop'a gelen doğa ile ilgi ziyaretçilerin ve turistlerin mutlaka ziyaret etmek istedikleri yerlerin başında gelen Hamsilos Tabiat Parkı*" sahip olduğu doğal yapısı ve konumu nedeniyle birçok turizm çeşidine imkân vermektedir. Özellikle; botanik gezileri, doğa yürüyüşleri, bisiklet turları, koşu, fotoğraf çekimi, böcek ve hayvanları inceleme, kuş gözlemciliği, piknik, deniz gibi aktiviteler açısından önemli bir potansiyele sahiptir (T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı, 2013, s. 100).

G-10'un belirttiği üzere " *Hamsilos Tabiat Parkında son iki yılda doğal yapıyla uyumlu şekilde seyir terasları, yürüyüş yolları, tuvalet, mescit vb. sosyal tesisler yapılmış; piknik üniteleriyle birlikte günü birlik ziyaretçiler için yeni bir kullanım alanı oluşturulmuştur. Ancak işletmesinin olmadığı için kaç kişinin kullandığı ile ilgili güncel bir bilgi bulunmamaktadır.*"‡‡‡‡‡‡‡

Hamsilos'tan sonra her türlü kırsal turizm türü için en çok dikkat çeken alanların başında Sarıkum Tabiatı Koruma Alanı gelmektedir. Söz konusu alan, Sinop merkeze 21 km. uzaklıkta olan Sarıkum Köyü sınırları içinde 785 hektarlık bir sahadır. 785 hektarlık alanın 102 hektarı lagün

††††††† Görüşmeler sırasında kültür turizmine değinen hemen tüm paydaşlar söz konusu varlıkların altını çizmiştir. Ayrıca Sinop'un kültürel, tarhi ve ekolojik değerleri için ayrıntılı bir özet için bkz. T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı - Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü, (2013, s. 46-52).

‡‡‡‡‡‡‡ Bununla birlikte 2013 tarihli T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı - Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü, tarafından hazırlanan **Sinop Doğa Turizmi Master Planında** yaklaşık 100.000 kişilik bir ziyaretçi talebi olduğu belirtilmiştir (2013, s. 102).

gölü, 82 hektarı bataklık, 385 hektarı ormanlık ve 216 hektarı ise açık alandan oluşmaktadır. Zengin biyolojik çeşitlilik ve kaynak değerlerine sahip; deniz, kıyı, kumul, göl, sulak alan ve orman ekosistemlerini barındırmasından dolayı 1987 yılında Tabiatı Koruma Alanı olarak ilan edilmiştir.

Farklı ekosistemlerin dar bir alanda bulunmasıyla öne çıkan Sarıkum Tabiatı Koruma Alanı, birçok canlı türünü de barındırmaktadır. Bölge özelinde en çok öne çıkan türler Dikkuyruk Ördeği, Karaca, Yabandomuzu, yırtıcı ve ötücü orman kuşları, kartal türleri, kış göçmeni ördek türleri ve gececilerdir. Ayrıca bölgede 17 endemik bitki türü ve 30'dan fazla kelebek türü bulunmaktadır (T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı, 2013, s. 88-93). G-7'nin belirttiği üzere "*Türkiye'de bulunan 500'e yakın kuş türünün 250'sinden fazlası Sarıkum kuş gözlem evinde mevcuttur*".

Sarıkum Tabiatı Koruma Alanı özelikle; kuş gözlemciliği, doğa yürüyüşleri, bisiklet turları, fotoğrafçılık, botanik gezileri, ekosistem tabanlı doğa eğitimi programları ve bilimsel geziler ile botanik gezileri gibi alternatif turizm türleri açısından oldukça avantajlıdır (T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı, 2013, s. 90). Ayrıca G-3'ün de vurguladığı üzere "*burada bulunan Sarıkum Köyü ev pansiyonculuğu konusunda teşvik edilirse*" Sinop'taki turizme sağlanacak katkının yanı sıra, hem köydeki üreticiler tarım dışında turistlerin konaklamasından ek gelir edecekler, hem de ürettikleri ürünleri ilk elden aracısız olarak turistlere ve/veya ziyaretçilere satma olanağına kavuşacaklardır.

Kuş gözlemciliğine dayalı bir şekilde bölgede turizmin gelişmesine katkı sağlanması açısından G-1'in de belirttiği üzere "*sahada kuş gözlem kuleleri yapılmış katı atık sorunu kısmen çözülmüştür*" G-9'dan ise "*bölgede tabela, bilgi panosu, ikaz vb. işaretlemelerin kurulduğu, lakin ziyaretçi merkezi ile hayvanlar için rehabilitasyon merkezinin yapımının tamamlanmasına rağmen açılmadığı*" bilgisi alınmıştır. Bölgede özellikle kuş gözlemciliği başta olmak üzere yukarıda vurgulanan alternatif turizm türlerinin teşvik edilerek sürdürülebilir ve etkin bir şekilde hayata geçirilmesi, Sinop'taki turizmin gelişmesine ve turizm sezonunun tüm yıla yayılmasına katkı sağlayacaktır.

G-6'nın da belirttiği üzere "*özellikle tur operatörleriyle gelen turistler tarafından en çok ziyaret edilen turistik mekânlardan biri de Erfelek'teki Tatlıca Şelaleleridir*". Sinop Erfelek ilçesi Tatlıca köyü sınırları içinde kalan bu tabiat parkı ilin en önemli kırsal turizm destinasyonlarındandır. G-10'un dikkati çektiği üzere "*yılda yaklaşık 200.000 kişinin ziyaret ettiği, uzun süredir yatırım yapılan ve yapılmaya devam edilen yerlerden biridir. Bununla birlikte ulaşımda halen biraz sorun bulunmaktadır*". Tabela, bilgi panosu, ikaz vb. işaretlemeler yapılmış olmakla birlikte alandaki tuvalet, otopark düzenlemeleri vb. temel ihtiyaçların karşılanması için gerekli altyapı zayıftır. Özellikle Mayıs sonu veya Haziran başından, yılsonuna kadar keyifle gezilebilse de asıl yoğunlaşma yaz aylarında olmaktadır.

İrili ufaklı peş peşe sıralanan 28 adet şelaleden oluşan bu tabiat parkı, ziyaretçilere botanik gezileri, doğa ve dağ yürüyüşleri, şelale tırmanışı, koşu, fotoğraf çekimi, böcek ve hayvanları inceleme, kuş gözlemciliği, piknik, gibi farklı turizm türlerini sunma potansiyeline sahiptir (T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı, 2013, s. 111). G-11, özelikle "*Erfelek bölgesindeki şelaleler ve üstündeki yürüyüş parkurlarının, sonbaharda çok güzel olduğunu, doğa ve dağ yürüyüşü yapanlar tarafından ilgi gördüğünü*" vurgulamıştır.

G-9'a göre "*özellikle fotoğrafçılıkla ilgilen turistler ilkbahar ve sonbahar aylarında bölgeye rağbet gösteriyorlar. Söz konusu turistler Sinop Fotoğraf Amatörleri Derneği (SİFAD)'nin*§§§§§§§

§§§§§§§Sinop Fotoğraf Amatörleri Derneği (SİFAD) (2018) için bkz. http://www.sifad.org.tr/news.php?readmore=73

düzenlediği toplantılara katılanlar olabildiği gibi dernek üyeleriyle münferiden temasa geçen bireyler de olabiliyor. Özellikle sonbahar dönemindeki yaprak dökümü zamanı fotoğrafçıların en çok ziyarette bulundukları dönemdir."

G-1, G-9, G-13 ve G-19'un da belirttiği üzere yapılan yatırım ve düzenlemelerle büyük oranda çözülse de Tatlıca Şelaleleri Milli Parkında özellikle yazın çok kalabalık gruplar geldiği için pet şişe başta olmaz üzere katı atık sorunu olabiliyor.

Görüşmeler sırasında vurgulanan önemli destinasyonlardan biri de Bektaşağa Göleti[********] ve çevresindeki tesislerdir. G-19'a göre "*restoran, kahvaltı, mangal ve kır düğünü gibi aktiviteler için yöre halkı tarafından da tercih edilen*" bölgede G-11'in belirttiği üzere "*300 yatak kapasiteli bungalov tipi konaklama tesislerinin inşaatı devam etmektedir"*. Sinop il merkezine 17 km. uzaklıktaki bu yapay gölet, etrafındaki orman parçaları, yürüyüş yolları, yağmur barınakları, seyir teraslarıyla kırsal turizm açısından önemli bir çekim noktasıdır.

G-10, "*planlama aşamasında son evreye ulaşan Çatak Kanyonu ve Akgöl Tabiat Parkı ile Gerze Sorkun Şelaleleri Tabiat Anıtının birkaç yıl içinde gerekli yatırımların yapılmasıyla etkin bir şekilde turizme kazandırılacağını*" vurgulamıştır

Ayrıca bu bölümde bahsi geçen alanlar dışında kırsal turizm ve/veya doğa turizmi başlığı kategorisinde değerlendirilebilecek; Boyabat ilçesindeki Bürnük yaylası, Durağan ilçesindeki Buzluk yaylası, Ayancık ilçesindeki Karlık ve Akgöl yaylaları, Türkeli ilçesindeki Hacıağaç, Bozarmut ve Kurugül yaylalarıyla, Sinop yayla turizmi açısından önemli bir potansiyele sahiptir. Bununla birlikte görüşmecilerin hemen hiçbiri münferit yapılan geziler ve yürüyüşler dışında buralarda turizm ile ilgili kayda değer faaliyetler olduğunu söylemedi. G-7 "*ilan edilen parkurların olduğunu lakin altyapı çalışmaları olmadığı için bu şekilde kaldığını… Eğer hız verilirse bu yaylaların birkaç yıl içinde turizme açılabileceğini ancak hem talep olmadığını, hem de gündeme getirilmediğini* " belirtmiştir.

Sinop'ta yer alan önemli doğa turizmi türlerinden biri de Mağaralardır. Bu bağlamda Ayancık İlçesindeki İnaltı Mağarası ile Durağan İlçesindeki Buzluk Mağarası en çok dikkati çeken yerler olmakla birlikte söz konusu alanlara ulaşım G-5'e göre "*zahmetli ve görece uzun bir yolculuk gerektirmektedir*". G-7 ise "*turizm açısından standartlara uygun ziyaret edilebilir tek mağara olarak İnaltı Mağarasını vurgulamış; Buzluk Mağarasının turistik amaçlı ziyaret edilebilir olmadığını ne kadarlık bir alanı kapladığı ve derinliği hakkında net bir bilginin bulunmadığını belirtmiştir*". Son olarak Sinop'taki önemli doğal güzelliklerden biri olan Boyabat ilçesindeki, ilçe merkezine 15 km uzaklıktaki, Bazalt Kayalıkları da gerek Boyabat'taki konaklama imkânlarının kısıtlılığı gerekse Sinop merkeze uzaklığı nedeniyle yeterince tercih edilmeyen destinasyonlardandır.

4.3. Spor Turizmi

Sinop ilinde profesyonel, amatör ya da tamamen turistik amaçlı birçok spor dalının yapılabilmesi mümkündür. Bunlardan özellikle yelkencilik, off road, motor sporları ve yamaç paraşütü öne çıkmaktadır. G-7 "*hemen hemen bütün spor federasyonlarının etkinlikleri için gözlerini Sinop'a çevirdiklerini ancak ilin alt yapı olarak zayıf kalmasından dolayı bu etkinliklerinin sürdürülebilirliğin düşük olduğunu*" belirtmiştir.

2018 yılında Türkiye off-road şampiyonluğunu elde eden Sinop'ta G-5'in belirttiği üzere "*2007 yılından beri her yıl 2 tane (en kötü 1 tane) off-road yarışması düzenlenmektedir. 2018*

[********] Bektaşağa Göleti ve buradaki Park Yıldız Tesisleri (2018) için bkz. http://www.parkyildiz.com/

yılında son etabın gerçekleşmesinden dolayı katılım sayısı görece az olmuştur. 700-800 kişi; ancak ara etaplarda katılımcı sayısı 1000 kişiye kadar ulaşmaktadır". Hem federasyonun tercihlerinden hem de etapların uygunluğu sebebiyle Haziran Temmuz Ağustos ayları ile Eylül ayı sonlarına kadar yarışların düzenlenmemesi turizm sezonunun uzatılması açısından kente önemli bir katkı sağlamaktadır. Bunun dışında G-5'in vurguladığı üzere "*Sinop'ta 3 yıldan beri gerçekleştirilen motor sporları festivali de kentin tanıtımına katkı sağlamaktadır. Ağustos ayında yapılan bu festivallere katılanlar kamp yaptıkları için oteller üzerinde bir talep baskısı da yaratmıyorlar*".

G-16'ya göre "*kentte bulunan Sinop Karadeniz Yelken İhtisas Kulübü esas olarak gençlere deniz ve yelken sporunu sevdirmeyi hedeflese de*" G-14 ve G-15'in belirttiklerine göre "*gerek zaman zaman ulusal yelken yarışlarının Sinop'ta yapılmasına neden olmasıyla, gerekse yetişkinler için verdikleri özel dersler ve kurslarla kentin turizmine sınırlıda olsa katkı sağlamaktadır*". Sinop özelinde rüzgâr şartları açısından yetişkinler ve profesyoneller için her mevsim yelken sporu yapmak mümkün olmakla birlikte özellikle Mayıs ve Ekim ayları arası yelken sporu için hava şartları en elverişli dönemdir. Genellikle ölü sezonlarda gerçekleştirilen yelken yarışlarının bir ayağının en azından 2 yılda bir Sinop'ta gerçekleştirilmesi ilin turizmine önemli bir katkı sağlayacaktır. Bununla birlikte G-14'ün belirttiği üzere "*bu yarışların Sinop'a çekilmesi için sponsorlar bulunması ve/veya yerel yönetimlerden STK'lardan mali destek alınması da gerekmektedir*".

Son olarak Sinop'un ilçelerinde yeni yeni başlayan yamaç paraşütü de sportif turizm kapsamında değerlendirilmesi gereken faaliyetlerdir. Görüşmeler esnasında G-5 "*Boyabat'ta 2 yıldır yamaç paraşütü yapıldığını*" belirtirken G-7 "*yamaç paraşütü ile ilgili parkurların Gerze ilçesinde ilan edilme aşamasına geldiğini*" vurgulamıştır.

5. SINOP'UN ALTERNATIF TURIZM POTANSIYELININ SWOT ANALIZI

Kurumların, firmaları, sektörlerin uzun dönemli yaşamsal ve stratejik karar alma süreçlerinde yararlandığı analiz yöntemlerinden biri olan SWOT analizi, günümüzde birçok sahada kullanılmakla beraber özellikle büyük işletmelerde ve/veya sektörlerde yönetim ve pazarlama süreçlerinde kullanılmaktadır. Herhangi bir sektördeki, kurumdaki veya firmadaki çevresel şartları anlamak, planlamadaki ana konuların başında gelmektedir (Hill & Westbrook, 1997). 1960'lı yıllardan beri stratejik karar vermede çok boyutlu bir araç olarak (Seth, 2015, s. 6) oldukça fazla kullanılan ve nitel araştırmalara dayanan klasik SWOT analizi zaman zaman yanlış kararlar verilmesine neden olabildiği için eleştiride almıştır (Phadermroda, Crowdera, & Wills, 2016, s. 194; Coman & Ronen, 2009, s. 5678). En temel düzeyde, SWOT analizi incelenen kuruluşun, sektörün, olgunun, tekniğin, sürecin veya durumun güçlü ve zayıf yönlerini (içsel faktörler) belirlemekte ve dış çevreden kaynaklanan fırsat ve tehditleri saptamakta kullanılan bir yöntemdir.

Sinop turizmi üzerine yapılan çalışmalarda sınırlı sayıda da olsa SWOT analinin kullanıldığı görülmektedir. Bunlardan öne çıkanlar, Kuzey Anadolu Kalkınma Ajansı (KUZKA) (2011) tarafından yapılan "*TR82 Düzey 2 Bölgesi (Çankırı, Kastamonu, Sinop İlleri) Turizm Master Planı*", İpar ve Tırıl (2014) tarafından yazılan "*Sinop İlinin Kırsal Turizm Potansiyeli ve Geliştirilmesine Yönelik Öneriler*" adlı makale ve T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı - Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü, tarafından hazırlanan "*Sinop Doğa Turizmi Master Planı*" (2013) dır.

Tablo 3: Sinop İli Alternatif Turizm Potansiyelinin SWOT Analizi

Güçlü Yanlar	Zayıf Yanlar
– Kentin liberal kültürü ve diğer Karadeniz kentlerine göre daha dışa açık bir toplumsal yapıya sahip olması, – Kentte bulunan üniversitenin bünyesinde Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu bünyesinde lisans ve meslek yüksekokulları bünyesinde ön lisans düzeyinde turizm programlarının bulunması, – Sinop Üniversitesi Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu bünyesindeki bir uygulama otelinin bulunması – Eğitimli bir nüfusa sahip olması – Havalimanı, – Karayolu ulaşımın kolaylığı, – El değmemiş doğal güzellikleri, – Tarihi yapıları ve güçlü kültürel mirası, – Kent merkezinden 2 km uzaklaşılınca doğal alanların başlaması, – Küçük ve kompakt bir kent olması, – Sahip olduğu 250'den fazla kuş türü nedeniyle kuş gözlemciliği için ideal bir bölge olması, – Çoğu kayıt dışı da olsa çok yoğun bir şekilde ev pansiyonculuğunun yapılması, – Plaj voleybolu için tercih edilebilen kumsallarının varlığı, – Motor sporları ve yelkencilik konusunda güçlü bir alt yapının varlığı, – Turların Sinop'a kültür turizmi için gelmesi, – Sinop sur duvarlarının UNESCO kültür mirasının geçici listesine girmiş olması, – Yamaç paraşütüne uygun bölgelerin varlığı, – Hamsilos, Erfelek, Sarıkum gibi tabiat parklarınım ve tabiat koruma alanların varlığı – Sınırlı da olsa var olan bir av turizmi deneyimi, – Turizm amacıyla kullanılabilecek yaylaların varlığı, – Birçok kırsal alanda bisiklet ve yürüyüş için uygun topografyanın bulunması, – Sahip olduğu orijinal peyzaj ve biyolojik çeşitlilik. – Türkiye'deki en mutlu kent olarak bilinmesinin getirdiği olumlu imaj, – Ortalama yaşam süresinin en uzun olduğu kentlerden biri olması, – Türkiye'deki en az trafik ışığına sahip olan kent olması, – Gerze ilçesinin Cittaslow ilan edilmesi,	– Kente gelen yoğun turist akımını karşılamakta sektörün yetersiz kalması, – Kentte yaz aylarında oluşan trafik sıkışıklığı ve otopark sorunu, – Tanıtım faaliyetlerinin zayıflığı ve hedef pazar seçimi – Kent'in turizmi önceleyerek planlanmaması, – Türkiye'nin ve Sinop'un Avrupalı ülkeler ve kentlerle karşılaştırıldığında, tarihi ve kültürel mekânları koruma konusundaki deneyim ve toplumsal bilinç eksikliği, – Kentte devam eden imar planı sorunu, – Nitelikli personel eksikliği, – Kentte turizme yönelik altyapı eksikliği (otel-konaklama, yeme-içme vb.), – Sinop'ta 5 yıldızlı otel bulunmaması – Turizm sektörü için yatırımcı çekememek, – Kamu idaresinin turizme yeterince destek vermemesi ve kaynaklarının kısıtlı olması, – Sinop'ta mavi bayraklı sahil bulunmaması, – Turizmde çeşitliliğin olmaması yaz sezonuna sıkışan deniz kum güneş turizminin ağırlığı, – Yaz döneminde otel fiyatlarının aşırı pahalılığı, – Sinop'un yol güzergâhı üzerinde olmaması, – Özellikle kent merkezi dışındaki alternatif turizm destinasyonlarına giden yollardaki alt yapı eksikliği, – Turların çok azının konaklaması, – Yerli turistlerin arkeoloji ve etnografya müzelerini ziyaret etmemeleri, – İmar planında yüksek kapasiteli turizm tesisleri için yer olmaması, – Yoğun yapılaşmadan kaynaklı molozlar ve çevre kirliliği, – Marina eksikliği, – Yaylalarda konaklama imkânının olmaması, – Kent merkezinde aktif bir turizm enformasyon bürosunun olmaması, – Birçok turistik potansiyele sahip mekânın gerçek anlamda turizme kazandırılmamış olması, – Tabiat parkları gibi koruma alanlarındaki personel eksikliği, – Bazı yaylalarda elektriğin olmaması, – Sinop sur duvarları içindeki tarihi kent merkezinde dikey ve çarpık yapılaşma, – Yerel paydaşların üniversite ile yeterince işbirliğine girmemeleri

Tablo 3. Devamı

Fırsatlar	Tehditler
– Dünyada her geçen gün başta kırsal turizm olmak üzere alternatif turizm türlerine yönelik artan talep, – Kruvaziyer turizminin tekrardan başlayacak olması, – Hemen hemen bütün spor federasyonlarının etkinlikler için Sinop'a ilgi duymaları, – Fotoğrafçılık derneği, yelken kulübü vb. STK'ların zaman zaman yaptıkları ulusal toplantılar, – Fotoğrafçıların yaz sezonu dışında özellikle ilkbahar ve sonbaharda Sinop'a gelmesi, – Bilgi teknolojileri ve coğrafi bilgi sistemlerindeki ilerlemeler,	– Kentteki yapılaşmaya yönelik rant kavgası sonucu Sinop'un tarihi dokusunun tahrip olması, – Aşırı korumacılığa dayalı uygulamalar ve/veya tercihler sonucu koruma-kullanma dengesinin doğru kurulamaması, – İşletmecilerin turizme nitelikli personel yetiştirmek için bakanlık tarafından açılan kurslara personellerini göndermedeki isteksizlikleri, – Karadeniz'deki balıkçılığın yaşadığı sorunlar, – Yaz döneminde nüfusun 4-5 kat artması, – Nükleer santralin inşası, – Hızlı ve kontrolsüz büyüme, – Turizmdeki paydaşların kendi aralarındaki çekişmeler, – Ziyaretçilerin çevreyi koruma bilinçlerinin olmaması, – Ormanlık alanlara kaçak moloz dökümü, – Kayıt dışı pansiyonculuğun yarattığı haksız rekabetin uzun dönemde turizmin gelişmesini olumsuz etkileme potansiyeli, – Yerel mimarinin korunması konusunda Sinop halkının hassasiyet göstermemesi, – Derin deşarj ve katı atıklar konusunda zaman zaman yaşanan çevresel sorunlar, – Turistik ürün ve hizmetlerin fiyatlarındaki pahalılık nedeniyle ziyaretçilerin tekrar Sinop'a gelme talebinin azalması, – Yaylacılığın azalma eğiliminde olması,

Sinop'taki turizm paydaşlarıyla yapılan görüşmelerden elde edilen veriler sonucunda oluşturulan SWOT analizi tablosu incelendiğinde (Tablo 3), kentin alternatif turizm yönünden oldukça güçlü bir potansiyele sahip olduğu görülmekle beraber, genelde turizmin özelde ise alternatif turizmin gelişmesini zorlaştıracak birçok zayıflığı olduğu da dikkati çekmektedir. Sinop'un sahip olduğu zayıf yanların en azından bir kısmı eğer doğru politikalar uygulanabilirse kısa, orta ve uzun vadede çözülebilecek sorunlardır.

Kısa vadede ortadan kaldırılabilecek zayıflıkların başında nitelikli personel istihdamındaki eksiklik gelmektedir. Turizm işletmeleri özellikle yaz dönemlerinde, Sinop Üniversitesi, Turizm Meslek Yüksekokulu öğrencilerinden ihtiyaç duydukları nitelikli personel açığını kapatabilirler. Ancak sahada yapılan görüşmelerde hemen hemen tüm görüşmeciler; bu işletmelerin Ege ve Akdeniz'deki işletmelerle kıyaslandığında yazın hem daha düşük ücret ödediklerini, hem de öğrencilerin konaklama gibi taleplerini karşılamadıklarını belirtmişler; bu nedenle öğrenciler tarafından Sinop'un yaz aylarında çalışmak için tercih edilmediği bilgisini vermişlerdir. Öğrencilerin bu taleplerinin en azından kısmen de olsa karşılanması ihtiyaç duyulan nitelikli personel sorununu önemli oranda çözebilecektir. Özellikle kırsal turizm ve doğa turizm açısından önem arz eden tabiat parkları gibi koruma alanlarındaki personel eksikliğinin giderilmesi, bu sahaların korunması ve maruz kaldığı kaçak moloz dökümü ile ziyaretçilerin bilinçsiz hareketleri sonucunda çevreye verdikleri zararı en aza indirmeye katkı verecektir. Görüşmeler esnasında hemen hemen tüm paydaşların vurguladığı kentteki imar planı sorunu ve tartışmaları sürdürülebilir

bir turizmi önceleyerek sona erdirilebilir. Hiç mavi bayraklı sahili bulunmayan Sinop'ta, görüşmecilerin vurguladığı üzere, il genelinde bulunan 100 km. üzerindeki denize girilebilir sahillerin bulunduğu dikkate alındığında, uygun yerlere ivedilikle mavi bayrak alınması sağlanmalıdır. Sinop ili sınırları içinde birçok alanda gerçekleşen yasadışı moloz dökümlerinin engellenebilmesi için hafriyat işiyle uğraşan firmaların tüm araçlarına GPS takılarak bunların izlenmesi ve kurallara uymayanlara ceza kesilmesi sağlanabilir. Böylece kırsal alanların peyzajının korunmasına katkı verilebilir. Alternatif turizmle, turizm sezonunun yılın 4 mevsimine yayılması hedeflendiğinde kent merkezinde, sahil kenarında 12 ay açık bir turizm enformasyon bürosunun kurulması gereklidir.

Orta ve uzun vadede turizmi önceleyerek yapılan imar planlarıyla uyumlu bir şekilde yarımada dışında yapılacak turizm tesisleriyle özellikle yazın karşılaşılan yoğun turizm talebi karşılanabilir. Ayrıca yapılan yeni tesisler tur operatörlerinin kentte çok daha fazla konaklamasına imkân sağlayacağından kentin turizmden elde edeceği gelir artacaktır. Turizm yatırımlarının ve kentin yarımada dışına kaydırılması kent merkezinde yaşanan trafik sıkışıklığı ve otopark sorununun çözülmesine de katkı sağlayacaktır. Kent dışındaki alternatif turizm destinasyonlarına giden yollar başta olmak üzere altyapı sorunlarının çözülmesi sonucunda turizm sezonunun uzaması sağlanacağından otellerin kışın düşen doluluk oranları yükselecektir.

Sinop'ta alternatif turizmin gelişmesi için kentin sahip olduğu güçlü yanlara odaklanılıp bunların turizmde sürdürülebilirliği önceleyerek geliştirilmesi ve/veya hayata geçirilmesi de gerekmektedir. Bu bağlamda kâğıt üzerinde belirlenmiş olan bisiklet ve yürüyüş güzergâhlarının hayata geçirilmesi, turizm amacıyla kullanılabilecek yaylalardaki bazı evlerin gerekli onarımlardan geçirilerek konaklama hizmetinin verilmesi sağlanmalıdır. Ayrıca Sinop için önem arz eden sporlardan yelken ve yamaç paraşütüne odaklanılarak turizme daha fazla entegre edilmesine yönelik politikalar geliştirilmelidir.

Yapılan görüşmelerde paydaşların önemli bir kısmı nükleer santral yapılmasını bir tehdit olarak görmekle birlikte, bazıları daha gerçekleşmeyen bu yatırımın turizm üzerinde bir etkisi olmadığını belirtmişlerdir. Sınırlı sayıda görüşmeci ise nükleer santralin turistlerde merak uyandırdığını ve Sinop'un tanınırlığını arttırdığını vurgulamışlardır. Zaman zaman ortaya çıkan derin deşarj ve katı atıklarla ilgili sorunlar turizmi ciddi şekilde tehdit etmektedir. Bu konuda yerel yönetimler ve üniversite işbirliği ile uzun vadeli bilimsel planlar çerçevesinde yatırımların hayata geçirilmesi uzun dönemde kentin sürdürülebilir turizmine katkı sağlayacaktır. Tabloda görülen diğer tehditler konusunda ise yukarıda zayıf yönlere yönelik getirilen çözüm önerilerine ilaveten özellikle orta ve uzun vadede hem yerel hem de ulusal düzeyde eğitim verilmesi; yerel mimarinin ve kültürel mirasın korunması ile ziyaretçilerin çevreyi koruma konusundaki bilinçlerinin oluşmasına katkı sağlayacaktır.

Son olarak fırsatlar grubunda bulunan, alternatif turizm türlerine küresel düzeyde artan talep konusu, eğer gerekli altyapı yatırımları sağlanırsa Sinop'un uluslararası turizm pazarından daha fazla pay almasına olanak verebilecektir. Paydaşlarla yapılan görüşmelerden elde edilen bilgilere göre, 2019 yılından itibaren tekrardan kruvaziyer turizminin Sinop'a uğrayacak olması, başta arkeoloji ve etnografya müzesi ziyaretleri gibi kültürel turizme önemli bir katkı verecektir. Bu çerçevede orta-uzun vadede kente bir kruvaziyer limanının yapılmasına yönelik fizibilite çalışmalarının yapılması ve elde edilen sonuçlara göre kruvaziyer turizminin planlanması kentin turizmine önemli katkı sağlayacaktır.

6.SONUÇ VE ÖNERİLER

Özellikle deniz, kum, güneş turizmiyle ön plana çıkan Sinop, sahip olduğu bakir doğası, tarihi ve kültürel varlıkları, il sınırları içinde gerçekleştirilen birçok ulusal ve uluslararası spor karşılaşmalarıyla, önemli bir alternatif turizm merkezi olma olanağına sahip olmakla birlikte, bu değerlerini yeterince turizme kazandıramamıştır.

Kentte bulunan arkeoloji, etnografya ve tarihi cezaevi müzeleri, UNESCO kültürel mirasının geçici listesinde bulunan sur duvarları, tarihi Boyabat Kalesi, Paşa Tabyaları, Sülüklü Göl mevkiinde bulunan tarihi su kanalı ve Balatlar Kilisesi kenti kültür turizm açısından önemli bir çekim merkezi yapmaktadır. Bununla birlikte çalışmada da ortaya konulduğu üzere arkeoloji ve etnografya müzelerinin yerli turistler tarafından tercih edilmemesi, bu değerlerin yeterince turizme kazandırılamamasına neden olmaktadır. Bu bağlamda tur operatörleri ile görüşmeler yapılıp, söz konusu müzeler tur programlarına dâhil edilebilir ve Sinop'u tanıtan reklam, broşür ve internet sayfalarında yer alan "Sinop'a gittiğinizde yapmadan dönmemeniz gereken şeyler" listelerine müzeler alınabilirse, kısa vadede söz konusu 2 müzeye yönelik talep arttırılabilir. Ayrıca uzun vadeli bir süreçte Türk Eğitim Sisteminde tarih ve kültür turizmini olumlu anlamda etkileyecek şekilde müze ve müzecilik sevgisi aşılanırsa sadece Sinop'ta değil tüm Türkiye'deki müze ziyaretlerinde önemli bir artış sağlanabilecektir.

Sinop'un bakir doğası birçok kırsal turizm ve doğa turizmi türü için ilin çekim merkezi olmasına katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda il sınırları içinde birçok destinasyon dikkat çekmektedir. Hamsilos Koyu ile Akliman Koyu gibi önemli destinasyonları içine alan ve kent merkezine 14 km uzaklıkta bulunan Hamsilos Tabiat Parkı, botanik gezileri, doğa yürüyüşleri, bisiklet turları, fotoğraf çekimi, böcek ve hayvanları inceleme, kuş gözlemciliği, piknik, koşu ve deniz gibi aktiviteler açısından ön plana çıkmaktadır.

Birçok canlı türüne ev sahipliği yapan ve dar alanda farklı ekosistemleri bir arada bulundurmasıyla öne çıkan Sarıkum Tabiatı Koruma Alanı, Türkiye'de bulunan 250 den fazla kuş türünü barındırdığı için özellikle kuş gözlemciliği açısından öne çıkmaktadır. Ayrıca doğa yürüyüşleri, bisiklet turları, fotoğrafçılık, botanik gezileri, ekosistem tabanlı doğa eğitimi programları ve bilimsel geziler ile botanik gezileri gibi alternatif turizm türlerine de ev sahipliği yapabilecek önemli bir destinasyondur.

Sinop'ta Tarihi Cezaevi ile birlikte en çok ziyaret edilen destinasyonlardan biri olan, Erfelek'teki Tatlıca Şelaleleri Tabiat Parkı özellikle turların önemli uğrak noktalarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Önemli ölçüde turizm yatırımı almakla birlikte, şelalelere giden yolun bazı bölümleri iyileştirilmeye ihtiyaç duymaktadır. Özellikle yaz aylarındaki ziyaretçi yoğunluğu nedeniyle, alandaki tuvalet, otopark düzenlemeleri vb. temel ihtiyaçların karşılanmasına yönelik altyapı yetersiz kalmaktadır.

Çevresinde bulunan turistik tesislerin varlığıyla dikkat çeken Bektaşağa Göleti, hem kent merkezine 17 km mesafede bulunmasıyla, hem de etrafındaki orman parçaları, yürüyüş yolları, yağmur barınakları ve seyir teraslarıyla kırsal turizm açısından önemli bir çekim noktasıdır.

Bunların dışında çalışmada vurgulanan diğer kırsal turizm destinasyonlarından İnaltı Mağarası dışındakiler gerçek anlamda aktive olmuş etkin bir şekilde hizmet veren destinasyonlar değildir.

Sahip olduğu coğrafi konumu ve doğal güzellikleri nedeniyle, hemen hemen bütün spor federasyonları zaman zaman etkinliklerini gerçekleştirmek için Sinop ile ilgilenseler de, ilde bulunan alt yapı eksiklikleri bu etkinliklerin sürdürülebilirliğini zorlaştırmaktadır. Sinop özellikle yelkencilik, off road, Motor sporları konusunda elde ettiği başarılar ve bu spor dallarındaki

yarışmalara ve/veya festivallere ev sahipliği yapmasıyla öne çıkmaktadır. Söz konusu sportif aktiviteler kentin ulusal basındaki tanınırlığına da katkı yapmaktadır. Ayrıca son dönemde yeni yeni başlayan yamaç paraşütü de sportif turizm kapsamında değerlendirilmesi gereken faaliyetlerdendir.

Bu çalışmanın sonucunda elde edilen veriler ışığında Sinop'taki alternatif turizmi geliştirmek için getirilebilecek öneriler aşağıdaki gibi özetlenebilir.

- Turizm sektörü ile üniversite arasındaki işbirliği geliştirilmeli ve turizmin ihtiyaç duyduğu nitelikli işgücünün Sinop Üniversitesi, Turizm Meslek Yüksekokulundan temini konusunda hem öğrencileri hem de işletmeleri tatmin edecek bir uzlaşıya varılmalıdır.
- Tabiat parkları gibi koruma alanlarındaki personel eksikliği acilen giderilmelidir.
- Ciddi oranda çevresel sorun yaratan kaçak moloz dökümü sorunuyla etkin mücadele edilmelidir. Bu bağlamda hafriyat işiyle uğraşan firmaların tüm araçlarına GPS takılarak bunların izlenmesi ve kurallara uymayanlara ceza kesilmesi sağlanabilir.
- En kısa zamanda denize girilen yerlerde mavi bayrak almak için çalışmalara başlanmalıdır.
- İmar planları turizmi önceleyecek şekilde yeniden gözden geçirilmelidir.
- Koruma kullanma dengesi çok dikkatli gözetilerek kültürel ve tarihi mirasın gelecek kuşaklara en iyi şekilde aktarılmasını ve sürdürülebilirliği hedefleyen yeni bir turizm mastır planı hazırlanmalıdır.
- Kentteki önemli sorunlardan olan trafik ve otopark sorununu çözmeye yönelik stratejiler oluşturulmalıdır.
- Kent merkezi tarihi yarımada dışına çıkarılmalıdır.
- Yeni turizm tesislerinin yapılması konusunda yatırımcıları kente çekecek stratejiler ve teşvikler geliştirilmelidir.
- Kent dışındaki alternatif turizm destinasyonlarına giden yollar başta olmak üzere bu bölgelerin diğer altyapı sorunlarının çözümüne odaklanılmalıdır.
- Alternatif turizm açısından önem arz eden kâğıt üzerinde belirlenmiş olan bisiklet ve yürüyüş güzergâhlarının hayata geçirilmesi sağlanmalıdır.
- Turizm amacıyla kullanılabilecek yaylardaki bazı evlerin gerekli onarımlardan geçirilerek konaklama hizmeti vermeleri sağlanmalıdır.
- Kayıt dışı ev pansiyonculuğunun kayıt altına alınmasına yönelik projeler geliştirilmelidir. Bu bağlamda söz konusu ev sahipleri ve bunlara aracılık eden emlakçıların örgütlenip kooperatif kurması teşvik edilebilir.

KAYNAKÇA

Aytuğ, H. K. (2011). Avrupa Birliği Ülkelerinde Tarımsal Turizm Uygulamaları ve Türkiye'de Gelişme Potansiyeli: Yeşilköy Örneği. İzmir: Dokuz Eylül Ünversitesi, Soyal Bilimler Enstitüsü, Avrupa Birliği Anabilim Dalı, Avrupa Çalışmaları Programı Yayımlanmamış Doktora Tezi.

Aytuğ, H. K. (2016). Avrupa Birliği Turizm ve Çevre Politikaları Bağlamında Doğu Karadeniz Yeşil Yol Yayla Turizminin Değerlendirilmesi. *Karadeniz Araştırmaları, Kış*(52), 159-170.

Business, T. T. (1990). *Robert Christie Mill.* Singapore: Prentice-Hall International Editions.

Coman, A., & Ronen, B. (2009). Focused SWOT: Diagnosing Critical Strengths and Weaknesses. *International Journal of Production Research, 47*(20), 5677-5689.

Conway, D., & Timms, B. F. (2010). Re-branding alternative tourism in the Caribbean: The case for 'slow tourism'. *Tourism and Hospitality Research, 10*(4), 329-344.

Dernoi, L. A. (1981). Alternative Tourism: Towards a New Style in North-South Relations. *Tourism Management*, 253-264.

Egresi, I. (2016). Globalization, Mass Tourism, and Sustainable Development. I. Egresi içinde, *Alternative Tourism in Turkey Role, Potential Development and Sustainability* (s. 3-22). Springer International Publishing.

Egresi, I. (2016b). Alternative Tourism: Definition and Characteristics. I. Egresi içinde, *Alternative Tourism in Turkey Role, Potential Development and Sustainability* (s. 57-69). Springer International Publishing.

Günlü, E., & Şahin, N. (2007). Turizmde Ürün Geliştirme ve Alternatif Turizm . O. İçöz içinde, *Genel Tuirzm Turizmde Temel Kavram ve İlkeler* (s. 141-165). Ankara: Turhan Kitabevi.

Hill, T., & Westbrook, R. (1997, February). SWOT Analysis: It's time for a Product Recall. *Long Range Planning, 30*(1), 46-52.

Holden, A. (2008). *Environment and Tourism.* London: Routledge.

İpar, M. S., & Tırıl, A. (2014). Sinop İlinin Kırsal Turizm Potansiyeli ve Geliştirilmesine Yönelik Öneriler. *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi, 7*(2), 45-54.

KUZKA. (2011). *TR82 Düzey 2 Bölgesi (Çankırı, Kastamonu, Sinop İlleri) Turizm Master Planı.* Kuzey Anadolu Kalkınma Ajansı.

Manyara, G., & Jones, E. (2007). Community-based Tourism Enterprises Development in Kenya: An Exploration of Their Potential as Avenues of Poverty Reduction. *Journal of Sustainable Tourism, 15*(6), 628-644.

Pearce, D. G. (1992). Alternative Tourism: Conceps, Classifications and Questions. V. L. Smith, & W. R. Eadington içinde, *Tourism Alternatives: Potentials and Problems in the Development of Tourism* (s. 15-30). Philadelphia: University of Pennsylvania Pres.

Pender, L. (2005). Introduction. L. Pender, & R. Sharpley içinde, *The Management of Tourism* (s. 1-13). London: Sage Publication.

Phadermroda, B., Crowdera, R. M., & Wills, G. B. (2016). Importance-Performance Analysis based SWOT analysis. *International Journal of Information Management*(44), 194–203.

Pigram, J. J. (1992). Alternative Tourism: Tourism and Sustainable Resource Management. V. L. Smith, & W. R. Eadington içinde, *Tourism Alternatives: Potentials and Problems in the Development of Tourism* , (s. 76-87). Philadalphia: University of Pennsylvania Press.

Poon, A. (1994, April). The 'new tourism' revolution. *Tourism Management, 15*(2), 91-92.

Robinson, M., & Novelli, M. (2005). Niche tourism: An introductione . M. Noveli içinde, *Niche Tourism: Contemporary Issues, Trends and Cases* (s. 1–11). Oxford: Elsevier Butterworth-Heinemann.

Seth, C. (2015). *SWOT Analysis.* Namur : 50Minutes.

Sinop Fotoğraf Amatörleri Derneği (SİFAD). (2018). 07.12.2018 tarihinde SİFAD: http://www.sifad.org.tr/news.php?readmore=73 adresinden alındı

Sinop Park Yıldız. (2018). 07.11.2018 tarihinde http://www.parkyildiz.com/ adresinden alındı

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2018). *Turizmde Ürün Çeşitliliği*. 26.11.2018 tarihinde http://yigm.kulturturizm.gov.tr/TR-9872/turizmde-urun-cesitliligi.html adresinden alındı

T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı. (2013). *Sinop Doğa Turizmi Master Planı.* Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü- 10. Bölge Müdürlüğü. Sinop: T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı.

Vanhove, N. (1997). Mass Tourism. S. Wahab, & J. J. Pigram içinde, *Tourism, Development and Growth: The Challenge of Sustainability* (s. 44-69). New York: Routledge.

Wearing, S. (2001). *Volunteer Tourism Experiences that Make a Difference.* Oxon: CABI Publishing.

OTİZM SPEKTRUM BOZUKLUĞU OLAN ÇOCUKLARDA REKREATİF FAALİYET OLARAK SPORUN ÖNEMİ

Ceyda CEYHUN ATABAYCAN[*], Pars ŞAHBAZ[**]

ÖZ

Sosyal ve iletişim alanlarında yetersizlikler, kısıtlı ilgi alanları ve tekrarlayıcı davranış kalıpları ile karakterize edilen otizm spektrum bozukluğu, yaşamın erken dönemlerinde belirtilerinin gözlemlendiği nörogelişimsel bir bozukluktur. Otizm spektrum bozukluğu görülen çocukların gelişimleri normal gelişim gösteren çocuklara kıyasla daha geç gerçekleşmektedir. Gelişim açısından gözlenen bu farkın kapatılması ve özellikle normal gelişim gösteren çocukların seviyelerine en yakın düzeye gelmelerini sağlamak için otizmli çocukların rekreatif aktivite olarak spora teşvik edilmesi büyük önem taşımaktadır. Spor eylemleri bireylerin psikolojik ve sosyolojik olarak gelişimine katkı sağlamakta ve ahlak eğitimi, sevme duygusu, paylaşma duygusu ve saldırganlığı kontrol etme gibi kişiler arası sosyal ilişkileri düzenleyen ortamlar oluşturmaktadır. Otizm spektrum bozukluğu olan çocuğun spor faaliyetleri sırasında arkadaşları ve çevresi ile etkileşim içerisine girmesi sosyal ve oyun becerilerinin gelişmesi için bir ortam oluşmasını sağlamaktadır. Ayrıca çocuğun karmaşık davranışları öğrenmesi açısından temel hareket becerilerinin gelişimi gerekmektedir. Bu becerilerin sportif aktiviteler ile gelişim göstermesi, diğer vücut hareketleri için bir zemin hazırlamakta ve kompleks hareketlerin kazanılmasına da yardımcı olmaktadır. Bu çalışmada; otizm spektrum bozukluğu olan çocuklarda rekreatif faaliyet olarak sporun önemi hakkında bilgi verilmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Otizm Spektrum Bozukluğu, Rekreasyon, Spor

THE IMPORTANCE OF SPORTS AS RECREATIONAL ACTIVITIES IN CHILDREN WITH AUTISM SPECTRUM DISORDERS

ABSTRACT

Autism spectrum disorder, characterized by deficiencies in social and communication fields, restricted areas of interest and repetitive behavior patterns, is a neurodevelopmental disorder in which symptoms are observed in early periods of life. The development of children with autism spectrum disorder develops late compared to children with normal development. It is important to encourage children with autism to sports as recreational activity to reduce the difference observed in terms of development and especially to ensure for them to reach the closest place to the level of children with normal development. Sports activities contribute to the psychological and sociological development of individuals and create environments that regulate interpersonal social relations such as moral education, the emotion of love, emotion of sharing and controlling aggression. Child with autism spectrum disorder interacts with his/her friends and his/her surroundings during sporting activities and thus create an environment for the development of social and gaming skills. Furthermore, the development of basic movement skills is necessary for the child to learn complex behaviors. The development of these skills through sporting activities provides a basis for other body movements and helps to achieve complex movements. In this study; it is aimed to give information about the importance of sport as a recreational activity in children with autism spectrum disorder.

***Keywords*:** Autism Spectrum Disorder, Recreation, Sports

[*] Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, ceydaceyhunn@gmail.com
[**] Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Turizm Fakültesi, pars.sahbaz@hbv.edu.tr

1. GİRİŞ

Çocuklar normal büyüme ve gelişme sürecinde günlük oyun ve fiziksel aktivitelerini yerine getirirken, engelli çocukların fiziksel egzersizleri yeterince yapamadıkları görülmektedir. Bunun sonucunda ise engelli bireylerde büyüme ve gelişim hızlarının yavaşlaması hatta durması söz konusu olabilmektedir (Özer, 2001). Otizm spektrum bozukluğu (OSB) olan çocukların çoğunda aşırı hareketlilik gözlemlendiğinden, bu çocuklarda görülen fazla enerji ve fiziksel gücün olumlu bir yöne kanalize edilmesi saldırganlık veya aşırı hareketlilik problemini azaltabilmektedir (Özbey, 2005:246). Özellikle temel hareket becerilerinin gelişimi, bu çocukların karmaşık davranışları öğrenebilmesi açısından oldukça önemlidir. Bu becerilerin gelişimi, diğer vücut hareketlerine bir zemin oluşturmakta ve kompleks hareketlerin öğrenilmesine de olumlu etki sağlayabilmektedir. Temel hareket eğitiminde egzersiz programları ile çocukların basit hareket deneyimlerini kazanması sağlanabilmekte ve ileriki dönemlerde bu çocuklar boş zamanlarını değerlendirmek amacı ile spor aktivitelerine yönlendirilebilmektedir. Bu nedenle, otizm spektrum bozukluğu bulunan çocukların okul öncesi yaşlarından itibaren sporun herhangi bir branşına yönlendirilmesi onların gelişimlerini olumlu yönde etkileyebilecektir (Fazlıoğlu ve Yurdakul, 2005:40). Bu çalışmada; otizm spektrum bozukluğu olan çocuklarda rekreatif faaliyet olarak sporun önemi hakkında bilgi verilmesi amaçlanmıştır.

2. OTİZM SPEKTRUM BOZUKLUĞU

Otizm spektrum bozukluğu sosyal-iletişimsel alanlarında yetersizlikler, kısıtlı ilgi alanları ve tekrarlayıcı davranış kalıpları ile karakterize edilen nörogelişimsel bir bozukluktur. Yaşamın erken dönemlerinde belirtileri gözlemlenmektedir (Amerikan Psikiyatri Birliği, 2000). Başka bir tanımlamaya göre yaşamın ilk dönemlerinde başlayarak yaşam boyu süren ve sosyal ilişkiler, iletişim, dil gelişimi, davranış ve bilişsel gelişimde gecikme ve sapmayla belirlenen bir grup nöropsikiyatrik bozukluktur (Yılmaz, 2004). Son yıllarda artan OSB'nin nörogelişimsel bozukluk olan zihinsel engellilikten sonra ikinci sırada yer alması bu durumun halk sağlığı sorunu haline gelmesine neden olmuştur (Newschaffer et al., 2007). Otizm spektrum bozukluğu özellikler ve belirtiler açısından hafiften şiddetliye doğru farklılık gösterebilmektedir. OSB tanısı konan kişilerde birbirine benzer özellikler görülse de özelde birbirlerinden değişik davranışlarda bulunabilmektedir. Bu nedenle birçok disiplin alanı tarafından (nörolog, psikiyatrist vb.) farklı tanımlamalar yapılmıştır (Şahbaz, 2017:93).

Gelişimsel bir yetersizlik olarak da bilinen otizm spektrum bozukluğu bireyin sözel ve sözel olmayan iletişim becerilerini, sosyal etkileşimini önemli derecede etkileyen, karmaşık bir yetersizlik türüdür (Schreibman, Whalen, Stahmer, 2000; Kasari, Freeman, Paparella, 2006). Çocuklarda ilk belirtilerinin 3 yaşından önce görüldüğü kabul edilen otizm spektrum bozukluğunda, sosyal alanda görülen problemler OSB'yi diğer yetersizliklerden ayıran en temel ayırt edici ölçüt olarak bilinmektedir (Kanner, 1943; Koegel and Koegel, 1995).

3. SPOR

Engelli bireylerin topluma adaptasyonunun sağlanması amacıyla her türlü gelişim süreçlerinde, özel eğitim programları çerçevesinde beden eğitimi ve sporun etkili olduğu bilinmektedir. Spor eylemleri bireylerin psikolojik ve sosyolojik olarak gelişimine katkı sağlayan eylemlerdir. Sportif eylemlerin aracılığı ile ahlak eğitimi, sevme duygusu, paylaşma duygusu ve saldırganlığı kontrol etme gibi kişiler arası sosyal ilişkileri düzenleyecek ortam ile yöntemler sağlanabilmekte ve uygulamalar yapılabilmektedir (Özoğlu, 1997).

Genel anlamıyla kişilerin beden ve ruh sağlığını geliştirmesi olarak bilinen spor, belirli kurallara göre rekabet ölçüleri içinde mücadele etme, heyecan yaşama, yarışma ve üstün gelme gibi amaçlar içeren, başarı gücünü artırma, kişisel açıdan en yüksek noktaya çıkarma yolunda gösterilen yoğun çabalar olarak tanımlanmaktadır (Akçalar, 2007). Sosyal gerekliliklerine uygun olarak insanın biyolojik potansiyelinin geliştirilmesi amacı ile yapılan çeşitli fizik egzersizlerin tümünü değerlendiren ve sistematik olarak sürdürülen etkinliktir (Sarı, 2007).

Günümüzde bireyleri spora yönelten tek sebep hareket etme ve bedeni geliştirmek değildir. İnsanlarla ilişki kurma isteği, yalnızlık korkusu, sosyal bir varlık olma ihtiyacı da en az sportif ve sağlıklı olma isteği kadar etkilidir. Aynı zamanda spor, yapanın iradesinin kontrolü, başarma azmi, ilerleme isteği gibi duyguları insanlara hissettirerek insanın içgüdüsünde bulunan yıkıcı, saldırgan, kırıcı, tahammül edilemeyen dürtülerini pozitif hale getirerek bireysel ve toplumsal gelişiminin yanında insanların kişilik kazanmasında da etkili bir olgudur. Ayrıca insan spor ile ruhsal açıdan yarışma ruhu, yardımlaşma duygusu, çalışma disiplini, cesaret, insan sevgisi, kültür, doğruluk, kendine güven, mücadele azmi, yenme ve yenilmeyi kabul etme, paylaşma gibi kazanımlar elde edebilmektedir. Bireylerin rahatlaması ve gevşemesinin yanında kendilerini mutlu hissetmelerini ve bir şeyleri başarmış olmanın verdiği hazzı yaşamayı sağlamaktadır (Ölmez, 2010).

Spor bireylerin dinamik ve sosyal çevrelere katılımını sağlayan sosyal bir etkinlik olması özelliğinden dolayı kişinin sosyalleşmesinde önemlidir. Modern toplumlularda sporun çoğunlukla kolektif bir etkinlik olduğu göz önünde bulundurulduğunda spor ile ilgilenen bireyler sportif faaliyetler aracılığı ile değişik insan grupları ile sosyal ilişkiye girmektedir. Spor bireyin kendi dar dünyasından kurtularak başka ortamlarda, başka insanlardan, inançlardan, düşüncelerden kişiler ile diyalog içinde bulunmasını, onlardan etkilenmesini ve onları etkilemesini sağlamaktadır. Bu özelliği ile sporun yeni dostluklar kurulmasına, pekiştirilmesine ve sosyal kaynaşmaya destek sağladığı söylenebilmektedir. Spor sadece spor yapanlar değil izleyici kitleler arasında da önemli bir sohbet ve muhabbet konusu oluşturmaktadır. Başlangıçta kişisel bir olgu olarak başlayan sportif faaliyetler daha sonraları toplumsal bir nitelik kazanması ile daha geniş kitlelere ulaşmayı başarmıştır (Demirdağ, 2010).

3.1. Spor ve Rekreasyon Arasındaki İlişki

Bireylerin doyurucu, tatminkâr ve yararlı geçireceği boş zaman yaşama hakları bulunmaktadır. Boş zaman deneyimleri bir bireyin yaşam kalitesi ve yaşam memnuniyetine etki eden çeşitli psikolojik, fiziksel ve sosyal yararları keşfetmesine imkân sağlamaktadır. İnsanların yaşamları boyunca gelişim süreçlerinden kaynaklı olarak zevk aldığı ve katıldığı etkinlikler değişim gösterebilmektedir. Engelli veya rahatsızlığı olan bireylerde tatminkar rekreasyon ve boş zaman deneyimlerini içeren anlamlı bir yaşama sahip olmaya, engelsiz akranları gibi yaşam tarzlarını, gerçekleştirdiği aktiviteleri ve katılımlarından çıkardıkları anlamları ve yararları değiştirme haklarına sahiptirler (Stumbo and Peterseon, 2004).

Rekreasyon, bireylerin boş zamanlarında istek ve arzularını özgürce yerine getirebilmek amacıyla gönüllü olarak katıldıkları deneyim veya gerçekleştirdikleri aktivitelerdir (Torkildsen, 2005:52). Rekreasyon aktivitelerinden temeli fiziksel egzersize veya çeşitli spor branşlarının rekreatif amaçlı olarak uygulanmasına dayanan ve rekreasyon aktivitelerinin çoğunluğunu oluşturan türüne sportif rekreasyon adı verilmektedir (Chase, 1996). Sportif rekreasyonun temelini fiziksel aktiviteler oluşturmaktadır (Zorba ve Bakır, 2004:106). Bu nedenle rekreasyon tanımının içinde spor veya sportif aktiviteler özellikle yer almaktadır. Rekreasyon spor, fiziksel egzersiz, sanat ve oyun formlarını kullanarak kişiliğin yaratıcı bir şekilde ifade edilmesi anlamına gelmektedir. Bu tanımı destekler nitelikte literatürde birçok tanım yer almaktadır. Bunlardan

bazıları şunlardır: Rekreasyon aktiviteleri arasında spor aktiviteleri en önemli ve en popüler aktiviteler olarak görülmektedir. Gerçekleştirilen başka rekreasyonel aktiviteler ile karşılaştırıldığında spor aktivitelerinin amacı olan, disiplin gerektiren ve kuralları olan aktiviteler olduğu görülmektedir (McLean, Hurd, Rogers, 2008). Rekreasyon faaliyeti olarak gerçekleştirilen spor, katılan bireylere kişisel doyum sağlamakla birlikte ortak heyecan ve ilgi alanları gerçekleştirilerek bireylerin sosyalleşmelerini, sosyal uyum sağlamalarını ve yabancılaşmaktan kurtulmalarını sağlamaktadır. Kendilerine uygun sportif rekreasyon gerçekleştiren kişiler iş dünyasının bunaltıcı atmosferinden sıyrılarak haz duydukları faaliyetlere katılarak aynı durumdaki farklı bireylerle kaynaşarak eğlenceli ve sosyal ortamlarda yer almaktadırlar (Ramazanoğlu, Altungül, Özer, 2004).

3.2.Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Çocuklarda Rekreatif Faaliyet Olarak Spor

Bireyler için yapılan fiziksel aktiviteler sağlıklı yaşam tarzının bir parçası olurken engelli bireyler ve yaygın gelişimsel bozukluğu olan kişilerde bu konu önemsenmemektedir (Penny, 2005). Otizmli bireyler için sosyal ilişki ve davranışlarda düzelme ve yaşıtlarıyla iletişim kurmak kolay olmamakla beraber tekrarlayıcı/yineleyici davranışlar ve dil becerilerinde kusurlar bulunmaktadır (Orsmond, Krauss, Seltzer, 2004). Otizmli bireylerde gerçekleştirilen fiziksel etkinlikler sosyal gelişimlerine ve kalıplaşmış davranışlarının azalmasında olumlu yönde etki etmektedir (Öztürk, 2011). Yaygın gelişimsel bozukluğu olan bireylerin saldırgan davranışları, kendisine zarar verme, öfke nöbetleri geçirmeleri yaşam kalitesinde düşüşe neden olmaktadır (Villamisar and Dattilo, 2010). Fiziksel aktivite ise stresi azaltmakta, keyfi artırmakta ve yaşam süresi boyunca günlük rutin işleri gerçekleştirme becerisini güçlendirici etkide bulunmaktadır (Memiş ve Yıldıran, 2008).

Otizm spektrum bozukluğu olan çocukların motor koordinasyon problemleri, motor problemlerini oluşturmaktadır. Akranlarına göre bir hareketi gerçekleştirebilmeleri için motor hazır oluşları daha kötü durumdadır (Fazlıoğlu-Özlü, 2004:17). Normal gelişim gösteren çocuklarda olduğu gibi yaygın gelişimsel bozuklukları ve diğer engelli çocukların motor becerileri artırılabilmektedir. Bunu sağlamanın en etkili yolu motor becerilerini pratik olarak kullanmaktır. Çeşitli aktiviteler yaparak kaba motor programının geliştirilmesi tüm gelişim çağındaki çocuklar açısından önemlidir (Davis, 1997).

Otizmli spektrum bozukluğu olan çocuklarda büyük kas grupları kullanılarak gerçekleştirilen fiziksel aktiviteler (koşu, yürüyüş, bisiklete binmek ve yüzmek) önemlidir. Özellikle yüzme etkinliğinin otizmli bireylerin dolaşım sistemi üzerinde olumlu etkisi mevcuttur (Kale, 2002). Yüzmenin otizmli ve diğer engelli bireylerin su dışında yapmakta zorlandığı hareketleri suyun içerisinde rahat yapabilmelerinden kaynaklı olarak kendilerine güven duyguları artmakta ve kendilerini toplumun bir parçası olarak görebilmektedirler. Ayrıca egzersizler esnasında çevrede bulunanlar ile iletişim halinde olmaları insanların onları daha iyi tanımalarına ve anlamalarına ortam oluşturduğundan egzersizler fiziksel yararlarının dışında sosyal ve psikolojik birçok fayda sağlamaktadır (Davis, 1997).

Otizmli spektrum bozukluğu olan çocuğun karmaşık davranışları öğrenmesi açısından temel hareket becerilerinin gelişimi gerekmektedir. Bu becerilerin gelişim göstermesi, diğer vücut hareketleri için bir zemin hazırlamakta ve kompleks hareketlerin kazanılmasına da yardımcı olmaktadır. Yapılan temel hareket eğitimi sayesinde, egzersiz programları ile çocukların basit hareket deneyimleri kazanması sağlanabilmektedir. İleriki dönemlerde bu çocuklar sportif etkinlikler ve boş zamanlarını değerlendirmeye yönelik aktivitelere yönlendirilebilir. Bu sebeple

otizmli çocukların okul öncesi dönemlerden itibaren herhangi bir spor branşına yönlendirilmesi onların gelişimlerine pozitif yönde etki sağlayabilecektir (Fazlıoğlu ve Yurdakul, 2005).

Ayrıca otizm spektrum bozukluğu olan çocukların eğitimlerinde egzersiz çalışmalarına yer vermek temel hareket becerilerini desteklemek amacıyla etkilidir. Hareket eğitimleri kendi bedenlerini ve dış dünyayı tanımaları açısından da önem arz etmektedir (Fazlıoğlu-Özlü, 2004:18). Bazı otistik çocuklar suya dokunmaktan korkarken bazısı ise suyla oynamayı sevmektedir. Sıcağı ve soğuğu hissetmeyen otistikler olduğu gibi sıcağa ve soğuğa karşı aşırı duyarlı olan otistik çocuklarda vardır (Özbey, 2005). Güneş (2005)'e göre; otistik çocuklar suya ilk girdiklerinde korkuyu yaşıyor, beyinlerinde şimşekler çakıyor ve hareket etmekle ilgili beyine komut gidiyor, çocuk çabalıyor, suyun üstünde kalmayı başarıyor ve bu mücadelesi sırasında;

- Hareket ediyor,
- Hareket yetenekleri ve koordinasyonları gelişiyor ve
- Mutlu oldukları ortamda bulunduklarından çok iyi komut alabiliyorlar.

Hem sağlıklı hem de otizm spektrum bozukluğu olan bireylerde egzersiz faaliyetlerinin sosyalleşme üzerinde etkisi de mevcuttur. Otistik bireylerde motorik becerilerdeki eksiklik ve kısıtlılığın yanı sıra konuşma yeteneğindeki kısıtlılıkta önemli problemlerin başında gelmektedir. Yoğun ve programlı spor terapileri ile temel motorik becerilerin geliştirilmesi ve eksikliklerin giderilmesi sağlanabilmektedir. Ayrıca otistik bireylerin kendilerine güven duygusu olmamasından kaynaklı olarak lider konumuna girmekten ziyade başkalarını taklit etmeyi seçtikleri görülmektedir. Hareketleri temel taklit becerisi kullanarak belli bir düzene koyulması bu durumun avantaja dönüştürülmesini sağlamaktadır. Otistik çocuklarda konuşma kısıtlılığının kaybolmasının diğer bir yolu taklit becerileri kullanılarak hareketin taklidinden seslerin taklidine kaydırılması olabilmektedir (Ergun, 2003).

Spor aktiviteleri, bireylerde hem sağlık hem de ruhsal yapıya destek olmasının yanı sıra disiplin sağlama, güven, rekabet oluşturmak ve arkadaşlık kurmak gibi sosyal rolde kazandırmaktadır (Ergun, 2003). İlhan (2008)'a göre; otizm spektrum bozukluğu olan kişilerin içinde bulundukları ruh hali ve toplumun kendilerine karşı olan tutumlarının sonucunda oluşan içine kapanma, saldırganlık ve öfke duyma gibi duyguları kontrol edebilmeleri beden eğitimi ve spor sayesinde sağlanmaktadır.

Biçer ve arkadaşları (2004)'na göre; rehabilitasyon temelli olarak beden eğitimi ve egzersiz uygulamaları yeniden kazanılma ve yeniden güçlenme olarak ifade edilmektedir. Egzersiz terapilerinin düzenli bir şekilde uygulanması güçlenmenin en temel şartını oluşturmaktadır. Amacı ise; toplumun sergilediği yanlış davranışlar ve tutumlar sonucunda kendi iç dünyasına sürüklenen, kısıtlı fiziksel ve zihinsel yaşam süren otistik bireylerin özsaygılarını kazanarak toplumsal yaşama adapte olmalarını kolaylaştırmak ve bağımsız bireyler olarak sosyal yaşamda bir yer edinmelerini sağlamaktır.

Bazı otizmli bireylerde rastlanan temel sorunlardan biride aşırı kilodur. Gerçekleştirilecek olan düzenli fiziksel aktiviteler bu sağlık sorunun önlenmesinde de etkili olabilmektedir (Todd and Reid, 2006). Otizmli çocuğu olan ailelerin son yıllarda fiziksel aktivitelerin çocuklarının gelişiminde etkili olduğunun bilincine varmaları sonucunda eğitim faaliyetlerinde veya okul sonrasında fiziksel aktivitelerin olması gerekliliği konusunda talepleri olduğu görülmektedir (Sarol, 2013).

Tüm bireylerde olduğu gibi otizmli ve diğer yaygın gelişimsel problemleri olan bireylerde özel eğitimle birlikte rekreasyonun da birçok faydası olduğu görülmektedir. Bu faydalar şu şekilde sıralanabilmektedir (Portvin and Foose, 2008):

- Rekreasyonel faaliyetlerde bulunmak bireylerde dinlenmeyi ve yenilenmenin bir sonucu olarak yaşam stresini azaltarak kendilerini daha iyi hissetmelerini sağlamaktadır.
- Rekreasyonel faaliyetler uygun olmayan davranışların azalma olasılığını artırmaktadır.
- Fiziksel zindelik ve bedensel sağlığa olumlu yönde katkı sağlamaktadır.
- Rekreasyonel faaliyetlerin öğretilmesi, yeni beceriler kazandırılmasına, yeni ilgi alanları oluşturulmasına ve zamanın daha kaliteli geçirilmesine yardımcı olmaktadır.
- Rekreasyonel faaliyetlerde bulunmak, yineleyici ve tekrarlayıcı hareketlerin azaltılmasında rol oynamaktadır. Çocukların yeteneklerini etkilemektedir.

Otizm ve diğer yaygın gelişimsel bozukluk gösteren çocukların boş zaman becerilerini öğrenmeleri doğal yaşam akışları içinde zor olmaktadır. Bu becerileri öğrenememiş çocuklar zamanlarını pasif şekilde geçirmekte veya basmakalıp davranışları sergileyerek davranış problemleri göstermektedirler (Kurt, 2009).

4. SONUÇ

Günümüzde otizm spektrum bozukluğu bulunan bireylerin spor ile sosyalleşmesi ilgi çeken konular arasına girmiştir. Sporun birçok alandaki pozitif etkilerinin otizm spektrum bozukluğu bulunan çocuklar üzerindeki etkisi merak konusu olmuştur. Otizmli çocukların gelişimleri değerlendirildiğinde normal gelişim gösteren çocuklara kıyasla gelişimlerinin daha geç gerçekleştiği görülmektedir. Gelişim açısından gözlenen bu farkın kapatılması amacıyla özellikle normal gelişim göstermekte olan çocukların seviyelerine en yakın düzeye gelmelerini sağlamak için otizmli çocukların rekreatif aktivite olarak spora teşvik edilmesi büyük önem taşımaktadır. Çocuğun spor faaliyetleri sırasında arkadaşları ve çevresi ile etkileşim içerisine girmesi sosyal ve oyun becerilerinin gelişmesi için bir ortam oluşmasını sağlamaktadır. Ayrıca otizmli spektrum bozukluğu olan çocuğun karmaşık davranışları öğrenmesi açısından temel hareket becerilerinin gelişimi gerekmektedir. Bu becerilerin gelişim göstermesi, diğer vücut hareketleri için bir zemin hazırlamakta ve kompleks hareketlerin kazanılmasına da yardımcı olmaktadır. Bütün bu hususlar dikkate alındığında bu çalışmada verilen bilgilerin literatüre katkı sağlaması yanında bu konu ile ilgili ileride yapılacak çalışmalara ışık tutarak yol göstermesi açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

Akçalar, Ö.S. (2007). Ortopedik Engellilerin Sosyalleşmesine Sporun Etkisi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı, Ankara.

American Psychiactric Association, APA (2000). DSM IV-TR Tanı Ölçütleri El Kitabı (Çev.Ertuğrul Köroğlu). Ankara: Hekimler Yayın Birliği. (Orijinal eserin yayın tarihi 1994).

Biçer, Y., Savucu, Y., Kutlu, M., Kaldırımcı, M., Pala, R. (2004). Güç ve Kuvvet Egzersizlerinin Zihinsel Engelli Çocukların Hareket Beceri ve Yeteneklerine Etkisi. *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları Dergisi, 3*(1):173-179.

Chase, A. (1996). *Recreation and Leisure Programming*. Dubuque, Iowa: Eddie Bowers Publishing.

Davis, K. (1997). The Value of Movement Activities for Young Children. *The Reporter, 2*(3):1-3.

Demirdağ, M. (2010). Sporun Öğretilebilir Zihinsel Engelli Çocukların Sosyalleşmeleri Üzerine Etkisi. Dumlupınar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 127 sayfa.

Ergun, N. (2003). Bedensel Engelli Çocuk ve Spor. *Çoluk Çocuk Dergisi, 5*(26):50

Fazlıoğlu, Y., Yurdakul, M.E. (2005). *Otizm Otizmde Görsel İletişim Tekniklerinin Kullanımı*. Morpa Kültür Yayınları, İstanbul.

Fazlıoğlu-Özlü, Y. (2004). (Berninger ve Rutberg, Attwood, Ryoichiro, Beversdorf'tan aktaran) Duyusal Entegrasyon Programının Otizmli Çocukların Duyusal ve Davranış Problemleri Üzerine Etkisinin İncelenmesi, Yayınlanmış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Güneş, A. (2005). *Otizm ve Otistik Çocukların Eğitimi*. İlya Yayınevi, İzmir.

İlhan, L. (2008). Eğitilebilir Zihinsel Engelli Çocuklarda Beden Eğitimi ve Sporun Sosyalleşmeleri Düzeylerine Etkisi. *Kastamonu Eğitim Dergisi, 16*(1):315-324.

Kale, R. (2008). *Yaşam Boyu Spor*. 1. Bölüm. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

Kanner, L. (1943). Autistic Disturbances of Affective Contact. *Nervous Child, 2*(3):217-250.

Kasari, C., Freeman, S., Paparella, T. (2006). Joint Attention and Symbolic Play in Young Children with Autism: A Randomized Controlled İntervention Study. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 47*(6):611-620.

Koegel, R.L., Koegel, L.K.E. (1995). *Teaching Children with Autism*: Strategies for İnitiating Positive Interactions and Improving Learning Opportunities. Paul H Brookes Publishing.

Kurt, O. (2009). Otistik Özellikler Gösteren Çocuklara Zincirleme Serbest Zaman Becerilerinin Öğretiminde Sabit Bekleme Süreli Öğretimin ve Eşzamanlı İpucuyla Öğretimin Gömülü Öğretimde Sunulmasının Etkililik ve Verimliliklerinin Karşılaştırılması. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

McLean, D.D., Hurd, A.R., Rogers, N.B. (2008). *Kraus' Recreation and Leisure in Modern Society* Jones and Bartlett Publishers.

Memiş, U.A., Yıldıran, İ. (2008). Çocukluk ve Ergenlikteki Fiziksel Aktivite Deneyimleri ile Yetişkinlikteki Fiziksel Aktivite Düzeyleri Arasındaki İlişki. *Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 13*(1):13-32.

Newschaffer, C.J., Croen, L.A., Daniels, J., Giarelli, E., Grether, J.K., Levy, S.E., Reynolds, A.M. (2007). The Epidemiology of Autism Spectrum Disorders. *Annu. Rev. Public Health, 28*:235-258.

Orsmond, G.I., Krauss, M.W., Seltzer, M.M. (2004). Peer Relationship and Recreational Activities Among Adolescents and Adult with Autism. *Journal of Autism and Development Disorders, 34*(3): 245-256.

Ölmez, E. (2010). Görme Engelli Bireylerin Sosyalleşme Sürecine Sporun Etkisi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği Anabilim Dalı, Ankara.

Özbay, Y. (2004). *Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi Kuram-Araştırma-Uygulama*. Öğreti Pegem A Yayıncılık. Ankara.

Özbey, Ç. (2005). *Otizm ve Otistik Çocukların Eğitimi Yalnızlık Ülkesine Yolculuk*. İnkılap Kitabevi, İstanbul.

Özer, S.D. (2010). *Engelliler için Beden Eğitimi ve Spor* (3. Baskı). Nobel Yayın Dağıtım, İstanbul.

Özoğlu, S.Ç. (1997). *Spor Psikolojisi ve Gelişmeler, I*. In International Symposium of Sports Psychology, Ankara, Bağırgan Yayınevi (Vol. 52).

Öztürk, M.A. (2011). Engelllenen Bireylerin Gözünden Otizm Spektrumu: Çeşitli İşlevlerin Gelişimi için Beden Eğitimi Önerileri. *Selçuk Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilim Dergisi, 13* (Özel Sayı): 5-12.

Penny, N.B. (2005). *İstiyorum İhtiyacım var Çünkü Farklıyım*. 1.Baskı. Sistem Yayıncılık, İstanbul.

Portvin, M.C., Prelock, P.A., Snider, L. (2008). Collaborating to Support Meaningful Participation in Recreational Activities of Children with Autsim Spektrum Disorder. *Topics in Language Disorders, 28*(4):365-374.

Ramazanoğlu, F., Altungül, O., Özer, A. (2004). Sportif Açıdan Rekreasyon Etkinliklerinin Değerlendirmesi. *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*, 176-178.

Sarol, H. (2013). Uyarlanmış Rekreasyonel Fiziksel Aktivitenin Otizmli Bireylerin Yaşam Kalitesi Üzerine Etkisi. Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Schreibman, L., Whalen, C., Stahmer, A.C. (2000). The Use of Video Priming to Reduce Disruptive Transtion Behavior in Children with Autism. *Journal of Positive Behavior Interventions, 2*(1):3-11.

Stumbo, N.J., Peterson, C.A. (2004). *Therapeutic Recreation Program Desing*. Fourth Edition. San Francisco: Darly Fox.

Şahbaz, Ü. (2017). *Zihin Yetersizliği ve Otizm Spektrum Bozukluğu*. Vize Yayıncılık, Ankara.

Todd, T., Reid, G. (2006). Increasing Physical Activity in Individuals with Autism. *Focus on Autism and Other Developmental Disabilities, 21*(3):167-176.

Torkildsen, G. (2005). *Leisure and Recreation Management* (Beşinci Baskı). Routledge, Taylor and Francis Group.

Villamisar, G., Dattilo, J. (2010) Effects of Leisure Programme on Quality of Life and Stress of Individual with ASD. *Journal of Intellectual Disability Reserch, 54*(7):611-619.

Zorba, E., Bakır, M. (2004). *Serbest Zaman Kavramı*. F. Ramazanoğlu içinde, Sporda Sosyal Alanlar Seçme Konular 1 (s.106). Bıçaklar Kitabevi, Ankara.

ENERJİ GÜVENLİĞİ STRATEJİLERİNDE TÜRKİYE'NİN JEOPOLİTİK KONUMUNUN ÖNEMİ: TANAP PROJESİ

Arzu Al[†††††††], Semih Kalyoncuoğlu [‡‡‡‡‡‡‡], Seniyye Kalyoncuoğlu[§§§§§§§§]

ÖZ

Türkiye; Doğu ile Batı arasında doğal bir köprü görevi gören jeopolitik konumu sayesinde önemli bir bölge olmuştur. Çünkü dünya petrol ve doğal gaz kaynaklarının yüzde 75'ini elinde bulunduran Ortadoğu ve Hazar Bölgesi ile bu rezervlerin en büyük tüketicisi olan Avrupa Birliği arasındaki bağlantılı konumu sayesinde büyük bir avantaj taşımaktadır. Avrupa'da, doğal gaz bağımlılığındaki artış, alternatif kaynakların ve tedarikçilerin aranmasına yol açmaktadır. Avrupa, enerji ihtiyacını karşılama konusunda Rusya'ya bağımlı olması nedeniyle karşılaştığı enerji tedariki sorununu, çoğunlukla Türkiye'nin komşusu olan bölgelerde enerji kaynağı arayışına girerek çözmeye çalışmaktadır. Böylelikle Türkiye, konumu itibariyle bir enerji merkezi haline gelme potansiyeli elde etmektedir. Güney Gaz Koridorunun bir parçası olan TANAP projesi sayesinde enerji arz güvenliği, bölgesel güvenlik ve kesintisiz erişime sahip olma yolunda önemli adımlar atılmıştır. Bu çalışmanın amacı, TANAP projesinden hareketle, Türkiye'nin enerji arzında doğal köprü olmasına ilişkin jeopolitik konumunun enerji güvenliği stratejilerindeki rolünü ve uluslararası politik ekonomiye etkilerini incelemek, enerji merkezi olma yolundaki faktörleri ve aktörleri analiz etmektir. Çalışmanın sonunda, Türkiye ve Azerbaycan liderliğindeki TANAP projesinin, Avrupa enerji güvenliğine katkısı ile Avrupa'nın enerji haritasını değiştirmeyi mümkün kıldığı, dolayısıyla projenin, dış politika ilişkileri ve uluslararası politik ekonomide enerji güvenliği stratejisi açısından kayda değer bir önem teşkil ettiği görüşüne ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Enerji güvenliği, Enerji arzı, Jeopolitik konum, TANAP, Enerji politikası

THE IMPORTANCE OF GEOPOLITICAL POSITION OF TURKEY IN ENERGY SECURITY STRATEGIES: TANAP PROJECT

ABSTRACT

Turkey's geographical area has been significant area due to its geopolitical position that acts as a natural bridge between East and West. Consequently, it bears the great advantage with its connected position between the Middle East and Caspian Region, which holds 75% of the world's oil and natural gas reserves, and the European Union which is the biggest consumer of these reserves. The increase in natural gas dependency in Europe leads to the search for alternative sources and suppliers. Europe often aims to solve the energy supply issues it faces due to its dependency on Russia for its energy requirements, by seeking for energy sources in the areas neighboring Turkey. Thus, due to its geographical location, Turkey has a potential to become an energy center. Important steps towards energy supply security, regional security and uninterrupted access has been taken owing to the TANAP project which is a part of the Southern Gas Corridor. The purpose of this study, as well as the factors and actors on Turkey's path to become an energy center. The study was concluded with the opinion that TANAP project led by Turkey and Azerbaijan render the changes in European energy map possible through its contribution to the

[†††††††] Doç. Dr, Marmara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, arzu.al@marmara.edu.tr
[‡‡‡‡‡‡‡] Araş. Gör. Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Tarihi Bölümü, kalyoncuoglusemih@gmail.com
[§§§§§§§§] Yüksek Lisans Öğrencisi, Marmara Üniversitesi, seniyyebayram@gmail.com

European energy security; therefore, the project carries a noteworthy significance in terms of foreign policy relations and energy security strategy in the international political economy.

Key Words: Energy security, Energy supply, Geopolitical position, TANAP, Energy policy

1.GİRİŞ

Güney Gaz Koridorunun bir parçası olarak Türkiye ve Azerbaycan'ın liderliğindeki TANAP projesi, Avrupa enerji güvenliğine katkısı ile Avrupa'nın enerji haritasını değiştirmeyi mümkün kılmaktadır. Böylelikle, Türkiye enerji kaynağı bakımından yetersiz kaldığı durumların dezavantajını, jeopolitik konumu sayesinde avantaja çevirebilme fırsatını elde etmektedir. Bu proje sayesinde enerji arz güvenliği, enerji güvenliği, bölgesel güvenlik ve kesintisiz erişime sahip olma yolunda önemli adımlar atılmıştır. Ancak, Türkiye'nin bulunduğu konum itibariyle avantaj sahibi olduğu kadar; terör eylemleri, çatışma halinde olan bölgelere yakınlık gibi dezavantajlarının da söz konusu olduğu görülmektedir. Buna rağmen, dış politika ilişkileri ve uluslararası politik ekonomide enerji güvenliği stratejisi açısından Türkiye'nin jeopolitik konumu ve TANAP projesi gibi adımlar, enerji merkezi olma yolunda kayda değer bir önem teşkil etmektedir.

Bu çalışma, Türkiye'nin jeopolitik konumunun enerji güvenliği stratejilerindeki ve uluslararası politik ekonomideki rolü nedir ve TANAP projesi enerji merkezi olma yolunda ne denli etkili olmuştur? sorusunu cevaplamayı amaçlamaktadır. Türkiye'nin enerji stratejileri ve uluslararası politik ekonomideki enerji profili, bu noktada ele alınacak olan hususdur. Dolayısıyla çalışmanın konusu olan değişkenler, Türkiye'nin jeopolitik konumundan ötürü elde ettiği avantajlar veya dezavantajlar, bu sayede oluşturduğu işbirlikleri ve başta TANAP olmak üzere Türkiye'nin iştirak ettiği enerji projelerinin etkinliğidir. İlk olarak, Türkiye'nin stratejik konumundan yola çıkılarak, enerji kaynaklarından, ülke çapındaki ve bölgesel işbirliği incelenecektir. Daha sonra, Türkiye'nin enerji merkezi olma yolundaki faktörler ve aktörler analiz edilecektir. Bu analizin asli unsurları olarak Avrupa'nın enerji güvenliği için alternatif kaynak ve tedarikçi arayışı araştırılacak ve tarihsel arka planıyla birlikte analiz edilecektir. Son olarak, TANAP projesi bağlamında, Türkiye'nin Azerbaycan ile ekonomik ve siyasi işbirliği, buna müteakiben gelişebilecek olan enerji projelerinin önemi ve Avrupa pazarına ulaşmak için katkıda bulunacak alternatif gaz tedarikçileri tartışılacaktır.

2.TÜRKIYE'NIN ENERJI PROFILI VE STRATEJILERI

Dışişleri Bakanlığı'nın verilerine göre son on yılda Türkiye, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) ülkeleri arasında enerji talebinin artmasında en hızlı büyüyen ülkelerden biri haline gelmiştir.********* Aynı şekilde, Çin'den sonra Türkiye, 2002'den bu yana elektrik ve doğal gaz için maksimum talep artışına sahip ikinci en büyük ekonomi olmuştur. Yapılan tahminler, orta ve uzun vadede bu eğilimin devam edeceğini göstermektedir. Hızla artan enerji talebinin bir sonucu olarak, özellikle petrol ve doğal gaz olmak üzere enerji ithalatının bağımlılığı devam etmektedir. Toplam enerji talebinin yaklaşık yüzde 26'sı şu anda yerel kaynaklar tarafından karşılanmaktayken, çeşitli ithal kaynaklar geri kalan kısmı karşılamaktadır. Türkiye'nin, çok boyutlu enerji stratejisi kapsamındaki hedefleri şu şekilde sıralanabilir:

- Kaynak, ülke ve güzergah çeşitliliği sunmak
- Yenilenebilir enerji yüzdesini arttırırken nükleer enerjiden faydalanmaya başlamak

********* http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa, erişim tarihi: 29.12.2018

• Enerji verimliliğini arttırmaya yönelik bir çalışma yapmak

• Avrupa'nın enerji güvenliğine katkıda bulunmak.

Yenilenebilir enerji konusunda önemli potansiyele sahip olan Türkiye, jeotermal enerji potansiyeli ile dünyada dördüncü sırada yer almaktadır.[†††††††††] Türkiye, ilgili enerji kaynağının yanı sıra hidroelektrik kaynaklarının, rüzgar ve güneş enerjisinin iyileştirilmesine öncelik vermektedir. Bu bağlamda, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Türkiye için Ulusal Yenilenebilir Enerji Planını yayınlayarak, toplam enerji üretiminin yüzde 30'unu yenilenebilir enerjiden tedarik etmeyi amaçladığını açıklamıştır. Ayrıca, yenilenebilir enerji kaynaklarının geliştirilmesine verilen önemin bir göstergesi olarak Türkiye, 26 Ocak 2009'da Bonn'da Uluslararası Yenilenebilir Enerji Ajansının (IRENA) kurucu üyeleri arasında bir rol oynamaya başlamıştır. Çevre üzerindeki olumlu etkisini de göz önünde bulundurarak, enerji talebini karşılayabilme ve enerjide dışa bağımlılığını azaltmak amacıyla Türkiye, üretimde nükleer enerjiden yararlanmaya karar vermiştir. Bu çerçevede, 2023 yılına kadar Türkiye, Mersin / Akkuyu ve Sinop'ta[‡‡‡‡‡‡‡‡‡] iki nükleer santral inşa ederek nükleer enerjiden elektrik üretiminin yüzde 10'unu sağlamayı hedeflemektedir. Türkiye, dış politikada stratejik coğrafi konum ve diplomasi fırsatını kullanarak diğer ülkelere bağımlılığı azaltmak ve yenilenebilir enerji kaynakları oluşturabilmek için enerji kaynaklarına veya teknik altyapıya sahip ülkelerle olan ilişkisini arttırmaktadır. Akkuyu ve Sinop projeleri için Rusya ve Japonya ile yapılan anlaşmalar da bunun göstergesidir.

TANAP projesiyle birlikte son dönemde fazlasıyla gündeme gelen doğal gaz boru hatları ve bu konuda Türkiye'nin ikili işbirlikleri bu çalışma adına büyük önem taşımaktadır. TANAP ile birlikte, mevcut doğal gaz boru hatları olan BTE (Bakü-Tiflis-Erzurum), ITG (Türkiye-Yunanistan Doğal Gaz Enterkonektörü), Batı Hattı (Rusya-Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı), Mavi Akım Boru Hattı, İran-Türkiye Boru Hatlarına bir yenisi eklenmiştir. Hala tamamlanmayan Türk Akımı projesi de Ukrayna'yı devre dışı bırakarak Rus gazının Karadeniz üzerinden Avrupa'ya taşınması adına önemli bir adımdır.

Son olarak, Türkiye'nin enerji profili çıkarılırken değinilmesi gereken noktalardan biri de petrol boru hatlarıdır. Irak-Türkiye Ham Petrol Boru Hattı (Kerkük-Yumurtalık) ve Bakü-Tiflis-Ceyhan Ana İhraç Ham Petrol Boru Hattı Irak, Azeri, Türkmen ve Kazak petrollerinin Türkiye üzerinden taşınması adına önemlidir. İki hattın da Türkiye kısmının işletimi BOTAŞ (Boru Hatları ile Petrol Taşıma Şirketi) tarafından yapılmaktadır.

2.1 Avrupa'nın Enerji Güvenliği: Alternatif Kaynaklar ve Tedarikçiler

2014'te Ukrayna'daki siyasi olaylara gelen Rus tepkisi ve özellikle Kırım'ın ilhak edilmesi, Doğu Ukrayna'daki ayrılıkçı hareketlere askeri katılım ve Malezya Havayolları MH17 felaketi, Avrupa'nın genel olarak Rusya'nın enerjisine ve özellikle de doğal gaza olan bağımlılığı konusuna büyük bir ilgi çekmiştir.[§§§§§§§§§] Haziran 2014'te Rus tedarikinin Ukrayna'da durdurulmasına neden olan fiyat anlaşmazlığı ve Avrupa'ya doğal gaz ikmalinin kesilmesi olasılığı, alternatif Avrupa doğal gaz arz arayışı çağrısını başlatmıştır. Bu bağlamda, 2014 senesinde, Avrupa tükettiği enerjinin %53'ünü, doğal gazının %32'sini Rusya'dan ithal etmekte; ayrıca Rusya, dünyadaki en büyük doğal gaz sağlayıcısı olma yolundaki liderliğini sürdürmekteydi.[**********] Bu nedenle, Avrupa, enerji güvenliğini artırmak ve Rusya ile karşılıklı bağımlılığı azaltmak için enerji

[†††††††††] http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Jeotermal, erişim tarihi: 29.12.2018
[‡‡‡‡‡‡‡‡‡] Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, Aralık 2018, http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Nukleer-Enerji
[§§§§§§§§§] Dickel, R., Hassanzadeh, E., Yafimava, K. "Reducing European Dependence on Russian Gas: Distinguishing natural gas security from geopolitics", **The Oxford Institute for Energy Studies,** 2014, s.2.
[**********] Damcı, M. "Caspian Policies of Global Powers". **Hazar World, 18.** İstanbul: Bilnet, 2014, 38.

kaynaklarını ve tedarikçilerini çeşitlendirmek istemiştir. Güvenli enerjinin sağlanması için Hazar ülkeleri, Avrupa için kilit bir ortak olarak ortaya çıkmaktadır.

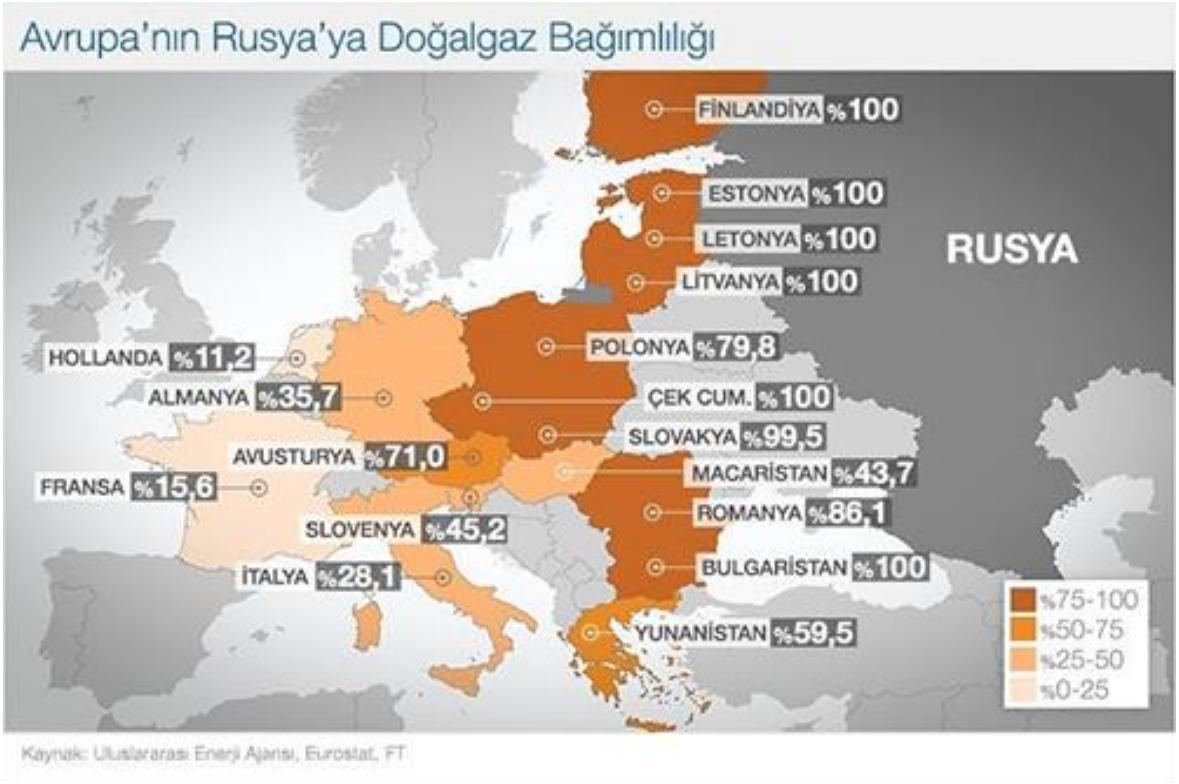

Şekil 1. Avrupa'nın Rusya'ya Doğalgaz Bağımlılığı

Kaynak: Uluslararası Enerji Ajansı

Dolayısıyla Avrupa Birliği, Hazar bölgesi ile üst düzey enerji işbirliğini arttırma yolunda adımlar atmaktadır. Bu kapsamda Güney Gaz Koridoru, Hazar'daki gaz üretiminden AB içindeki altyapı inşaatına kadar genişletilmiş değer zinciri ile önemli bir proje olmaya devam etmektedir. Güney Gaz Koridoru üç ana bölümü olan Güney Kafkasya Boru Hattı, Trans-Anadolu Boru Hattı (TANAP) ve Trans-Adriyatik Boru Hattı (TAP), Azerbaycan'ın doğal gaz ihracatının Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaşmasını sağlayacak ve Türkiye'nin bölgesel bir enerji merkezi rolünü güçlendirecektir.

Şekil 2. Güney Gaz Koridoru

Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesinin (TANAP) amacı, Azerbaycan'ın Hazar Denizi'ndeki Şah Deniz 2 Gaz Sahası ve Hazar Denizi'nin güneyindeki diğer sahalarda üretilen doğal gazın öncelikle Türkiye'ye, ardından Avrupa'ya taşınmasıdır. Harita 1 üzerinde görüldüğü gibi TANAP, Güney Kafkasya Boru Hattı (SCP) ve Trans-Adriyatik Boru Hattı (TAP) ile birleşerek Güney Doğal Gaz Koridorunu oluşturmaktadır. Böylelikle Asya'dan Avrupa'ya kadar ulaşan bu boru hattı Asya'nın enerji zenginliğini Rusya'ya muhtaç Avrupa'nın enerji ihtiyacını gidermede önemli bir noktaya gelmesine vesile olmaktadır. Avrupa'nın tüketmekte olduğu ve sanayisinde kullandığı enerjiyi Rusya bağımlılığından kurtararak, özellikle son dönemde ABD'nin Rusya'ya karşı olan Avrupa'daki bölgesel yayılmacılığının engellenmesi amaçlanmaktadır. Rusya'nın GSYİH'nin %75'inin enerji ihracatından karşıladığı ve bunun da %50sinden fazlasının Avrupa devletlerine satıştan elde ettiği göz önüne alındığında, TANAP projesinin önemi daha iyi anlaşılacaktır.

TANAP projesi Türkiye'yi doğu-batı olarak kapsayan bir proje olarak düşünüldüğünde, Türkiye'nin jeostratejik konumunun başta AB, ABD olmak üzere Rusya'nın bölgede güçlenmesini istemeyen diğer taraf devletler için önemli bir pozisyonda olduğunu göstermektedir. Türkiye TANAP ile enerji koridoru görevini üstlenerek, sürekli olarak enerji akımını elinde tutmayı garantilemiştir. Bu enerji akımı sayesinde AB ve Asya ülkeleriyle diplomatik bağları çift taraflı olarak güçlenme göstermesi beklenmektedir. Çünkü Türkiye'nin projede enerji kaynaklarını yeniden ihraç edebilmesini (re-export) öngören doğal gaz depolama ve vana açıp kapatma hakları elini oldukça güçlendirmektedir. Günümüzdeki ticaretin oluşabilmesi için gerekli tüm mal ve hizmetlerin enerji odaklı olduğu düşünülürse, bu durum, Türkiye'nin hem enerji güvenliği açısından hem de bölgesel güvenlik açısından caydırıcı ve kayda değer bir güçtür. Yakın geçmişte özellikle kış aylarında Rusya'dan alınan doğal gazın kesilmesi ya da döviz kurundaki dalgalanmalar iç piyasada olumsuzluklara sebep olmuş, TANAP projesinin Türkiye'nin de Rusya'ya bağımlılığını azaltıcı bir proje olduğu kanıtlanmıştır.

Türkiye bu proje sayesinde enerji arz güvenliği, enerji güvenliği, bölgesel güvenlik ve kesintisiz erişime sahip olma yolunda önemli adımlar atmıştır. Küresel yönetişim bağlamında diplomatik olarak güçlü bir koz elde etmiştir. Ülkenin GYSİH'nı artırıcı enerji kaynaklarını

yeniden ihraç etme politikası ve yatırımları gerçekleşirse (doğal gaz depolama) ve ilerleyen yıllarda İran, Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan gibi diğer Asya ülkeleri ve en önemlisi Doğu Akdeniz rezervlerinin Avrupa'ya transferi gerçekleştirilebilirse Türkiye enerjide merkez ülke olma amacına ulaşacaktır.

3.TÜRKIYE-AZERBAYCAN İLIŞKISI: EKONOMIK VE SIYASI İŞBIRLIĞI

Azerbaycan ile Türkiye arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkilerin temeli eski zamanların kardeşliğine ve dostluğuna dayanmaktadır. Her iki ülkenin de dil, din, gelenek ve kültürel yaşam açısından benzerlikleri, güçlü ekonomik ilişkiler geliştirme fırsatı vermiştir. 2008'deki küresel ekonomik krizlere rağmen, krizden derinlemesine etkilenmeyen her iki ülke de yatırımlarla karşılıklı işbirliği potansiyelini geliştirmiş ve üretim potansiyellerini korumaya çalışmıştır. Piyasa fiyatlarında 75.20 milyar dolar GSYİH'ye sahip olan Azerbaycan, petrol ve ürünlerinin ihracatına büyük yer vermektedir.[††††††††††] Türkiye, Azerbaycan'ın 2.57 milyar dolarlık ürün ithal ettiği önemli bir ülkedir.[‡‡‡‡‡‡‡‡‡‡] Bu nedenle, tüm coğrafi, ekonomik, politik ve kültürel açıdan yakın ilişkiler içinde olması bu sürecin devamını kolaylaştırmaktadır. Ayrıca, Türkiye-Azerbaycan ilişkileri, enerji ortaklığı yoluyla yeni bir ivme kazanmıştır. 2008'de Türkiye'nin petro-kimyasal üretim şirketi Petkim'in hisselerinin Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi (SOCAR) tarafından devralınması, Türkiye'de Azerbaycan'ın doğrudan dış yatırımlarını artırarak ikili ilişkilerde yeni bir sayfa oluşturmuştur.[§§§§§§§§§§] TANAP projesiyle ilgili hükümetler arası anlaşma, Azerbaycan'ın Türkiye'deki yatırımlarına yeni bir boyut getirmiştir. Bağımsız bir proje şirketi olan TANAP Doğalgaz İletim A.Ş, hissedarların SOCAR, BOTAŞ ve BP olduğu proje işletime açılmıştır. Şah Deniz (SD) gazının Türkiye genelinde taşınmasını düzenleyen anlaşmalar arasında (devlet düzeyinde) TANAP Ev Sahibi Hükümet Anlaşması ve (ticari düzeyde) TANAP / SD2 Gaz Geçiş Anlaşması (SD2 GTA) yer almaktadır.[**********] SOCAR, TANAP projesindeki payı %58, BOTAŞ'ın %30 ve BP'nin %12 dir.[††††††††††]

[††††††††††] Dünya Bankası, 2014.
[‡‡‡‡‡‡‡‡‡‡] OEC, 2013.
[§§§§§§§§§§] Hasanov, M. & Heydarov, Z. "Geopolitical and Strategic Rationale of Azerbaijan's Investments in Turkey**". A Caspian Strategy Institute Center on Energy and Economy Report.** İstanbul: Caspian Strategy Instute, 2015, 27.
[**********] Rzayeva, G. "The Outlook for Azerbaijani Gas Supplies to Europe: Challenges and Perspectives", **The Oxford Institute for Energy Studies.** Oxford: Oxford Institute, 2015, s. 24.
[††††††††††] Hasanov ve Heydarov, s.28.

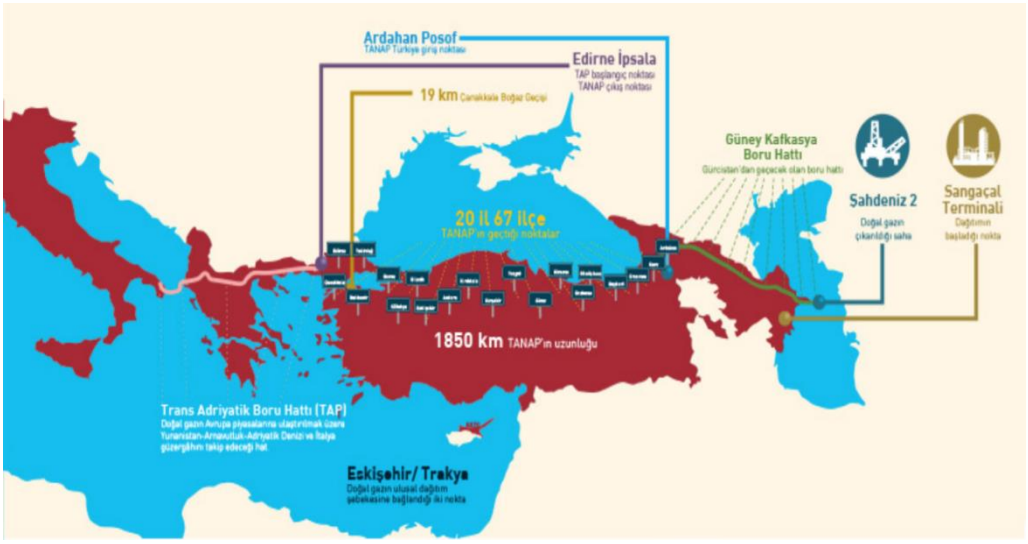

Şekil 3. TANAP Projesi

Kaynak: **https://www.tanap.com/tanap-projesi/tanap-nedir/, erişim tarihi: 28.12.2018**

Ayrıca SOCAR, Petkim'e ara malları tedarik etmek ve İzmir'de yerel ve uluslararası pazarlara yakıt üretmek için yeni bir STAR rafineri inşa etmiştir. 6.3 milyar dolarlık yatırımla 19 Ekim 2018'de işletmeye açılan STAR rafineri, SOCAR'ı Türkiye'nin en büyük doğrudan dış yatırımcısı haline getirmiştir.‡‡‡‡‡‡‡‡‡‡ SOCAR, Türkiye'nin en büyük entegre limanlarından biri olan Petkim Konteyner Terminali'ni de devreye sokarak yatırımlarına yeni bir boyut kazandırmıştır. Genel olarak SOCAR, 2023 yılına kadar Türkiye'de 17-20 milyar dolar yatırım yapmayı planlamaktadır. Bu yatırımlara göre, Azerbaycan başta petro-kimyasal ürünler, rafineriler, elektrik üretimi ve liman işletmeciliği olmak üzere Türkiye ekonomisindeki en büyük yatırımcılardan biri olarak ortaya çıkmıştır. Bu nedenle, bu yatırımlar her iki ülkeye de stratejik çıkarlar olarak çeşitli fırsatlar sunmaktadır. Birincisi, TANAP, Türkiye'nin enerji merkezi olma yolundaki dönüşümüne ilişkin önemli bir adımdır. Türkiye, zengin kaynaklara sahip Hazar Bölgesi, Orta Asya, Orta Doğu'nun ve enerjiye bağımlı Avrupa bölgelerinin ortasında bulunduğu coğrafi konumu sayesinde, hidrokarbon kaynaklarının taşınmasında önemli rol oynamaktadır. Öte yandan, Türkiye'nin halihazırda birkaç ham petrol ve doğal gaz boru hattı (Bakü-Tiflis-Ceyhan ve Kerkük-Yumurtalık ham petrol boru hatları, Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz boru hattı, Ara Bağlantı Türkiye-Yunanistan) bulunmakta ve aynı zamanda önemli miktarda ham petrolün Boğaziçi üzerinden nakliyesi için bir geçiş yolu olarak hizmet vermektedir. Böylelikle, Türkiye Güney Gaz Koridoru'nun başarıyla uygulanmasıyla birlikte, AB enerji güvenliği sağlayan ve bölgedeki rolünü güçlendirerek bir enerji koridoru haline gelmiştir.

Ayrıca TANAP, diğer doğal gaz kaynaklarını Türkmenistan, İran, Kuzey Irak ve Doğu Akdeniz gibi Avrupa'ya ulaştırmak için bir üs inşa etmektedir. İkincisi, TANAP'ın doğal gaz ithalatı, Türkiye'nin pahalı Rus ve İran doğal gaz ithalatına olan bağımlılığını azaltacaktır. TANAP'tan önceki Azerbaycan gaz ithalatı, Türkiye'nin toplam doğal gaz talebinin %9'unu oluşturmaktaydı, ancak 2018 yılında TANAP projesinin tamamlanmasından sonra, Türkiye'nin gaz ithalatı %15-25'ine yükselmiştir.§§§§§§§§§§ Bu, gaz fiyatlarını düşürerek Rusya ve İran ile

‡‡‡‡‡‡‡‡‡‡ http://www.socar.com.tr/kurumsal-iletisim/haberler/2018-haberler/2018/10/19/socar-in-dev-yatirimi-star-rafineri-ac%C4%B1ld%C4%B1 erişim tarihi: 19.12.2018

§§§§§§§§§§ Hasanov, M. & Heydarov, Z. "Geopolitical and Strategic Rationale of Azerbaijan's Investments in Turkey". **A Caspian Strategy Institute Center on Energy and Economy Report.** İstanbul: Caspian Strategy Instute, 2015, s.29.

rekabet edebilmek için Türkiye'ye pazarlık gücü sağlayacaktır. Ayrıca, SOCAR yatırımları Türkiye'de yeni iş fırsatları yaratmış ve BP'nin tahminlerine göre, projenin inşaatı Türkiye'de 15.000 ek iş üretmiştir.********** Son olarak, petro-kimya endüstrisindeki yatırımlar, Türkiye'nin petro-kimyasal madde ve yakıtlara olan bağımlılığını azaltmasına yardımcı olmuş, böylece cari açığın azalmasına katkıda bulunmuştur.†††††††††††† Bu nedenle, STAR rafinerisinin 10 milyon ton Azeri-Light, Kerkük ve Ural ham petrolünün artırması ve Petkim'in üretim kapasitesini yıllık 3,4 milyon tondan 6 milyon tona çıkartması sayesinde, Türkiye'nin cari açığını yıllık 2.5-5 milyar dolar arasında düşürmesine yardımcı olması beklenmektedir.‡‡‡‡‡‡‡‡‡‡‡‡ Sonuç olarak, Azerbaycan'ın yatırımları, Türkiye'nin bir enerji merkezi olma hedefine ulaşmasına, tasarrufları artırmasına, yeni işler yaratmasına ve cari işlemler açığını azaltmasına yardımcı olarak bütçeye büyük destekte bulunmaktadır.

4. TÜRKIYE'NIN KATKISI ILE AVRUPA'YA ALTERNATIF GAZ TEDARIKÇILERI

Mevcut tahminlere göre, AB ve Türkiye'nin doğal gaz bağımlılığı önümüzdeki yıllarda önemli ölçüde artacak ve uzmanlar Avrupa'nın %64'e kıyasla 2030'a kadar doğal gazının %80'ini ithal etmesi gerektiğini öngörmektedir.§§§§§§§§§§§§ Bu anlamda, Güney Gaz Koridoru dışında, İsrail, Irak, Türkmenistan ve Kazakistan, Avrupa pazarına alternatif kaynaklar ve tedarikçiler olarak önemli rol oynamakta ve Türkiye bölgede enerji merkezi olarak var olma fırsatını elde etmektedir. İsmi geçen ülkelerin sırasıyla Uluslararası Enerji Ajansı verilerine göre doğal gaz kaynaklarına bakıldığında; İsrail'de, Levi's Leviathan ve Tamar alanlarında yaklaşık 1 trilyon metreküp doğal gaz rezervi bulunmakta ve en ucuz ihracat yolu hattı, Türkiye'den Avrupa'ya geçmektedir. Bununla birlikte, herhangi bir projenin ekonomik fizibilitesi ile birlikte, politik koşullar da değerlendirmeye alınmalıdır. Tarafların yakın gelecekte bir araya gelip bu sorunu diplomatik müzakerelerle çözmeleri durumunda, İsrail'in kısa vadede Türkiye'ye 10 milyar metreküp doğal gaz tedarik etmesi mümkün görünmektedir. Uluslararası Enerji Ajansı'na göre Irak dünyanın en büyük 13. doğal gaz rezervi olarak 3,4 trilyon metreküp kanıtlanmış rezerv bulundurmaktadır. Ancak Irak'ın siyasi istikrarı sağlandığında, doğal gaz üretiminin 2035 yılına kadar 90 milyar metreküpe ulaşması beklenmektedir. Türkiye'de istikrarın sürdüğü durumlarda Türkiye 2020 yılına kadar Irak'tan 20 milyar metreküp doğal gaz ithal edebilecektir. Türkmenistan'da ülke, yaklaşık 25 trilyon metreküp ile dünyanın dördüncü en büyük doğal gaz rezervine sahiptir. Trans Hazar Boru Hattı faaliyete geçerse, Türkmenistan Güney Gaz Koridoru'na katılacak ve Türkmen gazı doğrudan Türkiye ve Avrupa'ya satış yapabilecektir.********** İran, Türkmen gazını oldukça ucuza almakta ve Türkiye'ye daha pahalı fiyatlarla satmaktaydı ve bu da Türkiye'nin enerji faturasına zarar vermekteydi. Hazar Boru Hattı üzerinden Avrupa ve Türkiye'ye 30 milyar metreküpten fazla doğal gaz taşınabilmesine rağmen, Türkiye'de 16 milyar metreküplük doğal bir gaz kalmaya devam etse de, projenin hayata geçirilmesi için somut bir adım yoktur. Kazakistan'da, ülkenin kanıtlanmış 3 trilyon metreküp ve 4.5 trilyon metreküp potansiyel doğal rezervi bulunmaktadır. Kazakistan'ın orta vadede 74 milyar metreküp doğal gaz üretebilmesi ve 40 milyar metreküp ihraç edebilmesi beklenmektedir. Böylece Kazakistan, doğal gazını Avrupa ve

---

********** İbid, 28.
†††††††††††† İbid, 29.
‡‡‡‡‡‡‡‡‡‡‡‡ İbid, 29.
§§§§§§§§§§§§ https://tr.sputniknews.com/infografik/201805301033649572-ekonomi-gaz-rusya-turkiye-gazprom-turk-akimi/, erişim tarihi: 21.12.2018
********** https://enerjienstitusu.org/2015/10/14/trans-hazar-dogalgaz-boru-hatti-gelecek-vaat-ediyor/, erişim tarihi: 25.12.2018

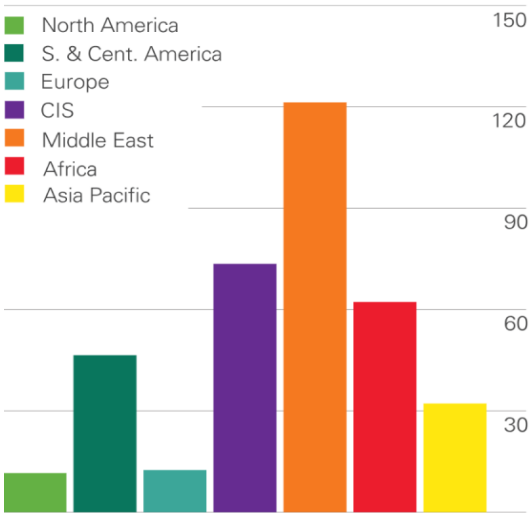

Grafik 1: Üretim rezervleri (R / P) oranları

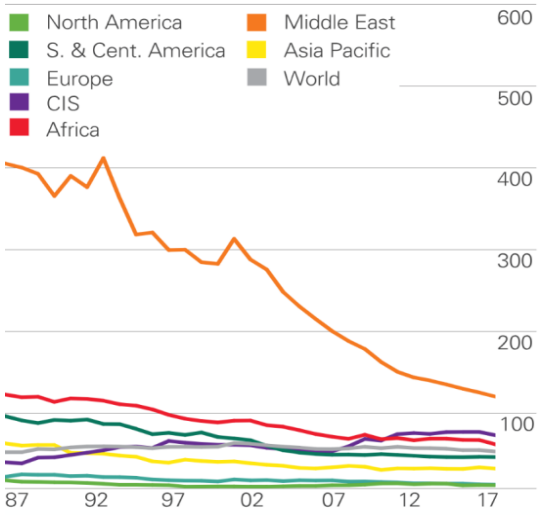

Grafik 2: Üretim rezervleri (R / P) oranları (2017 bölgeye göre) tarihçe (yıl)

Türkiye'ye Azerbaycan üzerinden satabilecektir. Diğer taraftan, Özbekistan ve İran'ın siyasi koşulları iyileştirilirse, Türkiye'ye büyük miktarda doğal gaz ithal edebilme potansiyeli taşımaktadır.††††††††††††

Bununla birlikte, stratejik avantajını kullanmak ve enerji merkezi olmak için Türkiye bazı adımlar atmalıdır. Birincisi, enerji pazarındaki reformları hızlandırmalı, doğal gaz altyapısına yatırım yapmalı ve serbest fiyat formülasyonuna yol açacak ve arz-talep dengesine yardımcı olacak bir Enerji Borsası kurmalıdır. Öte yandan, bir enerji merkezi olmakta başta gelen kilit unsur, büyük doğal gaz boru hattı ağlarının yapımıdır. TANAP ile birlikte bu konuda önemli adımlar atılmış olsa da Türkiye birbirine bağlı boru hatları farklı yönlerde inşa etmeli ve bu boru hattı ağını tüm bölgelerine yaymalıdır. Ayrıca Türkiye, LNG ve doğal gaz yeraltı depolama tesisleri kurmalı ve çoğaltmalıdır.‡‡‡‡‡‡‡‡‡‡‡‡‡

5.UÇAK KRIZI SONRASI RUSYA VE TÜRKIYE ARASINDAKI İLIŞKI

Türkiye ile Rusya arasındaki uçak krizinden sonra, Türkiye'nin en büyük ekonomik ortaklarından biri olan Rusya ile ekonomik gerilimler başlamıştır. Geçmişten günümüze incelendiğinde, iki ülke arasındaki ticari bağlantıların tüm zamanların en yüksek seviyesine ulaştığı bir vakitte ortaya çıkan bu kriz, iki ülkenin de ekonomik durumunu etkilemiştir. Türkiye ve Rusya birbirleriyle en önemli ticaret ortaklarıdır. O dönemde, Ankara Strateji Enstitüsü verilerine göre, enerji sektörü Rusya ile yapılan toplam ithalatın büyük kısmını oluşturmakta ve Rusya'nın toplam ithalatının yüzde 63,2'si Türkiye'ye ait bulunmaktadır. Avrupa Birliği'nin ardından Türkiye, Rusya'nın en büyük doğal gaz ve petrol tüketicisidir. Toplam doğal gazın yüzde 54'ünü ithal eden Türkiye, doğal gaz kapasitesini artırarak ekonomik büyüme sağlamayı

†††††††††††† Akhundzada, E. "How Can Turkey Become an Energy Hub?" **Hazar World 33**, İstanbul: Bilnet Printing, 2015, 34.
‡‡‡‡‡‡‡‡‡‡‡‡‡ Ibid, 35.

hedeflemekte, elektriğin yüzde 48'ini Rus doğal gazıyla üretmektedir.§§§§§§§§§§§§§ Bu durum, ithal edilen doğal gazın yalnızca ısınma amacıyla değil, aynı zamanda elektrik üretimi ve endüstriyel üretim için kullanılması anlamına gelmektedir. Türkiye ve Rusya, nükleer enerji konusunda başka bir enerji kaynağı ve alternatif olarak karşımıza çıkmaktadır. Savaş uçağı gemisinden sonra Rusya, Türkiye'ye farklı yaptırımlar uygulamaya başlamıştır. Sadece iş dünyasında değil ve aynı zamanda enerji sektöründe ayrışmalar ortaya çıkmıştır. Anlaşmazlıklar nedeniyle her iki ülke de farklı ülkelerle ilişkiler kurmaya ve birbirleriyle ekonomik bağımlılığı azaltmak istedikleri için de pazarlarını çeşitlendirmeye çalışmıştır. Türkiye, enerji sektörü için önemli bir alternatif olarak, Katar devletiyle doğal gaz anlaşması imzalamıştır. Sıvılaştırılmış doğal gaz alımına ilişkin bu anlaşma Katar Ulusal Petrol Şirketi ve BOTAŞ tarafından yapılmıştır. Rusya'nın Türkiye için tek alternatif olmadığını belirten bir mesaj olarak Katar anlaşması, Türkiye'nin uzun vadede strateji geliştirme pozisyonlarından biri sayılabilir. Katar'dan yapılan LNG ithalatına ek olarak, Irak ve Doğu Akdeniz'den boru hattı ile doğal gaz ithalatı sürecini hızlandırmak ve ayrıca Azerbaycan'dan alınacak olan 6 milyar metreküp gaz, Türkiye'nin alternatifleri çoğaltmak adına yaptığı girişimlere ek olarak gösterilebilir. Doğu Akdeniz gazının alternatifi Türkiye için güncel bir konudur. Özellikle Tel Aviv ile Ankara arasındaki normalleşme sürecinin böyle bir işbirliğine referans olarak önemi vardır.

Sonuç olarak, geçmişte yaşanan kriz dönemine bakıldığında, Rusya ile Türkiye arasındaki ekonomik bağlantılarda karşılıklı çıkarlara dayalı bir ilişki vardır. Ticaret ve turizmden enerji sektörüne, bu iki ülkenin kritik bir iletişimi bulunmaktadır. Herhangi bir anlaşmazlık durumunda, enerji konusunda bağımlılığın olması, tarafların hareket alanını daraltmaktadır. Dolayısıyla TANAP projesi ve beraberinde enerji ortaklığına dair atılan her adım Türkiye'nin elini güçlendirmekte, enerji arz güvenliğini artırmaktadır. Türkiye sınır bölgelerinde güvenlik sağlama konusunda önlemlerini artırdıkça, enerji projelerinin etkinliği kuşkusuz artacaktır. Bilindiği üzere, Suriye'yi de içeren bölgedeki istikrarsızlıklar hem dünya enerji fiyatlarını hem de bölgesel enerji projelerini olumsuz yönde etkilemektedir. Bölgedeki terörist saldırıları boru hatlarını tehdit etmekte ve bu nedenle kaynaklar üretime geçememektedir. Bu durum Irak petrolünü piyasaya süren en büyük aktör olan Türkiye'yi rahatsız etmektedir. Bu nedenle, Türkiye enerji güvenliğini sıkılaştırmalı, güvenli bir ülke olmak adına prestijine zarar veren eylemlerden kaçınmalıdır. Ulaşım için güvenli bir ülke haline gelmek Türkiye'nin aracı ülke, enerji koridoru, köprü veya bir merkez olan pozisyonunu son derece etkileyen bir faktördür.

6.SONUÇ

Türkiye, bölgede Doğu ile Batı arasında bir transit geçiş koridoru olarak enerjinin temel bir parçası olma fırsatı veren önemli bir coğrafi konuma sahiptir. Hazar bölgesi ve Orta Doğu, doğal kaynakların sağlayıcısı olarak ve en büyük rezerv tüketicisi olarak Avrupa Birliği bir köprü olarak Türkiye üzerinden bir araya gelmektedir. Bu nedenle Türkiye, Avrupa'nın enerji arzını güvence altına almak için bir koridor görevi görerek bölgede stratejik bir önem ve bir enerji merkezi olma fırsatını elde etmektedir. Bu anlamda Güney Gaz Koridoru'na dayanan Azerbaycan ile alt projeleri arasındaki ilişki ön plana çıkmış ve karşılıklı işbirliği ve ticaret yatırımlarıyla daha da iyileşmiştir. Ayrıca bölgedeki alternatif tedarikçiler, enerji arzını çeşitlendirebilmek için Avrupa'nın da dikkatini çekmiş ve AB politikasının bir sonucu olarak, Türkiye'nin konumunun önemi artmış ve bir enerji merkezi olma yolunda kilit bir rol oynamıştır. Türkiye'nin jeostratejik avantajı olmasına

§§§§§§§§§§§§§ "Türkiye Rusya Ekonomik İlişkilerinde Değişmeler" erişim tarihi 30.12.2018, http://www.ankarastrateji.org/yorum/turkiye-rusya-ekonomik-i-li-kilerinde-de-i-meler/.

rağmen, enerji piyasasında reformlar, doğal gaz altyapısına yatırım yapmak, boru hattı ağlarını yaymak ve LNG ve doğal gaz yer altı depoları inşa etmek gibi bir enerji merkezi olma yolunda birkaç adım atması gerekmektedir.

Orta Doğu, harici aktörlerin katılımına son derece açık bir bölgedir. Özellikle Suriye'nin son on yılı, bu dönemde bölgesel bir dengenin olduğunu kanıtlamaktadır. Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkinin böylesine bölgesel bir denklemde hem olumsuz hem de olumlu yönde oyun değiştirici olduğunu söyleyebiliriz. Türkiye'nin enerji güvenliğini sağlama ve Doğu ile Batı arasında bir enerji koridoru olma girişimleri, bu durumu avantaja çevirmede son derece önemlidir. Türkiye oldukça müreffeh enerji kaynaklarına sahip bir alanda, fakat aynı zamanda yakın çevresinde müdahale edilmesi gereken ISIS ve PYD gibi ciddi krizler yaşanmaktadır. Bunun bir sonucu olarak Türkiye, yeni enerji stratejisini yönetirken yalnızca ekonomik değil aynı zamanda politik boyutları da içermesi gerektiğini düşünmelidir. İki önemli bölge gücü olarak Rusya ve Türkiye, bölgesel istikrar uğruna işbirliğine ihtiyaç duymaktadır. Ukrayna'yı devre dışı bırakarak Türk akımı projesiyle Rus gazının Türkiye vasıtasıyla Avrupa'ya taşınmasına dair atılan adımlar bunun kanıtıdır. Bu noktada TANAP projesi, Avrupa'nın en büyük gaz tedarikçisi olan Rusya'ya enerji bağımlılığını azaltma ve alternatif sağlama konusunda, hem Türkiye hem Azerbaycan hem de bu projeyle birlikte ortaya çıkacak muhtemel boru hattı projeleri açısından büyük önem taşımaktadır. Uçak krizi döneminde görüldüğü gibi herhangi bir olası anlaşmazlık karşısında ülkelerin alternatif bulundurması, enerji arzlarını çeşitlendirmesi hayati öneme sahiptir. Dolayısıyla TANAP projesinin bu yolda atılan en büyük adım olarak, Türkiye'nin bir enerji merkezi haline gelmesinde fazlaca etkisi bulunmaktadır. Türkiye bu proje sayesinde enerji arz güvenliği, enerji güvenliği, bölgesel güvenlik ve kesintisiz erişime sahip olma yolunda önemli adımlar atmıştır. Küresel yönetişim bağlamında diplomatik olarak güçlü bir koz elde etmiştir. Ülkenin GSYH'nı artırıcı enerji kaynaklarını yeniden ihraç etme politikası ve yatırımları gerçekleşirse ve ilerleyen yıllarda İran, Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan gibi diğer Asya ülkeleri ve en önemlisi Doğu Akdeniz rezervlerinin Avrupa'ya transferi gerçekleştirilebilirse Türkiye enerjide merkez ülke olma amacına ulaşacaktır.

KAYNAKÇA

"Avrupa Ülkelerinin Rus Gazına Bağımlılığı", erişim tarihi: 21.12.2018 https://tr.sputniknews.com/infografik/201805301033649572-ekonomi-gaz-rusya-turkiye-gazprom-turk-akimi/.

Akhundzada, Emin. "How Can Turkey Become an Energy Hub?" Hazar World, *33*. İstanbul: Bilnet Printing, 2015. ss.32-36.

Ankara Strategy Institute. "Türkiye Rusya Ekonomik İlişkilerinde Değişmeler." October 2012. Erişim tarihi 30.12.2018. http://www.ankarastrateji.org/yorum/turkiye-rusya- ekonomik-i-li-kilerinde-de-i-meler/.

Azerbaijan Data: GDP. Erişim tarihi: 01.01.2019 http://data.worldbank.org/country/azerbaijan. 2014.

Damcı, Merve. "Caspian Policies of Global Powers". Hazar World, 18. İstanbul: Bilnet, 2014. ss.34-43.

Dickel, Ralf., Hassanzadeh, E., Henderson, J., Honoré, A., El-Katiri, L., Pirani, S., . . . Yafimava, K. "Reducing European Dependence on Russian Gas: Distinguishing natural gas security from geopolitics". The Oxford Institute for Energy Studies, 2014.

Enerji Enstitüsü, "Trans-Hazar doğalgaz boru hattı gelecek vaat ediyor", erişim tarihi: 25.12.2018, https://enerjienstitusu.org/2015/10/14/trans-hazar-dogalgaz-boru-hatti-gelecek-vaat-ediyor/.

Hasanov, Mübariz ve Zaur Heydarov. "Geopolitical and Strategic Rationale of Azerbaijan's Investments in Turkey". A Caspian Strategy Institute Center on Energy and Economy Report. İstanbul: Caspian Strategy Instute, 2015.

Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs. Erişim tarihi 26.12.2018, http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa.

Rzayeva, G. "The Outlook for Azerbaijani Gas Supplies to Europe: Challenges and Perspectives". The Oxford Institute for Energy Studies, 2015.

SOCAR, erişim tarihi: 19.12.2018, http://www.socar.com.tr/kurumsal-iletisim/haberler/2018-haberler/2018/10/19/socar-in-dev-yatirimi-star-rafineri-ac%C4%B1ld%C4%B1

Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, Aralık 2018, erişim tarihi: 29.12.2018,

http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Jeotermal

Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, Aralık 2018, erişim tarihi: 29.12.2018,

http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Nukleer-Enerji

Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, Aralık 2018, erişim tarihi: 29.12.2018,

http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa

ANALYSIS OF SOCIO-ECONOMIC INCLUSIVE GROWTH PARAMETERS OF AZERBAIJAN REPUBLIC

SARA HUSEYNOVA*

ABSTRACT

Inclusive development shows the scale of achievements made in the social and economic sectors in the country. Inclusive development encompasses long-term positive economic dynamics of a country.

The main priorities of the Azerbaijan republic economic development are to ensure the sustainability of long term socio-economic development.

The analysis of macroeconomic indicators of Azerbaijan republic shows that for the future economic development of the country, first of all, the development of inclusive parameters in the country, the use and development of social and economic benefits of the regions, the creation of new jobs, poverty reduction should be at the main focus, as well as the development of entrepreneurship and elimination of barriers to this step, and improving the quality of social services across the country.

The main goal of the article is to perform economic analysis of Azerbaijan's inclusive development within a certain time interval. The work analyzes this countries inclusive development parameters and parameters development are individually analyzed for their dynamics in EXCEL package and economically interpreted. It is specifically stated the vitality of econometric approaches in their study by presenting comparative analysis of such indicators and conditions of inclusive economic development have been indicated using forecast – analytical estimation system.

***Keywords*:** Azerbaijan, inclusive parameters, economic development.

AZERBAYCAN CUMHURİYETİ SOSYO-EKONOMİK DAHİLİ BÜYÜME PARAMETRELERİNİN ANALİZİ

ÖZ

Kapsayıcı gelişme, ülkenin sosyo-ekonomik alanında elde edilen başarıların ölçeğini göstermektedir. Kapsayıcı kalkınma, ülkenin uzun vadeli olumlu ekonomik dinamiklerini kapsar. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ekonomik kalkınmasının temel öncelikleri uzun vadeli sosyo-ekonomik kalkınmayı sağlamaktır. Azerbaycan Cumhuriyeti makroekonomik göstergelerinin analizi, ülkenin gelecekteki ekonomik kalkınması için öncelikle ülkedeki kapsayıcı göstergelerin geliştirilmesi, bölgesel sosyo-ekonomik faydaların kullanımı ve geliştirilmesi, yeni işlerin yaratılması, yoksulluğun azaltılması, girişimciliğin gelişmesinin yanı sıra dikkatin odağı olduğunu göstermektedir. Bu aşamada engellerin kaldırılması ve ülke genelinde sosyal hizmetlerin kalitesinin iyileştirilmesi. Makalenin temel amacı, Azerbaycan'ın kapsayıcı gelişiminin belli bir zaman diliminde ekonomik bir analizini yapmaktır. Rapor, bu ülkenin kalkınma parametrelerini analiz eder ve kalkınma parametreleri, EXCEL paketindeki dinamikleri için ayrı ayrı analiz edilir ve ekonomik olarak yorumlanır. Özellikle, ekonometrik yaklaşımların uygulanabilirliği bu tür

* Associate Professor , Ph.D. in Economics, Baku State University, sarahuseynova@gmail.com UOT : 338.48 ; 339.92;338.12

göstergelerin karşılaştırmalı analizi ile yaptıkları çalışmada belirtilmiş ve öngörücü-analitik değerlendirme sistemi kullanılarak kapsayıcı ekonomik gelişme için koşullar belirtilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, kapsayıcı parametreler, ekonomik gelişme.

Inclusive economic development of the country is a multi-pronged process, covering economic growth, structural changes in the economy, improving living conditions and the quality of the population. Inclusive development is not limited to the socio-economic category of the country, but also institutional, social and administrative structures as well as improving the quality of life in the public consciousness, traditions and stereotypes, as well as improving all economic, political and social systems.

Today, the economy of Azerbaijan is dynamically developing, there are radical changes in the social, economic, political and social spheres. Revenues rose steadily, inflation declined, and the trade balance changed to a stable positive balance. Huge steps were taken in the banking sector, finance, construction, infrastructure, culture, information technology and other areas of the country. As a result of this progress, people look to the future with greater confidence and security. All these changes are indicators of the inclusive economic development of Azerbaijan.

Increasing the population to the list of mandatory requirements that must be met to ensure comprehensive economic development; local government development; small business development; development of service areas; increasing the level of professional and general education of the population; development of national culture; inadmissibility of inter-regional conflicts and so on. can be attributed. İnclusive development is low income for the majority of the population; low quality of services; unemployment; Low production capacity and low competitiveness of industrial and agricultural products; financial impossibility of many enterprises and so on. and the elimination of negative trends and factors.

State of Azerbaijan improves population welfare in addition to supporting the development of human capital and strengthening the middle class. To do this, the quality and quantity of services in the field of education and health care will be transferred to a new stage, greater use of the potential of young people and development of inclusive development parameters of the country in the field of gender balance protection.

As you can see, human resources reflect the basic wealth of any society, its prosperity for the development, reproduction and use of human resources, but you can only create favorable conditions. In the theory of human resources, people are the most valuable, unpaid three components as a resource: it refers to the labor function, access to the system of social relations and more productive than other production resources unique personal skills that allow you to use, abilities and, most importantly, a set of qualities to receive blessings and social position for survival. By based on the concepts of "human resources", "human potential", "human capital" based on the synthesis of ideas in economic theory.

At present, Azerbaijan is comparable with the leading countries of the world in many development indicators. In our country, the poverty level is minimized, balanced and inclusive economic development is ensured. As a prerequisite for inclusive development, personal integrity, clean water, sanitation, adequate housing, energy, medical care and so on. basic needs, food security, biodiversity protection, and increased efficiency. The introduction of modern technology should be particularly emphasized. The biggest global problem facing the majority of the modern states of the world is the eradication of poverty. Current world the level of development of states, individual regions, social groups, There are serious disparities between material and social

security. All this is inclusive development at all levels and levels.is a serious safety barrier. Remember. it is not necessary that the totalitarian masses of post-Soviet countries drown because of the poverty of the regime, the huge worker, the main producers of material goods in the field and the survival of the peasant masses at a critical level. The inclusive socio-economic development of Azerbaijan is more clearly manifested in the change in its macroeconomic indicators. In recent years, the country's overall macroeconomic indicators have increased significantly. At the same time, it was not possible to overcome the territorial deficit of regional development inherited from Soviet times.

The rich natural resources led to the creation of a multi-stage farm in Azerbaijan. However, the sluggish use of outdated methods in the economy, scientific and technical methods has created certain obstacles for the economic development of Azerbaijan in recent years. According to CIA World Factbook statistics [7], In Soviet times, the economy of Azerbaijan had a very basic structure as an element of the national economy of the USSR. During this period, the oil, oil and gas and petrochemical industries had a very large share in our economy. About 50% of industrial production fell to its share. One of the most important priorities in the first years of our independence was the implementation of structural changes in the economy that would form and develop a national economy that would facilitate integration into the world economy. Changes in this structure are aimed at eliminating the oil dependence of the economy through the development of the oil industry and the creation of favorable conditions for the development of the non-oil sector.

The development of the oil industry has created favorable conditions for the development of other sectors of the economy. One of the important issues on the agenda today in the economy of Azerbaijan is the development of the non-oil sector and the minimization of oil dependence. At the end of 2015, the share of the non-oil sector in GDP exceeded 70%, the non-oil sector grew by 8.4%, and, despite the ongoing global economic crisis, the overall economic growth in Azerbaijan was 1.1%. Despite the fact that oil prices in the world market are reduced by 3-4 times, and production in the country is reduced, a significant part of our exports (over 90%) still accounts for the oil sector.

The development of light, food, processing industry and tourism is one of the most important sectors of industry in the new conditions of agriculture. In our country there are many favorable conditions for the development of these territories. The export potential of these deposits is wide. In general, the development of the engineering industry, in particular, the agricultural industry (including agricultural equipment and tools), can lead to a number of serious problems [28]. The growth rate of GDP in 2015 amounted to 1.1% and amounted to 54.4 billion pounds at current prices. [26]. GDP per capita amounted to 5703.7 manat. The development of non-oil fields in 2015 led to an increase of 1.1% in real terms. Thus, in 2015, the communication area increased by 6.8%, tourist accommodation and catering - by 14.0%, trade - by 10.9%, and agriculture - by 6.6%. The development of the economy and social sphere in the country amounted to 15957.0 million manat was invested in fixed assets. 56.0% of the fixed capital was invested in domestic investments, and 44.0% - in foreign investments. 55.1 percent of the total investment in fixed capital was used in the non-oil sector, and 44.9 percent - for the development of the oil sector[4].

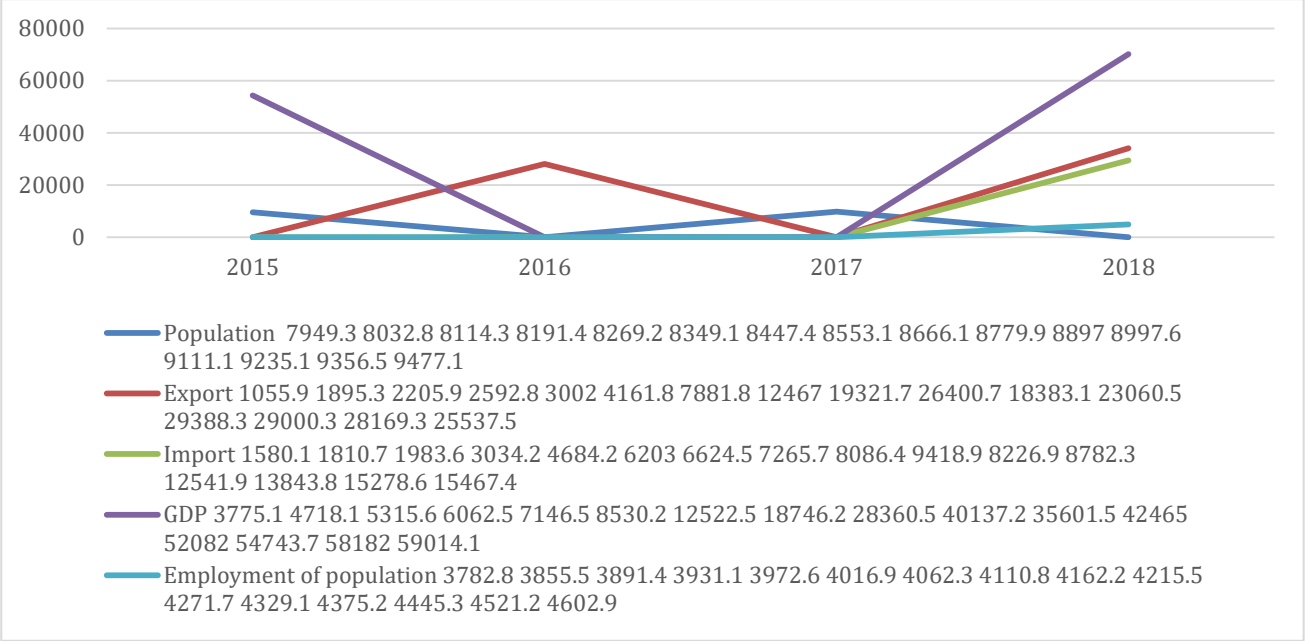

Diagram 1.1 Dynamics of growth of real GDP, import , export, population and employment of population in Azerbaijan (According to [4])

GDP growth in 2002 was 2.2%, and in 2013 - 5.8%. The share of spending on final consumption in the GDP structure was 52.2%, the share of government consumption was 10.3%, the share of exports was 48.4%, and the share of imports was 26.3%. GDP has been growing dynamically since 2009: 35.601 billion in 2009, 42.465 billion in 2010, 52.082 billion in 2011, in 2012 54.744 billion square meters [1,p.200]. Gross domestic product of Azerbaijan makes up 75% of the total GDP of the South Caucasus. Of course, oil revenues, developing the non-oil sector using these opportunities and reducing dependence on government revenues are among the top priorities.

Since the beginning of 2003, the country's population has increased by more than 18 percent, or by 1 million 731 thousand people. The number of births increases every year in Azerbaijan, for example, in 2018, 139,000 children were born in the country. The number of people born in our country exceeds the number of dead 2-2.5 times. Positive migration balance continues. The number of those who arrived in our country for permanent residence in 2018 more than doubled. Life expectancy at birth in 2003 was 72.3 years (including 69.5 years for men, 75.1 years for women), and in 2018 it was 75.6 years (including men 73.1 years) . 77.8 years old and women).

Large-scale measures are being taken to increase the population, new kindergartens and schools, sewage treatment plants, sports complexes are being commissioned [7]. As one of the main achievements of the implemented socio-economic policy in Azerbaijan in the context of sustainable development, positive demographic conditions have been created. Azerbaijan is an exemplary state in this respect, as in many areas. It should be borne in mind that in many countries of the world the situation does not touch, and even a decrease in the population is observed. In Azerbaijan, the population is growing at a steady pace.

Azerbaijan stable economic growth and demographic recovery as a period characterized by gradual introduction was done. During this period, oil in Azerbaijan is growing rapidly annual oil production in the Soviet period of the 40s increased 2 times the highest production level, 90s five times the level of years .As a result, Azerbaijan is a major oil exporter. At the same time, oil in

international markets the price is consistently high until mid-2008 and increased by 8-10 times compared with the beginning of the 1990s.it was expensive so in this period Azerbaijan is the main oil due to economic growth was the first state in the world. During this period, the state budget of Azerbaijan did not grow at such a pace.

Economic growth has led to a significant increase in household income the creation of new jobs and the well-being of the entire population. This is also true in particular, the number of people leaving Azerbaijan reducing the number of young people and their population increased its share. Same At that time, fecundity among the female population in 1999-2009.

Women and population aged 15-49 young boys and girls enter marriageable age increase in the proportion of those involved in marriage here and the birth rate of the population showed From statistics 1998-2011.It is clear that during this period both in our country and in divorce despite the increase in the number of dead, was born alive the number of children is faster than the number of deaths as a result, the natural population growth has increased significantly. Accordingly, the rate of natural population growth is also has been growing steadily over the years.

1999-2009 total population increased by 969,000 or 12.2%.From 7,953.4 thousand people in 1999 to 8,922.3 people in 2009 a thousand people. The average annual increase is 96.9 thousand. People and 1.2%, respectively. Undoubtedly, these figures were in 1955-1990. Significantly behind the same period of the year remains. But we should not forget that this is all in the current period. As in areas of demographic population behavior the process of globalization continues[4].

World can say in all regions, including the population in Azerbaijan childbirth continues to decline continuously our opinion, just the former population registering as an Azerbaijani tastes, like Talysh, belong to this time they preferred to register with citizenship. Some and a sharp decline in the number of nationalities on the contrary, they are registered as Azerbaijanis can be explained in this period the numbers were rather small or some minorities that have decreased slightly, which is mainly due to the assimilation of their Azerbaijanis can be explained[6,p.27]. The rapid decline in the number of primarily among them associated with a natural decline, that is, the birth rate is quite. Undoubtedly, some national minorities their migration to other countries is in decline also played a role. However, it should be noted that in general, migration from abroad during this period the level is quite low compared to previous periods. Even from other countries (for example, from Turkey, Iran, Pakistan, Afghanistan, India, etc.)Those who migrate to work in Azerbaijan. Because in 2000 oil in Azerbaijan production and export as a result of surges national income of the country increased several times, respectively and incomes also increased significantly[6,p.27]. The increase in the number of national minorities at different rates as a result of their share in their national composition changed accordingly. The population of Azerbaijanis in the national composition and its weight increased slightly. Republic of Azerbaijan current population in current political boundaries national composition is very much in national composition on the eve of the Russian occupation are consistent. It also means that in Azerbaijan mono-ethnic level of the population has increased significantly. Azeris in the national composition of the population in 2009 with a specific weight of 91.6%. Stabilization in a positive direction in recent years adaptation of the population to the economic life of Azerbaijan. Process is observed that in turn the intensity of migration is quite low caused a fall. On the other hand around the world as in the regions of Azerbaijan, the population is natural ethnicity due to gradual decline the role of demographic factors in meaningful processes decreases. Therefore, in our opinion, the national composition of the population of Azerbaijan has not changed in the last 4-5 years. stayed. In the near future, this trend will continue it can be assumed. Finally, we note that Azerbaijan is an independent state. From the point of view of national leadership of national minorities national cultural development.

Currently, dozens of national minorities in Azerbaijan central and other national institutions function freely. Unlike the Soviet era, the mainstream countries radio broadcasts were organized in the languages of national minorities. There are conditions for the publication of newspapers, magazines and books in all languages.

Demographic conditions in Azerbaijan, including in many countries.The population in relation to European countries and as a result of this high labor market growth including the relative surplus of jobs in the workplace.40% of cases due to high fertility close to 18 years old.

Efficient use of internal potential in the Republic of Azerbaijan creation, economic liberalization, economic activity creating a healthy competitive environment for participants, small and medium. As a result of the development of entrepreneurship, from October to January 1, 2011 -912899 were opened in the republic, including 654809 permanent jobs. 79.1% of new jobs are registered in the regions, 87.0% - non-state sector, the absolute majority in the non-oil sector was created.

According to statistics, the number of economically active population in Azerbaijan is 4,761,300 people.4,525,100 people were engaged in economic activities busy population. In this case, the unemployed population is 236,200 people. Number of employees hired on January 1, 2014 1510.1 thousand people, including 900.2 in the public sector thousand people, and non-state sector - 609 900 people. 2 thousand people in the oil sector of the economy, in the non-oil sector 1 472.9 thousand people worked. Among those employed in the gray transport sector are those who are engaged in hired labor 1 466.7 thousands of employees. Employees employed in enterprises and organizations 23.0% in production, 7.1% in construction, 6.7% in construction processing industry, 2.9% of agriculture, forestry, etc.in the fishing industry, 2.5% in the mining industry, 2.1% production, distribution and supply of electricity, gas and steam 1.7% water supply, cleaning and waste treatment 22.4% of educators,18.6% - trade; car repair, 8.7% of public health and social services, 6.6% of public administration and defense, social welfare, 4.9% in transport and warehousing, 3.8% leisure, entertainment and art, 3.6% professional, scientific and technical activities, 1.9%, financial and insurance activities, 1.7% information and communication, 1.5% of administrative and support services 1.4% of tourist and catering accommodation, 1.1% services in other sectors and 0.8% in real estate focused on related deals 5.

According to official statistics of past years, in 2010 - 6.1% of the unemployed are working. But that's all when the informal labor sector in the country is not counted. In 2008-2009, more than the formal sector during the global crisis that began in the 1990s many workers left. Status according to 2010 figures 40,000 people are registered as unemployed in the employment service.

Great progress has been made in effectively solving social problems in Azerbaijan; the system of social protection of the population has been restructured in accordance with international standards. The new pension system has begun to operate, the targeted state system of social assistance and social protection has been defined and developed. Increasing the population to the list of mandatory requirements that must be met to ensure comprehensive economic development; local government development; small business development; development of service areas; increasing the level of professional and general education of the population; development of national culture; inadmissibility of inter-regional conflicts and so on. can be attributed. Sustainable development is low income for the majority of the population; low quality of services; unemployment; Low production capacity and low competitiveness of industrial and agricultural products; financial impossibility of many enterprises and so on. and the elimination of negative trends and factors.

Diagram 1.1 indicates the population's growth rate in 1999 – 2018. The inclusiveness indicator relating to life expectancy is subject to country's healthcare, food security, environmental strategy, and climatic change factors. When inclusiveness of country's healthcare is developed, the development rate of the above factors also increases. This growth improves human welfare and when there lifestyle takes place in a healthy environment, there will be a marked increase in the population number across years. When human resource index is estimated across countries, life expectancy metrics of the population is used.

Investigations also led to the fact that the future sustainable development will consist of a number of components. This, at least, is socially sustainable development, sustainable demographic development, sustainable economic growth and sustainable development. All of these inherent partial components of development are then transformed into sustainable types of development that are subject to certain restrictions, and they all form a single continuous system that is characterized by economic efficiency, which is characterized by environmental hazards and instability. it is different from the same economic growth.

The analysis of macroeconomic indicators of Azerbaijan republic 1999-2018 shows that for the future economic development of the country, first of all, the development of inclusive parameters in the country, the use and development of social and economic benefits of the regions, the creation of new jobs, poverty reduction should be at the main focus, as well as the development of entrepreneurship and elimination of barriers to this step, and improving the quality of social services across the country.

Analysis of economic indicators in Azerbaijan makes it possible to come to the conclusion that the recent economic changes are positive. However, there are still elements that can prevent sustainable development. Thus, the increase in macroeconomic indicators is a quantitative aspect of economic growth. The key issue is to achieve qualitative changes in economic growth.

It may be generally concluded that when Azerbaijan's inclusive development metrics are analyzed economically it becomes clear that Azerbaijan is a sustainably developing country To perform forecast methodological analyses for the subsequent years, it is one of the key conditions to analyze economic inclusiveness metrics by econometric models and apply co integration analysis to them.

REFARENCES

S.M.Hüseynova "Development of sustainable economy of the post soviet countries "

Journal of Economics and political sciences İSSN 2518-7082 2018 june N2 p.198-204

Huseynova, S. M. (2015). The influence of international migration on international trade. European Journal of Economics and Management Sciences, 3, 27–29.

Турлай, И. С." Развитие процессов региональной экономической интеграции на

постсоветском пространстве" Издатель: Выпуск 2. - 2011. - 160 с. ISSN: 2219- 2085

www.stat.gov.az

https://www.weforum.org/reports/

www.worldbank.com

www.cia.gov

AZERBAYCAN'DA KÜRESELLEŞMENIN SOSYO- EKONOMIK ETKILERI VE KAMU YÖNETIMINE YANSIMALARI

Murteza HASANOĞLU*

ÖZ

1991 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti bağımsızlığını kazandıktan sonra, çağdaş topluma ayak uydurmak için bir takım alanlarda reformlar yapmaya başladı.Bu reformların başlıca amacı, Azerbaycan'ın demokratik bir ülke gibi eşit şartlarla hareket etmesini sağlamaktır. Gelişmelerin hızlı ve büyük olduğu bir çağda yaşıyoruz. Teknolojinin gelişmesi ve "bilgi"nin geniş kitlelere yayılması sonucu ortaya çıkan küreselleşme ve bu gelişmeye ayak uydurmaya çalışan ülkeler yarış haline girmişlerdir. Diğer ülkelerle birlikte bağımsızlığını yeni kazanan devletler de dünya ile entegre olma çabası içindedirler.1989 yılından itibaren dünyada meydana gelen hızlı gelişmeler uluslararası sistem ve dengelerde köklü değişikliklere yol açmıştır. Bu değişmelerin kimi ekolojik ve teknolojik, kimi de ekonomik ve politik nitelik taşıyan gelişmeler olarak ortaya çıkmıştır. İki bloklu bir yapıya dayanan dünya düzenin yıkılmasıyla, ekonomik ve politik nitelik taşıyan yeni dünya düzenin oluşumu gündeme gelmiştir. Sovyetler Birliği dünyada geniş bir coğrafi alanı kapsayan ve içerisinde pek çok topluluğu bir arada barındıran bir devlet olması nedeniyle burada oluşan değişimler tüm dünyayı yakından etkilemiştir**.** Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra, diğer alanlarda olduğu gibi, ekonomide de yeni politikalar uygulamaya başlamıştır. Yeni ekonomik politikaların temel amaçlarını mülkiyet çeşitliliğine dayanan ekonomik yapının oluşturulması, piyasa ekonomisine geçiş ve dünya ekonomik sistemine entegrasyon oluşturuyordu. Ülkede uygulanan ekonomik yapılanma sürecinde reformların ve kalkınma hamlesinin kendine özgü yeni bir modeli – "Azerbaycan Modeli" oluştu.

Küreselleşme sürecinin bugün kazandığı boyutlar ekonomik, teknolojik, siyasal alanlarda karşımıza çıkıyor ve küresel, bölgesel, ulusal ve bireysel düzeyde olmak üzere birçok düzeyde yaşamımızı etkiliyor. Küreselleşme, içinde değerlerin, düşüncelerin ve bilginin hem ayrıştığı hem farklılaştığı, hem öznelleştiği hem de standartlaştığı bir dünyayı çağrıştıran oldukça geniş ve tartışmalı bir terim. Küreselleşmenin kamu yönetimine etkileri literatürde farklı şekillerde ele alınarak incelenmiştir. Kamu yönetimi alanında yapılan çalışmalar daha çok küreselleşmenin ulus devlet, ulusal bağımsızlık, örgüt yapısı üzerindeki etkileri üzerinde yoğunlaşmışlardır. Bu çalışmada öncelikle genel olarak küreselleşme kavramı, küreselleşmenin nedenleri ve sonuçları üzerinde durulduktan sonra, küreselleşmenin kamu yönetimi için anlamı, kamu yönetiminde değişim ihtiyacını ortaya çıkaran faktörler ve kamu yönetimi sistemlerinin bunlara ne şekilde cevap verdiği ve küreselleşmenin sosyo- ekonomik etkilerinden söz edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Kalkınma , Küreselleşme, Kamu Yönetimi **,** Sosyo- Ekonomik Etkiler.

SOCIO-ECONOMIC EFFECTS OF GLOBALIZATION AND ITS REPERCUSSIONS IN THE PUBLIC ADMINISTRATION IN AZERBAIJAN

ABSTRACT

After it became independent in 1991, Azerbaijan began reforms in various fields in order to keep up with the contemporary world. The main aim of these reforms is to enable Azerbaijan act on

* Doç. Dr., Azerbaycan Cumhuriyeti, Devlet Başkanlığına Bağlı Devlet İdarecilik Akademisi, m_hasanoglu@yahoo.com.tr

equal terms as a democratic country. We live in an era of rapid and massive developments. Globalization, which is a result of technological developments and dissemination of information to the masses on one hand, and the countries, which struggle to adapt to these developments on the other compete with each other. Newly independent states endeavor to integrate with the world. Rapid developments since 1989 caused fundamental changes in the international system and the existing dynamics. Some of these developments emerged as ecological and technological while others economic or political in character. The most prominent development in the 1990s was the dissolution of the USSR. With the dissolution of the USSR in 1991, a new process began unfolding. The changes in this geography closely affected the whole world as the USSR covered a vast geography and it was composed of many societies. After the independence, Azerbaijan began to implement new policies in the economy as well as in other areas. The cornerstones of the new economic structure aim to create a new structure based on plural ownership, transitioning to the market economy and the integration into the world economic system. In the process of the new economic restructuring and the development attempt, a sui generis model of its own, an 'Azerbaijan Model' ingenerated. Dimensions of globalization are reflected in economical, technological and political realms and affect us in global, regional, national and individual spheres. Globalization is a concept which evokes a world hosting both separation and diversification on one hand, and subjectivisation and standardization of ideas and information on the other. The effects of globalization on the public administration has been subject to varying approaches and studies. Studies in the public administration mostly focus on the effects of globalization on nation state, national independence and organizational structure. After visiting the concept of globalization and causes and effects of globalization, in this paper, the meaning of globalization for the public administration, the factors compelling the change in public administration and how the public administration systems reacted to them are studied.

***Keywords*:** Azerbaijan, development, globalization, public administration, socio-economic effects.

1.GIRIŞ

Azerbaycan Cumhuriyeti, modern dünyada kabul gören devlet yönetim sistemlerine uygun olarak ulusal devlet kurma ve kamu yönetiminin etkinliği alanlarında yeni reformlar gerçekleştirmeketedir. Reformların temel amacı etkili bir yönetişim sistemi oluşturma sürecini hızlandırmak, demokratik bir devletin temel ilkelerinin hayata geçirilmesini ve sivil toplumun güçlendirilmesini sağlamak, hakkaniyetli rekabet şartları içerisinde serbest piyasa ekonomisinin iyi bir şekilde işlemesi için gerekli kural ve mekanizmaların oluşturulmasını sağlamak ve hukukun üstünlüğünü esas alan bir yönetim yapısı inşa etmektir.

1989 yılından itibaren dünyada meydana gelen hızlı gelişmeler uluslararası sistem ve dengelerde köklü değişikliklere yol açmıştır. Bu değişmelerin kimi ekolojik ve teknolojik, kimi de ekonomik ve politik nitelik taşıyan gelişmeler olarak ortaya çıkmıştır. İki bloklu bir yapıya dayanan dünya düzenin yıkılmasıyla, ekonomik ve politik nitelik taşıyan yeni dünya düzenin oluşumu gündeme gelmiştir.1990'lı yıllarda dünyada görülen ekonomik ve politik değişim içerisinde en önemlisi Sovyetler Birliği'nin (SSCB) dağılması hareketi olmuştur. 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bölgede yeni bir süreç yaşanmaya başlamıştır. Sovyetler Birliği dünyada geniş bir coğrafi alanı kapsayan ve içerisinde pek çok topluluğu bir arada barındıran bir devlet olması nedeniyle burada oluşan değişimler tüm dünyayı yakından etkilemiştir.Sovyetler Birliği'nde Gorbachev'in "açıklık" ve "yenden yapılanma"politikalarıyla başlayan yeni dönem, bütün dünyada ideolojilerin değişmesine, duvarların yıkılmasına, demokratikleşme ve etnik milliyetçilik hareketlerinin yoğunlaşmasına, iktisadi üretim biçimlerinin ve mülkiyet

anlayışlarının, piyasa mekanizması kurallarına doğru kaymasına yol açmıştır.Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte bölgede yaşanmaya başlayan yeni süreçte diğer ülkelerle birlikte halkı etnik olarak Türk olan beş Türk Cumhuriyeti de bağımsızlığına kavuşmuştur.Geçmişte Sovyetler Birliği içinde yer almış olan bu ülkeler Sovyet rejiminin çöküşü sırasında önce egemenliklerini, sonra da bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Bu yeni sistem arayışları içerisinde Azerbaycan'ın benimsemiş olduğu sistem, siyasal yönden "anayasal ve demokratik", ekonomik yönden de "piyasa ekonomisi" sistemi olarak belirtilmektedir. Azerbaycan kamu yönetiminde son yıllarda gerçekleştirilen sözkonusu yeniden yapılanma gayretleri bir kaç farklı amaca hizmet etmiştir: (a) ekonomik büyüme ve kalkınmayı destekleyecek etkin ve verimli bir kamu yönetimi sisteminin kurulması; (b) saydamlık, katılımcılık ve hesabverebilirlik açısından sosyal ve toplumsal taleplerin karşılanması; (c) kamu yönetiminde insan kaynakları kalitesinin ve görev dağılımının iyileştirilmesi; (d) kamu kurum ve kuruluşlarının uygulayacakları politikalar için genel stratejilerin ortaya konulması ve çerçevenin belirlenmesi; (e) kamu politikalarının finansman açığının azaltılması Azerbaycan'da son dönemde kamu yönetimi reformları kapsamında mevzuatta yapılan değişikliklerle kamu kurum ve kuruluşlarının yeniden yapılandırılmasına yönelik önemli adımlar atılmıştır.

1991 Bağımsızlık sonrası Azerbaycan Cumhuriyeti'ndeki kamu yönetiminin örgütlenme ve işleyiş düzeninde, sistem içi ve sistem dışı dengesel değişkenler konusu da üzerinde ağırlıkla egemen olan konulardandır. Bu yolla, önerilen yeniden düzenleme yaklaşım modeli bağlamında, üretilen çözümsel önerilerin uygulama geçerliliklerinin olabildiği ölçüde yükseltilmesine çalışılmıştır.

2.KÜRESELLEŞME KAVRAMI VE KAMU YÖNETIMINE YANSIMALARI

Yirmibirinci yüzyılın en göze çarpan özelliği tüm dünyada gözlemlenen kümülatif değişim sürecinin yeni çağa artan hızla girmesidir. Küreselleşme, uluslararası yönetim modelleri ve işletmelerde yaşanan örgütsel değişim, "iyi yönetimin" yeniden keşfine neden olmuştur.Akıllara durgunluk veren teknolojik yenilikler,benzeri daha önce yaşanmamış ekonomik olanaklar, şaşırtıcı siyasal reformlarve kültürel yeniden doğuş dönemi. Bu simgesel tarih noktası, yüzyıllardanberi hep gelecekteki bir zaman olarak görüldü. Bu görkemli simgesel dönemin artık içindeyiz ve bu dönemi adlandıran kavram ise "küreselleşme" kavramıdır.

Küreselleşme kavramının popülerliğine ve bu konudaki literatürüngenişliğine rağmen, kavramın kesin bir tanımı yoktur."Küreselleşme yeni bir dünya düzeninin değil fakat yeni dünya düzensizliğinin, hatta üst üste gelen ve rekabet halindeki otoritelerin, çoklubağlılıkların ve kimliklerin, prizmatik uzay ve inanç nosyonlarının oluşturduğu "yeni bir ortaçağ" işaretçisi olarak görülebilir (Bağçe, 1999: 9).

Kısaca, küreselleşme; dünyanın tek bir mekan olarak algılanabilecek ölçüde sıkışıp küçülmesi anlamına gelen bir süreci ifade etmektedir (Tutar, 2000: 18).

OECD'nin küreselleşmeyle ilgili olarak önerdiği tanım üç faktörden oluşmaktadır (Hasanoğlu,2001:70):

- Ulusaşırı şirketler gibi güçlü ve yeni aktörlerin siyasal sahneyegirişi;
- Bilgisayar teknolojisinin iletişim ve enformasyon alanındaki hızlı yayılımı;
- Çoğu ülkede de-regülasyon politikalarının benimsenmesi.

Zengingönül'e göre küreselleşme konusundaki tanımların ortak özelliği "ortak bir tanım üzerinde anlaşmaya varamamalarıdır" (Zengingönül, 2004:12).

George Modelski, "küreselleşme dünyanın büyük medeniyetleri arasındaki artan bağlantının tarihidir" der. Küreselleşme kavramı en eski medeniyetler arsında düzensiz aralıklarla ortaya çıkan karşılaşmalara kadar uzanan, uzun vadeli tarihsel bir süreçtir. Modelski'ye göre küreselleşme, uluslar, medeniyetler ve siyasal topluluklar arasındaki genel dayanışmanın genişlemesinin ve derinleşmesinin tarihsel sürecini kapsayan bir kavramdır(Held ve McGrew, 2008:71).

Ana hatlarını vermeye çalıştığımız böylesine karışık bir süreci açıklayabilmek için ortaya atılan kavramlardan ve en çok eleştirileni "küreselleşme" kavramıdır. Hakkında çok geniş bir literatürün var olduğunubildiğimiz küreselleşme kavramını olumlu yönde algılayıp izah etmeye çalışan "küreselciler" ve kavramı olumsuzluklarla donatan "anti-küreselciler"meseleye farklı noktalardan bakmakta ve farklı sonuçlara ulaşmaktadırlar.

Küreselcilere göre, küreselleşme; ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel değerlerin ve bu değerler çerçevesinde oluşmuşbirimlerin ulusal sınırlar dışına taşarak dünya geneline yayılması olup; ülkeler arasında fizikselve ekonomik egemenliklerin törpülenmesi anlamını taşımaktadır. Yani küreselleşme, farklı toplumsal kültürlerin ve inançların daha yakından tanınması; ülkeler arasındaki her türlü iliúkinin yaygınlaşması ve yoğunlaşması; ideolojik ayrımlara dayalı kutupların ortadan kalkması sonuçlarını doğuran kaçınılmaz bir süreçtir.

Anti-küreselcilere göre ise küreselleşme; soğuk savaş döneminden sonra, batının zaferini yeni bir açılımla dünya geneline yaymasıdır. Uluslararası sermayenin egemenliği kayıtsız-şartsız hale gelmekte ve dünyaölçeğinde tekelleşmektedir. Dolayısıyla küreselleşmeyi "emperyalizmin yeniyüzü" olarak tanımlamak mümkündür.

Bir çok düşünürün şıkça belirttiği görüşe göre küreselleşme gücünü ve hakimiyetini ekonominin işleyişinden yani ekonomik yasalardan aldığı yönündedir. Bu düşünceye göre küreselleşmenin birinci boyutu ekonomiktir. Daha sonra insanoğlunun temel yaşamsal zorlukları yendikten sonra iktidara yönelik zorluklar dünya hâkimiyeti vs. üst yapısal diyebileceğimiz küresel ve siyasi ve diğer ilişkilerin küreselleşmeleri beraberinde getirdiği fikri ağırlıklı düşünce sahasındadır (Sağlam,2007: 7).

Küreselleşme ister bir olgu ister bir süreç olarak ele alınsın, "devlet" üzerinde çok önemli ve geri dönülemez etkilere yol açmış ve devletin yapısalve işlevsel görünümünde ciddi düzeyde değişmelere neden olmuştur. Bu değişimin boyutu her ulusal devlet için farklı düzeyde olsa da, kesin olan küresel etkilerden her ulus devletin belli ölçüde nasibini aldığıdır. Küreselleşme ve yaşanan büyük değişim kamu yönetiminin uygulamalarında oldukça etkili olmuştur. Devletin küçültülmesi, özelleştirme, kamu hizmeti anlayışındaki değişim, yerelleşme, devletin yeniden yapılanması, kamu yönetiminde işletmecilik anlayışı gibi yöntemler tartışılmaya başlamıştır (Akçakaya, 2017: 108-109).

Küreselleşmeyi, ülkeler arasında büyük ve artan bir ticaret akışı ile sermaye yatırımının gerçekleştiği açık bir uluslararası ekonomi diye tanımlarsak, bu tarz bir işleyiğ, uluslararası ticari faaliyetlerin tarihi bakımından yeni değildir. Gerçek anlamda bütünleúmiú bir dünya ticaret sistemi, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren vardır.

Küreselleşmenin son onyılda veya biraz daha uzun bir zamanda ortaya çıkan bir kavram olduğu iddiası gerçeği yansıtmamaktadır. 19. yüzyıl boyunca çok sayıda şirket küreselleşmiştir, hatta daha önceki dönemlerde de küreselleşen firmalar (18. yüzyılda faaliyet gösteren Doğu Hindistan şirketi gibi) bulmak mümkündür (Tutar, 2000: 21).

3.AZERBAYCAN'IN SOSYO-EKONOMIK YAPISI

Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra, diğer alanlarda olduğu gibi, ekonomide de yeni politikalar uygulamaya başlamıştır. Yeni ekonomik politikaların temel amaçlarını mülkiyet çeşitliliğine dayanan ekonomik yapının oluşturulması, piyasa ekonomisine geçiş ve dünya ekonomik sistemine entegrasyon oluşturuyordu. Ülkede uygulanan ekonomik yapılanma sürecinde reformların ve kalkınma hamlesinin kendine özgü yeni bir modeli – "Azerbaycan Modeli" oluştu.

XX yüzyılın sonuna gelindiğinde bağımsızlığına yeniden kavuşmuş bir ülke olan Azerbaycan`ın karşısına doğal kaynakları, coğrafi konumu, verimli toprak ve iklim şartları nedeni ile hızla gelişmesini sağlayacak olanaklar ortaya çıktı.

Dünyada petrol ülkesi gibi ün kazanan Azerbaycan`da daha 1872 yılında 26 bin ton, 1900 yılında 10 milyon ton petrol üretilmiştir. Azerbaycan, 1901 yılında bütün dünyada üretilen petrolün yarıdan fazlasını ve Rusya`da üretilen petrolün %95`ini üretiyordu.(Azerbaycan Tarihi, 2008: 19). XX yüzyılın sonuna kadarki sürede Hazar`da üretilen petrol 420 milyon tona, doğal gaz üretimi ise 320 milyar m^3`e ulaşmıştır.("Azerbaycan" Gazetesi, 14.11.1997).

XX yüzyılın sonunda küresel enerji ihtiyaçının artması sonucu derinleşen enerji krizi, büyük devletlerin gelişme hız ve düzeyindeki köklü keyfiyet değişikliği, dünyada yaşanan küresel gelişmeler, özellikle Soğuk Savaşın sona ermesi, Avrupa için Sovyet tehlike kaynağı olan Varşova Paktı`nın kendini feshetmesi, SSCB`nin dağılması uluslararası yapıda yeni ekonomik ve politik ortamın oluşmasına neden oldu. Sovyet emperyalizminin çökmesinden sonra yeni kurulan bağımsız devletlerin, aynı zamanda Azerbaycan`ın uluslararası ekonomik ve politik sisteme entegre olması için tarihi fırsat oluştu.

1994 yılından itibaren Azerbaycan egemen devlet olarak kendi bağımsız petrol ve doğal gaz stratejisini uyguluyor ve bu stratejinin anlam ve temel ilkesi ise devletin, zengin doğal kaynaklardan halkın refahı için verimli yararlanmasıdır.

1993 yılına kadar Azerbaycan yönetimlerinin imzaladığı petrol anlaşmaları Haydar Aliyev`in cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra ulusal ekonomik ve politik çıkarlara ters düşmesi sebebi ile askıya alındı.(Hasanov, 1998: 315). Azerbaycan`ın tecrübeli Cumhurbaşkanı H. Aliyev derin politik bilgisi ve tecrübesine dayanarak ülkesinin tüm çıkarlarını koruyacak, Azerbaycan petrollerine ilgi duyan tüm devletlerin yer alacağı yeni petrol stratejisi belirledi. Cumhurbaşkanı Aliyev 16 Eylül 1994 tarihli konuşmasında yeni petrol stratejisi ile şöyle diyordu, "...en büyük doğal zenginliğimiz olan petrolü çok dikkatli, verimli kullanmaya çalışmalıyız. Bu kaynaklardan Azerbaycan halkının bugünü ve geleceği için maksimum fayda sağlamamız gerekir".(Aliyev, 2002: 50).

Aliyen yönetimi daha önceki yönetimlerden farklı olarak, konjonktür gereği ABD, Batılı devletler ile birlikte, geçmiş iktidarın bazı argümanlar sebebi ile çıkarlarını dikkate almadığı Rusya`nın da isteklerini kabul eden denge siyaseti benimsedi. 1993 yılının haziran-ağustos aylarında Rusya`nın "Lukoyl" şirketi sürece dahil edildi. Böylece Rusya, Hazar`ın Azerbaycan kısmında bulunan petrol yataklarının işletilmesinde yer almak imkanı kazandı.(Halk Gazetesi, 25.08.1993).

İlgili devletlerin bu ilgilerinin derinden öğrenilmesi, çakışan parametrelerin uzlaştırılması yolları müzakere edildi. Tam bu sırada aktifleşen Batılı devletler görüşmelerin yeniden canlandırılmasına yönelik uygun adımlar attılar. Fransa tarafından davet alan Aliyev Aralık

1993`te Batı ile ilişkilerin yeni döneminin temelini oluşturacak ilk resmi ziyareti için bu ülkeye gitti. İki ülke arasında dostluk, karşılıklı mütabakat ve işbirliği alanlarında ikitaraflı anlaşmalar imzalandı.

Ekim 1993`te İngiltere`nin Dış İşleri Bakanı Duglas Hogg Haydar Aliyev tarafından kabul edildi.(Halk Gazetesi, 14.10.1993). Azerbaycan-İngiltere ilişkilerinin durumu ve geleceği ele alındı. 1993 yılının sonunda ise Cumhurbaşkanı Aliyev İngiltere Başbakanı John Major tarafından ülkesine davet edildi.(Azerbaycan Uluslararası Arenada, 1996-1998:42). Aliyev`in İngiltere`ye 22-25 Şubat 1994 tarihli resmi ziyareti Azerbaycan-Batı ilişkilerinin daha da gelişmesine katkı sağladı.

Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev`in Türkiye ziyareti sırasında ekonomik işbirliğine dair 16 anlaşma imzalandı.(Halk Gazetesi, 11.02.1994).

Azerbaycan yönetiminin yoğun diplomatik mücadelesi sonucunda ülkenin petrol kaynakları Batılı devletlerin nüfuz bölgesine dahil edildi. Azerbaycan dünya ülkelerinin bütün siyasi, ekonomik ve uluslararası olanaklarından yararlanmakla yeni ekonomik ilişkiler kurarak, devletin savunma kapasitesini arttırma ve sosyo-ekonomik kalkınma sürecini başlattı.(Audit, 2000: 25-26; İktisadiyat ve Hayat, 2000: 3-5).

20 Eylül 1994 tarihinde Gülüstan Sarayı`nda dünya petrol tarihine "Asrın Anlaşması" adı ile dahil olan anlaşma imzalandı. "Asrın Anlaşması"nda Azerbaycan`ın daha önceki hükümetin imzaladığı petrol anlaşmalarında dikkate alınmayan çıkarları öncelikli olarak dikkate alınmıştır. Bu anlaşmada sondaj ve üretim giderlerinin %50`sinin uluslararası konsorsiyum tarafından karşılanmasına nail olundu.(Stratejik Tahlil, 1999: 9). Azerbaycan Milli Meclisi`nin 2 Aralık 1994 tarihli oturumunda alınan kararla onaylanan "Asrın Anlaşması" Azerbaycan`ın petrol sanayiinin gelişmesinde yeni aşamanın başlangıcını oluşturdu.

"Asrın Anlaşması"nın kapsadığı "Azeri", "Çırak", "Güneşli" platformlarında ilkin petrol rezervleri 511 milyon ton düzeyinde tahmin edilmiştir. Sondaj çalışması sonucunda bu kuyularda 640 milyon ton petrol rezervi olduğu belirlenmiştir.(Stretejik Tahlil, 1999: 11).

1997 yılının Kasım ayında "Asrın Anlaşması"na ek olarak sekiz yeni petrol ve doğalgaz yatağının ortak işletilmesi için imzalanan anlaşmada 12 ülkeden 20 büyük petrol şirketi yer almıştır.(Azerbaycan Gazetesi, 14.11.1997). Azerbaycan`ın petrol stratejisinin birinci aşamasında - ilkin petrol üretimi – projeyi uygulamak amacı ile sürece değişik ülkelerden 400 kadar şirket dahil edilmiştir.(Tağıyev, 2013: 50).

1994 yılından başlayarak, dünyada zengin enerji kaynaklarına sahip ülke olarak tanıtan Azerbaycan kesinleşmiş projeler çerçevesinde üretime başladı. 2010 yılında 50 milyon ton petrol ve 6.6 milyar m^3 gaz ihraç etmek kapasitesine ulaşan Azerbaycan petrol sanayii, iki büyük proje – "Azeri-Çırak-Güneşli" ve "Şahdeniz" kuyuları – üzre projelerin gerçekleştirilmesi için pratik faaliyet aşamasına dahil oldu.

"Asrın Anlaşması" çerçevesinde üretilen petrolün dünya piyasalarına ihracı için ilkin dönemde Bakü-Novorossiysk ve Bakü-Supsa petrol hatlarından yararlanıldı. Lakin yakın geçmişte anlaşmada yer alan yataklar üzre yıllık üretimin 50 milyon tona ulaşacağını dikkate alan H. Aliyev`in isteği ve girişimi ile kapasitesi daha yüksek ve güvenli nakil hattı için araştırmalar başlandı. Maliyet, güvenlik, verimlilikle birlikte stratejik unsurların da değerlendirildiği süreçte optimal seçenek olarak Bakü-Tiflis-Ceyhan güzergahı ürerinde uzlaşıldı. Ancak BTC hattının uzlaşma süreci uzun ve çetin mücadele gerektirdi. BTC petrol hattının maliyeti banka kredileri dahil olmakla 5 milyar dolları bulmuştur.

2003 yılında İlham Aliyev Azerbaycan`ın yeni cumhurbaşkanı seçildikten sonra BTC`nin yapımı ve faaliyete başlası için girişimlerini hızlandırdı. Bu çalışmanın sonucu olarak 25 Mayıs 2005 tarihinde hattın Azerbaycan, 12 Ekim`de ise Gürcistan kısmının petrolle doldurulması süreci başlandı. 28 Mayıs 2006`da Azerbaycan petrolünün Türkiye`nin Ceyhan limanına ulaşması ise 10 yılı aşkın bir süredir verilen mücadelenin somut neticesi olarak ortaya çıkmıştır.(Tağıyev, 2013: 171). BTC hattının günlük maksimum kapasitesi 1 milyon 44 bin varildir.(Halk Gazetesi, 6.03.2012).

Azerbaycan Cumhurbaşkanı ülkesinin petrol stratejisi ile bağlı şöyle demiştir: "Son yıllarda elde ettiğimiz başarılar uyguladığımız petrol stratejisinin doğru olduğunu bir daha kanıtlıyor. Ancak bu, yalnız şu demek değildir ki, biz geleceğimizi de yalnız petrole bağımlı hale getireceğiz. Petrol bizim için bir araçtır – bağımsızlığımızın güçlendirilemesi, ekonominin gelişmesi ve halkın refah düzeyinin artırılması yönünde bir araçtır. Şu an biz bu araçtan amacımıza ulaşmak için yararlanıyoruz".(http://www.azertag.com).

Ulus-devletin varlığını korumakta olan bir başka önemli işlevi uluslararası düzeyde bu topraklar içinde yaşayan nüfusun temsilcisi olmaktır. Eğer sınırlar tamamen yok olsa ve dünya mekanı sadece ağlar mekanı olarak betimlenir bir duruma gelinseydi, böyle bir temsil işlevini görebilecek bir uluslararası aktör kalmayacaktı. Böyle bir aktörün uluslararası kamu alanında ulusu temsilinin gerekliliği ise uluslararası ekonomik siyasal sistemin işleyişinin salt piyasa mekanizmasına bırakılamayacağı mutlaka uluslararası bir regulasyon düzeninin geliştirilmesi gereği yüzündendir. Böyle küreselleşen bir dünyada küreselleşmiş piyasa sisteminin mükemmel olarak işleyeceği ve krizlere, bunalımlara düşmeyeceği varsayılırsa, belki ulus-devletin bu tür bir işlevine gereksinme duyulmayacaktır. Oysa görgül kanıtlar göstermektedir ki, uluslararası ekonomik sistemin regule edilmesi gerekmektedir. Nitekim günümüzde küresel düzeyde çok gelişmiş olmasa da düzenleyici kurumlar bulunmaktadır. Dünya Ticaret Örgütü (WTO), Uluslararası Para Fonu (IMF), G.8'ler, G.20'ler vb.'ler böyle bir gereksinmenin somut kanıtları olarak görülebilir. Eğer böyle bir gereklilik olduğu kabul edilirse, bunun nasıl temellendirilebileceği sorusunu yanıtlamak gerekir [Tekeli ve İlkin:554-563].

4.SONUÇ

1990'lı yıllarda dünyada görülen ekonomik ve politik değişim içerisinde en önemlisi Sovyetler Birliği'nin (SSCB) dağılması hareketi olmuştur. 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bölgede yeni bir süreç yaşanmaya başlamıştır. Azerbaycan'ın bağımsız devlet statüsünün kazanılması ile birlikte bir yandan ekonominin yeniden yapılanması "merkezi planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş" diğer yandan da "hukukun üstünlüğü" ve "demokratik ilkeler"e dayalı yeni bir devlet kurulmasına yönelik gelişmeler aynı zamanda gündeme gelmiştir Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra, diğer alanlarda olduğu gibi, ekonomide de yeni politikalar uygulamaya başlamıştır. XX yüzyılın sonuna gelindiğinde bağımsızlığına yeniden kavuşmuş bir ülke olan Azerbaycan`ın karşısına doğal kaynakları, coğrafi konumu, verimli toprak ve iklim şartları nedeni ile hızla gelişmesini sağlayacak olanaklar ortaya çıktı. Yeni ekonomik politikaların temel özelliklerini mülkiyet çeşitliliğine dayanan ekonomik yapının kurulması, piyasa ekonomisine keçiş ve dünya ekonomik sistemine entegrasyon oluşturuyordu. Yeni dönemde ülkede uygulanan ekonomik yapılanma sürecinde reformların ve kalkınma hamlesinin kendine özgü yeni bir modeli – "Azerbaycan Modeli" oluştu.Azerbaycan ekonomisinin sürekli ve dinamik kalkınması amacına dayanan yeni modelin başlıca hedefleri: özgür piyasa koşullarının, sosyal rifah seviyesini artırmayı hedefleyen komple ekonomik sistemin, bağımsız ekonomik yapının oluşturulması, ülkenin mevcut insani, teknik-üretim ve bilimsel-teknolojik potansiyelinin

aktif olarak devreye sokulması, milli ekonominin dünya ekonomik sistemine verimli şekilde entegrasyonu oluşturuyordu. 1995 yılından sonra ekonomik kalkınmanın "Azerbaycan Modeli"nin yasal dayanağını oluşturacak çok sayıda makro ölçekli teori, strateji ve program yürürlüğe konulmuştur.

KAYNAKÇA

Akçakaya, M. (2017). Yeni Yönetim Anlayişinin Yerel Yönetimlere Yansimalari, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Cilt 4, Sayı 9, Ankara.

Aliyev, H., Milli Devletçilik Sınag Karşısında, II hisse, Bakü, 2002.

"Audit" dergisi, Sayı 1, 2000, s 25-26, *İktisadiyat ve Hayat*, Sayı 1-3, 2000.

Azerbaycan Uluslararası Arenada, Bakü, Şuşa Yay., 1996-1998.

"Azerbaycan" gazetesi, 14 Kasım 1997

Azerbaycan Tarihi, Cilt V (1900-1920) , Edt: Mahmut İsmayılov, Elm Yay., Bakü, 2008

Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası (2017), Hukuk Neşriyatı, Bakü.

"Bakı-Tbilisi-Ceyhan Esas İhrac Boru Kemeri Haydar Aliyev Diplomatiyasının ve Yeni Neft Strategiyasının Mühüm Galebesi İdi", Erişim tarihi: 12.07.2012, http://www.azertag.com

Bağçe, H. E. (1999). "Küreselleşme, devlet ve demokrasi", Amme İdaresi Dergisi 32 (4): 9.

Cebrayilov, R., "Asrın Mukavelesi- Yükseliş Yolunun Uğurlu Temeli", *"Azerbaycan" gazetesi*, 24 Eylül 2009.

Cebrayilov, R., "Milli Maraglara Esaslanan Enerji Diplomasisi", *"Halk" gazetesi*, 21 Eylül 2010.

"Halk" gazetesi

Hasanov, E.M, Azerbaycan`ın Harici Siyaseti: Avrupa Devletleri ve ABD (1991-1996), Bakü, Azerbaycan Devlet Neşriyatı Yay., 1998.

Hasanov, R., Muasir Azerbaycan`ın Sosyal-İktisadi İnkişaf Modelinin Hüsusiyetleri, *Azerbaycan`ın Vergi Dergisi*, Sayı 2, 2012.

Heild, D., McGREW A. (2008). Küresel Dönüşümler Büyük KüreselleşmeTartışması, Phoenix Yayınevi, Ankara.

Mövsümov, Ş., "Milli Neft Strategiyası Halkın Refahına Hizmet Edir", *"Respublika" gazetesi*, 19 Eylül 2008.

Sağlam, S. (2007). "Küreselleşmeye Yaklaşımlar", Genç Sosyal Bilim Forumu AGORA, Sayı:13.

"Strateji Tahlil" dergisi, Sayı 7-9, 1999.

Tağiyev, C., Haydar Aliyev`in Yeni Neft Strategiyası: Nailiyetler ve Perspektifler, Bakü, Elm ve Tahsil Yay., 2013.

Tekeli İ., İlkin S. Küreselleşme Ulus-Devlet Etkileşimi Bağlaminda Ab - Türkiye İlişkilerinin Yorumlanmasi – I, Türkiye ve Avrupa Birliği s: 554-563, TurkAB

Tutar, H. (2000). Küreselleşme sürecinde işletme yönetimi, Hayat Yayıncılık, İstanbul.

Zengingönül, O. (2004). Yoksulluk Gelişmişlik ve İşgücü Piyasaları Ekseninde Küreselleşme, Adres Yayınları, Ekim, Ankara.

AVRUPA ÜLKELERINDE İNOVASYON VE IHRACAT ARASINDA UZUN DÖNEMLI ILIŞKI

Seymur Ağazade[*], Aykut Karakaya[**]

ÖZ

Bu çalışmada inovasyon ile ihracat arasındaki uzun dönem ilişki Avrupa ülkeleri örneğinde panel veri yöntemleri kullanılarak 2006-2015 yılları için incelenmiştir. Çalışmada değişkenlerinin durağanlık özellikleri panel veride yatay kesit bağımlılığını dikkate alan Peseran (2007) CIPS panel birim kök testi aracılığıyla incelenmiştir. Değişkenlerin durağan olmadıkları yönünde birim kök testine ait sonuçlar ve model parametrelerinin panel birimlerine göre heterojenliği dikkate alınarak inovasyon ve ihracat arasındaki uzun dönem ilişki Swamy (1970, 1971) tarafından geliştirilen tesadüfi katsayılar yöntemi çerçevesinde incelenmiştir. Bu incelemede elde edilen bulgular hem inovasyondan ihracata hem de ihracattan inovasyona doğru uzun dönem ilişki olduğunu destekleyici niteliktedir. Tesadüfi katsayılar yöntemi ile araştırma konusu ülkelerin her biri için de katsayılar tahmin edilerek bu ilişkinin nasıl bir farklılık gösterdiğine dair sonuçlar elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: inovasyon, ihracat, tesadüfi katsayılar modeli, Avrupa ülkeleri

LONG RUN RELATIONSHIP BETWEEN INNOVATION AND EXPORT IN EUROPEAN COUNTRIES

ABSTRACT

Using panel data methods this study aims to investigate the long-run relationship between innovation and export in European countries. For this purpose, we use data set for the period between 2006-2015 years. Taking into account cross sectional dependence between panel units we investigate the stationary characteristics of innovation and export variables by employing Pesaran (2007) CIPS unit root test. Considering the findings of unit root test that both of variables are not stationary and the heterogeneity of parameters, we examine the long run relationship between innovation and export by using random coefficients method proposed by Swamy (1970, 1971). Findings of this model shows that the long run relationship between innovation and export is bidirectional in European countries. By applying the random coefficient method we also estimate coefficients for each of the countries that shows how this relationship differs among our sample countries.

Keywords: innovation, export, random coefficients model, European countries

1.GIRIŞ

Schumpeter'in yeni bir ürünün ya da bir ürünün yeni özellikler kazandırılmış halinin piyasaya sürülmesi, yeni bir üretim yönteminin uygulanması, yeni bir piyasanın açılması, yeni bir hammadde ya da yarı mamul kaynağın bulunması ve yeni bir monopol pozisyonunun yaratılması ya da var olan bir monopol pozisyonunun bozulması başlıkları ile ortaya çıkış şekillerine göre sınıflandırdığı inovasyonun rekabet gücü sağlama ve ihracatı artırıcı yönde etkilemesi beklenir. Dış ticareti açıklamaya yönelik olan Posner'in (1961) "teknoloji açığı teorisi" ve Vernon'un

[*] Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, seymur.agazade@alanya.edu.tr
[**] Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, aykut.karakaya@erdogan.edu.tr

(1966) "ürün dönemleri teorisi" de inovasyonun ihracatı artırıcı etkisini vurgulamaktadır. Bu iki teorik yaklaşım inovasyonun piyasa gücüne neden olduğunu ve ihracatı kolaylaştırdığını öngörür.

Fakat bununla birlikte ihracatın inovasyona neden olduğunu öne süren teorik yaklaşımlar da mevcuttur. Bu yaklaşımlar temelde, Arrow'un (1962) "öğrenme teorisi"nden uyarlanmış olan ihraç ederek öğrenme (learning by exporting) fikrine ve inovasyonun içselleştirildiği içsel büyüme modellerine dayanmaktadır (Romer, 1990; Grossman ve Helpman, 1991; Aghion ve Howitt, 1992). Buna göre firmaların uluslararası piyasalarda faaliyet göstermeleri veya dış ticarete açılmaları daha güçlü rekabetle karşılaşmalarına neden olur. Bu yapı yurtiçi piyasalardan daha farklı genellikle üst düzey standartlar gerektirir. Firmaların uluslararası ticarete açılmaları mevcut gelişmiş teknoloji ve bilgiye ulaşmalarını mümkün kılar. Yoğun rekabette ayakta kalmak, bunun etkilerini hafifletmek veya rekabet üstünlüğü sağlamak ihraç ederek öğrenme etkisine neden olur ve firmaları inovasyona yönlendirir.

Bu çalışmada yukarıda özetle ifade edilen inovasyon ve ihracat arasındaki ilişki Avrupa ülkelerine ait veri seti ve panel veri yöntemleri kullanılarak test edilmiştir. Türkiye'yi de kapsamakla birlikte 36 ülkenin 2000-2016 yıllarına ait veri setine dayanan çalışmanın takip eden bölümleri şu şekilde düzenlenmiştir. İkinci bölümde veri setinde yer alan değişkenler tanıtılmış ve analiz yöntemi açıklanmıştır. Üçüncü bölümde araştırma bulguları sunulmuştur. Sonuç bölümü olan dördüncü bölümde ise elde edilen bulgular doğrultusunda sonuçlar sunulmuş ve değerlendirmeler yapılmıştır.

2. VERI VE ANALIZ YÖNTEMI

Çalışmada yer alan inovasyon değişkeni girdi odaklı olup GSYİH yüzdesi şeklinde ifade edilen Ar-Ge yatırımları yani Ar-Ge yoğunluğudur. İhracatı temsilen de yüzde olarak ihracatın GSYİH'ya oranı yani ihracat yoğunluğu değişkeni kullanılmıştır. Söz konusu iki değişkenin 36 Avrupa ülkesine ait 2000-2016 yılık verileri Dünya Bankası ve OECD resmi internet adreslerinden elde edilmiştir. Özetle, çalışmanın veri seti 36 Avrupa ülkesinin 17 yıllık dönemine ait inovasyon ve ihracat değişkenlerini kapsayan dengeli panel veriden oluşmaktadır.

Zaman serisi analizinde olduğu gibi panel veri analizinde de sahte regresyon riskine karşın değişkenlerde durağanlık şartı aranmaktadır. Fakat durağanlık analizinden önce hangi panel birim kök testinin veri için uygun olduğuna karar verilmelidir. Bu amaçla yatay kesit bağımlılığının yani birimler arası korelâsyonun araştırılması gerekmektedir. Bu çalışmada veri seti N>T özelliğine sahip olduğundan panel birim kök testi tercihinde, Pesaran (2004) CD yatay kesit bağımlılığı testi uygulanmıştır. Pesaran (2004) CD testi ile dengeli panellerde yatay kesit bağımlılığı aşağıdaki denklemle gerçekleştirilir (Pesaran, 2004: 5):

$$CD = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)}}\left(\sum_{i=1}^{N-1}\sum_{j=i+1}^{N}\hat{\rho}_{ij}\right) \quad i \text{ ve } j = 1,\ldots,N \qquad t = 1,\ldots,T \qquad (1)$$

Burada $\hat{\rho}_{ij}$ i. ve j. yatay kesitlerin korelâsyon katsayısını göstermektedir. Test sonucunda yatay kesitlerin bağımsız bulunması durumunda birinci kuşak, bağımlı bulunması durumunda ise ikinci kuşak panel birim kök testleri yardımıyla değişkenlerin durağanlık özellikleri incelenir.

Panel veride yatay kesitlerinin bağımsız olması durumunda uygulanabilecek olan birinci kuşak panel birim kök testleri otokorelasyon parametresinin panel birimlerine göre değişip değişmediğine göre farklılık gösterir. Levin, Lin ve Chu (2002), Harris ve Tzavalis (1999), Breitung (2000) ve Hadri (2000) testlerinde yatay kesitlerin ortak otokorelasyonlu olduğu varsayılırken Im, Pesaran ve Shin (2003), Maddala ve Wu (1999), Choi (2001) tarafından önerilen Fisher ADF ve Fisher PP testlerinde bunun yatay kesitlere göre değiştiği varsayılır.

Panel yatay kesitlerinin bağımlı olması durumunda uygulanabilecek olan ikinci kuşak birim kök testleri ise üç gruba ayrılır. İlk grupta yer alan testler, birinci kuşak panel birim kök testlerinin çeşitli dönüşümler kullanılarak panel birimlerinin bağımlı olduğunu dikkate alacak biçimde düzeltilmesiyle oluşturulmuştur. İkinci gruptaki testler, Görünüşte İlişkisiz Regresyon (SUR) tipi sistem tahminlerine dayanan panel birim kök testleridir. Üçüncü gruptakiler ise, yatay kesitler arasında bağımlılığın ortak faktörler yardımıyla modellendiği testleridir (Tatoğlu, 2017: 67). Bu çalışmada yatay kesitlerin bağımlı bulunması durumunda, üçüncü grupta yer alan Pesaran (2007) CIPS Testi kullanılacaktır. Bu testte, her bir değişken için Yatay Kesit Genişletilmiş Dickey Fuller (CADF) değerleri hesaplanır. Ardından CADF t istatistiklerinin aritmetik ortalaması alınmak suretiyle, her bir değişken için Yatay Kesit Im, Pesaran Shin (CIPS) istatistiği hesaplanır. CIPS istatistiği aşağıdaki denklem ile ifade edilebilir (Pesaran, 2007: 278):

$$CIPS = \overline{CADF} = \frac{1}{N}\sum_i^N CADF_i \qquad i = 1, \ldots, N \tag{2}$$

Burada i yatay kesit ve N toplam yatay kesit sayısıdır. CIPS istatistiği standart normal dağılım göstermediğinden kritik değerler Pesaran tarafından hesaplanmıştır. Böylece CIPS değeri ile panelin tamamının durağanlığı test edilmektedir.

Değişkenler durağansa, değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki panel nedensellik analizleriyle, durağan değilse panel eş bütünleşme analizleriyle incelenebilir. Bu çalışmada değişkenler durağan olmayıp, birim kök içerdiğinden değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki panel eş bütünleşme analizlerinden yatay kesitlerin heterojen olmasını dikkate alan Tesadüfi Katsayılar Modeli (TKM) kullanılarak tahmin edilmiştir. Swamy (1970, 1971) çalışmalarında panel veri analizindeki her bir yatay kesit için ayrı katsayıların hesaplanabileceğini ileri sürmüştür. Bu amaç doğrultusunda Tesadüfi Katsayılar Modelini (TKM) önermiştir (Hsiao, 2014):

$$y_{it} = x'_{it}\,\beta_i + u_{it}\,, \qquad i = 1, \ldots, N,\ t = 1, \ldots, T \tag{3}$$

Burada β_i ve x'_{it} , K x 1 şeklindeki parametre ve açıklayıcı değişkenler vektörüdür. Durağan tesadüfi katsayılar modeli sabit ortalama ve varyans-kovaryans durumunu ifade etmektedir. Bu durumda K x 1 parametreler vektörü β_{it} aşağıdaki biçimde ifade edilebilir:

$$\beta_{it} = \bar{\beta} + v_{it}\,, \qquad i = 1 \ldots, N,\ t = 1 \ldots, T \tag{4}$$

Bu denklemdeki, $\bar{\beta}$, K x 1 sabitler vektörü, v_{it} ise K x 1 şeklindeki sıfır ortalama ve sabit varyans-kovaryansa sahip durağan tesadüfi değişkenler vektörüdür. Bu modelde öncelikle ortalama katsayı vektörü olan $\bar{\beta}$ ve her bir birimin v_{it} bileşeni tahmin edilir.

Swamy (1970) çalışmasında $\beta_i = \bar{\beta} + \alpha_i$ denkleminin ortak ortalama $\bar{\beta}$ ile birlikte tesadüfi olarak ele aldığını; $E(\alpha_i) = 0$ ve $E(\alpha_i \alpha'_j) = \begin{cases} \Delta & i = j \\ 0 & i \neq j \end{cases}$ olarak varsaydığını ifade etmiştir. Swamy (1970) varsayımı altında eğer $(\frac{1}{NT})X'X$ tekil olmayan düzeyde bir matrise yakınsarsa bir bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki basit regresyonu tahmin edildiğinde $\bar{\beta}$ tahmincisi sapmasız ve tutarlı olacaktır. Bu katsayının en iyi doğrusal sapmasız tahmincisi ise bir Genelleştirilmiş En Küçük Kareler (GEKK) yöntemidir. GEKK yöntemi her bir yatay kesit için en küçük kareler tahmincisinin ağırlıklı ortalamasının bir matrisini yansıtmaktadır.

TKM, tahmin edilmeden önce katsayı vektörlerinin sabit ve tümünün eşit olduğunu gösteren $H_0: \beta_1 = \beta_2 = \cdots = \beta_N =$ hipotezi test edilir. Bu parametre sabitlik testidir. Bu test istatistiği ise şöyle hesaplanmaktadır:

$$H_\beta = \sum_{i=1}^N \frac{(b_i - \widehat{\beta})' X'_i X_i (b_i - \widehat{\beta})}{s_{ii}} \tag{5}$$

Burada yer alan $\hat{\beta}$ ise, $\left[\sum_{i=1}^{N}\frac{X'X_i}{s_{ii}}\right]^{-1}\sum_{i=1}^{N}\frac{X'X_i}{s_{ii}}b_i$ ile hesaplanmaktadır (Moğol ve Kasal, 2018: 82).

3.ARAŞTIRMA BULGULARI

Avrupa ülkelerinde inovasyon ve ihracat arasındaki ilişkisinin incelemesine yönelik araştırmada elde dilen bulgular inovasyon ve ihracat değişkenlerinin özelliklerinin ve inovasyon ve ihracat ilişkisine yönelik test sonuçlarının ifade edildiği aşağıdaki iki başlık altında sunulmuştur.

3.1. Avrupa Ülkelerinde İnovasyon ve İhracat

Tablo 1'de inovasyon ve ihracat değişkenlerinin temel istatistiki özellikleri verilmiştir. Buna göre Avrupa ülkelerinde ortalama olarak Ar-Ge yoğunluğu ve ihracat yoğunluğu sırasıyla yaklaşık olarak %1,3 ve %51 oranında gerçekleşmiştir. Ar-Ge yoğunluğu değişkeninde aralığın %3,9 ihracat yoğunluğu değişkeninde ise %213 olduğu görülmektedir. Avrupa ülkelerinde görece Ar-Ge yoğunluğunun ihracata yoğunluğuna kıyasla daha homojen olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 1: Temel İstatistikler

Değişkenler	Ortalama	St. Sapma	Minimum	Maksimum
Ar-Ge Yoğunluğu (%)	1,331	0,879	0,016	3,913
İhracat Yoğunluğu (%)	50,664	28,854	9,853	222,703

Aşağıdaki Grafik 1 ve 2'de inovasyon ve ihracat değişkenlerinin Avrupa ülkelerinde inceleme döneminde izledikleri ortalama eğilim verilmiştir. Grafik 1'e bakıldığında Ar-Ge yoğunluğunun ortalama %1,2-1,5 arasında seyrettiği görülmektedir. Ar-Ge yoğunluğunun inceleme döneminin başlangıcı olan 2000 yılından 2015 yılına kadar küçük de olsa bir artış eğilimi göstermiştir. 2016 yılında ise bu değişkende bir düşüş yaşanmıştır.

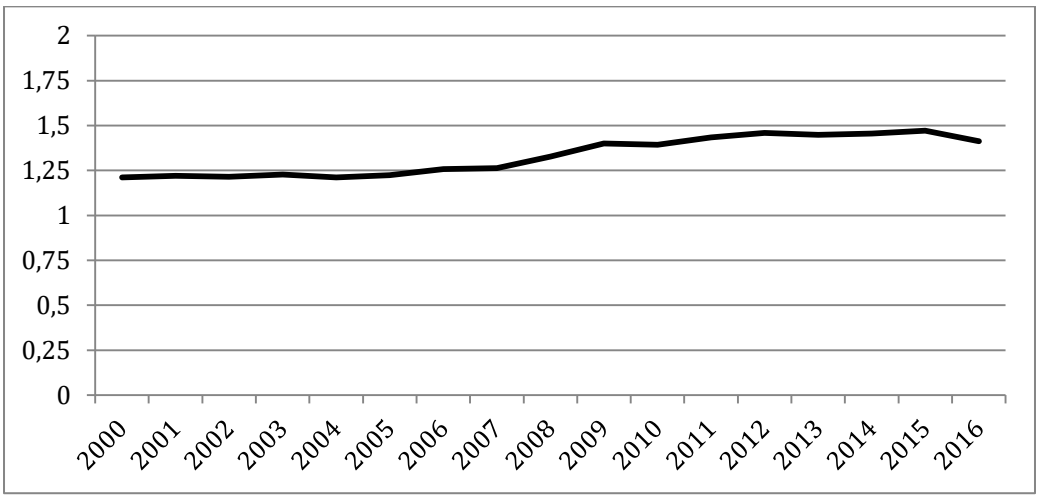

Grafik 1: Ar-Ge Yoğunluğu (%)

İhracat yoğunluğunun seyri Grafik 2'de verilmiştir. Grafikten görüldüğü üzere Avrupa ülkelerinde ihracat yoğunluğu 2001-2003 ve 2008-2010 yılları haricinde diğer yıllarda düşük fakat

istikrarlı bir artış eğilimi göstermiştir. 2016 yılında inovasyon değişkeni ile benzer bir şekilde ihracatta da düşüş olmuştur. İhracat değişkeninde artışın kesintiye uğradığı ilk dönem 11 Eylül 2001 tarihinde ABD'ye gerçekleştirilen saldırının, ikincisi ise yine ABD'de ortaya çıkıp ardından küresel bir hal alan ekonomik krizin küresel ekonomide ve ticarette yarattığı daralmalardan kaynaklandığı düşünülmektedir.

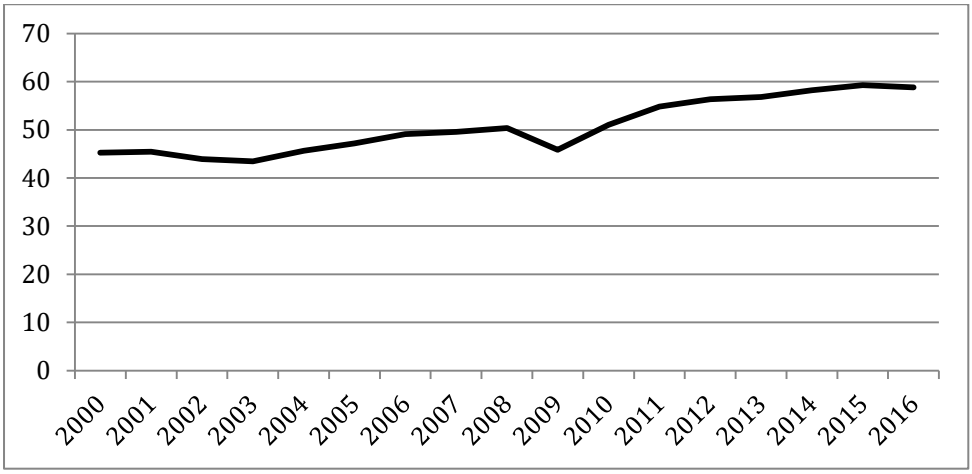

Grafik 2. İhracat Yoğunluğu (%)

Avrupa ülkelerinde Ar-Ge yoğunluğu ve ihracat yoğunluğu arasında korelâasyon hesaplandığında, korelâsyon katsayısının 0,095 ve %5 seviyesinde anlamlı olduğu bulunmuştur. Bu bulgu, Avrupa ülkelerinde genel olarak inovasyon ve ihracat politikaları arasında pozitif bir ilişkinin olduğu yönünde bir işaret olarak değerlendirilebilir. Çalışmanın devamında, inovasyon ve ihracat değişkenleri arasındaki ilişkiye yönelik daha ayrıntılı incelemeler yapılmıştır.

3.2. İnovasyon ve İhracat İlişkisi

Bu başlık altında, öncelikle yatay kesitlerin yani Avrupa ülkelerinin Ar-Ge yoğunluğu ve ihracat yoğunluğu değişkenleri açısından bağımlılıkları Pesaran (2004) CD testi ile incelenmiştir. Ardından, bağımlılık testi bulgusuna göre Pesaran (2007) CIPS testi kullanılmış ve Ar-Ge yoğunluğu ve ihracat yoğunluğu değişkenleri için birim kök incelemesi yapılmıştır. Son olarak birim kök testinde durağan olmayan yani birim kök içeren Ar-Ge yoğunluğu ve ihracat yoğunluğu değişkenleri arasındaki uzun dönemli ilişki Tesadüfi Katsayılar Modeli ile tahmin edilmiştir. Aşağıda bu analizler sonucu ulaşılan bulgular sırasıyla sunulmuştur.

Tablo 2. Panel Yatay Kesit Bağımlılık Testi

Değişkenler	CD Testi	Ortalama Korelasyon	En Yüksek Korelasyon
Ar-Ge Yoğunluğu (%)	26,200**	0,253	0,574
İhracat Yoğunluğu (%)	41,250**	0,399	0,625

* ve ** sırasıyla %5 ve %1 anlamlılık düzeylerini göstermektedir.

Tablo 2'deki Pesaran (2004) CD testi sonuçları verilmiştir. Buna göre inovasyon ve ihracat politikalarında ülkelerin bağımsız olmadığı bulunmuştur. Ülkeler arasındaki bağımlılık göstergesi olan ortalama korelâsyon inovasyon değişkeninde yaklaşık olarak 0,25 ve ihracat değişkeninde 0,40 düzeyindedir. En yüksek korelâsyon ise, inovasyon değişkeninde 0,58 ve ihracat

değişkeninde 0,63 seviyesinde gerçekleşmiştir. Avrupa ülkeleri arasında bağımlılık inovasyon değişkeni ile kıyaslandığında ihracat değişkeni için daha yüksektir.

Tablo 3. Panel Birim Kök Testi

Değişkenler	**CIPS Testi**
Ar-Ge Yoğunluğu (%)	-1,762
İhracat Yoğunluğu (%)	-1,639

* ve ** sırasıyla %5 ve %1 anlamlılık düzeylerini göstermektedir.

Pesaran (2007) CIPS panel birim kök testi sonuçları Tablo 3'te sunulmuştur. Buna göre serilerin birim kök içerdiği, durağan olmadığı görülmüştür. Dolayısıyla inovasyon ve ihracat arasındaki uzun dönemli ilişkiler durağanlık koşulunu istemeyen panel eşbütünleşme testiyle incelenecektir. Avrupa ülkeleri inovasyon ve ihracat politikalarında bağımsız olmadığından burada ikinci nesil eşbütünleşme modellerinden heterojenlik durumunu da dikkate alan Swamy (1970) ve Swamy (1971) çalışmalarında geliştirilen TKM kullanılarak inovasyon ile ihracat arasındaki uzun dönemli ilişkiler tahmin edilmiştir.

Tablo 4. Tesadüfü Katsayılar Model Tahmin Sonuçları

	Bağımlı Değişken	
Bağımsız Değişken	İhracat Yoğunluğu (%)	Ar-Ge Yoğunluğu (%)
Sabit Terim	32.459**	0,722**
Ar-Ge Yoğunluğu (%)	16.579**	
İhracat Yoğunluğu (%)		0,125**
Wald Testi	10,53**	8,84**
Homojenlik Testi	10862.53**	29846.48**

* ve ** sırasıyla %5 ve %1 anlamlılık düzeylerini göstermektedir.

TKM tahmin sonuçları Tablo 4'te verilmiştir. Buna göre uzun dönemde Avrupa ülkelerinde inovasyon ve ihracat arasındaki ilişkiyi ifade eden TKM tahmin sonuçlarına dair Wald istatistikleri her iki modelin bir bütün olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Ayrıca, ülkelerin inovasyon ve ihracat politikalarının homojen bir yapıda olmadığı, heterojen olduğu yönünde bulgular elde edilmiştir. İnovasyon ve ihracat arasında ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu bulunmuştur. Şöyle ki, Ar-Ge yoğunluğundaki %1'lik artış ihracat yoğunluğunu yaklaşık olarak %17 artırmaktadır. İhracat yoğunluğundaki %1'lik artış ise Ar-Ge yoğunluğunu yaklaşık olarak %0,13 artırmaktadır.

Tablo 5. Ülkelerin İnovasyon ve İhracat Arasındaki İlişkileri

Ülkeler	İlişki	İşaret	Ülkeler	İlişki
Avusturya	Var	+	Güney Kıbrıs	Yok
Belçika	Var	+	Hırvatistan	Yok
Bosna Hersek	Var	+	Finlandiya	Yok
Bulgaristan	Var	+	İrlanda	Yok
Çek Cumhuriyeti	Var	+	Lüksemburg	Yok
Estonya	Var	+	Romanya	Yok
Danimarka	Var	+	Rusya Federasyonu	Yok
Fransa	Var	+	Sırbistan	Yok
Almanya	Var	+	İspanya	Yok
Yunanistan	Var	+	İsveç	Yok
Macaristan	Var	+	Türkiye	Yok
İtalya	Var	+	Ukrayna	Yok
İzlanda	Var	-		
Litvanya	Var	+		
Letonya	Var	+		
Moldovya	Var	-		
Makedonya	Var	+		
Hollanda	Var	+		
Norveç	Var	-		
Polonya	Var	+		
Portekiz	Var	+		
Slovakya	Var	+		
Slovenya	Var	+		
Birleşik Krallık	Var	+		

Tablo 5'de ise her bir ülke için inovasyon ve ihracat ilişkisine yönelik bilgiler özetlenmiştir. Uzun dönemde inovasyon ve ihracat arasındaki ilişkinin 24 Avrupa ülkesi için geçerli olduğu, fakat buna karşın 12 Avrupa ülkesi için geçerli olmadığı bulunmuştur. İnovasyon ve ihracat arasında ilişkinin anlamlı olduğu ülkelerden İzlanda, Moldova ve Norveç için bu ilişkinin negatif işaretli olduğu görülmüştür. 21 ülke için ise inovasyon ve ihracat ilişkisinin beklenildiği gibi

pozitif yönlü olduğu gözlenmiştir. Türkiye açısından konuya bakıldığında ise, inceleme döneminde inovasyon ve ihracat arasında uzun dönemli bir ilişkinin olmadığı elde edilmiştir.

4.SONUÇ VE DEĞERLENDIRME

Araştırma bulguları, araştırma konusu olan Avrupa ülkelerinin inovasyon ve ihracat politikaları bakımından birbirinden bağımsız olmadıklarını, belirtilen politikalarda ülkelerin birbirilerinden etkilendiklerini veya ortak politikalara sahip olduklarını göstermektedir. Çalışmada inovasyonla kıyaslandığında ülkeler arasında bağımlılık seviyesinin ihracatta daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Tahmin edilen tesadüfi katsayılar modeli sonuçlarına göre inovasyon değişkenin %1 daha yüksek olması ihracat değişkeninin yaklaşık olarak %17 daha yüksek olmasına neden olmaktadır. İhracat değişkeninin %1 daha yüksek olması ise inovasyon değişkeninin %0,13 daha yüksek olmasına neden olmaktadır. Uzun dönemde inovasyon ile ihracat arasındaki ilişkinin araştırma kapsamındaki 24 ülke için geçerli olduğu bulunmuş, 12 ülke için ise bunun geçerliliğini desteklenememiştir. Türkiye'de de uzun dönemde inovasyon ile ihracat arasında ilişki olmadığı tespit edilmiştir.

Çalışmada Avrupa ülkelerinde ihracatın uzun dönemde inovasyonu etkilediğine yönelik sonuçlar elde edilmiştir. Bu durum öğrenme etkilerinin geçerli olduğunu ve rekabet baskısının firmaları inovasyona yönlendirdiği görüşünü desteklemektedir. Diğer yandan çalışmada elde edilen sonuçlar Posner (1961) ve Vernon'un (1966) görüşlerini desteklemekte ve Avrupa'da ülkelerin hem bireysel olarak hem de küresel iş birlikleri bağlamında uygulayacakları dış ticaret politikalarının inovasyonu etkilediğini göstermektedir.

Elde edilen sonuçlar dikkate alındığında Avrupa ülkelerinin kendi aralarında iş birlikleri ve koordinasyon bağlamında uygulayacakları inovasyon politikalarının ihracatı ve ihracatı destekleme politikalarının da inovasyonu artıracağı sonuçlara neden olacağı düşünülmektedir. Avrupa ülkelerinin çoğunda, inovasyon ve ihracat arasında geri besleme biçiminde bir ilişki bulunmaktadır. Bu bulgu, Avrupa'da dış ticarette yeni sınırlama düzenlemeleri yerine serbestleşmenin hem bireysel anlamda ülkelerin hem de Avrupa ve dünya ekonomisine olumlu katkıları olacağını göstermektedir. Ülkelerinin dış ticarette serbestleşme ve inovasyon faaliyetlerine yönelik teşvikleri eş zamanlı biçimde uygulamalarının yaratacağı etkinin, bağımsız hareket ederek alınacak tedbirlerin etkisinden daha büyük olacağı anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

Aghion, P. ve Howitt, P. (1992), "A Model of Growth through Creative Destruction", Econometrica, Econometric Society, 60(2): 323-351.

Arrow, K. J. (1962). "The Economic Implications of Learning by Doing". Review of Economic Studies, 29: 155-173.

Breitung, J. (2000), "The Local Power of Some Unit Root Tests for Panel Data", Advances in Econometrics, 15: 161-178.

Choi, I. (2001), "Unit Root Tests for Panel Data", Journal of International Money and Finance, 20(2): 249-272.

Grossman, G. M. ve Helpman, E. (1991), "Quality Ladders in the Theory of Growth", The Review of Economic Studies, 58(1): 43-61.

Hadri, K. (2000), "Testing for Stationarity in Heterogeneous Panel Data", Econometric Journal, 3: 148-161.

Haris R. D. F. ve Tzavalis E. (1999), "Inference for Unit Roots in Dynamic Panels Where the Time Dimension is Fixed", Journal of Economics, 91: 201-226.

Im, K., Pesaran, M. ve Shin, Y. (2003), "Testing for Unit Roots in Heterogeneous Panels", Journal of Econometrics, 115: 53-74.

Levin, A., Lin, C. ve Chu, C. (2002), "Unit Root Tests in Panel Data: Asymptotic and Finite-Sample Properties", Journal of Econometrics, 108(1): 1-24.

Levin, A. ve Lin, C. (1992), Unit Root Tests in Panel Data: Asymptotic and Finite-Sample Properties, UC San Diego, Working Paper 92-23.

Maddala, G.S. ve Wu, S. (1999), "Comparative Study of Unit Root Tests With Panel Data and a New Simple Test", Oxford Bulletin of Economics and Statistics, Special Issue, 61:631-652.

Moğol, T. ve Kasal, S. (2018), "Türk Kamu Bütçeleme Sürecinde Arttırımcılık: 1985-2015 Yılları Arası Ekonometrik Analiz", Sakarya İktisat Dergisi, 7(2), 69-91.

Romer, P. M. (1990). "Endogenous Technological Change". *Journal of Political Economy,* 98(5): S71-S102.

Pesaran, M. H. (2007), "A Sample Panel Unit Root Test in the Presence of Cross Section Dependence", Journal of Applied Econometrics, 22(2): 265-312.

Pesaran, M. H. (2004), "General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels", University of Cambridge, Faculty of Economics, Cambridge WP 0435 in Economics.

Posner, M. V. (1961). "International Trade and Technical Change". Oxford Economic Papers, New Series, 13(3), 323-341.

Schumpeter, J. A. (2017), The Theory of Economic Development: An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle, Routledge, New York, USA.

Swamy, P. (1970), Efficient Inference in a Random Coefficient Regression Model, Econometrica, 38(2), 311-323.

Tatoğlu, F. Y. (2017), Panel Zaman Serileri Analizi Stata Uygulamalı, Beta Yayıncılık, İstanbul.

Vernon, R. (1966), "International Investment and International Trade in the Product Cycle", The Quarterly Journal of Economics, 80: 190-207.

TAKİPTEKİ KREDİLERİN BANKAYA ÖZGÜ, FİNANSAL VE MAKROEKONOMİK BELİRLEYİCİLERİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Hasan AYAYDIN [1] Abdulmuttalip PİLATİN [2] Abdulkadir BARUT [3]

ÖZET

Bu çalışmada, 2004-2017 döneminde Türkiye'de faaliyette bulunan 21 bankanın yıllık verileri üzerinden takipteki kredilerin belirleyicileri tespit edilmeye çalışmıştır. Literatürde önerilen bankaya özgü değişkenlerin yanı sıra ülkeye özgü makro finansal ve makro ekonomik değişkenler de eklenmiştir. Çalışmada kullanılan değişkenler, makroekonomik, makro finansal ve bankaya özgü değişkenlerden oluşmaktadır. Makro ekonomik ve makro finansal değişkenler, enflasyon, faiz oranı, döviz kuru, zorunlu karşılık oranı, konut fiyat endeksi, ekonomik büyüme oranı, işsizlik oranı ve bütçe dengesinin, vergi gelirinin, kamu borcunun GSYH oranından oluşmaktadır. Bankaya özgü değişkenler, mevduatın krediye dönüşüm oranı, borç vermede uzmanlaşma, kapitalizasyon, kredi kalitesi, çeşitlendirme, faaliyet etkinliği, aktif kârlılık, özsermaye kârlılığından oluşmaktadır. Çalışmada, takipteki kredilerin toplam aktiflere (NPL1) ve takipteki kredilerin brüt toplam kredilere (NPL2) oranı bağımlı değişken olarak belirlenmiştir. Çalışmada bankaların takipteki alacaklarını etkileyen faktörler statik ve dinamik panel veri analizi yöntemleri ile incelenmiştir. BVU değişkeni modellerin genelinde negatif ve istatistiki olarak anlamlı bulunmuştur. Buna göre, bankalar kredi vermede uzmanlaştıkça takipteki alacakları arttıran kredileri daha iyi takip edebileceklerdir. KAP değişkeni tüm model istatistiki olarak anlamlı ve pozitif olarak tespit edilmiştir, bu bulgu bankaların düşük sermaye ile daha riskli krediler verdiğini göstermekte olup, bu durum takipteki alacakların artmasına neden olmuştur. Panel veri yöntemi ile yapılan analiz sonuçlarına göre bulduğumuz sonuçlar finansal ve ekonomik faktörler belirlenirken politika yapıcılara yardımcı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Banka, Krediler, Takipteki Krediler (Alacaklar)*

BANK SPECIFIC, FINANCIAL AND MACROECONOMIC DETERMINANTS OF NON-PERFORMING LOANS: EVIDENCE FROM TURKEY

ABSTRACT

In this study, determinants of nonperforming loans over the period 2004-2017 annual data for 21 banks operating in Turkey has tried to be determined. In addition to bank-specific variables proposed in the literature, macroeconomic and macroeconomic variables specific to the country have been added. The variables used in the study are macroeconomic, macro financial and bank specific variables. Macro-economic and macro-financial variables consist of inflation, interest rate, exchange rate, reserve requirement ratio, housing price

index, economic growth rate, unemployment rate and budget balance, tax revenue and public debt ratio. Bank-specific variables consist of the loan-to-deposit ratio, specialization in lending, capitalization, credit quality, diversification, activity effectiveness, asset profitability and return on equity. In the study, the ratio of non-performing loans to total assets (NPL1) and non-performing loans to gross total loans (NPL2) was determined as dependent variable. In this study, the factors affecting banks' non-performing loans were analyzed with static and dynamic panel data analysis methods. BVU variable was found to be negative and statistically significant. Accordingly, as banks specialize in lending, they will be able to follow loans that increase non-performing loans. All variables were found to be statistically significant and positive, and this finding indicates that banks give more risky loans with lower capital and this led to an increase in

non-performing loans. According to the results of the analysis done by the panel data method, the results will help the policy makers in determining the financial and economic factors.

Key Words: Bank, Loans, Non-performing Loans (Receivables)

1.GİRİŞ

Çalışmada, Türkiye'de faaliyet gösteren 3 kamu sermayeli mevduat bankası, 8 özel sermayeli mevduat bankası ve 10 Türkiye'de kurulmuş yabancı sermayeli mevduat bankası olmak üzere toplam 21 banka verileri kullanılmıştır. Bankaların 2004-2017 dönemindeki yıllık verileri baz alınarak çalışma yapılmıştır. Türkiye'de toplam 34 mevduat bankası olmasına rağmen bu bankaların 3 tanesi Türkiye'deki şube sayısının 3 ve daha az olması dolayısıyla araştırmaya dahil edilmemiştir. Kalan 10 banka ise araştırmaya konu olan yıllara ait veri yetersizliği nedeniyle çalışmaya dahil edilmemiştir.

Anapara ve faiz ödemeleri 90 gün ve daha fazla gecikmiş olan kredi ve diğer alacaklar bankalar açısından donuk krediler (tahsil edilemeyen alacaklar) arasında sınıflandırılır (IMF, 2006). Anaparanın ve faizin veya ikisinden birinin tahsili, veya ödenmesi gereken tarihten itibaren doksan günden fazla gecikmesi durumunda bu alacaklar tahsil edilemeyen alacak olarak kaydedilir. Dünyada bankalar açısından tahsil edilemeyen alacaklar için 90 günlük süre gecikme sınırı genel olarak kabul görmüştür (Klein, 2013:8).

Türkiye'de, bir kredinin sorunlu krediye dönüşme şartlarının tam olarak net bir şekilde açıklığa kavuşturulması amacıyla BDDK 2001 yılında Resmi Gazete'de, "Bankalarca Karşılık Ayrılacak Kredilerin ve diğer Alacakların Niteliklerinin Belirlenmesi ve Ayrılacak Karşılıklara İlişkin Esas ve Usuller Hakkında" adlı yönetmenlik yayınlamıştır. Bu yönetmeliğe göre; üçüncü grup, dördüncü grup ve beşinci grup krediler tahsili gecikmiş kredi ve alacaklar olarak ifade edilir.

Buna göre üçüncü grup krediler, bankanın kredi müşterisinin borcuna dair verilen teminatlar, borcun ödenme zamanı gelmesine rağmen yetersiz kalıyorsa veya kredinin anapara, faiz veya ikisinden birinin ödenmesi gereken zaman gelmesine rağmen ödenmemiş ve üzerinden ödenmesi gereken vade tarihinden itibaren 90 günden daha fazla zaman geçmiş olan kredi ve diğer alacaklardan(tahsil imkânı sınırlı krediler ve diğer alacaklar) oluşur.

Dördüncü grup krediler (tahsil imkânı şüpheli krediler ve diğer alacaklar), bankanın kredi müşterisinin borcuna dair verilen teminatlar, borcun ödenme zamanı gelmesine rağmen yetersiz kalmış veya kredinin anapara, faiz veya ikisinden birinin ödenmesi, gereken zaman gelmesine rağmen ödenmemiş ve üzerinden 180 günden fazla zaman geçiş olan normalde geri ödenmesi ya da tümüyle tasfiyesi mümkün olmayan kredi ve diğer alacaklardan oluşur.

Yine aynı yönetmenliğe göre beşinci grup krediler (zarar niteliğindeki krediler ve diğer alacaklar), bankanın kredi müşterisinin borcuna dair verilen teminatlar, borcun ödenme zamanı gelmesine rağmen yetersiz kalmış veya kredinin anapara, faiz veya ikisinden birinin ödenmesi, gereken zaman gelmesine rağmen ödenmemiş ve üzerinden 1 seneden daha fazla bir vakit geçmesine rağmen halâ ödenmemiş olan kredi ve diğer alacaklardan oluşur (Resmî Gazete, 2016).

Karşılık Yönetmeliğine göre, anapara veya faizinin veyahut her ikisinin vadesi geldiği tarihten itibaren 90 günden 1 yıla kadar gecikmiş olan ve halâ bankanın tahsil edemediği kredi ve diğer alacaklar 3, 4 ve 5. grup krediler ve diğer alacaklar sınıfı kapsamında değerlendirilir ve sorunlu kredi ve alacaklar olarak tanımlanırlar.

Etkin, iyi işleyen bir bankacılık sistemi ve finansal sistemin kurulabilmesi için, ülke ekonomisinin büyümesini ve gelişmesini destekleme açısından tasarrufların etkin ve verimli bir şekilde yatırımlara kanalize edilebilmesi gerekir. Bununla birlikte, eğer bankalar bu dengeyi iyi bir şekilde kuramaz, daha riskli müşterilere borç vermeye başlar ve etkin şekilde yönetilmezlerse, geri ödenmeyen kredilerin oranı artar. Artan takipteki krediler hem bankacılık sektörünü hem de finansal işleyişi ve etkinliği olumsuz yönde etkiler (Turner, 2010:43).

Son dönemde bankaların tahsil edilemeyen alacakları önem kazanmıştır. Çünkü takipteki alacaklardaki artış bankacılık sisteminde ortaya çıkabilecek bir riskli durumun öncesindeki önemli bir belirti olarak görülmektedir. 2008 küresel finans krizinin göze çarpan bir özelliği de bankaların bilançolarında yer alan takipteki alacakların oransal olarak artmasıydı. Bankacılık sektörünün takipteki alacaklarındaki bu artışlar, bankaları önemli kredi riskleri ile karşı karşıya bırakmaktaydı. Ayrıca takipteki alacaklardaki artış, bankaların yeni kredi sağlama ve şirketleri fonlama yeteneğini de azaltmakta ve dolayısıyla genel ekonomik gidişat üzerinde de olumsuz durumların ortaya çıkmasına neden olabilmekteydi. Hatta bu durum (Barr ve diğ., 1994:425; Kunt ve Detragiache, 2005:80; Reinhart ve Rogoff, 2011:1700) ve gibi yazarlar tarafından, takipteki alacaklardaki artışın bir bankacılık krizinin başlangıcını göstermesi bakımından bir belirti olarak kullanılabileceği şeklinde ifade edilmiştir. Sorge (2004:1), Marcelo ve diğ. (2008:77) ve Buncic and Melecky, (2012:6) ise finansal sistemdeki kırılganlığını test etmek için takipteki alacakların kullanılmasını önermektedir.

Bankalar açısından takipteki kredilerin negatif etkilerinden biri de bankanın karlılığını düşürmesidir. Bankanın 90 günden fazla gecikmiş alacakları artık karşılık ayrılarak takipteki kredilere aktarılır. Bu durum takipteki kredilerin banka tarafından yazılmasına neden olur ve bu durum arttıkça bankanın kârlılığı azalmaya başlar. Bunun yanında, takipteki kredilerin artması nedeniyle bankanın aktif kalitesi de bozulmaya başlar. Dolayısıyla bankanın kredibilitesi de azalır. Bankaların artan takipteki kredileri diğer taraftan bankanın likidite riskinin de artmasına neden olur. Banka, vadesi gelince ödeme yapılmasını beklenen müşteri tarafından ödeme yapılamaması durumunda bankanın bütün nakit akışı bu durumdan olumsuz yönde etkilenir.

Bu sebeple, takipteki alacakları tetikleyen faktörlerin ortaya çıkarılması daha doğru politika amaçlarının belirlenmesi açısından büyük bir öneme sahiptir. Literatürde tahsil edilemeyen alacakların ortaya çıkması bu çalışmada da üzerinde durulduğu üzere bankaya özgü ve ülkeye özgü faktörlerde aranmıştır. Burada ilginç olan dünyanın en büyük ekonomisi konumundaki ABD'de küresel finans krizi öncesinde hiçbir çalışmanın yapılmamış olmasıdır. Krizin ardından bu konuda çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Kriz sonrasında ise ABD'de yapılan çalışmalar sınırlı sayıdadır (Ghosh, 2015; Ghosh, 2017).

2.SETİ VE METODOLOJİ

2.1.Veri Seti

Bu çalışmanın amacı finansal sektörün önemli aktörlerinden olan bankaların takipteki alacaklarını etkileyen firmaya özgü değişkenlerin ve makro ekonomik değişkenlerin tespit edilmesidir. Bu amaçla Borsa İstanbul'da faaliyet gösteren 21 bankanın 2004-2017 dönemi yıllık verileri kullanılarak bankaların takipteki alacaklarını etkileyen faktörler statik ve dinamik panel veri analizi yöntemleri ile incelenmiştir. Çalışmada kullanılan değişkenler ise aşağıda tanımlanmıştır.

Tablo 1. Çalışmada Kullanılan Değişkenler

	İsim	Kod	Tanımlama	Referanslar
Bağımlı Değişkenler	Takipteki Alacaklar	NPL1	Takipteki Alacaklar/ Toplam Aktifler	Reinhart ve Rogoff (2011),
	Takipteki Alacaklar	NP2	Takipteki alacaklar /toplam krediler (brüt)	Messai and Jouini (2013), Nikolaidou and Vogiazas (2014)
Bankalara Özgü Değişkenler	Borç vermede uzmanlaşma	BVU	Toplam Krediler/ Toplam Aktifler	Klein (2013), Espinoza ve Prasad (2010), Louizis vd. (2012**)**
	Kapitalizasyon	KAP	Özsermaye/ Toplam Aktifler	Klein (2013), Louizis ve diğ. (2012), Macit(2012), Makri ve diğ. (2014).
	Kredi kalitesi	KRK	Karşılıklar / Toplam krediler	Sharma and Gounder (2015)
	Çeşitlendirme	CES	Faiz dışı gelir / toplam gelir	Fukuyama and Matousek, (2011) , Ozili, 2017
	Faaliyet etkinliği	FA	Faiz dışı Gider/ Toplam Aktifler	Espinoza and Prasad (2010), Louizis et al. (2012)
	Özsermaye karlılığı	ROE	Net kar / Özsermaye	Sharma and Gounder (2015), Podpiera and Weil, (2008); Abid ve diğ., 2014; Louzis et al., 2012; Makri ve diğ., 2014).
Makro Ekonomik ve Finansal Değişkenler	Faiz oranı	FO	Faiz Oranı	Beck et al. (2015), Berge and Boye (2007)
	Konut fiyat endeksi	KFE	TCMB 2004=100	Ghosh (2015)
	Ekonomik Büyüme	BY	GSYH'nın büyüme oranı	Rinaldi and Sanchis-Arellano (2006), Ghosh, 2015; Louzis et al., 2012; Espinoza and Prasad, 2010).
	İşsizlik	İS	İŞSİZLİK oranı	Messai and Jouini (2013), Rinaldi and Sanchis-Arellano (2006)
	Bütçe dengesi	BD	Bütçe Dengesinin GSYH'ya oranı	A. Dimitrios ve diğ. (2016)
	Vergi geliri	VG	Vergi gelirlerinin GSYH'ya oranı	A. Dimitrios ve diğ. (2016)
Kontrol Değişkeni	Merkez Bankasının Bulunduğu ilin GSYİH	LNMB	Ankara'nın GSYİH'sı	Ghosh (2015) and Messai Jouini (2013).

2.2. Metodoloji

Çalışmada kullanılan modeller ise Ghosh (2017) ve Dimitrios vd. (2016) takip edilerek geliştirilmiştir. GMM yöntemi, gücünün, diğer tahmin edicilerin varsayımlarına uyulmadığı

zaman bile kullanımının etkili olduğu gerçeğine yansıyan çok güçlü ve genel bir tahmin edici yöntemdir. Başka bir deyişle, belirtilen önem koşullarının geçerli olması şartıyla doğru standart hataları ve p değerlerini üretir. Parametre tahminlerinin bir dizi moment koşulu çözülerek yapıldığı basit bir fikir üzerine kuruludur (Cottrell vd.,2019:167).

Model1: $NPL1_{i,t}= a_0 +\beta_1 BVU_{i,t} + \beta_2 KAP_{i,t} + \beta_3 FA_{i,t}+ \beta_4 KRK_{i,t}+ \beta_5 CES_{i,t}+ \beta_6 ROE_{i,t}+ \beta_7 BY_{i,t}+ \beta_8 İS_{i,t}+ \beta_9 VG_{i,t}+ \beta_{10} FO_{i,t}+ \beta_{11} KFE_{,t}+ \beta_{12} BD_{i,t} +e_{i,t}$

Model 2: $NPL1_{i,t}= a_0 +\beta_1 BVU_{i,t} + \beta_2 KAP_{i,t} + \beta_3 FA_{i,t}+ \beta_4 KRK_{i,t}+ \beta_5 CES_{i,t}+ \beta_6 ROE_{i,t}+ \beta_7 BY_{i,t}+ \beta_8 İS_{i,t}+ \beta_9 VG_{i,t}+ \beta_{10} FO_{i,t}+ \beta_{11} KFE_{,}+ \beta_{13} LNMB_{i,t} + e_{i,t}$

Model 3: $NPL2_{i,t}= a_0 +\beta_1 BVU_{i,t} + \beta_2 KAP_{i,t} + \beta_3 FA_{i,t}+ \beta_4 KRK_{i,t}+ \beta_5 CES_{i,t}+ \beta_6 ROE_{i,t}+ \beta_7 BY_{i,t}+ \beta_8 İS_{i,t}+ \beta_9 VG_{i,t}+ \beta_{10} FO_{i,t}+ \beta_{11} KFE_{,t}+ \beta_{12} BD_{i,t} +e_{i,t}$

Model 4: $NPL2_{i,t}= a_0 +\beta_1 BVU_{i,t} + \beta_2 KAP_{i,t} + \beta_3 FA_{i,t}+ \beta_4 KRK_{i,t}+ \beta_5 CES_{i,t}+ \beta_6 ROE_{i,t}+ \beta_7 BY_{i,t}+ \beta_8 İS_{i,t}+ \beta_9 VG_{i,t}+ \beta_{10} FO_{i,t}+ \beta_{11} KFE_{,}+ \beta_{13} LNMB_{i,t} + e_{i,t}$

Model5: $NPL1_{i,t}= a_0+ \beta_1 NPL_{i,t-1}+\beta_2 BVU_{i,t} + \beta_3 KAP_{i,t} + \beta_4 FA_{i,t}+ \beta_5 KRK_{i,t}+ \beta_6 CES_{i,t}+ \beta_7 ROE_{i,t}+ \beta_8 BY_{i,t}+ \beta_9 İS_{i,t}+ \beta_{10} VG_{i,t}+ \beta_{11} FO_{i,t}+ \beta_{12} KFE_{,t}+ \beta_{13} BD_{i,t} +e_{i,t}$

Model 6: $NPL1_{i,t}= a_0+ \beta_1 NPL_{i,t-1}+\beta_2 BVU_{i,t} + \beta_3 KAP_{i,t} + \beta_4 FA_{i,t}+ \beta_5 KRK_{i,t}+ \beta_6 CES_{i,t}+ \beta_7 ROE_{i,t}+ \beta_8 BY_{i,t}+ \beta_9 İS_{i,t}+ \beta_{10} VG_{i,t}+ \beta_{11} FO_{i,t}+ \beta_{12} KFE_{,t}+ \beta_{13} BD_{i,t} + \beta_{14} LNMB_{i,t} +e_{i,t}$

Model 7: $NPL2_{i,t}= a_0+ \beta_1 NPL_{i,t-1}+\beta_2 BVU_{i,t} + \beta_3 KAP_{i,t} + \beta_4 FA_{i,t}+ \beta_5 KRK_{i,t}+ \beta_6 CES_{i,t}+ \beta_7 ROE_{i,t}+ \beta_8 BY_{i,t}+ \beta_9 İS_{i,t}+ \beta_{10} VG_{i,t}+ \beta_{11} FO_{i,t}+ \beta_{12} KFE_{,t}+ \beta_{13} BD_{i,t} +e_{i,t}$

Model 8: $NPL2_{i,t}= a_0+ \beta_1 NPL_{i,t-1}+\beta_2 BVU_{i,t} + \beta_3 KAP_{i,t} + \beta_4 FA_{i,t}+ \beta_5 KRK_{i,t}+ \beta_6 CES_{i,t}+ \beta_7 ROE_{i,t}+ \beta_8 BY_{i,t}+ \beta_9 İS_{i,t}+ \beta_{10} VG_{i,t}+ \beta_{11} FO_{i,t}+ \beta_{12} KFE_{,t}+ \beta_{13} BD_{i,t} + \beta_{14} LNMB_{i,t} +e_{i,t}$

Bu modellerde statik panel veri analizi modellerinden sabit etkiler modeli ve dinamik panel veri analizi modellerinden Arellano ve Bover (1995) sistem GMM modelleri kullanılmıştır.

3.UYGULAMA VE BULGULAR

Bilindiği üzere panel veri analizlerinde serilerin durağanlık özelliğine sahip olması gerekmektedir. Bu nedenle çalışmada öncelikle değişkenlerin durağanlıkları incelenmiştir. Çünkü durağan olmayan seriler sahte regresyon durumunu ortaya çıkardığından bulunan sonuçların yanlış olmasına neden olabilmektedir. Bu nedenle Im, Peseran ve Shin panel birim kök analizi ile değişkenlerin durağanlığı test edilmiştir ve raporlanmıştır.

Im, Peseran ve Shin (IPS) panel birim kök analizi sonuçlarına göre VG, LNMB ve KFE değişkenleri seviye değerinde birim köklü olduğu geriye kalan değişkenlerin ise seviye değerinde durağan oldukları tespit edilmiştir. VG, LNMB ve KFE değişkenleri ise birinci farkları alındıktan sonra durağan hale gelmiştir.

Tablo 2. Im, Pesaran ve Shin Panel Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	**I(0)**	**I(1)**
NPL1	-2.537***	-
NPL2	-5.384***	-
BVU	-5.351***	-
KAP	-4.307***	-
FA	-6.353***	-
KRK	-6.539	-
CES	-4.307	-
ROE	-4.670***	-
BY	-20.804***	-
İS	-4.007***	-
VG	-2.075	-8.487***
FO	-17.571***	-
KFE	0.612	-3.398***
BD	-49.797**	-
LNMB	6.037	-5.676

Not:***,**,* Değişkenlerin sırası ile %1,%5 ve %10 önem düzeyinde durağan olduklarını ifade etmektedir.

Model 1 sonuçlarına göre; borç vermede uzmanlaşma takipteki alacakları negatif yönlü etkilerken, kapitalizasyon, kredi kalitesi, karlılık, konut fiyat endeksi, işsizlik, faiz oranı ve vergi gelirleri takipteki alacakları pozitif yönlü etkilemiştir. Çeşitlendirme, faaliyet etkinliği, ekonomik büyüme, bütçe dengesi ise takipteki alacakları istatistiki olarak etkilememiştir. Model 2 sonuçlarına göre; Borç vermede uzmanlaşma takipteki alacakları negatif yönlü etkilerken, kapitilizasyon, kredi kalitesi, karlılık, konut fiyat endeksi, işsizlik ve vergi gelirleri takipteki alacakları pozitif yönlü etkilemiştir. Çeşitlendirme, faaliyet etkinliği, ekonomik büyüme, bütçe dengesi ve kontrol değişkeni olarak eklenen Merkez bankasının bulunduğu ilin GSYİH'ı ise takipteki alacakları istatistiki olarak etkilememiştir. Model 3 ve model 4 ise Takipteki alacaklar/toplam krediler (brüt) bağımlı değişken olarak modele eklenmiş ve elde edilen bulguların model 1 ve model 2 yi desteklediği tespit edilmiştir. Model 5, 6, 7 ve 8 ise dinamik panel modellerinden sistem GMM ile tahmin edilmiştir. Model 5 sonuçlarına göre; kapitilizasyon, kredi kalitesi ve işsizlik takipteki alacakları pozitif yönlü etkilemişken, geriye kalan değişkenlerin anlamsız olduğu tespit edilmiştir. Diğer yandan takipteki alacakların kendisinin bir gecikmeli halinden ise pozitif yönlü etkilendiği tespit edilmiştir. Model 6, 7 ve 8 sonuçları benzer olup bu sonuçlara göre göre ise borç vermede uzmanlaşma takipteki alacakları negatif yönlü etkilerken, kapitalizasyon, kredi kalitesi faiz oranı ve işsizlik takipteki alacakları pozitif yönlü etkilemektedir.

Tablo 3. Analiz Sonuçları

	Sabit Etkiler Modeli Sonuçları				Sistem GMM sonuçları			
	Model1	Model2	Model3	Model4	Model5	Model6	Model7	Model8
NPL_{-1}	-	-	-	-	0.247***	0.065	0.192*	0.157
					[0.130]	[0.168]	[0.119]	[0.148]
BVU	-0.019***	-0.019***	-0.109***	-0.108***	0.008	-0.017*	-0.046***	-0.051***
	[0.006]	[0.006]	[0.14]	[0.14]	[0.008]	[0.010]	[0.012]	[0.014]
KAP	0.078***	0.067***	0.112*	0.087*	0.063**	0.097**	0.198***	0.167***
	[0.026]	[0.027]	[0.060]	[0.062]	[0.031]	[0.038]	[0.047]	[0.055]
KRK	0.971***	0.972***	2.051***	2.054***	0.538*	0.181*	0.521*	0.551*
	[0.100]	[0.100]	[0.226]	[0.225]	[0.292]	[0.364]	[0.506]	[0.537]
CES	-0.005	-0.005	-0.011	-0.010	-0.009	-0.001	-0.001	-0.003
	[0.009]	[0.009]	[0.020]	[0.020]	[0.007]	[0.009]	[0.008]	[0.008]
FA	0.124	0.122	0.317	0.313	0.141	0.004	0.129	0.498
	[0.083]	[0.094]	[0.199]	[0.199]	[0.121]	[0.159]	[0.361]	[0.437]
ROE	0.013**	0.014**	0.032**	0.033**	0.010	-0.005	0.010	0.002
	[0.006]	[0.006]	[0.013]	[0.013]	[0.013]	[0.016]	[0.013]	[0.017]
VG	58.284***	35.497*	134.972***	82.363*	8.306	20.259	18.175	20.347
	[19.573]	[25.315]	[44.183]	[57.131]	[13.360]	[15.179]	[22.116]	[22.971]
FO	0.006**	0.006**	0.031**	0.031**	0.001	0.0006	0.016*	0.019**
	[0.002]	[0.002]	[0.006]	[0.006]	[0.002]	[0.002]	[0.009]	[0.009]
D.KFE	0.034***	0.032***	0.069***	0.065***	0.004	0.007	-0.011	-0.010
	[0.009]	[0.009]	[0.020]	[0.021]	[0.009]	[0.012]	[0.013]	[0.014]
EB	0.020	0.066*	0.047	0.154*	-0.012	-0.012	-0.045	-0.003
	[0.023]	[0.040]	[0.052]	[0.090]	[0.025]	[0.025]	[0.037]	[0.059]
İS	0.256***	0.245***	0.483***	0.458***	0.155***	0.167***	0.368***	0.358***
	[0.053]	[0.054]	[0.121]	[0.122]	[0.520]	[0.053]	[0.087]	[0.082]
BD	-0.032	0.001	-0.090	-0.011	-0.013	-0.030	-0.013	0.031
	[0.036]	[0.043]	[0.083]	[0.099]	[0.019]	[0.022]	[0.019]	[0.044]
LNMB	-	-4.319	-	-5.360	-	-3.162**	-	-4.150
		[3.052]		[3.547]		[1.473]		[4.748]
C	-12.681***	-8.144*	-24.888***	-14.435	-2.206	-1.359*	-1.411	-0.548
	[3.279]	[4.581]	[7.402]	[10.339]	[0.702]	[0.821]	[1.119]	[1.235]
R^2	0.54	0.55	0.54	0.54	-	-	-	-
F	23.18	21.64	24.15	22.55	-	-	-	-
Prob. > F	0.000***	0.000***	0.000***	0.000***	-	-	-	-
Wald chi2	-	-	-	-	1056.51	1065.83	1511.77	1583.18
Prob > chi2	-	-	-	-	0.000***	0.000***	0.000***	0.000***
AR(1)	-	-	-	-	-1.313(0.189)	-0.392(0.694)	-0.601(0.547)	-0.294(0.768)
AR(2)					0.122 (0.902)	-0.181 (0.856)	-0.984 (0.370)	-0.790 (0.429)
Sargan Test					6.595 (1.000)	4.192 (1.000)	6.849 (1.000)	6.728 (1.000)

Not: ***,**,* sırası ile değişkenlerin %1, %5 ve %10 önem düzeyinde anlamlı olduğunu, [ ] ise standart hatayı göstermektedir. AR(1) ve AR(2) dinamik modellerde otokorelasyon sorunu olmadığını, Sargan testi ise yine dinamik modellerde içsellik sorunu olmadığını göstermektedir.

Bulgular genel olarak değerlendirildiğinde; BVU değişkeni modellerin genelinde negatif ve istatistiki olarak anlamlı bulunmuştur. Bu bulguya göre bankalar kredi vermede uzmanlaştıkça takipteki alacakların arttıran kredileri daha iyi takip edebileceklerdir. KAP (Özsermaye/ Toplam

Aktifler) değişkeni tüm modelde istatistiki olarak anlamlı ve pozitif olarak tespit edilmiştir. Bu bulgu bankaların düşük sermaye ile riskli krediler verdiğini göstermekte olup, bu durum takipteki alacakların artmasına neden olduğuna işaret etmektedir.

Kredi Kalitesi (Karşılıklar / Toplam krediler) değişkeni ise tüm modellerde pozitif ve istatistiki olarak anlamlı olarak tespit edilmiştir. Bu bulgu ise kredi kalitesinin düşük olduğunu, bu nedenle riskin artığını ve bu durumun ise takipteki alçakların artmasına neden olduğu tespit edilmiştir. Faiz oranı ve İşsizlik değişkenleri modellerin genelinde pozitif ve anlamlı olarak tespit edilmiş olup, bu bulgu faiz oranlarında ve işsizlikte ortaya çıkan artışların takipteki alacakları artırdığını göstermektedir.

Çeşitlendirme değişkeninin modellerin tümünde istatistiki olarak anlamsız olduğu tespit edilmiştir. Buna göre bankalarca çeşitlendirmenin iyi yapılamadığının bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Konut Fiyat Endeksi ve Özsermaye Kârlılığı değişkenlerinin modellerin yarısında takipteki alacakları artırdığı tespit edilmiş olup, bu bulgu bankalarının sermayelerinin düşük olmasının bir sonucu olarak ortaya çıktığı düşünülmektedir, yine konut fiyat endeksinde gelen artışın takipteki alacakları artırması ise beklenen bir bulgu olarak değerlendirilebilir.

4. SONUÇ

Çalışmada, Türkiye'deki bankaların takipteki kredilerini etkileyen faktörler incelenmiştir. Bu doğrultuda takipteki kredileri etkileyen faktörler bankaya özgü, makro ekonomik ve makro finansal açılardan incelenmeye çalışılmıştır. Bu noktada, Türkiye'de faaliyet gösteren 3 kamu sermayeli mevduat bankası, 8 özel sermayeli mevduat bankası ve 10 Türkiye'de kurulmuş yabancı sermayeli mevduat bankası olmak üzere toplam 21 banka verileri kullanılmıştır. Bankaların 2004-2017 dönemindeki yıllık bilanço verileri TBB'nin yayınladığı rakamlar baz alınarak çalışma yapılmıştır. Türkiye'deki toplam mevduat bankası sayısı 34 olmasına rağmen bu bankaların 3 tanesinin Türkiye'deki şube sayısının 3 ve daha az olması nedeniyle bu bankalar araştırmaya dahil edilmemiştir. Kalan 10 banka ise araştırmaya konu olan yıllar itibariyle yeterli veriyi sağlayamadığı ve Türkiye genelinde yaygın bankacılık faaliyetleri sürdürmediği için çalışmaya dahil edilmemiştir.

Çalışmada, BVU değişkeni modellerin genelinde negatif ve istatistiki olarak anlamlı bulunmuştur. Yani bankalar kredi vermede uzmanlaştıkça takipteki alacakları arttıran kredileri daha iyi takip edebileceklerdir. KAP (Özsermaye/ Toplam Aktifler) değişkeni tüm modelde istatistiki olarak anlamlı ve pozitif olarak tespit edilmiştir. Bu bulgu bankaların düşük sermaye ile riskli krediler verdiğini göstermekte olup, bu durum takipteki alacakların artmasına neden olduğuna işaret etmektedir. Kredi Kalitesi (Karşılıklar / Toplam krediler) değişkeni ise tüm modellerde pozitif ve istatistiki olarak anlamlı olarak tespit edilmiştir. Bu bulgu, kredi kalitesinin düşük olduğunu, bu nedenle riskin artığını ve bu nedenle de takipteki alçakların artması sonucunu doğurduğu tespit edilmiştir.

Çeşitlendirme değişkeninin modellerin tümünde istatistiki olarak anlamsız olduğu tespit edilmiştir. Bu durum bankalarca çeşitlendirmenin iyi yapılamadığının veya toplam gelirler içerisinde faiz dışı gelirlerin payının oldukça düşük olduğunun bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Konut Fiyat Endeksi ve Özsermaye Kârlılığı değişkenlerinin modellerin yarısında takipteki alacakları artırdığı tespit edilmiştir. Bu bulgunun bankalarının sermayelerinin düşük olmasının bir sonucu olarak ortaya çıktığı düşünülmektedir, yine konut fiyat endeksinde ortaya çıkan artışın takipteki alacakları artırması ise beklenen bir bulgu olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

Abid, L., Ouertani, M.N. and Zouari-Ghorbel, S. (2014). "Macroeconomic and bank specific determinants of household's non-performing loans in Tunisia: a dynamic panel data", Procedia Economics and Finance, 13, pp. 58-68.

Arellano, M. and Bover, O. (1995). "Another look at the instrumental variable estimation of error-components models", Journal of Econometrics, 68: 29–52.

Barr, R.S., Seifor, L.M. and Siems, T.F. (1994). "Forecasting bank failure: a non-parametric frontier estimation approach", Recherches Economiques de Louvain/Louvain Economic Review, 60 (4), 417-429.

Beck, R., Jakubik, P. and Piloiu, A. (2015), "Key Determinants Of Non-Performing Loans: New Evidence Froma Global Sample", Open Economies Review, 26(3), 525-550.

Buncic, D. and Melecky, M. (2012), "Macro Prudential Stress Testing Of Credit Risk – A Practical Approach For Policymakers", World Bank policy research paper, 5936.

Cottrell, R. Lucchetti, (2016). Gretl User's Guide: Gnu Regression, Econometrics And Time-Series Library, GNU Free Documentation License.

Demirgüç-Kunt, A. ve Detragiache, E. (2005). "Cross-country Empirical Studies of Systemic Bank Distress: A Survey", National Institute Economic Review,192, 68-83.

Dimitrios, A., Helen, L., Mike, T. (2016). "Determinants of non-performing loans: Evidence from Euro-area countries", Finance Research Letters 18, 116–119

Espinoza, R., & Prasad, A. (2010). Nonperforming Loans in the GCC Banking System and their Macroeconomic Effects. IMF Working Paper WP/10/224. Washington: International Monetary Fund.

Fukuyama, H., Matousek, R., (2011). "Efficiency of Turkish banking: two-stage network system. Variable returns to scale model", J. Int. Financ. Mark. Inst. Money 21(1), 75–91.

Ghosh, A., (2015). "Banking-industry specific and regional economic determinants of non-performing loans: evidence from US states", J. Financ. Stab. 20, 93–104.

Ghosh, A., (2017). "Sector-Specific Analysis Of Non-Performing Loans İn The US Banking System And Their Macroeconomic İmpact", Journal of Economics and Business, 93, 29-45.

IMF (2006), "The financial soundness indicators compilation guide of march 2006", available at: www.imf.org/external/pubs/ft/fsi/guide/2006/ [19.03.2019]

Klein, N., (2013). Non-performing loans in CESEE: determinants and impact on macroeconomic performance, IMF Working Paper No. 13/72.

Louzis, D.P. , Vouildis, A.T. , Metaxas, V.L., (2012). "Macroeconomic and bank-specific determinants of non-performing loans in Greece: a comparative study of mortgage, business and consumer loan portfolios", J. Banking Finance 36 (4), 1012–1027.

Macit, F.. (2012). "What Determines the Non-Performing Loans Ratio: Evidence from Turkish Commercial Banks", Center for Economic Analyses Journal of Economics, 13: 33–39.

Makri, V., Tsagkanos, A., Bellas, A. (2014). "Determinants of Non-performing loans: the case of eurozone", Panoeconomicus 61, 193–206.

Marcelo, A., Rodriguez, A. and Trucharte, C. (2008), "Stress Testing And Their Contribution To Financial Stability", Journal of Banking Regulations, Vol. 9 No. 2, pp. 65-81.

Messai, A. S., & Jouini, F. (2013). "Micro And Macro Determinants Of Non-Performing Loans", International Journal of Economics and Financial Issues, 3, 852–860.

Nikolaidou E., Vogiazas S. (2014). "Credit Risk Determinants For The Bulgaria Banking System", International Advance Economics Research, 20, 87-102.

Ozili, P.K. (2017). "Bank Earnings Management And İncome Smoothing Using Commission And Fee İncome: A European Context", International Journal of Managerial Finance, Vol. 13 No. 4, pp. 419-439.

Ozili, P.K., (2019). "Non-Performing Loans And Financial Development: New Evidence", The Journal of Risk Finance, 20(1), 59-81. https://doi.org/10.1108/JRF-07-2017-0112

Podpiera, J. and Weil, L., (2008), "Bad luck or bad management? Emerging banking market experience", Journal of Financial Stability, Vol. 4 No. 2, pp. 135-148.

Reinhart, C. , Rogoff, K., (2011). "From financial crash to debt crisis". Am. Econ. Rev. 101 (5), 1676–1706 .

Resmi Gazete, http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=7.5.22599&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=kredilerin%20s%C4%B1n%C4%B1fland%C4%B1r%C4%B1lmas%C4%B1 [22.03.2019]

Rinaldi, L. ve Sanchis-Arellano A. (2006), "Household debt sustainability: what explains household non-performing loans? An Empirical Analysis", ECB Working Paper.

Sharma, P. and Gounder, N. (2015), "Resilient through the GFC and beyond: what drives bank profitability in small open Pacific economies?", Journal of Asia-Pacific Business, Vol. 16 No. 3, pp. 191-209.

Sorge, M., (2004), "Stress-Testing Financial Systems: An Overview Of Current Methodologies", BIS Working Paper No. 165.

Turner, A. (2010), "What do banks do? Why do credit booms and busts occur and what can we do about it?", in Turner, A., Haldane, A., Woolley, P., Wadhwani, S., Goodhart, C., Smithers, A., Large, A., Kay, J., Wolf, M., Boone, P., Johnson, S. and Layard, R. (Eds), The Future of Finance: The LSE Report, London School of Economics and Political Science, 5-86, available at: https://harr123et. files.wordpress.com/2010/07/futureoffinance5.pdf.

AR-GE HARCAMALARI PİYASA DEĞERİ/DEFTER DEĞERİNİ,FİYAT KAZANÇ ORANINI ve HİSSE BAŞINA KARI ETKİLER Mİ? : BİST TEKNOLOJİ ENDEKSİ (XUTEK) UYGULAMASI

Hasan AYAYDIN********, Abdulmuttalip PİLATİN** , Abdulkadir BARUT *** , Fahrettin PALA ****

ÖZET

Çalışmada, 2008-2018 dönemine verileri kullanarak BİST Teknoloji Endeksi'nde işlem gören firmalar için araştırma ve geliştirme (Ar-Ge) harcamaları ile piyasa değeri / defter değeri, hisse başına kâr ve fiyat kazanç oranı arasındaki uzun dönemli ilişkiyi incelemektir. Bu amaçla çalışmada, panel birim kök testleri, yatay kesit bağımlılık testleri ve statik ve dinamik panel veri analizi yöntemleri kullanılmıştır. Çalışmada oluşturulan modellerin uzun dönemde eşbütünleşik olduğu tespit edilmiştir. Yapılan analiz sonuçları, Ar-Ge yatırımları ile fiyat kazanç oranı ve hisse başına kâr arasında pozitif bir ilişki olduğunu ortaya çıkarırken PD/DD oranı ile Ar-Ge yatırımları değişkeni arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu ve Ar-Ge yatırımlarının PD/DD oranını arttırdığı tespit edilmiştir. Bu sonuçlar özellikle teknoloji şirketleri açısından Ar-Ge harcamalarının etkisini göstermesi bakımından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Banka, Krediler, Takipteki Krediler (Alacaklar)

DO R&D EXPENDITURES EFFECT ON MARKET VALUE / BOOK VALUE EARNINGS PER SHARE? EVIDENCE FROM BIST TECHNOLOGY INDEX (XUTEK) FIRMS

ABSTRACT

The aim of this study is to examine the long-term relationship between research and development (R & D) expenditures and market value / book value, earnings per share and price earning ratio for the firms quoted in the BIST Technology Index using data from the period of 2008-2018. For this purpose, panel unit root tests, horizontal section dependency tests and static and dynamic panel data analysis methods were used. It is determined that the models formed in the study are co-operative in the long run. The results of the analysis indicated that there is a positive relationship between R & D investments and price gain ratio and per share. It was found that there was a significant and positive relationship between PD / DD ratio and R & D investments and R & D investments increased the PD / DD ratio. These results are particularly important in terms of the impact of R & D expenditures on technology companies.

Key Words: *Bank, Loans, Non-performing Loans (Receivables)*

********** Doç. Dr. Gümüşhane Üniversitesi, İ.İ.B.F. hayaydin61@gumushane.edu.tr
** Öğr.Gör. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, FUBYO. abdulmuttalip.pilatin@erdogan.edu.tr
*** Öğr.Gör.Dr. Harran Üniversitesi, Siverek MYO. kadirbarut@harran.edu.tr
**** Öğr.Gör. Gümüşhane Üniversitesi, KADMYO. fahrettinpala@gumushane.edu.tr

1. GİRİŞ

Küreselleşmenin arttığı ve küreselleşmenin getirdiği yüksek düzeyli rekabet ortamında, şirketler faaliyetlerini ve kârlılıklarını devam ettirebilmek için daha fazla bilim ve teknoloji odaklı faaliyetler içerisine girmek durumunda kalmıştır. Bu noktada küreselleşen dünyada daha uzun dönemli bir faaliyet etkinliği sağlanabilmesi açısından büyüme, işletmelerin ne kadar bir yenilik kapasitesine sahip olduğu, bu imkânları arttırmak için ne kadar harcama yaptığı ve bunların sonucunda ne kadar yeni ürün ve fikirlerin ortaya çıktığı ile ilişkilidir (Ünal ve Seçilmiş, 2013: 13). Dolayısıyla firmaların yenilik yaparak rakiplerine karşı üstünlük sağlayabilmeleri, satışlarını artırabilmeleri, kârlarını maksimize edebilmeleri ve borsadaki değerlerini arttırabilmesi için yeniliğe ve yenileşmeye yönelmeleri gerekmektedir.

Ekonomik ve teknolojik olarak hızla değişen aktif bir ekonomi içerisinde faaliyet gösteren firmaların faaliyetlerini sürdürebilmeleri ve arzu ettikleri hedeflerine varabilmeleri için, sürekli olarak devam eden bir yenilik yapma gereğini ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle işletmeler, planlı ve belirli amaçlara yönelik olarak Ar-Ge faaliyetleri ile yenilik yapma çalışmalarına odaklanırlar. Bunun yanı sıra, işletmeler Ar-Ge faaliyetleri sonucunda ortaya çıkan ürünlerle rekabet üstünlüğü sağlayarak rakiplerine göre yerel ve uluslararası piyasalarda rekabet avantajı elde ederler. Böylece Ar-Ge faaliyetleriyle birlikte planladıkları hedeflere daha kolay ulaşma imkânı elde edebilirler.

Teknoloji, bilgi, yazılım ve üretim teknolojisinde ortaya çıkan gelişmeler, piyasadaki faaliyetlerini devam ettirme ve diğer firmalara göre daha fazla pazar payı sağlama amacı olan firmaların Ar-Ge faaliyetlerine daha fazla ağırlık vermesine yol açmıştır. Firmaların Ar-Ge faaliyetlerine önem vermelerinin sebepleri arasında, teknolojik gelişmeleri kullanarak yeni ürün ve hizmetler geliştirerek inovatif ürünler piyasaya sürmek, üretim giderlerini kısmak, satış ve kârlılığı arttırmak sayılabilir. Uzun vadede bunu başarabilen işletmeler, firma değerini de arttırabilmektedir (Akdoğan ve Sevilengül, 2007:594; Ayaydın ve Karaaslan, 2014:55; Polat ve Elmas, 2016:477; Akgün ve Akgün, 2016:2).

Teknolojiye dayalı üretim, firmaların ürünlerindeki kalite ve yenilik düzeyinin artmasına, üretim maliyetlerinin düşmesine ve dolayısıyla işletmelerin rekabet etme derecesini arttırmanın yanı sıra Ar-Ge yatırımların yapısından kaynaklı olarak yüksek bir risk ve belirsizlik de içerir (Holmstrom, 1989;309). Bu noktadan yola çıkarak Ar-Ge harcamalarının hisse senedi getirilerini ve hisse senedinde ortaya çıkan fiyat hareketlerini ve yönlerini etkileyebilecek firmaya özgü dikkat çeken önemli faktörlerden olduğu söylenebilir. Yapılan çalışmalarda genellikle yatırımcılar, işletmelerin Ar-Ge yatırımlarından gelecekte bir fayda elde etmeyi bekledikleri ve bu nedenle Ar-Ge harcamalarını olumlu olarak algıladıkları ortaya çıkmıştır. Yani yapılan çalışmalarda Ar-Ge harcamaları ile firma değeri belirleyen göstergeler açısından arada pozitif ve istatistiksel açıdan anlamlı sonuçlar olduğu görülmüştür (Al-Horani ve diğerleri, 2003; Chambers ve diğerleri 2004; Eberhart ve diğerleri 2004; Anagnostopoulou ve Levis 2008; Topaloğlu vd., 2017).

Türkiye'de yeterli olmasa da bazı firmaların Ar-Ge departmanı oluşturdukları ve Ar-Ge faaliyetlerine her yıl belli bir oranda pay ayırdıkları bilinmektedir. Ar-Ge faaliyetleri için yapılan harcamaların firmaların performansları üzerinde nasıl bir etkiye neden olduğu muhasebe ve finans literatüründe üzerinde çokça çalışılmış bir konudur (Karacaer vd., 2009:82; Kocamış ve Güngör, 2014:129; Ayaydın ve Karaaslan 2014:46).

Dünya'da da en fazla Ar-Ge harcaması yapan ülkeler incelendiğinde işletmelerin araştırma ve geliştirmeye dayalı faaliyetler için harcama yapan şirketlerin arasında en büyük payı teknoloji sektöründe yer alan şirketlerin aldığı görülmektedir (OECD Dijital Ekonomi Görünümü, 2017;125). OECD ülkelerinde bu harcamaların toplamı Ar-Ge harcamaları içerisinde payı yaklaşık

olarak % 24'ken, GSYH içerisindeki payı ise % 0,4'e yakındır. 2015 yılında özellikle bilgi ve iletişim teknolojileriyle ilgili araştırma geliştirmeye dayalı işletme harcamalarının GSYH'ya oranı Çin'de %1,77, Kore'de %1,73, İsrail'de %1,61, Finlandiya'da ise %1,04 olarak gerçekleşmiştir. Dünyada teknoloji sektöründe yapılan AR-GE harcamaları toplam AR-GE harcamalarının %50'sinden daha fazla bir paya sahiptir (OECD Dijital Ekonomi Görünümü, 2017;126-128).

Dünyada olduğu gibi Türkiye'de de toplam AR-GE harcamaları büyük oranda teknoloji sektöründe faaliyette bulunan şirketler tarafından yapılmaktadır (OECD Dijital Ekonomi Görünümü, 2017;130). Bu çalışmada da özellikle BİST'te Teknoloji Endeksi'nde işlem gören şirketler açısından Ar-Ge harcamalarının firmaların hisse senedi değerlemede kullanılan bazı oranlara etkileri araştırılmıştır. Yeni ürün veya hizmetlerin geliştirilmesi yoluyla rekabet üstünlüğü ve satışların arttırılması ve bunun devamlılığını sağlayabilmek açısından yapılan Ar-Ge harcamalarının, cari ve ileriki dönemlerde firmalar açısından net kâr artışı ve yatırımcılar açısından ise hisse başına düşen kâr ve bu kârdaki artışlar şeklinde geri dönmesi beklenir (Yücel ve Ahmetoğulları, 2015:89). Ar-Ge harcamaları yapılarak hedeflenen bir sonuç değildir çünkü Ar-Ge harcamaları ile ulaşılmak istenen durum aslında uzun vadeli bir süreçten oluşmaktadır. İşletmeler bu süreçte hep daha iyisini, ucuzunu, özelliklisini vb. daha nitelikli ürün ve hizmetleri ortaya çıkarmak için uğraşırlar.

2.VERİ SETİ ve METODOLOJİ

2.1. Veri Seti

Çalışmada, Ar-Ge harcamaları ile hisse başı kâr, piyasa değeri/defter değeri ve fiyat kazanç oranı arasındaki incelenmiştir. Çalışma, Borsa İstanbul'da işlem gören ve Teknoloji Endeksi (XUTEK) içerisinde yer alan 7 işletme (ALCTL, ASELS, KAREL, LINK, LOGO, NETAS, TTKOM) üzerine yapılmıştır. 2008-2018 yıllarını kapsayan veri seti için panel veri modelleri uygulanmıştır. Aslında BİST Teknoloji endeksinde 16 firma işlem görmesine rağmen bunlardan sadece 7 tanesi çalışmaya dahil edilmiştir. Araştırmaya konu olan yıllar itibariyle bazı firmaların 2008 yılından sonra borsaya kote olması nedeniyle diğer firmalar ise Ar-Ge harcaması olmamaları nedeniyle bu firmalar araştırmaya dahil edilmemiştir.

BİST'te Teknoloji Endeksi'nde yer alan firmaların araştırmaya dahil edilme nedeni, Ar-Ge'ye yönelik faaliyetlerin firmadan firmaya değişmesi ve özellikle teknoloji yoğun firmalarda yatırım yapılma olasılığının ve firma açısından pozitif çıktı oranlarının daha yüksek olmasıdır (Ayaydın ve Karaaslan, 2014:50; Demirhan ve Aracıoğlu, 2017:199; OECD, 2017;126). Şirketlere ilgili kullanılacak olan veriler Kamuoyunu Aydınlatma Platformu'nun (KAP) internet sitesinde (www.kap.gov.tr) yayınlanması zorunlu olan finansal tablolardan ve Finnet veri tabanından elde edilmiştir. Çalışmada kullanılan değişkenlerle ilgili veriler firmaların yıllık bilanço rakamlarından oluşmaktadır.

Çalışmada ilgili dönem içerisinde teknoloji endeksindeki (XUTEK) yer alan ve sağlıklı verilere sahip 7 firmanı belirlenmiş olup Tablo 1'de bu firmalara ait kullanılan değişkenlerle ilgili bilgiler sunulmuştur.

Bu çalışmanın amacı, Borsa İstanbul Teknoloji Endeksi içerisinde yer alan 7 şirketin Ar-Ge harcamalarının hisse başına kâr, piyasa değeri/defter değeri ve fiyat kazanç oranına olan etkisinin 2008-2018 dönemi için incelenmesidir. Çalışmada kullanılan değişkenler tablo 1'de verildiği gibidir.

Tablo 1. Çalışmada Kullanılan Değişkenler

	Değişken	Tanımlama	Kod
Bağımlı Değişkenler	Hisse Başı Kâr	Net Kar / Hisse Senedi Sayısı	HBK
	Piyasa Değeri/ Defter Değeri	(Hisse Senedi fiyatı x Hisse Senedi Sayısı) / Özkaynak	PD/DD
	Fiyat Kazanç Oranı	Hisse Senedi Fiyatı/ Hisse Başına Kar	F/K
Firmalara Özgü Değişkenler	Ar-Ge	Ar-Ge Harcamalarının Logaritması	LNARGE
	Maddi Olmayan Duran Varlık	Maddi Olmayan Duran Varlıkların Logaritması	LNMODV
	Kaldıraç Oranı	Toplam Borç/Toplam Aktif	KAL
	AR-GE Yoğunluğu	Ar-Ge harcamaları/Net Satışlar	ARGE YOG.

2.2. Metodoloji

Bu çalışmada ekonometrik analiz tekniği olarak panel veri yöntemi tercih edilmiş ve aşağıdaki ekonometrik model (1), model (2) ve model (3) tahmin edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada Kullanılan modeller ise aşağıdaki gibidir;

Model 1= $F/K_{it} = a_0 + \beta_1 LNARGE_{it} + \beta_2 LNMODV_{it} + \beta_3 KAL_{it} + \beta_4 ARGEYOG_{it} + e_{it}$

Model 2= $HBK_{it} = a_0 + \beta_1 LNARGE_{it} + \beta_2 LNMODV_{it} + \beta_3 KAL_{it} + \beta_4 ARGEYOG_{it} + e_{it}$

Model 3= $PD/DD_{it} = a_0 + \beta_1 LNARGE_{it} + \beta_2 LNMODV_{it} + \beta_3 KAL_{it} + \beta_4 ARGEYOG_{it} + e_{it}$

3. UYGULAMA VE BULGULAR

Tablo 2'de değişkenlerin yatay kesit bağımlılığı içerip içermediği Breusch-Pagan LM, Pesaran scaled LM, Bias-corrected scaled LM ve Pesaran CD testleri yapılmıştır. Bu testlerde prob. değerinin %5'ten küçük olması yatay kesit bağımlılığının olduğunu ifade etmektedir. Prob. değerinin %5'ten büyük olması ise yatay kesit bağımlığının olmadığını ifade etmektedir. Analiz bulgularına göre; F/K, PD/DD ve HBK değişkenleri genel olarak yatay kesit bağımlılığı içermiyorken, diğer değişkenlerin genel olarak yatay kesit bağımlılığı içerdiği tespit edilmiştir.

Tablo 2. Değişken Bazında Yatay Kesit Bağımlılığının İncelenmesi

		Stat.	Prob.
F/K	Breusch-Pagan LM	31.60856	0.0641
	Pesaran scaled LM	0.556812	0.5777
	Bias-corrected scaled LM	0.167923	0.8666
	Pesaran CD	-0.292787	0.7697
HBK	Breusch-Pagan LM	32.43837	0.0528
	Pesaran scaled LM	0.684856	0.4934
	Bias-corrected scaled LM	0.295967	0.7673
	Pesaran CD	-0.481353	0.6303
PD/DD	Breusch-Pagan LM	27.94729	0.1417
	Pesaran scaled LM	-0.008133	0.9935
	Bias-corrected scaled LM	-0.397022	0.6914
	Pesaran CD	-0.436846	0.6622
LNARGE	Breusch-Pagan LM	75.16617	0.0000***
	Pesaran scaled LM	7.277898	0.0000***
	Bias-corrected scaled LM	6.889009	0.0000***
	Pesaran CD	-1.170566	0.2418
LNMODV	Breusch-Pagan LM	46.45668	0.0011***
	Pesaran scaled LM	2.847928	0.0044***
	Bias-corrected scaled LM	2.459039	0.0139**
	Pesaran CD	-1.794653	0.0727
KAL	Breusch-Pagan LM	51.72824	0.0002***
	Pesaran scaled LM	3.661347	0.0003***
	Bias-corrected scaled LM	3.272458	0.0011***
	Pesaran CD	0.054314	0.9567
ARGE YOG.	Breusch-Pagan LM	49.33131	0.0005***
	Pesaran scaled LM	3.291492	0.0010***
	Bias-corrected scaled LM	2.902603	0.0037***
	Pesaran CD	0.467514	0.6401

Not: **,*** sırası ile %5 ve %1 önem düzeyinde yatay kesit bağımlılığını ifade etmektedir.

Tablo 3'te ise modellerin yatay kesit bağımlılığı içerip içermediği incelenmiştir. Burada ise Breusch-Pagan LM, Pesaran scaled LM ve Pesaran CD testleri yapılmıştır. Seriler arasında yatay kesit bağımlılığın olup olmadığı, zaman boyut uzunluğu yatay kesit boyut uzunluğundan daha büyük olduğunda Breusch ve Pagan (1980) LM testi ile; her iki boyut da büyük olduğunda ise Pesaran (2004) Cross-Section Dependence (CD) testiyle araştırma yapılabilmektedir (Göçer vd., 2012:456). Fakat genelde çalışmalarda hepsi verildiği için bu çalışmada da üç durum da tabloda gösterilmiştir.

Bulgulara göre modellerin yatay kesit bağımlılığı içermediği tespit edilmiştir. Bu nedenle analizlerin yapılmasında birinci nesil testler tercih edilmiştir.

Tablo 3. Model Bazında Yatay Kesit Bağımlılığının İncelenmesi

		Stat.	Prob.
Model 1	Breusch-Pagan LM	28.71343	0.1211
	Pesaran scaled LM	0.110084	0.9123
	Pesaran CD	-0.871380	0.3835
Model 2	Breusch-Pagan LM	37.98551	0.0129**
	Pesaran scaled LM	1.540798	0.1234
	Pesaran CD	-0.130478	0.8962
Model 3	Breusch-Pagan LM	37.98551	0.0129***
	Pesaran scaled LM	1.540798	0.1234
	Pesaran CD	-0.130478	0.8962

Not: **,*** sırası ile %5 ve %1 önem düzeyinde yatay kesit bağımlılığını ifade etmektedir.

Çalışmada değişkenlerin durağanlık düzeyleri IPS (Im, Pesaran ve Shin, 2003) ile test edilmiştir. Bu analize göre prob. değerinin %5'ten küçük olması değişkenin birim köklü olmadığını yani durağan olduğunu, prob değerinin %5 ten büyük olması ise değişkenin birim köklü olduğunu yani durağan olmadığını ifade etmektedir.

Tablo 4. IPS Panel Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	I(0)	I(1)
F/K	-1.035	-2.940***
HBK	-1.159	-1.879**
PD/DD	-1.111	-1.365*
LNARGE	-0.978	-1.275*
LNMODV	-0.605	-3.265***

KAL	-1.095	-2.015**
ARGE YOG.	-1.164	-2.345***

Not: Değişkenlerin sırası ile %1, %5 ve %10 önem düzeyinde durağanlıklarını ifade etmektedir.

Tablo 4 sonuçlarına göre tüm değişkenler seviye değerinde birim köklü iken, birinci fark durumunda birim köksüz yani durağan hale gelmiştir. Değişkenlerin durağanlık düzeylerinin I(1) olması bu değişkenler arasında uzun dönem ilişkisi olabileceğini göstermektedir. Bu nedenle değişkenler arasındaki uzun dönem ilişki yani eş-bütünleşme Kao (1999) eş bütünleşme testi ile analiz edilmiştir.

Tablo 5. Kao Eş-Bütünleşeme Testi Sonuçları

		t-stat.	**Prob.**
Model 1	ADF	-3.729	0.0001***
Model 2	ADF	-3.694	0.0001***
Model 3	ADF	-3.713	0.000***

Not: *** modellerde eş- bütünleşme olduğunu ifade etmektedir.

Tablo 5 sonuçlarına göre her üç modelde de eş-bütünleşme olduğu tespit edilmiştir.

Değişkenler arasında eş-bütünleşme tespit edildikten sonra ise değişkenler arasındaki uzun dönem katsayıları incelenmiştir.

Tablo 6. Uzun Dönem Katsayılarının Panel DOLS Tahmincisi ile Tahmin Edilmesi

	Model1	Model2	Model3
LNARGE	7.494* [4.225]	0.078* [0.046]	0.038* [0.037]
LNMODV	-6.757* [3.980]	-0.022 [0.038]	0.060 [0.301]
KAL	16.330 [18.634]	-0.475 [0.335]	2.531 [2.273]
ARGEYOG	22.417 [15.332]	-1.078* [0.610]	5.448 [3.894]

Not: * Değişkenlerin %10 önem düzeyinde anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

Model 1 sonuçlarına göre; fiyat kazanç oranı ile Ar-Ge yatırımları arasında pozitif bir ilişki, fiyat kazanç oranı ile maddi olmayan duran varlıklar arasında ise negatif yönlü ve istatistiki olarak anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Diğer yandan kaldıraç ve Ar-Ge yoğunluğu değişkenlerinin ise istatistiki olarak anlamsız oldukları tespit edilmiştir. Model 2 sonuçlarına göre ise hisse başına kazanç ve Ar-Ge yatırımları arasında pozitif bir ilişki tespit edilirken, Ar-Ge yoğunluğunun hisse

başına kazanca etkisinin olumsuz olduğu tespit edilmiştir. Model 3'te ise sadece Ar-Ge yatırımları değişkeni anlamlı olup, Ar-Ge yatırımlarının PD/DD oranını artırdığı tespit edilmiştir.

4.SONUÇ

Bu çalışmada 2008-2018 dönemi için BİST'te işlem gören Teknoloji Endeksi (XUTEK) şirketlerinin Ar-Ge harcamalarının, Piyasa Değeri/Defter Değerini, Fiyat Kazanç Oranını ve Hisse Başına Kârı etkileyip etkilemediği araştırılmıştır. Çalışmada, Ar-Ge harcamaları ile hisse başı kâr, piyasa değeri/defter değeri ve fiyat kazanç oranı arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışma, Borsa İstanbul'da işlem gören 7 Teknoloji Endeksi (XUTEK) firması (ALCTL, ASELS, KAREL, LINK, LOGO, NETAS, TTKOM) üzerine 2008-2018 yılları için panel veri modelleri ile yapılmıştır. BİST Teknoloji endeksinde 15 firma işlem görmesine rağmen araştırmaya konu olan yıllar itibariyle bir kısım firmanın 2008 yılından sonra borsaya kote olması bir kısım firmanın ise Ar-Ge harcaması olmaması nedeniyle bu firmalar araştırmaya dahil edilmemiştir.

Araştırma 3 model üzerine kurulmuştur. Model 1 sonuçlarına göre; fiyat kazanç oranı ile Ar-Ge yatırımları arasında pozitif bir ilişki, fiyat kazanç oranı ile maddi olmayan duran varlıklar arasında ise negatif yönlü ve istatistiki olarak anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Diğer yandan kaldıraç ve Ar-Ge yoğunluğu değişkenlerinin ise istatistiki olarak anlamsız oldukları tespit edilmiştir. Model 2 sonuçlarına göre ise hisse başına kazanç ve Ar-Ge yatırımları arasında pozitif bir ilişki tespit edilirken, Ar-Ge yoğunluğunun hisse başına kazanca etkisinin olumsuz olduğu tespit edilmiştir. Diğer yandan kaldıraç ve MODV değişkenlerinin ise istatistiki olarak anlamlı olmadıkları tespit edilmiştir. Model 3'te ise PD/DD oranı ile Ar-Ge yatırımları değişkeni arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu ve Ar-Ge yatırımlarının PD/DD oranını artırdığı tespit edilmiştir. Kaldıraç, MODV ve ARGEYOG değişkenlerinin ise istatistiki olarak anlamlı olmadıkları tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

Akdoğan, N. ve Sevilengül, O. (2007). "Türkiye Muhasebe Standartları İle Uyumlu Tekdüzen Muhasebe Sistemi Uygulaması", 12. Baskı, Gazi Kitabevi, Ankara.

Akgün, A. ve Akgün, V. Ö. (2016). "İşletmelerde Ar-Ge Harcamalarının Karlılığa Etkisi: Aselsan Örneği", Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi, 12, 1-12.

Al-Horani, A., Pope, P. F., ve Stark, A. W. (2003). "Research and development activity and expected returns in the United Kingdom", Review of Finance, 7(1), 27-46.

Anagnostopoulou, S. C. ve Levis, M. (2008). "R&D and Performance Persistence: Evidence From The United Kingdom" The International Journal of Accounting, 43(3), 293-320.

Ayaydın, H., & Karaaslan, İ. (2014). "The Effect of Research and Development Invesment on Frms' Financial Performance: Evidence from Manufacturing Firm in Turkey", The Journal of Knowledge Economy & Knowledge Management, 9(2), 43-59.

Chambers, D., Jennings, R., ve Thompson, R. B. (2002). "Excess returns to R&D intensive firms", Review of Accounting Studies, 7(2), 133-158.

Demirhan, D., & Aracıoğlu, B. (2017). "İnovasyon ve Finansal Performans Arasındaki İlişki: BIST Teknoloji Endeksindeki Firmalar Üzerine Bir Araştırma". UİİİD-IJEAS, 16, 195-218.

Eberhart, A. C., W. F. Maxwell and Siddique, Akthar (2004), "An Examination of Long-Term Abnormal Stock Returns and Operating Performance Following R&D Increases", Journal of Finance 59(2), 623–650.

Göçer, İ. ve Diğerleri (2012). "Seçilmiş OECD Ülkelerinde Cari İşlemler Açığının Sürdürebilirliği: Yatay Kesit Bağımlılığı Altında Çoklu Yapısal Kırılmalı Panel Veri Analizi", Maliye Dergisi, 163; 449-467.

Holmstrom, B. (1989). "Agency Costs And İnnovation", Journal Of Economic Behavior And Organization, 12: 305-327.

Karacaer, S., Aygün, M., & İç, S. (2009). "Araştırma ve Geliştirme Giderlerinin Firma Performansı Üzerindeki Etkisi: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Üzerine Bir İnceleme", Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, 11(2), 65-86.

Kocamış, T. U., & Güngör, A. (2014). "Türkiye'de Ar-Ge Harcamaları ve Teknoloji Sektöründe Ar-Ge Giderlerinin Karlılık Üzerine Etkisi: Borsa İstanbul Uygulaması", Maliye Dergisi, 166, 127-138.

OECD (2017). Digital Economy Outlook. (Erişim: 02.06.2018), http://espas.eu/orbis/sites/default/files/generated/docum ent/en/9317011e.pdf

Polat, M. ve Elmas B. (2016). "Firmaların Finansal Performansı Ar-Ge Yatırımlarından Etkilenir mi? Panel Veri Analizi ile Bir Araştırma", UNIDAP Uluslararası Bölgesel Kalkınma Konferansı, 28-30 Eylül, Muş.

Topaloğlu, E.E. ve diğerleri (2017), "Araştırma ve Geliştirme Yatırımlarının Pay Senedi Getirileri ve Pay Senedi Fiyat Volatilitesine Etkisi: Borsa İstanbul Teknoloji Bilişim Firmaları Üzerine Bir Uygulama", Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi, 7(1); 1-13.

Ünal, T. ve Seçilmiş, N. (2013). "Ar-Ge Göstergeleri Açısından Türkiye ve Gelişmiş Ülkelerle Kıyaslaması", İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi, 1(1), ss. 12-25.

Yücel, R. ve Ahmetoğulları, K. (2015). "Ar-Ge Harcamalarının Firmaların Net Kar Değişimi ve Hisse Başına Karlılığına İnovatif Etkisi: BİST Teknoloji Yazılım ve Bilişim Sektöründe Bir Uygulama", AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 15(4), 87-104.

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN ONLİNE ALIŞVERİŞ SİTESİ SEÇİM KRİTERLERİNİN BÜTÜNLEŞİK YAPISAL EŞİTLİK MODELİ VE ANALİTİK HİYERARŞİ SÜRECİ YAKLAŞIMI İLE İNCELENMESİ

Özlem HACIFETTAHOĞLU†††††††††††††, Selçuk PERÇİN**

ÖZ

İnternet teknolojisinin hızla gelişme kaydetmesi, daha güvenilir hale gelmesi ve internete erişimin kolaylaşması insanların ihtiyaçlarını karşılama şekillerinde değişiklikler yaratmıştır. Ayrıca günlük yaşamın yoğunluğu veya yaşanılan bölgenin kısıtlı imkanları sebebiyle geleneksel alışverişe vakit ayıramayan tüketiciler online alışverişe yönelmeye başlamıştır. Tüketicilerin online alışveriş sitelerinden, zamanında teslimat, ücretsiz veya uygun fiyatlı teslimat, kaliteli ve aynı zamanda indirimli ürün/hizmet ve müşteri hizmetleri ile iletişim kolaylığı gibi beklentileri bulunmaktadır. Bu doğrultuda bu çalışmanın amacı online alışveriş sitesi seçimini etkileyen en önemli kriterleri belirleyerek online hizmet veren sitelerin tercih edilme nedenlerini ortaya koymaktır. Bu amaçla çalışmada ilk olarak örneklem birimine online alışveriş sitelerinin seçimini etkileyen kriterlerin belirlenmesi ve online alışveriş sitesi tercihlerinin tespiti için anket uygulanmıştır. Anket sonucunda elde edilen veriler Bütünleşik Yapısal Eşitlik Modeli ve Analitik Hiyerarşi Süreci ile analiz edilmiştir. Tüketicilerin online alışveriş sitesi tercihini etkileyen kriterlerin ağırlıkları AMOS programı ile Yapısal Eşitlik Modeli kullanılarak tespit edilmiştir. Daha sonra tüketici beklentilerini en üst düzeyde karşılayan online alışveriş sitesini belirlemek amacıyla Analitik Hiyerarşi Süreci yöntemi kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Online Alışveriş, Yapısal Eşitlik Modeli (YEM), Analitik Hiyerarşi Süreci (AHP)

AN INTEGRATED STRUCTURAL EQUALITY MODEL AND ANALYTIC HIERARCHY PROCESS APPROACH FOR ONLINE SHOPPING SITE SELECTION CRITERIA OF UNIVERSITY STUDENTS

ABSTRACT

The rapid development of the Internet technology, becoming more reliable and the ease of access to the Internet, have created changes in the way people meet their needs. Moreover, due to the intensity of the daily life and the limited opportunities of the region, consumers who are unable to spend their time shopping have started to shop online. Consumers have expectations from online shopping sites, on-time delivery, free or affordable shipping, acceptable quality, and also ease of communication with discounted product / service and customer service. In this regard, the purpose of this study is to determine the most important criteria affecting the choice of online shopping site and reveal the reasons for the online services preferences. For this purpose, firstly, a survey was applied to the sampling unit to determine the criteria affecting the selection of online shopping sites and to determine the online shopping site preferences. The weight of the criteria affecting the consumers' preference of online shopping site was determined by using the Structural Equation Model with the AMOS program. Then, Analytical Hierarchy Process method was used to determine the online shopping site that meets the consumer expectations at the highest level.

Keywords: Online Shopping, Structural Equation Model (SEM), Analytic Hierarchy Process (AHP)

††††††††††††† Doktora Öğrencisi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, hacifettahoglu@ktu.edu.tr
** Prof.Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, spercin@ktu.edu.tr

1.GİRİŞ VE ÇALIŞMANIN AMACI

Türkiye İstatistik Kurumu'nun 2004 yılından bu yana bilgisayar destekli kişisel görüşme yöntemi kullanarak Türkiye sınırları içerisindeki tüm yerleşim yerlerindeki hanehalkına uyguladığı anketler ile elde edilen veriler doğrultusunda hazırlanan 'Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması' sonuçları Şekil 1'de gösterilmiştir. Araştırmaya katılan tüm bireylerin yaş ve cinsiyet olmak üzere demografik özellikleri öğrenildikten sonra 16-74 yaş aralığındaki bireylere 'eğitim durumu, işgücü durumu ve bilişim teknolojileri kullanımına' yönelik sorular; 6-15 yaş aralığındaki çocuklara ise 'bilgisayar, internet ve cep telefonu kullanımları ile gazete, dergi ve televizyon alışkanlıkları' ile ilgili sorular yöneltilmiştir. (2006 yılında araştırma yapılmamıştır.) Araştırma sonuçları incelendiğinde 2004 yılında %7,02 olan hanehalkı internet kullanım oranının 2018 yılında %83,79'a ulaştığı görülmektedir.

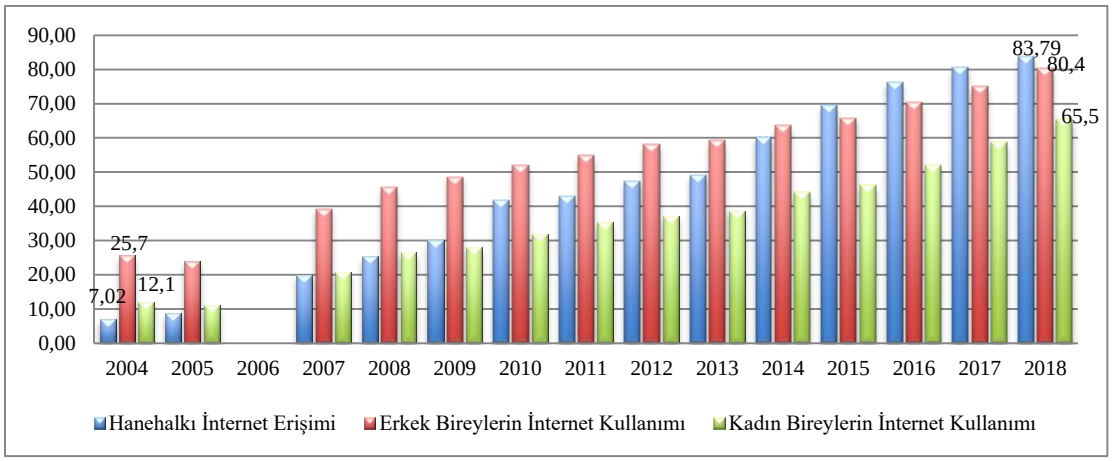

Şekil 1. 2004-2018 Döneminde Türkiye'de İnternet Kullanım Oranları

Ayrıca TÜİK'in hanehalkının internet üzerinden mal/hizmet satın alma davranışlarını incelediği araştırmasına ilişkin sonuçlar Şekil 2'de sunulmuştur. Söz konusu araştırma sonuçları incelendiğinde 2011 yılında kadınlarda %5,8 ve erkeklerde %11 olan online mal/hizmet satın alma davranışı 2018 yılında kadınlarda %25'e erkeklerde ise %33,6'ya yükselmiştir.

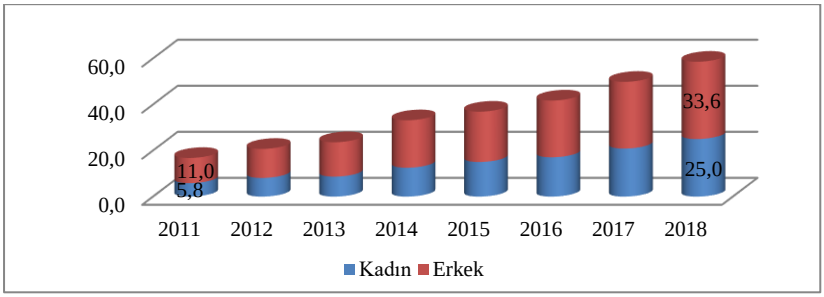

Şekil 2. İnternet Üzerinden Mal/Hizmet Siparişi Verme ya da Satın Alma Oranları

Yukarıda bahsedilen araştırma sonuçlarından hareketle internet teknolojisinin hızla gelişme kaydetmesi, daha güvenilir hale gelmesi ve internete erişimin kolaylaşması insanların ihtiyaçlarını karşılama şekillerinde değişiklikler yarattığı sonucuna ulaşılabilir. Ayrıca günlük yaşamın yoğunluğu veya yaşanılan bölgenin kısıtlı imkanları sebebiyle geleneksel alışverişe vakit ayıramayan tüketiciler online alışverişe yönelmeye başlamıştır. Tüketicilerin online alışveriş sitelerinden, zamanında teslimat, uygun fiyatlı veya ücretsiz teslimat, kaliteli ve aynı zamanda indirimli ürün/hizmet ve müşteri hizmetleri ile iletişim kolaylığı gibi beklentileri bulunmaktadır.

Beklentilerini karşılamak isteyen tüketiciler online ortama giriş yaptıklarında aynı ürün için birden fazla online alışveriş sitesi ile karşı karşıya kalmakta olup, tüketicilerin kararlarını etkileyen birden çok kriter bulunması tüketicilerin online alışveriş sürecini karmaşık bir hale getirmektedir. Bu çalışmada tüketicinin online alışveriş sürecinde online site tercihini en çok etkileyen kriterler belirlenerek tüketicinin en uygun site tercihine yardımcı olmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda önerilen bu çalışmanın temel amacı online alışveriş site seçimini etkileyen en önemli kriterleri belirleyerek online hizmet veren sitelerin tercih edilme oranlarını arttırmalarına yardımcı olmaktır. Bu amaçla çalışmada tüketicilerin online alışveriş sitesi tercihini etkileyen en önemli kriterleri belirlemek ve tüketici beklentilerini en üst düzeyde karşılayan online alışveriş sitesini tespit etmek hedeflenmektedir.

Yukarıda bahsedilen amaç ve hedefler doğrultusunda çalışmada ilk olarak online alışveriş sitelerini ve interneti aktif olarak kullanmaları sebebiyle örneklem birimi olarak seçilen Karadeniz Teknik Üniversitesi İşletme bölümü öğrencilerine online alışveriş sitelerinin seçimini etkileyen kriterlerin belirlenmesi ve online alışveriş sitesi tercihlerinin tespiti için anket uygulanmıştır. Anket sonucunda elde edilen veriler Yapısal Eşitlik Modeli (YEM) ve Analitik Hiyerarşi Süreci (AHP) ile analiz edilmiştir. YEM, önerilen modelin uygunluğunu test eden istatistiksel bir yöntemdir. AHP ise karar vericinin belirlediği tüm kriterleri sağlayan en iyi alternatifi belirleyen nicel bir yöntem olma özelliğini taşımaktadır.

Çalışmada örneklem birimi olarak Karadeniz Teknik Üniversitesi İşletme bölümü öğrencileri dikkate alınmış olup bu birimin online alışveriş sürecini etkileyen kriterleri tespit etmeye çalışan bir çalışmaya literatürde rastlanılmamış olması bu çalışmayı özgün kılan yönlerden birisidir. Ayrıca bu çalışma, kullanılan yöntemler bakımından da özgün bir değere sahiptir. Literatür taraması yapıldığında, herhangi bir tüketici biriminin online alışveriş sitesi tercihini bütünleşik YEM-AHP yaklaşımı ile inceleyen bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu yönüyle çalışma literatüre katkı sağlayarak ileride yapılacak olan analizlere yol gösterme niteliği taşıyacaktır.

2.ARAŞTIRMANIN MODELİ

Çalışmanın modeli Şekil 3'te verilmiş olup çalışmanın diğer bölümleri bu modele göre devam etmiştir. Çalışmada ilk olarak literatür taraması yapılarak online site seçimini etkileyen kriterler belirlenmiştir. Daha sonra ise aynı mal ve hizmet grubu içerisinde olan online alışveriş siteleri tespit edilmiştir. Çalışmada kriter ağırlıklarının belirlenebilmesi amacıyla YEM kullanılmıştır. Alternatiflerin tercih sırasının tespit edilmesi amacıyla ise AHP kullanılmıştır.

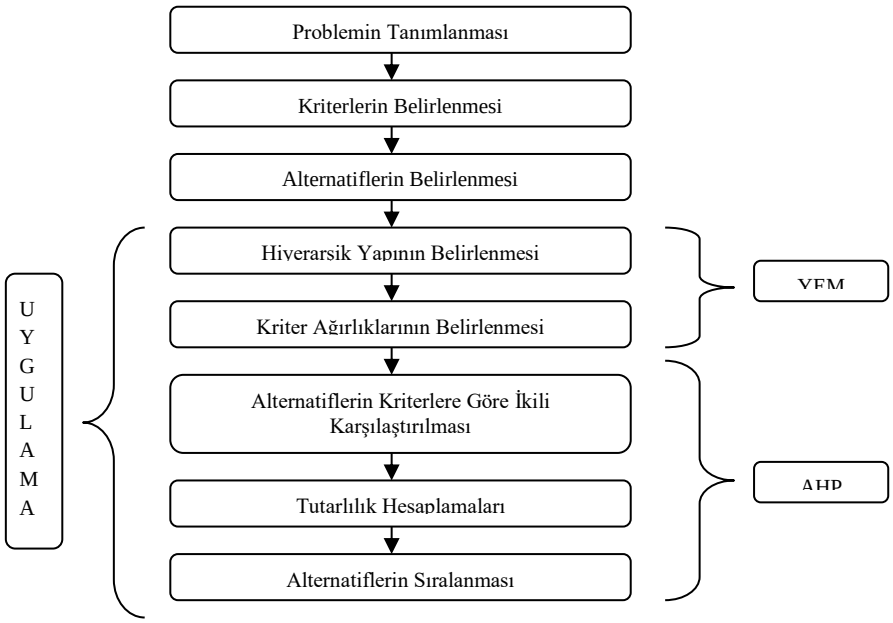

Şekil 3. Araştırmanın Modeli

3.KRİTERLERİN VE ALTERNATİFLERİN BELİRLENMESİ

3.1.Kriterlerin Belirlenmesi

Yoo ve Donthu (2001), hizmet kalitesi yüksek olan online alışveriş sitelerinin hizmet kalitesi daha düşük olan rakipleri ile kıyaslandığında daha fazla ziyaretçi çektiklerini belirtmişlerdir (Çakır vd., 2018). Bu doğrultuda piyasadaki varlığını sürdürmek, rekabet gücünü ve site ziyaretlerini arttırmak isteyen her online alışveriş sitesi müşteri beklentilerini, ihtiyaçlarını ve şikayetlerini dikkate alan en iyi hizmet kalitesine sahip olmalıdır. Kalitesini ve ziyaret sayısını arttırmak isteyen online alışveriş siteleri müşteri gözünden en önemli karar kriterlerini bilmeli ve bu doğrultuda kendisini geliştirmelidir. Bu çalışmanın temel hedeflerinden biri müşterilerin karar sürecini ve online site tercihlerini etkileyen en önemli kriterleri belirlemektir.

Literatürdeki online alışveriş sitelerini değerlendiren çalışmalar incelendiğinde birçok kriter karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada yaygın literatürden elde edilen kriterlerden bir model önerilecek ve bu modelin güvenilirliği Yapısal Eşitlik Modeli (YEM) ile sınanacaktır. Bell ve Tang (1998) internet sitelerinin etkinliğini incelerken 'siteye ulaşım, içerik, site yapısı ve farklılaştırıcı özellik' kriterlerini dikkate almıştır. Liu ve Arnet (2000) online sitelerin başarısını analiz ederken 'bilgi ve hizmet kalitesi, sistem kullanımı, siteyi keyifli bulma ve sistem tasarımı kalitesi' kriterlerini dikkate almışlardır. Jeong ve Lambert (2001) 'bilgi doğruluğu, eksiksizlik, uygunluk, netlik, kullanım kolaylığı ve yönlendirme kalitesi' olmak üzere online sitelerin kalitesini etkileyen 6 boyut önermişlerdir. Moon ve Kim (2001) online sitenin kullanım ve kullanışlılığının online siteleri kullanma niyetini doğrudan ve dolaylı olarak etkilediğini belirtmişlerdir. Yoo ve Donthu (2001) online alışveriş sitelerinin algılanan kalitelerini ölçmek amacıyla 'kullanım kolaylığı, site tasarımı, hızlı süreç ve güvenlik' kriterlerini dikkate almışlardır. Riel vd. (2001) online platformlarda müşteri memnuniyeti değer algısının 'temel hizmet, ek hizmetler ve kullanıcı ara yüzü' kriterlerinden etkilendiğini tespit etmişlerdir. Cox ve Dale (2001) fiziksel alışveriş için geçerli olan kriterlerin online alışveriş için geçerliliğini test ettikleri çalışmalarında 'erişilebilirlik, iletişim, güvenilirlik, inanılırlık, görünüm ve kullanılabilirlik' kriterlerinin her iki alışveriş türünde

aynı derecede olduğunu tespit etmişlerdir. Madu ve Madu (2002) müşterilerin online bir hizmet veya işlemin kalitesini değerlendirmek için kullandıkları özellikleri veya boyutları belirlemek için literatürün sentezi şeklinde bir çalışma yapmışlardır. Söz konusu çalışmada ürün boyutunda performans, özellik, dayanıklılık; hizmet boyutunda güvenilirlik, ilgililik; online işlem boyutunda yapı, estetik, servis kolaylığı kriterleri literatürden tespit ettikleri boyut ve kriterlerden bazılarıdır. Li vd. (2002) web tabanlı hizmet kalitesini tespit etmek amacıyla 'somut varlıklar, güvenilirlik, heveslilik, garanti, empati, bilginin kalitesi ve iletişimin entegrasyonu' olmak üzere 7 boyut önermişlerdir. Jeong vd. (2003) konaklama şirketlerinin web sitelerinin kalitesini arttırmak için yaptıkları çalışmalarında bilgi memnuniyetinin web sitesi kalitesi için önemli bir ölçü olduğunu ve bilgi memnuniyetinin önemli bir belirleyicisi olarak web sitesi kalitesini dikkate almışlardır. Kim ve Lee(2004) online seyahat acentelerinin web sitesi kalitesi boyutlarının 'bilgi içeriği, kullanım kolaylığı, itibar ve güvenlik' olarak belirlemişlerdir. Cheung ve Lee (2005) web sitesinin olumlu ve olumsuz özelliklerinin memnuniyet üzerindeki asimetrik etkilerini incelerken 'bilgi kalitesi ve sistem kalitesi' boyutlarını dikkate almışlardır. Wong ve Law (2005) otel web sitesinden yapılan rezervasyonları etkileyen kriterleri 'bilgi kalitesi, içerik ve zaman' olarak belirlemişlerdir. Ho ve Lee (2007) online seyahat hizmet kalitesinin beş temel bileşenini 'bilgi kalitesi, güvenlik, web sitesi işlevselliği, müşteri ilişkileri ve yanıt verebilirlik' olarak tanımlamışlardır. Dündar vd. (2007) online mağazaların web sitelerini 'dizayn, ürün çeşitliliği, müşteri hizmetleri ve bilgi zenginliği' kriterlerine göre değerlendirmişlerdir. Arino vd. (2008) web sitesi kullanılabilirliğinin müşteri memnuniyetini etkilediğini belirlemişlerdir. Çelik ve Başaran (2008) algılanan online hizmet kalitesinin 'hizmet sitesi tasarım kalitesi, sistem kalitesi, başarım kalitesi ve müşteri ilişkileri kalitesi' tarafından etkilendiğini tespit etmişlerdir. Belanche vd. (2012) web sitesinin kullanılabilirliğinin kullanım amacını etkilediğini belirlemişlerdir. Şenel vd. (2012) online hizmet kalitesini farklılaştıran ve online sitelerin kullanımını arttıracak olan boyutun 'güvenlik' olduğunu belirlemişlerdir. Özgüven (2012) tüketicilerin online alışveriş sitelerini tercih etme durumlarını 'teslimat süresi, kampanya geçerlilik süresi, indirim çekleri, taksit imkanı, güncel kampanya sayısı ve kampanyalı kredi kartı sayısı' kriterleri ile değerlendirmiştir. Perçin ve Gök (2016) online sitelerin hizmet kalitesini değerlendirmek amacıyla 'etkinlik, sistem uygunluğu, işlem gerçekleştirme, gizlilik' kriterlerini dikkate almışlardır. Dal ve Şahin (2018) online alışveriş sürecinde güven ve güveni etkileyen faktörlerin satın alma niyetini etkilediğini tespit etmişlerdir. Çakır vd. (2018) Türkiye'de faaliyet gösteren online alışveriş sitelerini değerlendirirken 'iade kolaylığı, işlem kolaylığı, müşteri hizmetlerinin yeterliliği, müşterilere ait bilgilerin gizliliği, ödeme kolaylığı, teslimat kolaylığı, ürün bilgilerinin yeterliliği, ürün ve tedarikçi firma çeşitliliği, ürünlere ait görsellerin yeterliliği, ürünlerin genel fiyat seviyelerinin düşük olması ve web/mobil uygulama kolaylığı' kriterlerini dikkate almışlardır. Literatürden hareketle bu çalışmada dikkate alınacak olan ana ve alt kriterler Tablo 1'de listelenmiştir.

Tablo 1. Online Alışveriş Sitesi Tercihini Etkileyen Kriterler

Ana Kriterler	Alt Kriterler
Site Tasarımı	K1: Site Kullanım Kolaylığı K2: Sitenin Anlaşılabilirliği K3: Sitenin Görünümü K4: İşlem Kolaylığı
Ürün Bilgisi	K5: Ürün Görsellerinin Yeterliliği K6: Ürünlerin Fiyatlarının Uygunluğu K7: Ürün Çeşitliliği K8: Kişiye Özel Ürün Kampanyaları

Müşteri Hizmetleri	K9: Müşteri Bilgilerinin Gizliliği K10: Ulaşılabilirlik K11: İade Kolaylığı K12: Sipariş İptalinin Kolaylığı
Teslimat	K13: Hızlı Teslimat K14: Zamanında Teslimat K15: Uygun Fiyatlı Teslimat K16: Kişiye Özel Ücretsiz Teslimat

Tablo 1'den hareketle bu çalışmada YEM kullanılarak test edilecek olan hipotezler şunlardır;

H_1: Site tasarımı online alışveriş sitesi tercihini etkilemektedir.

H_{11}: Sitenin kullanım kolaylığı site tasarımını etkilemektedir.

H_{12}: Sitenin anlaşılabilirliği site tasarımını etkilemektedir.

H_{13}: Sitenin görünümü site tasarımını etkilemektedir.

H_{14}: İşlem kolaylığı site tasarımını etkilemektedir.

H_2: Ürün bilgisi online alışveriş sitesi tercihini etkilemektedir.

H_{21}: Ürün görsellerinin yeterliliği ürün bilgisini etkilemektedir.

H_{22}: Ürün fiyatlarının uygunluğu ürün bilgisini etkilemektedir.

H_{23}: Ürün çeşitliliği ürün bilgisini etkilemektedir.

H_{24}: Kişiye özel ürün kampanyaları ürün bilgisini etkilemektedir.

H_3: Müşteri hizmetleri online alışveriş sitesi tercihini etkilemektedir.

H_{31}: Müşteri bilgilerinin gizliliği müşteri hizmetlerini etkilemektedir.

H_{32}: Ulaşılabilirlik müşteri hizmetlerini etkilemektedir.

H_{33}: İade kolaylığı müşteri hizmetlerini etkilemektedir.

H_{34}: Siparişin iptalinin kolaylığı müşteri hizmetlerini etkilemektedir.

H_4: Teslimat online alışveriş sitesi tercihini etkilemektedir.

H_{41}: Hızlı teslimat, teslimat ana kriterini etkilemektedir.

H_{42}: Zamanında teslimat, teslimat ana kriterini etkilemektedir.

H_{43}: Uygun fiyatlı teslimat, teslimat ana kriterini etkilemektedir.

H_{44}: Kişiye özel ücretsiz teslimat, teslimat ana kriterini etkilemektedir

3.2.Alternatiflerin Belirlenmesi

Türkiye'de yalnızca online hizmet veren siteler ve online satışı olan firmaların bazıları Tablo 2'de gösterilmiştir. Bu tablodan hareketle bu çalışmada sadece internette hizmet veren ve genel kategorisinde bulunan *'Hepsiburada, Gittigidiyor ve N11'* online alışveriş siteleri karşılaştırılarak en çok tercih edilenden en az tercih edilene doğru sıralanmıştır.

Tablo 2. Online Alışveriş Sitelerinin Kategorik Dağılımları

Kategoriler	Sadece İnternet'te Hizmet Verenler	İnternet'i Satış Kanalı Olarak Kullananlar
Giyim ve Aksesuar	-Trendyol -Morhipo	-Boyner -İnci -LC Waikiki -Mavi Jeans
Elektronik Eşya ve Bilgisayar	-Webdenal -Ereyon	-Teknosa -Vatan Bilgisayar -Media Markt
Yemek	-Yemeksepeti -Adreseyemek.com	-McDonald's -Burger King -Domino's Pizza -Pizza Hut
Kişisel Bakım ve Hobi	-Lidyana	-YKM -D&R
Mobilya ve Dekorasyon	-Vivense -Evidea -Perabulvarı	-Ikea -Koçtaş -Mudo
Seyahat ve Turizm	-Tatil.com -Tatil sepeti	-THY -ETS Tur -Flypgs -Jolly Tur
Genel	**-Hepsiburada -N11 -Gittigidiyor**	

Kaynak: Afra, 2014.

4.UYGULAMA

Bu çalışmanın konusu online alışveriş sitesi seçimini etkileyen temel kriterleri belirleyerek söz konusu sitelerin tercih edilme oranlarını arttırmalarına yardımcı olmaktır. Bu konu çerçevesinde araştırmanın kapsamını aynı mal/hizmet grubu içerisinde bulunan online alışveriş sitelerinin belirlenmesi ve tüketicilerin online alışveriş sürecinde kararlarını etkileyen kriterlerin tespit edilmesi oluşturmaktadır. Bu konu ve kapsam doğrultusunda çalışmanın örneklem birimi Karadeniz Teknik Üniversitesi İşletme bölümü öğrencileridir. Konunun üniversite öğrencileri üzerinde analiz edilmesinin nedeni genç ve internet deneyimi olan kişilerin online alışverişe daha meyilli olduğuna yönelik literatürde bilgilere rastlanılmış olmasıdır (İlter, 2009). Söz konusu bu araştırma konusundan hareketle bu çalışmada *'Hangi kriter/kriterler online alışveriş sitesi tercihini en çok etkilemektedir? Online alışveriş siteleri ziyaret sayısını arttırmak için hangi kriter/kriterlere önem vermelidir? En sık tercih edilen online alışveriş sitesi hangisidir?'* sorularına cevap aranmaktadır. Çalışmanın hipotezleri ise yukarıda Tablo 1'in altında listelenmiştir.

Çalışmanın analizi için gerekli olan veri seti anket yöntemiyle toplanmıştır. Karadeniz Teknik Üniversitesi İşletme bölümü öğrencilerine uygulanan anketin ilk bölümünde online alışveriş sürecini etkileyen kriterler 5'li likert ölçeği ile değerlendirilmiştir. Anketin birinci bölümü ile ilgili örnek soru Tablo 3'de gösterilmiştir. Anketin ikinci bölümünde ise alternatif olarak belirlenmiş olan 'hepsiburada, gittigidiyor, n11' alışveriş siteleri karşılaştırılmıştır. Örnek karşılaştırma sorusu Tablo 4'te gösterildiği gibidir. Veri toplamak amacıyla dağıtılan 389 adet

anketin 314 tanesinin kullanılabilir durumda olması sebebiyle çalışmada 314 veri seti üzerinden analiz gerçekleştirilmiştir.

Tablo 3.Kriter Değerlendirme Sorusu Örneği

Kriter Ağırlıklarının Belirlenmesi	Önemsiz	Az Önemli	Orta Düzey Önemli	Çok Önemli	En Önemli
Site Tasarımı					
Site Kullanım Kolaylığı	( )	( )	( )	( )	( )
Sitenin Anlaşılabilirliği	( )	( )	( )	( )	( )
Sitenin Görünümü	( )	( )	( )	( )	( )
İşlem Kolaylığı	( )	( )	( )	( )	( )

Tablo 4.Alternatifleri Karşılaştırma Sorusu Örneği

SİTE KULLANIM KOLAYLIĞI AÇISINDAN	Bir sitenin diğerine göre önem düzeyi								
	Aşırı Derece Daha İyi	Çok Fazla İyi	Fazla İyi	Biraz Daha İyi	EŞİT	Biraz Daha Kötü	Fazla Kötü	Çok Fazla Kötü	Aşırı Derece Daha Kötü
hepsiburada, gittigiyor'a göre ne kadar iyidir?	( )	( )	( )	( )	( )	( )	( )	( )	( )
hepsiburada, n11'e göre ne kadar iyidir?	( )	( )	( )	( )	( )	( )	( )	( )	( )
gittigidiyor n11'e göre ne kadar iyidir?	( )	( )	( )	( )	( )	( )	( )	( )	( )

4.1.Hiyerarşik Yapının ve Kriter Ağırlıklarının YEM ile Tespiti

YEM, doğrulayıcı faktör analizi ile yol analizinin kombinasyonundan oluşan bir istatistiksel analiz yöntemidir (Demir, 2018). YEM, literatür doğrultusunda kurulan modelin başka bir deyişle kriterler arasındaki ilişkilerin toplanan veri tarafından doğrulanıp doğrulanmadığının test eder (Demir, 2018; Şimşek,2007). YEM'i diğer çok değişkenli analiz yöntemlerinden ayıran birçok yönü bulunmaktadır. YEM'in veri analizinde diğer yöntemlerin aksine keşfedici değil doğrulayıcı olması hipotez testi yapmasına imkan sağlar. YEM'in analiz sırasında ölçüm hatalarını dikkate alması bir diğer ayırıcı özelliğidir. Ayrıca YEM diğer yöntemlerden farklı olarak gözlemlenemeyen değişkenleri de dikkate alır (Pancaroğlu, 2018; Byrne, 2010). YEM'in temel adımları Şekil 2'de gösterilmiştir (Pancaroğlu, 2018; Meydan ve Şeşen, 2016).

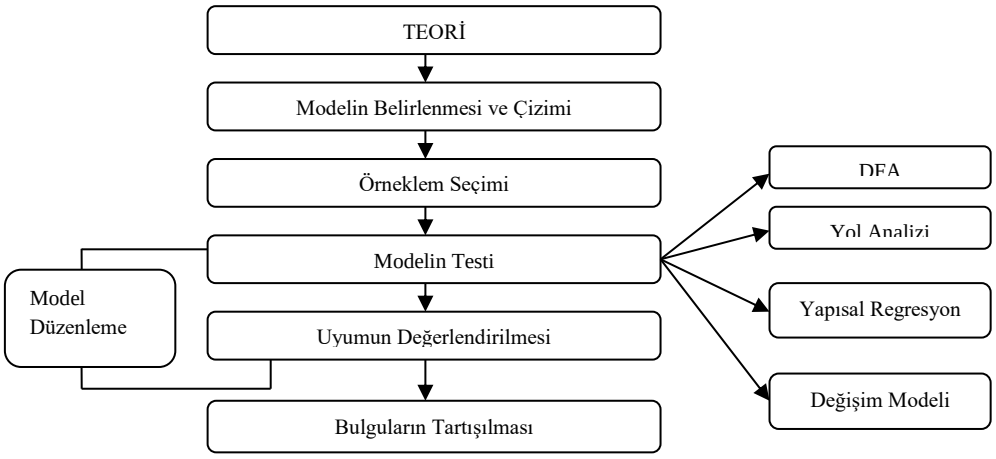

Şekil 4.YEM Adımları

Şekil 4'te görüldüğü gibi YEM'de modelin testi için Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA), Yol Analizi, Yapısal Regresyon ve Değişim Modeli kullanılmaktadır. Bu çalışmanın analiz bölümünde YEM, AHP ile bütünleşik kullanılacağı için yapısı bakımından en uygun model DFA'dır. DFA, önceden belirlenmiş olan bir yapının doğrulanmasını amaçlar (Demir,2018).

DFA'nın dört farklı modeli bulunmaktadır (Byrne, 2010).

- Tek Faktörlü Model: Gözlenen değişkenler tek bir faktör altında toplanır.
- Birinci Düzey Çok Faktörlü Model: Gözlenen değişkenler birden fazla birbirinden bağımsız faktörler altında toplanır.
- İkinci Düzey Çok Faktörlü Model: Gözlenen değişkenlerin birden fazla birbirinden bağımsız faktörler altında topladığı ve bu faktörlerinde daha kapsayıcı bir faktör altında birleştiği modeldir.
- İlişkisiz Model: Gözlenen değişkenlerin birden fazla birbirinden bağımsız ve aralarında hiçbir ilişki bulunmayan faktörler altında toplandığı modeldir.

Modelin testi yapıldıktan sonra elde edilen uyum indeksleri kontrol edilir. YEM de kullanılan uyum indeksleri literatürden hareketle yazarlar tarafından oluşturulmuş olan Tablo 5'te sunulmuştur. Literatür incelendiğinde 'χ^2/sd, RMSEA, AIC,CAIC ve ECVI' indekslerinin model uyum kararı vermede en çok dikkat edilen uyum indeksleri olduğu görülmüştür.

Tablo 5.YEM Uyum İndeksleri

Uyum İndeksleri		**Açıklama**	**İyi Uyum**	**Kabul Edilebilir Uyum**
Genel Model Uyumu	Uyum Testi	Geliştirilen model ile gözlemlenen değerler arasındaki kovaryans yapılarının farklı olup olmadığını test eder	Anlamlı Olmaması	-
	χ^2/sd	Serbestlik derecesi	≤3	≤4-5
Karşılaştırmalı Uyum İndeksleri	NFI	Normlaştırılmış Uyum İndeksi Örneklem hacmi ile pozitif yönde ilişkilidir	≥0,95	0,90≤NFI<0,95
	NNFI (TLI)	Normlaştırılmamış Uyum İndeksi Serbestlik derecesini hesaba katar	≥0,95	0,90≤NNFI<0,95
	IFI	Artışlı Uyum İndeksi	≥0,95	0,90≤IFI<0,95
	CFI	Karşılaştırmalı Uyum İndeksi	≥0,97	0,95≤CFI<0,97
	RMSEA	Yaklaşık Hataların Karekökü	≤0,05	0,05<R..≤0,08
Mutlak Uyum İndeksleri	GFI	Uyum İyiliği İndeksi	≥0,90	0,85≤GFI<0,90
	AGFI	Düzeltilmiş Uyum İyiliği İndeksi	≥0,90	0,85≤AGFI<0,90
Koruyucu Uyum İndeksleri	PNFI	Sıkı Normlaştırılmış Uyum İndeksi	≥0,95	-
	PGFI	Sıkı Uyum İyiliği İndeksi	≥0,95	-
Artık Temelli Uyum İndeksi	RMR	Ortalama Hataların Karekökü	≤0,05	0,05<RMR≤0,08
Model Karşılaştırma Uyum İndeksleri	AIC	Akaike Bilgi Kriteri: Parametre tahminleme sayısının düzenlenmesi içindir		Hangi modelde daha küçükse o model daha uyumludur
	CAIC	Tutarlı Akaike Bilgi Kriteri: Örneklem sayısının sonsuzluğu varsayımına dayanır		
	ECVI	Beklenen Çapraz Doğrulama İndeksi: Aynı örneklem sayısına sahip modellerin kovaryans matrisleri arasındaki uyumsuzluk temelinde hesaplanır.		

Çalışmanın bütünleşik yaklaşımı dikkate alındığında DFA modellerinden 'İkinci Düzey Çok Faktörlü Model ve Tek Faktörlü Model' hiyerarşik yapıları bakımından AHP'nin hiyerarşik yapısı ile uyumludur. Bu sebeple bu çalışmada bu modeller AMOS programı ile test edilerek uyum indeksleri en uygun olan model tespit edilip analize devam edilmiştir.

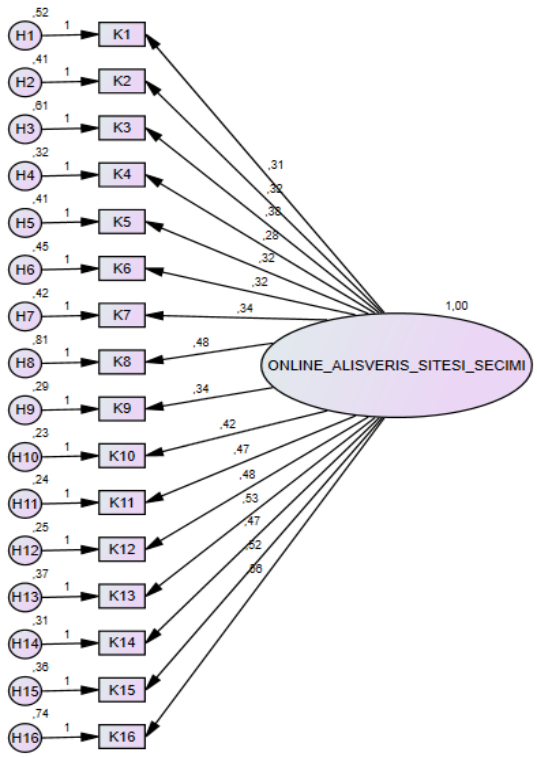

Şekil 5.Tek Faktörlü

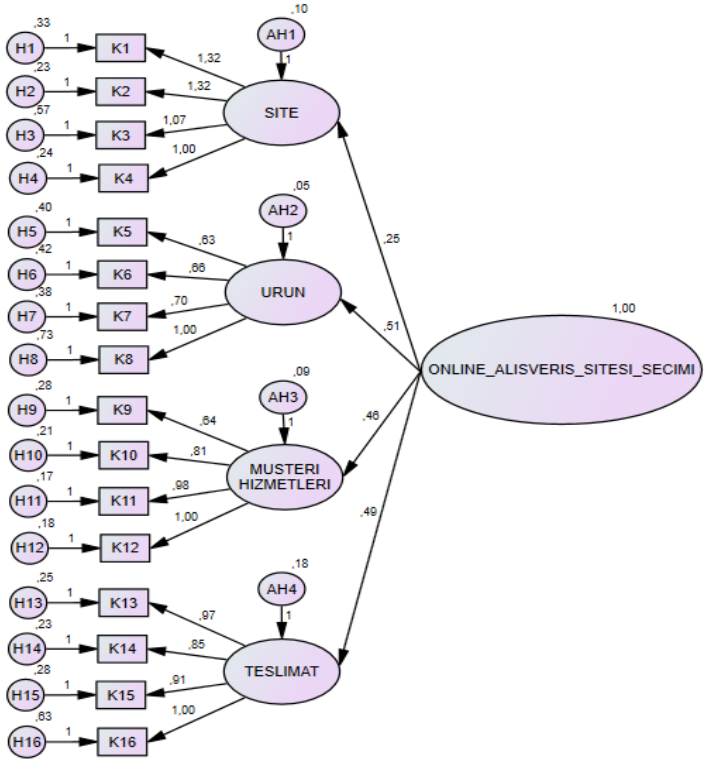

Şekil 6.İkinci Düzey Çok Faktörlü DFA

Tek Faktörlü DFA ile kriter ağırlıkları belirlenirken çalışmada daha önce tespit edilmiş olan 16 kriter tek bir faktör altında toplanarak AMOS programı çalıştırılmıştır ve 'Tek faktörlü DFA Modeli' Şekil 5'te verilmiştir. İkinci Düzey Çok Faktörlü DFA ile kriter ağırlıkları tespit edilirken ise her bir gözlenen değişken ilgili oldukları gizil değişkenlere bağlanmış olup bu gizil değişkenlerin tamamı tek bir faktör altında toplanmıştır. Bahsedilen bu model Şekil 6'da verilmiştir. Tek faktörlü ve ikinci düzey çok faktörlü modeller ile elde edilen uyum indeksleri Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Modellerin Uyum İndeks Değerleri

Uyum İstatistiği	TEK FAKTÖRLÜ MODEL	İKİNCİ DÜZEY ÇOK FAKTÖRLÜ MODEL
χ^2/sd	6,171	3,362
NFI	0,65	0,817
NNFI	0,638	0,835
IFI	0,689	0,864
CFI	0,686	0,862
RMSEA	0,129	0,087
GFI	0,772	0,87
AGFI	0,702	0,824
PNFI	0,563	0,681
PGFI	0,59	0,64
RMR	0,055	0,042
AIC	705,77	408,237
CAIC	857,751	579,215
ECVI	2,255	1,304

Tablo 6'daki ikinci düzey çok faktörlü modelin uyum indeksleri incelendiğinde 'χ^2/sd, RMSEA' indeks değerlerinin tek faktörlü modele göre daha uyumlu olduğu ve AIC, CAIC, ECVI değerlerin de tek faktörlü modelle kıyaslandığında daha küçük olduğu yani ikinci düzey çok faktörlü modelin tek faktörlü modele kıyasla daha iyi uyum gösterdiği yorumu yapılabilir. Buradan hareketle çalışmanın hiyerarşik yapısı 'İkinci Düzey Çok Faktörlü DFA' ile belirlenmiş olup analizin AHP bölümünde kullanılacak olan kriter ağırlıkları bu modelden elde edilen regresyon değerlerinin normalizasyonu ile ulaşılan ağırlıklar olmuştur. Bahsedilen bu ağırlıklar Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7.İkinci Düzey Çok Faktörlü Model Sonuçları

			Estimate	**P**
SİTE	<---	ONLİNE SİTE SEÇİMİ	0,249	***
ÜRÜN	<---	ONLİNE SİTE SEÇİMİ	0,508	***
MÜŞTERİ HİZMETLERİ	<---	ONLİNE SİTE SEÇİMİ	0,463	***
TESLİMAT	<---	ONLİNE SİTE SEÇİMİ	0,494	***
K4	<---	SİTE	1	
K3	<---	SİTE	1,07	***
K2	<---	SİTE	1,32	***
K1	<---	SİTE	1,317	***
K8	<---	ÜRÜN	1	
K7	<---	ÜRÜN	0,704	***
K6	<---	ÜRÜN	0,658	***
K5	<---	ÜRÜN	0,626	***
K12	<---	MÜŞTERİ HİZMETLERİ	1	
K11	<---	MÜŞTERİ HİZMETLERİ	0,978	***
K10	<---	MÜŞTERİ HİZMETLERİ	0,812	***
K9	<---	MÜŞTERİ HİZMETLERİ	0,636	***
K16	<---	TESLİMAT	1	
K15	<---	TESLİMAT	0,914	***
K14	<---	TESLİMAT	0,845	***
K13	<---	TESLİMAT	0,97	***

Tablo 7'de görülen P sütunu çalışmada kurulmuş olan hipotezlerin kabul edildiğini göstermektedir. Ayrıca bu tabloda bulunan Estimate değerleri normalize edilerek AHP analizi için kullanılabilir duruma getirilmiş olup Tablo 8'de sunulmuştur.

Tablo 8'de görülen regresyon ağırlıkları sütunlarındaki değerler Tablo 7'de verilmiş olan Estimate değerleridir. Lokal ağırlıklar her bir kriterin bağlı olduğu grubun regresyon ağırlıkları toplamına bölünmesiyle elde edilmiştir. Faktörlerin lokal ağırlıklarının bulunması içinde aynı

işlem yapılmıştır. Global ağırlıklar ise her bir kriterin lokal ağırlığının bağlı olduğu faktörün lokal ağırlığı ile çarpımı sonucunda elde edilmiştir.

Tablo 8.Kriterlerin Regresyon Ağırlıklarının Normalizasyonu

	REGRESYON AĞIRLIKLARI	LOKAL AĞIRLIKLAR		REGRESYON AĞIRLIKLARI	LOKAL AĞIRLIKLAR	GLOBAL AĞIRLIKLAR	ÖNEM SIRASI
SİTE	0,249	0,1452	K1	1,317	0,2797	0,0406	14
			K2	1,32	0,2804	0,0407	13
			K3	1,07	0,2273	0,033	15
			K4	1	0,2124	0,0308	16
ÜRÜN	0,508	**0,2963**	K5	0,626	0,2095	0,062	11
			K6	0,658	0,2202	0,0652	9
			K7	0,704	0,2356	0,0698	7
			K8	**1**	**0,3346**	**0,0991**	**1**
MÜŞTERİ HİZ.	0,463	0,2701	K9	0,636	0,1856	0,0501	12
			K10	0,812	0,237	0,064	10
			K11	0,978	0,2854	0,0771	4
			K12	1	0,2918	0,0788	2
TESLİMAT	0,494	0,2882	K13	0,97	0,2601	0,0749	5
			K14	0,845	0,2266	0,0653	8
			K15	0,914	0,2451	0,07	6
			K16	1	0,2681	0,077	3

Tablo 8'den hareketle en önemli alt kriterin K8 (Kişiye Özel Ürün Kampanyaları), en önemli kriterin ise 'Ürün' olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Ziyaret sayısını artırmak isteyen online alışveriş siteleri söz konusu bu kriterlere önem vermelidir.

4.2.Alternatiflerin AHP ile Sıralanması

Çok kriterli karar verme (ÇKKV) yöntemleri, nitel ve nicel değişkenler ışığında karar verme problemlerinde kolay uygulanabilen ve farklı problemler için ortak bir çözüm sunabilen yöntemlerdir. ÇKKV yöntemleri arasında AHP kolay uygulanabilirliği ve tercih edilmesi bakımından ilk sıralarda yer almaktadır (Eleren, 2007). Nicel ve nitel değişkenleri birlikte değerlendiren ve matematiksel bir yöntem olan AHP Thomas L. Saaty tarafından 1977 yılında geliştirilmiştir (Dağdeviren vd., 2004).

AHP, nicel ve nitel değişkenleri birlikte kullanabilmesi, tek karar verici ile uygulanabilmesi ve karar vericinin kararlarını tutarlılık testine tabi tutması yönüyle diğer ÇKKV yöntemlerinden üstündür (Eleren, 2007). Ayrıca AHP, karar verme problemlerini amaç, kriterler ve alternatifler arasındaki ilişkiyi gösteren hiyerarşik bir yapıda sunmaya imkan tanıyan bir yöntemdir (Dinçer ve Görener, 2011).

AHP yapısında hiyerarşinin en tepesinde probleme ilişkin nihai amaç yer almaktadır. Amacın hemen altında karar vericinin alternatifleri değerlendirmesi için kriterler bulunurken hiyerarşinin en alt seviyesinde alternatiflere yer verilmektedir. AHP'nin genel yapısı Şekil 7'de verilmiştir.

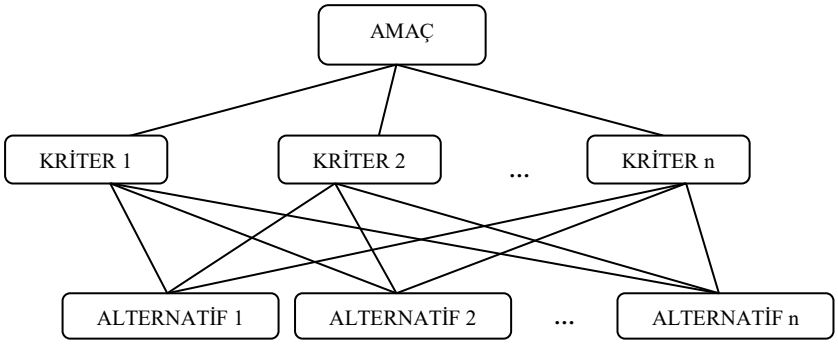

Şekil 7.AHP'nin Genel Yapısı

AHP de ilk olarak amaç, kriter ve alternatiflerin bulunduğu hiyerarşik yapı oluşturulur. Daha sonra Saaty tarafından geliştirilen ve Tablo 9'da sunulmuş olan 1-9 önem skalası kullanılarak her bir kriter için alternatifler karşılaştırılarak ikili karşılaştırma matrisleri elde edilir (Dağdeviren vd., 2004). Ayrıca bu matrisler normalleştirilir ve her bir alternatif için önem ağırlığı tespit edilir.

Tablo 9.Önem Skala Değerleri

Değer	**Tanım**
1	Eşit Önemli
3	Orta Derecede Önemli
5	Kuvvetli Derecede Önemli
7	Çok Kuvvetli Derecede Önemli
9	Kesin Önemli
2,3,4,6,8	Ara Değerler

Kaynak: Dağdeviren vd., 2004.

İkili karşılaştırma matrislerinin normalizasyon işlemi her ikili karşılaştırma değerinin ait olduğu sütunun toplamına bölünmesiyle yapılır. Daha sonra ise her ikili karşılaştırma matrisi için tutarlılık oranı hesaplanır ve bu oranın 0,10'dan fazla olması karar vericinin yargılarında tutarsızlık olduğunu ifade eder (Supçiller ve Çapraz, 2011). Tutarlılık oranı 'Tutarlılık İndeksi (CI=(ʎmax – n) / (n-1)) ve Rassal Tutarlılık İndeksinin (RI)' oranlanmasıyla bulunur. RI değerleri Tablo 10 yardımıyla bulunur.

Tablo 10.Rassal Tutarlılık İndeksleri

n	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
RI	0	0	0,52	0,89	1,11	1,25	1,35	1,40	1,45	1,49

Kaynak: Alp ve Gündoğdu, 2012.

AHP sürecinin son aşamasında ise kriterlerin önem ağırlıkları ile alternatiflerin önem ağırlıkları çarpılarak her bir alternatife ait öncelik değerleri bulunur. En yüksek değeri alan alternatif, karar problemi için en iyi alternatiftir.

Çalışmada dikkate alınan kriterler ve alternatifler doğrultusunda oluşturulan ve YEM ile test edilen yapının AHP gösterimi Şekil 6'da sunulmuştur. (A:hepsiburada.com, B:gittigidiyor.com, C:n11.com)

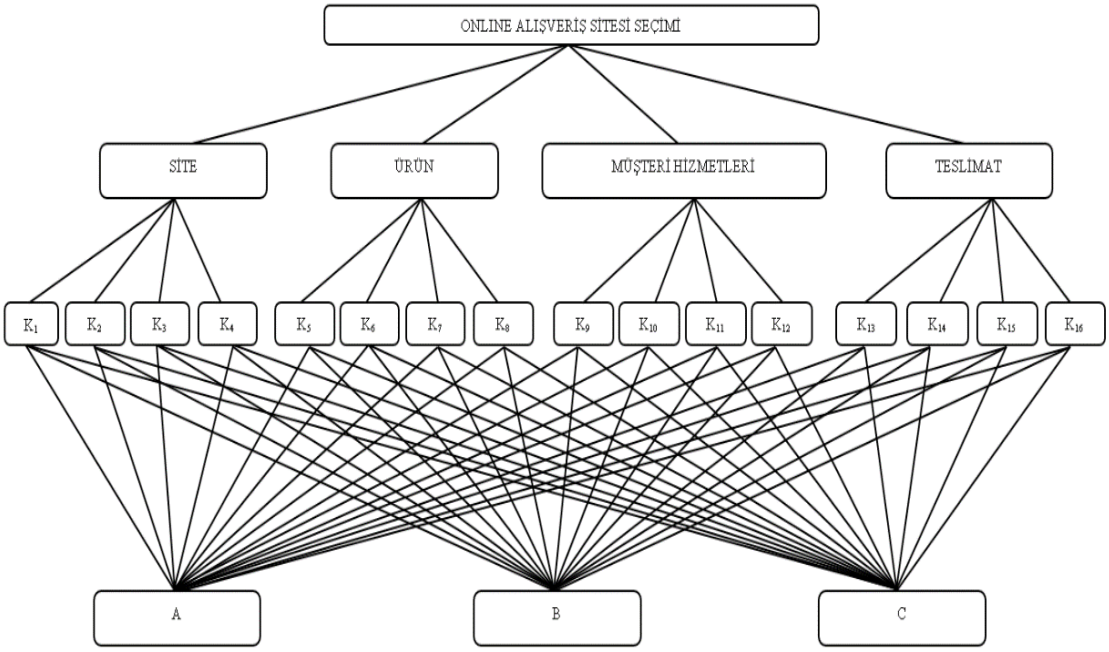

Şekil 6.Online Alışveriş Sitesi Seçimi AHP Yapısı

Tablo 11.Bütünleşik YEM-AHP ile Alternatiflerin Sıralanması

		YEM	AHP			YEM-AHP		
KRİTERLER	ALT KRİTERLER	GLOBAL AĞIRLIKLAR	A'nın Kriter Ağırlıkları	B'nin Kriter Ağırlıkları	C'nın Kriter Ağırlıkları	SKOR A	SKOR B	SKOR C
SİTE	K1	0,0406	0,6035	0,2528	0,1436	0,0245	0,0102	0,0058
	K2	0,0407	0,5862	0,2554	0,1582	0,0238	0,0104	0,0064
	K3	0,0330	0,5974	0,2406	0,1619	0,0197	0,0079	0,0053
	K4	0,0308	0,5831	0,2535	0,1633	0,0179	0,0078	0,0050
ÜRÜN	K5	0,0620	0,5828	0,2554	0,1617	0,0361	0,0158	0,0100
	K6	0,0652	0,5434	0,2758	0,1807	0,0354	0,0180	0,0117
	K7	0,0698	0,5758	0,2639	0,1602	0,0402	0,0184	0,0111
	K8	0,0991	0,5266	0,2822	0,1911	0,0522	0,0279	0,0189
MÜŞTERİ HİZ.	K9	0,0501	0,5253	0,2774	0,1971	0,0263	0,0139	0,0098
	K10	0,0640	0,5503	0,2604	0,1891	0,0352	0,0166	0,0121
	K11	0,0771	0,5399	0,2721	0,1879	0,0416	0,0209	0,0144
	K12	0,0788	0,5411	0,2677	0,1911	0,0426	0,0211	0,0150
TESLİMAT	K13	0,0749	0,5499	0,2724	0,1775	0,0412	0,0204	0,0133
	K14	0,0653	0,5378	0,2770	0,1851	0,0351	0,0180	0,0120
	K15	0,0706	0,5447	0,2689	0,1862	0,0384	0,0190	0,0131
	K16	0,0772	0,5053	0,2838	0,2108	0,0390	0,0219	0,0162
					TOPLAM	**0,55**	**0,26**	**0,18**
					SIRA	**1**	**2**	**3**

Tablo 11'in YEM bölümünde yer alan değerler Tablo 8'de hesaplanan ağırlıklardır. Tablonun AHP bölümünde her bir alternatif her bir kriter açısından değerlendirilerek ağırlıklar saptanmıştır. YEM-AHP bölümünde ise her bir alternatif için skorlar hesaplanmıştır. Bu skorlar ilgili alternatifin kriter ağırlığı ile ilgili kriterin global ağırlığının çarpımıyla bulunmuştur. Örneğin Skor A'da 0,0245 değeri K1'in global ağırlığı olan 0,0406 değeri ile A'nın K1'e göre sahip olduğu ağırlık yani 0,6035 değerlerinin çarpımıyla bulunmuştur.

Analiz sonucunda online alışveriş sitelerinin en çok dikkat etmesi gereken kriterin 'Ürün' ve alt kriterin ise 'Kişiye Özel Ürün Kampanyaları' olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu bu kriterlerin yanı sıra önem bakımından ilk üçte yer alan 'Sipariş İptalinin Kolaylığı ve Kişiye Özel Ücretsiz Teslimat' alt kriterlerini değerlendirerek ve iyileştirerek online alışveriş siteleri ziyaret sayılarında olumlu bir gelişme yaşayabilir. Çalışmanın analiz kısmında tespit edilen bir diğer husus ise A (hepsiburada.com) alternatifinin en iyi/en çok tercih edilen online alışveriş sitesi olduğudur. İkinci sırada B (gittigidiyor.com) ve son sırada ise C (n11) alternatifleri gelmektedir.

5.SONUÇ

Online platformda mal/hizmet alımı alternatiflerin çokluğu, fiyatların farklılığı, kalitenin değişkenliği ve benzeri sebeplerden ötürü karmaşık bir hal almaktadır. Online platformda alışverişi tercih eden bazı tüketiciler fiyat uygunluğuna dikkat ederken bazı tüketiciler ürün çeşitliliğine veya online site kullanımının kolaylığı gibi kriterlere dikkat edebilir. Söz konusu bu kriterler online alışveriş sitelerinin tercih edilme durumlarını artırabilmek amacıyla incelenmesi gereken kriterlerden yalnızca birkaçıdır.

Bu çalışmada online alışveriş sitesi tercihini etkileyen kriterler tespit edilerek online alışveriş siteleri tercih durumlarına göre sıralanmıştır. Çalışma, analizde kullanılacak yapının YEM ile tespit edilmesi ve alternatiflerin AHP ile değerlendirilmesi olmak üzere iki aşamadan oluşmaktadır. İlk aşamada online alışveriş sitesi tercihini etkileyen kriterleri inceleyebilmek amacıyla Tek Faktörlü DFA ve İkinci Düzey Çok Faktörlü DFA modelleri oluşturulmuştur. Örneklem birimine uygulanan anketlerden elde edilen veriler doğrultusunda bu iki yapı AMOS programı ile test edilmiştir. Test sonuçlarında İkinci Düzey Çok Faktörlü DFA modelinin Tek Faktörlü DFA modeline kıyasla daha uyumlu sonuçlar verdiği görülmüştür. Bu sebeple çalışmada İkinci Düzey Çok Faktörlü DFA yapısı seçilmiş olup bu yapıdan elde edilen regresyon verileri çalışmanın AHP aşamasında kriter ağırlıkları olarak dikkate alınmıştır. Çalışmanın ikinci aşamasında kriterler, alt kriterler ve alternatiflerden oluşan bir AHP modeli kurularak online alışveriş siteleri tercih edilme durumlarına göre sıralanmıştır. Yapılan analizler sonucunda online alışveriş sitesi tercihini etkileyen en önemli kriterin 'Ürün', en önemli alt kriterin ise 'Kişiye Özel Ürün Kampanyaları' olduğu görülmüştür. Alternatiflerin sıralaması incelendiğinde ise A (hepsiburada.com) 0,55 ile ilk sırada yer alırken B (gittigidiyor.com) 0,26 ile ikinci sırada ve C (n11) alternatifinin 0,18 ile son sırada tercih edilmekte olduğu tespit edilmiştir.

Çalışmanın yapısının YEM ile tespit edilerek AHP ile bütünleşik kullanılması çalışmanın dikkat çekici yönlerinden biridir. Literatür taramasında herhangi bir tüketici biriminin online alışveriş sitesi tercihini bütünleşik YEM-AHP modeli ile inceleyen bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Çalışma bu yönüyle bahsedilen yöntemlerin bütünleşik kullanımına yönelik literatüre katkı sağlayarak ileride yapılacak olan analizlere yol gösterme niteliği taşıyacaktır. Ayrıca çalışmanın örneklem birimi Karadeniz Teknik Üniversitesi İşletme bölümü öğrencileri olup söz konusu bu örneklem biriminin online alışveriş sürecini etkileyen kriterleri tespit etmeye çalışan ve bu çalışmada dikkate alınan online alışveriş sitelerinin sıralamasını yapan bir çalışmaya literatürde rastlanılmamış olması çalışmayı özgün kılmaktadır.

Genç ve internet deneyimi fazla olan kişilerin online alışverişe daha meyilli olabilecekleri düşüncesiyle örneklem birimi olarak Karadeniz Teknik Üniversitesi İşletme bölümü öğrencilerinin seçilmiş olması çalışmanın sınırlılığı olarak görülebilir. Ancak bu örneklem biriminden elde edilen verilerin tüm online alışverişi kullanan öğrencilerin fikirleri ve tercihleri ile ilgili fikir sahibi olmaya yardımcı olduğu varsayılabilir. Ayrıca çalışmanın örneklem birimi genişletilerek yeni çalışmalar yapılabilir. İleride farklı disiplinler için bu çalışmanın YEM-AHP modeli denenebilir.

KAYNAKLAR

Afra, S. 2014. 'Dijital Pazarın Odak Noktası E-Ticaret: Dünyada Türkiye'nin Yeri, Mevcut Durum ve Geleceğe Yönelik Adımlar' Yayın No: TÜSİAD-T/2014-06/553.

Alp, S., Gündoğdu, C.E. 2012. 'Kuruluş Yeri Seçiminde Analitik Hiyerarşi Prosesi ve Bulanık Analitik Hiyerarşi Prosesi Uygulaması', Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 14(1), 7-25.

Arino, L.V.C., Flavian C., Guinaliu, M. 2008. 'The Role of Satisfaction and Website Usability in Developing Customer Loyalty and Positive Word-of-Mouth in the e-Banking Services', International Journal of Bank Marketing, 26(6), 399-417.

Belanche, D., Casalo, L., Guinaliu, M. 2012. 'Website Usability, Consumer Satisfaction and the Intention to Use a Website: The Moderating Effect of Perceived Risk', Journal of Retaailing and Consurmer Services, 19, 124-132.

Bell, H., Tang, N. 1998. 'The Effectiveness of Commercial Internet Websites: A User's Perspective', Internet Research: Electronic Networking Applications and Policy, 8 (3), 219 – 228.

Byrne, B.M. 2010. Structural Equation Modeling with AMOS:Basic Concepts Applications and Programming (2.Basım). Routledge Newyork.

Cox, J., Dale, B.G. 2001. 'Service Quality And E-Commerce: An Exploratory Analysis', Managing Service Quality, 11 (2), 121–131.

Cheung, C.M.K., Lee, M.K.O. 2005. 'The asymmetric Effect of Web Site Attribute Performance On Web Satisfaction: An Empirical Study 1', E-Service Journal, 3(3), 65-90.

Çakır, E., Akel, G., Doğaner, M. 2018. 'Türkiye'de Faaliyet Gösteren Özel Alışveriş Sitelerinin Bütünleşik SWARA-WASPAS Yöntemi ile Değerlendirilmesi', Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi 18.EYİ Özel Sayısı, 600-616.

Çelik, H., Başaran, B. 2008. 'Bireysel Müşteriler Tarafından Algılanan Elektronik Hizmet Kalitesi', Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8(2), 129-152.

Dal, N.E., Şahin, Ö. 2018. 'Elektronik Ticarette Güven Oluşturan Faktörlerin Satınalma Niyeti İle İlişkisi: Trendyol Alışveriş sitesi Müşterileri İle Bir Araştırma', Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD), 5(12), 240-259.

Dağdeviren, M., Akay, D., Kut, M. 2004. 'İş Değerlendirme Sürecinde Analitik Hiyerarşi Prosesi ve Uygulaması', Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi, 19(2), 131-138.

Demir, M.A. 2018. 'Türkiye'deki Havayolu Pilotlarının İşten Ayrılma Niyetini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi ve Analizi', Yüksek Lisans Tezi, Endüstri Mühendisliği Anabilim Dalı Mühendislik Yönetimi Programı, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Dinçer, H., Görener, A. 2011. 'Analitik Hiyerarşi Süreci ve Vıkor Tekniği ile Dinamik Performans Analizi: Bankacılık Sektöründe Bir Uygulama', İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 10(19), 109-127.

Dündar, S. Ecer, F., Özdemir, Ş. 2007. 'Fuzzy TOPSIS Yöntemi İle Sanal Mağazaların Web Sitelerinin Değerlendirilmesi', İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 21(1).

Eleren, A. 2007. 'Markaların Tüketici Tercih Kriterlerine Göre Analitik Hiyerarşi Süreci Yöntemi ile Değerlendirilmesi: Beyaz Eşya Sektöründe Bir Uygulama', Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 14(2).

Ho, C.I., Lee, Y.L. 2007. 'The Development of An E-Travel Service Quality Scale', Tourism Management, 28, 1434-144.

İlter, B.2009. 'E-Perakendecilikde E-Hizmet Kalitesi, Müşteri Memnuniyeti ve Müşteri Sadakati İlişkisi: İşletme Fakültesi Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma', İşletme Fakültesi Dergisi, 10(1), 97-117.

Jeong, M., Lambert, C., 2001. Adaptation of an Information Quality Framework to Measure Customers' behavioral Intentions to Use Lodging Web Sites', International Journal of Hospitality Management, 20 (2), 129–146.

Jeong, M., Oh. H., Gregoıre, M. 2003. 'Conceptualizing Web Site Quality And its Consequences in The Lodging Industry', Hospitality Management, (22), 161 – 175.

Kim, W. G., Lee, H. Y. 2004. 'Comparison of Web Service Quality Between Online Travel Agencies and Online Travel Suppliers', Journal of Travel & Tourism Marketing, 17(2/3), 105–116.

Li, Y.N., Tan, K.C., Xie, M. 2002. 'Measuring Web-Based Service Quality', Total Quality Management, 13(5), 685 – 700.

Liu, C., Arnett, K.P. 2000. 'Exploring The Factors Associated With Web Site Success In The Context of Electronic Commerce', Information and Management, 38(1), 23-33.

Madu, C.N., Madu, A.A. 2002. 'Dimensions of E-Quality. International Journal of Quality & Reliability Management', 19(3), 246–258.

Meydan, C.H., Şeşen, H. 2015. 'Yapısal Eşitlik Modellemesi AMOS Uygulamaları, 2.Baskı, Detay Yayıncılık.

Moon, J., Kim, Y., 2001. 'Extending the TAM for a World-Wide-Web context', Information and Management, 38 (4), 217–230.

Özgüven, N. 2012. 'Promethee Sıralama Yöntemi İle Özel Alışveriş siteleri Üzerine Bir Araştırma', Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (27), 195-201.

Pancaroğlu, M.S. 2018. 'Akıllı Telefon Seçim Faktörlerinin Bütünleşik Yapısal Eşitlik Modeli-Analitik Hiyerarşi Süreci İle İncelenmesi', Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi.

Perçin, S., Kısa Gök, A.C. 2016. 'Elektronik Alışveriş (E-alışveriş) Sitelerinin E-hizmet Kalitesi Açısından Değerlendirilmesinde DEMATEL-AAS-VIKOR Yaklaşımı', Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16(2), 131-144.

Riel, A.C.R., Liljander, V., Jurriens, P. 2001. 'Exploring Consumer Evaluations of E-Services: A Portal Site', International Journal of Service Industry Management, 12(4), 359–377.

Supçiller, A.A., Çapraz, O. 2011. 'AHP-TOPSIS Yöntemine Dayalı Tedarikçi Seçimi Uygulaması', İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi, 12.Uluslararası Ekonometri, Yöneylem Araştırması, İstatistik Sempozyumu Özel Sayısı, 1-22.

Şenel, B., Şenel, M., Eren Gümüştekin, G. 2012. ' E-Hizmet Kalitesine Göre Sanal Alışveriş Sitelerinin Değerlendirilmesi', Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (33), 85-100.

Şimşek, Ö.F. 2007. Yapısal Eşitlik Modellemesine Giriş Temel İlkeler ve LISREL Uygulamaları. Ankara:Ekinoks Yayınları.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). 'Hanelerde Bilişim Teknolojileri Kullanımı Araştırması 2004-2018'.http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21779 Son erişim tarihi: 25.02.2019.

Yoo, B., Donthu, N. 2001. 'Developing a Scale to Measure the Perceived Quality of an Internet Shopping Site (SITEQUAL)', Quarterly Journal of Electronic Commerce, 2(1), 31-45.

Wong,J., Law, R. 2005. 'Analysing The Intention to Purchase on Hotel Websites: a Study of Travellers to Hong Kong', Hospitality Management, 24, 311 – 329.

KATKI MADDESİ ANTİOKSİDANLARIN GASTRONOMİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Yener OĞAN[*], Aybuke Elif CEYHUN SEZGİN[**]

ÖZ

Gıdaların fiziksel, kimyasal ve biyolojik olarak bozulmalarının önlenmesi için uygun üretim süreçlerin geliştirilmesi gastronominin çalışma konuları arasında yer almaktadır. Gıdaların çeşitliliği, üretimi, ambalajı, tüketimi, kalitesi ve raf ömrünün uzatılması gibi konular gastronomi alanını yakından ilgilendirmektedir. Yiyecek ve içeceklerin üretim süreçlerinde koruyucu, renklendirici, tatlandırıcı, antioksidan, emülsifiye edici, kıvam arttırıcı, jelleştirici ve asitliği düzenleyici özellikleri nedeniyle gıdalara katkı maddeleri ilave edilmektedir. Antioksidanlar bitkisel ve hayvansal yağ içeren maddelerin üretimi, depolanması, taşınması ve pazarlanması sırasında meydana gelen oksidasyondan kaynaklanan zararları önlemede en önemli katkı maddeleridir. Ayrıca insanların dengeli ve sağlıklı bir şekilde yaşamalarını sürdürebilmesi için kullanılan antioksidanların insan sağlığını tehdit eden serbest radikallerin neden olabileceği tüm rahatsızlıklara karşı vücudun korunabilmesi için önemli bir yeri bulunmaktadır. Bu çalışmada; gıda sanayiinde önemli fonksiyonları nedeniyle yaygın olarak kullanılan antioksidan katkı maddelerinin kullanım amaçları, özellikleri ve kullanıldığı alanlar hakkında bilgilere yer verilerek gastronomi alanı açısından değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gastronomi, Antioksidanlar, Gıda Katkı Maddeleri.

AN EVALUATION OF ADDITIVE ANTIOXIDANTS IN TERMS OF GASTRONOMY

ABSTRACT

To prevent deterioration of food as physical, chemical, and biological, development of suitable production process takes part in subjects of study in gastronomy. The topics such as varieties, production, packing, consumption, quality and extending shelf life closely concern field of gastronomy. In the production process of foods and drinks additive materials are added because of facilities like protector, coloring, sweetener, antioxidant, emulsifying, thickener, gelling, and acid regulator. Prevention of dangers arising from oxidation during production of materials containing vegetable and animal oil, storing, transporting, and marketing, the antioxidants are the most important additive materials. Also, to live stable and healthy life for people, the used antioxidants have really important place to protect body against the all diseases which may cause human health. In this study, the using aims of widely used additive materials because of important functions in food industry, are aimed in terms of gastronomy by giving information about the facilities and using areas.

***Keywords*:** Gastronomy, Antioxidants, Food Additive Materials.

1.GİRİŞ

Günümüzde gelişen teknolojiyle birlikte fazla miktarda işlenmiş hazır ürünün ortaya çıkması insanların tükettikleri ve tercih ettikleri gıdalara özen göstererek yeme-içme davranışlarında daha bilinçli ve kontrollü hareket etmesini sağlamıştır. Bu hususları konu edinen gastronomi bilimi ise yiyeceklerin, içeceklerin ve yemeklerin bilimsel açıdan tüm özelliklerinin detaylı biçimde anlaşılması, uygulanması ve geliştirilerek günümüz şartlarına uyarlanması çalışmalarını

[*] Artvin Çoruh University, Arhavi Vocational School, oganyener@artvin.edu.tr
[**] Ankara Hacı Bayram Veli University, Tourism Faculty, aybuke.ceyhun@hbv.edu.tr

incelemektedir. Fen bilimleri, sağlık bilimleri ve sosyal bilimlerle iç içe olan ve zengin bir araştırma alanına sahip olan gastronomi (Ceyhun-Sezgin ve Yönet-Eren, 2018), insan sağlığa uygun, iyi düzenlenmiş, hoş ve lezzetli mutfak, yemek düzeni ve sistemi olarak tanımlanmaktadır (Türk Dil Kurumu, 2019).

Konusunun yeme-içme ile ilgili olması nedeniyle tat fizyolojisi, besin ögelerinin insan vücudundaki fonksiyonları, gıda bileşenlerinin işlevleri, katkı maddeleri, gıda maddelerinin seçimindeki niteliklerinin belirlenmesi, gıdaların fiziksel, kimyasal ve biyolojik olarak bozulmalarının önlenmesi için uygun üretim süreçlerin geliştirilmesi gastronominin çalışma konuları arasında yer almaktadır (Kivela and Crotts, 2006; Ilhan, 2011; Özçil, 2012).

Bu çalışmada; gıda sanayiinde katkı maddesi olarak kullanılan antioksidanlar hakkında detaylı bilgiler verilerek gastronomi açısından değerlendirilmesi yapılmıştır. Çalışma sonucu elde edilen bilgilerin bu konu hakkında yapılacak diğer çalışmalara ışık tutarak kaynak oluşturacağı öngörülmüştür.

2.GIDA KATKI MADDELERI

Gıda katkı maddeleri; tek başına gıda olarak tüketilmeyen veya gıdanın ham ya da yardımcı maddesi olarak kullanılmayan, besleyici değeri olan veya olmayan, seçilen teknoloji gereği kullanılan, işlem veya imalat sırasında kalıntı veya türevleri mamul maddede bulunabilen, gıdanın üretilmesi, işlenmesi, hazırlanması, ambalajlanması, taşınması, depolanması sırasında gıda maddesinin tat, koku, görünüş, yapı ve diğer niteliklerini korumak, düzeltmek veya istenmeyen değişikliklere engel olmak amacıyla kullanılmasına izin verilen maddelerdir (Türk Gıda Kodeksi, 2013). Gıda katkı maddeleri koruyucu, renklendirici, tatlandırıcı, antioksidan, emülsifiye edici, kıvam arttırıcı, jelleştirici ve asitliği düzenleyici özellikleri açısından insanların dengeli ve sağlıklı bir şekilde yaşamlarını devam ettirmesi için beslenmesi sırasında tükettiği yiyecek ve içeceklerin üretiminde ilave edilmektedir (Ekşi, 2014).

Katkı maddeleri gıda sanayinde bu değişik fonksiyonlardan birini veya birkaçını yerine getirmek amacıyla kullanılmaktadır (Akbulut, 2011). Ancak gıdaların besin değerini yükseltmek ya da hile amacıyla gıdalara katılan maddeler bu gruba girmemektedir (Bağcı, 1995). İşlenmiş hazır yiyecek ve içecek üretiminde kullanılan katkı maddeleri sağlık açısından değerlendirilerek kullanımında bir sakınca olup olmamasına göre tasnif edilmekte ve ilgili yasal düzenlemeleri yapılmaktadır. Avrupa Birliği ülkelerinde kullanımına izin verilen her gıda katkı maddesine bir ”E” kodu verilmiştir. Gıda katkı maddelerini tanımlamak, tüketicilere bilgi vermek ve herhangi bir karışıklığa yol açmamak için kullanılan “E kodu”, Avrupa Birliği’nin (EC) simgesi olan E harfi ve üç rakamlı sayıdan oluşmaktadır. "E" numara sistemi ile Gıda katkı maddelerinin temel fonksiyonlarına göre sınıflandırılması Çizelge 1’de verilmiştir (Susever, 2019).

Tablo 1. Gıda Katkı Maddelerinin Temel Fonksiyonuna Göre Sınıflandırılması

	Temel Fonksiyonu	E Numarası
1	Renklendirici Gıda Katkı Maddeleri	E100-180
2	Koruyucu Gıda Katkı Maddeleri	E200-297
3	Antioksidan Gıda Katkı Maddeleri	E300-321
4	Emülsifiye ve Stabilizatör Gıda Katkı Maddeleri	E322-500
5	Asit-Baz Sağlayıcı Gıda Katkı Maddeleri	E500-578
6	Tatlandırıcılar, Koku Veren Gıda Katkı Maddeleri	E620-637
7	Geniş Amaçlı Gıda Katkı Maddeleri	E900-927

2.1. Antioksidanlar

Kirli hava, bozulan gıdalardaki zararlı maddeler, katkı maddeleri, bilinçsiz beslenme ve hareketsizlik vücutta serbest radikal olarak bilinen maddeleri oluşturmaktadır. Dışarıdan gelen bu zararlı etkilerle kopan oksijen atomları vücutta serbest bir şekilde dolaşmakta, hidrojen atomlarını koparark doku tahribine yol açmaktadır. Serbest radikaller vücutta özellikle hücre ve bağışıklık sistemine saldırmaktadır. Vücuttaki serbest radikallerin etkisini minimuma indiren, bloke eden, birçok hastalığa ve erken yaşlanmaya neden olabilecek zincir reaksiyonları önleyen moleküllere ise antioksidan madde adı verilmektedir (Alaca-Güre ve Arabacı, 2005). Antioksidan madde "*genellikle yağların, yağlı gıdaların uzun süre muhafaza edilebilmesi, beyaz renkli sebze ve meyvelerin kararmasının önlenmesi için kullanılan madde", "canlı organizmalardaki toksinleri atmaya yarayan madde", "oksidasyonu geciktiren veya önleyen", "canlı vücuduna dışarıdan alınan veya biyolojik olaylar sonucunda oluşan serbest radikalleri yok eden veya oluşmasını önleyen, yükseltgenmeyi engelleyici"* ve *"yüksek düzeyde yağ içeren yemlerin acılaşmasını önlemek için yemlere katılan maddeler"* gibi farklı şekillerde tanımlanmaktadır (Türk Dil Kurumu, 2019). Türk Gıda Kodeksi Yönetmeliği'ne göre antioksidanlar *"yağların acılaşması ve renk değişikliği gibi oksidasyonun neden olduğu bozulmaları önleyerek, gıdaların raf ömürlerinin uzatılmasını sağlayan maddeler"* şeklinde ifade edilmektedir (Faydaoğlu ve Sürücüoğlu, 2013). Antioksidanların birçok tanımı yapılmakla beraber en genel tanımı insan vücudunda ve gıdalardaki serbest radikallerin olumsuz etkilerini ve oluşumunu durduran veya yok eden maddeler olarak tanımlamak mümkündür.

İnsan sağlığını tehdit eden serbest radikallerin neden olabileceği tüm rahatsızlıklara karşı vücudun korunabilmesi için antioksidanların önemli fonksiyonları bulunmaktadır. Antioksidanlar vücutta kanser, damar sertliği, kalp krizi gibi çeşitli hastalıklara karşı koruyucu etkisi olan kimyasal bileşenlerdir. Serbest radikallerin neden olduğu oksidasyonları önleyen, serbest radikalleri yakalama ve stabilize etme yeteneğine sahip antioksidanlar (Elliot, 1999), canlılardaki serbest radikalleri nötralize ederek hücrelerin onlardan etkilenmesini engelleyen veya kendini yenilemesini sağlayan maddelerdir (Gök ve Serteser, 2003).

Antioksidanlar, insanların vücudunda bulunabildiği gibi beslenme gibi farklı şekillerde de insan vücuduna dışarıdan alınabilmektedir. Dolayısıyla beslenme yoluyla alınabilen gıdaların antioksidan içerikleri ve antioksidanların biyo-yararlığı gıda maddesinin cinsine, hasat zamanı ve hasat yöntemlerine, iklime, depolama ve muhafaza ortamının sıcaklığına, nem oranına, ışığın şiddetine, gıdanın hazırlanması yanında kişi ve toplumların tüketim alışkanlıklarına göre de değişebilmektedir (Moure et al., 2000).

Gıdaların korunması ve muhafazası esnasında oluşan en büyük problemlerden biri de lipid oksidasyonudur. Bu durum yağlarda acılaşmaya (ransidleşme) ve yağ içeren diğer gıdalarda ise renk, tat, aroma, tekstür ve kıvamda bozulmalara ve kalitenin azalmasına neden olmaktadır. Gıda endüstrisinde lipid oksidasyonu engellemek veya azaltmak, toksik oksidasyon ürünlerinin oluşmasını engellemek, kaliteyi sürdürmek ve gıdanın raf ömrünü uzatmak amacıyla antioksidan kullanımı gerekmektedir (Finley and Given, 1986).

İyi bir antioksidan; fizyolojik olarak zararsız olmalı, yağ veya yağlı ürünlerin kokusuna, tadına ve görünüşüne etki etmemeli, yemeklerin pişirilmesi sırasında yağa ve bununla hazırlanan gıdalara etki etmemeli, yağda yeterli düzeyde çözünmeli ve yağla karışabilmeli, küçük konsantrasyonlarda dahi etkili olmalı ve kolay elde edilebilmelidir (Mishra et al., 2012).

Beslenme yoluyla alınan en önemli antioksidanlar A, C, E vitaminleri, flavonoidler, karotenoidler, polifenoller ve selenyumdur (Yavaşer, 2011). Hücrelere zarar veren serbest radikallerle karşı savaşan antioksidanlar hem hastalıktan korunmak hem de yaşlanmayla gelen

olumsuz etkileri geciktirmek konusunda önemli bir rol oynamaktadır. Dolayısıyla iyi bir antioksidan aşağıdaki özellikleri taşımalıdır (Mishra et al., 2012):

- Fizyolojik olarak zararsız olmalı,
- Yağ veya yağlı ürünlerin kokusuna, tadına ve görünüşüne etki etmemeli,
- Yemeklerin pişirilmesi sırasında yağa ve hazırlanan gıdalara etki etmemeli,
- Yağda yeterli miktarda çözünmeli ve yağla karışabilmeli,
- Küçük konsantrasyonlarda etkili olmalı,
- Kolay elde edilebilmeli ve ucuz olmalıdır.

Antioksidanlar genel olarak hidrofilik (hydrophilic) yani suda çözülebilen ve lipofilik (lipophilic) yani yağ içerisinde çözülebilen türler olarak iki alt türde değerlendirilebilmektedir. Bunların birbirinden farkları ise yağ içerisinde çözünebilen lipofil antioksidan türünün, genellikle hücre çeperlerini koruyan türde olmaları, suda çözülen türün ise genellikle kan plazması ve sitozol yapı ile etkileşime geçmesidir. Bu iki farklı türde antioksidanın birbirleri ile yakından ilişkide oldukları ve vücut içerisinde etki gösterebilmeleri için genellikle birlikte bulunmaları gerekmektedir (Kahkönen et al., 1999).

Antioksidanlar, diğer stabilizatörler gibi düşük kaliteli gıda maddesinin kalitesini arttırmamanın yanı sıra gıdalara yabancı tat ve koku vermemektedir. İyi kalitede ham madde, uygun bir üretim tekniği, elverişli ambalajlama ve depolama yöntemleri ile birlikte antioksidanların kullanılması ürünün kalitesini de korumakta ve gıdalardaki oksidasyon sorunlarını da ortadan kaldırmaktadır. Yağların acılaşmasının bir süre önüne geçen antioksidanların yağ içermeyen gıdaların rengini ve kokusunu koruyan maddeler olduğu da bilinmektedir (Gordon et al., 2001; Gıda Katkısı Olarak Antioksidanlar, 2018).

Antioksidanlar elde edilme kaynaklarına göre doğal ve sentetik olmak üzere 2'ye ayrılmaktadır. Doğal antioksidanların en iyi bilinenleri tokoferollerdir. Ayrıca askorbik asit, askorbil palmitat, glukoz oksidaz ve sülfitler gıdalarda kullanılan diğer doğal antioksidanlardır (Gordon et al., 2001; Yavaşer, 2011).

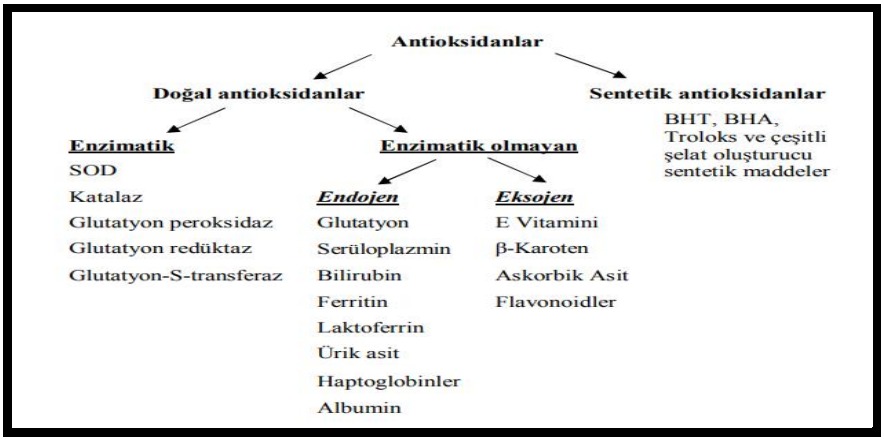

Şekil 1. Antioksidanların Sınıflandırılması

Doğal antioksidanlar gıdaların yapısında özellikle meyve, sebze ve hayvansal dokularda doğal olarak bulunmaktadır. Bitki veya hayvan dokularında bulunan ya da bitkisel veya hayvansal kaynaklı bileşiklerin pişirilmesi veya işlem görmesi sonucu oluşan maddelerdir. Hemen hemen tüm bitkilerde, mikroorganizmalarda ve bazı hayvansal dokularda bulunmaktadır (Görünmezoğlu, 2008). Sentetik antioksidanlar ise yağların oksidasyon mekanizmalarının anlaşılması ile birlikte

oksidasyonu önlemek amacıyla antioksidan üretimi konusunda doğal yapı ile ilgisi olmayan yapay antioksidanların üretilmesiyle ortaya çıkmıştır. 1940'lı yıllardan itibaren yüzlerce yapay antioksidan madde sentezlenmiştir, ancak insan sağlığına ciddi zararları olan bu antioksidanların günümüzde az bir kısmı kullanılmaktadır (Eken, 2007). Ayrıca birçok araştırmacı gıda sanayiinde kullanılan sentetik özellikte olan bütil hidroksianisol (BHA) ve bütil hidroksitoluen (BHT) gibi antioksidanların canlı organizmalarda karsinojenik etki gösterdiğine dikkat çekmektedirler.

2.1.1. Gıda Katkı Maddesi Olarak Antioksidanlar

Antioksidan grubu katkı maddeleri, sanayide bitkisel ve hayvansal yağ içeren maddelerin üretimi, depolanması, taşınması ve pazarlanması sırasında meydana gelecek otoksidasyondan kaynaklanan zararları önlemede en önemli katkı maddeleridir (Baladura ve Öztürk, 2014). Gıdalarda arzu edilmeyen koku, aroma, tat değişiklikleri, enzimatik kararma veya renk kaybı, acılaşmayı (oksidatif asidite) önleme/geciktirme gibi görevleri olduğundan özellikle yağlarda ve yağlı gıdalarda kullanılarak ürünlerin raf ömrünü uzatırlar (Boğa ve Binokay, 2010).

Gıdalarda kullanılan önemli sentetik antioksidanlar eritorbik asit, bütil hidroksianisol (BHA), bütil hidroksitoluen (BHT), tersiyer bütil hidrokuinon (THBQ) ve gallatlardır. Eritorbik asit sitrik asitle özellikle donmuş deniz ürünleri, salatalar ve elmalarda meydana gelen renk kaybını ve acılaşmayı engellemek amacıyla ilave edilmektedir. BHT ve BHA petrol kökenli olup yenilebilen yağlarda, çiklet, margarin, fındık, patates ürünleri ve polietilen gıda ambalajlarında kullanılmaktadır. BHA, fırınlama veya kızartma gibi yüksek sıcaklık işlemleri uygulanan yağlarda kullanıldığında kolaylıkla algılanabilen keskin bir fenolik koku oluşturmaktadır. BHT, BHA ile sinerjist etki göstermektedir. Gallatlar yağ, margarin ve salata sosunda kullanılmaktadır. Beyaz kristaller şeklinde katı halde bulunan propil gallat, İngiltere'de hayvansal ve bitkisel yağlarda en sık kullanılan antioksidandır. Gallatların BHT ve BHA ile beraber kullanılmaları ile sinerjist etki oluşturulmaktadır. TBHQ da petrol kökenli olup yağ ve margarinlerde kullanılmaktadır. TBHQ'un bitkisel yağlarda stabiliteyi arttırmak amacı ile kullanımına birçok ülke tarafından izin verilmektedir. TBHQ'un bitkisel yağlardaki antioksidatif etkisi diğer antioksidanlara göre daha fazladır (Fox and McSweeney, 1998; (Baladura ve Öztürk, 2014). Gıda sanayinde katkı maddesi olarak kullanılan antioksidanlara ilişkin bilgiler Çizelge 2, 3, 4 ve 5'de verilmiştir.

Tablo 2. Gıdalarda Kullanımı Helal Kabul Edilen Antioksidan Gıda Katkı Maddeleri

E Kodu	Adı	Özellikleri
E300	Askorbik asit	C vitamini olarak da adlandırılır. Sentetik olarak glukozdan sağlanabilir. Doğal olarak sebze ve meyvelerde bulunur. Et, unlu ürünler, dondurulmuş balık gibi ürünlerde kullanılır.
E301	Sodyum askorbat	C vitamini'nin sodyum tuzu
E303	Potasyum askorbat	C vitamini'nin potasyum tuzu
E317	Eritorbik asit	Sakarozdan üretilir
E318	Sodyum eritorbat	
E330	Sitrik asit	Gıda asididir. Doğal olarak turunçgillerden elde edilir. Bisküvi, konserve balık, peynir, mama, kek, çorba, çavdar ekmeği, içecek ve mayalanmış et mamullerinde kullanılır.
E331	Sodyum sitratlar	Gıda asidi

E332	Potasyum sitratlar	Gıda asidi
E333	Kalsiyum sitratlar	Gıda asidi
E334	Tartarik asit	Gıda asidi
E335	Sodyum tartaratlar	Gıda asidi
E336	Potasyum tartaratlar	Gıda asidi
E337	Sod. Pot. tartarat	Gıda asidi
E338	Fosforik asit	Gıda asidi
E343	Magnezyum fosatlar	Mineral tuz
E350	Sodyum malatlar	Mineral tuz
E351	Potasyum malat	Mineral tuz
E352	Kalsiyum malatlar	Mineral tuz
E353	Metatartarik asit	Gıda asidi
E354	Kalsiyum tartarat	Mineral tuz
E365	Sodyum fumarat	Mineral tuz
E366	Potasyum fumarat	Mineral tuz
E367	Kalsiyum fumarat	Mineral tuz
E381	Am. ferrik sitratlar	Mineral tuz

Tablo 3. Gıdalarda Kullanımı Sağlık İçin Tehlikeli Antioksidan Gıda Katkı Maddeleri

E Kodu	**Adı**	**Özellikleri**
E302	Kalsiyum askorbat	C vitamininin kalsiyum tuzudur. Kalsiyum oksalat taşlarının oluşumunu hızlandırabilir.
E310	Propil gallat	Antioksidandır. Gastrit ve cilt tahrişine neden olabilir. Kandaki hemoglobine zarar verdiği için bebek ve küçük çocuk gıdalarında izin verilmemiştir. Yağ, margarin ve salata sosunda kullanılır.
E319	Tert-Butilhidroquinon (TBHQ)	Petrol kökenlidir. Bulantı, kusma ve sayıklamaya neden olabilir. 5 gramlık bir doz öldürücü sayılır. Yağ ve margarinlerde kullanılır.
E339	Sodyum fosfatlar	Mineral tuz. Eczacılıkta müshil olarak, yüksek dozlar vücuttaki kalsiyum-fosfor dengesini bozabilir
E340	Potasyum fosfatlar	
E363	Suksinik asit	Gıda asididir. Bazı ülkelerde yasaklanmıştır.
E370	1,4-Heptonolakton	Bazı ülkelerde yasaklanmıştır.

E375	Niasin	B3 vitaminidir. Fasulye, bezelye, süt, yumurta, et, kümes hayvanları ve balıkta bulunur. Doz aşımı halinde şeker hastalığı, gastrit, karaciğer ve göz zararları ve gut hastalığına yol açar, kandaki ürik asit seviyesinin yükselmesine neden olur, ciltte kızarıklık, aç karnına alınmış ise baş ve mide ağrısı yapabilir.
E380	Tri-amonyum sitrat	Mineral tuzdur.
E385	Kalsiyum disodyum etilen (EDTA)	Bazı ülkelerde yasaklanmıştır.

Tablo 4. Şüpheli (Alkolle Muamele Edilmiş veya Edilmemiş) Antioksidan Gıda Katkı Maddeleri

E Kodu	**Adı**	**Özellikleri**
E304	Askorbil palmitat	Askorbik asitin yağlı esteridir.
E306-E307 E308-E309	Tokoferoller	E vitaminidir. Soya, buğday, pirinç, pamuk tohumu, mısır gibi birçok sebzenin ve hayvan yağında bulunur. Margarin ve salata sosu, ilaç ve kozmetikte kullanılır.
E322	Lesitin	Emülgatördür. Soya, yumurta sarısı, yerfıstığı, mısır veya hayvani yağlardan elde edilir. Margarin, çikolata, mayonez ve süt tozunda kullanılır. Bitkisel özellikte olanı tercih edilmelidir.
E341	Kalsiyum fosfatlar	Mineral tuzdur. Kaya ve kemikte bulunur.
E355	Adipik asit	Gıda asidi
E357	Potasyum adipat	Mineral tuz

Tablo 5. Gıdalarda Kullanımı Sağlık İçin Tehlikeli ve Şüpheli Antioksidan Gıda Katkı Maddeleri

E Kodu	**Adı**	**Özellikleri**
E311	Oktil gallat	Gastrit ve cilt tahrişine neden olabilir, kandaki hemoglobine zarar verdiği için bebek ve küçük çocuk gıdalarında izin verilmemiştir. Yağ, margarin ve salata sosunda kullanılır.
E312	Dodesil gallat	
E320	Butillenmiş hidroksi-anisol-BHA	Petrol kökenlidir. Yenilebilen yağlarda, çiklet, margarin, fındık, patates ürünleri ve polietilen gıda ambalajlarında kullanılır, bebek mamalarında izin verilmemiştir, alerjik reaksiyon yapabilir, hiperaktiviteye, kanserojen, estrojen etkilere ve diğer olumsuzluklara sebep olabilir.
E321	Butillenmiş Hidroksi-toluen-BHT	
E325	Sodyum laktat	Laktik asidin tuzudur. Hayvansal kaynaklıdır.
E326	Potasyum laktat	
E327	Kalsiyum laktat	
E328	Amonyum laktat	
E329	Magnezyum laktat	

Kaynak: Gıdalarda Antioksidan Katkı Maddeleri, 2018.

Son yıllarda endüstriyel gıda üretimin artması, ticari kaygıların ön planda tutulması gibi nedenlerle sentetik antioksidanların kullanımı yaygınlaşmıştır. Sentetik antioksidanlar, sağlık açısından ciddi tereddütler ortaya çıkarmıştır. Bazı ülkelerde gıdalarda kullanımı kanserojenik etkisi olabileceği şüphesinden dolayı yasaklanmış veya sınırlandırılmıştır (Farag, 2003). Böylece sentetik antioksidanların yerine doğal antioksidanların kullanımı yaygınlaşmaya başlamıştır (Kıralan, 2006). Dolayısıyla sağlık ve beslenme açısından gıdalarda doğal antioksidanların kullanımı tavsiye edilmektedir. Ticari olarak doğal antioksidanlar gıdalarda; tokoferol, askorbik asit, bitkisel yağ bileşeni, flavonoid, baharat ve bitki olarak kullanılmaktadır. Üzüm çekirdeği tohumu ekstraktı, adaçayı, kekik, şakayık, melekotu, kamış, mercanköşk, kimyon, zencefil, aloe vera, hardal, biberiye ekstraktlarını içeren farklı tipteki bitkilerden antioksidanlar elde edilebilmektedir (Fiorentino et al., 2008).

3.SONUÇ

Gıdaların üretiminde çeşitli katkı maddelerinin ilave edilmesiyle ürün kalitesinin geliştirilmesi, raf ömrünün uzatılması, gıda güvenliğinin sağlanması ve besin değerinin korunması amaçlanmaktadır. Önemli katkı maddeleri arasında yer alan antioksidanlar genellikle yağların ve yağlı gıdaların uzun süre muhafaza edilebilmesi, beyaz renkli sebze ve meyvelerin kararmasını önlenmesi için kullanılmaktadır. İnsan sağlığını tehdit eden serbest radikallerin neden olabileceği tüm olumsuzluklara karşı vücudun korunmasında etkili rol alan antioksidanlar elde edildiği kaynaklara göre doğal ve sentetik olarak sınıflandırılmaktadır. Gıdaların üretim süreçlerinde doğal antioksidanlardan tokoferoller, sentetik antioksidanlardan eritorbik asit, bütil hidroksianisol (BHA), bütil hidroksitoluen (BHT), tersiyer bütil hidrokuinon (THBQ) ve gallatlar yaygın olarak kullanılmaktadır.

Gıdaların fiziksel, kimyasal ve biyolojik olarak bozulmalarının önlenmesi için uygun üretim süreçlerin geliştirilmesi gastronominin çalışma konuları arasında yer aldığından bu çalışmada da; gıda sanayiinde önemli fonksiyonları nedeniyle yaygın olarak kullanılan antioksidan özellikte olan katkı maddelerinin kullanım amaçları, özellikleri ve kullanıldığı alanlar hakkında bilgilere yer verilmiştir.

KAYNAKÇA

Alaca-Güre, F., Arabacı, O. (2005). Bazı Tıbbi Bitkilerdeki Doğal Antioksidanlar ve Önemi. Türkiye VI. Tarla Bitkileri Kongresi (Derleme Sunusu Cilt I, Sayfa 465-470), 5-9 Eylül 2005, Antalya.

Akbulut, M. (2011). Gıda Katkı Maddeleri: Fonksiyonları ve Kaynakları. 1. Ulusal Helal ve Sağlıklı Gıda Kongresi. s. 59-68.

Bağcı, T. (1995). Gıda Katkı Maddeleri ve Gıda Kontrolü. Halk Sağlığı Temel Bilgiler. Güneş Kitabevi Ltd. Şti. Ankara.

Baladura, E., Şimşek, B. (2014). Doğal Antioksidanlar ve Süt ve Süt Ürünlerinde Kullanımı. Uludağ Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 27(2);155-162.

Boğa, A., Binokay, S. (2010). Gıda Katkı Maddeleri ve Sağlığımıza Etkileri. Arşiv Kaynak Tarama Dergisi, 19(3);141-154.

Ceyhun-Sezgin, A., Yönet-Eren, F. (2018). Gastronomi Alanında Transglutaminaz Enzimi Kullanım Olanakları. Journal of Tourism and Gastronomy Studies 6(2);578-591.

Eken, S. (2007). Bazı Materyallerde Antioksidan Tayinleri. Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Ekşi, A. (2014). Başlıca Gıda Katkıları ve Kullanım Amaçları. A'dan Z'ye Gıda Katkı Maddeleri Kitabı İçinde (Editör: Muhittin Tayfur), Detay Yayıncılık, Ankara.

Elliot, J.G. (1999). Application of Antioxidant Vitamins in Foods and Beverages. Food Tech. 53(2);46-48.

Farag, R.S., El-Baroty, G.S., Basuny, A.M. (2003). The Influence of Phenolic Extracts Obtained from the Olive Plant (Cvs. Picual and Kroneki), on the Stability of Sunflower Oil. International Journal of Food Science and Technology, 38;81-87.

Faydaoğlu, E., Sürücüoğlu, M. (2013). Tıbbi Ve Aromatik Bitkilerin Antimikrobiyal, Antioksidan Aktiviteleri ve Kullanım Olanakları. Erzincan Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 6(2); 233-265.

Fiorentino, A., Ricci, A., Dabrosca, B., Pacifico, S., Golino, A., Piccolella, S., Monaco, P. (2008). Potential Food Additives from Carex Distachya Roots. Journal of Agricultural and Food Chemistry, 56;8218-8225.

Fox, P.F., McSweeney, P.L.H. (1998). Heat Induced Changes in Milk. Dairy Chemistry and Biochemistry, London, 158-162.

Gıda Katkısı Olarak Antioksidanlar (2018). http://www.diatek.com.tr/Makale-Yontem/Mikrobiyolojik-Analiz/Gida-Katkisi-Olarak-Antioksidanlar_122.htm (Erişim Tarihi: 08.03.2019).

Gordon, M., Pokorný, J., Yanishlieva, N. (2001). Antioxidants in Food: Practical Applications. CRC, 380 s.

Gök, V., Serteser, A. (2003). Doğal Antioksidanların Biyoyararlılığı. 3. Gıda Mühendisliği Kongresi, 24 Ekim 2003, Ankara.

Görünmezoğlu, Ö. (2008). Kayısı ve İncir Meyvelerinin Antioksidan Kapasitelerinin Karşılaştırılması. Adnan Menderes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Aydın.

İlhan, I. (2011). Gastronomi: Yeme-İçme Bilim ve Sanatı. Http:// Yemek.Meltem.Gen.Tr/?Yazi=19, (Erişim Tarihi:30.05.2019).

Kahkönen, M.P., Hopia, A.I., Vuorela, H.J., Rauha, J.P., Pihlaja, K., Kujala, T.S. Heinonen, M. (1999). Antioxidant Activity of Plant Extracts Containing Phenolic Compounds. Journal of Agricultural and Food Chemistry, 47;3954-3962.

Kıralan, M. (2006). Ayçiçek Yağının Oksidatif Stabilitesi Üzerine Isırgan (Urtica diocia L.), Keten (Linum usitassium L.), Kişniş (Coriandrum sativum L.) ve Çörekotu (Nigella sativa L.) Tohum Ekstraktlarının Etkileri. Ankara Üviversitesi Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Kivela, J., Crotts, J.C. (2006). Tourism and Gastronomy: Gastronomy's Influence on How Tourists Experience A Destination. Journal of Hospitality Tourism Research, 30(3);354-377.

Mishra, P.K., Shukla, R., Singh, P., Prakash, B., Kedia, A., Dubey, N.K. (2012) Antifungal, Anti-Aflatoxigenic, and Antioxidant Efficacy of Jamrosa Essential Oil for Preservation of Herbal Raw Materials. International Biodeterioration & Biodegradation, 74;11-16.

Moure, A., Cruz, J.M., Franco, J.D., et al. (2000). Natural Antioxidants from Residual Sources. Food Chemistry, 172;145-71.

Özçil, A. (2012). Bir Mutfak Dünya Kadar Lezzet. Http://Www. Kibrisgazetesi.Com/Printa.Php?Col=146&Art=19749, (Erişim Tarihi:20.06.2019).

Susever, (2019). Gıda Katkı Maddeleri. http://docs.neu.edu.tr/staff/serdar.susever/3gida katki maddeleri92.pdf

Türk Dil Kurumu, (2019). http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori1=veritbn&kelimesec=17688 ve http://www.tdk.gov.tr/index.php ?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5ca5db4e525057.78953190 (Erişim Tarihi: 04.04.2019).

Türk Gıda Kodeksi, (2013). Gıda Katkı Maddeleri Yönetmeliği, 30.06.2013 tarihli ve 28693 sayılı Resmi Gazete.

Yavaşer, R. (2011). Doğal ve Sentetik Antioksidan Bileşiklerin Antioksidan Kapasitelerinin Karşılaştırılması. Adnan Menderes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Aydın.

COMPARISON OF HEALTH INDICATORS OF PROVİNCES IN EASTERN BLACKSEA REGION

Mustafa FİLİZ[1], Mustafa KAYA[2]

ABSTRACT

Health services are vital and services that everyone should have access to. But there are some factors that prevent access to health services. Many factors, such as delays in services and economic and cultural reasons, prevent the access to health services, due to the fact that the health institution is far away from the residential area, the intensity of the health care institution is lacking. In order to present the health services of vital importance in an efficient, efficient and equitable manner, it is necessary to carry out the macro studies as well as the micro-investigations. Turkey is divided into 12 statistical regions grouped which have similer economic, social and geographical features. One of these regions is the Eastern Black Sea Region, where Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin and Gümüşhane provinces are located. In this study, it is aimed to examine the factors which are thought to affect the access to health services in terms of Eastern Black Sea Region. For this aim, health services belonging to the provinces in the region, health personnel, major causes of death and life expectancy at birth were examined and compared. According to the results of the surveys, it was concluded that the provinces in the region showed many differences in terms of the indicators examined.

Keywords: Health Indicators, Health Services, Eastern Black Sea Region.

DOĞU KARADENİZ BÖLGESİNDE YER ALAN İLLERE AİT SAĞLIK GÖSTERGELERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

ÖZ

Sağlık hizmetleri hayati öneme sahip olan ve herkesin erişim imkânının olması gereken hizmetlerdir. Fakat sağlık hizmetlerde erişimi engelleyen bazı faktörler vardır. Sağlık kurumunun ikamet edilen bölgeye uzak olması, sağlık kurumundaki yetersizliklerin oluşturduğu yoğunluk sebebiyle hizmetlerde gecikmeler olması, ekonomik ve kültürel sebepler gibi birçok faktör sağlık hizmetlerine erişimi engellemektedir. Hayati öneme sahip olan sağlık hizmetlerinin etkili, verimli ve hakkaniyete uygun şekilde sunulabilmesi için makro incelemeler yanında mikro incelemelerinde yapılması gerekmektedir. Türkiye ekonomik, sosyal ve coğrafi özellikler bakımından birbirine benzeyen illerin gruplandırıldığı 12 istatistiki bölgeye ayrılmıştır. Bu bölgelerden birisi de Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin ve Gümüşhane illerinin içinde bulunduğu Doğu Karadeniz Bölgesi'dir. Bu çalışmada sağlık hizmetlerine erişim üzerinde etkili olduğu düşünülen faktörlerin Doğu Karadeniz Bölgesi açısından incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaçla bölgede yer alan illere ait sağlık kurumu, sağlık personeli, başlıca ölüm nedenleri ve doğuşta beklenen yaşam süreleri incelenerek karşılaştırma yapılmıştır. Yapılan incelemelerden elde edilen sonuçlara göre bölgede yer alan illerin incelenen göstergeler açısından birçok farklılık gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sağlık Göstergeleri, Sağlık Hizmetleri, Doğu Karadeniz Bölgesi.

1.GİRİŞ

Sağlık sektörü dünya genelinde politikacılar tarafından yeterli düzeyde kaynak ayrılmayan ve yapılacak yatırımların çıktıları uzun vadede görülmesinden dolayı cazibesi olmayan bir alandır.

[1] Öğr. Gör.Artvin Çoruh Üniversitesi/Tıbbi Hizmetler ve Teknikler Bölümü/Artvin/ mustafa2108@artvin.edu.tr
[2] Arş.Gör. Kırıkkale Üniversitesi/Sağlık Yönetimi Bölümü/Kırıkkale/ mustafa_519@hotmail.com

Bundan dolayı kalkınmamış ülkelerde sağlık sistemi de çok gelişmemiştir. Bazı ülkelerde hem kaynak bulma imkanı bulunmamakta hem de kaynaklar verimli ve amaca uygun kullanılmamaktadır. Sağlık hizmetlerine ayrılan kaynaklarla sistemdeki ilerlemeler paralel olması sistemin yönetim ve örgütlenmesindeki başarıya bağlıdır. Örnek olarak ABD'de sağlık sektörüne tahsis edilen kaynaklar Japonya ve İskandinavya ülkelerine nispetle çok iyi olmasına rağmen sağlık göstergeleri açısından tam tersi bir durum söz konusudur (OECD, 2013:Koca, 2015).

Sağlık hizmetleri, kişi ve toplumun sağlığını korumak, geliştirmek ve tedavi etmek amacıyla sunulan tüm hizmetleri kapsamaktadır. Sağlık hizmetlerin evrensel düzeyde bazı türleri ve sınıflandırılması bulunsa da ülkeden ülkeye hatta bazen ülke içerisinde bile farklılık göstermektedir. Bu farklılığın bazen demografik ve epidemiyolojik nedenlerden dolayı bazen de ekonomik ve kültürel nedenlerden dolayı kaynaklanmaktadır. Yaşlı nüfusu artan bir toplumla doğum oranı yüksek bir topluma aynı hizmetin verilmesi beklenilmediği barizdir. Aynı şekilde zengin bir toplumla fakir bir topluma veya köy ve şehir toplumuna aynı hizmetin verilmemesi gibi durumlar mevcuttur. Bu tip farklılıklar bir tarafa sağlık hizmetlerine ekonomik gözlüğüyle bakıldığı zaman bile girdi ve çıtılar farklılaşması söz konusudur (Tokalaş, 2006: Mutlu ve Işık, 2012). Sosyo-ekonomik gruplar arasında sağlık göstergeleri ve sağlık hizmeti kullanma farklılıklarının ortaya konması için sağlığın uygun yöntemlerle ölçülmesine de gerekli hale getirmiştir (Belek, 1998:Aktaran: Aksoy, 2007).

Sağlığı ölçmek, sağlık göstergelerini ortaya koymak veya sunulan sağlık hizmetlerinin ne kadar etkili olduğunu belirlemek için bir kısım kriterlere bakılmaktadır. Bu kriterler hem ulusal düzeyde hem de uluslararası düzeyde karşılaştırma imkanı sunmaktadır. Bunlar şu şekilde sıralanabilir; (Belek, 1998:Duleep, 1995: Neyzi ve Ertuğrul, 1993).

- Bulaşıcı hastalıklar insidans hızı
- Sağlık personeli başına düşen birey sayısı
- Hekim başına düşen hasta sayısı
- Aile planlanması etkinliğinin ölçülmesi
- Ana-çocuk sağlığı göstergeleri
- Demografik ölçütler
- Sağlık kayıtları
- Yatak başına düşen kişi sayısı
- Mortalite istatistikleri
- Fertilite istatistikleri
- Morbidite istatistikleri
- Hizmet istatistikleri

Bu göstergeler mevcut durumu belirlemek ve belirli bir zaman diliminde değişimleri veya eğilimleri ölçmek için faydalanılan ölçütlerdir. Sağlık göstergelerinin bir kısmı niceliksel bir kısmı da niteliksel yapıdadır (Akgün, 2004). Sağlık göstergeleri bir bölgenin sosyo-ekonomik gelişmişliği, temel sağlık hizmetleri için belirlenen politikalarının ve uygulanan sağlık planlarının gelişiminin toplum sağlığına ne düzeyde etki ettiğini ölçmek için kullanılır. Göstergeler öncelikli grupları, fakirleri, hizmete daha çok muhtaç olan grupları, kır-kent arasındaki farklılıkların belirlenmesini sağlamaktadır. Sağlık göstergeleri sayesinde toplumun mevcut durumu doğrudan veya dolaylı olarak ölçülebilir. Örneğin bebek ölüm hızı, bebeklerin yaşamların ilk yılında ölme

risklerinin hem dolaysız ölçütüdür hem de sosyo-ekonomik gelişmişliğin dolaylı bir ölçütü olarak kullanılmaktadır (Akgün, 2004). Sağlık hizmetlerinin düzeyini ölçmek ve sağlık hizmetinin etkililiğini ölçmek amacıyla kullanılan sağlık ölçütleri objektif, geçerli ve güvenilir olmalıdır (Tekingündüz ve Önder, 2017).

Türkiye'de literatürde ulusal ve uluslararası sağlık göstergeleri ile ilgili çalışmalar bulunmaktadır. Ancak bölgesel düzeyde ve birçok sağlık göstergesinin bir arada sunulduğu çalışmalar noktasında yeterli olmadığı görülmüştür. Bu çalışma hem bu boşluğu doldurmak hem de son dönemde çok sıkça gündeme gelen sağlıkta eşitsizlik konusuna yönelik bir ışık tutmayı amaçlamaktadır. Türkiye ekonomik, sosyal ve coğrafi özellikler bakımından birbirine benzeyen illerin gruplandırıldığı 12 istatistiki bölgeye ayrılmıştır. Bu bölgelerden birisi de Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin ve Gümüşhane illerinin içinde bulunduğu Doğu Karadeniz Bölgesi'dir. Bu çalışmada sağlık hizmetlerine erişim üzerinde etkili olduğu düşünülen faktörlerin Doğu Karadeniz Bölgesi açısından incelenmesi de amaçlanmıştır. Çok yönlü bir araştırma amacına sahip olan bu çalışmada amaca uygun olarak öncelikle konu ile genel bilgiler verilmiş olup daha sonrası konu ile ilgili yapılan araştırmanın detayları hakkında bilgi sunulmuştur.

2.BULGULAR

Grafik 1'de bölge illerinde bulunan sağlık kurumlarının sektörlere göre dağılımı verilmiştir. Sayıları farklı olmakla birlikte tüm illerde sağlık bakanlığı hastaneleri bulunurken; Trabzon, Giresun, Ordu ve Rize'de özel hastane de bulunmaktadır. Bölgede üniversite hastanesi olan tek il Trabzon'dur.

Grafik 1. Bölge İllerinde Bulunan Sağlık Kurumlarının Sektörlere Göre Dağılımı (2017)

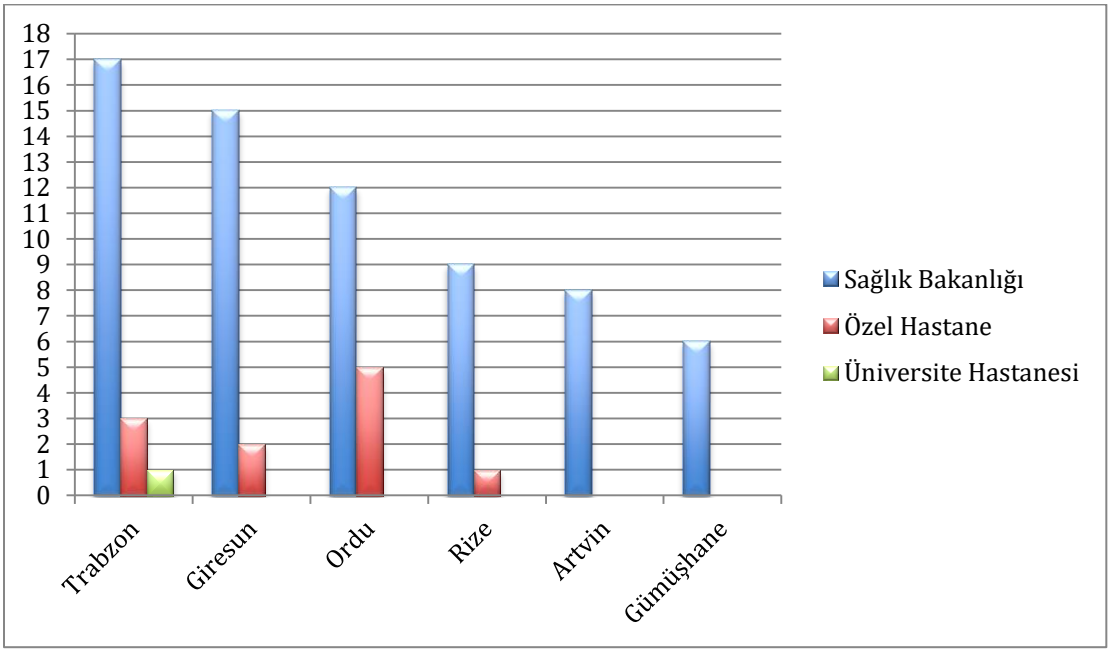

Kaynak: TUİK

Grafik 2'de illere göre 1000 kişi başına düşen hastane yatağı sayıları verilmiştir. Bölgede 1000 kişi başına düşen hastane yatağı ortalaması 3,25 olarak hesaplanmıştır. Gümüşhane, Artvin ve Ordu illerinde 1000 kişi başına düşen hastane yatağı sayıları bölge ortalamasının altındayken, Rize, Giresun ve Trabzon'da ise bölge ortalamasının üstündedir. 1000 kişi başına düşen hastane yatağı ortalamasında en düşük il Gümüşhane (1,83), en yüksek il ise Trabzon'dur (4,06).

Grafik 2. İllere göre 1000 kişi başına düşen hastane yatak sayıları (2017)

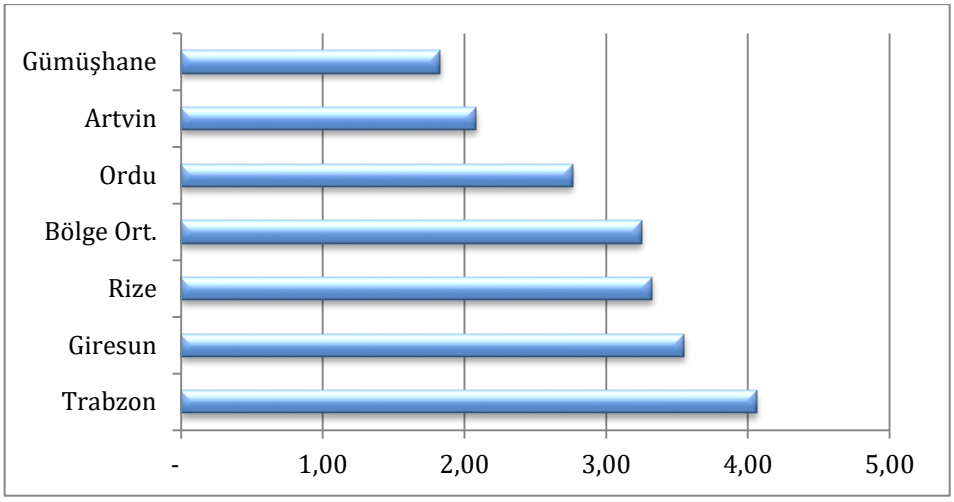

Kaynak: TUİK

Grafik 3'de illere göre 1000 kişi başına düşen uzman hekim sayıları verilmiştir. Bölgede 1000 kişi başına düşen uzman hekim sayısı ortalaması 0,80 olarak hesaplanmıştır. Gümüşhane, Artvin, Giresun ve Ordu illerinde 1000 kişi başına düşen uzman hekim sayıları bölge ortalamasının altındayken, Rize ve Trabzon'da ise bölge ortalamasının üstündedir. 1000 kişi başına düşen uzman hekim ortalamasında en düşük il Gümüşhane (0,42), en yüksek il ise Trabzon'dur (1,08).

Grafik 3. İllere göre 1000 kişi başına düşen uzman hekim sayıları (2017)

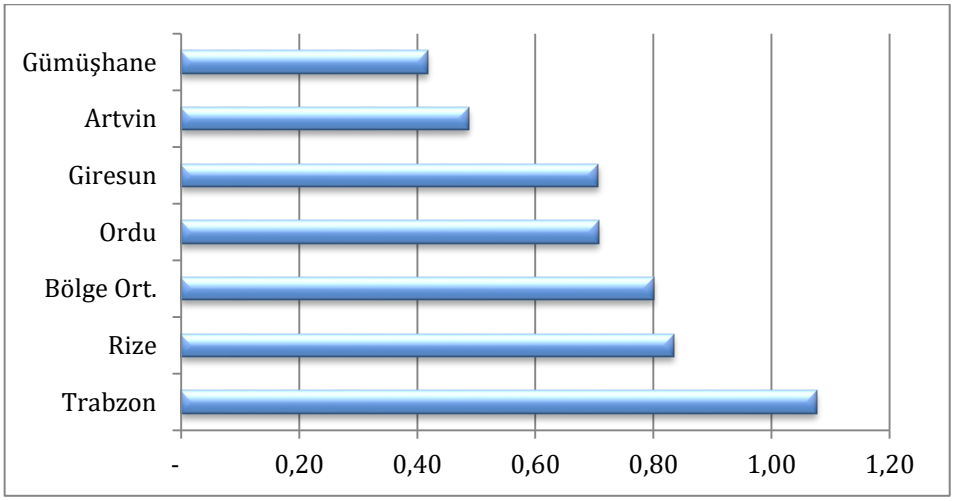

Kaynak: TUİK

Grafik 4'de illere göre 1000 kişi başına düşen pratisyen hekim sayıları verilmiştir. Bölgede 1000 kişi başına düşen pratisyen hekim sayısı ortalaması 0,66 olarak hesaplanmıştır. Trabzon, Rize ve Ordu illerinde 1000 kişi başına düşen uzman hekim sayıları bölge ortalamasının altındayken, Gümüşhane, Giresun ve Artvin'de ise bölge ortalamasının üstündedir. 1000 kişi başına düşen pratisyen hekim ortalamasında en düşük il Trabzon (0,59), en yüksek il ise Artvin'dir (0,94).

Grafik 4. İllere göre 1000 kişi başına düşen pratisyen hekim sayıları (2017)

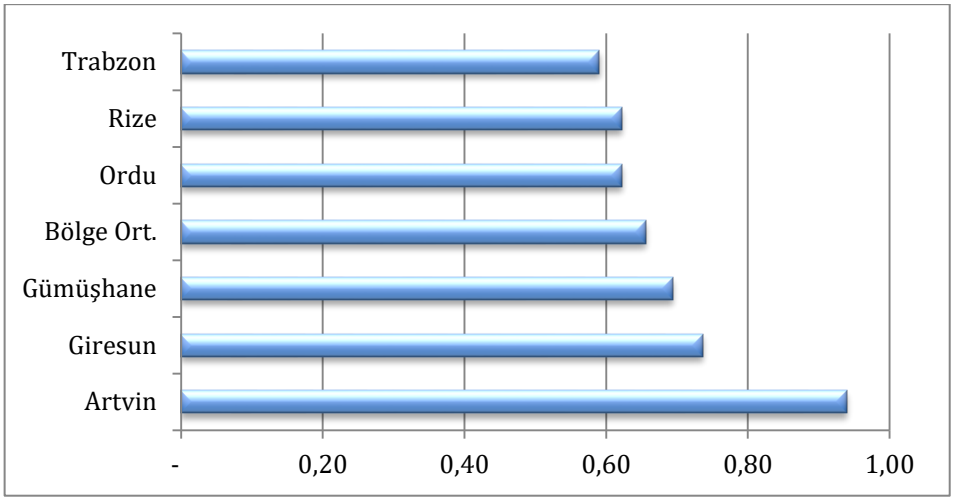

Kaynak: TUİK

Grafik 5'de illere göre 1000 kişi başına düşen asistan hekim sayıları verilmiştir. Bölgede 1000 kişi başına düşen asistan hekim sayısı ortalaması 0,23 olarak hesaplanmıştır. Gümüşhane, Artvin, Giresun ve Ordu illerinde 1000 kişi başına düşen asistan hekim sayıları bölge ortalamasının altındayken, Rize ve Trabzon'da ise bölge ortalamasının üstündedir. 1000 kişi başına düşen asistan hekim ortalamasında en düşük iller hiç asistan hekim bulunmayan Gümüşhane, Artvin ve Giresun iken, en yüksek il ise Trabzon'dur (0,56).

Grafik 4. İllere göre 1000 kişi başına düşen asistan hekim sayıları (2017)

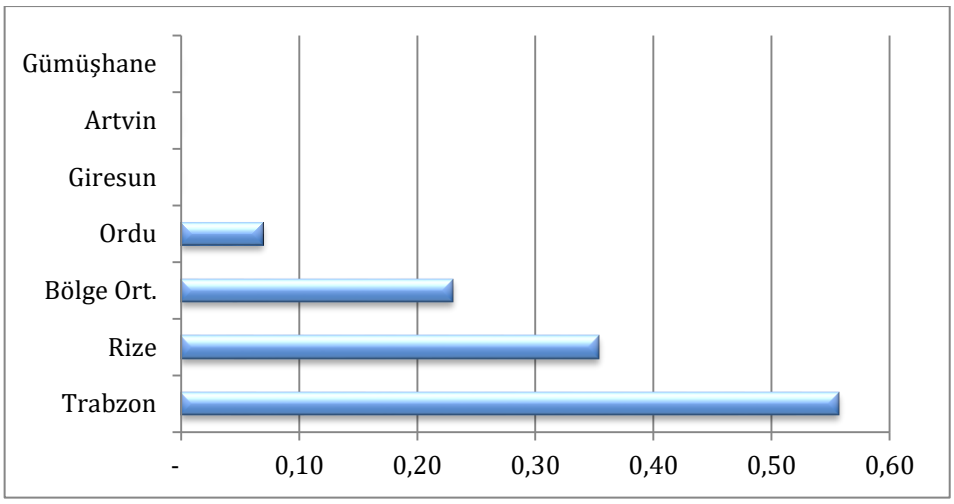

Kaynak: TUİK

Grafik 6'da illere göre 1000 kişi başına düşen diş hekimi sayıları verilmiştir. Bölgede 1000 kişi başına düşen diş hekimi sayısı ortalaması 0,26 olarak hesaplanmıştır. Giresun, Artvin ve Ordu illerinde 1000 kişi başına düşen diş hekimi sayıları bölge ortalamasının altındayken, Gümüşhane, Rize ve Trabzon'da ise bölge ortalamasının üstündedir. 1000 kişi başına düşen diş hekimi ortalamasında en düşük il Giresun (0,18), en yüksek il ise Trabzon'dur (0,32).

Grafik 6. İllere göre 1000 kişi başına düşen diş hekimi sayıları (2017)

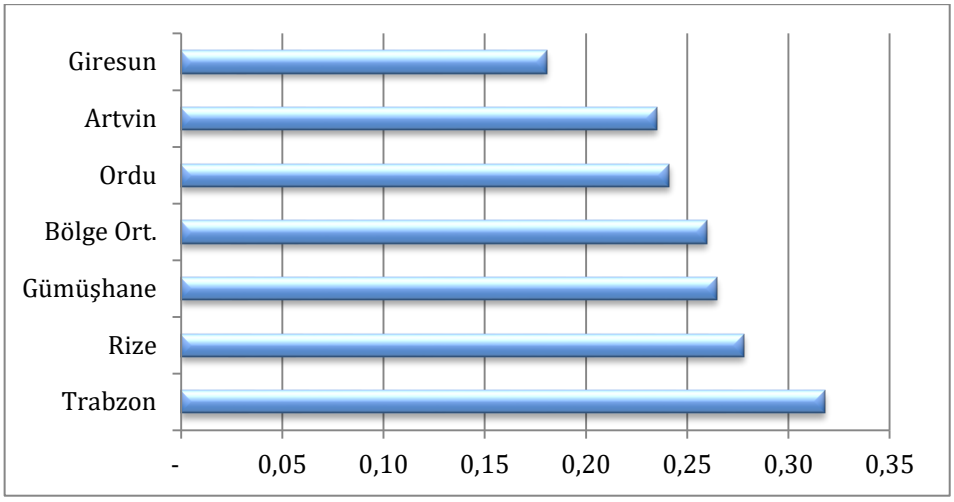

Kaynak: TUİK

Grafik 7'de illere göre 1000 kişi başına düşen hemşire sayıları verilmiştir. Bölgede 1000 kişi başına düşen hemşire sayısı ortalaması 2,55 olarak hesaplanmıştır. Gümüşhane, Ordu, Artvin, Rize ve Giresun illerinde 1000 kişi başına düşen hemşire sayıları bölge ortalamasının altındayken, Trabzon'da ise bölge ortalamasının üstündedir. 1000 kişi başına hemşire ortalamasında en düşük il Gümüşhane (1,72), en yüksek il ise Trabzon'dur (3,33).

Grafik 7. İllere göre 1000 kişi başına düşen hemşire sayısı (2017)

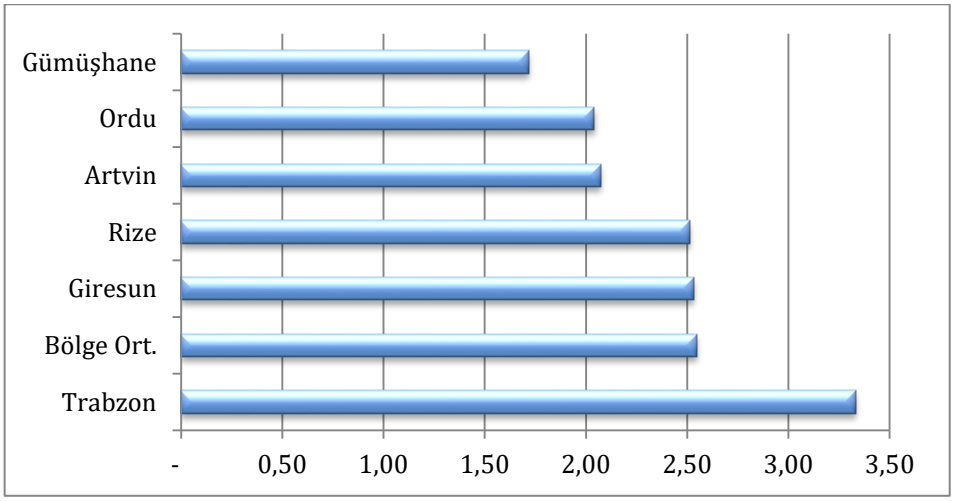

Kaynak: TUİK

Grafik 8'de illere göre 1000 kişi başına düşen sağlık memuru sayıları verilmiştir. Bölgede 1000 kişi başına düşen sağlık memuru sayısı ortalaması 2,59 olarak hesaplanmıştır. Rize, Gümüşhane ve Ordu illerinde 1000 kişi başına sağlık memuru bölge ortalamasının altındayken, Artvin, Giresun ve Trabzon'da ise bölge ortalamasının üstündedir. 1000 kişi başına sağlık memuru ortalamasında en düşük il Rize (2,07), en yüksek il ise Trabzon'dur (3,09).

Grafik 8. İllere göre 1000 kişi başına düşen sağlık memuru sayıları (2017)

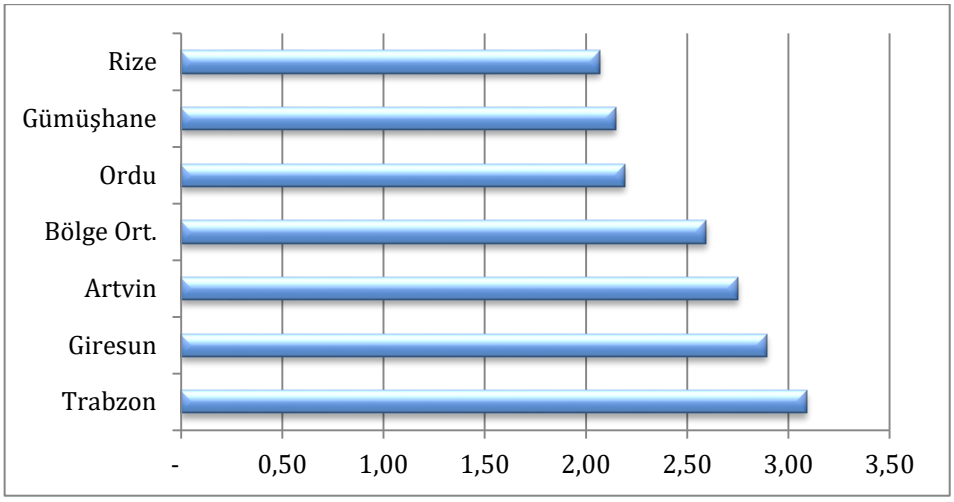

Kaynak: TUİK

Grafik 9'da illere göre 1000 kişi başına düşen ebe sayıları verilmiştir. Bölgede 1000 kişi başına düşen ebe sayısı ortalaması 0,89 olarak hesaplanmıştır. Gümüşhane, Rize ve Trabzon illerinde 1000 kişi başına düşen ebe sayıları bölge ortalamasının altındayken, Ordu, Artvin ve Giresun'da ise bölge ortalamasının üstündedir. 1000 kişi başına ebe ortalamasında en düşük il Gümüşhane (0,48), en yüksek il ise Giresun'dur (1,10).

Grafik 9. İllere göre 1000 kişi başına düşen ebe sayıları (2017)

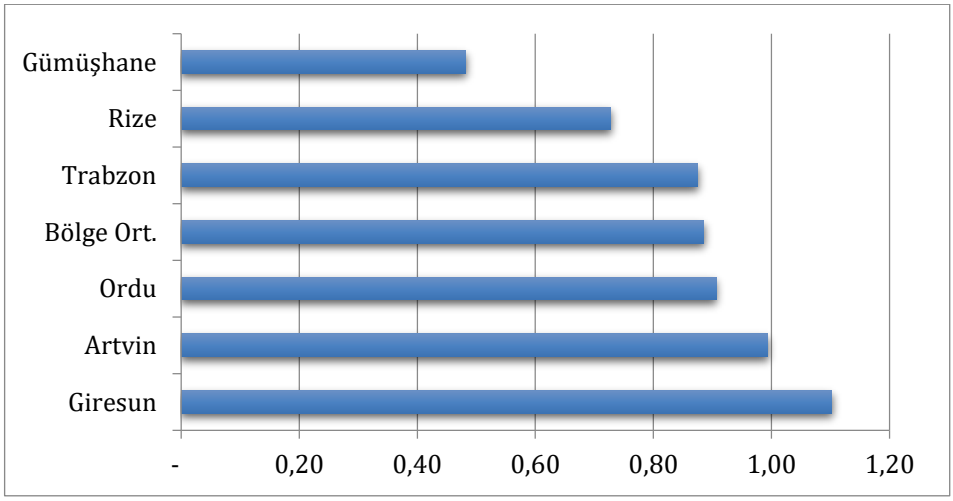

Kaynak: TUİK

Grafik 10'da illere göre 1000 kişi başına düşen eczacı sayıları verilmiştir. Bölgede 1000 kişi başına düşen eczacı sayısı ortalaması 0,36 olarak hesaplanmıştır. Gümüşhane, Artvin ve Rize illerinde 1000 kişi başına düşen eczacı sayıları bölge ortalamasının altındayken, Ordu, Giresun ve Trabzon'da ise bölge ortalamasının üstündedir. 1000 kişi başına eczacı ortalamasında en düşük il Gümüşhane (0,18), en yüksek il ise Trabzon'dur (0,39).

Grafik 10. İllere göre 1000 kişi başına düşen eczacı sayıları (2017)

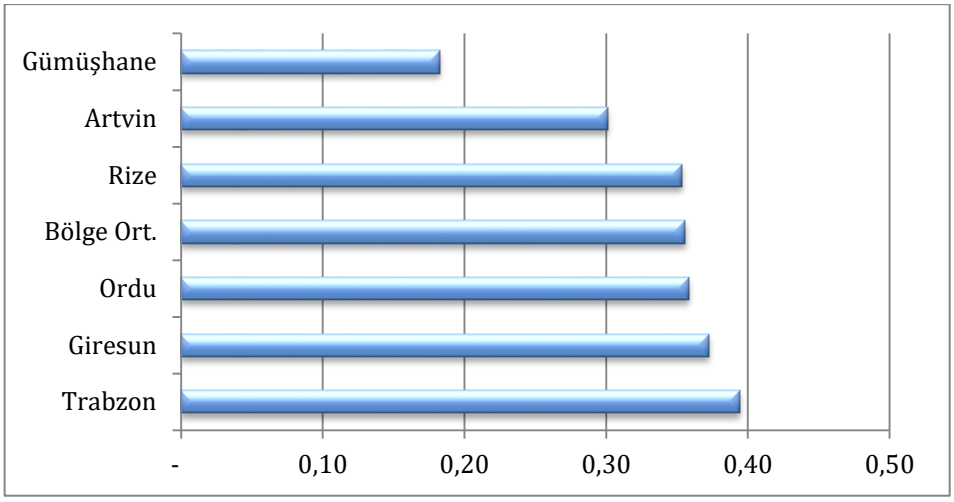

Kaynak: TUİK

Grafik 11'de illere ve cinsiyete göre doğumda beklenen yaşam süreleri verilmiştir. Bölgede doğumda beklenen yaşam süresi kadınlarda 83,05 erkeklerde 76,05 yıldır. Kadınlarda Ordu ve Artvin, erkeklerde ise Rize illerinde doğumda beklenen yaşam süresi bölge ortalamasının altındadır. Doğumda beklenen yaşam yıllarında en yüksek ortalama kadınlarda Gümüşhane, erkeklerde Trabzon, en düşük ortalama ise kadınlarda Ordu, erkeklerde ise Rize'dedir.

Grafik 11. İllere ve cinsiyete göre doğumda beklenen yaşam yılları (2017)

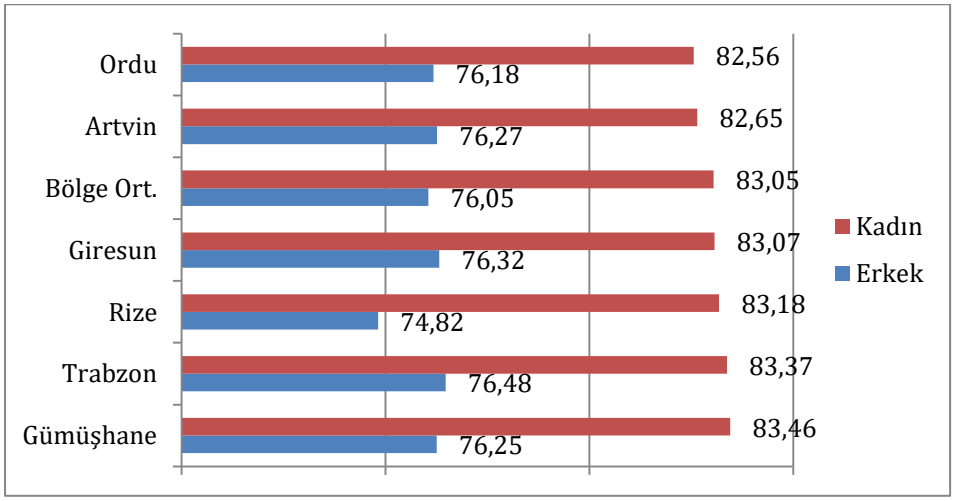

Kaynak: TUİK

Grafik 12'de 2017 yılı illere göre ölüm nedenleri gösterilmiştir. Grafiğe baktığımız zaman yoğunluğun dolaşım sistemi hastalıklarında olduğu görülmektedir. Ölüme yol açan sebeplerde dışsal yaralanma nedenleri ve zehirlenmeler en az rastlanan sebeptir. Dışsal yaralanma nedenleri ve zehirlenmeler, sinir sistemi ve duyu organları hastalıkları, endokrin, beslenme ve metabolizmayla ilgili hastalıklar ve tümörlerde ilk sırada Trabzon gelirken, dolaşım sistemi hastalıkları, solunum sistemi hastalıkları ve ölüme yol açan diğer sebeplerde Ordu ilk sırada gelmektedir.

Grafik 12. İllere göre ölüm nedenleri (2017)

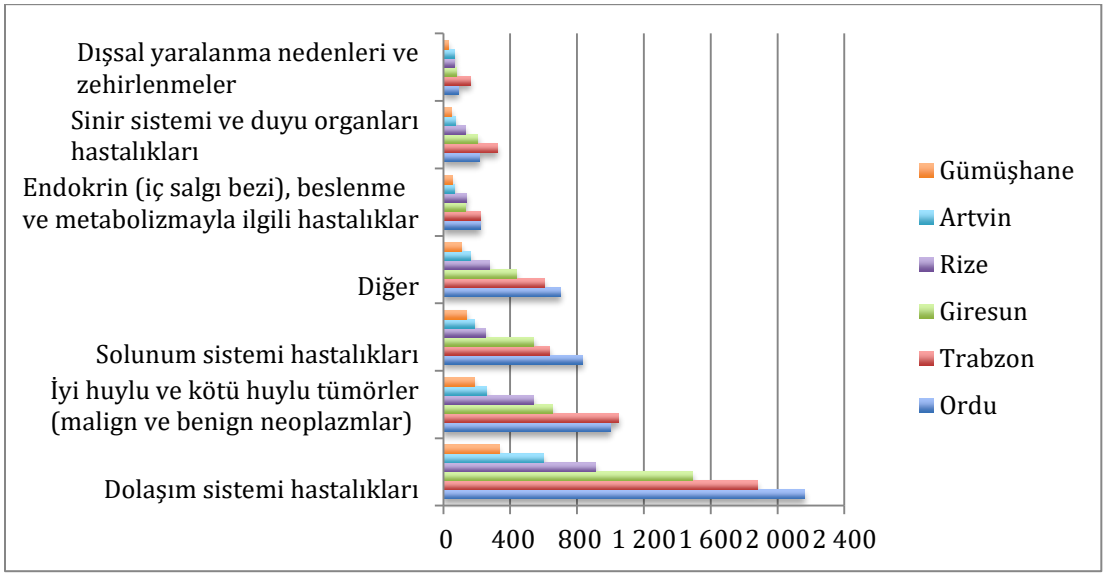

Kaynak: Sağlık İstatistik Yıllığı

3.TARTIŞMA VE SONUÇ

Sağlık göstergeleri insan yaşamının kalitesinin sayılara yansımış halidir. Bu kaliteyi artırmak bazı diğer gereklerle birlikte sağlık hizmeti kullanımına bağlıdır. Sağlık hizmetlerinin kullanılabilir olmasının ilk şartı hizmetlerin yeterli seviyede sunuluyor olmasıdır. Bu çalışmada Doğu Karadeniz Bölgesi'nde yer alan illerde sağlık hizmeti sunumuna ve bunların sonuçlarından olan doğumda beklenen yaşam süresi ve ölüm nedenlerine yönelik veriler incelenmiştir.

Sağlık hizmetlerinin sunumunun ilk gereği olan sağlık kurumu sayılarında incelenen iller arasında farklılıklar olduğu görülmüştür. Sayılarda farklılıklar olsa da bakanlık hastanelerinin tüm illerde olduğu fakat özel hastane ve tıp fakültesi hastanelerinin her ilde olmadığı görülmüştür. Benzer sonuçlar kişi başına düşen hastane yatağı sayılarında da görülmüştür. Sağlık kurumlarının dağılımlarındaki farklılıklar sağlık personelinin dağılımı üzerinde etkili olmuştur. Uzman hekim, diş hekimi, hemşire, sağlık memuru, ebe, eczacı dağılımlarında çok büyük farklılıklar olduğu, dağılımda en yakın sağlık insan gücünün pratisyen hekimler olduğu ve tek üniversite hastanesinin Trabzon'da olduğu görülmüştür.

Sağlık sonucu olarak değerlendirilen doğumda beklenen yaşam süreleri Türkiye ortalaması kadınlarda 80,8, erkeklerde ise 75,3'tür. Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki illerde kadınlarda bu süre en düşük 82,56, erkeklerde ise 74,82'dir. Kadınlarda doğumda beklenen yaşam süreleri tüm illerde Türkiye ortalamasının üzerinde iken Rize ilinde erkeklerin doğumda beklenen yaşam sürelerinin Türkiye ortalamasının altında olduğu görülmektedir. Bölgedeki illerin ortalaması kadınlarda 83,05 iken erkeklerde 76,05'tir. Rize'de erkeklerin, Ordu ve Artvin'de ise kadınların doğumda beklenen yaşam süreleri bölge ortalamasının altındadır. Bir diğer sağlık sonucu olarak değerlendirilen ölüm nedenlerinde ise Türkiye geneliyle benzerlik göstererek bölgede ölüme en çok sebep olan hastalık dolaşım sistemi hastalıkları olurken, dışsal yaralanmaya ve zehirlenmeye bağlı sebepler son sırada yer almıştır.

Bölgede bulunan illerde incelenen değişkenler açısından farklılıklar olduğu görülmüştür. Sağlık hizmet arzının birincil belirleyicisi olan hekimlerin varlığı doğumda beklenen yaşam süresini artırmaktadır (Karabulut ve Emsen, 2003). Bölgede sağlık hizmetlerinin sunulmaması veya eksik sunulması sağlık göstergelerinin yanı sıra ekonomik olarak da etki etmekte ve

ekonomik durumlardan da etkilenmektedir. Sağlık hizmetine ihtiyaç duyan bireyler sağlık hizmeti arayışına girer ve hizmete erişebilmek için coğrafi engelleri ekonomik yollarla aşmaya çalışır. Fakat ekonomik yetersizliği olan bireyler coğrafi engelleri aşıp sağlık hizmetine erişemezler (Yüksel Arabacı, 2009). Andersen (1968) bireyin sağlık hizmeti kullanımına eğiliminin olmasının tek başına yeterli olmadığını, sağlık personelinin ve sağlık kurumlarının bireylerin yaşadığı ve çalıştığı yerde bulunmasının erişimi kolaylaştırdığını belirtmiştir.

Aynı bölgedeki illerde görülen sağlık hizmeti sunumuna ilişkin farklılıklar sağlık sonuçlarında da farklılıklara yol açmaktadır. Sağlık hizmetlerine erişimde eşitliği sağlamak ve iyi kabul edilebilir sağlık çıktıları elde edebilmek için bölgesel farklılıkların ortadan kaldırılması gerekmektedir. Bu hedeflere ulaşmanın ise bundan sonra yapılacak dengeli sağlık hizmetleri yatırımıyla mümkün olacağı düşünülmekte ve önerilmektedir.

KAYNAKLAR

Akgün, S. (2004). TC. Sağlık Bakanlığı Refik Saydam Hıfzısıhha Merkezi Başkanlığı Hıfzısıhha Mektebi Müdürlüğü Başkent Üniversitesi Ulusal Hastalık Yükü ve Maliyet – Etkililik Projesi.

Aksoy, S.O. (2007). Türkiye'de yerleşim yeri bazlı sağlık belirleyicilerinin bazı sağlık düzeyi göstergeleri ile ilişkisi. Celal bayar üniversitesi sağlık bilimleri enstitüsü halk sağlık anabilim dalı. Yüksek lisans tezi. Manisa.

Andersen, R. (1968). A Behavioral Model of Families' Use of Health Services. Research Series 25, The University of Chicago, Center for Health Administration Studies, Chicago.

Belek, D. (1998). Sınıf, sağlık ve eşitsizlik, Sorun Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, Ekim 1998.

Duleep, H.O. (1995). Mortalıty and income inequality among economically developed countries,Soc Secur Bull. 58(2):34-50.

Karabulut, K. & Emsen, Ö.S. (2003). Doğu Anadolu Bölgesi'nde Sağlık Sektörü ve Bir Model Önerisi, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 4, Sayı 1.

Koca, R. (2015). Türkiye'de son dönem sağlık harcamalarının dağılımı ve temel sağlık göstergeleriyle ilişkisi. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul medipol üniversitesi sağlık bilimleri enstitüsü. İstanbul.

Mutlu, A. & Işık, K. (2012). Sağlık Ekonomisine Giriş, Ekin Basım Yayın Dağıtım, 3. Baskı, Ekim, Bursa.

Neyzi, O. & Ertuğrul, T.(1993). Pediatri, Nobel Tıp Kitabevi, Cilt:1.

OECD. (2013). Health data at a glance. http://www.oecd.org/els/healthsystems/health-at-a-glance.htm OECD.

Tekingündüz, S. & Önder, R.Ö. (1993). Gelişmiş ülkelerle Türkiye'nin kimi sağlık göstergeleri yönünden karşılaştırılması, http://www.saglik.gov.tr/Akademik_Metinler/2956.html.-2017.

Tokalaş, S. (2006). Kamu Hizmetlerinin Satın Alınması, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı Mali İktisat Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.

Yüksel Arabacı, R. (2009). Türkye'de Yoksulluk ve Bölgeler Arası Gelişmişlik Farkları Açısından : Sağlıkta Adalet, Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi.28 (1):1-25

HEALTH 4.0 VE TURKEY

Mustafa KAYA[1], Mustafa FİLİZ[2]

ABSTRACT

The 20th century is the period when research and development activities are carried out without interruption and so that the change and development is the fastest in every field. This period, called Industry 4.0, has created changes in every field. Health care services are also the ones of experiencing changes field in this period. Industry 4.0 is reflected in health services as Health 4.0. With Health 4.0 there have been changes in every stage of health services. New treatment methods, new equipment and technology used in these methods, health informatics used in many stages were put into practice with Health 4.0. The main objective of these new and advanced applications is to create more effective and efficient health services. That is why putting Health 4.0 into practice is not enough. There is a need for equipped service providers and users who can keep up with the innovations that Health 4.0 brings. In this study aimed to evaluate Turkey health system's how a point against Health 4.0, in terms of service providers, service users and current health care system. During the evaluation, the SWOT analysis was applied, thus strengths and weaknesses and opportunities and threats were determined.

Key Words: Health 4.0, Health Care, SWOT Analysis.

HEALTH 4.0 VE TÜRKİYE

ÖZ

20. yüzyıl araştırma ve geliştirme faaliyetlerinin aralıksız yapıldığı, buna paralel olarak da her alanda değişimin ve gelişimin en hızlı yaşandığı dönemdir. Endüstri 4.0 olarak adlandırılan bu dönem her alanda değişiklikler meydana getirmiştir. Sağlık hizmetleri de bu dönemde değişiklikler yaşayan alanlardandır. Endüstri 4.0, sağlık hizmetlerine Health 4.0 olarak yansımıştır. Health 4.0 ile sağlık hizmetlerinin her aşamasında değişiklikler meydana gelmiştir. Yeni tedavi yöntemleri, bu yöntemlerde kullanılan yeni cihaz ve teknoloji, birçok aşamada kullanılan sağlık bilişimi Health 4.0 ile uygulamaya konulmuştur. Bu yeni ve gelişmiş uygulamaların temel hedefi daha etkili ve verimli sağlık hizmetleri oluşturmaktır. Bu yüzden Health 4.0'ı uygulamaya koymak tek başına yeterli değildir. Health 4.0'ın getirdiği yeniliklere ayak uydurabilecek donanımlı hizmet sunucuları ve kullanıcılarına ihtiyaç vardır. Bu çalışmada Türkiye sağlık sisteminin Health 4.0 karşısında nasıl bir noktada olduğu, hizmet sunucuları, hizmet kullanıcıları ve mevcut sağlık sistemi açısından değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Değerlendirme yapılırken GZFT analizi uygulanmış, böylelikle güçlü ve zayıf yönler ile fırsatlar ve tehditler belirlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Health 4.0, Sağlık Hizmeti, GZFT Analizi.

1.GİRİŞ

İnsanlık tarihinin başlangıcından beri her şey bir sonraki sürecin gelişimine katkıda bulunmuştur. İlk çağda meydana gelen olaylar orta çağdaki, orta çağdakiler yeni çağdaki gelişmelere ön ayak olmuştur. Gelişmelerde ön ayak olan insan gücü zamanla yerini insan kontrolündeki makinelere bırakmıştır. Bu gelişmeler olurken dünya nüfusu hızla artmış ve insanların ihtiyaçlarının gereği olarak gelişmeler daha da hız kazanmıştır. Gelişmelerin yaşandığı bu dönemler belli kriterler doğrultusunda gruplandırılmıştır. Endüstride makinelerin kullanılmaya başlandığı dönem "Endüstri 1.0"; seri üretimin başladığı dönem "Endüstri 2.0"; devrim niteliği taşıyan bilgisayarın kullanılmaya başladığı dönem "Endüstri 3.0" ve tam manasıyla insansız

[1] Arş.Gör. Kırıkkale Üniversitesi/Sağlık Yönetimi Bölümü/Kırıkkale/ mustafa_519@hotmail.com
[2] Öğr. Gör.Artvin Çoruh Üniversitesi/Tıbbi Hizmetler ve Teknikler Bölümü/Artvin/ mustafa2108@artvin.edu.tr

üretimin yapıldığı, iletişimde jet hızına ulaşıldığı, teknolojinin muazzam geliştiği, yapay zekanın ve bulut veri tabanlarının kullanılmaya başladığı dönem ise "Endüstri 4.0" olarak adlandırılmıştır (Battal, 2018). Endüstride son gelişmelerin yaşandığı 4.0 diğer alanlarda da kullanılmaya başladı. Endüstri 4.0 sağlık alanında Health 4.0 olarak karşılık bulmuştur.

Health 4.0 tüm alanlarda meydana gelen değişimlerden etkilenmiştir. Böylelikle sağlık hizmetlerinin sunumunda, ilaç uygulamalarında, tanı ve tedavi hizmetlerinde, görüntüleme hizmetlerinde, hasta-hekim iletişiminde, hastanın ve hekimin rollerinde, fiyatlandırmada ve sağlığın diğer tüm alanlarında da değişimler meydana gelmiştir. Gelişmeye hızla devam eden bilişim teknolojileri aynı hızda sağlık hizmetlerinde de yerini almıştır. Örgütlenmenin önem arz ettiği sağlık hizmetlerinde bilgi iletişim teknolojilerinin kullanılması verimliliğin ve memnuniyetin artırılmasında, hizmet alanlarının genişletilmesinde, karar vermede ve maliyet etkililik üzerinde önemli rol oynamaktadır (Kuo, Liu ve Ma, 2013, s. 90; Lorcu ve Erduran, 2015, s. 9, Sheikh, Sood & Bates, 2015, s. 852-854; Sharma, Chandrasekaran, Boyer & Mc Dermott, 2016, s. 32).

Health 4.0 ile sağlık hizmetlerinde meydana gelen başlıca değişiklikler şu şekilde sıralanabilir:

- Kullanılan yeni teknoloji ile erken teşhis ve tedaviler uygulanarak, yaşam süresinin ve kalitesinin artırılması,

- Karar vermede en etkili olan verilerin kolayca tutulabilmesiyle hastalara daha çok zaman ayırılabilmesi,

- Sağlık kayıtlarının online veri tabanlarında depolanması sayesinde coğrafi engellerin ortadan kalkması ve denizaşırı konsülitasyonların yapılabilmesi,

- Cerrahi robotlar sayesinde uzaktan cerrahi işlemlerin yapılabilmesi,

- Akıllı ve giyilebilir cihazlarla sağlık verilerinin toplanabilmesi ve bireylerin de kendi sağlık verilerine ulaşabilmesi,

- Veri değerlendirebilmenin hizmet sunucuları için zorunlu hale gelmesi,

- 3D yazıcılarla kişiye özel cerrahi malzemelerin üretilebilmesi,

- Geliştirilen yeni akıllı ilaçlarla kişiye özel tedaviler uygulanması,

- Akıllı kapsüllerle acısız ve kolay görüntüleme işleminin yapılabilmesi,

- Sağlık sisteminde yıllardır süre gelen pazar yapısının yeniden şekillenmesi akla gelen başlıca değişikliklerdendir.

Geçmişte olduğu gibi günümüzde yaşanan bu hızlı gelişmeler de yakın dönemlerde karşımıza çıkacak gelişmelere öncülük edecek ve şu an uygulamada olmayan birçok yöntem uygulamaya koyulacaktır.

2.GZFT ANALİZİ

1970'lerde iş yönetimi amacıyla ortaya çıkarılan SWOT analizi, ilerleyen yıllarda diğer birçok alanda da bir planlama ve analiz yöntemi olarak kullanılmıştır. İncelenmem istenen şeye ait güçlü yönler (Strenghts), zayıf yönler (Weaknesses), fırsatlar (Opportunities) ve tehditler (Thereats) kavramlarının baş harflerinden oluşan bu analiz yöntemi ile incelenen şeye ait niteliksel ve niceliksel analiz yapma şansı veren matrisin oluşturulmasında ve bu matrisin kullanılarak geleceğe yönelik stratejik görüş belirlemede kullanılır (Uçar ve Doğru, 2005).

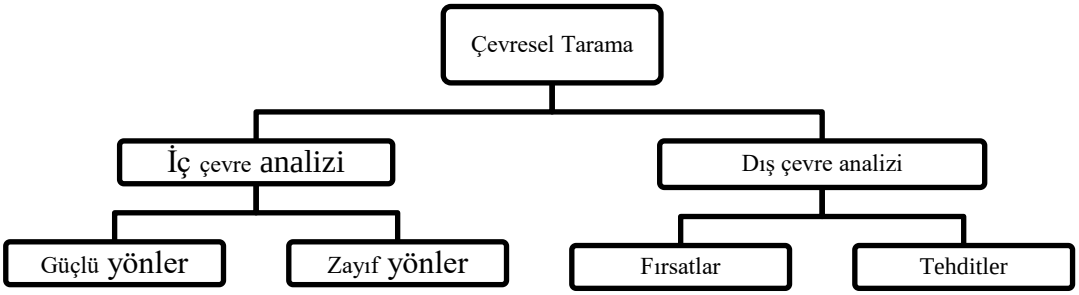

Şekil 2: SWOT Analizi Yapısı ***Kaynak:*** *Uçar ve Doğru, (2005)*

Güçlü Yönler	**Zayıf Yönler**
Fırsatlar	**Tehditler**

Şekil 3: GZFT (SWOT) Matrisi

Türkiye sağlık sisteminin Health 4.0 karşısındaki durumuna yönelik olarak hazırlanan GZFT matrisi aşağıda gösterilmiştir.

Güçlü Yönler	**Zayıf Yönler**
-Değişime ayak uyduracak ve gelişmelere katkı sağlayacak genç nüfusun fazlalığı, -Uygulanan yeni sağlık sisteminin değişime açık olması, -Hastanelerin çoğunun dijital sistemler kullanması, -Taleplere açık iç pazar, -Dış pazara ulaşım kolaylığı, -Yaygın mühendislik eğitimi, -Sektörel yaygınlık, -Gelişmelerin çok gerisinde olmamamız.	-İlgili kurum, politika yapıcılar ve yasal düzenlemeleri zorlayacak hızda gelişmeler, -Yetersiz AR-GE çalışmaları, -Uygulamadaki eksiklik ve gecikmeler, -Proje finansman ihtiyacı, -Regülasyon ve standardizasyon ihtiyacı, -Nitelikli iş gücünün eksikliği, -Bürokrasinin fazla olması, -Farklı disiplinlerin ortak çalışma gerektirmesi, -Siber güvenlik eksikliği, -Düşük sağlık okuryazarlığı.
Fırsatlar	**Tehditler**
-İstihdama olumlu etki, -Güncel ihtiyaçlara göre planlanabilir yapı ve sistemler, -Sektör dışı yatırımcılara yatırım imkanı,	-Bilimsel ve bilgi teknoloji üretmede geri kalınması durumunda beklenenin aksine daha büyük maliyet ve zahmetle karşılaşılabilmesi, -Öğrenen sağlık sistemi ve veriye dayalı yaklaşımlarla eyleme yönelik bilgi üreticisi olmayı beceremeyenlerin sistemde kalmasının zorluğu,

-Kişiselleştirilebilir ve ölçülebilirlikle değere dayalı sağlık sistemi imkanı,

-Giyilebilir teknolojilerin kullanımının artmasıyla sağlık verilerinin elde edilebilmesi,

-Çevresel, davranışsal ve sosyal verilerin elde edilebilmesi,

-Sağlık hizmetlerinde gelir ve maliyet hesaplarının daha kolay hale gelmesi,

-Simülasyan sayesinde daha net çözümler,

-Yaygın Teknokent yapısı,

-AR-GE'nin öneminin anlaşılmaya başlanması,

-Teşvikler.

-Yabancı üretici firmaların sahip olduğu imkan ve destekler sayesinde alanı baskı altında tutması,

- Hukuksal eksiklikler,

-Kamunun sektörde büyük yer kaplaması,

-İdari yönetimlerle gelen değişiklikler,

-Akademik eğitimlerde AR-GE eksikliği,

-Siber güvenlik eksiğinin yol açacağı sorunlar,

-Teknolojik ürünlerde dışa bağımlılık,

-Yapılan değişikliklerin uygulanamaması durumunda iki farklı sistemi yürütme zorluğu.

3.SONUÇ VE ÖNERİLER

Health 4.0'ın içinde bulunduğumuz bu dönemde Türkiye'nin mevcut durumunun güçlü, zayıf yönleri, fırsatları ve tehditleri incelenmiştir. Yapılan inceleme sonucunda Türkiye'nin Health 4.0 için çok geride olmadığı, yapılacak bazı değişikliklerle ve bu değişikliklerin uygulanmasıyla gelişmiş ülkeler düzeyine gelebileceği görülmektedir. Türkiye'nin Health 4.0 karşısında kayıp yaşamaması için başta eğitim kurumlarının buna yönelik çalışmalarının, AR-GE çalışmalarının, teşviklerin, hukuki ve bürokratik kolaylıkların artırılmasının yararlı olabileceği düşünülmekte ve önerilmektedir.

KAYNAKLAR

Kuo, K.M., Liu, C.F., & Ma, C.C. (2013). An Investigation of The Effect of Nurses' Technology Readiness on The Acceptance of Mobile Electronic Medical Record Systems. BMC Medical Informatics and Decision Making, 13 (1), 88-102. doi: 10.1186/1472-6947-13-88.

Lorcu, F., & Erduran, G.Y. (2015). The Impact of Information Communication Technologies (ICT) on Health Indicators. Social Sciences Research Journal, 4 (2), 1-10.

Sharma, L., Chandrasekaran, A., Boyer, K.K., & Mc Dermott, C.M. (2016). The Impact of Health Information Technology Bundles on Hospital Performance: An Econometric Study. Journal of Operations Management, 41, 25-41. doi: 10.1016/j.jom.2015.10.001, 0.44. 2015.

Sheikh, A., Sood, H. S., & Bates, D.W. (2015). Lever Aging Health Information Technology to Achieve the "Triple Aim" of Health Care Reform. Journal of The American Medical Informatics Association, 22(4), 849-856. doi: 10.1093/jamia/ocv022.

Uçar, D., Doğru, A.Ö., (2005). Cbs Projelerinin Stratejik Planlaması ve Swot Analizinin Yeri. TMMOB Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası 10. Türkiye Harita Bilimsel ve Teknik Kurultayı 28 Mart - 1 Nisan 2005, Ankara.

CUMHURİYET DÖNEMİ BOYUNCA FARKLI ENFLASYON REJİMLERİNİN TESPİT EDİLMESİNE YÖNELİK EKONOMETRİK BİR ANALİZ

Uğur SİVRİ *

ÖZ

Enflasyon oranı makroekonomik düzeyde incelenen göstergelerin başında gelmektedir. Diğerleri yanında bunun temel nedeni enflasyonun topluma yüklediği maliyettir. Buna rağmen yüksek enflasyon Türkiye ekonomisinin temel özelliklerinden biri olmaya devam etmektedir. Bu çalışmada ortalama enflasyon oranındaki kırılmaların Cumhuriyetin ilanından bugüne kadar geçen sürede nasıl sınıflandırılabileceği araştırılmıştır. Bu sayede göreceli olarak yüksek ve düşük enflasyon rejimlerinin tespit edilmesi, söz konusu değişimlerin muhtemel nedenlerinin tartışılmasına ve tespit edilmesine imkân tanıyacaktır. GDP deflatöründen yararlanılarak hesaplanan enflasyon oranı yıllık frekanstadır ve 1924-2017 dönemini kapsamaktadır. Durağanlık analizinin ardından ortalama enflasyon oranında yapısal kırılma olup olmadığı ve varsa söz konusu kırılmaların tarihleri araştırılacaktır. Bu amaçla Bai ve Perron (1998, 2003) yöntemi kullanılacaktır. Yapısal kırılma analizi sonuçları genel olarak enflasyon oranında iki kırılma olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye ekonomisi, enflasyon oranı, yapısal kırılma, Bai ve Perron (1998, 2003) Yöntemi

AN ECONOMETRIC ANALYSIS FOR DETERMINING DIFFERENT INFLATION REGIMES THROUGHOUT THE REPUBLIC PERIOD

ABSTRACT

Inflation rate is one of the most important macroeconomic variables. The main reason of this, among others, is costs which inflation rate imposes on the society. Despite this, the high inflation rate continues to be the main element of the Turkish economy. In this study, classifying of structural breaks occurred to the mean inflation rate throughout the Republic period is investigated. Determining the high and the low inflation rate regimes with this analysis, enables us to discuss and find out possible reasons of structural breaks. The inflation rate, which is calculated from the GDP deflator, covers 1924-2017 period and is at annual frequency. After stationarity analysis, a research is carried out in order to see whether there is a structural break in mean inflation rates, and if it is found, then date of those breaks is investigated. To this aim, Bai and Perron (1998, 2003) methods will be employed. Results of the structural break analysis generally show that there are two structural breaks at the inflation rate.

Keywords: Turkish economy, inflation rate, structural break, Bai and Perron (1998, 2003) methodology

1.GİRİŞ

Enflasyon oranı makroekonomik düzeyde incelenen göstergelerin başında gelmektedir. Diğerleri yanında bunun temel nedeni enflasyonun topluma yüklediği maliyettir. Buna rağmen yüksek enflasyon Türkiye ekonomisinin temel özelliklerinden biri olmaya devam etmektedir.

Ülkemizin Cumhuriyet dönemi boyunca ılımlı ve yüksek enflasyon tecrübesi yaşadığı ve fiyat istikrarından oldukça uzakta olduğu bilinmektedir. Bu çalışmada ortalama enflasyon

* Doç. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi (İİBF), İktisat Bölümü, ugur.sivri@erdogan.edu.tr

oranındaki kırılmaların Cumhuriyetin ilanından bugüne kadar geçen sürede nasıl sınıflandırılabileceği araştırılmıştır. Daha spesifik olarak bu çalışmanın iki temel amacı vardır: Öncelikle enflasyon oranında yapısal kırılma olup olmadığı tespit edilmek istenmektedir. İkinci olarak muhtemel yapısal kırılma tarihlerinin tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Bu sayede göreceli olarak yüksek ve düşük enflasyon rejimlerinin tespit edilmesi, söz konusu değişimlerin muhtemel nedenlerinin tartışılmasına ve tespit edilmesine imkân tanıyacaktır.

2. DATA ve EKONOMETRİK YÖNTEM

Çalışmada incelenen enflasyon oranı GDP deflatöründen yararlanılarak oluşturulmuştur. Enflasyon oranını ölçmek için Tüketici Fiyat Endeksinden yararlanmak daha uygun bir yaklaşım olmakla beraber Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar uzanan böyle bir fiyat endeksinin olmayışı nedeniyle deflatör serisi kullanılmıştır. Seri yıllık frekansta olup 1924-2017 dönemini kapsamaktadır. Veri seti, eski ismi Devlet Planlama Teşkilatı olan ve şu anda Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı altında faaliyette bulunan kurumun Ekonomik ve Sosyal Göstergeler adlı yayınının, Bolum 1 Milli Gelir ve Üretim, Tablo 1-10'dan alınmıştır (SBB, 2019).

Zaman serilerinin kullanıldığı her ekonometrik analizde olduğu gibi burada da öncelikle enflasyon oranının durağanlığı incelenecektir. Bu amaçla Dickey ve Fuller (1979) testinin genişletilmiş versiyonu (ADF) kullanılacaktır.

Durağanlık analizinin ardından ortalama enflasyon oranında yapısal kırılma olup olmadığı ve varsa söz konusu kırılmaların tarihleri araştırılacaktır. Bu amaçla Bai ve Perron (1998, 2003) yöntemi kullanılacaktır. Bu yöntemin, yapısal kırılma analizi ile ilgili benzer yöntemlere göre sahip olduğu çeşitli üstünlükler mevcuttur: Öncelikle, yöntem birden çok kırılmaya (değişime) izin vermektedir ve bu kırılma regresyon denklemindeki tüm katsayılarda olabileceği gibi (pür yapısal değişim modeli) regresyon denklemindeki bazı katsayılarda da (kısmi yapısal değişim modeli) olabilmektedir. İkinci olarak, yapısal kırılma tarihleri içseldir yani önceden bilinmemektedir. Dolayısıyla, yöntem hem yapısal değişimi hem de bu değişimin hangi tarihlerde meydana geldiğini araştırmaktadır. Üçüncü olarak, bu yöntem kırılma öncesi ve sonrası dönemlerde regresyon denklemi hata terimleri ve regresörlerin farklı dağılıma sahip olmalarına müsaade etmektedir.

Bai ve Perron (2003) farklı testlerin uygulamalı çalışmalarda nasıl kullanılabileceğine ilişkin bazı önerilerde bulunmuştur. Bu öneriler takip edilerek bu çalışmada yapısal kırılma olup olmadığı öncelikle $UDmaxF_T(M,q)$ ve $WDmaxF_T(M,q)$ testleri ile incelenecektir. Bu aşamada, ayrıca $supF_T$ testleri de değerlendirilecektir. Kırılmanın tespit edilmesi durumunda ise, kırılma sayısının kaç olduğuna, yine Bai ve Perron (2003)'ün önerisi doğrultusunda $F_T(1|0)$ testi ihmal edilerek $F_T(l+1|l)$ testi ile karar verilecektir. Diğer taraftan Bai ve Perron (1998, 2003) yönteminin uygulama aşamasında karar verilmesi gereken bazı hususlar vardır: Öncelikle, "trimming" değeri 0.20 olarak alınıp analiz yapılacaktır. Bu seçenek maksimum kırılma sayısının 3 olması anlamına gelmektedir. İkinci olarak kırılma öncesi ve sonrası dönemlerde hem otokorelasyon hem değişen varyans olabileceği dikkate alınacaktır.

3. BULGULAR

Aşağıdaki Tablo 1'de çalışmada kullanılan enflasyon serisine ilişkin tanımlayıcı bazı istatistikler yer almaktadır.

Tablo 1. Tanımlayıcı İstatistikler

	Enflasyon Oranı (%)
Ortalama	22.5
Medyan	10.4

Maksimum	106.5 (1994)
Minimum	-25.4 (1930)
Standart Sapma	28.7
Skewness	1.1
Kurtosis	3.3
Jargue-Bera	17.8 [a]

Not: Parantez içerisinde verilen değerler, ilgili istatistiğin gerçekleştiği yılı göstermektedir. [a] ilgili istatistiğin % 1 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 1'de görüldüğü üzere tüm dönem birlikte ele alındığında ortalama enflasyon oranı % 23, medyan enflasyon oranı ise % 10'dur. En yüksek enflasyon oranı % 107 ile 1994 yılında, en düşük enflasyon oranı ise % -25 ile 1930 yılında gerçekleşmiştir. Buna bağlı olarak Türkiye ekonomisinde hiper enflasyonun hiç yaşanmadığı görülmektedir.

Yapısal kırılma analizinden önce enflasyon serisinin durağanlığı incelenmiştir. Uygulanan ADF test sonuçları aşağıdaki Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) Test sonuçları

	Sabitsiz ve Trendsiz	Sabitli	Sabitli ve Trendli
ADF Test İstatistiği	-2.265 [b]	-2.925 [b]	-3.095
P-değeri	0.024	0.046	0.114

Not: Tabloda yer alan p-değeri MacKinnon (1996)'ya göre hesaplanan değerlerdir.

Tablo 2'de görüldüğü üzere ADF testinin hem sabitsiz ve trendsiz hem de sabitli versiyonları enflasyon serisinin durağan olduğunu göstermektedir. Testin sabitli ve trendli versiyonunda ise marjinal düzeyde olmak kaydıyla (anlamlılık düzeyi 0.11) enflasyon serisinin durağan olmadığı görülmüştür. Bu sonuçlar bir bütün olarak değerlendirildiğinde enflasyon serisinin durağan olduğuna karar verilmiştir.

Durağanlık analizinin ardından yapısal kırılma analizine geçilmiştir. Yapısal kırılma analizi sonuçları aşağıdaki Tablo 3'de gösterilmektedir.

Tablo3. Yapısal Kırılma Analizi Sonuçları

Modelin Özellikleri

$z_t = \{1\}$	q = 1	p = 0	h = 18	M = 3	$\varepsilon = 0.20$
hetdat = 1	hetvar = 1	hetomega = 1	hetq = 1	robust = 1	prewhit = 1

Yapısal Kırılma Test İstatistikleri

$SupF_T(1)$	$SupF_T(2)$	$SupF_T(3)$	$SupF_T(2 \mid 1)$	$SupF_T(3 \mid 2)$	UD max
2.14 [a]	12.02 [a]	8.88 [a]	15.87 [a]	1.24	12.02 [a]

Kırılma Sayısı (*Sequential* Yöntem): 2

Kırılma Tarihleri ve % 90 Güven Aralıkları

$\hat{T}_1$	1977	1971 – 1981
$\hat{T}_2$	1999	1997 – 2007

Yapısal Kırılma Modeli Katsayı Tahminleri

Rejim1	8.87 [b] (5.13)
Rejim2	61.65 [a] (9.39)
Rejim3	15.48 [a] (6.28)

Not: Parantez içinde verilen değerler standart hatalardır. a ve b ilgili istatistiğin sırasıyla % 1 ve % 5 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 3'de yer alan yapısal kırılma sonuçları enflasyon oranında iki kırılma olduğunu göstermektedir. İlk kırılma 1970'li yılların ikinci yarısında (daha spesifik olarak 1977 yılında) gerçekleşmiştir. Bu kırılma ile beraber Türkiye ekonomisi ılımlı enflasyon sürecinden yüksek enflasyon sürecine geçmiştir. Kırılmadan önce % 8.9 olan ortalama enflasyon oranı, kırılmadan sonra % 61.7'ye yükselmiştir. İkinci kırılma ise 1990'lı yılların sonunda (daha spesifik olarak 1999 yılında) gerçekleşmiştir. Bu kırılmadan önce % 61.7 olan ortalama enflasyon oranı, kırılmadan sonra % 15.5'e düşmüştür. Görüldüğü üzere enflasyon oranında bir azalma olmasına karşın enflasyon oranı halen daha çift hanelerdedir ve yüksek enflasyon rejimi devam etmektedir.

4.SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada ortalama enflasyon oranındaki muhtemel yapısal kırılmalar araştırılmıştır. Bu amaçla incelenen enflasyon oranı serisi yıllık frekansta olup 1924-2017 dönemini kapsamaktadır ve GDP deflatöründen yararlanılarak hesaplanmıştır.

Çalışmada öncelikle enflasyon oranının durağan olup olmadığı ADF testi ile araştırılmıştır. Enflasyon oranının durağan olduğu tespit edildikten sonra ortalama enflasyon oranındaki muhtemel kırılmalar Bai ve Perron (1998, 2003) yöntemi ile araştırılmıştır. Bu yöntem birden çok kırılmaya izin vermesi ve kırılma tarihlerini de içsel bir değişken olarak alması nedenlerinden ötürü tercih edilmiştir.

Yapısal kırılma analizi enflasyon oranında iki kırılma olduğunu göstermiştir. İlk kırılma 1977 yılında, ikinci kırılma ise 1999 yılında gerçekleşmiştir. İlk kırılma petrol şoklarının gerçekleştiği bir döneme denk gelmiştir. Bu kırılma ile birlikte Türkiye ekonomisi düşük enflasyon rejiminden, yüksek enflasyon rejimine geçmiştir. İkinci kırılma ise 1999 yılında gerçekleşmiştir. Bu kırılma ile birlikte ortalama enflasyon oranı azalmakla birlikte Türkiye ekonomisi halen daha yüksek enflasyon rejimindedir.

KAYNAKÇA

Bai, J. & Perron, P. (1998). Estimating and Testing Linear Models with Multiple Structural Changes. *Econometrica*, 66 (1), 47-78. doi: 10.2307/2998540

Bai, J. & Perron, P. (2003). Computation and Analysis of Multiple Structural Change Models. *Journal of Applied Econometrics*, 18 (1), 1-22. doi: 10.1002/jae.659

Dickey, D. A. & Fuller, W. A. (1979). Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Journal of the American Statistical Association*, 74 (366), 427-431. doi: 10.2307/2286348

MacKinnon, J. G. (1996). Numerical Distribution Functions for Unit Root and Cointegration Tests. *Journal of Applied Econometrics*, 11 (6), 601-618. https://doi.org/10.1002/(SICI)1099-1255(199611)11:6<601::AID-JAE417>3.0.CO;2-T

SBB, (2019). Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, Ankara. 02 Şubat 2019 tarihinde http://www.sbb.gov.tr/ekonomik-ve-sosyal-gostergeler/#1540021349004-1497d2c6-7edf adresinden alınmıştır.

BİREYSEL EMEKLİLİK HAKKINDA 2008-2018 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE'DE YAPILMIŞ LİSANSÜSTÜ ÇALIŞMALARIN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ

Turan ÖNDEŞ[*], Mehmet Serkan ÇALI[*]

ÖZ

Bibliyometrik analiz son yıllarda yapılan çalışmalarda sıkça kullanılmaktadır. Belirli bir alanda ki dizin, atıf, konu vb. analizleri yoğunluk olarak incelemekle birlikte kullanıcılara literatür taramada yol gösterici olmaktadır. Çalışmamızda son yıllarda özellikle devlet katkısı, otomatik katılım gibi teşvik ve yönlendirmelerle araştırmacılarında ilgisini çekmeye başlayan Bireysel Emeklilik Sistemi ile ilgili yapılan lisansüstü çalışmalarla ilgili toplu bir katalog bilgisi verilmeye çalışılmıştır. Hem yeni araştırmacıların literatüre erişiminde kolaylık sağlamak hem de alanla ilgili yapılmış çalışmaların ulaşılır ve görünür hale gelmesine katkıda bulunulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler : Bireysel emeklilik, bibliyometrik analiz

ABSTRACT

Bibliometric analysis is frequently used in recent years. Index, citation, subject, etc. in a particular area. Bibliometric analysis is as a guide to users in the literature is guiding. In our study, we have tried to give an aggregate catalog information about the individual pension system, which has started to attract interest in the researchers with the help of government contribution and automatic participation. Both the convenience of accessing the new researchers to the literature and the efforts made to contribute to making the studies related to the field accessible and visible.

Keywords : Personal pension system, bibliometric analyse

Jel kodu : G23

1.GİRİŞ

Bireysel Emeklilik Sistemi (kısaca "BES"), kişilerin aktif çalışma yaşamları süresince yaptıkları tasarrufları uzun vadeli yatırıma yönlendirerek emeklilik dönemlerinde yaşam standartlarını koruyabilecekleri bir gelir elde etmelerini sağlayan özel emeklilik sistemidir. Kişiler bu sisteme gönüllü katılarak, sosyal güvenlik sisteminin sağladığı emeklilik gelirine ek bir gelir oluşturur (https://www.egm.org.tr/bireysel-emeklilik/bireysel-emeklilik-nedir/ Erişim Tarihi: 10.12.2018).

Bireysel Emeklilik Sistemi (BES), mevcut kamu sosyal güvenlik sisteminin tamamlayıcısı olarak getirilen özel bir fonlama sistemidir. Gönüllü katılım esasına dayanan bu sistemin mikro amacı; bireylerin aktif çalışma döneminde tasarruf yapmasını sağlamak, bu tasarrufların emeklilik döneminde ek gelir ihtiyacı hissedildiğinde kullanılmasına olanak vermektir. Makro amacı ise; ekonomiye uzun dönemli kaynak yaratmaktır (Can, 2010, s. 141).

Bireysel emeklilik sistemi dünyada gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde sosyal güvenlik sistemlerinde ortaya çıkabilecek olumsuzlukların giderilmesinde önemli bir işleve sahiptir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde refah düzeylerindeki artışla birlikte insan ömrünün uzaması, yaşlı nüfusundaki artış ile birlikte sosyal güvenlik sisteminde ortaya çıkabilecek muhtemel olumsuzlukların telafisi için özel bireysel emeklilik sistemleri önem kazanmıştır. Bu sistem bazı ülkelerde zorunlu bazı ülkelerde ise gönüllük esasına bağlı olarak işlemektedir (Özer ve Gürel, 2014, s.59).

[*] Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, tondes@atauni.edu.tr.
[*] Öğr.Gör., Artvin Çoruh Üniversitesi, Artvin Meslek Yüksekokulu, mscali@artvin.edu.tr.

Bireysel emekliliğe ilişkin bir kronoloji vermek gerekirse tarihsel bütünlük içerisinde aşağıda gelişmeler meydana gelmiştir:

1997-1999 Hazine Müsteşarlığı koordinasyonunda sosyal güvenlik reformu çalışmaları gerçekleştirildi. Gönüllü üçüncü basamak özel emeklilik sisteminin hayata geçirilmesi için çalışmalar başlatıldı.

1999 TBMM'de Bireysel Emeklilik Komisyonu kuruldu.

2000 Bireysel Emeklilik Komisyonu çalışmaları sonucunda hazırlanıp Bakanlar Kurulu tarafından incelenen Bireysel Emeklilik Tasarruf ve Yatırım Sistemi Kanunu Tasarısı, TBMM Başkanlığına sunuldu.

2001 Yılında Bireysel Emeklilik Tasarruf ve Yatırım Sistemi Kanunu TBMM tarafından kabul edildi. Bireysel Emeklilik Tasarruf ve Yatırım Sistemi Kanunu 24366 sayılı Resmi Gazete'de yayımlandı. BES'e yönelik vergisel teşvikleri düzenlemek amacıyla Bazı Vergi Kanunlarında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısı TBMM tarafından kabul edildi. Kanun ile BES'e çalışanları adına katkıda bulunan işverenlere ve katılımcılara vergi teşviği getirilirken; katkıların yatırıma yönlendirilmesi ve birikimlerin toplu para veya maaş ödemesi şeklinde geri alınması aşamasında da avantajlı vergi uygulamaları sunuldu.

2003 Emeklilik Gözetim Merkezi kuruldu. İlk emeklilik planlarının onaylanması ile birlikte sistem faaliyete geçti.

2007 Grup emeklilik sözleşmelerinde, katılımcı adına katkı payı ödenen katkı paylarının katılımcı tarafından hak edilmesi (vesting) süre ve koşulları, bireysel emeklilik hesabındaki birikimlerin ve yıllık gelir sigortasından alınan aylıkların haczedilebilme sınırı, üyelerine veya çalışanlarına emekliliğe yönelik taahhütte bulunan dernek, vakıf, sandık, tüzel kişiliği haiz meslek kuruluşu, veya sair ticaret şirketindeki emekliliğe yönelik birikimler ve taahhütlere ilişkin tutarların bireysel emeklilik sistemine aktarım koşulları ve sağlanan avantajlar, bireysel emeklilik hesabının şirketler arasında aktarımında gecikme cezası gibi konularda düzenleme yapıldı. Ayrıca Emeklilik Gözetim Merkezi'nin görev, yetki ve sorumlulukları yeniden tanımlandı.

2012 1 Ocak 2013 tarihi itibarı ile vergi matrahından indirim yolu ile kullanılan vergi avantajı uygulaması kaldırılarak devlet katkısı sistemine geçileceği belirtildi.

2016 İşverenlerin çalışanlarını otomatik olarak bir emeklilik planına dahil etmesine ilişkin esaslar düzenlendi (https://www.egm.org.tr/bireysel-emeklilik/tarihce/ Erişim Tarihi: 20.12.2018).

2018 yılında yapılan bir değişiklikle Bireysel Emeklilik Sistemi'nde (BES) yeni bir düzenleme yapıldı. Resmi Gazete'de yayımlanan düzenlemeye göre cayma ve ayrılma hakkını kullanmış olanlar, üç yıl içinde sisteme otomatik olarak bir defalığına tekrar dahil edilecekler. Daha önce 2 yıl içinde geri dönüş zorunluydu. Yeni düzenleme ile bu süre 1 yıl uzatılmış oldu. Öte yandan BES'e geri dönüş imkanı tek seferle sınırlandırıldı. Ayrıca Hazine ve Maliye Bakanlığı bu süreyi bir yıla kadar azaltabilme veya 5 yıla kadar artırabilme hakkına sahip olmuştur (Resmi Gazete, 2018: 30638).

Bireysel emeklilik sisteminin uygulanmaya başlaması ile teşvik mekanizması olarak vergisel düzenlemeler getirilmiş hem çalışanların hem de işverenlerin yapacakları katkıları ödedikleri vergiden indirme hakkı tanınmıştır. Bu uygulamada teşvikten sadece vergi mükellefi olanların yararlanması ve sistemde beklenen canlanmanın görülmemesi üzerine teşvik yapısında değişikliğe gidilerek 6327 sayılı Kanun ile devlet katkısı uygulamasına geçilmiştir (Atılğan, 2017,s. 221).

Bireysel emeklilik sisteminin kendinden beklenen faydaları yaratması için belli bir fon büyüklüğüne ve geniş ölçekte katılıma ihtiyaç duyulmaktadır. Sistemdeki fon birikimini arttırmak

ve katılıma teşvik etmek için çeşitli uygulamalar bulunmaktadır. Bu uygulamaların başında vergisel teşvikler (muafiyet/istisnalar) gelmektedir. Ülkemizde de sistem ilk kurulduğunda vergisel acıdan desteklenmiş, 2012 yılında yapılan mevzuat değişikliği ile de devlet katkısı verilmeye başlanmıştır. 2017 yılından itibaren ise sisteme katılımı arttırmak adına otomatik katılım uygulamasına geçilmiştir (Atılğan, 2017, s. 215).

Bibliyometrik yöntemler bilimsel çalışmaların analiz edilerek içerik, sonuç ve etkinliklerinin belirlenmesini sağlamaktadır. Bilimsel çalışmaların bibliyometrik analizi genellikle söz konusu alandaki tezlerin veya seçilmiş bir derginin analizi ile gerçekleştirilmektedir. Bu bağlamda farklı disiplinlerde lisansüstü tezleri inceleyen çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Lisansüstü tezlerin analizinin yanısıra çalışma alanı ile ilgili dergilerin analizi de bir diğer araştırma konusu olmaktadır. Farklı alanlarda seçilen dergilerin bibliyometrik analizlerinin yapıldığı görülmektedir (Beşel ve Yardımcıoğlu, 2017, s. 135).

Bibliyometri ile ilgili çalışmalar her geçen gün artmaktadır. Bu bağlamda, son zamanlarda, özellikle atıf dizinlerine dayalı olarak gerçekleştirilen çalışmaların sayısında önemli düzeyde artış görülmektedir (Al, 2008, s.10).

Belirli dönem aralıklarıyla farklı bilim dallarındaki yayınların incelenmesi, hem tahlil edilen bilim dalının hem de üzerinde durulan konuların yoğunluğunun tespiti açısından önemlidir (Kozak, 2000, s. 16).

2.KURAM VE YAZIN

Bireysel emeklilik fonları ve bu fonların paylarıyla sermaye veya para piyasasında değerlendirilmesi, piyasaya düzenli fon girişini sağlamada yardımcı olacağı söylenmektedir. Emeklilik fonların uzun vadeli olmaları nedeniyle, kısa vade yüksek faiz ikileminde sıkışmış olan devletin kamu borçlarını uzun vadeye yayması açısından da elverişli bir kaynak olacağı düşünülmektedir (Can, 2010, s.145).

Akademik personelin sisteme bakışına yönelik yapılan bir çalışmada sistemin avantaj ve dezavantajları şöyle sıralanmıştır:

Sistemin getirdiği avantajlar:

- Ekonomi ve bireyler arasındaki marjinal tasarruf eğilimini artırır.
- Emeklilik planı sunumunda büyük esneklik sağlar.
- Aktüeryal denge; yapılan katkılar ile sağlanan menfaatlerin eşitliği sağlanır.
- Bireylerin risk ve getiri tercihi yapmasını sağlar.
- Fonların belirli şirketler ve uzmanlar tarafından yönetilmesi, güven unsurunu artırır.
- Kamu emeklilik sistemlerine göre daha yüksek reel getiri sağlar.
- Bireyleri daha uzun süre çalışmaya ve katkı yapmaya teşvik eder.

Sistemin getirdiği dezavantajlar:

- Sistemin işleyebilmesi ve güvenilirliği için yüksek idari ve pazarlama maliyetleri gerekecektir.
- Kamu emeklilik sistemlerine yatırılacak olan fonlar, şirketlere kayacaktır.
- Sistemin iyi işlemesi için detaylı düzenleme ve denetleme gerekecektir (Özer ve Çınar, 2012, s. 77).

Başka bir çalışmada bireysel emeklilik sistemine yatırım isteği de fon tercihine göre değiştiği vurgulanmıştır. Hisse senedi ve tahvil ağırlıklı fon tercih etmiş kişilerin sisteme katılma isteklerinin yüksek, eşit ağırlıklı fon tercihinde bulunan bireylerin sisteme ilişkin yatırım istekleri ise daha düşük olduğu tespit edilmiştir (Aren vd., 2015, s.45).

Ayrıca yapılan başka bir çalışmada Birleşik Krallık'ta bireysel emeklilik sözleşmeleri ile ilgili anlaşmazlıkları çözecek kurum ve kurallar anlatılmaktadır. Türkiye'de de Emeklilik Gözetim Merkezi gözetim ve denetim, çeşitli istatistiki bilgiler üretmek, katılımcıları bilgilendirmek vb. görevleri yerine getirmektedir **(**MacDougall, 2000, s.138).

Başka bir çalışmada alanında uzmanlaşmış emeklilik yatırım fonlarının uzun vadede T-Bill(UK Hazine bonosu)'lerden daha iyi performans gösterdiği bulgusu elde edilmiştir (Petraki ve Zalewska, 2017, s.183).

Şili'de yapılan bir çalışmada cinsiyet eşitsizliğinin olduğu ülkelere nazaran kadınların bireysel emekliliğe katılım oranının erkeklerden daha fazla olduğu ve daha güçlü fonları tercih ettiği, bireysel emeklilikle ilgili yapılan çalışmaların düşük ücretin etkisini azaltabileceği, ekonomik güvensizliğin risklerini azaltabileceği vurgulanmıştır (Barrientos, 1998, s.135).

Çalışmamızın da yöntemi olan bibliyometrik analizle ilgili literatürde yapılmış olan çalışmaların bir kısmı aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 1. Bibliyometrik Analiz Yapılan Çalışmaların Literatür İncelemesi

YAZAR	BAŞLIK	DERGİ/YAYINEVİ	YIL	SAYFA
Cem Oktay Güzeller, Nuri Çeliker	Geçmişten Günümüze Gastronomi Bilimi: Bibliyometrik Bir Analiz	Journal of Tourism and Gastronomy Studies 5/Special issue2	2017	*88-102*
Jianhua Liu and Wei Li	Bibliometric Analysis of Spatial Econometrics	Recent Developments in Data Science and Business Analytics, Springer Proceedings in Business and Economics	2018	373-379
Furkan BEŞEL Fatih YARDIMCIOĞLU	Maliye Dergisi'nin Bibliyometrik Analizi: 2007-2016 Dönemi	Maliye Dergisi	2017	133-151
Prof. Dr. Melek AKGÜN Bekir KARATAŞ	Muhasebe ve denetime bakış dergisinde yayımlanan makalelerin bibliyometrik analizi (2000-2016)	Muhasebe Ve Denetime Bakış	2017	19-34
Çağıl Hale Özel ve Nazmi Kozak	Turizm Pazarlaması Alanının Bibliyometrik Profili (2000-2010) ve Bir Atıf Analizi Çalışması	Türk Kütüphaneciliği	2012	715-733
Uğur YOZGAT ve Nihal KARTALTEPE	Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongre Kitaplarında Yer Alan Bildirilerin Bibliyometrik Profili: Örgüt Teorisi ve Örgütsel Davranış Bildirileri Üzerine Bir Araştırma	ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ İİBF DERGİSİ	2009	149-165
Can ARMUTLU – Güler SAĞLAM ARI	Yönetim modalarının yüksek lisans ve doktora tezlerine yansımaları: Bibliyometrik bir analiz	ODTÜ Gelişme Dergisi	2010	1-23

3.YÖNTEM

Belirli bir alanda literatürün gelişimini ortaya koymak, gelecek araştırmacılara yol haritası oluşturmak açısından pek çok alanda bibliyometri tekniğinden faydalanılmaktadır.

Günden güne artarak devam eden lisansüstü eğitimle birlikte araştırmacıların hangi alanlarda çalışmalar yaptığını öğrenmek bir araştırma konusu haline gelmiştir.

Çalışmamızda özellikle çeşitli teşvik ve yönlendirmelerle birlikte önemi artan bir konu olan Bireysel Emeklilik Sistemi ile ilgili son 10 yılda ülkemizde yapılan lisansüstü çalışmalar bir bütün halinde sunulmuştur. Ayrıca fikir vermesi açısından da bir takım analizler yapılmıştır.

Veriler Ulusal Tez Merkezinden alınarak derlenmiştir.

4.VERİLERİN ANALİZİ

Yapılan analize ait bazı frekans dağılımları aşağıdaki gibidir.

Tablo 2.Üniversite bazında yapılan lisansüstü çalışmalar

ÜNİVERSİTE	FREKANS	%	ÜNİVERSİTE	FREKANS	%	ÜNİVERSİTE	FREKANS	%	ÜNİVERSİTE	FREKANS	%
ABANT İZZET BAYSAL	1	0,5	DOKUZ EYLÜL	3	1,4	KADİR HAS	2	0,9	NİŞANTAŞI	1	0,5
ADNAN MENDERES	2	0,9	DUMLUPINAR	3	1,4	KARABÜK	2	0,9	NUH NACİ YAZGAN	1	0,5
ANADOLU	1	0,5	FIRAT	1	0,5	KOÇ	1	0,5	ONDOKUZ MAYIS	1	0,5
ANKARA	1	0,5	GALATASARAY	1	0,5	KTÜ	2	0,9	ONSEKİZMART	1	0,5
ATATÜRK	3	1,4	GAZİ	10	4,6	KÜLTÜR	1	0,5	ORTADOĞU TEKNİK	2	0,9
BAHÇEŞEHİR	3	1,4	GAZİANTEP	1	0,5	MALTEPE	1	0,5	ÖMER HALİSDEMİR	1	0,5
BALIKESİR	1	0,5	GAZİOSMANPAŞA	1	0,5	MARMARA	16	7,3	PAMUKKALE	1	0,5
BANDIRMAN ONYEDİ EYLÜL	1	0,5	GEBZE YTE	1	0,5	MUĞLA	1	0,5	SAKARYA	1	0,5
BOĞAZİÇİ	2	0,9	HACETTEPE	5	2,3	MUĞLA SITKI KOÇMAN	1	0,5	SELÇUK	1	0,5
CELAL BAYAR	1	0,5	HACI BEKTAŞ VELİ	1	0,5	NAMIK KEMAL	1	0,5	SÜLEYMAN DEMİREL	3	1,4
CUMHURİYET	1	0,5	HİTİT	1	0,5	NECMETTİN ERBAKAN	1	0,5	SÜTÇÜ İMAM	2	0,9
İSTANBUL BİLGİ	1	0,5	İSTANBUL	5	2,3	YILDIZ TEKNİK	2	0,9	TRAKYA	2	0,9
İSTANBUL TEKNİK	1	0,5	İSTANBUL AYDIN	2	0,9				YAŞAR	1	0,5
İSTANBUL TİCARET	2	0,9	NİĞDE	2	0,9						

Tablo 2'den anlaşılacağı üzere BES ile ilgili en çok lisansüstü çalışmayı dokuz lisansüstü çalışma ile Marmara Üniversitesi yapmıştır. On çalışma ile Gazi Üniversitesi, beşer çalışma ile de Hacettepe Üniversitesi ve İstanbul Üniversitesi onu takip etmişlerdir.

Tablo 3. Lisansüstü Çalışmaların Tür Olarak Sınıflandırılması

		FREKANS	YÜZDE
TÜR		109	50,0
	DR	14	6,4
	YL	95	43,6
	TOPLAM	109	100,0

Toplam 109 çalışmanın %43,6'sı Yüksek lisans düzeyinde, %6,4'ü doktora düzeyinde çalışmalardan oluşmakta olup BES ile ilgili çalışmaların ileri düzeye taşınmadığı söylenebilir. Emeklilikle ilgili gelişmeler çok eskiye dayanmadığından ileri düzey çalışmalar henüz yetersiz olabilir.

Tablo 4. Lisansüstü Çalışmaların Enstitülere Göre Dağılımı

		FREKANS	YÜZDE
ENSTİTÜ		109	50,0
	BSE	11	5,0
	EBE	3	1,4
	FBE	7	3,2
	FE	1	,5
	SBE	87	39,9
	TOPLAM	218	100,0

Yapılan çalışmaların 87 tanesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yapılmıştır. 11 adet çalışma ise Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsünde yapılmıştır. Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü çalışma kapsamındaki üniversitelerin içerisinde yalnızca Marmara Üniversitesi'nde mevcuttur. BES ile ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında en çok çalışma yine bu üniversitede yaptırılmıştır. Enstitünün varlığından dolayı doğrudan bankacılığı ilgilendiren çalışmalara etki ettiği düşünülebilir. Ayrıca konu genellikle sosyal bilimlerin alanına girmesine rağmen Fen Bilimleri Enstitüsü düzeyinde çalışmalar da yapılmıştır.

Tablo 5. Yapılan Çalışmaların Konularına Dağılımı

KONU	Aktüerya Bilimleri	Actuarial Sciences
	Bankacılık	Banking
	Bilgisayar Mühendisliği Bilimleri-Bilgisayar ve Kontrol	Computer Engineering and Computer Science and Control
	Ekonomi	Economics

	Ekonometri	Econometrics
	Endüstri ve Endüstri Mühendisliği	Industrial and Industrial Engineering
	Hukuk	Law
	Halkla İlişkiler	Public Relations
	Reklamcılık	Advertising
	İnşaat Mühendisliği	Civil Engineering
	İşletme	Business Administration
	Maliye	Finance
	Sigortacılık	Insurance
	Sosyoloji	Sociology

Yapılan çalışmalar konu bakımından incelendiğinde Bireysel Emeklilik Sisteminin İşletme, maliye, bankacılık gibi alanların yanı sıra hukuk ve mühendislik alanlarında da çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında multidisipliner bir özellik taşıdığı düşünülebilir.

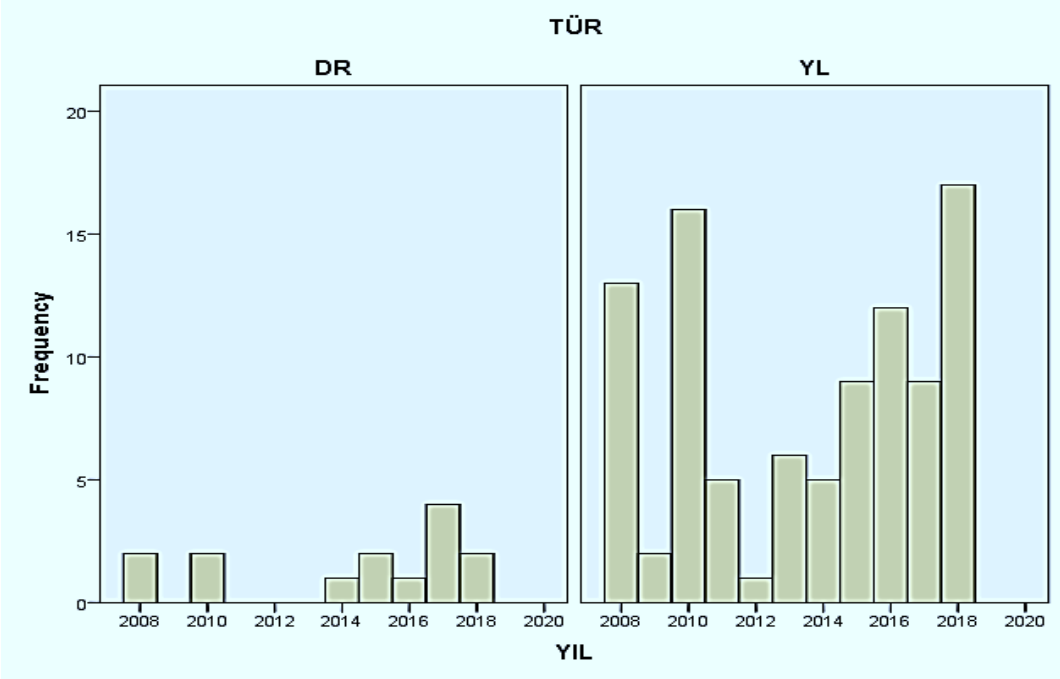

Şekil 1. Yıllar İtibariyle BES ile İlgili yapılmış çalışmaların tür olarak dağılımı

BES ile ilgili yüksek lisans düzeyinde yapılan çalışmalar sistemin tanınmaya başladığı 2010 yılı civarında ve devlet katkısı ve teşviklerin medyada yer almaya başladığı ve yaygınlaştığı 2016-2018 döneminde yoğunlaşmaktadır. Doktora çalışmaları da buna benzerlik göstermektedir.

Şekil 2. Çalışmalarda sık kullanılan anahtar kelimeler (www.wordart.com aracılığıyla yapılmıştır).

Şekil 2'de çalışmalarda kullanılan anahtar kelimelerden seçilmiş bir kelime bulutu yapılmıştır. Öne çıkan kelimeler sosyal güvenlik sistemi, bireysel emeklilik sistemi, vergisel teşvikler, özel emeklilik fonları, hayat sigortası, denetim ve fon kelimeleridir.

SONUÇ

BES ile ilgili en çok lisansüstü çalışmayı dokuz lisansüstü çalışma ile Marmara Üniversitesi yapmıştır. Çalışmaların başlangıç yılı bilgisine erişememekle birlikte BES ile ilgili yüksek lisans düzeyinde yapılan çalışmalar sistemin tanınmaya başladığı 2010 yılında ve devlet katkısı ve teşviklerin medyada yer almaya başladığı ve yaygınlaştığı 2016-2018 döneminde yoğunlaşmaktadır. Doktora çalışmaları ise 2017 yılında yoğun olarak yapılmıştır. Çalışmaların 87 tanesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yapılmıştır. 11 adet çalışma ise Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsünde yapılmıştır. 109 çalışmanın %43,6'sı Yüksek lisans düzeyinde, %6,4'ü doktora düzeyinde çalışmalardan oluşmakta olup BES ile ilgili çalışmaların doktora düzeyinde yoğunlaşmadığı tespit edilmiştir.

EK- 2008-2018 YILLARI ARASINDA BİREYSEL EMEKLİLİKLE İLGİLİ YAPILMIŞ LİSANÜSTÜ ÇALIŞMALAR

Tablo EK. 2008-2018 Yılları Arasında BES İle İlgili Yapılmış Lisansüstü Çalışmalar

IL	ÜNİVERSİTE	ENST.	TÜR	YAZAR	KONU
2008	ORTA DOĞU TEKNİK ÜNİVERSİTESİ	SBE	YL	Şule Şahin	Transformation Of The Turkish Welfare Regime: The Role Of The İndividual Pension System And İts Effect On Women's Welfare
2008	KADİR HAS ÜNİVERSİTESİ	SBE	DR	Faruk Akin	Özel Emeklilik Fonlari Ve Türkiye'de Bireysel Emeklilik Sistemi Üzerine Bir Araştirma

2008	YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ	SBE	YL	Esra İşbilen	Bireysel Emeklilik Sistemi Ve Türkiye Uygulamasi
2008	MARMARA	BSE	YL	Bülent Burak	Türkiye' Deki Bireysel Emeklilik Şirketlerinde Satiş Ekiplerinin Kariyer Geliştirme Süreci: Bir Model Örneği
2008	MARMARA	SBE	YL	Fatma Sezer	Bireysel Emeklilik Sistemi Ve Fonlarin Performans Değerlendirmesi
2008	MARMARA	SBE	YL	Üzeyir İlke Gönül	Sigorta Pazarlamasinda Bireysel Emeklilik Hizmetlerinin Planlanmasi Ve Bir Uygulama
2008	GAZİ	SBE	YL	Savaş Yilmaz	Bireysel Emeklilik Sisteminin Vergilendirme Açisindan Analizi Ve Değerlendirmesi
2008	MARMARA	BSE	YL	Murad Arno İncidüzen	Özel Emeklilik Sistemleri Ve Türkiye'de Hayat Sigortalarindan Bireysel Emeklilik Sistemine Aktarim Süreci
2008	SAKARYA	SBE	YL	Hakan Koban	Bireysel Emeklilik Sisteminde Pazarlama: Tüketici Algilari Üzerine Bir Araştirma
2008	DOKUZ EYLÜL	SBE	YL	Tunç Baran	Bireysel Emeklilik Sisteminin Vergileme Açisindan Değerlendirilmesi, Türkiye Örneği
2008	ABANT İZZET BAYSAL	SBE	YL	Asaf Aydin	Türkiyede Ve Dünyada Bireysel Emeklilik Sistemi
2008	HACETTEPE	FBE	DR	İ. Olgun Küntay	Bireysel Emeklilik Sisteminin Planlanmasinda Annüite Problemi Ve Alternatif Yaklaşimlar
2008	DUMLUPINAR	SBE	YL	Zafer Karausta	Bireysel Emeklilik Şirketlerinde Fon Kaynak Kullanim Analizi
2008	ATATÜRK	SBE	YL	Abdurrehim Satir	Bireysel Emeklilik Sistemi Ve Türkiye'deki Uygulamasi
2008	KADİR HAS	SBE	YL	Deniz Sönmez	Bireysel Emeklilik Sistemi Ve Beklentiler
2009	MARMARA	BSE	YL	Aylin Köseoğlu	Veri Zarflama Analizi İle Türkiye'deki Bireysel Emeklilik Şirketlerinin Etkinliğinin İncelenmesi
2009	SELÇUK	SBE	YL	Halil Serkan Özkan	Sosyal Güvenlik Ve Bireysel Emeklilik Sisteminin Türkiye'de Uygulamasi
2010	DUMLUPINAR	SBE	YL	Doğan Öztürk	Bireysel Emeklilik Sistemi Ve Bireysel Emeklilik Hizmeti Sunan Şirketlerin Etkinlik Analizi
2010	MARMARA	SBE	YL	Volkan Yüceer	Bireysel Emeklilik Sistemi Ve Türkiye'deki Bireysel Emeklilik Fonlarinin Performanslarinin Ölçülmesi
2010	BOĞAZİÇİ	SBE	YL	Emre Dursunluer	Private Pension System Decision Support Tool
2010	MARMARA	SBE	YL	Velittin Kisakesen	The Efficiency Analysis Of The Private Pension Firms İn Turkey
2010	MARMARA	BSE	YL	Ali İnan Çağli	Bireysel Emeklilik Sisteminin Genel Yapisi Ve Emeklilik Şirketlerinin Fon Performanslarina Göre Topsis Yöntemi İle Değerlendirilmesi
2010	MARMARA	BSE	YL	Aydin Yildirim	Bireysel Emeklilik Sisteminde Fonlarin Yönetimi, Türkiye Uygulamalari, Örnek Ülkelerle Karşilaştirilmasi
2010	MARMARA	BSE	YL	Demet Ulukaya	Bireysel Emeklilik Fonlari İle Yatirim Fonlarinin Getiri Profillerinin İstatistiksel Olarak Karşilaştirilmasi
2010	KTÜ	SBE	DR	Yavuz Öztürk	Dünyada Ve Türkiye'de Bireysel Emeklilik Sistemi: Türkiye Performansi Üzerine Değerlendirmeler
2010	GAZİ	EBE	YL	Selen Samanci	Türkiye'de Bireysel Emeklilik Sisteminin Analizi Ve Tüketicilerin Yaklaşimlari Üzerine Bir Araştirma (Ankara İli Örneği)
2010	MARMARA	BSE	YL	Aysel Erbaş Gündoğdu	Menkul Kiymet Yatirim Fonlari Ve Bireysel Emeklilik Yatirim Fonlarinin Kiyaslamali Getiri Analizi
2010	İSTANBUL	SBE	YL	Anuşka Natof	Türkiye'de Bireysel Emeklilik Sistemini Oluşturan Emeklilik Fonlari Ve Alternatif Sermaye Piyasalari Araçlari İle Karşilaştirilmasi: 2003'den Günümüze Kadar
2010	GAZİ	SBE	YL	Erdal Ertuğrul	Bireysel Emeklilik Sektörü İçin Etkinlik Analizi: Türkiye Örneği (2004-2008)
2010	MUĞLA	SBE	DR	M. Özgür Yanardağ	Türkiye'de Sosyal Güvenlik Sistemi Ve Bireysel Emeklilik Sisteminin Etkinliği: Muğla İli Üzerine Ampirik Bir İnceleme
2010	İSTANBUL	SBE	YL	Burhan Demirpehlevan	Avrupa Birliği Ülkeleri Ve Türkiyede Bireysel Emeklilik Sistemi
2010	TRAKYA	SBE	YL	Rifat Erman Dinçel	Bireysel Emeklilik Sisteminde Geleceğin Planlanmasi Ve Emeklilik Fonlari Performans Analizi
2010	ONSEKİZMART	SBE	YL	Meliha Melike Çiltik	Türkiye'de Bireysel Emeklilik Sistemi: Sorunlar Ve Çözüm Önerileri
2010	SÜTÇÜ İMAM	SBE	YL	Ferid Önder	Bireysel Emeklilik Sektörünün Ekonomik Bir Analizi
2010	YILDIZ TEKNİK	FBE	YL	Hale Şimşek	Bireysel Emeklilik Sistemi Ve Emeklilik Yatirim Fonlarinda Performansa Bağli Risk Analizi

2011	NİĞDE	SBE	YL	İdris Yildirim	Türkiye'de Sosyal Güvenlik Sistemi Ve Bireysel Emeklilik
2011	SÜLEYMAN DEMİREL	SBE	YL	Hilal İlgin Uyar	Türkiye'de Bireysel Emeklilik Sistemi İle Ekonomik Gelişmişlik Arasindaki İlişkinin İncelenmesi
2011	MALTEPE	SBE	YL	Hasan Türker	Bireysel Emeklilik Yatirim Fonlarinin Sermaye Piyasalarina Etkileri
2011	TRAKYA	SBE	YL	Umut Akduğan	Türkiye'de Bireysel Emeklilik Yatirim Fonlari Ve Risk Yönetimine İlişkin Bir Model Denemesi
2011	CELAL BAYAR	SBE	YL	Zühal Sari	Biresysel Emeklilik Sistemi Ve Türkiye' Deki Bireysel Emeklilik Yatirim Fonlarinin Performans Değerlendirmesi
2013	GALATASARAY	FBE	YL	Burçin Yakan	Cross Selling Decision Support System İn Private Pension And Life İnsurance Systems
2013	KOÇ	SBE	YL	Melisa Şayli	Tax Advantage Vs. Matching Contributions İn Turkey: Who Benefits From The Policy Change İn İndividual Pension System
2013	İSTANBUL TEKNİK	SBE	YL	Sertaç Babat	Türkiye'de Bireysel Emeklilik Sistemi'nin Gelişimi: Firsat Eşitliği Perspektifinden Bir Değerlendirme
2013	HACETTEPE	FBE	YL	Güven Şimşek	Bireysel Emeklilik Süresini Etkileyen Faktörlerin Yaşam Çözümlemesi İle İncelenmesi
2013	GAZİ	EBE	YL	Bayram Kaya	Katilim Bankalarinda Bireysel Emeklilik Sistemi Ve İşleyişi
2013	ADNAN MENDERES	SBE	YL	Murat Altay	Türkiye'de Bireysel Emeklilik Sistemi: Aydin İli Örneği
2014	ATATÜRK	SBE	YL	Zeynep Kizilgeçit	Bireysel Emeklilik Sistemi Ve Bireysel Emeklilik Sistemindeki Sigorta Şirketlerinde Fon Yönetimi
2014	HACETTEPE	SBE	DR	Sümeyra Kara	Bireysel Emeklilik Katilimcilarinin Risk Tercihlerinin Değerlendirilmesi
2014	MARMARA	BSE	YL	Sara Heidarpour	Türkiyede Bireysel Emeklilik Sigortasi Pazarinin Gelişim Süreci Ve Oecd Ülkeleri Karşilaştirilmasi
2014	İSTANBUL	SBE	YL	Dilek Gümüş	Diskriminant Analizi Ve Bireysel Emeklilik Üzerine Bir Uygulama
2014	GEBZE YTE	SBE	YL	Arzu Rahime Uçar	Bireysel Emeklilik Fon Tercihlerinde Davranişsal Finans Eğilimleri
2014	GAZİ	SBE	YL	Aysel Tapan	Çokuluslu Şirketlerin Reklamlarini Yerelleştirme Stratejileri: Türkiye'deki Bireysel Emeklilik Reklamlari Örneği
2015	İSTANBUL TİCARET	SBE	YL	Resul Bostanci	Bireysel Emeklilik Sisteminde İşveren (Sponsor) Katkili Sözleşmelerin Etkisi
2015	NUH NACİ YAZGAN	SBE	YL	Gülizar Demirkiran Erçetin	Müşteri İlişkileri Yönetiminde Bireysel Emeklilik Sistemi Uygulamasi
2015	HACETTEPE	SBE	DR	Şeyma Bayrak Salantur	Bireysel Emeklilik Katilimcilarinin Sistemden Erken Çikma Riskinin Değerlendirilmesi
2015	GAZİ	SBE	YL	Serkan Ahmet Karabacak	Bireysel Emeklilik Sistemi, Finansal Açidan Değerlendirilmesi Ve Oyak Modeli Uygulamasi
2015	KARABÜK	SBE	YL	Hidayet Güneş	Bireylerin Bireysel Emeklilik Sistemine Yönelik Tutum Ve Davranişlari: Karabük İlinde Bir Alan Araştirmasi
2015	HACETTEPE	FBE	YL	Murat Kirkağaç	Değişken Katkili Bireysel Emeklilik Planlari Ve Optimal Yatirim Stratejisi
2015	MARMARA	BSE	YL	Uğur Türkel	Bireysel Emeklilik Fonlari Getirileri İle Alternatif Yatirim Araçlari Getirilerinin Bireysel Yatirimci Açisindan Analizi
2015	ANKARA	SBE	DR	Selamet Yazici	Bireysel Emeklilik Sistemi Ve Türkiye Uygulamasi
2015	GAZİ	EBE	YL	Mehmet Orhan	Bireysel Emeklilik Sistemi Ve Genç Tüketicilerin Algi Ve Tutumlari Üzerine Bir Araştirmabireysel Emeklilik Sistemi Ve Genç Tüketicilerin Algi Ve Tutumlari Üzerine Bir Araştirma
2015	DOĞUŞ	SBE	YL	İdris Uçardağ	Türkiye'de Bireysel Emeklilik Fonlarina Para Akişinda Performans Ve Maliyetin Etkisi
2015	MARMARA	BSE	YL	Candaş Elbil	Bireysel Emeklilik Sisteminde Faizsiz Yaklaşim: Türkiye Örneği
2016	BAHÇEŞEHİR	SBE	YL	Umut Günay	The Factors Affecting Reputation Of Private Pension Companies İn Turkey And Survey Conduction
2016	İSTANBUL	SBE	YL	Hakan Naci Balsizan	Türkiye'de Uygulanan Bireysel Emeklilik Sistemi Dahilinde Faaliyet Gösteren Emeklilik Yatirim Fonlarinin Performans Değerlendirmesi
2016	GAZİANTEP	SBE	YL	Bedri Özmen	Bireysel Emeklilik Sistemi, Devlet Katkisi Ve Makroekonomik Göstergeler Arasindaki Etkileşim: Türkiye Örneği
2016	NİĞDE	SBE	YL	Cemal Ünlüer	Sosyal Güvenlik Sisteminin Tamamlayici Bir Parçasi Olarak Türkiye'deki Bireysel Emeklilik Sistemi Ve Devlet Teşviklerinin İncelenmesi
2016	BAHÇEŞEHİR	SBE	YL	Asli Baysal Malçok	Bireysel Emeklilik Sistemiyle Emekliliğe Hazirlanma

2016	ADNAN MENDERES	SBE	YL	Arzu Solmaz	Bireysel Emeklilik Fonlarinin Türkiye Ekonomisindeki Önemi, Gelişimi Ve Avrupa Birliği Ülkeleriyle Karşilaştirilmasi
2016	BALIKESİR	SBE	YL	Gizem Kaymak	Türkiye'de Bireysel Emeklilik Fonlari Ve Portföy Performanslarinin Analizi
2016	HİTİT	SBE	YL	Ercan Onay	Bireysel Emeklilik Sistemine Devlet Teşviki Etkisinin Analizi
2016	ONDOKUZ MAYIS	SBE	YL	Yusuf Erdem Tunç	Türkiye Bireysel Emeklilik Sistemi
2016	İSTANBUL AYDIN	FBE	YL	İskender Yilmaz	Bireysel Emeklilik Değişim Hizinin Zamansal Ve Bölgesel Analizi
2016	MUĞLA SITKI KOÇMAN	SBE	YL	Meltem Güner Gün	18- 61 Yaş Arasindaki Kişilerin Bireysel Emeklilik Sistemine Yönelik Tutumlarinin Değerlendirilmesi: Dalaman, Ortaca, Köyceğiz Örneği
2016	PAMUKKALE	SBE	DR	Tuncay Morali	Bireysel Emeklilik Sistemi Yatirimcilarinin Davranişsal Tercihlerini Etkileyen Faktörlerin Yapisal Eşitlik Modeli İle Analizi
2016	GAZİ	SBE	YL	Nergiz Yanliç	Bireysel Emeklilik Sisteminin Finansmani Ve Öngörüler
2017	MARMARA	BSE	YL	Burçin Demirhan	Bireysel Emeklilik Sistemi Ve Türkiye'de Bireysel Emeklilik Sistemi Getirilerinin Farkli Yatirim Araçlari İle Karşilaştirmali Analizi
2017	BOĞAZİÇİ	FBE	DR	Levent Sümer	Developing A Real Estate-Pension Fund İnvestment Ecosystem: Turkey Real Estate Fund
2017	İSTANBUL BİLGİ	SBE	YL	Özge Elvan Balkan	A Research On İndividual Pension System: As A Long Term İnvestment Alternative
2017	SÜLEYMAN DEMİREL	SBE	YL	Tuba Gülay	Türkiye'de Bireysel Emeklilik Sistemi Ve Akademisyenlerin Sisteme Otomatik Katilima Bakiş Açilarina İlişkin Bir Analiz: Süleyman Demirel Üniversitesi Örneği
2017	NİŞANTAŞI	SBE	YL	Mesude Mede	Müşteri İlişkileri Yönetimi Ve Müşteri Memnuniyeti İlişkisi: Bir Bireysel Emeklilik Şirketinde Araştirma
2017	ULUDAĞ	SBE	DR	Işin Çetin	Bireysel Emeklilik Sistemi'ne Devlet Katkisinin İstatistiksel Ve Ekonometrik Analizi
2017	ANADOLU	SBE	YL	Emel Yakici	Bireysel Emeklilik Sistemi: Türkiye'deki Gelişimi Ve Değerlendirilmesi
2017	MARMARA	SBE	DR	Serkan Acuner	Türk Hukukunda Bireysel Emeklilik Sisteminin Vergilendirilmesi
2017	SÜTÇÜ İMAM	SBE	YL	Gülnur Şimşek	Hayat Ve Bireysel Emeklilik Şirketlerinin Performanslarinin Topsis Yöntemi İle Değerlendirilmesi
2017	NAMIK KEMAL	SBE	YL	Derya Çakir	Bireysel Emeklilik Şirketlerinin Pazarlama Sorunlari Ve Tüketicilerin Tutumlari
2017	NECMETTİN ERBAKAN	SBE	DR	Ferid Önder	Bireysel Emeklilik Sisteminin Finansal Derinleşmeye Etkisi: Türkiye Örneği
2017	DOKUZ EYLÜL	SBE	YL	Mustafa Çirak	Türk Sosyal Güvenlik Sistemi İçinde Bireysel Emeklilik Sisteminin Konumu Ve İşlevi
2017	BAHÇEŞEHİR	SBE	YL	Mehmet Altuncuoğlu	Faizsiz Bireysel Emeklilik Sisteminin İşleyişi: 2008 Sonrasi Türkiye Örneği
2018	BANDIRMAN ONYEDİ EYLÜL	SBE	YL	Onan Şahin	Türkiye'deki Bireysel Emeklilik Şirketlerinin Bireysel Emeklilik Yatirim Fonlari Üzerinden Performanslarinin Değerlendirilmesi
2018	ORTADOĞU TEKNİK	SBE	YL	Elif Ertem	Middle Class' Construction Of Future Through Retirement: İndividual Pension System İn Turkey
2018	KTÜ	SBE	YL	Onur Öksüz	Bireysel Emeklilik Sistemine Katilim Tercihinde Finansal Okuryazarliğin Etkisi
2018	İSTANBUL TİCARET	FE	YL	Ezgi Akdikmen	Türkiye'de Bireysel Emeklilik Sisteminde Devlet Teşviki Ve Otomatik Katilim- Arima Modeliyle Bir Analiz
2018	CUMHURİYET	SBE	DR	İbrahim Yemez	Dini Değerlerin Tüketicilerin Satin Alma Davranişina Etkisi: Bireysel Emeklilik Sistemi Üzerine Sivas İlinde Bir Uygulama
2018	YAŞAR	SBE	YL	Mustafa Tugay	Türk Ve Alman Sosyal Güvenlik Hukuku Açisindan Devlet Destekli Özel (Bireysel) Emeklilik Programlarina Mukayeseli Bir Bakiş
2018	KARABÜK	SBE	YL	Hülya Tarlabaşi	Banka Çalişanlari Perspektifinden Bireysel Emeklilik Sistemine Yatirimci Algisinin Ölçülmesi: Sivas İli Örneği
2018	ÖMER HALİSDEMİR	SBE	YL	Mehmet Sinan Çelik	Türkiye'de Bireysel Emeklilik Sistemi Ve Sistemde Değerlendirilen Fonlarin Performans Ölçümü
2018	İSTANBUL AYDIN	SBE	YL	Eyüp Karlik	Bireysel Emeklilik Sisteminde Bulut Teknolojileri Kullanimi Ve Bir Model Önerisi
2018	GAZİOSMANPAŞA	SBE	YL	Mehmet Tevfik Asiltürk	Bireysel Emeklilik Sisteminin Yurtiçi Tasarruflar Üzerindeki Etkisi: Türkiye İle Farkli Gelişmişlik Düzeyindeki Ülkeler İçin Karşilaştirmali Bir Analiz
2018	İSTANBUL	SBE	YL	Derviş Emre Atabey	Türkiye'deki Bireysel Emeklilik Yatirim Fonlarinin Sermaye Piyasasi Araçlariyla Karşilaştirmali Performans Değerlendirmesi

2018	KÜLTÜR	SBE	YL	Simge Kaya	Türkiye'de Bireysel Emeklilik Sisteminin Gelişimi Ve Kullanimi
2018	GAZİ	SBE	YL	Elif Taşdelen	Bireysel Emeklilik Sistemi Katilimcilarinin Sigorta Şirketi Tercihlerini Etkileyen Faktörler Üzerine Bir Araştirma: Ankara İli Örneği
2018	SÜLEYMAN DEMİREL	SBE	DR	Fatma Esin Kurt	Borsa İstanbul'da Kote Bireysel Emeklilik, Hayat Ve Hayat-Dişi Sigorta Şirketlerinin Hisse Senedi Fiyat Tahmininde Box-Jenkins Yöntemi
2018	HACI BEKTAŞ VELİ	SBE	YL	Mert Anil Atamer	Türkiye'de Bireysel Emeklilik Reformu Ve Tüketici Tercihlerine Etkileri
2018	DUMLUPINAR	SBE	YL	Çağri Erdemci	Davranişsal Finans Açisindan Bireysel Emeklilik Sistemine Yönelik Tutum Ve Davranişlar: Eskişehir İli Milli Eğitim Bakanliği Bünyesindeki Öğretmenler Üzerine Bir İnceleme
2018	GAZİ	SBE	YL	Bekir Zengin	Türkiye'de Bireysel Emeklilik Sistemi Ve Ekonomik Büyüme Arasindaki İlişkinin Ampirik Analizi
2018	FIRAT	SBE	YL	Bekir Arslan	Bireysel Emeklilik Sistemi (Elaziğ Örneği)
2018	DOKUZ EYLÜL	SBE	YL	Hakan Uluçay	Türkiye'de Bireysel Emeklilik Sistemine Giriş Kararlarini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştirma

KAYNAKÇA

Akgün, M. ve Karataş, B. (2017). Muhasebe Ve Denetime Bakış Dergisinde Yayımlanan Makalelerin Bibliyometrik Analizi (2000-2016). *Muhasebe ve Denetime Bakis= Accounting & Auditing Review*, *17*(52), 19.

Al, U. (2014). *Türkiye'nin Bilimsel Yayın Politikası: Atıf Dizinlerine Dayalı Bibliyometrik Bir Yaklaşım.*

Aren, S. Aydemir, S. Dinç U. Ve Arzu R.. Bireysel Emeklilik Fon Tercihlerini Etkileyen Unsurlar Üzerine Bir Çalışma. *Maliye ve Finans Yazıları*, 2014, 1.103: 21-50.

Armutlu, C. ve Ari, G. S. (2010). Yönetim Modalarının Yüksek Lisans Ve Doktora Tezlerine Yansımaları: Bibliyometrik Bir Analiz. *METU Studies in Development*, *37*(1), 1.

Atılgan, M.H, (2017). Türkiye'de Bireysel Emeklilik Sisteminin Teşvik Yapısının Değerlendirilmesi, *Vergi Sorunları Dergisi***,** 40/347, 214-223.

Aydın, B. (2014). Yükseköğretim Kurulu Tez Merkezinde (YÖKTEZ) Yiyecek İçecek İşletmeciliği Alanında Kayıtlı Bulunan Tezlerin Bibliyometrik Analizi. *Disiplinlerarası Akademik Turizm Dergisi*, *2*(1), 23-38.

Barrientos, A. (1998). Pension Reform, Personal Pensions And Gender Differences İn Pension Coverage. *World Development*, *26*(1), 125-137.

Beşel, F., ve Yardımcıoğlu, F. (2017). Maliye Dergisi'nin Bibliyometrik Analizi: 2007-2016 Dönemi. *Maliye Dergisi*, *172*.

Can, Y. (2010). Bireysel Emekliliğin Türkiye'deki Durumu ve Gelişimi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 2.2.

Durán-Sánchez, Amador, et al. (2018). Entrepreneurship and Social Innovation for Sustainability. Bibliometric Analysis. *Strategies and Best Practices in Social Innovation*. Springer, Cham, 11-29.

Güzeller, C. O. ve Çeliker, N. (2017). Geçmişten Günümüze Gastronomi Bilimi: Bibliyometrik Bir Analiz. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 5.2: 88-102.

Liu, Jianhua ve Li, Wei. Bibliometric Analysis of Spatial Econometrics. In: *Recent Developments in Data Science and Business Analytics*. Springer, Cham, 2018. p. 373-379.

MacDougall, Alistair. "Dealing with personal pensions complaints under the FSA." *Pensions: An International Journal* 6.2 (2001): 138-143.

Ova, A. (2018). Türkiye'deki Emeklilik Şirketlerinin Etkinlik Analizi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (79), 139-152.

Özel, Ç. H. ve Kozak, N. (2012). Turizm Pazarlaması Alanının Bibliyometrik Profili (2000-2010) ve Bir Atıf Analizi Çalışması. *Türk Kütüphaneciliği*, *26*(4), 715-733.

Özer, A. C. ve Gürel, H. (2014). Türkiye'de Bireysel Emeklilik Sistemi Bilgi Düzeyi ve BES'e Katılımda Devlet Katkısının Etkisi Üzerine Bir Araştırma/Knowledge on Individual Pension System in Turkey and The Effect of Government Support in Participation to Pension System. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *11*(27).

Özer, Ö. ve Çınar, E. (2012). Bir Vakıf Üniversitesi Akademik Personelinin Bireysel Emeklilik Sistemine Bakış Açısının Değerlendirilmesi/Evaluation Of A Foundation University Academic Personal Perspective To Private Pension System. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9.19.

Petrakı, A. ve Zalewska, A. (2017). Jumping over a low hurdle: Personal pension fund performance. *Review of Quantitative Finance and Accounting*, 48.1: 153-190.

Yozgat, U. ve Kartaltepe, N. (2009). Ulusal Yönetim Ve Organizasyon Kongre Kitaplarında Yer Alan Bildirilerin Bibliyometrik Profili: Örgüt Teorisi Ve Örgütsel Davranış Bildirileri Üzerine Bir Araştırma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, *4*(1), 149-165.

KISITLAR TEORİSİNE GÖRE İŞLETMELERİN PERFORMANS ÖLÇÜMÜNDE SÜREÇ KATKI MUHASEBESİNİN ROLÜ

Mustafa SAVCI[*], İmad BALİOĞLU[**]

ÖZ

Son yıllarda Modern Maliyet Yönetim Sisteminde en çok dikkati çeken konulardan birisi kısıtlar teorisidir. Bu teori, işletmedeki performansının artırılmasını engelleyen unsurların bulunarak, ortadan kaldırılması konusunda oluşturulan yönetim felsefeleri, disiplinleri ile endüstrilere özel uygulamaları içeren bir teoridir. Kısıtlar teorisi, sistemin performansının ölçülmesi için Süreç katkı muhasebesini kullanmalıdır. Süreç katkı muhasebesi, bir işletmedeki darboğazları elimine ederek, işletmenin daha verimli çalışmasını sağlayarak, kar maksimizasyonu etkileyen bir stratejidir.

Çalışmanın temel amacı, kısıtlar teorisine göre işletmelerin performans ölçümünde süreç katkı muhasebesinin rolünü incelemektir. Bunun için kamuya ve özel sektöre ait örnek birer işletmede yarı yapılandırılmış mülakat yöntemi uygulanmıştır. Elde edilen bilgiler karşılaştırılmış ve uygulama sonucunda performans ölçümünde süreç katkı muhasebesinin olumlu etkisi olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Kısıtlar Teorisi (KT)- Performans Ölçüleri (PÖ)- Süreç Katkı Muhasebesi (SKM).

THE ROLE OF THROUGHPUT ACCOUNTING IN BUSINESS PERFORMANCE MEASUREMENTS BY THE CONSTRAINTS THEORY

ABSTRACT

In the recent years, one of the most important issues in the Modern Cost Management Systems is Constraints Theory. This theory includes specific applications, management philosophies and disciplines which are established to eliminate any factor that prevents the companies from increasing its performances. According to the Constraints Theory, Throughput Accounting should be used for performance measurement purposes. Throughput Accounting is a new strategy that affects profit maximization by eliminating bottlenecks for enabling the companies for more efficiently.

The purpose of this study is examining the role of Throughput Accounting in Business Performance Measurements by the Constraints Theory. For this purpose, a semi-structured interview method was applied in a case study which belongs to the public and private sector. The obtained data has been compared and as a result we can say that Throughput Accounting has positive effects on the performance measurement.

Keywords: Constraints Theory (CT)- Performance Measurements (PM)- Throughput Accounting (TA).

1.GİRİŞ

Kısıtlar teorisi, üretim ve üretim dışı faaliyetleri sürekli iyileştirmek amacıyla geliştirilen ve bütün kaynakların etkin bir şekilde kullanılması gerektiğini savunan düşünce sürecidir (KARTAL, A. & GÜNDÜZ, H. E & SEVİM, A., 2013, s. 15). Bu sürecin, işletmenin performansını sınırlayıcı olumsuz etkileri ortadan kaldırmak için iyi yönetilmesi gerekir. Bu süreçte para kazanma hedefini engelleyen herhangi bir unsur kısıt olarak adlandırılır. (KÜÇÜKSAVAŞ, 2006, s. 760). Kısıtlar temel olarak iç kısıtlar (kapasite sınırlandırmaları, yönetici ve işçilerin davranışları, lojistik veya

[*] Dr. Öğr. Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, mustafa.savci@erdogan.edu.tr
[**] Doktora Öğrencisi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, imad_balioglu19@erdogan.edu.tr

yönetim politikaları gibi) ve dış kısıtlar (Pazar talebi veya tedarikçi kısıtı gibi) olmak üzere iki başlık altında toplanmaktadır (LOUDERBACK, J. & PATTERSON, J. W., 1996, s. 189).

Kısıtlar teorisi, 1970'li yıllarda üretim ve lojistik konularında karşılaşılan sorunlara çözüm bulmak amacı ile Goldratt ve Cox tarafından geliştirilmiştir (TAYLOR, L. J. & NUNLEY, A.M. & FLOCK, M. D., 2004, s. 20). 1979 yılında Goldratt, üretim yöneticilerinin kaynakların ve stokların programlama ve denetleme konusunda hatalı davrandıkların ileri sürerek, bu problemi çözmek üzere Optimize Üretim Teknolojisi (Optimized Production Technology) ismini verdiği bir yazılım geliştirmiştir (BLOCHER, E. J. & CHEN, K. H. && LIN, T. W., 2002, s. 162). 1984 yılında Optimize Üretim Teknolojisinin temel mantığını, Senkronize Üretim ismi altında tanıtmaya başlamıştır. 1987 yılında ise Kısıtlar teorisi kavramını kullanmış, Optimize Üretim Teknolojisinin mantığını ve temel ilkelerini, Kısıtlar teorisi kavramı altında "The Goal" isimli kitabıyla literatüre yerleştirmiştir (BLOCHER, E. J. & CHEN, K. H. && LIN, T. W., 2002, s. 162). Bu çalışmada kısıtlar teorisine göre işletmelerin performans ölçümünde süreç katkı muhasebesinin rolü açıklanmaya çalışılmıştır.

2. KISITLAR TEORİSİ

Bu bölümde kısıtlar teorisinin tanımı, amacı, adımları ve yapısı ile ilgili bilgiler verilmiştir.

2.1. Kısıtlar Teorisinin Tanımı ve Amacı:

Kısıtlar teorisinin tanımı aşağıdaki gibi özetlenebilir:

- Üretim Optimizasyonu için geliştirilen bir yönetim tekniğidir (RAHMAN, S., 2002, s. 828).
- İşletmelerde yönetimin dikkatini sistemin kısıtlarına odaklayan ve performansı geliştiren bir tekniktir (EROL, M., 2008, s. 103).
- İşletmede en zayıf halka prensibini temel alan ve Kısıtların yönetilmesi yoluyla sürekli gelişmeye odaklanan bir yönetim yaklaşımıdır (DETTMER, H. W., 1997, s. 17).

Kısıtlar teorisinin temel amacı, işletmenin hedeflerini belirlerken bu hedefin gerçekleşmesinde engel teşkil edebilecek kısıtların yönetimini sağlamaktır (SAVCI, M., 2018, s. 101). Bunun için, işletmede sürekli iyileştirme sürecini yerleştirmek gerekir (EROL, M., 2008, s. 103). Özet bir ifade ile; Kısıtlar teorisinin amacı küresel rekabet ortamında işletmelerin kârını en üst seviyeye çıkararak işletmelerin başarılı olmalarına yardımcı olmaktır. Bu amaca ulaşmak için işletmelerin sürekli iyileştirmeye gereken önemi vermesi ve işletme ile ilgili kısıtlara odaklaması beklenir.

2.1.1.Kısıtlar Teorisinin Adımları:

Kısıtlar teorisinin yedi adımı vardır. Bu adımlar aşağıdaki şekil 1'de ki gibidir:

- Temel adımları.
- Odaklama adımları.

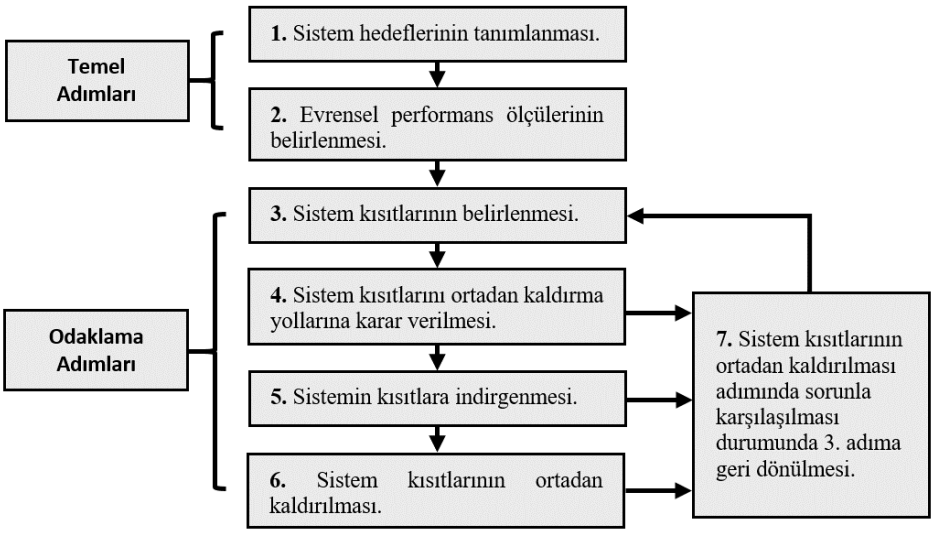

ŞEKİL 1: KISITLAR TEORİSİNİN ADIMLARI

KAYNAK: (JOHAN GROOP, 2012, s. 36)

2.1.2. Kısıtlar Teorisinin Yapısı:

Kısıtlar teorisinin yapısı üç ana daldan oluşur. Bunlar: Lojistikler, Performans Ölçüleri ve Düşünme Süreçlerinin bir birleşimidir (COX, J., F. & SPENCER, M. S., 1998, s. 352).

I.Lojistikler:

Kısıtlar teorisi için planlama, kontrol ve sürekli iyileştirmek için uygun ve stratejik araçların kullanım sürecidir. Bu süreç, çalışma prensipleri, sürekli iyileştirme süreci, uygun araçlardan ve metodolojilerden oluşmaktadır.

II. Performans Ölçüleri:

Küresel rekabet hedefine ulaşma yeteneğini öngörür. Bunun için motivasyon gerekli olup hedefe ulaşmak için sistemin bütünsel olarak çalışması gerekir.

III. Düşünme Süreçleri:

Düşünme süreci, problem çözme metodolojisidir. Düşünme süreçleri, genel bir dizi mantık araçları veya problem çözme teknikleri tasarlamıştır.

3. SÜREÇ KATKI MUHASEBESİ

Süreç katkı muhasebesi, işletmelerde öncelikle üretim sürecinde direkt giderlere odaklanarak, stok ve faaliyet giderlerini azaltmaya çalışır. Süreç katkı muhasebesinin ana hareket noktası süreç katkısı yaklaşımı ve tek değişken gider olarak gördüğü direkt ilk madde ve malzemedir. Süreç katkı muhasebesi, geleneksel yöneticilerin organizasyonun politika ve prosedürlerindeki davranış ve rollerinde önemli bir değişiklik gerektirmektedir (LOCKAMY, A. III, 2003, s. 593).

Süreç katkı muhasebesinde, Süreç katkısı "satışlardan ilk madde ve malzeme giderlerinin çıkartılması" şeklinde ifade edilmiştir. İlk madde ve malzeme giderleri tek değişken gider kabul edilmiş, bu giderin dışındaki tüm giderler (Direkt İşçilik, Genel Üretim Giderleri) Faaliyet Giderleri olarak dikkate alınmış ve bu giderler sabit gider olarak kabul edilmiştir (DUGDALE, D. & JONES, C., 1996, s. 25).

3.1.Süreç Katkı Muhasebesi ve Performans Ölçüleri:

Kısıtlar teorisinden yola çıkılarak işletmelerde performans ölçüleri; Faaliyet Ölçütleri, Finansal Ölçütleri ve Türevler olarak ifade edebilir (MAJERČÁK, 2013, s. 897). Bunlar aşağıdaki şekil 2'de gösterilmiştir:

ŞEKİL 2: SÜREÇ KATKI MUHASEBESİ VE PERFORMANS ÖLÇÜLERİ

KAYNAK: (MAJERČÁK, 2013, s. 897)

I.Faaliyet Ölçütleri: Süreç Katkısı, Stok ve Faaliyet Giderleri olarak sıralanabilir (CHASE, R. B. & AQUILANO, N. J. & JACOBS, F. R., 1998, s. 793-794):

- **Süreç Katkısı:** Süreç Katkısı = Satış Hacmi – İlk Madde ve Malzemenin Gideri.
- **Stok:** İşletmenin satmak ve üretmek amacıyla satın aldığı şeylere yatırdığı değer kullanımlarını ifade etmektedir.
- **Faaliyet Giderleri:** İlk madde ve malzeme giderleri dışındaki tüm giderlerdir.

Süreç katkı muhasebesine göre, faaliyet ölçütleri üzerinden işletmenin performansı artırmak için, sürecin etkinliği artırmalı, stok ve faaliyet giderleri azaltılmalıdır.

II. Finansal Ölçütleri: Net Kâr, Yatırımın Getirisi ve Nakit Akımı olarak sıralanabilir (CHASE, R. B. & AQUILANO, N. J. & JACOBS, F. R., 1998, s. 793-794)**:**

- **Net Kâr:** toplam nakit girişlerinden, toplam faaliyet giderlerinin çıkartılması yoluyla hesaplanmaktadır.
- **Yatırımın Getirisi:** net karın stoklara bölünmesi ile hesaplanmaktadır.
- **Nakit Akımı:** finansal yükümlülüklerin karşılanabilmesi için mevcut olan para miktarıdır.

Süreç katkı muhasebesine göre, finansal ölçütleri üzerinden işletmenin performansı artırmak için nakit girişlerindeki artış ve/veya faaliyet giderlerindeki azalış, karlılığı sağlamaya yardımcı olacaktır.

III. Türevler: Süreç Etkinliği, En Uygun Stok Yatırımı ve Etkin Kaynak Kullanımı olarak sıralanabilir (MAJERČÁK, 2013, s. 897):

- **Süreç Etkinliği:** her zaman işletmenin verimli çalışması beklenir. Çünkü verimsizlik negatif performans ölçümüdür. Bunun için verimsizliğe fırsat verilmemeli sürecin etkinliği sağlanmalıdır (GUPTA, M. & ANDERSEN, S., 2018, s. 4659).

- **En Uygun Stok Yatırımı:** stoklara bağlanın paranın etkinliğini temsil eder. Çok stok bulundurmanın ve az stok bulundurmanın maliyetlerinden kaçınmak gerekir.
- **Etkin Kaynak Kullanımı:** etkin olmalıdır. Gereksiz kaynak (Fazla kaynak) kullanımına izin verilmemelidir.

Süreç katkı muhasebesine göre, türevler üzerinden işletmenin performansı artırmak için süreç etkinliği, en uygun stok yatırımı ve etkin kaynak kullanımı olmalıdır.

4. KISITLAR TEORİSİNE GÖRE İŞLETMELERİN PERFORMANS ÖLÇÜMÜNDE SÜREÇ KATKI MUHASEBESİNİN ROLÜ VE BİR UYGULAMA

Bu bölümde uygulamanın amacı, kapsam ve yöntemi, kısıtları, bulguları ile ilgili bilgiler verilmiştir.

4.1.Uygulamanın Amacı ve Kapsamı

İşletme faaliyetlerine dair para cinsinden ölçümlerde ortaya çıkabilecek sapmaların işletmelerin geleceğe dair hatalı kararlara yol açması beklenir. İşletmelerde verilecek bu türden hatalı kararların işletmeye maliyeti öngörülenden yüksek olabilir. Bu nedenle, işletmelerin hem varlıklarını sürdürebilmeleri hem de rekabet üstünlüğü sağlayabilmelerinde süreç katkı muhasebesi olgusu önemli bir nitelik kazanmıştır. Süreç katkı muhasebesinde önemli konularından biri de performans ölçümüdür. Bunun için, faaliyet ölçütlerine, finansal ölçütlerine ve türevlere özen göstermek gerekir. Çünkü süreç katkı muhasebesinin temel amacı, stok ve faaliyet giderlerini azaltarak işletmede sürekli iyileştirme ve geliştirme sürecini gerçekleştirmektir.

Bu çalışmanın amacı, kuru çay üreten aynı kapasiteye sahip kamuya ve özel sektöre ait birer işletmede Kısıtlar teorisine göre işletmelerin performans ölçümünde süreç katkı muhasebesinin etkisini değerlendirmektir. Çalışma kapsamına çay sektörüne ait işletmelerinin alınmasının nedeni, bu sektörün bölge ve Türkiye ekonomisi için önem arz etmesidir.

4.2.Uygulamanın Metodolojisi

Uygulamada kamuya ve özel sektöre ait birer çay işletmesinde yarı yapılandırılmış mülakat yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada ilgili işletmelerin yöneticileri ile görüşülmüştür. Görüşmede sorulan sorulara cevap aranmış ve Kısıtlar teorisine göre işletmelerin performans ölçümünde süreç katkı muhasebesinin rolü hakkında gerekli bilgilere ulaşma imkânı elde edilmiştir.

4.3.Uygulamanın Kısıtları

Uygulamanın kısıtı, bölgede kamuya ve özel sektöre ait çok sayıda fabrika olmasına rağmen birer fabrikanın incelenmesi ve yarı yapılandırılmış mülakatın yalnızca işletme yöneticilerine yapılmasıdır.

4.4.Uygulamanın Bulguları

Uygulama sonucunda, kısıtlar teorisine göre işletmelerin performans ölçümünde süreç katkı muhasebesinin olumlu etkisi olduğu görülmüştür. Elde edilen bilgilerden kamuya ve özel sektöre ait çay işletmesi arasında önemli bir farlılık görülmemiştir. Her iki işletmenin de Kısıtlar teorisinde sürekli iyileştirmenin; Performans Ölçümünde, Lojistiklerin ve Süreç Katkı Muhasebesinde ise Türevlere bakış açısının benzer olduğu görülmüştür.

5.SONUÇ

Kısıtlar teorisi, işletmede optimal performans hedefini engelleyen faktörleri tespit edilerek, ortadan kaldırılması ve iyileştirilmesi konusunda oluşturulan, disiplinleri ile endüstrilere özel uygulamaları içeren bir teoridir. Sistemin performansının ölçülmesi için Süreç katkı

muhasebesiyle birlikte kısıtlar teorisinin kullanılması; işletmenin kaynakların etkin kullanımı ve finansal başarı üzerinde etkili olması beklenmektedir.

Süreç katkı muhasebesi, kısıtlar teorisinin muhasebe alanında daha geniş bir uygulama alanı bulmasını sağlayacaktır. Bu sayede, işletmedeki finansal darboğazları elimine edilmesi beklenecek, işletmenin kaynakların daha etkin kullanımıyla daha verimli çalışması sağlanabilecek, faaliyet giderleri azaltılabilecek ve kar maksimizasyonu sağlanabilecektir.

KAYNAKÇA

BLOCHER, E. J. & CHEN, K. H. && LIN, T. W. (2002). *Cost Management: A Strategic Emphasis.* Boston, USA: Mc Graw Hill.

CHASE, R. B. & AQUILANO, N. J. & JACOBS, F. R. (1998). *Production and Operations Management: Manufacturing and Services* (Eighth b.). (F. R. JACOBS, Dü.) USA: Irwin, McGraw-Hill Inc.

COX, J., F. & SPENCER, M. S. (1998). *The Constraints Management Handbook.* Boca Raton, USA: Lucie Press.

DETTMER, H. W. (1997). *Goldrat's Theory Of Contraints: A Systems Approach To Continous Improvement.* USA: Sguality Press.

DUGDALE, D. & JONES, C. (1996). Accounting for Throughput. *Management Accounting Jornal, 74*.

DUGDALE, D. & JONES, C. (1997, December). Accounting for throughput: techniques for performance measurement decisions. *Management Accounting*, 52-56.

EROL, M. (2008, Temmuz). Kısıtlar Teorisi (Yaklaşımı) ve Teorisinin Stratejik Maliyet Yönteminde Kullanımı. *MUFAD, 39*, 101-109. http://journal.mufad.org.tr/attachments/article/284/8.pdf adresinden alındı

GUPTA, M. & ANDERSEN, S. (2018). Throughput/inventory dollar-days: TOC-based measures for supply chain collaboration. *International Journal of Production Research, 56*(13), 4659-4675. https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/00207543.2018.1444805?needAccess=true adresinden alındı

JOHAN GROOP. (2012). *Theory of Constraints in Field Service: Factors Limiting Productivity in Home Care Operations.* USA: Aalto University, School of Science, Department of Industrial Engineering and Management.

KARAMARŞ, B.E. (2002). *Kısıtlar Teorisi ve Muhasebe Uygulamaları.* İzmir, Türkiye: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora Tezi).

KARTAL, A. & GÜNDÜZ, H. E & SEVİM, A. (2013). *Maliyet Yönetimi.* Ankara: TC. Anadolu Üniversitesi Yayını No. 3034.

KIRLI, M. & KAYALI, N. (2010). Stratejik Maliyet Yönetimi ve Kısıtlar Teorisi: Bir Uygulama. *Celal Bayar Üniversitesi S.B.E., SOSYAL BİLİMLER, 8*(2), 93-114. http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423874612.pdf adresinden alındı

KÖSE, T. (2005, Ocak). Faaliyete Dayalı Maliyetleme ve Kısıtlar Teorisinin Bütünleştirilmesi. *Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi, 4*(14), 127-148.

KÜÇÜKSAVAŞ, N. (2006). *Yönetim Açısından Maliyet Muhasebesi.* İstanbul, Türkiye: Kare Yayınları.

LINHART, J. & SKORKOVSKÝ, J. (2014). Theory of Constraints and Its Application in a Specific Company. *ACTA Universitatis Agriculturae Et Silviculturae Mendelianae Brunensis, 62*(6), 1343-1352. https://acta.mendelu.cz/media/pdf/actaun_2014062061343.pdf adresinden alındı

LOCKAMY, A. III. (2003). A Constraint-Based Framework for Strategic Cost Management. *Industrial Management & Data Systems Jurnal, 103*(8), 591-599. https://www.emeraldinsight.com/doi/abs/10.1108/02635570310497639 adresinden alındı

LOUDERBACK, J. & PATTERSON, J. W. (1996). Theory of Constraints versus Traditional Management Accounting. *Accounting Education, 1*(2), 189-196. http://maaw.info/ArticleSummaries/ArtSumLouderback96.htm adresinden alındı

MAJERČÁK, P. &. (2013, September). The Impact of Theory of Constraints on The Management Accounting. *The 7th International DaysofStatistics and Economics*, 894-902.

RAHMAN, S. (2002). The Theory of Constraints (Thinking Process Approach To Developing Strategies in Supply Chains). *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management, 32*(10), 809-828.

RUHL, J.M. (1997, Nov/Dec). The Theory of Constraints within a Cost Accounting Framework. *Journalof Cost Management, 11*(6), 16-24.

SAVCI, M. (2018). THE IMPACT OF THE THEORY OF CONSTRAINTS ON COST MANAGEMENT IN GLOBAL COMPETITIVE ENVIRONMENT. H. K. Akar içinde, *Changing Organizations: From the Psychological & Technological Perspectives* (s. 99-109). London, UK: IJOPEC Publication Limited.

SHOEMAKER, T. E. & REID, R. A. (2006). Using The Theory of Constraints to Focus Organizational Improvement Efforts: Part 2- Determining and Implementing The Solution. *American Water Works Association Journal, 98*(8), 83-96. https://awwa.onlinelibrary.wiley.com/doi/pdf/10.1002/j.1551-8833.2006.tb07736.x adresinden alındı

TAYLOR, L. J. & NUNLEY, A.M. & FLOCK, M. D. (2004, Agu). WIP Inventory: Assets or Liability. *Cost Engineering, 46*(8), 19-25.

ÜNAL, E.N. (2000). *Kısıtlar Teorisi ve Yönetim Muhasebesi Açısından Değerlendirilmesi: Bir Sanayi İşletmesinde Uygulama.* Adana, Türkiye: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi).

ULUSLARARASI REKABET STRATEJİLERİ KAPSAMINDA TÜRKİYE'NİN KÜRESEL REKABET STRATEJİLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Ela OĞAN[1], Reyhan Ayşen WOLFF[2]

ÖZ

Son yıllarda teknolojinin gelişmesi ile birlikte küreselleşen dünyada uluslararası ticaret ve rekabet ülke ekonomileri için önemli hale gelmiştir. Ülkelerin rekabet gücünün yüksek olması ise refah düzeyinin bir göstergesi olarak ifade edilmektedir. Bu bağlamda uluslararası rekabet edebilmeye yönelik çaba ve politikalar ülkelerin rekabet edebilirliğini arttırmakla birlikte ekonomik gelişmelerine ve yeni çalışma alanlarını yaratmaya fırsat sağlamaktadır. Her ne kadar küresel ekonomik güçler ile ilgili zaman zaman eleştiriler yapılsa da serbest ticaret ve sermaye hareketleri söz konusu olduğu için uluslararası ticaret göz ardı edilemez bir duruma gelmiştir. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı uluslararası rekabet stratejileri teorileri ışığında Türkiye'nin uluslararası rekabet edilebilirlik gücünün bazı uluslararası rekabet endekslerince ortaya konulan veriler çerçevesinde bir durum değerlendirmesinin yapılmasıdır. Çalışmada yöntem olarak ise literatür taraması ile ikincil veriler olarak dünyada ülkelerin rekabet edebilirlik yönünden konumlarını ölçen iki bağımsız kuruluş olan Uluslararası Yönetim Geliştirme Enstitüsü (IMD) ve Dünya Ekonomik Forumu (WEF) endekslerden elde edilen veriler kullanılmıştır. Bu veriler incelendiğinde Türkiye'nin IMD 2018 raporuna göre 51. sırada yer alırken WEF 2018 raporuna göre ise 61. sırada yer almaktadır. Bu bağlamda Türkiye'nin uluslararası rekabet stratejilerini geliştirmesi gerektiği ve yeni uluslararası rekabet stratejilerine ihtiyaç duyduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Rekabet Stratejileri, Porter'ın Elmas Modeli, IMD, WEF.

AN EVALUATION OF TURKEY'S GLOBAL COMPETITIVE STRATEGIES IN RELATION TO OTHER INTERNATIONAL STRATEGIES

ABSTRACT

With the development of technology in recent years international trade and competition have intensified in a globalizing world. High competitiveness is seen as an index of prosperity. In this context, new competitive international efforts and policies provide the opportunity for economic development and create new fields of work. Despite the criticism of global economic forces, free trade, and capital movements have become essential to growth. Therefore, the purpose of this study is the strength of Turkey's international competitiveness and an evaluation of the situation within the framework of some international competitive indexes. A study of the literature and secondary data was from International Institute for Management Development (IMD) and World Economic Forum (WEF indices) were used to measure the positions of countries in terms of competitiveness. When this data was examined in 2018, Turkey was ranked 51 in the IMD report and 61 in the WEF report. In this context, Turkey has realized the need for a new international competition strategy.

***Keywords*:** International Competitive Strategies, Porter's Diamond Model, IMD, WEF.

[1] Artvin Çoruh University, Arhavi Vocational School, elaadiguzel@artvin.edu.tr
[2] Giresun University, Faculty of Economic And Administrative Sciences, aysenwolff@hotmail.com

1.GİRİŞ

Günümüzde küreselleşme olgusuyla uluslararası ticaretin artmasıyla gelişen ekonomik kalkınma, ülke refahını da beraberinde getirmektedir. Küreselleşme ülkelerin ekonomik faaliyetlerinin gelişmesini sağladığı gibi sermaye, bilgi, teknoloji, girişimcilik ve yeniliklerin tüm dünyaya yayılmasında da etkili olmaktadır. Bununla birlikte serbest ticaretin yaratmış olduğu rekabet ortamında uluslararası işletmelerin rekabet edebilmeleri için stratejilerini belirlemeleri gerekmektedir. Rekabet, müşterilerin ihtiyaçlarını karşılarken, aynı zamanda beklentilerini gerçekleştiren ve müşteriler için değer yaratan stratejiler ile pazarda mücadele etmek şeklinde tanımlanabilir (Ülgen ve Mirze, 2013). Başka bir ifade ile müşteriler kendileri için değer yaratan ürün ve hizmetlere yönelerek dış pazardaki tercihini ortaya koymaktadır. Dış pazarlar; düşük maliyetli ürünler, teknolojiler ve sermaye elde etmek için diğer ülkelere ve işletmelere kaynak oluşturmaktadır. İşletmeler; küresel pazarın büyüklüğü, buradaki üretim kapasitesini değerlendirmek, atıl olan ekonomilerden faydalanmak, küresel pazarın yeni ürün ve fikirlere kaynaklık etmesi, küresel pazara etkin olmak, ekonomilerini büyütmek gibi amaçları gerçekleştirip uluslararası pazarlarda rekabet etmek ve böylece dış pazara açılmak istemektedir (Tek, 1999). Dolayısıyla günümüz küresel dünyada ülkelerin uluslararası ticareti göz ardı etmeleri düşünülemez. Uluslararası pazarın giderek önem kazanması pazarda rekabet edebilmenin koşullarını belirlerken ülkelerin veya işletmelerin, bu pazarda rekabet edebilmek ve sürdürmek için öncelikle uluslararası ticaret ve rekabet kavramlarını, stratejilerini önemsemeleri ve uygulamaları gerektiği düşünülmektedir. Buradan hareketle çalışmada literatürde yer alan uluslararası ticaret teorileri ve rekabet stratejileri belirtilmiş olup Türkiye'nin rekabet stratejileri değerlendirilmeye çalışılmıştır. Türkiye'nin rekabet edebilirliği değerlendirilirken, dünyada ülkelerin rekabet edebilirlik (competitiveness) yönünden konumlarını ölçen ve bağımsız iki tanınmış kuruluş olan Uluslararası Yönetim Geliştirme Enstitüsü (International Institute for Management Development: IMD) ve Dünya Ekonomik Forumu (World Economic Forum: WEF) endekslerinin verilerine göre yapılan analizde elde edilen bulgular sonuç kısmında gösterilmiştir.

2.Uluslararası Ticaret Teorileri ve Rekabet Stratejileri

Ülkelerin neden uluslararası ticaret faaliyetlerine katılma gerekliliğinin olduğunu açıklayan çeşitli teoriler söz konusudur. Rekabet gücünü ele alan teorik yaklaşımlar klasik ve modern yaklaşımlar olarak ele alınabilir. Rekabet gücü araştırmalarının temelleri, "Mutlak Üstünlükler", "Karşılaştırmalı Üstünlükler" ,"Faktör Donanımı", "Ülke Benzerliği" ve "Ürün Yaşam Aşaması" teorilerine dayanmaktadır. Günümüzde ise teknolojik yenilikler çerçevesinde gelişen rekabet anlayışına uygun uluslararası teoriler ön plana çıkmaktadır. Modern ticaret teorileri olarak ifade edilen yaklaşımların ise Porter ve Krugman'ın yaklaşımlarıyla geliştiği görülmektedir. (Fırat ve Dirlik, 2008; Kalaycıoğlu, 2017).

Merkantilist Yaklaşım; ülkelerin refahının sahip oldukları altın ve gümüş miktarına bağlı olduğunu savunmaktadır. Dolayısıyla ülkeler sahip oldukları altın ve gümüş miktarını artırırlarsa refah düzeyleri de artış gösterecektir (Can, 2012). Diğer taraftan Adam Smith *Mutlak Üstünlükler Teorisi* ile merkantilist yaklaşımın savunduğu ülkelerin ithalatı kısıtlayarak sadece ihracat yapmalarını eleştirmiştir. Buna karşılık ülkelerin serbest olarak karşılıklı mal ve hizmetlerini birbirleriyle anlaşma yapmaları gerektiğini savunmuştur. Bunun yanı sıra mutlak üstünlüğe sahip olduğu malları bu maldan yoksun başka ülkelere ihraç etmelerini aynı zamanda yoksun olduğu malları ise ithal etmelerini savunmuştur. David Ricardo tarafından ortaya konulan *Karşılaştırmalı Ürünler Teorisi*; bir ülkede iki malın mutlak üstünlüğü söz konusu ise dahi toplumların refahı için ülkeler aralarında bu malların mübadelesi ile ticari faaliyette bulunabileceğini savunmuştur. Karşılaştırmalı ürün teorisini temel alarak daha gelişmiş hali olan *Faktör Donanımı Eğrisini* ortaya

atan Eli Heckscher ve Bertil Ohlin, ülkelerin bazı mallar ile ilgili üstünlüklere sahip olmasının üretim faktörlerine bağlı olduğunu dile getirmişlerdir. Onlara göre, ülkeler kendilerinde bol ve ucuz olan üretim faktörlerini kullandıkları mal ve hizmetlerde uzmanlaşmalıdır. Linder'ın 1961 yılında ortaya attığı *Ülke Benzerliği Teorisi*nde, benzer özelliklere sahip ülkeler arasındaki uluslararası ticaret açıklanmıştır. Ülkelerin öncelikle kendi iç pazarlarının talebini karşılamak için yeterli üretim yapmalarını daha sonra benzer gelir seviyesindeki ülkelerde de aynı ürüne talep olacağından diğer benzer ülkelere de ihracat yapılmasını savunmuştur. Vernon tarafından ileri sürülen *Ürün Yaşam Aşaması Yaklaşımı* ise; ülkeler arasındaki uluslararası ticaretin mal ve hizmetlerin yaşam süresine bağlı olduğunu ve böylece ülkeler arasında yer değiştirebileceği varsayımına dayanmaktadır (Cho, 1999; Acar, 2002; Karluk, 2002; Ülgen ve Mirze, 2013).

Porter ise, uluslararası rekabet avantajını belirleyen faktörlerin; firma stratejisi, yapısı ve rekabet olduğunu ileri süren *elmas model*ini tanımlamıştır. Bu teoriye göre ülkedeki veya bölgedeki rekabet, organizasyonların yönetim uygulamalarında, organizasyon yapılarında ve amaçlarında güçlü bir etkiye sahiptir (Porter, 1991). Porter (1990)'a göre, rekabet üstünlüğü, işletmenin tüketicileri için rakiplerinden daha fazla değer yaratmasını ifade etmektedir. Daha fazla değer ise, işletmenin gerekli faaliyetleri rakiplerinden ya daha az maliyetle, ya da daha iyi yapmasından kaynaklanmaktadır.

2.1.Rekabetçi Üstünlük Teorisi

Rekabet stratejileri, işletmenin konumu ile rakiplerinin konumları arasında farklılık oluşturma düşüncesini ifade etmektedir. İşletme pazardaki yerini bulabilmek için, rakiplerinden farklı olarak hangi faaliyetleri gerçekleştireceğine ve faaliyetleri nasıl gerçekleştireceğine karar vermelidir. Stratejiler, müşterilere fayda ve rekabet üstünlüğü sağlamak için tasarlanmaktadır. Dolayısıyla, rekabet stratejileri işletmenin rakiplerine göre hangi konumda olduğuna ilişkin bir görüş sağlamaktadır (Bal, 2012). Bunun yanı sıra, rekabet stratejisi, sektörün çekiciliğini belirleyen rekabetin kurallarını ifade etmektedir ve temel hedefi, bu kurallarla baş etmek ve ideal olanı ise firmanın tercihi çerçevesinde değiştirmektir (Porter, 1985). Ulusal ekonomiyi oluşturan bütün sektörler ise uluslararası pazarlarda aynı performansı göstermezler (Porter, 1990). Bir başka ifade ile ulusal pazarda rekabet ile uluslararası pazarda rekabet etmek farklıdır. İşletme, uzun dönemde yaşamını sürdürebilmek, sürdürülebilir bir rekabet üstünlüğüne sahip olabilmek ve ortalama kar üzerinden belirli bir getiri sağlayabilmek amacıyla stratejik yönetime önem vermelidir. Aynı zamanda faaliyet alanının daha geniş, karmaşık, çok sayıda, çeşitli ve farklı kültür ve toplumlardaki tedarikçi, rakip ve müşterilerden oluşmak için ise uluslararası stratejik yönetime önem vermesi beklenmektedir (Ülgen ve Mirze, 2013). Bu görüşü savunan Porter'a göre (2007), organizasyonun çevresi, toplumsal ve ekonomik güçleri de kapsayacak şekilde geniş olsa dahi firmanın rekabet ettiği sektör veya sektörler çok daha önemlidir. Sektörün yapısı, firma için stratejilerin belirlenmesinde ve rekabet kurallarının saptanması üzerinde etkilidir. Dış güçler genellikle sektördeki tüm organizasyonları farklı derecede etkilemektedir. Dolayısıyla da önem olan firmaların bu güçler ile baş edebilmek için farklı becerilere sahip olmasıdır. Bir firmanın sektörde rekabet edebilmesi beş temel rekabet gücüne bağlıdır. Bunlar; pazara giriş, ikame ürünlerin tehdidi, alıcıların pazarlık gücü, tedarikçilerin pazarlık gücü ve mevcut rakipler arasındaki rekabetin yoğunluğudur. Beş rekabet gücü sektörün çekiciliğini, sektörün ortalama karlılığının temel belirleyenlerini ve gelecekte karlılığın nasıl gelişeceğini göstermektedir. Bu beş gücün her birinin üstünlüğü sektörden sektöre farklılık gösterebilir. Müşterilerin, tedarikçilerin, ikame firmaların ve sektöre yeni girecek olanların tümü, firma açısından birer rakiptir (Porter, 2007). Bununla birlikte rekabetin yoğun olması ise rakipler arasında reklam savaşları, fiyat rekabeti, ürün tanıtımları ve artan tüketici servis ve garantileri gibi taktiklerle sektörde daha iyi bir pozisyona geçme çabasını arttıracaktır (Bartol ve Martin, 1994).

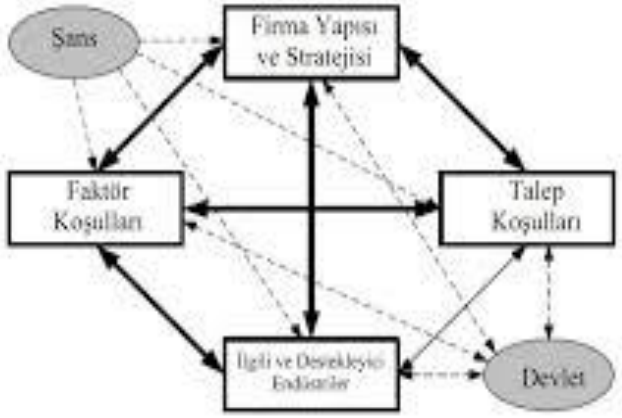

Şekil-1: Elmas Modeli

Kaynak: M. Porter (1990) The Competitive Advantages of Nations, New York: The Free Press, ss. 127.

Şekil 1'de gösterilmekte olan elmas modelinde ülke rekabet gücünü açıklamak amacıyla dört belirleyici faktörden yararlanılmaktadır ve bu dört temel faktör altında alt değişkenler de yer almaktadır. (Porter, 1990):

1-Faktör Koşulları: Ülkenin üretim faktörlerinin değerlendirildiği bu maddede, belirli endüstrilerde rekabet edilebilmesi için gerekli alt yapı yatırımlarının ve uzman personelin var olup olmadığı üzerinde durulmaktadır.

2- Talep Koşulları: Ülkelerin yoğunlaştıkları sektörlerde ürettikleri ürün ya da hizmetlere ek olarak, ülke talebinin yapısı da ikinci belirleyici faktör olarak ele alınmaktadır.

3- İlgili ve Destek Endüstriler (ana firmalar ve tedarikçi firmalar): Ülkelerin yoğunlaştığı sektörlerle bağlantısı bulunan diğer sektör ve endüstrilerle, bunlara her türlü desteği sağlayan tedarikçi işletmelerin gelişmişlik düzeyi ve rekabet gücü üçüncü faktör olarak incelenmektedir.

4 - İşletme Stratejileri, Yapısı ve Rekabet Özellikleri: Ülkedeki işletmelerin nasıl bir oluşum süreci içinde oldukları, örgütsel yapıları, yönetim şekli ve kapasiteleri ile içinde bulundukları rekabet yapısı dördüncü belirleyici faktör olarak incelenmektedir (Porter, 1990).

Porter, bu elmas çerçevesinde belirleyici olan faktörlerin birbirleri ile ilişkilerini karşılıklı güçlendiren bir sistem olarak görmekte ve belirleyici olan unsurlardan birinin diğeri üzerindeki olası etkilerini de göz önünde bulundurmaktadır (Öz ve Pamuksuz, 2003). Başka bir deyiş ile ülkenin genel rekabetçi yapısını ortaya çıkaran elmastaki bu dört faktör sürekli etkileşim halinde birbirini desteklemektedir. Bir faktörde yaşanan değişim diğer faktörleri ve aralarında oluşan dinamik ilişkiyi etkilemektedir. Porter, ülke rekabet yapısını incelerken dışsal olarak kabul ettiği devlet ve şans faktörlerini de bu sisteme katmaktadır. Şans faktörü teknolojik yapıda yaşanan patlamalar ya da beklenmedik politik gelişmeler, savaşlar gibi olağan dışı olayları ifade etmekte ve bu faktörlerin devlet ve işletmelerin kontrolü dışında oluştuğu açıklanmaktadır. Devletin ülkenin toplam rekabet gücü oluşumuna çok önemli etkisinin olduğu ve dört faktörün yapısal değişim ve gelişime doğrudan katkı yaptığı vurgulanmaktadır (Çivi ve diğ.: 2008).

3.Türkiye'nin Uluslararası Rekabet Stratejileri Açısından Değerlendirilmesi

Küresel rekabet edebilirliği değerlendirilirken, dünyada ülkelerin rekabet edebilirlik (competitiveness) yönünden konumlarını ölçen ve bağımsız iki tanınmış kuruluş olan Uluslararası

Yönetim Geliştirme Enstitüsü (International Institute for Management Development: IMD) ve Dünya Ekonomik Forumu (World Economic Forum: WEF) endekslerinin verileri dikkate alınmaktadır. Buradan hareketle Türkiye'nin küresel rekabet edebilirliliği ile ilgili değerlendirme yapılırken bu endekslerin puanları göz önünde bulundurulmaktadır.

Adana Sanayi Odası (Adaso)'ya göre, bir ülkenin rekabetçi olması ülke ekonomisinin serbest ticaret ve piyasa koşullarında, yerel ve uluslararası piyasaların taleplerini karşılayan mal ve hizmetleri üretebilme gücüne sahip olduğu anlamına gelmektedir. Rekabet edebilirlik ülkeler seviyesinde ekonomik bütünleşme ve küreselleşme sürecinin yoğunlaştığı bu dönemde, ekonomilerin bu sürece ne derece uyum sağlayabildikleri, vatandaşlarına sürdürülebilir gelir artışı yanında yüksek istihdamı hangi ölçüde sağlayabildikleri ile ilgilidir. Ekonomilerin rekabet edebilirliği, üretim faktörlerinin etkin ve verimli kullanılmasıyla belirlenmektedir (Adaso, 2018).

3.1.Dünya Ekonomik Forumu (WEF)

WEF rekabet edebilirliliği, bir ülkenin verimlilik düzeyini belirlemeye yarayan bir dizi kurum, politika ve faktör olarak tanımlanmaktadır. WEF' in yapmış olduğu çalışmada asıl amacı, ülkelerin verimlilik düzeyini belirleyen etmenleri ortaya koyup, o ülkenin güçlü ve zayıf yanlarını ortaya çıkarmak ve politika yapıcılara yol gösterebilmektir. WEF, 2005 yılından bu yana rekabet edebilirlikle ilgili analizini *Küresel Rekabet Endeksi*ne dayandırmaktadır. Bu endeks, ulusal rekabet edebilirliğin mikro ekonomik ve makroekonomik temellerini ölçen kapsamlı bir araçtır. *Küresel Rekabet Endeksi* ile rekabet edebilirliği ve verimliliği belirleyen unsurları farklı ağırlıklı ortalamalar ortaya koyarak yansıtmaktadır ve ülkelerin kalkınmışlık düzeylerini; üretim faktörleri odaklı ekonomiler, verimlilik odaklı ekonomiler ve yenilik odaklı ekonomiler olmak üzere üç kategoriye ayırmaktadır. Buna bağlı olarak endeks, üç alt endeks başlığı altında toplanmış 12 bileşenden oluşmaktadır (WEF, 2017).

Raporda ülkelerin rekabet gücü sıralamasında ilk kez 2018 yılında yayınlanan yeni bir endeks temel alınmaktadır. ***Küresel Rekabetçilik Endeksi 4.0 (Global Competitiveness Index 4.0)*** adı verilen yeni endeksin temel amacı, bir yandan 2008 krizinin, bir yandan da '4. Sanayi Devrimi'nin harekete geçirdiği dinamikleri rekabet gücü tanımına katmak ve böylece ekonomi politikaları için yeni bir kıyaslama imkanı yaratmak olarak açıklanmıştır. Endeksin hesaplanmasında kullanılan verilerin bir kısmı ulusal istatistik birimlerinden, ajanslardan, bakanlıklardan, IMF'den ve bölgesel kalkınma bankaları, kurum ve kuruluşlardan sağlanmaktadır. Bunun dışında, kurum ve kuruluşlardan küresel düzeyde elde edilemeyen veriler Dünya Ekonomik Forumu tarafından yapılan **anket** ile de derlenmektedir (WEF, 2018).

Tablo 2. Küresel Rekabetçilik Endeksi

Temel Gereksinimler	**Verim Arttırıcılar**	**Yenilik ve Gelişmişlik Faktörleri**
✓ Kurumlar ✓ Altyapı ✓ Makroekonomik Çevre ✓ Sağlık ve İlköğretim	✓ Yükseköğrenim ve İşbaşı Eğt. ✓ Mal Piyasası Verimliliği ✓ İş Gücü Piyasası Verimliliği ✓ Finansal Piyasa Gelişimi ✓ Teknolojik Hazırlık ✓ Pazar Büyüklüğü	✓ İş Dünyasının Yetkinliği ✓ İnovasyon

Kaynak: WEF, 2018.

Temel gereksinimler başlığı altındaki; kurumsal yapı temasında kamu kurumlarına ve özel firmalara ilişkin 21 gösterge; altyapı temasında ulaştırma, elektrik ve telefon altyapısına ilişkin 9 gösterge, makroekonomik durum temasında 5 gösterge, sağlık ve ilköğretim temasında 10 gösterge yer almaktadır. Verimlilik arttırıcılar başlığı altında; yüksek eğitim ve öğretim temasında eğitimin nitel durumu, kalitesi ve iş başında eğitime ilişkin 8 gösterge, mal piyasasının etkinliği temasında rekabete ilişkin 16 gösterge, işgücü piyasasının etkinliği temasında esneklik ve yeteneklerin etkin kullanımına ilişkin 10 gösterge, finans piyasasının gelişmişliği temasında etkinlik, dürüstlük ve güvenilirliğe ilişkin 8 gösterge, teknolojik hazırlık temasında teknolojiye hazır olma ve internet kullanımına ilişkin 7 gösterge, piyasa büyüklüğü temasında yurtiçi ve yabancı piyasa büyüklüğüne ilişkin 4 gösterge bulunmaktadır. Yenilik ve gelişmişlik faktörleri başlığı altında; iş gelişmişliği temasında 9 gösterge ve AR-GE yenilik temasında 7 gösterge izlenmektedir. Küresel rekabet endeksinde toplam 114 gösterge temel alınmaktadır. Son yayımlanan çalışmada 140 ülke kapsanmıştır (Adaso, 2018; paraanaliz, 2018).

Tablo 3. Dünya Rekabetçilik Endeksi Sıralaması

Ülke	Küresel Rekabetçilik Endeksine Göre Sıralama (2017)	Küresel Rekabetçilik Endeksine Göre Sıralama (2018)	Puan
ABD	2	1	85,6
Singapur	3	2	83,5
Almanya	5	3	82,8
İsviçre	1	4	82,6
Japonya	9	5	82,5
Hollanda	4	6	82,4
HongKong	6	7	82,3
İngiltere	8	8	82,0
İsveç	7	9	81,7
Danimarka	11	10	80,6
Çin	**27**	**28**	**72,6**
Rusya	**38**	**43**	**65,6**
Hindistan	**40**	**58**	**62,0**
Türkiye	**53**	**61**	**61,6**

Kaynak: WEF, 2018.

Tablo 2'deki veriler dikkate alındığında; 2018 rekabet gücü sıralamasında yer alan 140 ülkeden ilk üç sırayı ABD, Singapur ve Almanya almaktadır. Bu ülkeleri İsviçre, Japonya, Hollanda, Hong Kong, İngiltere, İsveç ve Danimarka izlemiştir. Küresel rekabetçilik endeksine göre Çin, 28.; Rusya, 43.; Hindistan, 58. ve Türkiye 61. sırada yer almaktadır. Türkiye

2017 yılında 58. sırada yer alırken 2018 yılında ise 61. Sırada yer aldığı görülmektedir (WEF, 2018).

4. Sanayi Devrimi'nin dört ana kavramı olan esneklik (resiliance), çeviklik (agility), inovasyon ekosistemleri (innovation ecosystems) ve insan odaklı yaklaşım (human centric approach) vurgulanmaktadır. Raporda vurgulanan temel bulgular şunlardır (WEF, 2018):

- ✓ Rekabetçilik, ülkeler arasında sıfır toplamlı oyun değildir. Her ülke rekabetçiliğe erişebilir.
- ✓ Mevcut durumda ülkeler arasında rekabetçilik bakımından büyük uçurumlar vardır ve bu uçurumların daha da büyüme riski yüksektir.
- ✓ Sanayi Devrimi'nde her ekonominin rekabetçiliğe ulaşma olanağı vardır.
- ✓ Ekonomik sıçrama yapabilmek için teknolojiyi bir kaldıraç olarak kullanabilme yeteneği çok sayıda ülkede sınırlı kalmıştır. Bunun temel nedeni kurumlar, altyapı ve becerilerdeki yetersizliktir.
- ✓ İnovasyonu teşvik etmek için bütünsel stratejiler gereklidir. Birçok ülke bu stratejileri hayata geçirmekte yetersiz kalmaktadır.
- ✓ Rekabetçiliğin temellerini güçlendirmek şoklara karşı olan direnci yükseltir.
- ✓ Eşitlik, sürdürülebilir kalkınma ve büyüme hedeflerine ulaşabilmek için proaktif ve ileri görüşlü önderliğe ihtiyaç vardır.

Tablo 4. Küreselcilik Endeksi Türkiye

Küresel Rekabetçilik Endeksi 4.0 Bileşeni	**140 Ülkeden Türkiye Sıralaması (2018)**	**140 Ülkeden Türkiye Sıralaması (2017)**
Kurumsal Yapılanma	71	76
Alt Yapı	50	48
Bilgi ve İletişim Teknolojileri	71	70
Makroekonomik Ortam	116	104
Sağlık	48	48
Beceriler	77	76
Mal Piyasası	76	50
İşgücü Piyasası	111	114
Mali Sistem	65	60
Pazar Piyasası	13	14
İş Dünyasının Dinamizmi	76	127
İnovasyon	47	69

Kaynak: WEF, 2018.

Dünya Ekonomik Formunun 2018 yılı raporunda Türkiye ile ilgili olarak: kişi başına düşen 10512,0 ABD dolarlık bir gelire ve GSYİH' sinin dünya toplamında %1,71'lik bir paya sahip olduğu görülmektedir. 10 yıllık ortalama GSYİH büyümesi %4,8 olurken işsizlik oranı %11,3 ve 5 yıllık ortalama dolaysız dış yatırım GSYİH' sinin %1,5'i olarak gerçekleşmiştir. Ayrıca Türkiye, 12 bileşenin 11'inde Avrupa ve Kuzey Amerika ortalamasının gerisindedir (WEF, 2018). Bununla birlikte Türkiye'nin kurumsal yapılanma (71. sıra), halk sağlığı (48. sıra) ve inovasyon (47. sıra) alt boyutlarda iyi performans gösterdiği söylenebilir. Rapor Türkiye'deki güçlü araştırma kurumları ve yayınlama performansıyla inovasyon puanının yüksek olmasına rağmen (19. sıra), girişimcilik ve pazar işleyişinde olan sorunlardan dolayı, üretilen fikirlerin değere dönüşmesinde önemli kısıtlarla karşılaşıldığı vurgusu yapılmaktadır. Öte yandan, Türkiye'nin yüksek enflasyon ve olumsuz borç dinamikleri ile boğuştuğu vurgulanmıştır, ABD'nin uyguladığı ticari yaptırımların tetiklediği döviz krizinin Türkiye'nin makroekonomik ortam bileşenini olumsuz etkilediği belirtilmiş: Türkiye makroekonomik ortam bileşeninde 67 puanla 116. sırada yer almaktadır. İleri olduğu bileşen 13. sırada olduğu pazar büyüklüğü bileşeni olarak ortaya çıkmaktadır (Adaso,2018; Paraanaliz, 2018; Retailturkiye, 2018).

Raporda Türkiye'nin işgücü piyasası bileşenindeki sıralamasının da düşük olduğuna dikkat çekilmiş ve özellikle işçi-işveren ilişkilerindeki katılık (113. sıra), sözleşmeler (112. sıra ve özellikle işten çıkartma maliyetleri kaleminde 46,3 puan ile) ve meritokrasi (116. sıra) bileşenlerindeki düşük sıralaması vurgulanmaktadır. Kadınların işgücü piyasasına katılımının düşük olduğu ortaya çıkmaktadır. Piyasada her çalışan 100 erkeğe karşılık 39 kadın işgücü temsil edilmektedir.

Dünya Ekonomik Forumu'nun 2018 yılı için hazırladığı raporun Dünya genelinde sonuçları şöyle sıralanabilir (WEF, 2018):

- Ölçülen 140 ekonomi içinde 103 ülkenin skoru 100 üzerinden aldıkları 50 ve altı elde ettikleri skorla, inovasyon kapasitelerinde sorun olduğunu; rekabet güçlerini olumsuz etkilediğini göstermektedir.

- Küresel rekabette lider ülke ABD 85,6 puanla en ön planda: ABD'nin en son birinci sıraya oturduğu yıl 2008'di. Skoruna 100 üzerinden bakıldığında ABD ekonomisinde bile ilerleme potansiyeli olduğunu göstermektedir.

- Gelecekte sürdürülebilir büyüme ve gelir artışı isteyen ülkelerin rekabet düzeyinde zayıf alanlarına yatırım yapması gerekmektedir. Çalışmanın sonuçları rekabet gücü ve gelir arasında birebire yakın bir ilişkiye işaret etmektedir. Rekabet endeksinde en yüksek 20 sıradaki ülkelerin hepsi yüksek gelir sahibi ülkeler arasındayken, rekabet endeksinde ilk 40 içindeki ülkelerden sadece Çin (28), Malezya (25) ve Tayland (38) orta gelir grubuna ait ülkelerden oluşmaktadır.

- Ekonomilerdeki açıklık oranının yüksekliği, rekabet düzeyinde onları ön sıralara yükseltiyor: Küresel ticaret gerginliği artarken WEF, daha fazla ekonomik açıklığın hedeflenmesi çağrısında bulunmaktadır. Bu çağrıyı yaparken de küreselleşmenin yoksullaştırdığı kesimler için ülke bazında önlemlerin uygulamaya konması gereğine vurgu yapmaktadır.

- Kapsayıcı politikalar büyümeye katkı sağlayabilir**:** WEF, rekabet gücü ve geliri paylaştırıcı politikalar, sosyal güvenlik ağları ve insan sermayesine yatırım arasında bir çelişme olmadığını vurgulamaktadır. Bu nedenle de hükümetlerin büyümeci ve kapsayıcı politikalar uygulaması gerektiğinin altını çizmektedir.

3.2.Uluslararası Yönetim Geliştirme Enstitüsü (IMD)

Merkezi İsviçre'nin Lozan kentinde bulunan Uluslararası Yönetim Geliştirme Merkezi (International Institute for Management Development-IMD) her yıl Dünya Rekabet Yıllığı (World Competitiveness Yearbook) adıyla bir rapor yayımlamaktadır. IMD ülkelerin, yönetim

uygulamalarına, iş yapma modellerine ve toplumsal dönüşüme yol açan dijital yeteneklerine göre analiz etmekte ve sıralamaktadır. Bununla birlikte IMD, ülkeleri ve firmaların rekabet güçlerini artırmaları için ekonomik faktörlerin yanı sıra ülkenin içinde bulunduğu siyasi, kültürel ve eğitim ortamıyla da başa çıkmak zorunda olduklarını savunmaktadır (IMD, 2018).

Dünya Rekabetçilik Yıllığı 1989 yılından itibaren bu raporu yayımlamaktadır. IMD, 2018 rekabetçilik yıllığı adı altında 8 ana kriter ve 250 alt kriterde 63 ekonominin performansı ile ilgili bir değerlendirme yayımlamıştır (IMD, 2018). IMD'ye göre, firmaların rekabet gücünü birebir ölçmek olanağı olmadığından rekabet gücünü etkileyen faktörler belirlenerek ölçülmektedir. Kullanılan kriterlerin bir kısmı GSYİH, enflasyon, patent sayısı v.b. gibi rekabet gücünün ölçülebilir boyutlarını belirleyen kriterlerden oluşurken diğerleri dünya çapında yapılan bir araştırma sonucunda elde edilen eğitim, değer sistemleri ve bireylerin motivasyonu gibi rekabet gücünün gayri maddi niteliği ağır basan boyutlarını dikkate almaktadır. Rekabetçilik yıllığında öncelikle her ekonominin performansı, standart dağılım metoduyla her bir kriter için değerlendirilmektedir. Daha sonra ekonomiler 250 kritere dayalı olarak sınıflandırılmaktadır. Kriterlerin hesaplanmasında, 135'i uluslararası, bölgesel ya da ulusal kaynaklardan; 118'i ise, uluslararası panel ve yönetici anketlerinden sağlanan verilerden yararlanılmaktadır. Ayrıca 85 kriter, yalnızca geçmişle ilgili bilgi vermekte ve sınıflandırmanın belirlenmesinde kullanılmamaktadır. Teknolojik ve Bilimsel altyapı başlıkları altında 23'er kriter bulunmaktadır ve ülkelerin yenilik kapasitelerinin ölçülmesine yönelik göstergeler yer almaktadır (IMD, 2018). Bunlardan bazıları ise, telekomünikasyon yatırımı, sabit ve mobil telefon abone sayısı, kullanımdaki bilgisayar, internet kullanıcı sayısı, yüksek teknoloji ihracı, özel kesim ve kamu kesimi ar-ge harcamaları, ar-ge personeli, bilimsel makaleler, patent başvuruları, araştırmacı ve bilim adamı sayıları, üniversite ve sanayi arasındaki teknoloji transferi, fikri mülkiyet hakları ve yenilik kapasitesidir.

Tablo 5. Uluslararası Yönetim Geliştirme Enstitüsü (IMD) sıralaması

Ülke	**IMD Sıralaması (2017)**	**IMD Sıralaması (2018)**	**Puan (2018)**
USA	4	1	100
Hong Kong	1	2	99
Singapur	3	3	98,5
Hollanda	5	4	97,5
İsviçre	2	5	97
Danimarka	7	6	96
Birleşik Arap Emirliği	10	7	95,6
Norveç	11	8	95,4
İsveç	9	9	95
Kanada	12	10	94,3
Çin	**18**	**13**	**89**

Almanya	**13**	**15**	**88,7**
Birleşik Krallık	**19**	**20**	**85,6**
Rusya	**46**	**45**	**67**
Türkiye	**47**	**46**	**66,6**

Kaynak: IMD, 2018.

Türkiye, *2018 Dünya Rekabet Yıllığı*nda 63 ülke arasında bir önceki yıla göre bir basamak atlayarak 46'ncı sıraya yükselmiştir. Yıllıkta ilk üç sırada ABD, Hong Kong ve Singapur yer almaktadır. Türkiye'nin son beş yıllık performansına göre ise; 2014 ve 2015 yıllarında 40'ncı, 2016 yılında 38'nci 2017 yılında 47'nci ve 2018 yılında da 46'ncı sırada olduğu görülmektedir. Türkiye'nin rekabet performansının değerlendirildiği Dünya Rekabet Yıllığı raporuna göre ise şu konular dikkat çekmektedir (IMD, 2018):

- Yüksek enflasyon oranı,
- Yasal çerçevenin belirsizliği,
- Mali durumların küresel eğilimler nedeniyle sıkılaştırılması,
- İşgücünün değişmezliği ile
- Jeopolitik riskler (Suriye savaşı ve mülteci krizi) ve
- Terör olayları Türkiye'de 2018 yılında karşılaşılan temel zorluklar arasında olarak gösterilmektedir. Bunun yanı sıra IMD 2018 raporuna göre Türkiye'nin en fazla ilerleme sağlandığı alanlar olarak ilk üç sırayı

- Kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hasıla (GSYH),
- GSYH Büyümesi ve
- Gayri safi sabit sermaye oluşumu oluşturmaktadır.

4.SONUÇ VE ÖNERİLER

Globalleşen dünya, ülkeleri uluslararası rekabet koşulları kapsamında baskı altına almaktadır. Dolayısıyla küresel dünyada rekabet edebilmenin temel noktasını bilgiyi arayıp-bulmak, üretebilmek ve paylaşmak oluşturmaktadır. Diğer bir ifade ile ülkenin uluslararası rekabet edebilirliği serbest piyasa koşullarını benimseyerek mal ve hizmet üretmek ve reel milli gelirini arttırması ile mümkün olmaktadır. Şüphesiz dünya ülkelerinin her birinin aynı rekabet koşulları ile karşıya karşıya kalması söz konusu olamaz. Zira her ülkenin kaynakları, bu kaynakları kullanarak ürün üretebilme yeteneği, sahip olduğu veya kullanabildiği teknoloji düzeyi, yine sahip olduğu bilgi düzeyi, bilgiyi arayıp bulma koşulları, bunun için gerekli olan istihdamı ve aynı zamanda bütün bunları kullanmadaki verimlilik düzeyi farklıdır.

Uluslararası rekabet edebilirliliği farklı ölçütler kullanarak değerlendiren pek çok kuruluş bulunmaktadır. Bu değerlendirmelerin ortak amacı, ülkelerin vatandaşlarına sunduğu sosyo-ekonomik yaşam standartlarını belirleyerek refah düzeyleri ile ilgili bir takım değerlendirmeler ortaya çıkarmaktır. Bu bağlamda Türkiye'nin sahip olduğu sosyo-ekonomik yaşam standartlarını ve ülkenin refah düzeyini bazı endekslere göre değerlendirebilmek buna göre uluslararası rekabetteki sınırlılıkları çözümleyebilmek ve rekabet edebilirliği yükseltici yeniliklere yöneltmek anlamında önem arz etmektedir.

Bu bağlamda Türkiye'nin WEF 2017 endeksine göre 2018'de üç sıra gerilemesi; IMD 'ye göre ise 47. sıradan 46. sıraya yükselmesi söz konusudur. Genel olarak bakıldığında WEF ve IMD endekslerinin 2018 skorlarının hem genel endeks hem de endeksin alt bileşenleri çerçevesinde benzer değerlendirmelere sahip olduğu görülmektedir. WEF'de geçen yıl ile karşılaştırıldığında üç sıra birden gerilemiş olması öncelikle WEF'in 2018 endeksine Sanayi 4.0'ın bileşenlerini eklemesi dolayısıyla Türkiye'nin buna hazırlıksız yakalanmış olması neden olarak söylenebilir. Türkiye'nin tüm kurum ve kuruluşları ile birlikte sanayi 4.0'ın gereklerine entegre olması rekabet edebilirliği artırıcı olarak görülmektedir.

WEF ve IMD'nin baz aldığı alt bileşenlerde de genel olarak benzer değerlendirmeler görülmektedir. Türkiye'nin, altyapı, makroekonomik ortam, beceriler, finansal sistem gibi alanlarda geriye gittiği söylenebilir. Bunun yanı sıra yüksek enflasyon oranının, işsizliğin, terör olaylarının, jeopolitik olarak karşı karşıya kaldığı bazı sorunlarının özellikle mülteci sorununun, yasal çerçevenin belirsizliğinin Türkiye'nin uluslararası rekabet edebilirliğini olumsuz yönde etkilediği ortaya çıkmaktadır. Bu sorunlar göz önüne alınarak Türkiye'nin uluslararası rekabet düzeyini arttırmak için şu alanlara önem vermesi gerektiği düşünülmektedir:

- Ekonomik faaliyetlerin verimliliğini arttırmak için kaliteli fiziki bir alt yapı oluşturmak gerekmektedir. Bu aynı zamanda uluslararası ticarette kolaylık sağlayacaktır.
- Makroekonomik koşulların iyileştirilmesi, ekonominin büyümesini ve istihdamı arttıracaktır.
- Sağlıklı işgücü potansiyeli yaratmak için üretkenliği teşvik etmelidir. Bunun için ise temel eğitime ve mesleki eğitime önem verilmelidir.
- Pazar etkinliği için talepleri karşılamaya yönelik ürün ve hizmet üretmek mal piyasasının etkinliğini arttıracaktır.
- İstihdam alanları yaratmak yani işgücü piyasasını genişletmek iş gücü kapasitesinin etkinliğini arttıracaktır.
- Finansal piyasalara adapte olabilmek ve istikrarlı piyasa koşullarına sahip olmak büyük piyasaya sahip olmayı sağlayacaktır.
- Endüstriler tarafından teknolojik altyapının oluşturulması, kullanılması ve teknoloji üretmek teknolojik hazırlığı güçlendirecektir.
- Yukarıda bahsedilen unsurlarda iyileştirmeler yapmak, altyapının tamamlanması, makroekonomik istikrarsızlığın azaltılması, beşeri sermayenin iyileştirilmesi diğer bir ifade ile bu alanlarda yenilikçi bakış açısı sayesinde rekabet edebilirlik düzeyine büyük katkı sağlanacaktır.

KAYNAKÇA

Acar S., (2004). Uluslararası Reel Ticaret: Teori, Politika. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.

ADASO, Adana Sanayi Odası: 2018. www.adaso.org.tr/WebDosyalar/K%C3%9CRESEL%20REKABET%C3%87%C4%B0L%C4%2ENDEKS%C4%B0%20T%C3%9CRK%C4%B0YE.pdf, E. Tarihi: 29.11.2018.

Bal, Y., (2012). Rekabet Stratejilerinin İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamalarına Etkisi ve Bir Araştırma. *Yönetim Dergisi*, 23 (72), 48-76.

Bartol, K. M. & Martin, D. C., (1994). *Management.* Second Edition, New York.

Can, E., (2012). *Uluslararası İşletmecilik Teori ve Uygulama* (4. Baskı). İstanbul: Beta Yayıncılık.

Cho D.S., (1998), From National Competitiveness to Bloc and Global Competitiveness, Competitiveness Review: *An International Business Journal*, 8(1), 11- 23.

Cho, D. & Moon, H., (2000). From Adam Smith To Michael Porter: Evaluation of Competitiveness Theory. *World Scientific*, Singapore: Asia-Pacific Business Series.

Çivi, E., Erol, İ., İnanlı, T., & Erol, E. D., (2008). Uluslararası Rekabet Gücüne Farklı Bakışlar. *AİBÜ-İİBF Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*.

Fırat A. ve Dirlik S., (2008), Türkiye Avrupa Birliği Sektörel Rekabet Analizleri. Selahattin Bekmez (Ed.), Ankara: Nobel Yayınları.

IMD, International Institute for Management Development. https://www.imd.org. Erişim Tarihi: 04.04.2019.

Karluk R., (2002). *Uluslararası Ekonomi: Teori ve Politika* 6. Baskı, İstanbul: Beta Yayıncılık.

LEAN, https://lean.org.tr/global-rekabet-gucu-ve-turkiye/. Erişim Tarihi: 04.04.2019.

Öz, Ö., & Pamuksuz, M.K., (2003), Understanding Competitiveness: The Case of the Turkish White Goods Industry, Proceedings of European Applied Business Research Conference.

Paraanaliz, 2018. http://www.paraanaliz.com/2018/ekonomi/kuresel-rekabet-endeksi-40dunya gelecege-hazir-mi-27178/: Erişim Tarihi: 29.11.2018.

Porter, M. (2007). *Rekabet Stratejisi: Sektör ve Rakip Analizi Teknikleri.* (Çev: Ulubilgen, G.). İstanbul: Sistem Yayıncılık.

Porter, M.E., (2000). *Rekabet Stratejileri.* (Çev: Ulubilgen, G.). İstanbul: Sistem Yayıncılık.

Porter, M. E., (1990). The Competitive Advantage of Nations. Competitive Intelligence Review, 1(1), 14.

Porter M. E., (1990), age. , ss. 71-72.

Porter, M. E., (1985). Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance. 1985. New York: FreePress, 43, 214.

Retailturkiye, https://www.retailturkiye.com/genel-haberler/dunya-ekonomik-forumu-2018-kuresel-rekabetcilik-raporunu-acikladi. Erişim Tarihi: 29.11.2018.

Seyidoğlu H., (2007). *Uluslararası İktisat – Teori, Politika ve Uygulam*a (16. Baskı). İstanbul: Güzem Can Yayınları.

Tek, Ö. B., (1999). *Pazarlama İlkeleri: Global Yönetimsel Yaklaşım Türkiye Uygulamaları*. İstanbul: Beta Yayıncılık.

Thatcher, M., (1997). "Ace of Diamonds" People Management, 23 Ekim, s. 37.

TUİK, Türkiye İstatistik Kurumu. http://www.tuik.gov.tr, Erişim Tarihi: 14.12.2018.

Tunçalp, E., (2018). https://www.avmtrend.com/kuresel-rekabet-endeksi, E. T: 29.11.2018.

Ülgen H. ve Mirze, K.S., (2013). *İşletmelerde Stratejik Yönetim.* Beta: İstanbul.

WEF, World Economic Forum. www.weforum.org. Erişim Tarihi: 29.11.2018.

TÜRKİYE'DE KENTSEL YOKSULLUKTA BELEDİYELERİN ROLÜ

Nadide ÇAKIROĞLU[*], Suna ERSAVAŞ KAVANOZ[*]

ÖZ

Yoksulluk hem gelişmekte olan ülkeleri hem de gelişmiş ülkeleri etkileyen ve dünyada görülen önemli bir sorun haline gelmiştir. Yoksulluk, genel olarak insanların yaşamlarını devam ettirebilmesi için temel gereksinimlerini karşılayamaması durumu olarak ifade edilebilir. Yoksulluk kavramı sadece ekonomik ihtiyaçların karşılanması ile açıklanamamakta aynı zamanda sosyal ve kültürel faaliyetlerin de karşılanamaması olarak ifade edilmektedir. Türkiye'de, kırdan kente göçün yoğun bir şekilde yaşanmasıyla kent mekanları yoksulluğun önemli bir biçimde görüldüğü alanlar haline gelmiştir. Çalışmada; yoksulluk, yoksulluğun kentlerdeki görünümü kentsel yoksulluğu arttıran faktörler ve kentsel yoksulluk karşısında belediyelere düşen görevler incelenmiştir. Refah devleti uygulamalarının terk edilmeye başlanması ve neo-liberal politikaların uygulanmasıyla kentsel yoksulluğun arttığı görülmüştür. Çalışma, yoksulluğun kavramsal çerçevesinin çizilmesi, kentsel yoksulluğun artmasındaki nedenleri ve yoksulluk sorununda belediyelerin üzerine düşen görevleri incelemek amacıyla yapılmıştır.

***Anahtar Kelimeler*:** Yoksulluk, Kentsel Yoksulluk, Belediyeler

ROLE OF MUNICIPALITIES IN URBAN POVERTY IN TURKEY

ABSTRACT

Poverty has become an important problem in the world, affecting both developing countries and developed countries. Poverty can be expressed as the general situation in which people cannot meet their basic requirements in order to sustain their lives. The concept of poverty is not only explained by meeting economic needs but also by social and cultural activities. In Turkey, the rural-urban places to live by heavily-urban migration has become an important area shown in the form of poverty. Study; poverty, the appearance of poverty in urban areas, factors increasing urban poverty and the role of municipalities in urban poverty. With the beginning of abandonment of welfare state practices and implementation of neo-liberal policies, urban poverty has increased. The study was carried out to examine the conceptual framework of poverty, the reasons for the increase of urban poverty and the duties of municipalities on the problem of poverty.

Keywords: Poverty, Urban Poverty, Municipalities

1.GİRİŞ

Yoksulluk kavramıyla ilgili literatürde farklı tanımların yer aldığı ve bunların içerisinde bazı benzer yönlerin de olduğu görülmüştür. Yoksulluk, genel olarak insanların yaşamlarını devam ettirebilmesi için temel gereksinimlerini karşılayamaması durumu olarak ifade edilebilir. Yoksulluk, insanların sadece temel tüketim ihtiyaçlarından mahrum olmalarını değil aynı zamanda sağlık, eğitim, ulaşım gibi hizmetlerden de mahrum olmalarını ifade etmektedir. Yoksulluk kavramı açıklanırken sadece ekonomik verilerle açıklanamamakta aynı zamanda sosyal ve kültürel faaliyetlerin de karşılanamaması olarak değerlendirilmektedir.

[*] Öğr. Gör.,Trabzon Üniversitesi, Beşikdüzü Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, İşletme Bölümü, nadidecakiroglu@trabzon.edu.tr.
[*] Dr. Öğr. Üyesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü sunaersavaskavanoz@ktu.edu.tr.

Türkiye'de 1980'li yıllar sonrasında uygulanan neo-liberal politikalarla birlikte, ekonomi alanındaki anlayış ve yaklaşım da değişime uğramıştır. Neo-liberal politikaların uygulanması sonucunda; özelleştirme girişimleriyle kamu kesiminin küçültülmesi, emek yoğun bir sistemden makinaların yoğun olarak kullanıldığı bir sisteme geçişin yarattığı işsizlik, devletin ekonomi alanındaki etkisinin azaltılması söylemi eşliğinde refah devleti politikalarından uzaklaşılması ve gelir dağılımı adaletsizliğinin ortaya çıkardığı dışlanma ve farklılaşma gibi sorunların ortaya çıkması kaçınılmaz olmuştur. Bununla birlikte, kentin bir tarafında kendine özgü yöntemlerle yaşamını sürdürmeye çalışan kent yoksulları, diğer tarafta da kentin seçilmiş kesimlerinde sitelerde oturan ve özel güvenlik sistemleriyle korunan zengin sınıflar ortaya çıkmıştır.

Kentsel yoksulluk kavramı, kentsel mekandaki yoksulluğun küreselleşme süreçlerinin ve özellikle 1980 sonrası ugulanan neo-liberal politikaların etkisiyle belli bölgelerde yoğunlaşması anlamına gelmektedir. Nüfusun kentlerde yığılması nedeniyle yoksulluk da gittikçe kentsel niteliğe bürünmektedir. Kentsel bölgelerde yaşayan insanların ekonomik, sosyal ve kültürel gereksinimlerinin karşılanamaması yoksulluğun kentlerde artmasına neden olmaktadır. Bu açıdan kentsel mekânlarda, yerel yönetimlerin görev ve sorumlulukları da artmaktadır. Türkiye'de yerel yönetimler; sosyal belediyecilik, sosyal konut, sosyal yardım gibi birçok sosyal hizmeti yerine getirmektedir. Kentsel alanda yaşayan yoksulların geçim sıkıntılarının giderilmesinde, yerel yönetimler içerisindeki belediyelere önemli görevler düşmektedir. Belediyeler, sundukları hizmetlerle toplumsal refahın arttırılmasında ve yoksulların sıkıntılarının hafifletilmesinde önemli bir role sahip olmaktadır.

2.KAVRAMSAL OLARAK YOKSULLUK

İnsanlar topluluklar halinde yaşamaya ve üretim ilişkilerinde bulunmaya başladığından itibaren yoksulluk hep var olmuştur. Yoksulluğun kökenlerinin ana hatlarıyla sosyal bir sorun olarak ortaya çıkışını 17. yüzyılın başlarından itibaren izlemek mümkündür. Başta liberalizmin en büyük teorisyeni ve öncüsü olan John Locke olmak üzere 17. yüzyıl liberal kuramcılarının en baştan yoksulluk sorununa eğilerek özel mülkiyet haklarını savunurken bunun yoksulları dışlamaması gerektiğini, geçimlik yaşam hakkının sosyal düzenin güvenliği açısından gerekli olduğunu ve bu hakkın toplumdaki yoksulların refahını sağlayacak bir artış yaratılmasıyla sağlanabileceği yaklaşımı içerisinde oldukları söylenebilir. Yoksulluk sorununun, sanayileşmeye dayalı kapitalizmin kök salmaya ve yaygınlaşmaya başladığı 18. yüzyıl ve 19. yüzyılda giderek arttığı gözlenmektedir (Şenses, 2001, s. 32).

Yoksulluk, insanlık tarihinin her döneminde tüm toplumları ilgilendiren bir sorun olarak görülmektedir. Günümüzde de dünyanın karşı karşıya kaldığı en büyük sorunlardan biri olan yoksulluk, hem ekonomik hem de insani ve toplumsal bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda, yoksulluk sınırları iyi belirlenmesi, boyutları net bir şekilde ortaya konulması ve bu bağlamda çözüme kavuşturulması gereken bir sorun olarak insanlığın karşısında durmaktadır. Ancak yoksulluğun bütün sosyal olgular gibi karmaşık ve çok boyutlu bir kavram olması, onun tanımlanmasını da güç bir hale getirmektedir (Sipahi, 2006, s.174).

Dünya görüşlerinin yoksulluk kavramına farklı yaklaşması nedeniyle yoksulluk kavramının tanımlanması oldukça güçtür. Yoksulluk kavramı ile ilgili literatürde farklı görüşler yer alsa da, kavram ve türleri açısından bazı ortak noktalara rastlamak mümkündür (Arpacıoğlu ve Yıldırım, 2011, s. 61). Literatürde yoksulluğun uzmanlarca üzerinde anlaşılmış bir tanımı veya ölçeği yoktur. Her çalışma yoksulluğu farklı tanım ve ölçeklerle ele almaktadır. Bu çalışmaların içerisinde en yaygın olanı yoksulluğu "mutlak yoksulluk" ve "göreli yoksulluk" olarak iki kategoriye ayırarak incelemektir (Dikmen, 2002, s. 199).

Mutlak yoksulluk, hanelerin veya bireylerin asgari geçim standardının altına düşmesini ve hesaplanmış yoksulluk sınırının altına düşenleri tanımlamaktadır. Mutlak yoksulluk daha çok refah devleti politikalarında gelir dağılımı ve tüketim harcamaları hesaplamalarına dayalı olarak kullanılmaktadır. Göreli yoksulluk ise, temel ihtiyaçlarını mutlak olarak karşılayabilen ancak kişisel kaynaklarının yetersizliği yüzünden toplumun genel refah düzeyinin altında kalan ve topluma sosyal açıdan katılmanın engellenmiş olması durumunu içermektedir (Şenses, 2001, s. 91).

Mutlak yoksulluğun hesaplanabilmesi için, öncelikle bireylerin yaşamlarını sürdürebilmeleri için gerekli olan en düşük tüketim düzeylerinin belirlenmesi gerekir (Çalışkan, 2010, s. 100). Literatürde en yaygın kullanış biçimi olarak mutlak yoksulluk daha çok bireylerin fiziksel yaşamlarını sürdürebilme hedefine yönelik iken, görece yoksulluk bireylerin içinde yaşadıkları toplumun kültürel yapısına uygun olarak ve diğer kesimlere görece olarak yaşama standartlarını karşılaştırmaktadır. Ayrıca yoksulluk üzerine bir diğer kavram olan "çalışan yoksullar" kavramı da kamu ve özel sektörde alt düzeyde çalışanları, düşük eğitim düzeyi ve vasıfsız işgücünü oluşturan kesimi anlatmak için kullanılmaktadır (Dikmen, 2002, s. 201).

Yoksulluk kavramının tanımlanmasındaki ve buna bağlı olarak ölçülmesindeki güçlük, yoksulluğun çeşitli boyutlarının birbirinden ayrılarak incelenmesi yöntemiyle giderilmeye çalışılmıştır. Diğer bir ifadeyle, yoksulluğun hangi yoksunlukları içerdiğinin saptanmasını gerektirmiştir (Bıçkı, 2005, s. 107). Ulusal düzeyde yapılan gelir dağılımı araştırmalarında, kişilerin kendilerini ve ailelerini geçindirebilecek bir minimum gelir esas alınmakta ve bu gelirin altında gelire sahip olan nüfus "yoksul" olarak adlandırılmaktadır (Es ve Güloğlu, 2004, s. 82). Yoksulluk, çok genel bir anlatımla insanların ihtiyaçlarını karşılayamama durumunu ifade etmektedir (Bayraktutan ve Akatay, 2012, s. 2).

Yoksulluk ve yoksunluk kavramlarının açıklanmasındaki sorunun birçok tartışmaya konu olduğu ve bu konuda birçok farklı yaklaşımların geliştirildiği görülmektedir. Yoksulluk bir gelir ve mal yoksulluğundan çıkarak, bireyin kendi yaşamını kurma kapasitesinden, yapabilirlikten yoksun olma gibi bir anlam değişikliğine uğramakta, yoksulluk ve yoksunluk bir insan hakkı ihlali olarak değerlendirilmekte ve aynı zamanda bu sorun küresel adalet ve eşitlik yönünden tartışmalara da yol açmaktadır. Yoksulluk çok yaygın ve karmaşık bir sorun olduğu gibi, egemen sistemin de bir ürünü olarak ortaya çıkmaktadır. Günümüzde görülen yoksulluk en başta egemen sistemin neden olduğu bir küresel ve sosyal gelir adaletsizliğidir. Bu sorunun çözümünde, sisteme yönelik eleştiriler ele alınmazsa, sorunu tanımlamak ve çözümlemek pek mümkün görünmemektedir (Koray, 2010, s. 3).

İnsan onuruna yaraşır bir düzeyin altında, maddi yönden yetersiz olma durumu olarak tanımlanabilecek yoksulluk; salt ekonomik verilere dayandırılmamakta, bunun yanı sıra bir takım sosyal ve kültürel gereksinimlerin de karşılanamaması durumu olarak da değerlendirilmektedir. Özellikle kentsel bölgelerde bu tür gereksinimlerin karşılanamaması kentlileşme sürecini de derinden etkilemektedir. Yoksulluğun en belirgin nedeni, gelir dağılımının adaletsizliği olarak görülmektedir. Bununla birlikte, gelişme yolundaki ve gelişmiş ülkelerdeki yoksulluk, gelir dağılımın adil olmayışından ve bölgelerarası farklılıktan doğmaktadır (Kule ve Es, 2010, s. 260).

1980'lerde başlayan sosyal, kültürel ve ekonomik değişimlerle birlikte yoksulluk kavramı kalkınma tartışmalarını ön plana çıkarmıştır. Yoksulluğun, Dünya Bankası tarafından yapılan Dünya Kalkınma Raporunda ana tema olarak işlenmesi, yoksulluk çalışmalarını da hızlandırmış, konunun salt ekonomik bir sorun olmanın ötesine geçmesiyle uluslararası kuruluşların da konuya ilgileri artmıştır. Yoksulluk sorununu ortadan kaldırabilmek ve daha mutlu ve refah bir yaşam gerçekleştirebilmek her dönemde kamu politikalarının başlıca amacı olmuştur ve bu politikalarının sürdürülebilir hale getirilmesi tüm dünya ülkeleri için oldukça büyük önem taşımaktadır

(Arpacıoğlu ve Yıldırım, 2011, s. 2). Genel olarak yoksulluk literatürünün ezici bir çoğunluğunun politika oluşturma merkezli olduğu ve yoksulluğu azaltıcı, önleyici programlar veya stratejiler geliştirmeyi hedeflediği söylenebilir (Erdoğan, 2007, s. 31).

Türkiye'de 1980 sonrası emek ve sermaye ilişkilerinin yeniden düzenlenmesi, artan ekonomik krizler, ücretler seviyesinin düşmesi, temel tüketim mal ve hizmetlerinin fiyatlarında yaşanan artışlar, ekonomide enformalleşme süreçleri, devlet tarafından verilen hizmetlerin daraltılması sonucunda yoksulluk ve eşitsizlik yaygınlaşmaya başlamış ve derinleşmiştir. Derinleşen yoksulluk, kentlerde yaşamını yardıma bağlı sürdüren bir toplumsal kesimin oluşmasına neden olmuş ve yoksulluk görünür bir olguya dönüşmüştür (Güneş, 2009, s. 466). Yoksulluk sadece ekonomik gelişmişlik düzeyine erişemeyen ülkelerde değil, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin birçoğunda da ortak bir sorun olarak yaşanmaktadır (Taş ve Özcan, 2012, s. 424).

3.TÜRKIYE'DE KENTSEL YOKSULLUĞUN GÖRÜNÜMÜ

Kentsel yoksulluk üzerine, farklı bakış açılarından yola çıkan araştırmalar yapılmaktadır. Bu araştırmaların büyük bir kısmında kentsel yoksulluk iktisadi bir mesele olarak ele alınmıştır. Bunun yanı sıra meseleye daha çok sosyal ve kültürel açılardan yaklaşan çalışmalar da yürütülmektedir. Dünyada ve Türkiye'de derinleşen ve yaygınlaşan yoksulluk karşısında meselenin siyasi boyutları da önemli bir araştırma konusu haline gelmiştir (Erdoğan, 2007, s. 133).

Işık ve Pınarcıoğlu'nun kentsel yoksulluk üzerine yaptığı çalışmaya (2001, s. 155) göre; nöbetleşe yoksulluk kavramı büyük çaplı toplumsal dönüşümün bir ürünü olarak kullanılmıştır. Nöbetleşe yoksulluk, kente göç dalgalarına katılan grupların kendi aralarında kurdukları bir ortaklıktır. Toplumun özellikle enformel kesimlerinin kendi aralarında kurdukları ve birbirlerinin üzerinden zenginleşebilmelerini sağlayan eşitsiz güç ilişkileridir. Bu anlamda nöbetleşe yoksulluk kent yoksullarının kendi aralarında kurdukları ve yürüttükleri bir ortaklıktır. Bu ortaklığın temel varlık nedeni de ekmek kavgası olmuştur.

Gecekondular kentsel yoksulluğun mekansal karşılığı olarak ilk akla gelen olgulardır. Gecekondu Türkiye'deki ekonomik, politik ve sosyal dönüşümlerin bir sonucu olarak ortaya çıkan, kırdan kente göçün bir sonucu olarak görülmüştür. Devlet barınma ihtiyacını karşılamak yerine, halkın kendi ihtiyacını çözme yöntemi olan gecekonduyu kabul etmiş ve zaman içerisinde artan nüfusun siyasi baskısı karşısında af yasaları çıkararak gecekonduyu meşrulaştırmıştır (Erdoğan, 2007, s. 135).

Kentleşmenin ilk evrelerinde ortaya çıkan gecekondulaşmanın en önemli özelliği, değişim değeri için değil de kullanım değeri için üretilmiş olmasıdır. Bu süreçte belirleyici olan kullanıcının gereksinimleri olmuştur (Işık ve Pınarcıoğlu, 2001, s. 113). Yoksullukla mücadele etmede gecekondular çözüm olarak görülmüştür. Bunun sonucunda 1960'lı yıllarda devletin gecekondulara karşı bakış açısı değişmiş ve giderek yumuşamıştır. Gecekondu yerleşimlerinin yasallaştırılması ile elektrik ve su gibi temel hizmetlerin sağlanması, devletle gecekondulular arasındaki ilişkinin belli bir uzlaşmaya varması olarak görülebilir (Şengül, 2001, s. 82).

Türkiye kentlerinde orta sınıfın temel yaşam alanları apartmanlar olmuştur. Apartmanlar çoğu kez gecekondunun tam karşıtı olan ilişki ve değerlerin mekanı olarak görülmüştür. Gecekondular Türkiye kentleşmesinin enformel öğesini simgelerken, orta sınıfın yaşadığı apartman alanları da formel kesimin simgesi olarak kullanılmıştır. Kent araştırmalarının dağarcığında bu karşıtlığı ifade eden bazı kavramlar kullanılmaktadır. Planlı ve plansız alanlar,

ruhsatlı ve ruhsatsız konut alanları, formel ve enformel konut piyasaları bu karşıtlığa işaret eden kavramlardır (Işık ve Pınarcıoğlu, 2001, s. 104).

1980'li yıllardan itibaren farklı ülkelerde farklı derecelerde uygulanan politikalar 1990'lı yılların ortasından sonra nüfusun yaşam kalitesinin düşmesi sonucunu ortaya çıkarmıştır. Yaşam kalitesinin düşmesi; hane halkı gelirlerinde azalma, işsizliğin artması, tüketim mallarının fiyatlarının yükselmesi, eğitim ve sağlık konularına yapılan yatırımların kısıtlanması gibi gelişmelere işaret etmektedir (Dikmen, 2002, s. 199). Refah devletinin yatırım alanından çekilmesiyle oluşan boşluk, küresel serbest piyasa koşullarına göre işlediği düşünülen yerel yönetim ve özel sektör işbirliği ile doldurulmuştur. Yerel yönetim ve özel sektör arasındaki işbirliğinin kentsel mekandaki yansımalarının ve yoksulluk sorunu üzerine olan etkilerinin, kentsel yenilenmeyi de içeren yeniden yapılanma faaliyetleri aracılığıyla izlenmesi mümkündür (Bıçkı, 2005, s. 121).

1980'li yıllardan başlayarak bütün dünyada belirgin bir eğilim haline dönüşen küresel ekonominin hem uluslararası finans piyasalarındaki mal ve hizmetlerin dolaşımı hem de üretimin örgütlenmesi üzerinde büyük etkileri olmuştur. Küreselleşen ekonomi içinde bu eğilimleri gelişmiş bir ekonomik yapıya sahip ülkelerde uluslararası şirketler başarılı olarak sürdürebilirken, az gelişmiş ekonomilere sahip ülkeler küreselleşen ekonominin gereklerini karşılamakta zorlanmaktadırlar (Dikmen, 2002, s. 199). Neo-liberal politikalarla birlikte, sosyal refah devletinin ekonomik alandan çekilerek kamunun işveren olma konumunun zayıflatılması, sosyal harcamaların azaltılması, sosyal güvenlik harcamalarında önemli kesintilere gidilmesi, eğitim, sağlık, ulaşım gibi toplumsal hizmetlerin özelleştirilmesi neticesinde bu hizmetlere ulaşımın zorlaşması kentsel yoksulluğa neden olmakta ve bu yoksulluğu derinleştirmektedir (Öz ve Yıldırımalp, 2009, s. 456).

2.1.Türkiye'de Kentsel Yoksulluğu Arttıran Faktörler

Fordist üretim sistemlerinden, post-fordist üretim sistemlerine geçiş, sanayisizleşme, işsizlik, yarı zamanlı ve güvencesiz iş ortamlarında çalışma ve özelleştirme politikalarına bağlı olarak keynesci refah politikalarından uzaklaşılması, gelişmiş ülkelerin kentlerinde yoksulluğun yoğunlaşması ile sonuçlanmıştır (Dikmen, 2002, s. 248). 1980'li yıllarda Türkiye'de kentleşme süreçlerine damgasını vuran, farklılaşma ya da çeşitlenme dinamikleri ve bunun sonucunda ortaya çıkan ayrışma eğilimleri olmuştur. Bir tarafta kentin merkezinde eskisinden farklı yöntemlerle ve ilişkilerle var olmaya çalışan kent yoksulları, diğer tarafta da kentin en prestijli alanlarında kapattığı arazilerde özel güvenlik sistemleri ile korunan, yüksek duvarların ardında yaşayan üst sınıflar ortaya çıkmıştır (Işık ve Pınarcıoğlu, 2001, s. 128).

Türkiye'de neo-liberal politikaların yarattığı en önemli sorunlardan birisi gelir dağılımının alt gelir grupları aleyhine bozulması olmuştur. Özellikle büyük kentlerde meydana gelen sosyo-mekansal eşitsizlikler daha da derinleşmiş ve karmaşıklaşmıştır. Bu dönüşümün en önemli özelliklerinden birisi yoksulluğun kentlerin belli alanlarında yoğunlaşması olmuştur (Dikmen, 2002, s. 248). Dolayısıyla toplumsal süreçler, Türkiye kentlerinde hiçbir dayanışma ilişkisi içerisinde yer almayan yoksul ve dışlanan kesimler yaratmıştır. Kentsel yoksulluk, dışlanma ve ezilme daha önceki dönemlere göre çok daha yapısal ve çarpıcı bir içerik kazanmıştır (Şengül, 2001, s. 94).

1980 sonrası dönemde devlet, toplumsal ilişkilerdeki hakem rolünden ve ekonomi alanından eskisi ile kıyaslanamayacak bir ölçüde çekilmiştir. Bunun yanında refah devletine özgü uygulamaların önemli bir bölümü de devletin küçülmesi söylemi eşliğinde sona erdirilmiştir.

Bunun sonucunda Türkiye toplumunun daha önce görmediği boyutlarda bir gelir kutuplaşması olmuştur. Türkiye, zengin ile yoksullar arasındaki farkların makul seviyelerde olduğu bir ülke olmaktan çıkmış ve gelir uçurumlarının ürkütücü boyutlarda olduğu bir ülke haline dönüşmeye başlamıştır (Işık ve Pınarcıoğlu, 2001, s. 125).

Refah devletinin dönüşümüyle kentsel yoksulluk arasındaki ilişkiyi kuran en önemli öğe, konut ihtiyacının karşılanması konusudur. Refah devleti, barınma ihtiyacını dezavantajlı kitleler açısından bir kamusal ödev olarak ele aldığı için, düşük gelir gruplarına yönelik sosyal konut üretimini 1980'li yıllara kadar desteklemiştir. Fakat, 1980'li yılların sonrasında uygulanan neo-liberal programlar çerçevesinde bu alanın büyük oranda piyasa mekanizmasına bırakılmış olması, gelişmiş ülkelerde bir yandan evsiz yoksulların artışını, diğer yandan alt ve orta sınıfların konut kiralarının yüksekliği nedeniyle bulundukları yerlerden başka bölgelere göç etmesi sonucunu doğurmuştur (Bıçkı, 2005, s. 122).

1980'li yıllar sonrasında Türkiye'de yoksulluğu arttıran bazı nedenler şunlardır (Dikmen, 2002, s. 201):

- İktisat politikalarındaki anlayışın ve yaklaşımların değişmesi, neo-liberal ve bireysel girişimciliğe önem veren iktisadi anlayış ile küreselleşmenin ortak etkileri,
- 1985 sonrası göç nedenlerinin değişmesi ve buna paralel olarak kente yeni göçenlerin her anlamda eskilerden çok daha az şansa sahip olmaları,
- Metropol kentlerde gerçek ücretlerin düşmesi ve gelir dağılımında ortaya çıkan büyük kayıplara dayalı olarak, eski orta sınıfın giderek sosyo-ekonomik konumunu kaybetmesi,
- Sanayi sektöründe üretimin esnekleşmesi, işgücü pazarında ve ücretlerde esneklik ve düzensizlik, taşeronlaşma, emek yoğundan makina yoğuna geçmenin yarattığı işsizlik,
- Eve iş verme, parça başı iş ve özellikle kadın ve çocuk emeğinin enformel üretim biçiminde ağırlıklı olarak kullanımının artması.

2.2.Türkiye'de Kentsel Yoksulluk Karşısında Belediyelerin Rolü

Yoksulluk tüm dünyanın karşı karşıya kaldığı önemli bir konudur. Nüfusun hızlı bir şekilde artması ve ekonomideki kaynakların sınırlılığı bu sorunun önemini arttırmaktadır. Bu açıdan bu konunun uluslararası ve ulusal boyutta ele alındığı kadar yerel boyutta da ele alınması gerekmektedir. Yerel yönetimler içerisinde özellikle belediyeler yoksulların geçim sıkıntısının giderilmesine ilişkin köklü önlemler almalarının yanı sıra, sundukları hizmetlerle yoksulların sıkıntılarını hafifletebilir ve sorunun çözümüne yönelik önemli katkılar sağlayabilirler. Kentsel yoksulluğun asgari düzeye indirilmesi için bazı önlemlerin alınmasında merkezi yönetimin yanı sıra, asıl olarak yerel yönetimlere büyük görev düşmektedir. Yerel yönetimlerin sosyal hizmet sunma ve sosyal yardım sağlama konusundaki başarısı, yoksulluk sorununun giderilmesinde önem taşımaktadır (Dündar, 2011, s. 121).

Türkiye'de kökene dayalı dayanışma ve yardımlaşma ağlarının veya ilişkilerinin yoksullukla baş etmede önemli olduğu kabul görmektedir. Birçok çalışmada toplumun özellikle alt katmanlarının ekonomik ve sosyal sıkıntılarla baş etmede kökene dayalı dayanışma ağlarından yararlandıkları vurgulanmıştır. Kökene dayalı dayanışma ağları, kent yoksullarının geçinme ya da hayatta kalma stratejilerinin en önemli yolu olarak görülmektedir (Buğra, 2001, s. 24). Günümüzde de kentlerde artan işsizlik, yoksulluk gibi sorunlara karşı belediyeler aktif rol oynamaktadırlar. Belediyeler özellikle göç ile birlikte kente gelen ve iş piyasasına girmede önemli olan vasıflara

sahip olamayan "yeni kenttaşlar"ın da temel ihtiyaçlarını karşılamada önemli aktör olarak devreye girmektedir. Bir yandan yerelleşme diğer yandan sosyal devlet tecrübeleri yerel yönetimlerden sosyal refah beklentilerini arttırmaktadır (Kesgin, 2012, s. 175).

Kentler, refah devleti açısından önemli mekansal odaklar olmuşlardır. Çünkü refah devletini tanımlayan eğitim, sağlık, konut ve benzeri hizmetlerin büyük bölümü kent mekanına özgü bir nitelik taşımaktadır. Bu hizmetleri sağlayan kurumlar olarak yerel yönetimler ön plana çıkmıştır. Kolektif tüketimin örgütleyicisi olarak yerel yönetimler refah devletinin en önemli birimlerinden birisi olmuşlardır (Şengül, 2001, s. 45). Belediyelerin yerel nitelik taşıması, sınırları içerisindeki halka hesap verme mecburiyetinde olması ve sınırları içerisinde yaşayan halkı daha yakından tanıma imkânı olması gibi nedenler belediye yönetimlerini kentsel yoksulluk sorununun çözümünde önemli bir konuma taşımaktadır (Batmaz, 2016, s. 42).

Belediye kanunlarına bakıldığında 5393 sayılı Kanun'un 14. maddesinde sosyal hizmet ve yardım hizmetlerini yapmak veya yaptırmak belediyelerin görevleri arasında sayılmaktadır. 5393 sayılı Belediye Kanunu'nun 14. maddesinin 1. fıkrasının (a) bendinde belediyenin görevleri şu şekilde sıralanmıştır; "kentsel altyapı, coğrafi ve kent bilgi sistemleri, çevre ve çevre sağlığı, temizlik ve katı atık, zabıta, itfaiye, acil yardım, kurtarma ve ambulans, şehir içi trafik, defin ve mezarlıklar, ağaçlandırma, park ve yeşil alan, konut, kültür ve sanat, turizm ve tanıtım, gençlik ve spor, sosyal hizmet ve yardım, nikâh, meslek ve beceri kazandırma, ekonomi ve ticaretin geliştirilmesi, kadınlar ve çocuklar için koruma evleri açmak" (büyükşehir belediyeleri ve nüfusu 100 bini geçen belediyeler) biçiminde düzenlenmiştir.

Belediyenin mali durumu ve hizmetin ivediliğine göre sunulacak hizmetlerin öncelik sırasını belirleyen belediyeler, kanunlarla başka kamu kurum ve kuruluşlarına verilmeyen mahalli müşterek nitelikteki görev ve hizmetleri de üstlenebilmektedirler. Bununla birlikte, yeni kanun'da Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartnamesi'nde de öngörülen "subsidiarite" ilkesine paralel bir şekilde, belediye hizmetlerinin halka en yakın yerlerde ve en uygun yöntemlerle sunulması esası kabul edilmiştir (Ökmen ve Parlak, 2008, s. 171).

Kentsel yoksulluk sorununun çözümünde, devletin yanı sıra yerel yönetimlere de büyük görev düşmektedir. Yerel yönetimler, yoksul kesimin kentle bütünleşmesini sağlayacak önlemleri alarak, sosyal belediyecilik anlayışı kapsamında yoksul bireylere ihtiyaç duydukları sosyal hizmetleri sunmalıdırlar. Günümüzdeki belediyecilik anlayışının önemli bir kolu olan sosyal belediyecilik eğilimiyle birlikte belediyeler; yol, su, ulaşım gibi geleneksel hizmetlerine yenilerini ekleyerek, başarılı bir sosyal belediyecilik anlayışının gerekleri olarak sosyal hizmet ve yardımlara ağırlık vermelidirler. Bu doğrultuda, sosyal politika ve hizmet alanlarında istihdam edilecek uzman personele ve maddi kaynaklara ihtiyaç duyulmaktadır. Sosyal belediyecilik anlayışının gelişmesi yönündeki engelleri ortadan kaldırmak ve ihtiyaç duyulan maddi kaynakları temin etmek de devletin görevleri arasında yer almaktadır (Dündar, 2011, s. 125).

Türkiye'de ıslah imar planları ile başlayan dönüşüm büyük ölçüde belediyelerin öncülüğünde ve himayesinde gerçekleşmiştir. Turgut Özal döneminde belediyeler ve imar mevzuatında yapılan değişiklikler ile belediyelerin hem gelirleri arttırılmış hem de yetkileri önemli ölçüde genişletilmiştir (Işık ve Pınarcıoğlu, 2001, s. 166). Türkiye'de hükümetler, kentsel düzeyde kırdan göçen gecekondululara referansla kentsel popülizme yönelmiş, kentsel adalet ve eşitlik söylemine dayanan bir belediyecilik anlayışı önererek seçmen desteği kazanmayı başarmışlardır (Şengül, 2001, s. 105).

Türkiye'de 1973-1977 dönemleri arasında yeni belediyecilik hareketi olarak nitelendirilen "toplumcu bir belediyecilik" modeli ortaya çıkmıştır. Yeni belediyecilik hareketinin oluşumu çeşitli disiplinlere mensup kentleşme uzmanlarının katkısıyla ve emekçi sınıfların henüz formüle

edilmemiş taleplerine karşılık olarak ortaya çıkmıştır. Bu hareket Türkiye'de ilk kez yerel yönetimin özerkliği yönünde bir talebin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Aynı zamanda hareketin gündemine aldığı uygulamalar kentsel emekçi sınıfların toplumsal bir özne olarak ortaya çıkmasına katkıda bulunmuştur (Batuman, 2014, s. 223).

1977-1980 dönemleri arasında Ankara Belediyesi'nde, kentte yaşayan dar gelirli kesimleri korumak için birçok hizmet üretilmiştir. Belediyelerin ekmek üretim alanına girmesi ve bu alanda büyük ölçekli yatırımları desteklemesi, üretim maliyetlerinin düşürülmesi yönünde yapılan hizmetlerdendir. Böylece, Ankara halkına daha ucuz, daha nitelikli ve sağlık koşullarına uygun ekmek sağlanması hedeflenmiştir. Ali Dinçer döneminde Ankara'da uygulanan sosyal belediyecilik uygulamaları, vatandaşlık temelli bir anlayışla şekillendirilmiş ve hiçbir ayrım gözetmeden toplumun her siyasal kesiminden çevrelere dağıtılmıştır (Kamalak ve Gül, 2009, s. 190).

Toplumcu belediyecilik anlayışı ile tecrübe kazanan belediyeler, küreselleşmenin yoksullar aleyhine gelişen etkisini azaltma konusunda "sosyal belediyeciliği" devreye koymuştur. Sosyal belediyecilik anlayışı, küreselleşmenin sağladığı avantajın yoksullar lehine kullanılarak, yoksullar için refah uygulamaları yapılmasıdır. Türkiye'de belediyelerin refahı arttırmak için sundukları sosyal hizmetler, "toplumcu belediye" anlayışı ile ortaya çıkmıştır. Burada temel amaç, yerel nitelikli hizmetlerin yerel yönetimlerce yerine getirilmesinde merkezi yönetimin yükünün en aza indirilmesi düşüncesidir (Kesgin, 2012, s. 174).

Sosyal belediyecilik, en önemli yerel yönetim birimleri konumundaki belediyelerin, sosyal fonksiyonlarını arttırmaya ve sosyal hayatta aktif hale gelmelerini sağlamaya yönelik bir anlayıştır. Sosyal belediyecilik anlayışı, yerel yönetimlere sadece alt yapı hizmetleri yüklemenin ötesinde, sosyal sorunların çözümünde de birebir sorumluluk yükleme çabasındadır. Bu sosyal fonksiyonlar gelişmiş ülkelerde gönüllü ve özel teşebbüslere, tarihi geleneğimizde ise vakıflara bırakılmıştır. Bu anlayışın temeli, sorunların kaynaklandığı noktada çözülmesine ve halkın katılımı gerçekleştiği için birlik ve dayanışma ruhunun pekişmesine dayanmaktadır (Dündar, 2011, s. 122).

3.SONUÇ

Yoksulluk küresel bir sorun olarak, gelişmiş ve az gelişmiş ülke ayrımı gözetmeksizin evrensel boyutlara ulaşmıştır. Yoksulluk, sadece dünyanın az gelişmiş bölgelerinin yaşadığı bir sorun olmaktan çıkmış, gelişmekte olan ülkelerin ve hatta gelişmiş ülkelerin de önemli bir sorunu haline gelmiştir. Bu sorunun çözümü için hem merkezi yönetime hem de yerel yönetimlere önemli görevler düşmektedir. Yerel yönetimler içerisinde özellikle belediyeler yoksullara sosyal yardımlar yapmakta, eğitim ve sağlık desteği vermekte ve yoksulluğun çözümü noktasında çeşitli projeler üretmektedir. Bu açıdan, temel kentsel hizmetlerin sunulmasında ve kentsel yoksulluk sorunuyla mücadele edilmesinde, belediyeler halkın gözünde önemli bir konuma sahip olmuştur.

1980'li yıllar Türkiye için önemli bir yapısal dönüşüm süreci olmuştur. Ekonomi alanında uygulamaya konan yeni program ile birlikte, toplumsal ve kültürel yapıda köklü bir değişim gerçekleşmiştir. Küreselleşme sürecinin etkisiyle uygulanan neo-liberal politikalar, ekonomik krizlerin etkileriyle ortaya çıkan işsizlik de ülkede gelir dağılımının bozulmasına, toplumsal kesimler arasındaki uçurumun derinleşmesine ve yoksulluğun artmasına yol açmıştır. Bu durumun sonucu olarak, Türkiye'de gelir dağılımında büyük eşitsizlikler ortaya çıkmış ve zengin ile yoksul arasında uçurum olarak nitelendirilebilecek farklar oluşmuştur.

Küreselleşme sürecine uyum için önerilen neo-liberal politikalar sonucunda devletin ekonomiye müdahale etmemesi gerektiği düşüncesi savunulmuştur. Bu yaklaşımla birlikte refah devleti uygulamalarının gerilemesiyle, gelirin adil ve etkin dağıtılmaması sonucunda, fakirlerin

daha fakirleştiği zenginlerin ise daha zenginleştiği bir ortamın oluştuğu görülmüştür. Politikalar sonucu ortaya çakan sorunların çözümünde, devletin ekonomiye müdahalesi gerekli olabilmektedir. Yoksulluğun azaltılması, gelir dağılımındaki eşitsizliklerin önüne geçilebilmesi için sosyal devlete önemli görevler düşmektedir. Bununla birlikte gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler, toplumun genel refah seviyesini arttırmak için yoksullukla mücadele politikaları uygulayabilirler.

Türkiye'de yoksulluğun artışında, ağırlıklı olarak kırsal yoksulluğun kente taşındığı görülmüştür. 1980'li yıllardan itibaren ortaya çıkan gelişmelerle; küreselleşme sürecinin etkisiyle, işsizliğin artışıyla, kentsel rantlarının yükselmesiyle, gelir dağılımındaki eşitsizliklerin artmasıyla ve refah devleti uygulamalarının azalmasıyla ciddi bir yoksulluk ve yoksunluk durumu ortaya çıkmıştır. Kentsel mekanlara yapılan göçlerle birlikte kentsel yoksulların barınma sorunları gecekondularla çözülmeye çalışılmıştır. Kentsel alanlarda bir tarafta kentsel yoksulların dışlandığı gecekondu alanları diğer tarafta ise, zengin kesimlerin oturduğu site alanları ortaya çıkmıştır.

Kentsel yoksulluk sorununun çözümünde hem merkezi yönetime hem de yerel yönetimlere önemli görevler düşmektedir. Yerel yönetimler içinde halkın ihtiyaçlarını karşılayan belediyeler kentsel yoksulluğun nedenlerini belirlemeli ve yoksullara yönelik politikalar oluşturmalıdır. Yoksulluğun kaynaklarından biri olan gelir dağılımı adaletsizliği giderilmeye çalışılmalıdır. Bu açıdan yerel hizmetleri sunan belediyeler, yoksul kesimin ihtiyaçlarını karşılayacak faaliyetler yapmalıdır. Kentte yaşayan insanlar arasındaki uçurumlar giderilmeli, yoksul kesimler kentsel mekanda dışlanmamalıdır. Belediyeler, gecekondularda yaşayan insanların eğitilmesi ve mesleki bir alanda uzmanlaşabilmeleri için projeler üretebilirler. Bununla birlikte, kentsel alanlara alt yapı ve ulaşım yatırımları yapılarak çevre sorunları azaltılmaya çalışılmalıdır. Bu hizmetlerin görülmesi ve yerel halkın ihtiyaçlarının giderilmesi için belediyelere yeterli maddi ve manevi imkanların sağlanabilmesi de gerekmektedir. Ayrışmayı önlemek için birleştirici uygulamalarla birlikte her kesimi kapsayabilecek projeler oluşturulmalıdır.

KAYNAKÇA

Arpacıoğlu, Ö. ve Yıldırım, M. (2011). Dünyada ve Türkiye'de Yoksulluğun Analizi. ***Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi***, *4*(2), 60-76.

Batmaz, N. (2016). Ketsel Yoksullukla Mücadelede Belediyelerin Rolü: Keçiören Belediyesi Örneği. **Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 8(1), 37-50.

Batuman, B. (2014). Toplumcu Bir Belediyecilik Modeli: "Yeni Belediyecilik Hareketi" 1973-1977. **Mülkiye Dergisi**, 34 (266), 223-241.

Bayraktutan, Y. ve Akatay, M. (2012). Kentsel Yoksulluk ve Mikro Finansman: Kocaeli Örneği. ***Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi***, (24), 1-34.

Bıçkı, D. (2005). Kentsel Yoksulluğun Yapısal Faktörlerle Analizi: Ekonomik ve Politik Yapının Yeniden Örgütlenmesi: Karşılaştırmalı Bir Analiz. ***"İş-Güç" Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi***, *7*(1), 104-138.

Buğra, A. (2001). Ekonomik Kriz Karşısında Türkiye'nin Geleneksel Refah Rejimi. **Toplum ve Bilim Dergisi**, (89), 22-30.

Çalışkan, Ş. (2010). Türkiye'de Gelir Eşitsizliği ve Yoksulluk. ***Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi***, (59), 89-132.

Dikmen, A. (2002). Kentleşme, Göç ve Yoksulluk. **7. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi Bildiriler**, Ankara: İmaj.

Dündar, Ö. (2011). Türkiye'de Kentsel Yoksulluk Açısından Sosyal Belediyeciliğin Önemi. **Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi**, 1(2), 117-126.

Erdoğan, N. (2007). **Yoksulluk Halleri, Türkiye'de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri**. İstanbul: İletişim.

Es, M. ve Güloğlu, T. (2004). Bilgi Toplumuna Geçişte Kentlileşme ve Kentsel Yoksulluk: İstanbul Örneği. ***Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi***, (8), 79-93.

Güneş, F. (2009). Kentsel Yoksulluk/Dışlanma (mı), Göç ve İstihdam: Eskişehir'de Belediyeden Yardım Alan Haneler. ***Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi***, *9*(18), 449-471.

Işık, O. ve Pınarcıoğlu, M. (2001). **Nöbetleşe Yoksulluk, Gecekondulaşma ve Kent Yoksulları: Sultanbeyli Örneği**. İstanbul: İletişim.

Kamalak, İ. ve Gül, H. (2009). **Yerel Yönetimlerde Sosyal Demokrasi, Toplumcu Belediyecilik, Teorik Yaklaşımlar, Türkiye Uygulamaları**. İstanbul: Kalkedon.

Kesgin, B. (2012). Kentsel Yoksulluğa Yönelik Yerinden ve Yerel Müdahale: Sosyal Belediyecilik. ***Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,*** (26), 169-180.

Koray, M. (2010). Büyüyen Yoksulluk-Yoksunluk Sorunu ve Sosyal Hakların Sınırları. **Siyasal / Journal of Political Sciences**, (42), 1-31.

Kule, H. ve Es, M. (2010). Türkiye'de Kentsel Yoksulluk: Kocaeli Örneği. **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, (50), 259-300.

Ökmen, M. ve Parlak, B. (2008). **Kuramdan Uygulamaya Yerel Yönetimler-İlkeler, Yaklaşımlar ve Mevzuat**. Bursa: Alfa.

Öz, C. ve Yıldırımalp, S. (2009). "Türkiye'de Kentsel Yoksullukla Mücadelede Sosyal Belediyeciliğin Rolü". ***Uluslararası Sosyal Haklar Sempozyumu Bildiriler***, *Antalya: Akdeniz Üniversitesi.*

Sipahi, E. (2006). Yoksulluğun Küreselleşmesi ve Kentsel Yoksulluk: Ekonomik ve Sosyal Boyutlarıyla Konya Örneğinde Yoksulluk. ***Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi,*** *6*(11), 172-189.

Şengül, T. (2001), **Kentsel Çelişki ve Siyaset - Kapitalist Kentleşme Süreçleri Üzerine Yazılar**. İstanbul: Demokrasi.

Şenses, F. (2001). **Küreselleşmenin Öteki Yüzü, Yoksulluk**. İstanbul: İletişim.

Taş, H. ve Özcan, S. (2012). Türkiye'de ve Dünya'da Yoksulluk Üzerine Bir Araştırma. ***International Conference on Eurasian Economies***, 423-430.

HAVZA YÖNETİŞİMİNİN AÇIKLANMASINA YÖNELİK TEORİK BİR ÇALIŞMA

Burcu KOYUNCU[1*] **Yusuf KARAKILÇIK[**]**

ÖZ

Havza yönetişimi, havza sınırları içerisinde yer alan doğal kaynakların bütüncül bir şekilde katılımcı anlayış ile yönetilmesini ifade eder. Başta su kaynakları olmak üzere orman, toprak, hava, jeotermal, petrol gibi tükenen ya da tükenmeyen tüm doğal kaynakların katılımcı bir anlayış ile korunarak geliştirilmesini öngörür. Ancak havza yönetişimindeki asıl vurgu, katılımcı anlayışa yöneliktir. Havza'nın yönetiminden sorumlu olan kurum ve kuruluşlar ile birlikte özel sektör, sivil toplum kuruluşları, dernek, vakıf temsilcilerinin ve halk katılımının sağlanmasına yönelik bir vurgu yapılmaktadır. Havza'da yaşayan yerel halkın ve temsilcilerinin, yönetime dâhil edilmesi gerekmektedir. Kararların alımından uygulanmasına kadar her aşamada ortak karar alınarak, havzaların kalkınması ve gelişmesi beklenmektedir. Bu sayede hem doğal kaynakların korunarak geliştirilmesi ile kalkınma sağlanabilir hem de yerel halk katılımı sağlanarak yerel demokrasi güçlenebilir. Bu bağlamda gerek bir kalkınma modeli gerekse bir demokrasi aracı olarak görülen havza yönetişimi günümüzde sıkça gündeme gelmektedir. Dolayısıyla gerek uluslararası platformlarda gerekse ulusal alanda giderek önem kazanan bir yönetim yaklaşımıdır. Özellikle son yıllarda doğal kaynakların yönetimi için önemli bir çözüm yolu olarak görülmektedir; ancak köklü ve eski bir araştırma alanı değildir. Nitekim henüz yeni bir araştırma alanıdır. Bu nedenle havza yönetişimine ilişkin nicelikli ve nitelikli araştırma sayısı sınırlıdır. Bu çalışmada havza yönetişimi konusu ele alınarak, konuya ilişkin çalışmaların zenginleşmesi amaçlanmaktadır. Ayrıca konu ile ilgili yapılacak olan araştırmalara bir rehber niteliği taşıması hedeflerenerek, kavramın ne ifade ettiğine dair betimleyici açıklamalar yapılmaktadır. Bu bağlamda çalışmada havza yönetişiminin tanımı ve kavramsal çerçevesi irdelenmektedir. Çalışmanın ana konusu havza yönetişimidir. Ancak havza yönetişiminin anlaşılabilmesi adına bütüncül havza yönetimi ve yönetişim kavramları da ayrı başlıklar halinde ele alınmaktadır. Dolayısıyla açıklayıcı ve tanımlayıcı nitelikte bir bilimsel çalışmadır. Kavramsal boyutunu ortaya koyabilmek adına çalışmanın konusuna ilişkin yerli ve yabancı kaynaklar taranmıştır. Çalışmanın araştırma yöntemlerinde dışsal ikincil veri kaynakları kullanmıştır. Konu ile ilgili makale, kitap ve raporlardan yola çıkarak yapılan araştırmada, havza yönetişimi ve ilgili kavramların tanımları, özellikleri, önemi açıklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Havza, Yönetişim, Havza Yönetişimi

A THEORETICAL STUDY ON THE DISCLOSURE OF WATERSHED GOVERNANCE

ABSTRACT

Watershed governance refers to the administration of natural resources within the watershed boundaries in a holistic manner. It considers that all natural resources such as forests, soil, air, geothermal and oil, especially water resources, will be developed and protected by a participatory understanding. However, the main emphasis on watershed governance is on participatory understanding. With the institutions and organizations responsible for the administration of the watershed, an emphasis is placed on ensuring the participation of the private sector, non-governmental organizations, associations, foundations and public participation. The local people

[*] *Bu makale "Van Gölü Havzası'nın Yönetsel Sorunları ve Çözüm Önerileri" isimli doktora tezinden alınmıştır. Dr. Burcu Koyuncu, Bitlis Eren Üniversitesi, Yerel Yönetimler Programı, bkoyuncu@beu.gov.tr

[**] Prof. Dr. Yusuf Karakılçık İnönü Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, y.karakilcik@hotmail.com

and their representatives which are living in the basin should be included in the administration. It is expected that the development and improvement of the watershed is the way to make common decisions at every stage from the purchase of the decisions to the implementation. In this way, development of natural resources can be improved by protecting and local democracy can be strengthened by local participation. In this context, watershed governance, which is seen both as a development model and as a tool of democracy, is frequently on the age[2]nda. Therefore, it is a administration approach that is becoming increasingly important both in the international arena and in the national arena.
Especially in recent years, it is seen as an important solution for the administration of natural resources. but it is not a long and old research area. Indeed, it is a new area of research. Therefore, the number of quantitative and qualitative researches on watershed governance is limited. In this study, it is aimed to enrich the studies related to the subject by considering the issue of watershed governance. In addition, descriptive explanations are made about the meaning of the concept by aiming to be a guide to the researches about the subject.
In this context, the definition and conceptual framework of watershed governance. The main topic of the study is watershed governance. However, in order to understand watershed governance, the concepts of integrated watershed management and governance are handled separately. Therefore, it is a descriptive and descriptive scientific study. In order to reveal its conceptual dimension, domestic and foreign sources related to the subject of the study were scanned. External secondary data sources were used in the research methods of the study. In this research, the definitions, characteristics and importance of watershed governance and related concepts are explained.

Keywords: Watershed, Governance, Watershed Governance

1.GİRİŞ

Kent halkının yerel sorunlarını çözmekle görevli olan temel kurum belediyelerdir. Toplumsal cinsiyet eşitsizliği de gerek ülkemizde gerekse dünyada geçmişten günümüze devam eden önemli bir sorundur. Bu sorunun yerel anlamda çözümündeki ana aktör de belediyelerdir. Bu nedenle belediyeler toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamak adına Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçe Yaklaşımı'nı (TCDBY) uygulamaktadırlar. Ancak TCDBY, henüz ülkemizde uygulamaya geçebilmiş bir yaklaşımdır. Bu nedenle kavramın ne olduğuna dair bilgi karmaşası olduğu gibi belediyelerin konuya ilişkin farkındalıkları düşüktür. Aşağıdaki açıklayıcı metinde öncelikle kavramın ne ifade ettiği anlatılarak, ardından belediyeler için neden önemli olduğu aktarılmaktadır.

2.TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ

Toplumsal cinsiyet eşitliği kavramı, kadınların ve erkeklerin sosyal ve ekonomik alanda sahip oldukları farklı koşullarını işaret etmektedir. Biyolojik cinsiyet eşitliğinden farklı bir kavramdır; ancak çıkış noktası cinsiyete dayalı olduğu için zaman zaman iki kavram karıştırılmaktadır. Nitekim kadın ve erkek fiziksel ve biyolojik bakımdan birbirlerinden farklıdır ve Toplumsal Cinsiyet Yaklaşımı (TCY) bunu dikkate alarak, kadın ve erkeğin sosyal, ekonomik ve kültürel anlamda eşit imkânlara sahip olmaları gerektiğini ifade eden bir kavramdır (IFAD'dan aktaran Erkani, Şentürk, Akbaş, Paksoy, 2012, s.86). Kadının, cinsiyetinden ötürü toplumsal yaşamdaki varlığının görmezden gelinmesi ile ekonomik ve kültürel sistemin dışında tutulmasına neden olan engeller bulunmaktadır. Bu cinsiyet temelli engeller kadınların; iş gücü piyasalarından, eğitim-öğretimden, toplumsal ortamlardan uzak kalmalarına neden olabilmektedir (Çakır, 2008, s.26). Bu bağlamda kadınların, erkeklerle aynı fırsatlara sahip olması ve eşit şartlar altında bulunması için çeşitli yaklaşımlar geliştirilmektedir.

3.TOPLUMSAL CİNSİYETE DUYARLI BÜTÇE YAKLAŞIMI NEDİR?

TCDBY, toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanabilmesi için geliştirilen bir yaklaşım modelidir. Kadınlar, ekonomik alanda, ev işi ve bakım sorumluluklarında, mülk edinmede, özel ve kamusal alanda erkekler karşısında ayrımcılığa tabi kalmak sorunu ile mücadele etmektedirler (Güngör ve Şahpaz, 2013, s.174). Bu sorunların çözümü için TCDBY önerilmektedir. TCDBY, dezavantajlı olan kadınların toplumun her alanında cinsiyet ayrımcılığından kaynaklanan sorunlar karşısında, onları korunması için geliştirilen bir bütçe sistemidir.

TCDBY'nin ne olduğundan çok ne olmadığının anlaşılması gerekmektedir. Bütçenin, cinsiyetler arasında eşit dağılımını daha doğrusu kadınların erkeklerden farklı ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri şekilde oluşturulması olan TCDBY, zaman zaman bütçenin kadınlar ve erkekler arasında % 50 ya da yarı yarıya paylaşılması olarak anlaşılmaktadır. Bu şekilde bir algı kavramın yanlış anlaşılmasına yol açmaktadır. İfade edilmeye çalışılan durum, kamusal harcamaların kadınların önceliği ve tercihlerinin göz önüne alınarak, iki cins arasında eşit dağıtılmasıdır (Ergen ve Durak, 2017, s.112). Dolayısıyla kadınlar ve erkekler arasında ayrı bütçe oluşturulması anlamına gelmemektedir; çünkü kadınların ve erkeklerin ihtiyaçlarının aynı ya da farklı olduğu durumlar bulunmaktadır. Bu noktada farklı olan ihtiyaçlar temel alınarak kadınlara yönelik kaynak tahsisi yapılması ile ilgilidir. Kadınların ve erkeklerin gereklilikleri farklılıklar gösterebilir ve bu durum harcamalarının çeşitliğini beraberinde getirir. Örneğin anne sağlığı gibi sadece kadınları ilgilendiren hususlar bulunmaktadır. Bu harcama türü erkeklerden farklı olarak sadece kadınlar ile ilgilidir. Ancak sokak aydınlatılması örneği ise sadece kadınlara yönelik harcama gibi görünse de her iki cins için de yapılan bir harcamadı; ancak kadın için öncelikli bir ihtiyaçtır (Çelik ve Atabey, 2013, s.156). Dolayısıyla bu gibi örnekler dikkate alınarak, kadınların erkeklerden farklı ya da onlarla aynı ancak önceliği bulunan hizmetlerin karşılanması için kamusal gelirlerden pay ayrılmasını sağlayan bütçe yaklaşımı olan TCDBY son derece önemlidir.

TCDBY'nin öneminin anlaşılması ile birlikte önce uluslararası platformlarda ardından ulusal arenada konuya yönelik çalışmalar ön plana çıkmıştır. Uluslararası platformlarda; Birleşmiş Milletler Kadınlara Yönelik Kalkınma Fonu, İngiliz Milletler Topluluğu Sekretaryası, Uluslararası Kalkınma Araştırmaları Merkezi, Avrupa Birliği, İskandinav Konseyi, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü, İsveç Uluslararası Kalkınma Ajansı, İsviçre Kalkınma Kurumu, Alman Teknik İşbirliği Ajansı, Birleşik Krallık Uluslararası, Kalkınma Departmanı, Danimarka, Hollanda ve Norveç Hükümetleri ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı konuya ilişkin çalışmalar yapmıştır. Ulusal arenada ise hükümet, meclis STK'lar, üniversiteler ve belediyeler çeşitli çalışmalar yapmıştır (Bellamy'den aktaran Tüğen ve Özen, 2008, s.4).

Türkiye'de belediyelerin yasal düzenlemelerle artan gücü dikkate alındığında TCDBY'i ne ölçüde önemsedikleri ve uyguladıkları dikkat çekmektedir. Bu bağlamda belediyelerin konuya verdikleri önem ve buna yönelik yaptıkları çalışmalar incelenmelidir.

4.BELEDİYELER VE TOPLUMSAL CİNSİYETE DUYARLI BÜTÇE YAKLAŞIMI

Belediyeler, bilindiği üzere halka en yakın kurumlardır. Dolayısıyla kent halkının sorunlarının çözümlenmesinde ana aktördür. Bu bağlamda toplumsal cinsiyet eşitsizliği de sorununun çözümünde de belediyeler, birincil derecede sorumlulardır.

Belediyeler, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinden kaynaklanan sorunların çözülmesi için yeni bir bütçe yaklaşımı olan TCDBY üzerinde çalışmaktadırlar. Ülkemizde henüz kısmen uygulama alanı bulabilmiş olan yaklaşım, çeşitli belediyeler tarafından uygulanmaya başlanmıştır. Bu uygulama ile toplumsal cinsiyet eşitliği ilkesi belediyelerde planlama ve bütçeleme süreçlerine dâhil edilmektedir ve bu süreçler toplumsal cinsiyete duyarlı hale getirilmektedir. Aşağıdaki şekilde söz konusu entegrasyonunun sağlanması için gereken süreç belirtilmektedir.

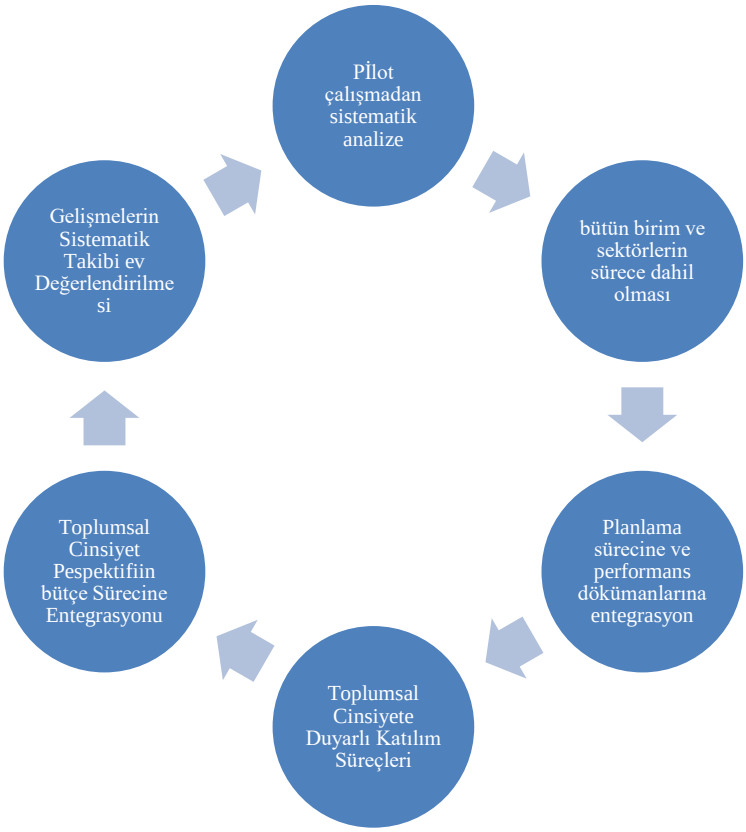

Şekil 1. Sistematik TCDBY Uygulamasının Bileşenleri

Kaynak: (Klatzer, Akduran, Gultaşlı, 2015, s.69)

Şekilden anlaşılacağı üzere, belediyelerin söz konusu yaklaşımı uygulamalarında birinci nokta kentteki diğer tüm aktörler ile yönetişimin sağlanmasıdır. Bir diğer önemli önemli husus ise belediyelerin kendi planlamaları, bütçeleri ve performans yönetim süreçleri ile TCDBY'nin entegrasyonun gerçekleşebilmesidir. Şekilde belirtilen bu ögeler yerine getirilmeden, yaklaşımın başarılı bir şekilde uygulamaya geçirilmesi uygun değildir. Zira başarılı bir TCDBY belediyeler için son derece önemlidir.

5.BELEDİYELER İÇİN TOPLUMSAL CİNSİYETE DUYARLI BÜTÇE YAKLAŞIMININ ÖNEMİ

Belediyeler için kent yoksulluğu, insan hakları, demokratik işleyiş, belirlenen politikaların gerçekleşmesi konuları son derece önemlidir. Bu konularda oluşan sorunların çözümü için gereken araç TCDBY'dir. TCDBY'nin faydaları dikkate alındığında, bu yaklaşımın belediyelerin pek çok sorununun çözüm anahtarı olduğu görünmektedir. Aşağıda maddeler halinde belediyelerin TCDBY'nin yararları verilerek, belediyeler bakımından neden önemli olduğunun altı çizilmektedir. Söz konusu bütçe yaklaşımın faydaları:

- Toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması,
- Kadın haklarının kazanılması,
- Fakirliğin daha etkili biçimde azaltılması,
- Ekonomik üretkenliğin arttırılması,
- Hesap verilebilirliğin ve şeffaflığın arttırılması,

- Politika hedeflerinin tutturulmasının takibi,
- Toplumsal cinsiyete duyarlı katılımcı,
- İyi ve demokratik yönetişimin sağlanması (Klatzer, 2012, s. 12, 14)

konularında hayati bir önem arz etmektedir. Maddelerden anlaşılacağı üzere toplusmal cinsiyete öre yapılan bir bütçe sistemi ya da planlama ile kentelere ilişkin sorunların büyük bir kısmı çözülebilmektedir. Dolayısıyla yaklaşım, belediyeler için hayati bir önem arz etmektedir. Nitekim gerek kamu harcama ve hizmetlerindeki eşitsizlikleri gidermek gerekse bu yolla diğer alanlarda mevcut toplumsal cinsiyet eşitsizlikleriyle mücadele etmek bakımından belediyeler için önemli bir yaklaşım olduğu görülmektedir (Duran & Temür, 2018: 354).

6.SONUÇ

TCDBY, kamusal harcamaların kadınların erkeklerden farklı olan ihtiyaçları da dikkate alarak yapılan bir bütçe yaklaşımını ifade etmektedir. Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinden kaynaklanan tüm sorunların çözümünde kilit nokta olabilir. Nitekim kadınların erkeklerden farklı olan kamusal ihtiyaçlarının (gebelik, doğum, kent güvenliği, eşit işe eşit ücret vd) karşılanamamasının temelinde ekonomik yetersizlik yer almaktadır. Bütçeden gereken pay ayrıldığında, gereken hizmetler daha kolay yerine getirilerek, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinden kaynaklanan sorunların önüne geçilebilecektir. Bu bağlamda belediyelerin kent halkının kamusal ihtiyaçlarını karşılamakta birinci derecede yükümlü olan belediyelerin, bütçelerini bu yaklaşım ile gerçekleştirmeleri gerekmektedir. Kentlerde yaşayan kadınların, erkeklerden farklı olan ihtiyaçlarının karşılanması için kadınlara yönelik pay ayırması gerekmektedir. Bu yolla, belediyeler kadınların ve ailelerinin refah seviyelerinin artması sağlayabilir. Öte yandan kadınların ekonomik ve sosyal yaşamın içerisinde yer almasını sağlayarak, hem kentsel yoksulluğu azaltabilir hem de kadınların sosyal gücünü arttırarak haklarını kazanmalarını ve korumalarını sağlayabilir. Zira hakların kazanılması ve korunması, günümüz belediyelerinin demokrasinin, eşitliğin, katılım ve yönetişimin sağlanması görevlerini yerine getirebildiğini göstermektedir. Beş yılda bir yerel seçimle iş başına gelen ve en önemli işlevi kent halkının refah seviyesinin arttırılması olan belediyeler için, TCDBY yaşamsal bir öneme sahiptir.

KAYNAKÇA

Çakır, Ö. (2008). Türkiye'de Kadının Çalışma Yaşamından Dışlanması. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*(31), 25-47. http://www.internationalbudget.org/wp-content/uploads/Review-of-Gender-Budget-Initiatives.pdf, adresinden alındı

Çelik, Ö., & Atabey, S. E. (2013). Toplumsal Cinsiyetin Ana Akımlaştırılması ve Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 13*(4), 151-166.

Duran, D. Ş., & Temür, Y. (2018). Türk Yerel Yönetimlerinde Cİinsiyete Duyarlı Bütçeleme YaklaşımlarıI: Büyükşehir Belediyelerinin Bütçeleri. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, 7*(1), 353-380.

Ergen, Z. (2017). Bütçeleme Anlayışında Yeni Bir Yaklaşım: Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 9*(2), 107-126.

Erkani, B. (2012). Dünyada ve Türkiye'de Sosyal Bütçeleme (Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme Yaklaşımı). *International Journal of Economic and Administrative Studies, 5*(9), 85-106.

Güngör, G., & Şahpaz, K. İ. (2013). Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçelemenin (TCDB) Önemi: türkiye ve Çeşitli Ülke Uygulamaları. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(3), 171-187.

Klatzer, E. (2012). *Yerel Yönetimlerde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Bütçeleme Kılavuzu.* İstanbul: TESEV.

Klatzer, E., Akduran, Ö., & Gültaşlı, M. (2015). *Belediyeler İçin Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme Rehberi.* UN-WOMEN.

Tüğen, K., & Özen, A. (2008). Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme Anlayışı. *Maliye Dergisi*(154), 1-11.

KURUMSAL YÖNETİŞİM ve KURUM DNA'SI ARASINDAKİ İLİŞKİ

Ela OĞAN[*], Mehmet Ozan CİNEL [**]

ÖZ

Bilgi çağında kurum ve kuruluşların bir takım işlevsel ve yönetsel yenilikler ile uyum içinde olmaları gerekmektedir. Bu uyum ise kurumların küresel pazarda başarı ve standartlara ulaşmalarını sağlamaktadır. Uluslararası düzeyde Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD); kurum ve kuruluşların etkili kararlarla verimli bir yönetim yapısını ortaya çıkarmaları için kurumsal yönetişim kavramına rehberlik etmektedir. Kurumsal yönetişim sayesinde kurumlar, hissedarlarına ve tüm paydaşlarına karşı eşit, şeffaf, hesap verilebilir ve sorumlu bir yapıya sahip olmaktadır. Diğer taraftan her biri sosyal bir sistem içindeki hücreler olarak kabul edilen kurumların DNA'sını; vizyon, misyon, değerler, kültür ve yönetim yapısı oluşturmaktadır. Uluslararası rekabet ortamında rakiplere üstün rekabet avantajı yaratmak isteyen işletmelerin veya kurumların kurumsal kişiliği, yapısı, değerleri, ilkeleri ve faaliyetlerinin birbirini tamamlaması gerekmektedir. Sonuç olarak, kurumsal DNA'nın, üst yönetime başka bir bakış açısı kazandırması, kurumsal kimliği ve bütünlüğü tamamlamayı sağlaması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kurumsal Yönetişim, Kurum DNA'sı.

THE RELATION BETWEEN CORPORATE GOVERNANCE AND CORPORATE DNA

ABSTRACT

In the information age, institutions and companies need to be in harmony with some functional and managerial innovations. This adaptation enables companies to reach success and standards in the global market. OECD; guides the concept of corporate governance so that institutions and companies can find an efficient management structure through effective decisions. Thanks to corporate governance, institutions have an equal, transparent, accountable and responsible structure against their shareholders and all stakeholders. On the other hand, the corporate DNA, each considered to be cells in a social system; vision, mission, values, culture and management structure. The corporate personality, structure, values, principles and activities of the companies or institutions that want to create superior competitive advantage to competitors in the international competition environment must complement each other. As a result, it is expected that corporate DNA will give another direction to senior management, and to complete the corporate identity and integrity.

***Keywords*:** Corporate Governance, Corporate DNA.

1. GİRİŞ

21. yüzyıl bilgi çağında neredeyse tüm dünyada küreselleşme ile birlikte siyasal ve ekonomik sınırlar ortadan kalkarak; uluslararası pazar, uluslararası sermaye, uluslararası yatırımlar, uluslararası rekabet üstünlüğü gibi kavramlar ön plana çıkmaktadır. Dolayısıyla kurum ve kuruluşlar küresel pazarda hayatını sürdürebilmek için pazar paylarını arttırmak ve sürdürülebilirliklerini sağlamak amacıyla büyük çaba sarf etmek zorunda kalmaktadırlar.

[*] Artvin Çoruh University, Arhavi Vocational School, elaadiguzel@artvin.edu.tr.
[**] Giresun University, Faculty of Economic And Administrative Sciences, ozan.cinel@giresun.edu.tr.

Uluslararası pazara yön veren uluslararası kuruluşlardan Dünya Bankası ve OECD (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü); hem ülkeleri hem de şirketlerin küresel pazarda tutunma çabalarına yön verebilecekleri bir takım yönetsel ve işlevsel yenilikler ile desteklemektedir. OECD'nin rehberlik ettiği kurumsal yönetişim kavramını oluşturan bu ilkeler sayesinde kurum ve kuruluşların hissedarlarına ve tüm paydaşlarına karşı eşit, şeffaf, hesap verilebilir ve sorumlu olmalarını teşvik ederek kurum ve kuruluşların yerinde ve etkili kararlarla verimli bir yönetim yapısını ortaya çıkarmaktadır.

Ülgen ve Mirze (2018) yönetimi, işletmelerin mevcut kaynakları planlayarak, organize ederek, yürüterek ve kontrol ederek diğer insanlar vasıtasıyla etkili ve verimli bir şekilde kullanılması ve amaçları gerçekleştirme süreci olarak tanımlamaktadır. Stratejik yönetimi ise, işletmelerin uzun dönemde yaşamlarını devam ettirebilmek, sürdürülebilir rekabet üstünlüğü sağlamak amacıyla kaynakların etkili ve verimli kullanılması süreci olarak ifade etmektedir. Yönetim ve stratejik yönetim kavramları incelendiğinde kurumsal yönetim özellikle üst kademe yönetim organlarının işletmenin faaliyetleri ile ilgili karar almalarında nelere dikkat etmeleri gerektiği, kararları nasıl, ne zaman ve kimlere açıklamaları gerektiği ile ilgili kuralları göstermek olarak ifade edilebilmektedir. Dolayısıyla yönetim ve stratejik yönetim aynı zamanda kurumsal yönetimi gerekli kılan bir süreçtir. Bu sürecin başarılı olabilmesi de etkili bir kurum (örgüt) yapısı ile mümkün olabilmektedir.

Küresel pazardaki kurum yapıları da değişmiş rekabet ortamı içerisindeki şartların gereklerine uygun olarak kültürleri, değerleri, iş yapma şekilleri, yetenekleri, bakış açıları da değişikliğe uğramıştır. Diğer bir ifade ile işletmelerin, örgütlerin, kurum ve kuruluşların DNA'sı kendi sürdürülebilirlikleri açısından önemli ve değerlidir. Bazı kurumların DNA'sı kendilerine rekabet üstünlüğü sağlamakta bazı kurumların DNA'sı ise başarısızlık olarak kurumların karşısına çıkmaktadır. Hatta başarılı kurumları örnek alarak kendi bünyesinde değişiklik yapmak isteyen bazı kurumların da DNA'sına uygun değilse yine başarısız olmaktadır (Koçel, 2018: 461).

Bir sosyal sistem içerisinde bulunan kurumlar, sosyal sistemin hücreleri olarak düşünülebilir. Bir organizmayı oluşturan her hücrenin aynı DNA'ya sahip olması gibi sosyal sistemi oluşturan kurumların da aynı öze sahip olduğu kabul edilebilir bir düşüncedir. Kurumun çekirdek DNA'sı paylaşılan vizyonu, misyonu, kültürel ve yönetsel yapısı olarak ifade edilmektedir. Kurumlar sahip oldukları bireyler aracılığıyla görevlerini yerine getirebilmektedir. Her birey kuruma farklı bilgi, yetenek, değerler, inançlar yeterlikler ile gelmektedir. Dolayısıyla her kurum da sahip olduğu bir örgütsel kültür ve buna dayalı yönetsel yapısında farklılıklar bulunmaktadır. Bir bireyin örgütün çekirdek DNA'sına sahip olması bireyin kuruma uyumu ile gerçekleşmektedir. Birey kurumun çekirdek DNA'sında var olan felsefe, vizyon, misyon ve kültürü benimsediği ölçüde kurumla bütünleşmektedir (Ball, 1997). Bu açıdan bakıldığında kurumun DNA'sını besleyen vizyon, misyon, kültür, değerler ve yönetsel yapının kurumsal yönetişim ile uyumlu olmasının kurumların stratejik rekabet üstünlüğüne katkı sağlamaktadır.

2. KURUMSAL YÖNETİŞİM(KURUMSAL YÖNETİM)

2.1. Kurumsal Yönetişim Kavramı

1990'lı yıllardan bu yana yönetim literatüründe söz edilmeye başlanan kurumsal yönetişim kavramı daha sonra hızla yayılarak ülkeler, hükümetler ve OECD gibi birlikler tarafından benimsenen ve uygulamada yerel düzenlemeler içeren yeni bir kavram olarak ortaya çıkmıştır. Kurumsal Yönetişim (Corporate Governanace) Türkçede *Yönetişim* veya *Kurumsal Yönetim* olarak kullanılmaktadır. Yönetişim terimi; yönetim, etkileşim ve iletişim terimlerinin birleşmesi ile oluşan bir kavram olarak kullanılmaktadır (Koçel, 2018: 455). Bununla birlikte yönetişimin kelime anlamına bakıldığında yönetim ifadesine etkileşim ifadesinin eklendiği görülmektedir ve yönetim kelimesine ilave olarak yönetişim ifadesinde ilgili tüm paydaş kuruluş ve oyuncuların

ilgili kurumun yönetim sürecine dahil edilmesi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla yönetişim, tek bir otoritenin yönetimi gerçekleştirdiği yönetim yaklaşımından karşılık etkileşim ve iletişim içerisinde yönetimin ilgili paydaşların katılımıyla yönetimi gerçekleştirdiği sisteme geçişi ifade etmektedir (Yılmaz, 2010: 84).

Dünya Bankasına göre yönetişim, öngörülebilir, açık ve aydınlatılmış şeffaf bir siyasal karar verme süreci; profesyonel ilkeler üzerine kurulu bir bürokrasi; icracı yönüyle yaptıklarının hesabını verebilir hükümeti; kamusal hayata katılan güçlü bir sivil toplumu ve hukukun üstünlüğü ilkesi altında hareket etmeyi ifade etmektedir (Dünya Bankası, 1994). Birleşmiş Milletler Asya ve Pasifik için Ekonomik ve Sosyal Konseyine göre ise yönetişim, kararların alınması ve uygulanmasının katılımcı, şeffaf, hesap verebilir, etkili, eşitlikçi, hukuka uygun, cevap verebilir ve uzlaşmaya dayalı olarak gerçekleşmesidir (UNESCAP, 2010). Avrupa Birliği Komisyonu'nun hazırladığı *Avrupa Yönetişimi Beyaz Kitabı*'nda Avrupa seviyesinde gücün özellikle açık, katılımcı, hesap verebilir, etkili ve tutarlı olarak kullanılma biçimini etkileyen kurallar, süreçler ve davranışlar olarak ifade etmiştir (AB Komisyonu, 2001: 8). OECD'nin tanımıma göre ise kurumsal yönetişim, ekonomik verimliliği ve büyümeyi artırmanın aynı zamanda yatırımcı güveninin kazanılmasının anahtar unsurlarından birisidir.

Kurumsal yönetişim, bir kurumun yönetimi, yönetim kurulu, pay sahipleri ve diğer çıkar grupları arasındaki bir dizi ilişkiyi kapsar. Kurumsal yönetişim aynı zamanda firmanın amaçlarının belirlendiği bir yapıyı ortaya koymakta ve bu amaçlara nasıl ulaşılacağının ve performansın nasıl denetleneceğinin yollarını çizmektedir (OECD, 2015: 9). Yönetişim, birçok kuruluş ve yazar tarafından karar alma ve alınan kararların uygulama süreci (UNESCAP, 2010) şeklinde nötr (tarafsız) bir kavram olarak da tanımlanmıştır. Kavramın önüne "iyi" sıfatı eklenerek oluşturulan "iyi yönetişim" kavramı ile yönetsel süreçlerin olması gereken ideal şekli ifade edilmiştir. Kavramın önüne kötü sıfatı eklenerek oluşturulan kötü yönetişim kavramı ile de ekonomik kalkınmayı engelleyen ve yoksulluğun devamına neden olan yolsuzlukların, israfın, yetersizliğin ve ihtiyaçlara cevap verememenin hâkim olduğu bir kamu yönetimi anlatılmak istenmektedir (Bevir, 2009: 93).

Kurumsal yönetişimin temel amacı, bir işletmenin gerçek finansal durumuna ilişkin tam ve doğru açıklamaların zamanında yapılmasını sağlamak, yönetimin özellikle hissedarların veya potansiyel hissedarların çıkarlarını gözetecek tarzda çalışmasını sağlamaktır. Temelinde mevcut veya potansiyel yatırımcıya güven vermek, şeffaf ve doğru açıklamalarla sermaye maliyetini düşürmek ve kişisel veya kurumsal yatırımcıları istikrarlı bir finans kaynağı haline getirmek bulunmaktadır (Koçel, 2018: 465).

İyi bir kurumsal yönetim kendi başına bir amaç değildir. Uzun dönemli yatırım için öz sermayeye erişime ihtiyaç duyan kurumlar için gerekli olan piyasa güveninin ve iş dürüstlüğünün yaratılması için bir araçtır. Öz sermayeye erişim özellikle geleceğe yönelik büyüyen kurumlar ve artan borçluluğu dengelemek için önem arz etmektedir. Bugün dünyada milyonlarca hane halkının tasarrufları doğrudan veya dolaylı olarak hisse senedi piyasalarındadır. Bunun yanında, halka açık kurumlar 200 milyondan fazla istihdam sağlamaktadırlar. İlkeler ayrıca bu menfaat sahiplerinin haklarını ve kurumların servet yaratmasına katılımlarını ele almaktadır (Aşgın, 2006). Dolayısıyla iyi yönetişim, vatandaşların güvenliğinin sağlandığı, hukukun üstünlüğünün gerçekleştiği ve yargı bağımsızlığının var olduğu hukuk devletini, kamu harcamalarının adil ve doğru bir şekilde yöneten kamu kuruluşlarını, siyasal liderlerin eylemlerinden dolayı halka hesap verebildiği veya halkın onlardan hesap sorabildiği, bütün vatandaşların gerekli bilgiye kolayca ulaşabildiği saydam yönetimi ve insan haklarının asgari gereklerini içermektedir (Mishra, 2010: 45-60).

Kurumsal yönetim sorumluluk, hesap verebilirlik, şeffaflık ve adil olmak gibi etik kavramları öne çıkaran bir yönetim biçimidir. Tüm çıkar gruplarına eşit muamele yapılması, tüm

bilgilerin hissedarlarla ve ortaklarla eşit olarak paylaşılması, yürütülen faaliyetlerin hesabının verilebilmesi ve toplum değerlerini yansıtan kurallara saygılı olunması kurumsal yönetimin temel prensipleri olarak sıralanmaktadır. Bu özellikleri ile kurumsal yönetim anlayışı, kurumların sermaye maliyetinin düşmesini, finansman olanaklarının ve likiditelerinin artmasını sağlarken bir yandan da kurumların ve finansal piyasaların yeniden yapılanmasında, gelişiminde ve denetiminde önemli bir rol üstlenmektedir. Son dönemlerde uluslararası fon yöneticileri gelişmekte olan ülkelere veya bu ülkelerde faaliyet gösteren kurumlara ve yatırım fonlarına yatırım yaparlarken, finansal performans kadar kurumsal yönetim uygulamalarını ve bu uygulamaların kalitesini de gözetir hale gelmişlerdir (Öztürk ve Demirgüneş, 2008: 395).

2.1.1. Kurumsal Yönetişim İlkeleri

Kurumsal yönetim ilkeleri; ekonomik etkinliği, sürdürülebilir büyüme ve finansal istikrarı desteklemek amacıyla, politika yapıcılara kurumsal yönetim için hukuki, düzenleyici ve kurumsal çerçeveyi değerlendirmeleri ve geliştirmelerinde yardımcı olmayı amaçlamaktadır. Bu, öncelikli olarak pay sahipleri, yönetim kurulu üyeleri ve yöneticilerin yanı sıra finansal aracılar ve servis sağlayıcılara denetim ve denge sistemi çerçevesinde kendi rollerini yerine getirmeleri için verilen doğru teşviklerle başarılabilmektedir (OECD, 2015: 11). OECD' nin Kurumsal Yönetim ilkeleri ise şu şekildedir (OECD, 2015: 3):

- Etkin kurumsal yönetim çerçevesi için temellerin sağlanması kurumsal yönetim çerçevesi şeffaf ve adil piyasaların oluşumu ile kaynakların etkin bir şekilde dağılımını teşvik etmelidir. Hukukun üstünlüğü ile uyumlu olmalı ve etkin denetim ve yaptırımı desteklemelidir.

- Pay sahiplerinin hakları, adil muamele görmeleri ve temel ortaklık işlevleri kurumsal yönetim çerçevesi, azınlık ve yabancı pay sahipleri de dâhil olmak üzere tüm pay sahiplerinin haklarını korumalı, haklarını kullanmalarını kolaylaştırmalı ve pay sahiplerinin adil muamele görmelerini sağlamalıdır. Tüm pay sahipleri haklarının ihlal edilmesi halinde geçerli bir telafi imkânına sahip olmalıdır.

- Kurumsal yatırımcılar, pay senedi piyasaları ve diğer aracılar kurumsal yönetim çerçevesi yatırım zinciri boyunca uygun teşvikler sağlamalı ve pay senedi piyasalarının iyi bir kurumsal yönetime katkı sağlayacak şekilde işlemesine olanak vermelidir.

- Kurumsal yönetimde menfaat sahiplerinin rolü kurumsal yönetim çerçevesi, menfaat sahiplerinin kanun veya karşılıklı anlaşmalar ile tesis edilmiş haklarını tanımalı ve kurumlar ve menfaat sahipleri arasında servet ve istihdam yaratmada etkin işbirliğini ve finansal açıdan sağlam kurumlar sürdürülebilirliğini teşvik etmelidir.

- Kamuyu aydınlatma ve şeffaflık kurumsal yönetim çerçevesi kurumların finansal durumu, performansı, ortaklık yapısı ve yönetimi dâhil olmak üzere kurumlara ilişkin her türlü önemli konuda zamanında ve doğru açıklamaların yapılmasını sağlamalıdır.

- Yönetim kurulunun sorumlulukları kurumsal yönetim çerçevesi, kurumların stratejik rehberliğini, yönetim kurulu tarafından yönetimin etkin gözetimini ve yönetim kurulunun kuruma ve pay sahiplerine karşı sorumluluğunu sağlamalıdır.

İlkeler OECD tarafından 1999 yılında geliştirilmiş ve ilk defa 2004 yılında güncellenmiştir. İlkelerin gözden geçirilmesi tüm G20 ülkelerinin OECD üyesi ülkeler ile eşit düzeyde katılım için davet edildikleri OECD Kurumsal Yönetim Komitesi himayesinde gerçekleştirilmiştir. Başta Basel Komitesi, Finansal İstikrar Kurulu ve Dünya Bankası Grubu olmak üzere önemli uluslararası kuruluşların uzmanları da gözden geçirme çalışmasına etkin bir biçimde katılmışlardır. Kurumsal yönetişim; sorumluluk, hesap verebilirlik, adil olmak, şeffaflık, etkililik, katılımcılık ilkelerinden oluşmaktadır. Başka bir ifade ile kurumsal yönetişim küçük ve büyük hissedarlar, yönetim kurulu,

üst yönetim ve çalışanlar arasındaki ilişkilerin ilkelerini, yetki ve sorumluluk alanlarının dağılımını ve organizasyonunu belirleyen kurumsal yapıların kalitesini, güvenilirliği ve şeffaflığı olarak da ifade edilmektedir (Karakuş, 2010).

Şeffaflık: Kapalılığın zıttı olarak kamu kurumunun faaliyetleri ile eylem ve işlemlerinin halk tarafından takip edilebilir hale gelmesi anlamına gelmektedir (Aydın, 2012: 312). Bir başka tanımı ise, devletlerin ülke içerisinde ve dışında almış oldukları ekonomik, politik ve sosyal kararlara, özel sektörde faaliyet gösteren kuruluşların mali durumlarına, daha büyük ölçekte uluslararası kuruluşların yapmış oldukları faaliyetlere ilişkin istenilen sürede, istenilen anlaşılırlıkta, ilgili, nitelikli, güvenilir bilgilere toplumda var olan bireylerin salt bir şekilde ulaşabilmesidir (Kuzey, 2003: 1).

Hukukun Üstünlüğü: Yasallık, çok genel olarak, bir eylemin ya da durumun yasalara uygunluğu olarak ifade edilebilir. Yasallıkla, hem yurttaş davranışları, hem de kamu yönetimi ve onun karar verme usulü için temel davranış prensiplerinin hukuk devleti anlayışı doğrultusundaki biçimselliği anlatılmaktadır (Eren, 2003: 57). Hukuk üstünlüğünün en önemli amacı, devletin ve devlet görevlilerinin vatandaşlar gibi önceden belirlenmiş evrensel hukuk kurallarına uygun mevzuata göre zorunlu hareket etmeleridir. Bir ülkede insanlar kanunların belirttiği sınırların dışına çıktığında devlet onların ilgili kanunlara göre cezalandırılmasını yargı organı aracılığı ile gerçekleştirmektedir. Peki, kamu görevlileri kanunları ihlal ettiğinde ne olacak sorusu akla gelmektedir. Hukuk üstünlüğü ilkesi işte burada devreye girer ve kanunlara uymayan kamu görevlilerine hukuken hesap sorabilir ve gerektiğinde cezalandırabilir (Çevik, 2004: 226).

Eşitlik: Yönetişimin kilit noktası demokrasidir. Demokratikleşme süreçleri, vatandaşların kendilerini ilgilendiren konuları ve kaygılarını meşrulaştırmayı ve bunlara karşı hesap verebilir olmayı, aynı zamanda eşitliği geliştirmeyi amaçlamaktadır. Yönetişim ortak kararlar almayı gerektiren bir yaklaşım olmasından dolayı bu kararlarda tüm aktörlerin sorumluluk üstlenmesi gereklidir. Bu açıdan eşitlik, sorumluluklar karşısında bütün aktörlerin eşit bir biçimde sorumluluk yüklemesiyle gerçekleşmektedir (Karakuş, 2010: 33-34).

Etkililik: Etkili olabilmek, sonuçlara varabilmek ile eşdeğer bir anlam taşımaktadır. Kişilerin yaptığı iş eğer daha önce saptanmış, arzu edilen, hedeflenen bir sonuca veya sonuçlara varabiliyorsa bu konuda etkili olmaktan söz edilebilir. Arzuladığı ve hedeflediği sonuçlara varan her kurum veya insan etkili olmuştur denebilir (Ülgen ve Mirze, 2018: 24).

Hesap Verebilirlik: Yönetimin, halkla birlikte ve halk adına yürütüldüğü ve kendilerini temsil eden yöneticilere, eylemlerinin hesabını sergileme yükümlülüğü getiren modern yönetişim anlayışına göre ise hesap verme sorumluluğu, kendilerine yetki ve kaynak verilenlerin, bunları ne kadar iyi, verimli, etkin ve ekonomik bir biçimde kullandıklarına ilişkin performans bilgilerinin raporlaması sorumluluğu şeklinde de değerlendirilmektedir (Kesim, 2005: 269).

Katılım: Vatandaşların ve diğer toplumsal aktörlerin karar alma süreçlerine katılımını, alınan kararların uygulama ve denetim aşamalarına dâhil olmasını anlatan bir kavramdır (Devlet Planlama Teşkilatı, 2007: 14). Yönetişim bağlamında değerlendirdiğimizde katılımın, özellikle aktif katılımın arttırılmasındaki nihai hedef, devletin vatandaşlara daha yakın hale getirilerek yapılan eylemlerin meşruiyetini güçlendirmektir. Bu güçlendirme, vatandaşların, sivil toplum kuruluşlarının ve diğer aktörlerin katılımını gerektirmektedir **(**Çukurçayır ve Sipahi, 2004: 53).

3. KURUM DNA'SI (CORPORATE DNA)

3.1. Kurum DNA'sı Kavramı

Kurum DNA'sı (Corporate DNA): Canlı organizmalar açısından; deoksiribonükleik asit veya kısaca DNA, biyoloji disiplininin en temel kavramlarından biridir. DNA, tüm canlı varlıkların yaşamının oluşması, gelişmeleri, özellikleri, üremeleri ve yaşamlarının sona ermesi gibi

özelliklerini taşıyan bir biyomoleküldür aynı zamanda tüm yaşam boyunca ihtiyaç duyulan tüm bilgiler burada depolanmaktadır (Koçel, 2018: 461; Çandır, 2005: 48). DNA kavramının modern sonrası bir kavram olarak işletme yönetimi alanında kullanılmaya başlanmasının önemli bir nedeni de işletmelerin sosyal birer canlı olarak kabul edilmeleridir. Dolayısıyla işletmeler de doğar, büyür, gelişir, olgunlaşır, yaşlanır ve yaşamları son bulur. Bazı işletmelerin ömürleri kısa olmakla birlikte bazılarınınki de daha uzun olabilmektedir. Başka bir deyişle ömürlerini daha uzun sürdürebilmektedir (Koçel, 2018: 461). Kurum DNA'sı; kurumun kendisi ve çevresi ile ilgili bilgiye ulaşmasını sağlayan, iletişime geçiren unsur olarak görülmektedir. Aynı zamanda kurum DNA' sı ve kurum sinir sisteminin bir bütün olarak ele alınması ile örgütün kendi kendine organize olması sağlanabilir (Baskin, 1998: 70).

Çetin ve Döş (2014) ise örgüt DNA'sını tıpkı insanda olduğu gibi bir genetik veritabanı olarak görmekte ve örgüt DNA'sını örgüt kültürü, örgüt iklimi, örgüt kimliği ve örgüt imajının birleşimi hatta bunların üzerine inşa edileceği temelleri teşkil etmektedir. Öyle ki örgütün DNA'sı aslından yukarıda bahsi geçen bileşenler için bir kılavuz rolündedir. Kurum DNA'sını, bir örgütün kimliği hatta parmak izi olarak görmekte ve her bir örgüt üyesinin ait olduğu örgütün DNA'sını taşıdığına inanmaktadır (Çetin ve Döş, 2014).

3.1.1. Kurum DNA'sının Özellikleri

Bir kuruma has özelliklerin kodunu çözümleyebilmek için DNA metaforunun kullanımı uygun görülür. DNA molekülü, dört nükleotidin ikili kombinasyonlarıyla oluşmuş temel ikililerin oluşturduğu bağlarla birada bulunan, birbirine sarılı iki ipi andırmaktadır. Temel ikililer, eşsiz bir organizmanın yaratılması için gerekli tüm bilgileri içinde bulundurur. Yaşayan bir örgütün DNA'sı, sayısız kombinasyonla bir araya gelmiş, bir örgütün kendine has özelliklerini tanımlayan, dört temel yapı taşına sahip olarak tanımlanmaktadır. Bunlar: karar, yapı, güdüleyiciler ve bilgi' dir (Couto ve Nelson, 2004: 30; Çandır, 2005).

Karar: Karar hakkı hangi kararları kimin vereceği yetkisini tanımlar, böylece örgüt şeması üzerinde gerekli hususları belirleyerek görev ve sorumlulukları apaçık ifade eder. Karar hakları daha uzun bir yaşam ve daha az katman oluşturarak daha düşük maliyetli ve daha hızlı yönetim elde etmemizi sağlar. Net olarak ifade edilmeyen ve açıklığa kavuşturulmayan karar hakları zaman kaybının da ötesinde; eylemsizliğin hatta ortalamanın altında kalan performansın temel sebebidir.

Yapı: Prensipte kurumlar bir stratejiyi desteklemek için birimlerini müşteriler, ürünler ya da coğrafi koşullara göre düzenlemek gibi yapısal tercihler yapabilir. Ancak uygulamada bir kurumların stratejisi ve örgütsel yapısı genellikle kopuktur. Burada ki tezatlık bir birimin stratejik planı üzerinde ki örgütsel baskıdır. Stratejilerin uygulanmasında ki en yaygın yapısal sorun çok fazla yönetim katmanın varlığı ve bu katmanlarda görevli çok fazla insanın çok az doğrudan bildirime sahip olmasıdır.

Güdüleyiciler: Kurum çalışanlarını motive eden faktörlerdir. İş görenler genellikle kurum stratejilerine aykırı olarak hareket etmezler. Aksine, gördüklerine, anladıklarına ve nasıl takdir edildiklerine oldukça akılcı tepkiler gösterirler. Vizyon ve misyon söylenceleri eğer bilgi akışı iş görenlerin ne yapmaları gerektiğini anlamalarını güçleştiriyorsa kuru gürültüdür.

Bilgi Akışı: İnsan bedenindeki alt birimlere görev tanımları ve bilgiyi taşıyan böylece insanoğlunu yaşayan, hareket eden bir varlık haline getiren sinir sistemi gibi örgütleri sistem haline dönüştürür. Her ne kadar insan ve kurum DNA'sı birer metafor olarak kıyaslandığında ortaya örgüt kültürü ve yapısı çıksa da, DNA örgüt yöneticilerine örgütlerini tanımlayıp, sorunlarını tespit edip gerekli tedbirleri almaları için bir fırsat sunar.

3.1.2. Kurum DNA'sı Türleri

Booz Allen Hamilton Co. (2003) tarafından ortaya konulan yedi kurum DNA'sı tipi şöyledir; Örgütler DNA profillerine göre dördü sağlıksız, üçü sağlıklı olmak üzere yedi tip olarak sınıflandırılmaktadır. Esnek, askeri ve tam zamanlı örgüt yapıları sağlıklı örgütler olarak görülürken, pasif saldırgan örgüt, yönetim ağırlıklı örgüt, fazla büyümüş örgüt ve gelişigüzel örgütler sağlıksız örgütler olarak görülmektedirler (Neilson, Pasternack ve Mendes, 2004).

Esnek Örgüt DNA'sı: Örgütün bir bütünlük içinde gerek yönetsel gerekse sistem ve performans bağlamında en sağlıklı örgüt DNA'sı profilidir. Bu örgüt tipinde örgüt DNA'sının dört bileşeni dengeli şekilde yer alır ve oldukça esnek yapısı sayesinde karşılaştığı engelleri rahatlıkla aşabilir.

Askeri Örgüt DNA'sı: İsminden de anlaşılacağı üzere örgütün iç ve dış dinamikler ekseninde tüm işleyişi askeri bir disiplin içinde yürütülmektedir. Bu örgüt tipinde dört temel bileşen belirli bir hiyerarşi içinde, olması gerektiği gibi işlemektedir.

Tam Zamanlı Örgüt DNA'sı: Sağlıklı bir DNA profilidir ancak bu örgüt tipinde başarı bazen tesadüfen gerçekleşmekte ve olumlu sonuçlar alınmaktadır. Kimi zaman hayati öneme sahip fırsatlar son anda fark edilmekte ve gerekli önlemler olabildiğince etkili şekilde alınmaktadır.

Esinlemeler Başlangıçlar Örgüt DNA'sı: İlk bakışta oldukça sağlıklı gibi görünen ancak bir örgüt bilinciyle hareket edilemeyen DNA profilidir. Örgüt hem bir bütün olarak hem de kendini meydana getiren iş gören ve yöneticiler olarak karar alma mekanizmasını oldukça sık kullanmakta ancak uygulama sürecinde sorunlar yaşanmaktadır.

Fazla Büyümüş Örgüt DNA'sı: Adından da anlaşılacağı gibi etkili şekilde kontrol edilemeyecek kadar büyümüş örgüt tipidir. Genelde bayilik ya da "franchising" sistemi ile bağdaşmaktadır. Örgütün fazla geniş yapısı dört temel bileşeni olması gerektiği gibi etkileştirememektedir.

Yönetim Ağırlıklı Örgüt DNA'sı: Örgütsel anlamda gereğinden fazla yönetilen ve bu sebeple sağlıklı bir işleyişe sahip olmayan örgüt tipidir. Örgütün iç ve dış ilişkileri yönetim süreci altında zarar görmektedir.

Pasif Saldırgan Örgüt DNA'sı: Her an her şeyin değişebileceği, norm ve örgütsel değerlere sahip çıkılamayan en sağlıksız örgüt DNA'sı profilidir. Bu örgüt tipinde yöneticiler ve iş görenler örgütleriyle tam bir özdeşleşme sağlayamamakta bu sebeple içi kaynayan bir yapı oluşmaktadır (Bancar, 2016).

3.2.Stratejik Yönetişim ve Kurum DNA' sı İlişkisi

Küreselleşme olgusu uluslararası ilişkilerin artması uluslararası sermaye piyasalarının kurumsal tasarrufları ve fonları yönlendirmesini gerekli kılmaktadır. Uluslararası sermaye akışının artması ise kurum hissedarlarının işletme yönetimindeki etkisinin azalmasına sebep olurken kurum yönetim kurullarının ve özellikle murahhas yöneticilerin (CEO- Chief Executive Officer) verdikleri kararların öneminin artması söz konusu olmaktadır (Koçel, 2018: 464). Ülgen ve Mirze (2018: 462-463)'ye göre, "Kurumsal yönetim, işletmenin stratejik yönetimi ile görevli ve sorumlu üst yönetimin (söz sahipleri), bu görevlerini ve sorumluluklarını yerine getirirken, işletme üzerinde kendilerini belirli nedenlerle "hak sahibi" gören pay sahipleri, çalışanları, tedarikçi, müşteri ve diğer toplumsal kurumlarla olan ilişkilerini kapsamaktadır". Bu bağlamda kurumun örgütlenme yapısının yani DNA'sının kurumsal yönetişim yapısını da ortaya koyduğu söylenebilir. Diğer bir ifade ile canlı organizmaların kendilerine has özellikleri bulunmaktadır ve aynı zamanda canlı sistemler içinde yaşadıkları çevreye uyum sağlayarak başarılı bir ömür sürdürebilmek için bir yapı oluşturmaya çalışmaktadırlar. Başarılı kurumlara bakıldığında açık kimliklere sahip oldukları

ortadadır. Aynı zamanda açık ve net bir kimlik, piyasa koşullarında rekabet avantajına sahip olmak için gerekli koşullardan biridir ve örgütün özünü ifade etmektedir (Baskin, 1998: 64).

Kurumsal yönetim; yapılandırma, performans ve uygunluk işlevlerini yerine getirirken üst yönetim faaliyet ve uygulamaları üzerinde egemenlik oluşturmayı amaç edinmektedir. Yapılandırma işlevini yerine getirirken; kurumun misyonunu şekillendirmekte, görev ve sorumlulukları belirlemekte, ilke, amaç ve öncelikleri belirlemekte, uygun yönetim kadrolarını aynı zamanda çalışma gruplarını planlamaktadır. Egemenlik kurmada ikinci evre olan performans işlevinde; önceki aşamada belirlenmiş olan misyon ve vizyona uygun olarak kurumun günlük ve stratejik yönetiminin yürütülmektedir. Uygunluk evresinde ise; yönetimin vizyon, misyon ve stratejilere uygunluğu açısından faaliyetlerin kontrol ve değerlendirilmesi söz konusu olmaktadır (Ülgen ve Mirze, 2018: 464-465). Dolayısıyla kurum DNA'sının Kadıbeşegil (1999) da bir örgütün misyon, vizyon, strateji, kurumsal değerler, hizmetler, insan kaynakları, topluma duyarlılık gibi alt boyutlardan oluşan ve örgütteki her bir kişiye aktarılan kültürel değerleri kapsadığı düşünüldüğünde kurumsal yönetim ile ilişkilendirilebileceği ortaya çıkmaktadır.

- ✓ Performansa bağlı yönetim
- ✓ Meşruluk
- ✓ Hesap verebilirlik
- ✓ Adil ve etik davranış
- ✓ Sosyal sorumluluk
- ✓ Kanunlara ve iş ahlakına uyum
- ✓ Sürdürülebilir Kalkınma

4.SONUÇ

İşletmelerin hem ulusal hem de uluslararası ilişkilerde başarılı olabilmesi; işletmesin gerçek durum ve planlarının ortaya konmasını gerekli kılmakta aynı zamanda ilgili paydaş çevresi ile iletişimi sağlayarak etkileşime girme gerekliliği yönetişim konusunu ön plana çıkarmaktadır (Koçel, 2018: 464). Bir kurumda yönetişim anlayışının gelişmesi, politikalarda ve uygulamalarda benimsenmesi, o kurumun âdil ve katılımcı olarak yönetilmesine, hesap verebilir olmasına ve şeffaf olarak kamuyu bilgilendirmesine olanak sağlar. Böylelikle, kurumun paydaşlarıyla ilişkilerinin içerideki politikalarla tutarlı olması sağlanır. Bir şirketin, kurum içinde ve paydaşlarıyla güvene dayalı ilişkiler kurmasında en önemli dayanaklardan birisi kurumsal yönetişim anlayışının benimsenmesidir (Şen, 2017: 59).

Gelişmekte olan ülkelerde fakirliği azaltmak ve sürdürülebilir kalkınmayı desteklemek için yapılan yardımların başarıya ulaşamamasının altında yatan en önemli sebep, bu ülkelerdeki yaygın yolsuzluklar ve yardım projelerini yönetebilecek kapasiteden yoksunluk olarak gösterilmektedir (Sumarto ve diğ., 2004: 3). Bu nedenle günümüzde gelişmekte olan devletlerin kalkınma projelerinin uygulanmasında ve kredilendirilmesinde Dünya Bankası, Avrupa Birliği, IMF gibi birçok uluslararası kuruluş ve batılı gelişmiş devlet tarafından yönetişim, bir ön şart aynı zamanda bir kurtuluş reçetesi olarak görülmüştür (Bariletti ve Zoli, 2006: 317).

Kurum DNA'sı organik bir canlının genetik kimliğine benzer bir şekilde örgütte bulunan insanların kendi kendilerine organizeli bir şekilde çalışmalarına imkan veren yapı ve kuralları içeren bir veri tabanıdır. Kurumlarda üst yönetimin ise canlı organizmalardaki merkezi sinir sistemine benzediği söylenebilir. Merkezi sinir sistemi organizmadaki mesajları alarak yorumlamaktadır. Daha sonra ise yapılacak faaliyetleri koordine ederek organizmanın güvenliğini sağlar ve bu doğrultuda tüm organizma ile ilgili kararlar almaktadır (Baskin, 1998: 91).

Sonuç olarak; uluslararası rekabet ortamında rakiplere üstünlük yaratarak rekabet avantajı yaratmak isteyen işletmelerin veya kurumların örgütsel kişiliği, yapısı, değerleri, ilkeleri ve faaliyetlerinin birbirini tamamlaması gerekmektedir. Bu açıdan bakıldığında kurumsal DNA'nın, üst yönetime başka bir bakış açısı kazandırması, kurumsal kimliği ve bütünlüğü tamamlamayı sağlaması beklenmektedir.

KAYNAKÇA

AB Komisyonu (2001). European Governance: A White Paper, Commission of the European Communities, Brussels.

Aşgın, S., 2006. Ülkemizde Stratejik Planlama Kavramının Gelişmesi. *Türk İdare Dergisi,* Haziran, (451), ss.7-20.

Aydın, A. H, (2012). *Kamu Yönetimine Giriş*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Ball, J., (1997). DNA leadership through goal-driven management. Reston VA, USA: The Goals Institue, Inc.

Bancar, A., (2016). *Örgüt DNA'sı*. Ankara: Nobel Yayıncılık.

Bariletti, A. ve Zoli, M. (2006). On Concepts of Governance: A Survey and Interpretation‖, Economia, Societa', e Istituzioni, Sayı: 2, ss. 313-344.

Baskin, K., (1998). *Corporate DNA-Learning From Life.* Boston: Butterworth- Heinemann.

Bevir, M. (2009). *Key Concepts in Governance*. London: SAGE Publications.

Booz A. H., (2005). *Organizatinal DNA - About Organizational DNA*, Chicago.

Çandır, E., (2005). Örgütsel DNA ve bir uygulama. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa*.

Çevik, H. H., (2004). Türkiye de Kamu Yönetimi Başarısızlığına Teorik Bir Yaklaşım. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, *59*(03).

Çukurçayır M. A. ve Sipahi E. B. (2004). Yönetişim Yaklaşımı ve Kamu Yönetiminde Kalite, *Sayıştay Dergisi*, Sayı: 50-51, Temmuz- Aralık, ss.35- 66.

Çukurçayır, M.A. (2003). Çok Boyutlu Bir Kavram Olarak Yönetişim, (Editörler: Muhittin Acar ve Hüseyin Özgür), Çağdaş Kamu Yönetimi I, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, ss. 259-275.

DPT, (2007). *Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013 Gıda Sanayii Özel İhtisas Komisyonu Raporu*.

Döş, İ., & Çetin, R. B., (2014). Örgüt DNA'sı ölçeğinin geliştirilmesi ve MEB üzerine bir tarama çalışması. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, *7*(31), 560-575.

Dünya Bankası (1994). Governance: The World Bank's Experience, World Bank, Washington DC.

Eren, V., (2003). Kamu Yönetiminde Yeni Meşruluk Temeli Olarak Müşteri Odaklı Yönetim Yaklaşımı, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, sayı 58-1, s. 55-70.

Güler, B. A., (2003). Yönetişim: Tüm İktidar Sermayeye, *Praksis*, Sayı: 9, Kış-Bahar, ss. 93-116.

Kadıbeşegil, S. (1999). *Kuruluşların DNA'sı*. http://www.orsa.com.tr/cgi-bin/asp/content.asp?type=normal&lang=TR&id=110. Erişim Tarihi: 04.05.2019.

Karakuş, G., (2010). 5018 Sayılı Kanun ile Yönetişim İlke ve Esasları Çerçevesinde Kamu Hizmetlerinin Sunumu. T.C. Maliye Bakanlığı, Strateji Geliştirme Başkanlığı, Mesleki Yeterlilik Tezi, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara.

Kesim, E., (2005). Bir Etik Davranış İlkesi Olarak Hesap Verebilirlik (Hesap verme sorumluluğu). *Siyasette ve Yönetimde Etik Sempozyumu*, 269-281.

Koçel, T., (2018). *İşletme Yöneticiliği* (17. Baskı). İstanbul: Beta.

Kuzey, P., (2003). *Şeffaflık ve İyi Yönetişim.* TC. Maliye Bakanlığı AB ve Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığınca Hazırlanan İyi Yönetişimin Temel Unsurları Kitabı, Ankara: Ayrıntı Basımevi.

Mishra, S. S., (2010). Achieving Good Governance Through EGovernace: An Empirical Study of Orissa. *The IUP Journal of Governance and Public Policy*, sayı 3, s. 45-60.

Neilson, G., Pasternack, B., & Mendes, D., (2004). The 7 Types of Organizational DNA. *Organizations and People*. Retrieved from: January 3.

Sumarto, S., Suryahadi, A. ve Arifianto, A., (2004). Governance and Poverty Reduction: Evidence from Newly Decentralized Indonesia, Working Paper, The SMERU Research Institute.

Şen, E., (2013). Kurumsallaşma ile Firma Performansı İlişkisinde Kurumsal Yönetişimin Rolü. *Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gebze Yüksek Teknoloji Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı, İstanbul*.

UNESCAP, (2010). What is Good Governance, http://www.unescap.org. Erişim Tarihi: 13.11.2018.

Ülgen H. ve Mirze, K.S., (2013). İşletmelerde Stratejik Yönetim. Beta: İstanbul.

OECD, (2015). G20/OECD. https://www.oecd.org/daf/ca/Corporate-Governance-Principles-TUR.pdf, Erişim Tarihi: 05.11.2018.

Öztürk, M. B., & Demirgüneş, K., (2008). Kurumsal Yönetim Bakış Açısıyla Enteklektüel Sermaye. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (19), 395-411.

Yılmaz, A., (2010). Kalkınma Ajansları ve Yerel Yönetişim. *Türk İdare Dergisi*, sayı 466, s. 175-195.

YÖNETİCİLERİN YÖNETİLENLERİN SORUNLARINI ANLAMA VE ÇÖZME TEKNİKLERİ

Azer HÜSEYN[1]

ÖZ

Yöneticilik kolay bir meslek değil. Yöneticilik ilimli olmak gerektirir, kabiliyyet ister, dirayet ister, ciddiyet ister, sabr ve temkin ister. Yöneticilerle yönetilenler birbirini kardeş gibi bilmelidirler çünki aynı toprağın ve aynı ülkenin insanlarıdırlar. Bir memurun yaşama hakkı olduğu kadar, bir çiftçinin de yaşama hakkı vardır. Günümüzde yöneticilerde rastlanan yolsuzluk, çalışanlara haksızlık, usulsüzlük, adam kayırmak gibi kötü hasletlerin bulunması yöneticilere karşı güvensizlik yaratmaktadır. Yöneticiler kendi düşüncesine yakın olan ve ya kendi partisinden olan insanlara daha yakın davranmakta, onların problemlerini daha hızlı hall etmektedirler. Diğer insanların problemlerini ertelemekte ve onlara haksızlık yapmaktadır.Yöneticilerin bu güvensiz davranışları ahalide, çalışanlarda ve seçmenlerde ön yargı oluşturmaktadır. Yönetimin verdiği imtiyazlar yöneticilerin, çalışanların dertlerini ve problemlerini anlamasına engel oluyor. Yöneticiye ayrılan özel arabanın verdiği rahatlık, yöneticinin toplu taşıt araçlarını kullanan insanların hiss ve duygularını, çektikleri sıkıntıları anlamasına engel oluyor. Evi olan yönetici kirada oturan insanların kira ile ilgili yaşadığı sorunları anlayamaz. Yemeyini işçilerden ayrı yiyen yöneticinin yemeyin kalitesinden haberi olmaz. Diğer yöneticilerle ve arkadaşlarıyla sürekli yemeklerde, partilerde vakit geçiren yönetici ahalinin ne yeyib içtiyinden haberdar olmaya bilir. İş yerinde çalışanların çalışma şartlarını görmeyen yönetici onların hangi zor şartlarda çalıştıklarını bilmez. Çalışanların fikirlerine ehemiyyet vermeyen yönetici zamanla kendi kararlarının daha önemli olduğuna inanır. Bütün bu sorunların iki sebebi var. Birincisi adları geçen kötü hasletlerin yöneticinin fıtratında mövcut olmasıdır. İkincisi ise yöneticinin ona sunulan imtiyazlardan dolayı zamanla yozlaşması, rahata alışması, çalışanların sorunlarını görmedikce sorunların yokluğuna kendisini inandırmasıdır.

Anahtar kelimeler: yönetici, yönetilen, hukuk, çalışan, sorun

ABSTRACT

Presenting bad habits such as bribery, unfair practices, irresponsibility, and fraud creates mistrust against managers. It is widely accepted that the managers are more likely to be closer to their like-minded workers or to their own party members, and trying to solve their problems more quickly, however, others can be mistreated by their problems. Managers' such uncontested behavior creates a negative impression on the people, workers and voters. Administrators will be easier to solve their problems if they are closely identified their employees. Especially if the diagnosis is accurate, "treatment" will be easier. Managers must treat ful of love to them and managers endearing personality must attract members of staff to them. He has to act in a sincere way for each employee. Let them think that "Our manager associate us with love and care". Human being can never find flawless workers. We have to accept them with their shortages and try to work together. Living in a luxury is a right for everyone. Only administrators get benefits as a result of taxes levied by the people whom they manage. Managers are paid a salary because they serve their employees. Everyone has labour which is paid for their salary. That's why it's not right for them to live a more luxurious life. If you want to live a luxurious life, you must leave your management position, work with your own effort, and get the rights for living a luxurious life.

Keywords: manager, managed issues, law, worker, problem

[1] Doçent. Dr.

Yöneticilik kolay bir meslek değil. Yöneticilik ilimli olmak gerektirir, kabiliyyet ister, dirayet ister, ciddiyet ister, sabr ve temkin ister. Yöneticilerle yönetilenler birbirini kardeş gibi bilmelidirler çünki aynı toprağın ve aynı ülkenin insanlarıdırlar. Bir memurun yaşama hakkı olduğu kadar, bir çiftçinin de yaşama hakkı vardır.

Günümüzde yöneticilerde rastlanan yolsuzluk, çalışanlara haksızlık, usulsüzlük, adam kayırmak gibi kötü hasletlerin bulunması yöneticilere karşı güvensizlik yaratmaktadır. Yöneticiler kendi düşüncesine yakın olan ve ya kendi partisinden olan insanlara daha yakın davranmakta, onların problemlerini daha hızlı hall etmektedirler. Diğer insanların problemlerini ertelemekte ve onlara haksızlık yapmaktadır.Yöneticilerin bu güvensiz davranışları ahalide, çalışanlarda ve seçmenlerde ön yargı oluşturmaktadır.

Yönetimin verdiği imtiyazlar yöneticilerin, çalışanların dertlerini ve problemlerini anlamasına engel oluyor. Yöneticiye ayrılan özel arabanın verdiği rahatlık, yöneticinin toplu taşıt araçlarını kullanan insanların hiss ve duygularını, çektikleri sıkıntıları anlamasına engel oluyor. Evi olan yönetici kirada oturan insanların kira ile ilgili yaşadığı sorunları anlayamaz. Yemeyini işçilerden ayrı yiyen yöneticinin yemeyin kalitesinden haberi olmaz. Diğer yöneticilerle ve arkadaşlarıyla sürekli yemeklerde, partilerde vakit geçiren yönetici ahalinin ne yeyib içtiyinden haberdar olmaya bilir.

İş yerinde çalışanların çalışma şartlarını görmeyen yönetici onların hangi zor şartlarda çalıştıklarını bilmez. Çalışanların fikirlerine ehemiyyet vermeyen yönetici zamanla kendi kararlarının daha önemli olduğuna inanır.

Bütün bu sorunların iki sebebi var. Birincisi adları geçen kötü hasletlerin yöneticinin fıtratında mövcut olmasıdır. İkincisi ise yöneticinin ona sunulan imtiyazlardan dolayı zamanla yozlaşması, rahata alışması, çalışanların sorunlarını görmedikce sorunların yokluğuna kendisini inandırmasıdır.

Yöneticiler bu sorunları anlamak ve çözmek için bazı tekniklerden yararlanmalıdırlar:

Hukukun üstünlüyü anlatan etkili eserler okumalı ve adil olmaldır.

Hukuk ilmini öğrenen yönetici insanların hakkını yemez ve yedirmez. İnsanların hukuklarının yerini bulması için yollar arar, metodlar geliştirir. Hz. Muhammed peygamber şöyle der: “Bir gün adalet ile hükmetmek, altmış senelik ibadetten efdaldir”. Emanete riayet, kalb huzuru meydana getirir. Adaletli olmak, kalbleri toparlar ve sevgi doldurur. Zulüm, parçalanmaya, bölünmeye götürür.

Bir yönetici bilge bir zata sorar:

- yöneticiyi kuvvetli ve üstün yapan şey nedir?

- yönetilenlerin itaati yöneticiyi güclü yapar.

- itaatin esası nedir?

- yöneticinin emrini gözetip çalışan yardımcılarına iyilik ve sevgi göstermesi ve halkına adaletle muamele etmesidir. Emanet itaatin kalesidir. İtaat etmek de milletin süsü ve ziynetidir.

Yöneticiye itaat dört şekilde olur. Ona düşkün olmak, onu sevmek, ondan korkmak, ona baş eğmek. Bu dört şekilden iyisi, yöneticiyi sevmektir.

İdeolojik olarak kendisini sürekli kontrol altında tutmalıdır.

“Halkımın yaşam seviyyesini, ilmi ve ahlaki gelişmelerini, demokratik düşüncelerini geliştirmek benim vazifemdir” anlayışını hazm etmeli ve bu ideolojilerin gerçekleşmesi için neler

yapa bilirim diye yollar aramalıdır. Yönetilenlere iyi örnek olamlıdır. Çünki yönetilenler genellikle yöneticilerini örnek alırlar. Yönetici randevusuna geç gelir, verdiği sözde durmazsa, aynı tutum yönetilende de görülebilir. Yönetimin ilk zamanlarındakı ideolojisini her kademede korumalıdır. Böyle olursa yönetilenler prensipli yönetici olduğuna inanırlar ve onun prensiplerine uymağa başlarlar. Çünki prensipi olan insanı kimse yolundan döndüremez, aksine ona saygı duyarlar.

Yönetilenleri tanımalı ve iyi yönetmelidir.

Yönetilenleri yakından tanırsa onların problemlerini çözmek kolaylaşır. Yani teşhis isabetli olursa, tedavi zor olmaz. Hepsine kendini sevdirmeye ve hepsini sevmeye çalışmalıdır. Her elemana karşı samimi bir ilgi göstermelidir. Öyle davranmalıdır ki, yönetilenler "amirin bizi çok seviyor" diye düşünsünler. Kusursuz eleman bulunmaz. Marifet, onları kusurları ile kabul edip çalıştırabilmektir. Âmir, elemanını tenkit ederse, o da savunmak mecburiyetinde kalır. Tenkit edildiği için de incinir, çalışma azmi kırılır, istenilen verim alınamaz. İnsan çalıştırmanın temel şartı, heves kırmamaktır. Her âmirin âmiri vardır. Acaba bir âmir, kendi âmirine karşı iyi eleman mıdır? Elemanlarından beklediği saygıyı, işi, kendisi âmirine karşı yapabiliyor mu? Eğer kendisi âmirine karşı kusur ediyorsa, elemanlarının kusurlarını da düzeltmesi lazımdır.

Tecrübeli yöneticilerin hayatını okumalı.

Yaşayan demokratik yöneticilerin ve iyi yönetilen kurumların tecrübelerini öğrenerek kendi yönetimine tatbik etmelidir. Şöyle ki:

Bir hükümdar anlatır: "Geçici zevk ve eğlencelerimiz bizi mühim işlerimizle uğraşmaktan alıkoydu. Askerlerimize gerekli önemi vermez olduk, maaşlarını azalttık. Yardımcılarımız azaldı. Ülkede yaşayan insanlara zulmettik. Zulmümüzden kurtulmak için beddua ettiler, rahatlık getirecek bir idare için yalvardılar. Bütün bunlardan daha önemli olarak layık ve ehil olmayan insanları büyük hizmetler için görevlendirdik; önemli işlerin başına getirdik. İşte bunun için koskoca devletimiz yıkıldı, mülkümüz çöktü."

Bu haller başına gelmesini istemeyen yönetici, tecrübeli yöneticilerin hayatını okumalıdır.

Akıl hoca, nefs onun eşi, vücut da onların oturdukları ev gibidir. Akıl nefse galip geldikçe nefs vücudun menfaatlerine uygun işler yapar. Eğer nefs akla galip gelirse, çirkin şeyler yapar.

Çalışanları kaliteli ve kalifiyeli insanlardan seçmelidir.

Etrafındakı insanları – çalışanları, dostlarını dürüst, hakperest, ilimli ve alanlarında iyi olan insanlardan seçerse ona doğru yolu gösterirler. Yönetici sorumluluk duygusuna sahip olan temiz kişileri kendine yakın tutmalıdır. Bunların görüşlerinden faydalanmalıdır. Eğer böyle yaparsa bu davranışlar yöneticinin ruhunu süsler ve başarılı olur. Yönetici yalan yere yapılan övgüleri kabul etmemelidir, pohpohçuları geri çevirmelidir. Çünkü yalan yere yapılan övgü ve ikiyüzlülük kokan pohpohların sonucu vahim, meyveleri acı olur. Şunu da unutmamak gerekir ki, övgülerin içinde hile ve çıkar yatar.

Vazifesinden dolayı qururlanmamalı.

Yaptığı güzel işleri "ben yaptım" ve ya "biz yaptık" diyerek kendine pay çıkarmamalıdır aksine bu işleri yapmak benim vazifemdir, "yapmalıydım zaten" diyerek kendinden sıyrılması lazım. Kendini beğenmek, qurur, kibir hasletlerden kendini kurtarmalıdır.

Lüks hayat yaşamamak.

Lüks hayat yaşamak her kesin hakkıdır. Yalnız yönetici yönetdiği insanların ödediği vergiler sayesinde ücret almakta ve geçimini sağlamaktadır. Yönetilenlerin işlerini gördüğü için ona ücret veriliyor. Aldığı maaşda her yönetilenin hakkı var. O yüzden de onların yaşantısından farklı hayat yaşaması doğru değil. Amma bir iş adamına ve ya emeği ile çalışan normal vatandaşa bunu söylemek olmaz. Çünki onlar kendi paralarıyla lüks yaşamak istiyorlarsa bu onların hakkıdır. Yalnız yöneticilerin buna hakkı yoktur. Eğer lüks yaşamak istiyorlarsa yöneticiliği bırakırlar, kendi zahmetiyle çalışır ve istedikleri gibi yaşarlar.

Yenilikçi ve yaratıcı işler yapmalı.

Yaratıcılık insan varlığının temel bir unsurudur. Her insan, yaratıcıdır ve yaratıcı potansiyele sahiptir. Yaratıcılık kavramı, "Yaratıcı Sınıfın Yükselişi" adlı kitabın yazarı Richard Florida tarafından 2002 yılında popüler hale gelmiştir. Yaratıcılık fikri mülkiyet üretmek için "beyin çalışmasını" kullanan, ölçülemez, kişisel ve subjektif bir süreçtir. (Bölgesel Kalkınmada Yeni Trendler. Zekeriya Mızrak – Birol Mercan. Nisan 2016. Konya)

Yaratıcılık, insanın fıtratındakı farklılıkların, bakış açısının tezahürüdür. Yaratıcılık bazen, sıcak ortamdır, bazen disiplindir, bazen temizliktir, bazen nezakettir, bazen yeni teknolojilerdir, bazen şehire yeni otobüslerin getirilmesidir, bazen şehirde düzenlenen konferanslar, sempoziumlar ve ya olimpiadlardır.

Yönetilenlere güven ve anlayış telkin etmelidir.

Yönetici her kese (dil, ırk, millet, inanc, kademe, sınıf, giyim ve.s farkı gözetmeden) güvendiğini bildirmeli ve amelleriyle bunu göstermelidir. Her yönetilen, yöneticiden anlayış bekler. İşi zor, maaşı az da olsa, yöneticim anlayışlı diyebiliyorsa, o eleman çalışır. Elemanların çoğu iltifattan hoşlanır. Aşırı gitmemek şartı ile fırsat düştükçe takdir edici söz söylemeli. "Vazifesini yapmış, teşekküre ne gerek var" dememeli. Onu kazanmanın yolu, takdir edilen eleman olduğunu hissettirmektir. Elemana güvenildiği ve vazifesini yapacağından emin olunduğu söylenir veya hissettirilirse, o eleman da işine karşı heyecan uyanır. Zaten idarecilik, elemanların emek ve gayretlerine yön verme işidir. Elemanlara karşı, samimi ve dürüst davranmalı, şahsiyetlerine değer vermeli, kabiliyet, bilgi ve tecrübesinden tam olarak istifade etmeye çalışmalıdır. Bunu başardığı takdirde yönetici ile yönetinlen aynı fikre sahib ola bilir. Yönetici ile yönetilenler yan yana durdukça akıl almaz başarılar elde ede bilirler.

Eleştiriye açık olmak.

Eleştiri bazı insanları korkutur. Yöneticiler eleştiren insanı, "karşı çıkan insan", "bu adam benden güçlüdür, benim yerime geçe bilir", "benden iyimi bileceksin" yaklaşımları ile kabul ediyorlar. Halbuki, eleştiren insanları sabrla dinleyib onlara açıklama vermek ve en önemlisi anlatmak istediğini istikrarlı bir şekilde yaşamak, hayata hayat kılmak gerekir. Eleştiren insan anlamadığından ve ya bilincli olarak eleştirir. Anlamayan insanlara sabrla yapılan işleri ve sebeblerini anlatmak lazım. Bilincli olarak eleştirenler karşısında her zaman dürüst olmak lazım ki, ellerinde aleyte bir delil olmasın.

Yönetimin milleti olmaz, yönetimin değerleri olmalıdır.

Bilmin milleti olmadığı gibi yönetimin de milleti olmamlıdır. Sevmediğimiz bir milletin bilim adamının düşüncelerini kabul ediyoruz. Yönetimde de böyle olmalı. Kimliğinden, milletinden, partisinden asılı olmayarak yönetimdeki değerler çalışmalı.

VERİ MADENCİLİĞİNDE SINIFLANDIRMA: İKİNCİ EL OTOMOBİL FİYATLARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Kadir KIRDA*

ÖZ

Veri madenciliği kısaca büyük veri tabanlarından bilgi çıkarımı olarak tanımlanabilir. Veri madenciliği, işletme, sağlık, mühendislik ve finans dâhil birçok alanda başarıyla uygulanmakta ve bünyesinde çok sayıda yöntemi barındırmaktadır. Veri madenciliğinin sınıflandırma analizi sınıf değerleri bilinen bir veri setinden yararlanılarak model oluşturulması ve sınıf değeri bilinmeyen örneklerin sınıf değerinin bu model ile tahmin edilmesi düşüncesine dayanır.

Çalışmada, ikinci el otomobil fiyatlarının belirlenmesinde veri madenciliği sınıflandırma yöntemlerinin kullanımı incelenmiştir. Veri kaynağı olarak 2018 yılının Haziran-Temmuz arasında internette yayınlanmış ikinci el otomobil ilanları kullanılmıştır. Veri setinde fiyat, marka, yaş, kilometre, motor hacmi, motor gücü, çekiş, renk, azami sürat, yakıt tüketimi, boyutlar, ağırlık, hava yastıkları, taşıma kapasitesi gibi 100'ün üzerinde özellik bulunmaktadır. Uygulamada ikinci el otomobillerin fiyatları sınıf değişkeni olarak seçilmiştir. Fiyat, sayısal değişken olduğu için ayrıklaştırma metodu kullanılarak kategorik değişkene dönüştürülüp sınıf değişkeni olarak kullanılmıştır. Veri madenciliğinin sınıflandırma algoritmaları kullanılarak yapılan analizde sonuçlar karşılaştırmalı olarak sunulmuştur. Çalışmada ikinci el otomobil fiyatlarının belirlenmesinde veri madenciliğinin kullanılabilirliği değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Veri Madenciliği, Sınıflandırma, İkinci El Otomobiller

CLASSIFICATION IN DATA MINING: A RESEARCH ON SECOND-HAND AUTOMOBİLE PRICES

ABSTRACT

Data mining can be defined briefly as extracting information from large databases. Data mining is successfully applied in many areas including, business, health, engineering and finance and has many methods. The classification analysis of data mining is based on the idea of creating a model by using dataset which has class values, and then estimating the class values of unknown samples with the model.

In the study, the use of data mining classification methods in determination of second-hand automobile prices was examined. As data source, second-hand automobile advertisements, published on the internet between June-July in 2018, was used. The dataset has over 100 properties, such as price, brand, age, mileage, engine volume, engine power, traction, color, maximum speed, fuel consumption, dimensions, weight, airbags, and carrying capacity. For classification, the prices of used automobiles were selected as class variables. Since the price was a numerical variable, it was converted to categorical variable by using the discretization method and used as the class variable. In the analysis using classification algorithms of data mining, the results were presented comparatively. In the study, the usability of data mining in determining second-hand automobile prices was evaluated.

***Keywords*:** Data Mining, Classification, Second-Hand Automobiles

1.GİRİŞ

Otomobiller istek, ihtiyaç ya da saygınlık gibi sebeplerle yoğun talep görmektedirler. İkinci el otomobiller de en az yeni otomobiller kadar önem arz etmektedir. Çünkü ikinci el otomobiller, yeni otomobillere göre fiyat açısından daha avantajlıdır ve daha büyük pazara sahiptirler. İkinci el otomobillerin satışında alıcı ve satıcının buluşması farklı şekillerde gerçekleşebilmektedir. Bunun için tanıdıklar, ikinci el otomobil pazarları, bayilerin ikinci el otomobil satışı, gazete ve internet ilanları gibi çeşitli seçenekler bulunur. Bilgisayar ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler

* Dr. Öğr. Üyesi, Artvin Çoruh Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, kadirkirda@artvin.edu.tr

neticesinde ikinci el otomobil satışlarında internette yayınlanan ilanların etkisi su götürmez bir gerçektir.

Veri madenciliğinin sınıflandırma analizi eldeki veri setinin eğitim kümesinden yararlanılarak bir model oluşturulması ve yeni örneklerin sınıf değerlerinin oluşturulan model kullanılarak tahmin edilmesi düşüncesine dayanır. Bu çalışmada internette yayınlanmış, Türkiye'deki ikinci el otomobil ilanlarının derlenmesi ile oluşturulan bir veri seti, veri madenciliğinin sınıflandırma algoritmaları ile analiz edilmiş ve sonuçlar kıyaslamalı olarak sunulmuştur.

2.VERİ MADENCİLİĞİ

Günümüzde veri kaynakları, karar vermede kullanılan değerli bilgilerin elde edilmesi için elle analiz edilmesini imkânsız kılacak kadar büyük miktarlarda veri barındırmaktadır. Çoğu durumda, sistem davranışını tam olarak modelleyebilmek için yüzlerce değişkenin aynı anda değerlendirmeye alınması gerekir. Bu sebeple insanoğlu kendi analiz kapasitesi için yardıma ihtiyaç duymaktadır (Goebel ve Gruenwald, 1999, s. 20). Bu gibi gereksinimler, büyük miktardaki veriyi yararlı enformasyon ve bilgiye dönüştürme konusunda yardımcı olabilecek araçlara ihtiyacı doğurmuştur (Wahbeh, Al-Radaideh, Al-Kabi ve Al-Shawakfa, 2011, s. 18). Teknolojik gelişmeler, insanların bu ihtiyacına cevap verebilecek araçları sunmaktadır. Yüksek işlem kapasitesine sahip işlemcilerin gelişmesi ile birçok yöntem pratikte uygulama imkânı bulmuştur. Veri madenciliğinin gelişmesi de bu sayede mümkün olmuştur.

Veri madenciliği, büyük boyutlu veriden ilginç modelleri ve bilgileri keşfetme sürecidir. İlginç modeller, test sonucunda geçerli derecede kesinlik, yenilik ve potansiyel olarak kullanışlılık özelliklerine sahip olan modellerdir. Veri madenciliğinin, iş zekâsı, internet taraması, biyoenformatik, sağlık bilişimi, finans, dijital kütüphaneler ve dijital yönetimler gibi pek çok başarılı uygulaması bulunmaktadır (Han, Kamber ve Pei, 2011).

Veri madenciliğindeki sınıflandırma analizi alanı hem literatürde hem de uygulamada oldukça fazla ilgi görmektedir. Sınıflandırma, kredi puanlama ve doğrudan pazarlama da dâhil olmak üzere gerçek dünya uygulamalarındaki çeşitli karmaşık planlama görevlerini çözme ve karar vermedeki etkinliğini kanıtlamıştır (Stahlbock, Crone ve Lessmann, 2010, s. 6).

3.UYGULAMA

Uygulama için internette yer alan ikinci el otomobil ilanları veri kaynağı olarak seçilmiştir. Python programlama diliyle geliştirilen bir yazılım aracılığıyla Haziran-Temmuz 2018 arasında 30 günlük süre içinde yayınlanmış olan otomobil ilanları derlenmiş ve veri seti oluşturulmuştur.

3.1.Veri Seti ve Değişken Listesi

Çoğu veri madenciliği çalışmasında veri analize hazır halde bulunmamakta, bunun için bazı veri önişleme işlemlerinin yapılması gerekmektedir. Önişleme aşaması, veri madenciliği çalışmalarında en uzun süren, en zahmetli aşamadır. Bu aşamada, veri temizleme, birleştirme, veri dönüşümü ve veri azaltma gibi işlemler gerçekleşir. Analizde önişleme işlemlerinden sonra 2.506 örnek bulunan veri seti kullanılmıştır.

Veri setinde her bir örnekte çıktı olarak sınıf değişkeni ve 130 girdi değişkeni olmak üzere toplam 131 değişken bulunmaktadır. Tablo 1'de hesaplamaya dâhil edilen değişkenler

listelenmektedir. Listede, kategorik değişkenlerin değerleri verilmiş, tamsayı ve ondalıklı değerler veri tipi olarak belirtilmiştir.

Tablo 6. Değişken Listesi

		Değişken	Değerler
Temel Bilgiler		Fiyat	Sınıf Değişkeni
	1	Marka	Ford (799), Honda (878), Hyundai (829)
	2	Yaş	Tamsayı
	3	Yakıt Tipi	Benzin, Benzin&LPG, Dizel
	4	Vites Tipi	Yarı Otomatik, Manuel, Otomatik
	5	Kilometre	Tamsayı
	6	Kasa Tipi	Hatchback, Sedan, Diğer
	7	Motor Hacmi (cm^3)	Tamsayı
	8	Motor Gücü (hp)	Tamsayı
	9	Çekiş	Önden Çekiş, Arkadan İtiş, 4WD (Sürekli)
	10	Hasar Durumu	Hasar Kayıtlı, Hasarsız
	11	Satıcı	Sahibinden, Galeriden, Yetkili Bayiden

		Değişken	Değerler		Değişken	Değerler
Güvenlik	12	ABC	Var, Yok	27	Şerit Değiştirme Yardımcısı	Var, Yok
	13	ABS	Var, Yok	28	Hava Yastığı (Sürücü)	Var, Yok
	14	EBP	Var, Yok	29	Hava Yastığı (Yolcu)	Var, Yok
	15	ASR	Var, Yok	30	Hava Yastığı (Yan)	Var, Yok
	16	ESP / VSA	Var, Yok	31	Hava Yastığı (Diz)	Var, Yok
	17	Airmatic	Var, Yok	32	Hava Yastığı (Perde)	Var, Yok
	18	EDL	Var, Yok	33	Hava Yastığı (Tavan)	Var, Yok
	19	EBA	Var, Yok	34	Kör Nokta Uyarı Sistemi	Var, Yok
	20	EBD	Var, Yok	35	Lastik Arıza Göstergesi	Var, Yok
	21	TCS	Var, Yok	36	Yorgunluk Tespit Sistemi	Var, Yok
	22	BAS	Var, Yok	37	Isofix	Var, Yok
	23	Distronic	Var, Yok	38	Alarm	Var, Yok
	24	Yokuş Kalkış Desteği	Var, Yok	39	Merkezi Kilit	Var, Yok
	25	Gece Görüş	Var, Yok	40	Immobilizer	Var, Yok

		Değişken	Değerler			
	26	Şeritten Ayrılma İkazı	Var, Yok			
	41	Deri Koltuk	Var, Yok	58	Koltuklar (Elektrikli)	Var, Yok
	42	Kumaş Koltuk	Var, Yok	59	Koltuklar (Hafızalı)	Var, Yok
	43	Deri / Kumaş Koltuk	Var, Yok	60	Koltuklar (Katlanır)	Var, Yok
	44	Elektrikli Ön Camlar	Var, Yok	61	Koltuklar (Ön Isıtmalı)	Var, Yok
	45	Elektrikli Arka Camlar	Var, Yok	62	Koltuklar (Arka Isıtmalı)	Var, Yok
	46	Klima (Analog)	Var, Yok	63	Koltuklar (Soğutmalı)	Var, Yok
	47	Klima (Dijital)	Var, Yok	64	Hız Sabitleyici	Var, Yok
İç Donanım	48	Oto. Kararan Dikiz Aynası	Var, Yok	65	Adaptive Cruise Control	Var, Yok
	49	Ön Kol Dayama	Var, Yok	66	Soğutmalı Torpido	Var, Yok
	50	Arka Kol Dayama	Var, Yok	67	Yol Bilgisayarı	Var, Yok
	51	Anahtarsız Giriş ve Çalıştırma	Var, Yok	68	Krom Kaplama	Var, Yok
	52	Hidrolik Direksiyon	Var, Yok	69	Ahşap Kaplama	Var, Yok
	53	Fonksiyonel Direksiyon	Var, Yok	70	Head-up Display	Var, Yok
	54	Ayarlanabilir Direksiyon	Var, Yok	71	Start / Stop	Var, Yok
	55	Deri Direksiyon	Var, Yok	72	Geri Görüş Kamerası	Var, Yok
	56	Ahşap Direksiyon	Var, Yok	73	Ön Görüş Kamerası	Var, Yok
	57	Isıtmalı Direksiyon	Var, Yok	74	3. Sıra Koltuk	Var, Yok
	75	Hardtop	Var, Yok	87	Aynalar (Hafızalı)	Var, Yok
	76	Far (LED)	Var, Yok	88	Park Sensörü (Arka)	Var, Yok
	77	Far (Halojen)	Var, Yok	89	Park Sensörü (Ön)	Var, Yok
	78	Far (Xenon)	Var, Yok	90	Alaşımlı Jant	Var, Yok
Dış Donanım	79	Far (Bi Xenon)	Var, Yok	91	Sunroof	Var, Yok
	80	Far (Sis)	Var, Yok	92	Panoramik Cam Tavan	Var, Yok
	81	Far (Adaptif)	Var, Yok	93	Yağmur Sensörü	Var, Yok
	82	Far Gece Sensörü	Var, Yok	94	Arka Cam Buz Çözücü	Var, Yok
	83	Far Yıkama	Var, Yok	95	Panoramik Ön Cam	Var, Yok
	84	Aynalar (Elektrikli)	Var, Yok	96	Romörk Çeki Demiri	Var, Yok
	85	Aynalar (Otom.Katlanır)	Var, Yok	97	Akıllı Bagaj Kapağı	Var, Yok

		Değişken	Değerler			
Multimedya	86	Aynalar (Isıtmalı)	Var, Yok			
	98	Radyo - Kasetçalar	Var, Yok	104	AUX	Var, Yok
	99	Radyo - CD Çalar	Var, Yok	105	iPod Bağlantısı	Var, Yok
	100	Radyo - MP3 Çalar	Var, Yok	106	6+ Hoparlör	Var, Yok
	101	TV-Navigasyon	Var, Yok	107	CD Değiştirici	Var, Yok
	102	Bluetooth - Telefon	Var, Yok	108	Arka Eğlence Paketi	Var, Yok
	103	USB / AUX	Var, Yok	109	DVD Değiştirici	Var, Yok
Teknik Özellikler	110	Renk	Siyah, Beyaz, Gri, Diğer	121	Yakıt Depo Hacmi (lt)	Tamsayı
	111	Garanti	Var, Yok	122	Koltuk Sayısı (adet)	Tamsayı
	112	Kapı Sayısı (adet)	Tamsayı	123	Uzunluk (cm)	Tamsayı
	113	Maksimum Tork (Nm)	Tamsayı	124	Genişlik (cm)	Tamsayı
	114	Vites sayısı	≤5, >5	125	Yükseklik (cm)	Tamsayı
	115	Hızlanma (0-100 km/saat)	Ondalıklı	126	Net Ağırlık (kg)	Tamsayı
	116	Azami Sürat (km)	Tamsayı	127	Taşıma Kapasitesi (kg)	Tamsayı
	117	Silindir Sayısı	Tamsayı	128	Bagaj Kapasitesi (lt)	Tamsayı
	118	Şehir İçi Yakıt Tüketimi (lt)	Ondalıklı	129	Toplam yıllık MTV (TLx2)	Ondalıklı
	119	Şehir dışı Yakıt Tüketimi (lt)	Ondalıklı	130	Segment	A, B, C, D, E, G
	120	Ortalama Yakıt Tüketimi (lt)	Ondalıklı			

3.2.Sınıf Değişkeni

Otomobil fiyatı sınıf değişkeni olarak belirlenmiştir. Fiyatlar Şekil 1'deki histogramda görüldüğü gibi birbirinden farklı çok sayıda sayısal değere sahiptir. Fiyata ilişkin istatistiksel bilgiler şöyledir:

- Minimum: 15.250
- Maksimum : 130.500
- Ortalama : 51.470
- S. Sapma : 21.632

Fiyat değişkeninin sınıf değişkeni olarak kullanılması amacıyla kategorik değişkene dönüştürülmesi için ayrıklaştırma (discretization) işlemi yapılmıştır. Oprea (2010), Pudaruth (2014) ve Özçalıcı (2017) çalışmalarında sınıf değişkeni oluşturmak maksadıyla bu yöntemi kullanmışlardır. Bunun için eşit aralıklı 7 sınıf oluşturulmuş, ayrıklaştırma işlemi sonrası fiyat

özelliğine ilişkin bilgiler Şekil 2'de verilmiştir. Ekran görüntüsünde Weka tarafından oluşturulan sınıf aralıkları ve sınıflara ait örnek sayıları görülmektedir.

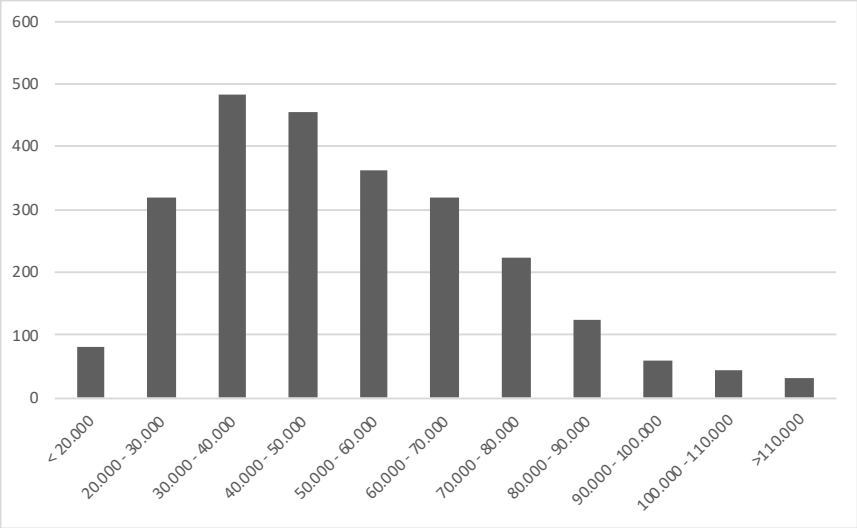

Şekil 4. Fiyat Değerlerinin Histogram Grafiği

Selected attribute

Name: Fiyat (TL) Type: Nominal
Missing: 0 (0%) Distinct: 7 Unique: 0 (0%)

No.	Label	Count	Weight
1	'(-inf-31714]'	473	473.0
2	'(31714-48179]'	790	790.0
3	'(48179-64643]'	582	582.0
4	'(64643-81107]'	418	418.0
5	'(81107-97571]'	153	153.0
6	'(97571-114036]'	70	70.0
7	'(114036-inf)'	20	20.0

Şekil 5. Ayrıklaştırma İşlemi Sonrası Fiyat Değişkeni

3.3.Kullanılan Yazılım, Algoritmalar ve Yöntem

Bu çalışmadaki analizleri gerçekleştirmek için Waikato Üniversitesinde geliştirilen bir yazılım olan Weka kullanılmıştır. Weka ücretsiz ve hemen hemen tüm platformlarda kullanılabilen bir yazılımdır (Witten, Frank ve Hall, 2011, s. 403). Weka topluluğu metin madenciliği, görselleştirme ve biyoinformatik gibi çeşitli alanları kapsayan eklentiler geliştirmişlerdir (Zupan ve Demsar, 2008, s. 45). Sahip olduğu özelliklerden ötürü çalışmada Weka yazılımı tercih edilmiştir.

Literatürde en çok kullanılan sınıflandırma algoritmaları arasında yer alan algoritmalardan 5 tanesi seçilmiştir. Seçilen algoritmalar sayısal, mantıksal (boolean) ve kategorik değişken alabilen, ayrıca eksik verilerle analiz yapabilen algoritmalardır. Söz konusu algoritmalar; Bayes algoritması olan *Naive Bayes*, tembel (lazy) yöntemlerden *IBk (KNN)*, kural tabanlı algoritmalardan *Decision Table*, karar ağaçları kategorisinden ise *J48 (C4.5) ve Random Forest* algoritmalarıdır. Analizin başarısı kullanılan algoritmaya olduğu kadar seçilen parametrelere de bağlıdır. Yapılan çalışmada objektif kalmak ve tutarlılığı sağlamak amacıyla Weka yazılımının varsayılan parametreleri kullanılmıştır.

Bir model oluşturmak için kullanılan veri seti eğitim verisidir. Model oluşturulduktan sonra, modelin başarısının test edilmesi gerekir. Bunun için test verisine ihtiyaç duyulur. Eğitim ve test verisini belirlemenin çeşitli yöntemleri bulunmaktadır. Uygulamada; verinin %66'lık kısmının eğitim verisi, kalanının test verisi olarak kullanılması amacıyla rasgele bölümleme yöntemi kullanılmıştır.

Analiz için Weka Experiment Environment (Şekil 3) bileşeni kullanılmıştır. Veri setleri (Datasets) kısmına hazırlanmış olan veri dosyası eklenmiştir. Sağ taraftaki algoritmalar kısmına ise 5 farklı sınıflandırma algoritması seçilmiştir. Analizlerin tutarlılığını artırmak için her bir algoritmanın 10 kez çalıştırılması için "number of repititions" parametresi 10 olarak girilmiştir. Sonuç olarak veri seti 5 farklı algoritma ile toplam 50 kez analiz işlemine tabi tutulmuştur.

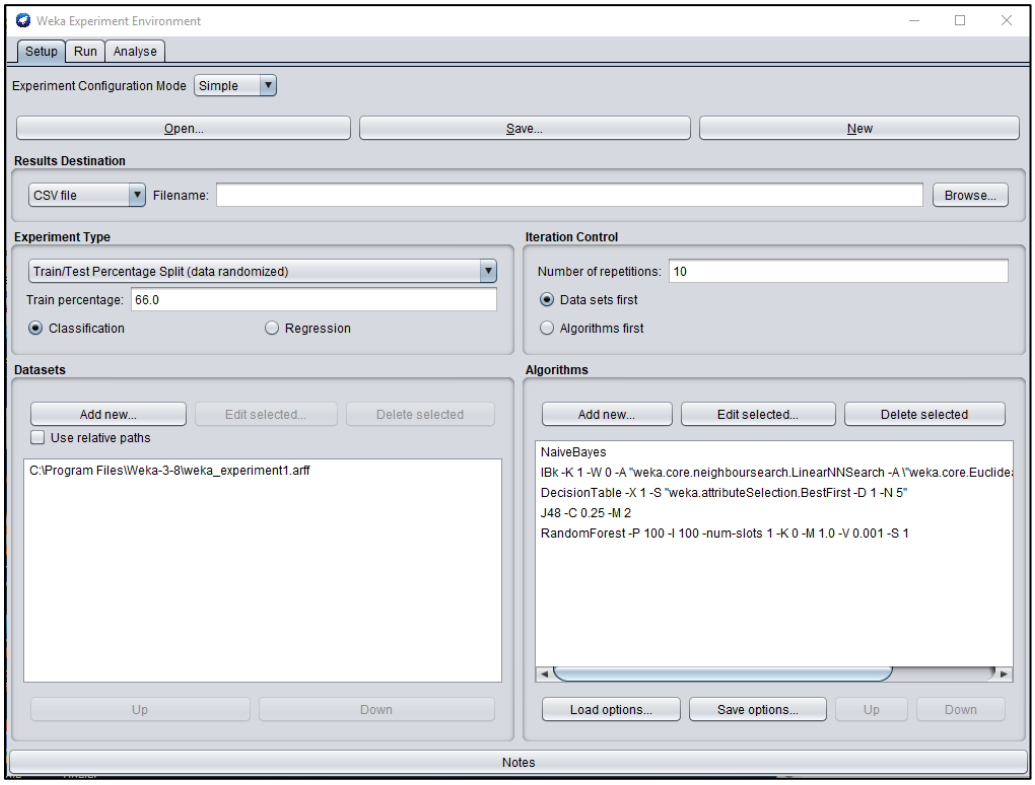

Şekil 6. Weka Experiment Environment Bileşeninin Ekran Görüntüsü

3.5.Analiz Sonuçları

Yapılan uygulama neticesinde Tablo 2'deki sonuçlar elde edilmiştir. Birinci sırada J48 algoritması bulunmakta, buna göre diğer algoritmaların değerleri ikili karşılaştırmalar şeklinde sunulmaktadır. İlişkili örneklemler için düzeltilmiş T-testi (Weka'da Paired T-Tester: corrected) ile yapılan analize göre bir sonuç değeri %5 anlamlılık seviyesinde diğerine göre daha yüksekse "v" sembolü, daha düşükse "*" sembolü bulunmaktadır. Buna göre son dört sütunda J48'e göre %5 anlamlılık seviyesinde farklı bir değer alıp almadığı hücrelerdeki "*" ve "v" sembollerinden görülebilmektedir. Eğer herhangi bir sembol yoksa, anlamlı bir farklılığın bulunmadığı anlaşılmaktadır.

Tablo 7. Algoritmaların Performanslarının Karşılaştırılması

	J48 (C4.5)		NaiveBayes			IBk (KNN)			Decision Table			Random Forest		
Sonuç Kriterleri	Sonuç	Std.S.	Sonuç	Std.S.		Sonuç	Std.S.		Sonuç	Std.S.		Sonuç	Std.S.	
Doğruluk (%)	%70,05	%1,35	%64,00	%1,99	*	%65,84	%1,13	*	%67,61	%1,56		%74,88	%1,68	v
Doğru Sınıflandırılan Örnek Sayısı	597,10	11,45	545,50	17,04	*	561,20	9,62	*	576,30	13,37		638,30	14,31	v
Hatalı Sınıflandırılan Örnek Sayısı	255,30	11,55	306,90	16,86	v	291,20	9,60	v	276,10	13,25		214,10	14,33	*
Kappa İstatistiği	%61,49	%1,67	%54,29	%2,52	*	%56,12	%1,41	*	%58,21	%2,09		%67,62	%2,18	v
Ortalama Mutlak Hata (MAE)	0,0989	0,0033	0,1040	0,0049		0,0983	0,0031		0,1582	0,0047	v	0,1044	0,0017	v
Ortalama Hata Kare Karekökü (RMSE)	0,2695	0,0065	0,3028	0,0085	v	0,3117	0,0051	v	0,2632	0,0038		0,2251	0,0036	*
TP Oranı	0,7693	0,0309	0,7954	0,0221		0,7282	0,0300		0,7973	0,0622		0,8109	0,0277	
FP Oranı	0,0483	0,0109	0,0888	0,0098	v	0,0570	0,0065		0,0769	0,0075	v	0,0359	0,0067	
F-Ölçütü	0,7783	0,0243	0,7308	0,0215	*	0,7379	0,0217		0,7485	0,0405		0,8252	0,0187	v
Eğitim Süresi	0,1913	0,1143	0,0205	0,0177		0,0024	0,0012		2,0705	0,2541	v	0,8564	0,1844	v
Test Süresi	0,0029	0,0017	0,1324	0,0299	v	0,4879	0,0650	v	0,0039	0,0030		0,0772	0,0393	v

v = J48 algoritmasının sonucuna göre %5 anlamlılık seviyesinde daha yüksek bir değer
* = J48 algoritmasının sonucuna göre %5 anlamlılık seviyesinde daha düşük bir değer

Tabloda görüldüğü gibi en yüksek doğruluk oranı Random Forest ile elde edilen %74,88 değeridir. En yüksek ikinci doğruluk oranına sahip algoritma ise %70,05 ile J48'dir. En düşük doğruluk oranı Naive Bayes ile elde edilen %64'tür. Decision Table ile yapılan analiz sonucu ise daha düşük bir doğruluk oranına sahip olmasına rağmen %5 anlamlılık seviyesinde farklılık göstermemektedir.

Kappa istatistiği, tahminin gerçek sınıf ile uyuşmasını ölçmektedir (Bouckaert, Frank, Hall, Kirkby, Reutemann vd., 2018, s. 21). Kappa istatistik değeri -1 ile +1 arasında değişebilir. Değer 0 olduğunda uyumun tamamen şans eseri olduğu düşünülür. +1 değeri ise uyumun mükemmel olduğu anlamına gelir. Değerin negatif olması ise pratikte mümkün değildir (McHugh, 2012, s. 279). Uygulamada modelin başarısını görebilmek için doğruluk oranları ile birlikte Kappa değerlerine de bakılır. Çalışmada en yüksek doğruluk düzeyine sahip iki algoritmanın Kappa değerlerinin 0,6'nın üzerinde olduğu görülmektedir. Bu durumda her iki algoritmayla yapılan analizde de tahminin gerçek sınıf ile güçlü bir uyuma sahip olduğu söylenebilir.

Ortalama Mutlak Hata (MAE) ve Ortalama Hata Kare Karekökü (RMSE) algoritmaların başarılarını kıyaslamayı sağlayan ölçütlerdir. Bu ölçütlere göre daha düşük değer algoritmanın

daha başarılı olduğunu göstermektedir. MAE değerlerine göre %5 anlamlılık seviyesinde J48, Naive Bayes ve IBk eşdeğer başarıya ulaşmış, Decision Table ve Random Forest onların gerisinde kalmıştır. RMSE değerlerine göre ise %5 anlamlılık seviyesinde en başarılı algoritmanın Random Forest olduğu görülmüştür. Random Forest algoritmasının her iki ölçüte göre farklı sırada yer almasının, RMSE ölçütünde hataların karelerinin alınmasından ötürü aykırı değerlerden daha fazla etkilenmesinden kaynaklandığı söylenebilir.

TP ve FP değerleri Karışıklık Martisi (Confusion Matrix) kullanılarak hesaplanır. Bunun için öncelikle karışıklık matrisine ihtiyaç duyulmaktadır. Örnek olarak en yüksek doğruluk oranına sahip Random Forest algoritması ile yapılan analiz sonuçlarından birine ait karışıklık matrisi Tablo 3'te verilmiştir. Sınıf isimleri en sağdaki sütunda bulunmaktadır. Aynı sınıfa ait örnek sayıları aynı satırdaki hücrelerde bulunmaktadır. Dolayısıyla satır toplamları bir sınıfın örnek sayısını vermektedir. Aynı sınıf olarak tahmin edilenler aynı sütundaki hücrelerde yer alır. Örneğin, "a" sınıfına ait olup, "a" olarak sınıflandırılan örnek sayısı ilk sütunun ikinci satırında görülebileceği gibi 126'dır. "a" sınıfına ait olduğu halde "b" olarak sınıflandırılan örnek sayısı, ikinci sütunun ikinci satırındaki değer olan 34'tür.

Tablo 8. Random Forest ile Yapılan Analiz Sonucuna İlişkin Karışıklık Matrisi

a	b	c	d	e	f	g	<-- sınıflandırılan
126	34	0	0	0	0	0	a = '(-inf-31714]'
18	220	34	0	0	0	0	b = '(31714-48179]'
0	28	145	22	0	0	0	c = '(48179-64643]'
0	0	23	114	6	0	0	d = '(64643-81107]'
0	0	0	16	29	5	0	e = '(81107-97571]'
0	0	0	0	12	10	2	f = '(97571-114036]'
0	0	1	0	3	3	1	g = '(114036-inf)'

TP (True Positive-Gerçek Pozitif) oranı, bütün örnekler içinde gerçekte X sınıfına ait olup X olarak sınıflandırılan örneklerin oranıdır. Diğer bir deyişle bir sınıfın ne kadarının isabetli tahmin edildiğini ifade eder. Karışıklık matrisinde diyagonal eleman ilgili satır toplamına bölünerek bu oran elde edilir. FP (False Positive-Hatalı Pozitif) oranı, bir X sınıfına ait olmayan örnekler arasında farklı sınıfa ait olduğu halde X olarak sınıflandırılan örneklerin oranıdır. Karışıklık matrisinde, X sınıfının sütun toplamından diyagonal elemanın çıkarılması ve diğer elemanların toplamlarına bölünmesi ile elde edilir (Bouckaert vd., 2018, s. 21). Tablodaki TP oranları, tüm sınıflar için bulunan TP oranlarının aritmetik ortalamasının alınması ile bulunur. FP oranları da aynı şekilde tüm sınıflara ait FP oranlarının aritmetik ortalaması alınarak hesaplanır.

Keskinlik, bir sınıfın TP değerinin aynı sınıf olarak tahmin edilmiş tüm örnek sayısına oranıdır. Duyarlılık ise doğru sınıflandırılmış örnek sayısının toplam pozitif örnek sayısına oranıdır. F-Ölçütü, keskinlik ve duyarlılığın harmonik ortalamasıdır ve her iki değeri birlikte

değerlendirmeyi sağlar (Coşkun, 2011, s. 53-54). Analiz sonuçlarına bakıldığında, doğruluk düzeyleriyle F-Ölçütü değerlerinin tüm algoritmalar için uyumlu olduğu söylenebilir.

4.SONUÇ

Bu çalışmada veri madenciliğinin sınıflandırma algoritmaları ile Türkiye'deki ikinci el otomobil fiyatlarının analizi yapılmıştır. Bunun için öncelikle internet üzerinde yer alan otomobil ilanlarından oluşan bir veri seti oluşturulmuş, önişleme işlemlerinden sonra analize hazır hale getirilmiştir. Analiz için Weka yazılımı kullanılmıştır. Veri madenciliğinde en çok kullanılan sınıflandırma algoritmalarından 5 tanesi seçilmiştir. Bu algoritmalar, veri setinde yer alan tüm değişken tiplerini ve eksik veri bulunan örnekleri ele alabilecek niteliktedir, bu sebeple veri setinde herhangi bir değişiklik yapılmadan tüm örneklem kullanılmıştır. Algoritmaların her biri kendine parametreler almakla birlikte, uygulamanın objektifliği amacıyla parametreler varsayılan değerleri ile bırakılmıştır. Eğitim ve test verileri için %66-%34 rasgele bölümleme yöntemi tercih edilmiştir. Karşılaştırmanın tutarlılığı için her bir algoritma 10 kez uygulanmış, toplamda 50 iterasyon gerçekleştirilmiş ve elde edilen sonuçlar karşılaştırmalı tabloda sunulmuştur.

Bu çalışmada odaklanılan konu, veri madenciliğinin sınıflandırma algoritmaları ile Türkiye'deki ikinci el otomobil fiyatlarının tahminidir. Bunun için ayrıntılı karşılaştırma tablosu oluşturularak seçilen algoritmaların başarı düzeyleri kıyaslanmıştır. Yapılan çalışma genel kapsamlı olup, ön çalışma niteliğindedir. Sonraki çalışmalarda farklı yöntem, parametre ve değişken sayıları ile araştırma yapılması planlanmaktadır.

KAYNAKLAR

Bouckaert, R. R., Frank, E., Hall, M., Kirkby, R., Reutemann, P., Seewald, A. ve Scuse, D. (2018). Weka Manual for Version 3-8-3. In: University of Waikato, Hamilton, New Zealand.

Coşkun, C. (2011). *Veri Madenciliğinde Sınıflandırma Algoritmalarının Bir Örnek Üzerinde Karşılaştırılması.* Paper presented at the Akademik Bilişim'11 - XIII. Akademik Bilişim Konferansı.

Goebel, M. ve Gruenwald, L. (1999). A Survey of Data Mining and Knowledge Discovery Software Tools. *SIGKDD Explor. Newsl., 1*(1), 20–33. doi:10.1145/846170.846172

Han, J., Kamber, M. ve Pei, J. (2011). *Data Mining: Concepts and Techniques*: Elsevier.

McHugh, M. L. (2012). Interrater Reliability: The Kappa Statistic. *Biochemia Medica*, 276-282. doi:10.11613/BM.2012.031

Oprea, C. (2010). Making the Decision on Buying Second-Hand Car Market Using Data Mining Techniques. *The USV Annals of Economics and Public Administration, 10*(3), 17-26.

Özçalıcı, M. (2017). Karar Ağaçları ve Genetik Algoritmalar ile İkinci El Otomobil Satış Fiyat Tahmini. *Alphanumeric Journal, 5*(1), 103-114. doi:10.17093/alphanumeric.323836

Pudaruth, S. (2014). Predicting the Price of Used Cars using Machine Learning Techniques. *International Journal of Information & Computation Technology, 4*(7), 753-764.

Stahlbock, R., Crone, S. F. ve Lessmann, S. (2010). *Data mining: Special issue in Annals of Information Systems* (R. Stahlbock, S. F. Crone ve S. Lessmann Eds.). New York: Springer.

Wahbeh, A. H., Al-Radaideh, Q. A., Al-Kabi, M. N. ve Al-Shawakfa, E. M. (2011). A Comparison Study between Data Mining Tools over some Classification Methods. *International Journal of Advanced Computer Science and Applications, 1*(3). doi:10.14569/SpecialIssue.2011.010304

Witten, I. H., Frank, E. ve Hall, M. A. (2011). *Data Mining: Practical Machine Learning Tools and Techniques* (3rd ed.). Burlington, MA: Morgan Kaufmann.

Zupan, B. ve Demsar, J. (2008). Open-Source Tools for Data Mining. *Clinics in Laboratory Medicine, 28*(1), 37-54. doi:10.1016/j.cll.2007.10.002

YAPAY SİNİR AĞLARI İLE İKİNCİ EL OTOMOBİL FİYATLARININ TAHMİNİ

Kadir KIRDA*

ÖZ

Otomobiller, istek, ihtiyaç ve saygınlık gibi çeşitli sebeplerle yoğun olarak ilgi görmektedirler. İkinci el otomobiller neredeyse yeni otomobiller kadar önemlidir. Çünkü ikinci el otomobiller yeni otomobillere göre fiyat yönünden daha avantajlıdır ve ayrıca daha büyük bir pazara sahiptir. İkinci el otomobil fiyatlarının belirlenmesi, yeni otomobillerin fiyatlandırılmasından daha zordur, çünkü ürünler standart değildir. Aynı seriden çıkan otomobiller bile bir süre kullanımdan sonra farklılık gösterir.

Bu çalışmada ikinci el otomobil fiyatlarının tahmininde yapay sinir ağlarının kullanımı araştırılmıştır. Veri kaynağı olarak 2018 Haziran-Temmuz arası internette yayınlanmış olan ikinci el otomobil ilanlarından yararlanılmıştır. Otomobil özellikleri yapay sinir ağının giriş katmanı için, fiyat değişkeni ise çıkış katmanı için kullanılmıştır. Yapay sinir ağlarının başarısında birçok faktörün etkisi bulunmaktadır. Kullanılan öğrenme algoritması, aktivasyon fonksiyonu ve maksimum deneme sayısı bunlardan sadece bir kaçıdır. Bu özelliklerden gizli katmanlar ve nöron sayıları üzerinde değişimler yapılarak sonuç değerleri elde edilmiş ve değişimlerin tahmin başarısını nasıl etkilediği gözlenmiştir. Başarı ölçütü olarak Ortalama Kareli Hata (Mean Squared Error - MSE) değerleri kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Yapay Sinir Ağları, Fiyat Tahmini, İkinci El Otomobiller*

ESTIMATION OF SECOND-HAND AUTOMOBILE PRICES WITH ARTIFICIAL NEURAL NETWORKS

ABSTRACT

Automobiles receive attention intensely by reason of a variety of factors, such as desire, need, dignity, and etc. Because second-hand automobiles are more advantageous in terms of price than new automobiles and also have larger market. Determination of the prices of second-hand automobiles is more difficult than new ones, because products are not standard. Even the automobiles that come out of the same series, differ after use for a while.

In this study, the use of artificial neural networks was investigated in the estimation of second-hand automobile prices. The second-hand automobile advertisements which acquired from the Internet in June-July 2018 were used as data source. Automobile features were utilized for the input layer, and the price was utilized for the output layer of the artificial neural network. There are many factors affect the success of artificial neural networks. For example, learning algorithms, activation function and maximum number of attempts are just a few of them. Some of these properties, the number of layers and neurons, were changed, and the results were obtained. Then it was observed how the changes affect the estimation performance. Mean squared error (MSE) values were used as success criteria.

Keywords: *Artificial Neural Networks, Price Estimation, Second-Hand Automobiles*

* Dr. Öğr. Üyesi, Artvin Çoruh Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, kadirkirda@artvin.edu.tr

1.GİRİŞ

Son yıllarda bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler neticesinde internet aracılığı ile gerçekleştirilen ikinci el otomobil satışlarına olan ilgi dikkate değer bir artış göstermiştir. İnternet, kişilerin bağlantı kurabilmelerini sağlayan hızlı ve pratik yöntemlerin altyapısını oluşturmaktadır. Kullanıcılar, aracılar ve galeri sahipleri, sahip oldukları ikinci el otomobilleri pazarlarken çevrimiçi ilanlar oluşturduklarında potansiyel alıcılara daha kolay ulaşabilme olanağına sahiptirler.

İkinci el otomobil satıcıları ve alıcıları için doğru fiyatın belirlenmesi önemli bir konudur. Çünkü ikinci el otomobiller kullanım şekilleri dolayısıyla birbirinden farklılaşmakta, kilometre değeri, yıpranma durumları ve modifikasyonlar gibi özelliklerden dolayı değer farklılıkları ortaya çıkmaktadır.

Yapay sinir ağları, beynin işleme fonksiyonlarından esinlenilerek geliştirilmiş bir makine öğrenme yöntemidir. Teknolojik gelişmeler neticesinde yapay sinir ağlarının gerektirdiği yüksek miktarlardaki işlemler zorlanmadan yapılabilmekte, bu da yapay sinir ağlarının değer katacak biçimde çoğu alanda kullanılmasına olanak sağlamaktadır.

Yapay sinir ağları, karmaşık, belirsizlik içeren ve çözümü zor pek çok problem türü için model kurma olanağı sunmaktadır. Sezgisel yöntemler sınıfında yer almasından da anlaşılacağı gibi matematiksel modelin kurulamadığı problemlerde çözüme ulaşılmasını mümkün kılmaktadır. Mevcut örneklerle eğitilmiş yapay sinir ağı, temel olarak yeni örnekler hakkında sınıflandırma, desen bulma ve karar verme amaçlarıyla kullanılmaktadır.

Yapay sinir ağları ile otomobil fiyatlarının tahmini üzerine yapılmış çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. İşeri ve Karlık (2009) yapay sinir ağları ile otomobil fiyatlandırma modelinin kurulması üzerine araştırma yapmışlardır. Asilkan ve Irmak (2009) Avrupa'daki ikinci el otomobil fiyatlarından oluşan veri setini kullanarak yapay sinir ağları ile gelecekteki fiyatların tahmini üzerine çalışmışlardır. Wu, Hsu ve Chen (2009) otomobil fiyatlarını tahmin etmek için uyarlanabilir nöro-bulanık çıkarım sistemi kullanarak bir uzman sistem geliştirmişlerdir. Bu sistem veri toplama, fiyat tahmini algoritması ve performans analizini içeren üç safhadan oluşmaktadır. Asilkan (2011) regresyon analizi ve yapay sinir ağlarını kullanarak otomobillerin geçerli pazar fiyatlarını modellemeye çalışmıştır. Ecer (2013) hedonik model ve yapay sinir ağlarını kullanarak ikinci el otomobil fiyatlarının belirleyicilerini araştırmıştır.

Bu çalışmada 2018 yılında Haziran-Temmuz aylarında Türkiye'deki ikinci el otomobil ilanlarından oluşan veri seti kullanılarak makine öğrenme yöntemlerinden yapay sinir ağları ile fiyat tahminleri analiz edilmiştir. İkinci el otomobillerin fiyatları, kullanım süresi, kat edilen kilometre miktarı, yakıt tüketimi, motor gücü, vites tipi, maksimum sürat, çeşitli güvenlik ve tasarım özellikleri gibi değişkenlerle modellenmiştir. Veri setinde 4.257 örnek ve 44 özellik bulunmaktadır. Bu 44 özelliğin 43'ü girdi, fiyat değişkeni ise çıktı olarak kullanılmıştır. Çalışmada, bir ve iki gizli katman bulunan modeller ayrı ayrı ele alınmış, her iki durumda farklı nöron sayılarına ait başarım değerleri karşılaştırılmış ve en başarılı modele ilişkin ayrıntılar sunulmuştur.

2.YAPAY SİNİR AĞLARI

Yapay sinir ağları beyin yapısına benzer bir çalışma yöntemi ile problemlere çözüm yolları geliştirebilen ve bunu herhangi bir yardım olmaksızın kendiliğinden başarabilme yeteneğine sahip bilgisayar sistemleridir (Öztemel, 2016, s. 12). Yapay sinir ağları, sinir hücreleri, bağlantılar, hücreler arası bilgi akışı gibi nitelikleri ile beynin çalışma sistemine benzemektedir. Yapay sinir hücrelerinin, nöronların, birbiriyle bağlantılı yapısı yapay sinir ağının ağ özelliğini oluşturur.

Yapay sinir ağı, eldeki mevcut örneklere ait bilgilerle geliştirilen, eğitim ile öğrenme özelliğine sahiptir. Böylece sinir ağı eğitilir ve yeni örnekler hakkında karar verebilme yetisi geliştirilir.

En popüler yapay sinir ağı yapısı Rumelhart, Hinton ve Williams (1986) tarafından geliştirilmiş ileri beslemeli, geri yayılımlı ağ yapısına sahip olan çok katmanlı algılayıcılardır ve Şekil 1'deki gibi bir yapıya sahiptir. Her bir düğüm bir nöronu, oklar ise nöronlar arasındaki bağlantıları göstermektedir. Şekilde üç katman bulunmakta ve her katmanda farklı sayılarda nöron yer almaktadır. Karar vermede kullanılan değişkenler, yani örneğin özellikleri giriş katmanındaki her bir nöronun değerini oluşturur. Çıkış katmanı verilecek kararı temsil eder, girdilerden elde edilen çıktı değeridir. Uygulamadaki fiyat değişkeni çıkış katmanında kullanılan bilgidir. Gizli katman ya da katmanlardaki nöronlar ise kendilerine gelen bilgiyi belirli işlemlerden geçirerek sonraki katmana aktarma görevini yerine getirirler.

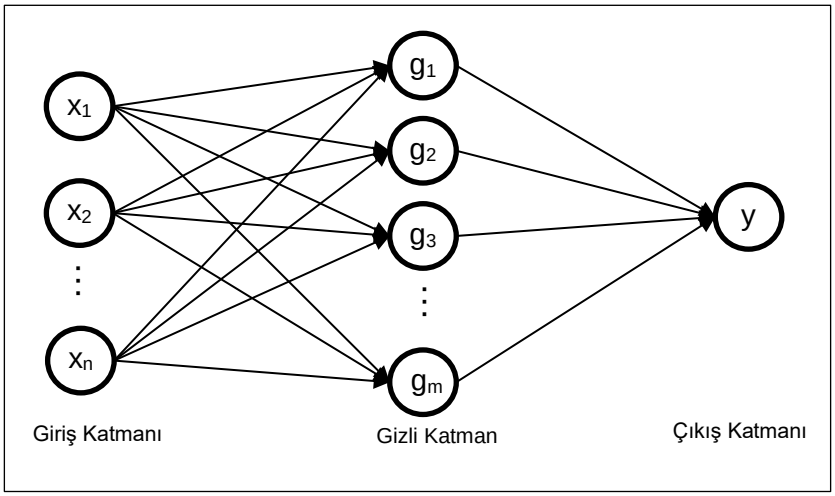

Şekil 7. Yapay Sinir Ağının Temel Yapısı

Yapay sinir ağında bulunan nöronlar Şekil 2'deki gibi bir modele sahiptir. Nöron, önceki katmanda bağlı bulunduğu tüm nöronlardan veri alır. Her bağlantının kendine özel bir ağırlık değeri bulunur. Gelen verilerin her biri bu ağırlık değerleriyle çarpılır ve toplamları alınır. Daha sonra bir aktivasyon fonksiyonundan geçirilerek çıktı değeri oluşturulur. Aktivasyon fonksiyonu, hesaplanan rakamların astronomik boyutlara ulaşmasını engeller. Bir nöron, birden fazla girdi alır ancak tek çıktı üretir ve bu çıktı sonraki katmanda bağlantılı tüm nöronlara iletilir.

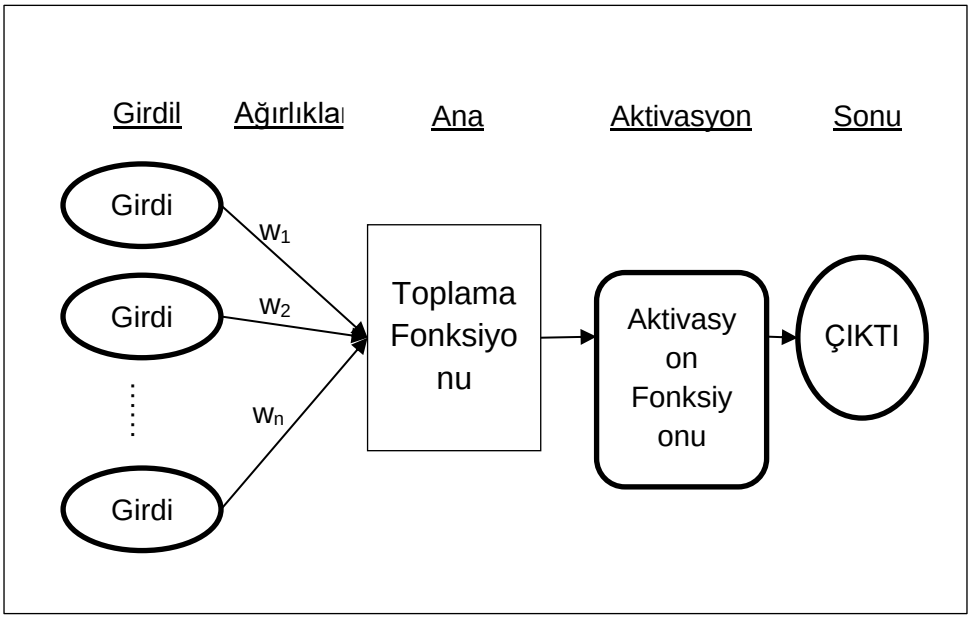

Şekil 8. Yapay Sinir Hücresinin Matematiksel Modeli

Yapay sinir ağı sürecinin anahtar kısmı geri yayılımdır (Sun, Bai, Geng ve Shi, 2017, s. 433). Giriş katmanında alınan veriler sonucunda ortaya çıkan çıkış katmanındaki tahminlerin iyi sonuç vermesi, yani başarılı bir model elde edilmesi, ağın eğitilmesi ile olur. Ağın eğitilmesini sağlayan geri yayılım, ağırlık değerlerini ve dolayısıyla ağın davranışını geliştirir. Amaç, hatanın minimize edilmesidir. Ağ eğitildikçe örnekler hakkında çıkış katmanı değerlerinin daha az hatayla üretilmesi mümkün olmaktadır. Literatürde farklı eğitim yöntemleri bulunmakla birlikte, bu çalışmada orta ölçekli yapay sinir ağı uygulamalarında başarılı sonuçlar veren Levenberg-Marquardt (Levenberg, 1944; Marquardt, 1963) öğrenme algoritması kullanılmıştır.

3.UYGULAMA

Bu bölümde öncelikle analizlerde kullanılmak üzere Türkiye'deki otomobillere ait ikinci el otomobil ilanlarından oluşan bir veri seti oluşturulmuştur. Veri setinde değişken sayısının azaltılması amacıyla veri indirgeme işlemi yapılmış, daha sonra yapay sinir ağı modellerinin oluşturulması aşamasına geçilmiştir. Analizde farklı modeller incelenmiş ve sonuçlar ayrıntılı olarak sunulmuştur.

3.1.Veri Seti

Veriler, internette bulunan otomobil ilanlarından elde edilmiştir. 2018 yılında Haziran-Temmuz arası 30 günlük sürede yayında olan ilanların derlenmesiyle oluşturulan veri seti, veri temizleme ve veri dönüşümü işlemleriyle analize hazır hale getirilmiştir. Veri setinde her bir otomobile ilişkin 100'den fazla değişken bulunmaktadır. Bu değişkenlerin tümünün kullanılması, yapay sinir ağının hesaplanmasını ve analizleri gereğinden fazla uzatacağı için veri indirgeme işlemi yapılmıştır. Literatürdeki yayınlar ve veri setinin özellikleri sentezlenerek oluşturulan değişken listesi Tablo 1'de verilmiştir. Fiyat, yapay sinir ağının çıkış katmanı için, geri kalan 43 değişken ise giriş katmanı için kullanılmıştır. Ek olarak, yapay sinir ağlarının kategorik verileri işleyememesi sebebiyle, kategorik verilerin tümü mantıksal (0, 1) formata dönüştürülmüştür. Bunun sonucunda giriş katmanı için kullanılan değişken sayısı 51'e yükselmiştir.

Tablo 9. Değerlendirmeye Alınan Değişkenler

	Değişken	Değer		Değişken	Değer
1	Fiyat	Tamsayı	23	ESP / VSA	0=Yok, 1=Var

2	Marka	Honda, Hyundai, Peugeot, Toyota, Ford	24	EBD	0=Yok, 1=Var
3	Yakıt Tipi	Benzin, Benzin & LPG, Dizel	25	Yokuş Kalkış Desteği	0=Yok, 1=Var
4	Vites Tipi	Yarı Otomatik, Manuel, Otomatik	26	Hava Yastığı (Yan)	0=Yok, 1=Var
5	Motor Hacmi (cc)	Tamsayı	27	Hava Yastığı (Perde)	0=Yok, 1=Var
6	Motor Gücü (hp)	Tamsayı	28	Lastik Arıza Göstergesi	0=Yok, 1=Var
7	Vites sayısı	≤5, >5	29	Klima (Dijital)	0=Yok, 1=Var
8	Hızlanma (0-100 km/saat)	Ondalıklı Sayı	30	Otomatik Kararan Dikiz Aynası	0=Yok, 1=Var
9	Azami Sürat (km)	Tamsayı	31	Hidrolik Direksiyon	0=Yok, 1=Var
10	Toplam yıllık MTV (TL x 2)	Ondalıklı Sayı	32	Ayarlanabilir Direksiyon	0=Yok, 1=Var
11	Maksimum Tork (Nm)	Tamsayı	33	Hız Sabitleyici	0=Yok, 1=Var
12	Ortalama Yakıt Tüketimi (lt/100km)	Ondalıklı Sayı	34	Yol Bilgisayarı	0=Yok, 1=Var
13	Yakıt Depo Hacmi (lt)	Tamsayı	35	Geri Görüş Kamerası	0=Yok, 1=Var
14	Uzunluk (cm)	Tamsayı	36	Far (Sis)	0=Yok, 1=Var
15	Genişlik (cm)	Tamsayı	37	Far Gece Sensörü	0=Yok, 1=Var
16	Net Ağırlık (kg)	Tamsayı	38	Park Sensörü (Arka)	0=Yok, 1=Var
17	Taşıma Kapasitesi (kg)	Tamsayı	39	Sunroof	0=Yok, 1=Var
18	Bagaj Kapasitesi (lt)	Tamsayı	40	Yağmur Sensörü	0=Yok, 1=Var
19	Yaş	Tamsayı	41	TV-Navigasyon	0=Yok, 1=Var
20	Kat edilen km Miktarı	Tamsayı	42	Bluetooth - Telefon	0=Yok, 1=Var
21	ABS	0=Yok, 1=Var	43	Garanti	0=Yok, 1=Var
22	ASR	0=Yok, 1=Var	44	Hasar Kaydı	0=Yok, 1=Var

3.2.Fiyat Değişkeni

Fiyat değişkeni, yapay sinir ağının çıkış katmanında kullanılmaktadır. Fiyata ilişkin istatistiksel bilgiler aşağıda sunulmaktadır. Fiyat verilerine ait histogram grafiği ise Şekil 3'te görülebilir.

- Minimum : 15.250
- Maksimum :131.950
- Ortalama : 49.525
- Std. Sapma :21.024

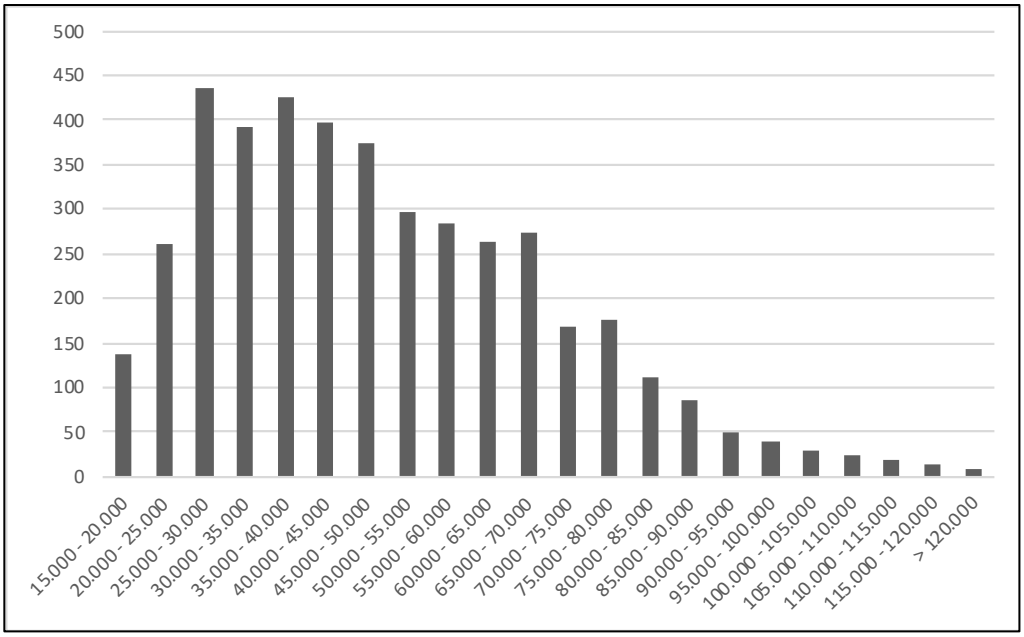

Şekil 9. Fiyat Değişkeninin Histogram Grafiği

3.3.Kullanılan Yazılım ve Yöntem

Yapay sinir ağı modellerinin analizi için Matlab yazılımının R2019a sürümü kullanılmıştır. Model tasarım parametreleri Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 10. Model Tasarım Parametreleri

Kullanılan Yazılım Eklentisi	Deep Learning For Matlab
Network Tipi	İleri Beslemeli Geri Yayılımlı
Eğitim Fonksiyonu	Trainlm - Levenberg-Marquardt backpropagation
Performans Fonksiyonu	MSE (Ortalama Kareli Hata)
Gizli Katman Sayısı	1, 2
Nöron Sayısı	Modele Göre Değişen Aralıkta
Veri Seti Bölümleme	dividerand (Verinin rasgele bölünmesi) %70 Eğitim, %15 Test, %15 Doğrulama
Transfer Fonksiyonu (Aktivasyon Fonksiyonu)	Gizli Katman İçin: poslin (Pozitif Doğrusal T.F.) Çıkış Katmanı İçin: purelin (Doğrusal T.F.)
Giriş Katmanı (input layer)	51 değişken (Tablo 1'de yer almaktadır)
Çıkış Katmanı (output layer)	Otomobil Fiyatı
Maksimum Epoch (iterasyon)	100
Performans Hedefi	0

Maksimum Doğrulama Hatası	6
Başlangıç μ	0,001
μ artış faktörü	10
μ azalış faktörü	0,1
En yüksek μ	1e10
Süre Sınırı	Sınırsız

Yapay sinir ağlarında gizli katman sayıları uygulayıcının tercihine bağlıdır. Çok sayıda gizli katmanın bulunması ezberleme sorununa yol açabilmektedir. Bu sebeple çalışmada sadece bir ve iki gizli katmanın bulunduğu modeller analiz edilmiştir. Uygulama iki safha halinde tasarlanmıştır. Bunlardan ilki, bir gizli katmanın bulunduğu, ikincisi ise iki gizli katmanın bulunduğu yapay sinir ağlarını içermektedir. Tek gizli katmanlı yapay sinir ağlarında, gizli katmanda 5-40 arası nöron bulunan toplam 36 farklı model analiz edilmiştir. İki gizli katmanın bulunduğu yapay sinir ağlarında ise nöron sayıları aralıklı olarak seçilmiş, farklı kombinasyonlardan oluşan modellerin her biri 5 kere uygulanmış ve sonuç değerlerinin ortalaması alınmıştır.

Yapay sinir ağının eğitimi ve sonuçların karşılaştırılması için kullanılan performans ölçütü Ortalama Kareli Hata (Mean Squared Error - MSE) değeridir ve formülü şöyledir:

$$MSE = \frac{1}{n}\sum_{i=1}^{n}(y_i - \hat{y}_i)^2$$

Formülde **n**, örnek sayısını, **i**, fiyatı tahmin edilen her bir örneğin sıra numarasını, $\boldsymbol{y_i}$ gerçek fiyatı, $\boldsymbol{\hat{y}_i}$ ise tahmin edilen fiyatı temsil etmektedir. Yapılan karşılaştırmalarda MSE ve R (korelasyon katsayısı) değerleri verilmiştir.

4.ANALİZ SONUÇLARI

Yapılan analizler sonucunda elde edilen performans değerleri kaydedilmiş ve karşılaştırmalı tablolar halinde izleyen başlıklar altında ayrıntılı olarak verilmiştir.

4.1.Tek Gizli Katmanlı Yapay Sinir Ağı

Tek gizli katmanlı yapay sinir ağında performans değerleri, katmandaki nöron sayılarının değiştirilerek uygulanması ve sonuçların kaydedilmesi şeklinde elde edilmiştir (Şekil 4). Şekilde ***n***, gizli katmandaki nöron sayısını temsil eder ve 5 ile 40 dâhil olmak üzere aradaki tüm sayıları alan yapay sinir ağları sırasıyla analiz edilmiştir. Elde edilen sonuçlar Tablo 3'te verilmiştir. Burada yer alan MSE ve R değerleri, tüm örneklem için, ek olarak veri setinin rasgele bölünmesiyle elde edilen eğitim ve test veri setleri için hesaplanan değerlerdir. Tablonun en sağına iki sütun daha eklenmiş, zaman serilerindeki gibi bir düzleştirme yöntemi uygulanmıştır. MSE ve R genel değerleri için hesaplanan bir ortalama değerdir ve şöyle hesaplanır:

$$Ort_n = \frac{b_{n-1} + b_n + b_{n+1}}{3}$$

Formüldeki **Ort$_n$**, üç değerin aritmetik ortalamasıdır. **b$_{n-1}$** bir önceki, **b$_n$** ilgili satırdaki, **b$_{n+1}$** ise bir sonraki değerdir. Yeni hesaplanan bu değerler için arka planda gri tonlama yöntemi uygulanmıştır. Arka planı daha koyu olanlar daha iyi, daha açık olanlar ise daha kötü değerlerdir. Buna göre nöron sayıları 18-28 arasındaki ağ modellerinin daha başarılı olduğu söylenebilir. Gizli katmandaki nöron sayısı 18'in altına indiğinde doğruluk seviyesinin azaldığı, benzer şekilde 28'in üstüne çıktığında yine azalma olduğu görülmektedir. En yüksek başarım değerini ise gizli katmanda 27 nöronun bulunduğu yapay sinir ağı modeli sağlamaktadır.

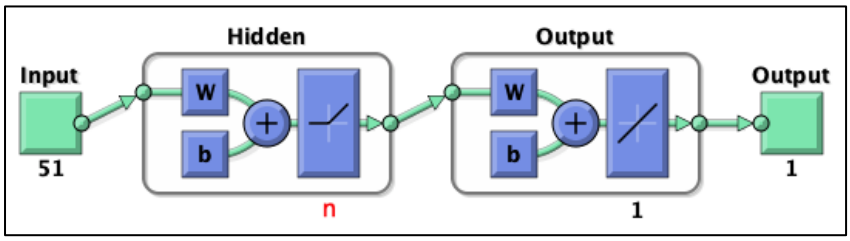

Şekil 10. Tek Gizli Katmanlı Ağ Modeli

Tablo 11. Tek Gizli Katmanlı Modelin Başarım Sonuçları

	Ortalama Kareli Hata (MSE)			Korelasyon Katsayısı (R)			Düzleştirilmiş Değer	
Nör.	Genel	Eğitim	Test	Genel	Eğitim	Test	MSE	R
5	1,9421E+07	1,7878E+07	2,5210E+07	97,25%	97,55%	96,14%	-	-
6	2,0879E+07	1,8300E+07	3,1282E+07	97,05%	97,38%	95,91%	1,9865E+07	97,19%
7	1,9295E+07	1,6941E+07	2,1716E+07	97,27%	97,64%	96,97%	1,9645E+07	97,22%
8	1,8760E+07	1,5826E+07	2,8116E+07	97,34%	97,73%	96,37%	2,0088E+07	97,15%
9	2,2209E+07	2,0861E+07	2,5820E+07	96,84%	97,13%	96,16%	2,0627E+07	97,09%
10	2,0912E+07	1,7745E+07	3,3144E+07	97,07%	97,45%	95,77%	2,0091E+07	97,16%
11	1,7150E+07	1,1870E+07	3,0074E+07	97,57%	98,31%	95,78%	1,8995E+07	97,32%
12	1,8923E+07	1,5541E+07	3,1284E+07	97,32%	97,76%	95,90%	1,8198E+07	97,42%
13	1,8521E+07	1,3513E+07	3,2916E+07	97,38%	98,09%	95,44%	1,9097E+07	97,32%
14	1,9846E+07	1,8160E+07	2,3793E+07	97,27%	97,57%	96,72%	1,8666E+07	97,39%

15	1,7630E+07	1,2475E+07	3,0488E+07	97,51%	98,23%	95,61%	1,9744E+07	97,23%
16	2,1758E+07	1,8765E+07	3,0049E+07	96,91%	97,35%	95,68%	1,8980E+07	97,31%
17	1,7552E+07	1,2125E+07	3,2575E+07	97,51%	98,24%	95,82%	1,9205E+07	97,28%
18	1,8306E+07	1,3935E+07	3,0975E+07	97,43%	98,05%	95,50%	1,8627E+07	97,37%
19	2,0024E+07	1,7193E+07	2,8326E+07	97,17%	97,58%	95,95%	1,8214E+07	97,43%
20	1,6313E+07	1,2991E+07	2,3100E+07	97,70%	98,19%	96,77%	1,7897E+07	97,47%
21	1,7353E+07	1,2294E+07	2,6655E+07	97,55%	98,27%	96,22%	1,7286E+07	97,56%
22	1,8193E+07	1,2639E+07	2,9058E+07	97,43%	98,27%	95,22%	1,7427E+07	97,54%
23	1,6734E+07	1,0285E+07	3,6929E+07	97,64%	98,57%	94,63%	1,7956E+07	97,47%
24	1,8940E+07	1,4261E+07	3,0293E+07	97,33%	97,95%	95,72%	1,8016E+07	97,46%
25	1,8375E+07	1,4832E+07	2,4230E+07	97,41%	97,87%	96,82%	1,8172E+07	97,44%
26	1,7201E+07	1,2899E+07	3,3468E+07	97,57%	98,17%	95,58%	1,7269E+07	97,56%
27	**1,6231E+07**	**1,1266E+07**	**2,5232E+07**	**97,70 %**	**98,41%**	**96,53%**	1,7257E+07	97,56%
28	1,8340E+07	1,1861E+07	3,5331E+07	97,42%	98,31%	94,95%	1,8271E+07	97,43%
29	2,0242E+07	1,6268E+07	2,8866E+07	97,17%	97,75%	96,18%	1,9857E+07	97,23%
30	2,0990E+07	1,4397E+07	4,0330E+07	97,08%	98,05%	94,34%	1,9758E+07	97,24%
31	1,8042E+07	1,2674E+07	2,9067E+07	97,45%	98,25%	95,76%	2,0686E+07	97,13%
32	2,3025E+07	1,8203E+07	3,3216E+07	96,84%	97,54%	95,40%	1,9407E+07	97,30%
33	1,7155E+07	1,3584E+07	2,6811E+07	97,59%	98,13%	96,35%	1,9832E+07	97,26%

34	1,9316E+07	1,2742E+07	2,7593E+07	97,35%	98,25%	96,39%	1,8784E+07	97,38%
35	1,9882E+07	1,5940E+07	2,8330E+07	97,20%	97,79%	95,88%	1,9886E+07	97,27%
36	2,0461E+07	1,5544E+07	3,1969E+07	97,27%	97,97%	95,68%	1,9803E+07	97,26%
37	1,9067E+07	1,4385E+07	3,6067E+07	97,31%	97,96%	95,30%	1,9928E+07	97,25%
38	2,0256E+07	1,7047E+07	2,6784E+07	97,18%	97,65%	96,20%	1,8816E+07	97,36%
39	1,7124E+07	1,2859E+07	2,5344E+07	97,58%	98,19%	96,45%	1,8278E+07	97,43%
40	1,7453E+07	1,2766E+07	3,1792E+07	97,54%	98,19%	95,46%	-	-

4.1.1.İki Gizli Katmanlı Yapay Sinir Ağı

Çalışmanın ikinci modelini, iki katmanlı yapay sinir ağı modeli (Şekil 5) oluşturmaktadır. İki katmanlı yapay sinir ağında nöron sayıları ilk gizli katman için 10, ikinci gizli katman için 5'er aralıkla alınmıştır. Her iki katmanda aralıktaki tüm değerlerin hesaplamaya alınması, kombinasyon sonucunda çok sayıda uygulama yapılmasını gerektireceği için bu yöntem tercih edilmiştir. Sonuçların tutarlılığını sağlamak için her model 5 kez uygulanıp ortalaması alınmıştır. Sonuçlar Tablo 4'te yer almaktadır.

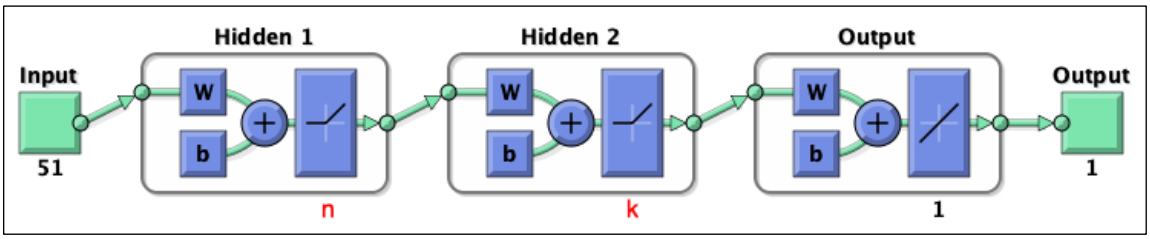

Şekil 11. İki Gizli Katmanlı Ağ Modeli

Tablo 12. İki Gizli Katmanlı Modelin Başarım Sonuçları

Nöron Sayıları	Ortalama MSE	Ortalama R
40-40	1,79E+07	97,51%
40-35	1,82E+07	97,46%
40-30	1,85E+07	97,41%
40-25	1,80E+07	97,49%
40-20	1,88E+07	97,36%

40-15	1,72E+07	97,61%
40-10	2,02E+07	97,21%
30-30	1,75E+07	97,52%
30-25	2,05E+07	97,18%
30-20	1,97E+07	97,25%
30-15	1,86E+07	97,43%
30-10	1,81E+07	97,46%
20-20	1,87E+07	97,38%
20-15	1,93E+07	97,30%
20-10	1,97E+07	97,32%
10-10	1,96E+07	97,23%
Ortalama	1,88E+07	97,38%

Tabloda ilk sütunda verilen sayılar sırasıyla her iki gizli katmandaki nöron sayılarıdır. İkinci sütunda MSE değerlerinin ortalaması, son sütunda ise ortalama R değerleri bulunmaktadır. Tek gizli katmanlı yapay sinir ağı sonuçlarında verildiği gibi, arka planın koyu olması daha iyi, açık renk olması daha kötü bir sonuç olduğunu göstermektedir. Buradaki değerlere göre en başarılı modellerin gizli katmanlardaki nöron sayılarının sırasıyla 40-15 ve 30-30 olduğu modeller olduğu görülmektedir.

4.1.2.En Başarılı Yapay Sinir Ağı Modeli

Yapılan analizler sonucunda en yüksek başarım değerlerine sahip yapay sinir ağı modelinin, tek gizli katmanlı ve gizli katmanda 27 nöron bulunan model olduğu bulunmuştur (Şekil 6). Bu modelin öğrenme grafiği Şekil 7'de verilmektedir. Eğitim, doğrulama ve test verileri için öğrenme eğrileri ayrı ayrı gösterilmektedir. Dokuzuncu iterasyonda en başarılı ağ yapısına ulaşılmış, uygulamanın tasarım parametrelerinde verildiği gibi art arda hiçbir gelişme olmadan 6 iterasyon geçildiğinde, yani 15. iterasyonda işlem sonlandırılmıştır. Söz konusu modelin regresyon grafiği Şekil 8'de verilmiştir.

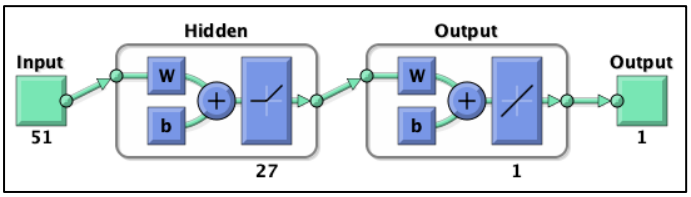

Şekil 12. En Başarılı Sonucu Veren Ağ Modeli

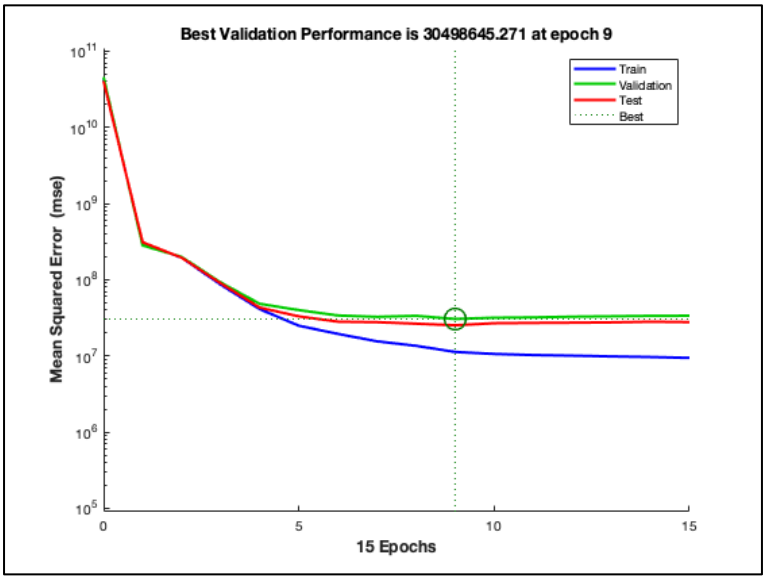

Şekil 13. Yapay Sinir Ağı Eğitim Grafiği

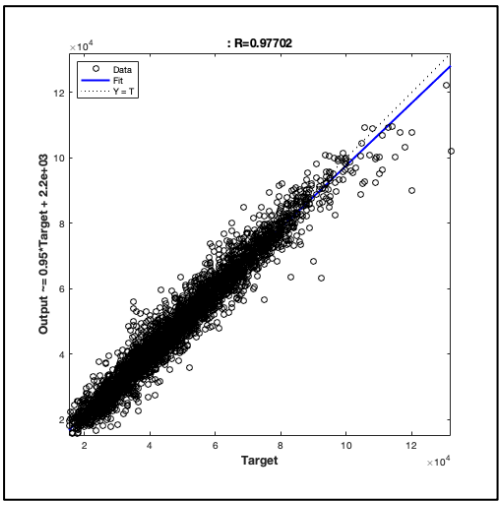

Şekil 14. Regresyon Grafiği

5.SONUÇ

Bu çalışmada yapay sinir ağları ile ikinci el otomobil fiyatlarının tahmin edilmesi üzerine farklı modeller araştırılmıştır. Analizde gizli katman ve nöron sayılarına odaklanılmıştır. Bu amaçla öncelikle internette yayınlanmış ikinci el otomobil ilanları derlenmiştir. Derleme neticesinde elde edilen veri setindeki değişken sayısı literatürdeki çalışmalar ve verinin özellikleri dikkate alınarak indirgenmiş ve her bir otomobile ait 44 değişken seçilmiştir. 43 değişken giriş katmanında, fiyat değişkeni de çıkış katmanında kullanılmıştır. Girdi olarak kullanılan değişkenlerin bazıları kategorik değişken olduğu için sayısal değişkene dönüştürüldükten sonra girdi sayısı 51'e yükselmiştir.

İki safha olarak yapılan analizde, ilk safhada tek gizli katmanlı, 5 ile 40 arasında değişen sayılarda nöronun bulunduğu modeller değerlendirilmiştir. Buna göre tek gizli katmanlı modelde gizli katmandaki nöron sayısı 18-28 arasında olduğunda daha isabetli tahmin değerleri ortaya çıktığı görülmüştür.

Analizin ikinci safhasında iki gizli katmanlı, katmanlarda farklı nöron sayılarının bileşiminin bulunduğu modeller değerlendirilmiştir. Seçilen nöron sayıları için birinci ve ikinci gizli katmanda sırasıyla 40-15 ve 30-30 olması durumunda en başarılı sonuçlar elde edilmiştir. İki safha halinde yapılan analizler sonucunda elde edilen başarı oranları birbirleriyle kıyaslandığında farklılık göstermekle birlikte, genel olarak başarılı sonuçlara ulaşıldığı söylenebilir.

KAYNAKLAR

Asilkan, Ö. (2011). İkinci El Otomobillerin Güncel Pazar Fiyatlarının Veri Madenciliği Yöntemleriyle Modellenmesi. *Akademik Bakış Dergisi*(24), 1-19.

Asilkan, Ö. ve Irmak, S. (2009). İkinci El Otomobillerin Gelecekteki Fiyatlarının Yapay Sinir Ağları İle Tahmin Edilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 14*(2), 375-391.

Ecer, F. (2013). Türkiye'de 2. El Otomobil Fiyatlarının Tahmini ve Fiyat Belirleyicilerinin Tespiti. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 13*(4), 101-112.

İşeri, A. ve Karlık, B. (2009). An Artificial Neural Networks Approach on Automobile Pricing. *Expert Systems with Applications, 36*(2), 2155-2160.

Levenberg, K. (1944). A Method For The Solution Of Certain Non-Linear Problems In Least Squares. *Quarterly of applied mathematics, 2*(2), 164-168.

Marquardt, D. W. (1963). An Algorithm For Least-Squares Estimation Of Nonlinear Parameters. *Journal of the society for Industrial and Applied Mathematics, 11*(2), 431-441.

Öztemel, E. (2016). *Yapay Sinir Ağları*: Papatya Bilim.

Rumelhart, D. E., Hinton, E. ve Williams, R. J. (1986). Learning Representation By Back-Propagating Errors. *Nature, 323*, 533-536.

Sun, N., Bai, H. X., Geng, Y. X. ve Shi, H. (2017). Price Evaluation Model in Second-hand Car System based on BP Neural Network Theory. *2017 18th Ieee/Acis International Conference on Software Engineering, Artificial Intelligence, Networking and Parallel/Distributed Computing (Sndp 2017)*, 431-436.

Wu, J.-D., Hsu, C.-C. ve Chen, H.-C. (2009). An Expert System of Price Forecasting for Used Cars Using Adaptive Neuro-Fuzzy Inference. *Expert Systems with Applications, 36*(4), 7809-7817.

KREDİ KARTI KULLANIMINDA ETKİLİ OLAN FAKTÖRLER: TRABZON ÜZERİNE BİR UYGULAMA

Önder DİLEK[1]

ÖZ

Bu çalışma, Trabzon'da yaşayan bireylerin kredi kartı kullanımını etkileyen faktörleri belirlemek amacıyla yapılmıştır. Bu amaç için 456 birey ile yüz yüze anket uygulaması gerçekleştirilmiştir. Bu anketlerden elde verilen veriler ışığında, bireylerin demografik özellikleri, kredi kartı kullanımını etkileyen faktörler ve kredi kartı ile ne tür harcamaların yapıldığı frekans analizi ile belirlenmiştir. Kredi kartı kullanımında etkili olan faktörler incelendiğinde ilk sırada 4,13 ortalamayla *taksitli alış-veriş imkanı sağlaması,* ikinci sırada ise 3,68 ortalamayla *ödeme kolaylığı sağlaması* gelmektedir. Ardından sırasıyla; para taşıma riskini azaltıyor olması, harcamaları takip etmeyi sağlaması, otomatik ödeme talimatları, puan biriktirme imkanı sağlaması, gelir seviyesinin yetersiz olması, kolay borçlanma (nakit çekim) imkânı, E-ticarette kullanılması, başka borçları erteleme veya kapatma imkanı, sanal kart hizmetini sunması ve son olarak yurt dışı kullanım imkanı gelmektedir. Kredi kartı ile yapılan harcama kalemleri incelendiğinde ise ilk sırada 3,55 ortalamayla *giyim-ayakkabı* harcaması, ikincisi sırada *gıda* harcaması, üçüncü sırada ise 2,77 ortalama ile *akaryakıt* harcaması yapıldığı tespit edilmiştir. Son olarak erkeklerin kadınlara göre daha fazla oranda kredi kartı borcunu aksattıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kredi Kartı Kullanımı, Tüketim Kalemleri, Trabzon

FACTORS AFFECTING THE USE OF CREDIT CARD: AN APPLICATION ON TRABZON

ABSTRACT

This work was made for the determine the factors affecting the credit card usage of the individuals living in Trabzon. For this aim, a face to face survey was applied with 456 individuals. In the light of the data obtained from these surveys, the demographic characteristics of the individuals, the factors that affect the use of credit cards and the expenditures made by credit card are determined by frequency analysis. When the factors affecting credit card usage are examined, firstly, it provides the opportunity of first installment with 4,13 average, and the easiest to pay with 3,68 averages in the second place. Then, respectively; to reduce the risk of carrying money, to keep track of expenditures, automatic payment instructions, to provide the possibility of accumulation of points, inadequate income level, easy borrowing (cash withdraw), e-commerce, the possibility of postponing or closing other debts, virtual card service and lastly, the possibility of use abroad. When the consumption items made by credit card are examined, it is determined that clothing-shoes consumption is the first in 3,55, food consumption is in the second order and fuel consumption is in the third place with an average of 2,77. Lastly, it has been concluded that males have more credit card debts than women.

***Keywords*:** Credit Card Usage, Consumption Items, Trabzon

1.GİRİŞ

Kredi kartı ilk olarak 1950 yılında, merkezi New York'ta olan Diners Club tarafından çıkartılmıştır (Kaya, 2009, s.10). Türkiye'de ise ilk olarak 1968 yılında Koç grubuna bağlı Setur

[1]Dr.Öğr.Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, FUBYO. onder.dilek@erdogan.edu.tr

A.Ş. Diners Club kredi kartını çıkarmış (Özkan, 2015: 62) olmasına rağmen, kullanımı sınırlı kalmıştır. Ancak özellikle 1980'li yıllarda bireysel bankacılık ve kredi uygulamalarının gelişmeye başlaması ve teknik altyapının gelişmesi sonucu kredi kartı sistemleri Türkiye piyasasına girmiştir (Atay, 1993).

Kredi kartları banka kartları içerisinde en gelişmişi olup nitelik olarak açık krediye örnektir. Kredinin bir kerelik olmaması, çeşitli amaçlar için kullanılması, ödeme sayısının isteğe göre değişmesi, kredi miktarının arttırılabilmesi gibi özellikleri içerir (Ayla vd., 2018:1102). Alışveriş eyleminin ve para teknolojisinin geldiği nokta ve ticaretin gelişmesi, insanların kredi kartına olan ihtiyacını daha da arttırmıştır.

Kullanıcısına, para taşıma riskini kaldırması, anında kredi sunması, nakit avans çekme imkânı, taksitli alışveriş sağlaması, şimdi satın alınıp ödemenin (taksit erteleme) sonra yapılması, sanal alışveriş imkânı ve puan biriktirme gibi avantajlar sağlamaktadır (Kızılot vd., 2010). Hem kredi kartı pazarındaki rekabet, hem de kart kullanımı gün geçtikçe artmaktadır. Bu bağlamda müşterilerin kart kullanımında etkili olan faktörlerin tespiti ve bu faktörlerin demografik özelliklere göre farlılık gösterip göstermediği önem kazanmaktadır.

Bu çalışmanın amacı; Trabzon ili ölçeğinde kredi kartı kullanımında etkili olan faktörlerin demografik özellikler itibariyle ortaya konulmasıdır. Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde konuyla ilgili yapılmış olan çalışmalara ait literatür özeti, ikinci bölümde yöntem ve son olarak üçüncü bölümde ise bulgulara yer verilmiştir.

2. LİTERATÜR ÖZETİ

Literatür incelendiğinde kredi kartı kullanımı üzerine yapılmış bazı çalışmalar ana hatları ile aşağıdaki şekilde özetlenmektedir.

Çakır (2002), Aydın, Denizli, İstanbul, Ankara, İzmir ve Gaziantep illerini kapsayan 480 birey üzerine tesadüfi örnekleme yöntemi ile anket çalışması gerçekleştirmiştir. Katılımcıların %65'i erkek, %35'i kadındır. Kredi kartlarının 250 YTL-1500 YTL arası gelir düzeyindeki kişilerce kullanıldığı ve söz konusu kitlenin kredi kartının daha çok zorunlu harcamalar için kullandığı tespit edilmiştir.

Evans (2004), Amerika Birleşik Devletleri'nde 4450 Aile üzerinde Federal Rezerv Kurulu'nun 1970-2001 dönemine ait tüketici finansmanı anketi verilerine dayanarak bir çalışma gerçekleştirmiştir. Sonuç olarak, maaştan bağımsız harcama yapabilme, rahat alışveriş imkânı ve önce satın alım sonra ödeme fırsatı gibi özelliklerin kredi kartı talebini etkilediği tespit edilmiştir.

Şener ve Güven (2005), Ankara'da Emekli sandığına bağlı kurumlardan emekli olanlar tarafından kurulan derneklere üye olan 60 yaş ve üzeri 231 birey ile yüz yüze anket uygulaması gerçekleştirmişlerdir. Yaşlıların %74'ünün kredi kartı sahibi olduğunu tespit etmişlerdir. Yaşlıların kredi kartı kullanmama nedenleri arasında, "kredi kartının kişilerin gereksiz alışveriş yapmasına neden olması" birinci sırada yer alırken, kredi kartı kullanma nedenleri arasında ise "nakit ödeme yapmaksızın alışveriş yapabilmeyi sağlaması" ilk sırada yer almaktadır.

Keskin ve Koparan (2010), Amasya, Bitlis Eren, Pamukkale, İstanbul Aydın, Ondokuz Mayıs ve Karadeniz Teknik Üniversitelerinde 1411 öğrenci ile anket uygulaması gerçekleştirmişlerdir. Öğrencinin cinsiyeti, yaşı, sınıf düzeyi, kardeş sayısı, aile ikametgâhı ile üniversitenin bulunduğu şehir mesafesi, öğrencinin aylık harcama tutarı, hane halkının aylık geliri ve öğrencinin kaldığı yerin kredi kartı sahipliğini etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

Çiçek ve Demirdelen (2010), Niğde Üniversitesinde 112 akademisyen üzerine kolayda örnekleme ile anket uygulamışlardır. Kredi kartının maaşın alınan banka ile aynı olması ve banka

imajı değişkenlerinin kart kullanımı üzerindeki etkisinin yakın çevre tavsiyesi ve yüksek harcama limiti değişkenlerinden daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca yardımcı doçentlerin kredi kartı kuruluşunun imajını profesörler ve doçentlere göre daha az önemsediği sonucuna ulaşılmıştır.

Adıgüzel ve Sayılı (2012), Tokat ili merkezinde 239 birey ile anket uygulaması gerçekleştirmişlerdir. Tüketicilerin kredi kartı kullanma nedenleri arasında öncelikli neden olarak kredi kartlarının nakit para olmadığında alışveriş yapabilme imkânı sağlaması olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca gelir, medeni hal, meslek, yaş, cinsiyet ve otomobil sahibi olma durumunun da kart kullanımını etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Kredi kartı kullanmayanlar ise kartların çok fazla harcama yapmayı teşvik ettiğini düşündüklerini ifade etmişlerdir.

Blankson vd. (2012) Amerika Kuzey Texas Üniversitesinde eğitim gören 405 öğrenci üzerine anket uygulaması gerçekleştirmişlerdir. Öğrencilerin kredi kartlarının kullanımını etkileyen faktörlerin satın alma gücü sağlaması, sunulan müşteri hizmetleri ve teşvikler ile kredi ihtiyacı olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca öğrencilerin %66'sı kredi kartlarının verdiği güvenlik hissi nedeniyle kullandıklarını belirtmişlerdir.

Hancock, Jorgensen ve Swanson (2012), Amerika Birleşik Devletlerinde yedi farklı üniversitedeki 413 lisans öğrencisine çevrim içi anket uygulamışlardır. Analizde tek yönlü varyans analizi ile birlikte ki kare testleri yapılmıştır. Çalışma sonucunda ailesine mali konularda danışan öğrencilerin; minimum borç ödeme konusunda daha rahat oldukları, kredi kartı borçlarının 500 $ veya daha fazla olduğu ve iki veya daha fazla kredi kartı kullandıkları anlaşılmıştır.

Teoh vd. (2013), Malezya'da 150 kişi üzerine anket uygulamışlardır. Tek Yönlü ANOVA analizi sonucunda gelir, yaş ve medeni durum demografik değişkenlerinin kredi kartı kullanımını etkilediğini tespit etmişlerdir.

Cebeci ve Uçar (2016), Giresun Üniversitesi Görele Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu Bankacılık ve Finans Bölümünde eğitim gören 232 öğrenci üzerine anket uygulaması gerçekleştirmişlerdir. Araştırma bulgularına göre; öğrencilerin %46.1'i kredi kartı kullandığı ve kredi kartı kullanan öğrencilerin %71'inin sadece tek kartı olduğunu belirlemişlerdir. Öğrencilerin %50,5'inin taksitli alışveriş avantajı nedeniyle, %24,3'ünün nakit sıkıntısından ötürü, %15,9'unun nakit taşımamak için, %9,3'ünün diğer sebeplerden ötürü kredi kartı kullanımı gerçekleştirdiği sonucuna ulaşılmışladır. Kredi kartı kullanmayanlarda ise %16,8'inin "param varsa tüketim yaparım" görüşünden, %16'sının borçlanmayı sevmediğinden, %8,8'inin kredi kartını sevmediğinden, geriye kalanların ise diğer sebeplerden ötürü kredi kartı kullanmadıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Yıldız ve Yıldız (2016), Gümüşhane ilinde 400 kişiye anket uygulamışlardır. Tüketicileri kredi kartı kullanmaya yönelten faktörlerin nakit taşıma problemini ortadan kaldırması, kredi kartı sayesinde nakit ödemeden ve ödeme sıkıntısını düşünmeden anında alışveriş yapabilmesi, tüketicilere standardı yüksek bir yaşam düzeyi sunması, modern bir ödeme sistemi olması ve internetten alışveriş imkânı sağlaması olduğu sonuçlarına ulaşmışlardır.

3.YÖNTEM

Çalışmanın anakütlesini 2018 Trabzon nüfusu olan 807.903 kişi oluşturmaktadır. %5 önem düzeyinde, %5 hata payı ile bu anakütleyi temsil edecek minimum örnek büyüklüğü yaklaşık 384 olarak tespit edilmiştir. Temsil gücünün yüksek olması ve bazı anketlerin eksik cevaplanabileceği dikkate alınarak 500 anket uygulanmış, bunlardan eksik ve tutarsız olanlar çıkarıldığında geri kalan 456 anket değerlendirmeye alınmıştır.

Anket, temel demografik özellikler ile kullanıcıların kredi kartı kullanma nedenleri, kredi kartlarına ait bilgiler ve kredi kartları ile ne tür harcamaların yapıldığına dair vb. nitelikte 32 adet sorudan oluşturulmuştur. Ankete katılan bireylerin demografik özelliklerine göre kredi kartı kullanımlarında etkili olan faktörlerin farklılık oluşturup oluşturmadığını incelemek amacıyla "Varyans Analizi" yapılmıştır. Karşılaştırılan cinsiyet ve medeni durum grupları için "Bağımsız Örneklem T Testi"; yaş, eğitim durumu, meslek ve gelir durumu grup farklılıklarının karşılaştırılmasında "Anova Testi" (tek yönlü varyans analizi) kullanılmıştır. Analiz sonuçlarında sadece anlamlı farklılık gösteren faktörlere ilişkin hipotezlere yer verilmiştir.

H_0: Kredi kartının **taksitli alış-veriş sağlaması** nedeniyle kullanılması **cinsiyetlere** göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.

H_1: Kredi kartının **taksitli sağlaması** nedeniyle kullanılması **cinsiyetlere** göre anlamlı bir farklılık göstermektedir

H_0: Kredi kartının **gelir yetersizliği** nedeniyle kullanılması **medeni duruma** göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.

H_1: Kredi kartının **gelir yetersizliği** nedeniyle kullanılması **medeni duruma** göre anlamlı bir farklılık göstermektedir

H_0: Kredi kartının **nakit ihtiyacını gidermek amacıyla** kullanılması bireylerin **yaşlarına** göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.

H_1: Kredi kartının **nakit ihtiyacını gidermek amacıyla** kullanılması bireylerin **yaşlarına** göre anlamlı bir farklılık göstermektedir

H_0: Kredi kartının **para taşıma riskini azaltması nedeniyle** kullanılması **eğitim seviyesine** göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.

H_1: Kredi kartının **para taşıma riskini azaltması nedeniyle** kullanılması **eğitim seviyesine** göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H_0: Kredi kartının **gelir yetersizliği nedeniyle** kullanılması **mesleklere** göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.

H_1: Kredi kartının **gelir yetersizliği nedeniyle** kullanılması **mesleklere** göre anlamlı bir farklılık göstermektedir

H_0: Kredi kartının **kolay borçlanma imkanı sağlaması nedeniyle** kullanılması **gelir seviyesine** göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.

H_1: Kredi kartının **kolay borçlanma imkanı sağlaması nedeniyle** kullanılması **gelir seviyesine** göre anlamlı bir farklılık göstermektedir

vb..

3. BULGULAR

3.1. Temel Bulgular

Anket uygulanan katılımcılara demografik özellikler Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Demografik Özellikler

Değişken		Frekans	%	Değişken		Frekans	%
Cinsiyet	Erkek	258	56,6	Md.Dur.	Evli	281	61,7
	Kadın	198	43,4		Bekar	175	34,3
	Toplam	456	100,0		Toplam	456	100,0
Yaş	18-27	104	22,8	Eğitim Durumu	İlköğretim	83	18,2
	28-37	156	34,2		Lise	127	27,9
	38-47	122	26,8		Üniversite	229	50,2
	48-57	54	11,8		Lisansüstü	17	3,7
	58+	20	4,4		Toplam	456	100,0
	Toplam	456	100,0				
Meslek	Memur	107	23,5	Eş çalışma	Bekar	241	52,9
	İşçi	104	22,8		Evet	112	24,6
	Öğrenci	77	16,9		Hayır	103	22,6
	Esnaf	60	13,2		Toplam	456	100,0
	Ev Hanımı	36	7,9	Birey Sayısı	1	34	7,5
	Emekli	32	7,0		2-4	268	58,8
	İşsiz	21	4,6		5-7	145	31,8
	Çiftçi	19	4,2		8 +	9	2,0
	Toplam	456	100,0		Toplam	456	100,0

Tablo 1'de görüldüğü üzere, katılımcıların %56,6'sı erkek, %43,4'ü kadındır. %22,8'i 18-27, %34,2'si 28-37, %26,8'i 38-47, %11,8'i 48-57 yaş arasında, %4,4'ü ise 58 ve üzeri yaştadır. %61,7'si evli, %34,3'ü bekârdır. %18,2'si ilköğretim, %27,9'u lise, %50,2'si üniversite ve %3,7'si lisansüstü mezunudur. %23,5'i memur, %22,8'i işçi, %16,9'u öğrenci, %13,2'si esnaf, %7,9'u ev hanımı, %7'si emekli, %4,6'sı işsiz ve %4,2'si ise çiftçidir.

Tablo 2'ye göre, katılımcıların %73,2'si kredi kartını faydalı, %88,2'si kredi kartını güvenli olarak görürken, %68,2'si kredi kartının harcamalarını arttırdığını ifade etmiştir. Bireylerin %30,5'i kredi kartını nakit çekiminde kullanırken, %69,5'i ise nakit çekiminde kullanmamaktadır. %26,5'i borcunu ödemede sorun yaşamaktadır.

Tablo 2: Kredi Kartı Kullanımı Hakkındaki Görüş

Değişken		Frekans	%	Değişken		Frekans	%
Kredi Kartı Faydalıdır	Evet	334	73,2	**Borç Ödemede Sorun Yaşama**	Evet	121	26,5
	Hayır	122	26,8		Hayır	335	73,5
	Toplam	456	100,0		Toplam	456	100,0
Kredi Kartı Güvenlidir	Evet	402	88,2	**Kredi Kartı Limiti Yeterlidir**	Evet	396	86,8
	Hayır	54	11,8		Hayır	60	13,2
	Toplam	456	100,0		Toplam	456	100,0
Kredi Kartı Harcama Arttırır	Evet	311	68,2	**Kredi Kartını Kullanım Şekli**	Tek Çekim	208	45,6
	Hayır	145	31,8		Taksit	248	54,4
	Toplam	456	100,0		Toplam	456	100,0
Nakit Çekiminde Kullanma	Evet	139	30,5				
	Hayır	317	69,5				
	Toplam	456	100,0				

Tablo 3'te kredi kartına ait bilgiler verilmektedir.

Tablo 3: Kredi Kartına Ait Bilgiler

Değişken		Frekans	%	Değişken		Frekans	%
Gelir	0-2000 TL	85	18,6	**Limit**	0-2000 TL	81	17,8
	2001-4000 TL	234	51,3		2001-4000 TL	146	32,0
	4001-6000 TL	110	24,1		4001-6000 TL	99	21,7
	6001+ TL	27	5,9		6001+ TL	130	28,5
	Toplam	**456**	**100,0**		**Toplam**	**456**	**100,0**
Harcama	0-1000 TL	101	22,1	**Kredi Kartı Sayısı**	1	240	52,6
	1001-2000 TL	109	23,9		2	130	28,5
	2001-3000 TL	138	30,3		3	60	13,2
	3001- 4000 TL	49	10,7		4	9	2,0
	4001 +TL	59	12,9		5 +	17	3,7
	Toplam	**456**	**100,0**		**Toplam**	**456**	**100,0**
Kredi Kartı Borç Ödeme	Nakit	323	70,8	**Kredi Kartı Borç Ödeme Miktarı**	Toplam Borcu	215	47,1
	Mevduat Hesabı	96	21,1		Asgari Borcu	14	32,0

	Kredili Mevduat Hesabı	17	3,7		Asgari-Toplam Borç Arası	95	20,8
	Bireysel Borç	16	3,5		**Toplam**	**456**	**100,0**
	Tüketici Kredisi	4	0,9				
	Toplam	**456**	**100,0**				

Tablo 3'te görüldüğü üzere, katılımcıların %52,6'sı sadece 1 adet kredi kartı kullanırken, %28,5'i 2 adet, %13,2'si 3 adet, % 2'si 4 adet ve son olarak %3,7'si ise 5 veya daha fazla kredi kartı kullanmaktadır. Limitler incelendiğinde, %17,8'nin 2000 TL ve altında, %32'sinin 2001-4000 TL arasında, %21,7'sinin 4001-6000 TL arasında, %28,5'nin ise 6001 TL ve üzerinde olduğu görülmektedir. Katılımcıların %70,8'i kredi kartı borcunu nakit olarak öderken, %21,1'i mevduat hesabından, %3,7'si kredili mevduat hesabını kullanarak, %3,5'i bireysel borçlanarak ve yaklaşık %1'i tüketici kredisi ile kredi kartı borcunu ödemektedir. Katılımcıların %47,1'i kredi kartı borcunun tamamını, %32'si asgari borcunu ve %20,8'i ise asgari borcu ile toplam borcu arasında bir tutarı ödemektedirler.

Tablo 4: Kredi Kartı Kullanma Nedenleri

Değişken	N	Minimum	Maksimum	Ortalama
Taksitli alış-veriş imkânı	456	1,00	5,00	4,1294
Ödeme kolaylığı sağlama	456	1,00	5,00	3,6754
Para taşıma riskini azaltması	456	1,00	5,00	3,2741
Nakit ihtiyacı için güvence	456	1,00	5,00	2,9561
Harcamaları takip etmeyi sağlama	456	1,00	5,00	2,6974
Otomatik ödeme talimatları	456	1,00	5,00	2,6469
Puan biriktirme olanağı	456	1,00	5,00	2,5768
Gelir seviyesinin yetersizliği	456	1,00	5,00	2,5658
Kolay borçlanma (nakit çekim) imkânı	456	1,00	5,00	2,5154
E-ticarette kullanım	456	1,00	5,00	2,4868
Başka borçları erteleme veya kapatma	456	1,00	5,00	2,2807
Sanal Kart hizmeti	456	1,00	5,00	2,0526
Yurt dışı kullanım imkânı	456	1,00	5,00	1,7237

Tablo 4'te, kredi kartı kullanım nedenlerini göstermektedir. Bunlar incelendiğinde ilk 3 sırada taksitli alış-veriş imkânı, ödeme kolaylığı sağlama ve para taşıma riskini azaltması yer almaktadır. Ardından sırasıyla, nakit ihtiyacı için güvence, harcamaları takip etmeyi sağlama,

otomatik ödeme talimatları, puan biriktirme olanağı, gelir seviyesinin yetersizliği, kolay borçlanma (nakit çekim) imkânı, e-ticarette kullanım, başka borçları erteleme veya kapatma, sanal kart hizmeti ve son olarak en düşük ortalamayla yurt dışı kullanım imkânı gelmektedir.

Tablo 5: Kredi Kartı İle Yapılan Harcama Türleri

Değişken	N	Minimum	Maksimum	Ortalama
Giyim	456	1,00	5,00	3,5899
Gıda	456	1,00	5,00	3,1469
Akaryakıt	456	1,00	5,00	2,7697
Elektronik	456	1,00	5,00	2,6513
İletişim	456	1,00	5,00	2,6206
Fatura	456	1,00	5,00	2,3969
Eğitim	456	1,00	5,00	2,3772
Kozmetik	456	1,00	5,00	2,3706
Ulaşım	456	1,00	5,00	2,3070
Sağlık	456	1,00	5,00	2,2039
Kültürel (Sinema vb)	456	1,00	5,00	2,1754
Yapı Market	456	1,00	5,00	2,0921
Barınma	456	1,00	5,00	1,8399

Tablo 5'te yer alan kredi kartı ile yapılan harcama kalemleri incelendiğinde ise ilk sırada *giyim-ayakkabı* harcaması, ikincisi sırada *gıda* harcaması, üçüncü sırada ise *akaryakıt* harcaması yapıldığı tespit edilmiştir. Ardından sırasıyla, elektronik, iletişim, fatura, eğitim, kozmetik, ulaşım, sağlık, kültürel, yapı market ve barınma harcamaları gelmektedir.

3.2. Analiz Sonuçları

Karşılaştırılan cinsiyet ve medeni durum grupları için "Bağımsız Örneklem T Testi"; yaş, eğitim durumu, meslek ve gelir durumu grup farklılıklarının karşılaştırılmasında "Anova Testi" (tek yönlü varyans analizi) kullanılmıştır**.** Her iki analizden önce değişkenlerin dağılımlarına yönelik testler uygulanmış ve çarpıklık ve basıklık katsayıları (Skewness ve Kurtosis) +1 ile -1 arasında olduğu için normal dağlım varsayımının karşılandığı görülmüştür (Kredi kartı kullanımı etkileyen faktörlerden *yurt dışında kullanma imkanı* hariç).

3.2.1. Cinsiyete Göre Kredi Kartı Kullanım Nedenleri

H_0: Kredi kartının **taksitli alış-veriş imkanı sağlaması** nedeniyle kullanılması *cinsiyetlere* göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.

H_1: Kredi kartının **taksitli alış-veriş imkanı sağlaması** nedeniyle kullanılması *cinsiyetlere* göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

Tablo 6: Cinsiyete Göre Kredi Kartı Kullanım Nedeni Test Sonuçları

Tanımlayıcı İstatistikler					
Kredi Kartı Kullanımda Etkili Olan Faktör	**Gruplar**	**Ortalama**	**Std.Hat.**	**Min**	**Max**
Taksitli Alış-Veriş İmkanı	Kadın	4,2273	0,05965	1	5
	Erkek	4,0543	0,05644	1	5
Homojenlik Testi					
Levene Testi	**F**		**Sig.**		
	0,426		0,514		
T Testi Analizi Tablosu					
t	**df**		**Sig. (2-tailed)**		
-2,086	454		0,038		

Tablo 6'da tanımlayıcı istatistikler verildikten sonra bağımsız örneklem T testinin temel varsayımı olan homojenlik testinin (levene testi) sonucu görülmektedir. Buradaki varyansların (sig. değeri 0,514 > 0,05 olduğu için) homojen olduğu söylenir. Cinsiyetlere göre kredi kartı kullanım amaçlarının T testi analiz tablosunda sig. Değeri 0,038<0,05'tir. H_0 hipotezini red ederek H_1 hipotezini kabul edilir. Yani kredi kartının **taksitli alış-veriş imkanı sağlaması** nedeniyle kullanılması *cinsiyetlere göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.* Ortalamalar incelendiğinde erkeklere göre kadınlarda bu faktörün etki derecesinin daha yüksek olduğu söylenebilir.

3.2.2. Medeni Duruma Göre Kredi Kartı Kullanım Nedeni

H_0: *Kredi kartının* **gelir yetersizliği** nedeniyle kullanılması *medeni duruma* göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.

H_1: *Kredi kartının* **gelir yetersizliği** nedeniyle kullanılması *medeni duruma* göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

Tablo 7: Medeni Duruma Göre Kredi Kartı Kullanım Nedeni Test Sonuçları

Tanımlayıcı İstatistikler					
Kredi Kartı Kullanımda Etkili Olan Faktör	**Gruplar**	**Ortalama**	**Std.Hat.**	**Min**	**Max**
Gelir yetersizliği	Evli	2,4555	0,08918	1	5
	Bekar	2,7429	0,11482	1	5
Homojenlik Testi					
Levene Testi	**F**		**Sig.**		
	0,223		0,637		
T Testi Analizi Tablosu					
t	**df**		**Sig. (2-tailed)**		
-1,984	454		0,048		

Tablo 7'de tanımlayıcı istatistikleri verildikten sonra bağımsız örneklem T testinin temel varsayımı olan homojenlik testinin (levene testi) sonucu görülmektedir. Buradaki varyansların (sig. değeri 0,637 > 0,05 olduğu için) homojen olduğu söylenir. Medeni Duruma göre kredi kartı kullanım amaçlarının T testi analiz tablosunda sig. Değeri 0,048<0,05'tir. H_0 hipotezini red ederek H_1 hipotezini kabul ederiz. Yani *kartının* **gelir yetersizliği** nedeniyle kullanılması *medeni duruma göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.* Ortalamalar incelendiğinde evlilere göre bekarlarda bu faktörün etki derecesinin daha yüksek olduğu söylenebilir.

H_0: *Kredi kartının* **başka borçları kapatmak amacıyla** kullanılması *medeni duruma* göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.

H_1: *Kredi kartının* **başka borçları kapatmak amacıyla** kullanılması *medeni duruma* göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

Tablo 8: Medeni Duruma Göre Kredi Kartı Kullanım Nedeni (Başka Borçları Kapatmak Amacıyla) Test Sonuçları

Tanımlayıcı İstatistikler					
Kredi Kartı Kullanımda Etkili Olan Faktör	**Gruplar**	**Ortalama**	**Std.Hat.**	**Min**	**Max**
Başka Borçları Kapatmak Amacıyla	Evli	2,1744	0,07943	1	5
	Bekar	2,4514	0,10305	1	5
Homojenlik Testi					

Levene Testi	**F**	**Sig.**
	0,778	0,378
T Testi Analizi Tablosu		
t	**df**	**Sig. (2-tailed)**
-2,141	454	0,033

Tablo 8'de tanımlayıcı istatistikleri verildikten sonra bağımsız örneklem T testinin temel varsayımı olan homojenlik testinin (levene testi) sonucu görülmektedir. Buradaki varyansların (sig. değeri 0,378 > 0,05 olduğu için) homojen olduğu söylenir. Medeni Duruma göre kredi kartı kullanım amaçlarının T testi analiz tablosunda sig. Değeri 0,033<0,05'tir. H_0 hipotezini red ederek H_1 hipotezini kabul ederiz. Yani *kartının* **başka borçları kapatmak amacıyla** kullanılması *medeni duruma göre anlamlı bir farklılık göstermektedir*. Ortalamalar incelendiğinde evlilere göre bekarlarda bu faktörün etki derecesinin daha yüksek olduğu söylenebilir.

Yaş, eğitim durumu, meslek, gelir durumu ve ailedeki birey sayısı gruplarının ise 2 den fazla olmasından dolayı grup farklılıklarının karşılaştırılmasında "Anova Testi" (tek yönlü varyans analizi) kullanılmıştır.

3.2.3. Yaş'a Göre Kredi Kartı Kullanım Nedeni

Kredi kartı kullanım nedenlerinden puan biriktirme olanağı, taksitli alış-veriş imkânı, yurt dışı kullanım imkânı, e-ticarette kullanım ve sanal kart hizmeti homojenlik testi (levene testi) sonucuna göre varyansların sig. değeri > 0,05 olmadığından dolayı dışlanmıştır. Kalan diğer değişkenlere Anova testi uygulanmış ve sadece anlamlı farklılık gösteren faktörlere ilişkin hipotezlere yer verilmiştir.

H_0: *Kredi kartının* **nakit ihtiyacını gidermek amacıyla** kullanılması *bireylerin yaşlarına* göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.

H_1: *Kredi kartının* **nakit ihtiyacını gidermek amacıyla** kullanılması ***bireylerin yaşlarına*** göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

Tablo 9: Yaş'a Göre Kredi Kartı Kullanım Nedeni (Nakit İhtiyacını Giderme) Test Sonuçları

Tanımlayıcı İstatistikler			
Kredi Kartı Kullanımda Etkili Olan Faktör	**Gruplar**	**Ortalama**	**Std.Hat.**
Nakit İhtiyacını Giderme	18-27	3,2500	0,14315
	28-37	2,9103	0,11695
	38-47	2,9672	0,13114
	48-57	2,7778	0,20927
	58+	2,2000	0,28654
Homojenlik Testi			

Levene Testi	F	Sig.
	0,556	0,695

Anova Varyans Analiz Tablosu					
	Kareler Toplamı	**df**	**Kareler Ortalaması**	**F**	**Sig. (2-tailed)**
Gruplar arası	22,477	4	5,619	2,638	0,033
Grup içi	960,646	451	2,130		
Toplam	983,123	455			

Tablo 9'da tanımlayıcı istatistikleri verildikten sonra bağımsız örneklem T testinin temel varsayımı olan homojenlik testinin (levene testi) sonucu görülmektedir. Buradaki varyansların (sig. değeri 0,695 > 0,05 olduğu için) homojen olduğu söylenir. Yaş gruplarına göre kredi kartının nakit ihtiyacını gidermek amacıyla kullanılması Anova Varyans testi analiz tablosunda sig. Değeri 0,033<0,05'tir. H_0 hipotezini red ederek H_1 hipotezini kabul ederiz. Yani *Kredi kartının* **nakit ihtiyacını gidermek amacıyla** kullanılması *bireylerin yaşlarına* göre anlamlı bir farklılık göstermektedir. Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu bulmak için Post Hoc (Tukey) testi uygulanmıştır.

Tablo 10: Yaş Guruplarına Göre Karşılaştırma (Nakit İhtiyacını Gidermek Amacı) Tablosu

Nakit İhtiyacını Gidermek Amacı				
Grup (I)	**Kategoriler (J)**	**Ort.Uzaklık (I-J)**	**Std. Hata**	**Anlamlılık**
18-27	28-37	0,33974	0,18485	0,354
	38-47	0,28279	0,19414	0,592
	48-57	0,47222	0,25354	0,344
	58+	**1,05000***	**0,32031**	**0,021**

18-27 yaş arasındakiler 58 yaş ve üzerindekilere göre *kredi kartının* **nakit ihtiyacını gidermek amacıyla** kullanılmasına daha fazla katılmaktadır (0,021< 0,05). Diğer yaş grupları ile arasında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır.

H_0: *Kredi kartının* **gelir yetersizliği nedeniyle** kullanılması *bireylerin yaşlarına* göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.

H_1: *Kredi kartının* **gelir yetersizliği nedeniyle** kullanılması *bireylerin yaşlarına* göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H1 hipotezi kabul edilmiştir. Tekrara düşmemek adına sadece farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu gösteren Post Hoc testi sonuçları verilmektedir.

Tablo 11: Yaş Guruplarına Göre Karşılaştırma (Gelir Yetersizliği) Tablosu

Gelir Yetersizliği Nedeniyle				
Grup (I)	**Kategoriler (J)**	**Ort. Uzaklık (I-J)**	**Std. Hata**	**Anlamlılık**
18-27	28-37	0,43269	0,19151	0,162
	38-47	**0,64360***	**0,19704**	**0,011**
	48-57	**0,80662***	**0,25011**	**0,014**
	58+	**1,07885***	**0,30410**	**0,010**

Tablo 11'de görüldüğü üzere göre; **18-27 yaş arasındakiler diğer tüm yaş gruplarına göre** (28-37 yaş grubundakiler hariç) *kredi kartını* **gelir yetersizliği nedeniyle** kullanılmasına daha fazla katılmaktadır ($p < 0,05$).

3.2.4. Eğitim Seviyesine Göre Kredi Kartı Kullanım Nedeni

H_0: *Kredi kartının* **para taşıma riskini azaltması nedeniyle** kullanılması *eğitim seviyesine* göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.

H1: *Kredi kartının* **para taşıma riskini azaltması nedeniyle** kullanılması *eğitim seviyesine* göre anlamlı bir farklılık göstermektedir. vb.

H1 hipotez(leri) kabul edilmiştir. Tekrara düşmemek adına sadece farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu gösteren Post Hoc testi sonuçları verilmektedir.

Tablo 12: Eğitim Durumuna Göre Karşılaştırma Tablosu

Para Taşıma Riskini Azaltması				
Grup (I)	**Kategoriler (J)**	**Ort. Uzak.(I-J)**	**Std. Hata**	**Anlamlılık**
İlköğretim	Lise	-0,04630	0,16524	0,992
	Üniversite	**-0,39286***	**0,14795**	**0,043**
	Lisansüstü	-0,42240	0,33422	0,595
Ödeme Kolaylığı Sağlaması				
İlköğretim	Lise	-0,14477	0,14536	0,752
	Üniversite	**-0,34024***	**0,13086**	**0,050**

	Lisansüstü	-0,49539	0,28696	0,334
Nakit İhtiyacını Gidermek Amacıyla				
İlköğretim	**Lise**	**-0,66123***	**0,20365**	**0,008**
	Üniversite	**-0,65586***	**0,18698**	**0,003**
	Lisansüstü	-0,88448	0,38581	0,129
Harcamaları Takip Etmeyi Sağlaması				
İlköğretim	**Lise**	**-0,47557***	**0,17200**	**0,032**
	Üniversite	**-0,57126***	**0,16032**	**0,003**
	Lisansüstü	**-0,99433***	**0,29693**	**0,013**
Gelir Yetersizliği Nedeniyle				
İlköğretim	Lise	-0,33896	0,20517	0,352
	Üniversite	**-0,50050***	**0,19150**	**0,048**
	Lisansüstü	-1,05457	0,46282	0,136

Tablo 12'ye göre;

- Üniversite mezunları ilköğretim mezunlarına göre *kredi kartını* **Para Taşıma Riskini Azaltması** nedeniyle kullanılmasına daha fazla katılmaktadır (0,043<0,05).
- Üniversite mezunları ilköğretim mezunlarına göre *kredi kartını* **Ödeme Kolaylığı Sağlaması** nedeniyle kullanılmasına daha fazla katılmaktadır (0,05≤ 0,05).
- Hem lise hem de üniversite mezunları ilköğretim mezunlarına göre *kredi kartını* **Nakit İhtiyacını Gidermek Amacıyla** kullanılmasına daha fazla katılmaktadır (p < 0,05).
- Tüm eğitim seviyesi grupları ilköğretim mezunlarına göre *kredi kartını* **Harcamaları Takip Etmeyi Sağlaması** nedeniyle kullanılmasına daha fazla katılmaktadır (p < 0,05).
- Üniversite mezunları ilköğretim mezunlarına göre *kredi kartını* **Gelir Yetersizliği** nedeniyle kullanılmasına daha fazla katılmaktadır (0,05≤ 0,05).

3.2.5. Mesleklere Göre Kredi Kartı Kullanım Nedeni

H_0: *Kredi kartının* **gelir yetersizliği nedeniyle** kullanılması *mesleklere* göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.

H_1: *Kredi kartının* **gelir yetersizliği nedeniyle** kullanılması mesleklere göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

Tablo 13: Meslek Guruplarına Göre Karşılaştırma (Gelir Yetersizliği) Tablosu

Gelir Yetersizliği Nedeniyle				
Grup (I)	**Kategoriler (J)**	**Ort. Uzaklık (I-J)**	**Std. Hata**	**Anlamlılık**
Memur	İşçi	-0,26959	0,20843	0,900
	Esnaf	-0,25421	0,23887	0,963
	Çiftçi	-0,02263	0,38130	1,000
	Emekli	0,47079	0,24733	0,553
	Öğrenci	**-0,81005***	**0,22608**	**0,010**
	İşsiz	0,34579	0,28855	0,927
	Ev Hanımı	-0,45976	0,30673	0,805

Tablo 13'te görüldüğü üzere, öğrenciler memurlara göre *kredi kartını* **Gelir Yetersizliği** nedeniyle kullanılmasına daha fazla katılmaktadır (0,001< 0,05).

3.2.6. Gelir Seviyesine Göre Kredi Kartı Kullanım Nedeni

H_0: *Kredi kartının* **kolay borçlanma imkanı sağlaması** nedeniyle kullanılması *gelir seviyesine* göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.

H_1: *Kredi kartının* **kolay borçlanma imkanı sağlaması** nedeniyle kullanılması *gelir seviyesine* göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

Tablo 14: Gelir Durumuna Göre Karşılaştırma **Tablosu**

Kolay Borçlanma İmkanı				
Grup (I)	**Kategoriler (J)**	**Ortalamalar Arası Uzaklık (I-J)**	**Std. Hata**	**Anlamlılık**
4001-6000 TL	**0-2000 TL**	**0,59412***	**0,20613**	**0,023**
	2001-4000 TL	**0,45128***	**0,16409**	**0,033**
	6001 TL+	0,71481	0,30001	0,097
Otomatik Ödeme İmkanı				
0-2000 TL	2001-4000 TL	-0,24002	0,17291	0,509
	4001-6000 TL	**-0,65882***	**0,20444**	**0,008**
	6001 TL+	-0,39956	0,33384	0,632

Tablo 14'e göre; Gelir seviyesi 4000-6001 TL arasındakiler gelir seviyesi 0-2000 TL ve 2001-4000 TL arasındakilere göre *kredi kartını* **Kolay Borçlanma İmkanı** nedeniyle kullanılmasına daha fazla katılmaktadır (p< 0,05).

Gelir seviyesi 4000-6001 TL arasındakiler gelir seviyesi 0-2000 TL arasındakilere göre *kredi kartını* **Otomatik Ödeme İmkanı** nedeniyle kullanılmasına daha fazla katılmaktadır (0,008< 0,05).

4.SONUÇ

Kredi kartı ile yapılan harcama kalemleri incelendiğinde ise ilk sırada 3,55 ortalamayla *giyim-ayakkabı* harcaması, ikincisi sırada *gıda* harcaması, üçüncü sırada ise 2,77 ortalama ile *akaryakıt* harcaması yapıldığı tespit edilmiştir. Kredi kartı kullanımında etkili olan faktörler incelendiğinde ilk sırada 4,13 ortalamayla *taksitli alış-veriş imkanı sağlaması,* ikinci sırada ise 3,68 ortalamayla *ödeme kolaylığı sağlaması* gelmektedir.

Kadınların erkeklere göre kredi kartını **Taksitli Alış-Veriş İmkanı Sağlaması** nedeniyle kullandıkları sonucuna ulaşılmıştır. Bekarların evlilere göre, 18-27 yaş arasındakilerin diğer tüm yaş gruplarına göre ve öğrencilerin memurlara göre kredi kartını **Gelir Yetersizliği** nedeniyle kullandıkları sonucuna ulaşılmıştır.

18-27 yaş arasındakilerin 58 yaş ve üzerindekilere göre ve hem lise hem de üniversite mezunlarının ilköğretim mezunlarına göre kredi kartını **Nakit İhtiyacını Gidermek Amacıyla** kullandıkları sonucuna ulaşılmıştır. Üniversite mezunlarının ilköğretim mezunlarına göre kredi kartını **Para Taşıma Riskini Azaltması** nedeniyle kullandıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Üniversite mezunlarının ilköğretim mezunlarına göre kredi kartını **Ödeme Kolaylığı Sağlaması** nedeniyle kullandıkları sonucuna ulaşılmıştır. Tüm eğitim seviyesi gruplarının ilköğretim mezunlarına göre kredi kartını **Harcamaları Takip Etmeyi Sağlaması** nedeniyle kullandıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Gelir seviyesi 4000-6001 TL arasındakilerin 0-2000 TL ve 2001-4000 TL arasındakilere göre kredi kartını **Kolay Borçlanma İmkanı** nedeniyle kullandıkları sonucuna ulaşılmıştır. Gelir seviyesi 4000-6001 TL arasındakilerin 0-2000 TL arasındakilere göre kredi kartını **Otomatik Ödeme İmkanı** nedeniyle kullandıkları sonucuna ulaşılmıştır.

KAYNAKLAR

Adıgüzel, F. ve Sayılı, M. (2012). Tokat İli Merkez İlçede Tüketicilerin Kredi Kartı Kullanımı Üzerine Bir Araştırma, Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, I, 56-80.

Ayla, D., Dilek, Ö., Pilatin, A. ve Bayrak, A. Z. (2018). Kredi Kartı Kullanımını Etkileyen Faktörlerin Analizi: Doğu Karadeniz Örneği, *International Congress of Management, Economy and Policy*, İstanbul, 1101-1110.

Blankson, C., Audhesh, P. ve Kwabena G. B. (2012), College Students' Consumption Of Credit Cards, *International Journal of Bank Marketing*, 30(7), 567-585.

Cebeci, İ. ve Uçar, S. (2016). Bireysel Finansmanda Etkili Bir Araç: Kredi Kartı Üzerine Ampirik Bir Araştırma, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Ekim, 1-20

Çakır, A. (2002). *Türkiye'de Kredi Kartlarını Ekonomi Üzerine Etkileri ve Kullanımına İlişkin Bir Araştırma,* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Pamukkale Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.

Çiçek, R. ve Demirdelen, K. (2010). Kredi Kartı Kullanıcılarının Kart Tercihlerini Değerlendirmeye Yönelik Bir Araştırma: Niğde Üniversitesi Akademisyenleri Örneği, *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme İktisadı Enstitüsü Yönetim Dergisi,* 21 (66), 45-69.

Evans, S. David (2004)., The Growth and Diffusion of Credit Cards in Society, *Payment Card Economics Review,* 2, 59-76.

Fatma, G. A. (1993). *Kredi Kartları ve Türkiye Kredi Kartı Uygulamalarının Nakit Para Talebi Üzerindeki Etkileri,* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Anadolu Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Hancock, M. A., Bryce, L. J. ve Melvin, S. S. (2012), College Students and Credit Card Use: The Role of Parents, Work Experience, Financial Knowledge, and Credit Card Attitudes, *Journal of Family and Economic Issues,* DOI: 10.1007/s10834-012-9338-8.

Kaya, F. (2009), *Türkiye'de Kredi Kartı Uygulaması,* Graphis Matbaa, İstanbul

Keskin, D. ve Koparan, E. (2010). Üniversite Öğrencilerinin Kredi Kartı Sahipliğini Belirleyen Faktörler, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5(1), 111-129.

Kızılot, Ş., Cem, K. ve Tokatlıoğlu, İ.(2010), *Kartlı Ödeme Sistemleri Ekonomik Katkılar Raporu ve 2008 Krizinde Kartlı Ödeme Sistemlerinin Olumlu Etkileri,* Gazi Üniversitesi Maliye-Vergi Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi, A4 Ofset Matbaacılık, İstanbul.

Özkan, A.(2015). *Anı ve Fotoğraflarla Türkiye'nin Kartlı Ödeme Sistemleri Tarihi,* Aryan Basım Tanıtım ve Matbaa, İstanbul.

Şener, A.ve Güven, S. (2005). Yaşlıların Kredi Kartı Kullanımına İlişkin Davranışları ve Karşılaştıkları Sorunlar, *Türkish Journal of Geriatrics,* 8 (4),184-194.

Teoh, M. Y., Chong, S. ve Yong, S. M. (2013). Exploring The Factors Influencing Credit Card Spending Behavior Among Malaysians, *International Journal of Bank Marketing,* 31(6), 481-500. https://doi.org/10.1108/IJBM-04-2013-0037

Yıldız, S. ve Yıldız, E. (2016). Yerel Ekonomilerde Kredi Kartı Kullanım Düzeyi: Gümüşhane İli Örneği, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi,* 7(17), 170-184.

SOSYAL EŞİTSİZLİĞİN DOĞASI ve TOPLUMSAL YANSIMALARI

Kübra KOÇ, Ayhan ORHAN[1]

ÖZ

Bu çalışmada gelir, gelirin dağılış biçim, sosyal eşitsizlik, sosysal adaletsizlik, sosyal tabakalaşma ve bunların toplumlara yansıması araştırıldı. Sosyal eşitsizlik konusu tüm toplumların ciddi bir problemi olmakla birlikte ülkemizde de çözmemiz gereken sorunların başında gelmektedir. Sosyal eşitsizlik, toplumlarla, bireylerle ilgili olduğundan sosyolojinin de araştırma konusu olmuştur ancak geçtiğimiz yüzyıllardan beri iktisatçıların da ilgi alanına girmiş ve bu konu üzerinde çeşitli çalışmalar yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler : *Sosyal eşitlik, sosyal adalet, tabakalaşma, gelir dağılımı*

SOCIAL INEQUALITY AND ITS SOCIAL CONSEQUENCES

ABSTRACT

In this study, income, distribution of income, social inequality, social injustice, social stratification and their reflection on societies were investigated. Although the issue of social inequality is a serious problem of all societies, it is one of the problems that we need to solve in our country. Since social inequality is related to societies and individuals, sociology has been the subject of research, but it has been in the interest of economists since the last centuries and various studies have been carried out on this subject.

Key Words: *Social equality, social justice, stratification, and income distribution*

1.Giriş

Sosyal eşitsizlik yüzyıllardan beri tüm toplumların büyük sorunu olmakla birlikte çözmeleri gereken bir sorun olarak da görülmektedir. Sosyal eşitsizlik gelişmekte olan ülkelerde kendini en iyi hissettirmekle birlikte gelişmiş ülkelerde de kendini gösteren bir sosyo – ekonomik problemdir.

Sosyal eşitliksizlik ve sosyal adalet kavramlarına sebep birçok etken vardır. Bunlardan biri gelirin bölüşümüyle ilgili olarak bölüşüm problemi olarak da karşımıza çıkmaktadır. Ülkelerin gelirlerinin o ülke vatandaşları arasında nasıl dağıtıldığı ve hangi oranlarda dağıtıldığı bize eşitlikten ya da adaletten bahsedilip bahsedilmeyeceğini göstermektedir.

Sosyal eşitsizliğin sebeplerinden biri küreselleşme olarak karşımıza çıkmaktadır. Son yıllarda finansal entegrasyonun artması, teknolojinin gelişmesi ve bunlarla artan küreselleşme hareketleri sosyal eşitsizliğin boyutlarını arttırmıştır. Küreselleşmenin etkisiyle bir ülkede meydana gelen ufak bir kriz tüm ülkeleri etkilemekte ve krizin boyutunu değiştirmektedir. Bu durumdan ise en çok toplumlarda yaşayan düşük gelirli bireyler olmaktadır.

Bu çalışmada sosyal eşitsizliğin sebepleri ve toplumlar üzerindeki yansımaları araştırılmıştır. Sosyal eşitsizliğe sebep olan nedenler ve bu nedenlerin etkileri sebep – sonuçları üzerinde durulmuş ve toplumların eşitsizlikten kurtulmaları için uygulayabileceği politikalar tavsiye edilmiştir.

[1]Doçent Doktor

2.Gelir Nedir ?

Gelir; bir ekonomide belirli bir dönemde, genellikle bir yıl içerisinde, üretilen mal ve hizmetler sonucunda elde edilen getiriler bütünüdür. Gelir dağılımı ise; üretilmiş olan bu mal ve hizmetler sonucunda elde edilen gelirin ne şekilde bölüşüldüğünü gösteren yaklaşımdır. Ekonomilerde bir yıl içerisinde oluşturulan gelirin, toplumu oluşturan bireyler tarafından ya da üretimi gerçekleştirilen üretim faktörleri tarafından nasıl paylaşıldğını göstermektedir (Eğilmez, n.d.).

3.Gelir Dağılımı Eşitsizliği

Gelir dağılımı eşitsizliği ise, bir ülkede gerçekleştirilen gelir dağılımının toplumun geneline eşit olarak paylaştırılmaması yani bölüşüm sorunudur. Gelir eşitsizliği genellikle sosyal bilimciler tarafından istenilmeyen bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü genel olarak gelir eşitsizliği ya da gelir dağılımı eşitsizliği ülkelerin büyüme ve kalkınmasına olumsuz etki etmektedir. Gelir dağılımı eşitsizliğinin olduğu toplumlarda refah seviyesi düşük olarak gözlemlenmektedir. (Kuştepeli & Halaç, n.d.)

Gelir dağılımı eşitsiziliği neredeyse tüm toplumlarda kendini gösteren problemlerden biridir. Ülkelerdeki sosyal ve ekonomik hayatı en fazla etkileyen unsurların başında geldiği için tüm iktisatçılar tarafından da ele alınan problemlerden biridir. Bu sebeple gelir dağılımı eşitsizliğinin sebeplerinin anlaşılması, sonuçlarının ne şekilde olacağı ve bu problemin nasıl üstesinden gelinebileceği soruları ülkelerin kendilerini bu problemden kurtarmak adına yararlı olacaktır (Filiztekin & Çelik, 2003).

Gelir dağılımının adil olup olmadığını ölçmek için iktisatçılar çeşitli yöntemler kullanırlar. Bunlar arasında en yaygın kullanılanı kişisel gelir dağılımını ele alarak sonuca ulaşmaya çalışan Lorenz Eğrisi ve buna dayanarak oluşturulan Gini Katsayısıdır. (Eğilmez, n.d.).

3.1.Gelir Eşitsizliğinin Kaynağı

Tüm dünyada bir gelir dağılımı eşitsizliği bulunmakla birlikte bu problem ülkemizde de görülmektedir. Gelir dağılımı eşitsizliğinin sebepleri arasında ise; kişilerin çalışma saatlerinde gözlemlenen farklılıklar, ücretlerde uygulanan farklılıklar, bireylerin almış oldukları eğiitim, bireylerin sahip olduğu iş tecrübesi, piyasalarda oluşan rekabet, toplumlarda görülen farklı gelişmişlik düzeyleri etkili olmaktadır. (Karaman & Özçalık, 2007)

Teknolojide gerçekleşen gelişmeler sonucunda emeğe olan ihtiyaç azalacak ve bunun yerini makine ve robotlar alacaktır. Emeğin yerine geçen teknolojik gelişme genel olarak düşük gelir grubunda çalışan bireyleri etkileyecektir. Çünkü alt kademelerde çalışan bireylerin genellikle düşük gelire sahip olan yani eşitsizlikten olumsuz etkilenen bireylerin işsiz kalmasıyla sonuçlanacak ve böylelikle gelir dağılımındaki eşitsizlik de artacaktır.

Aynı zamanda küreselleşme de gelir dağılımı eşitsizliği üzerinde olumsuz etkilere sebep olmaktadır. Küreselleşmeyle birlikte ve küreselleşmenin de etkisiyle birlikte toplumlarda eşitsizliğin arttığı görümektedir. (Koray, n.d.). Küreselleşmenin etkisiyle uluslararasındaki etkileşim arrtmıştır. Bir ülkede meydana gelen bir ekonomik kriz, küreselleşmenin etkisiyle başka ülkelere de yayılmaktadır. Bunun sonucunda da ekonomik açıdan düşük gelirli olan bireyler, toplumlar daha fazla etkilenmektedir. Bireyler arasındaki gelir, servet makasını açmakta ve eşitsizliği perçinlemektedir. Küreselleşmenin etkisiyle zengin ülkelerle fakir ülkeler arasındaki fark gittikçe artmış ve uçurumlaşmıştır. Bu sebeple küreselleşme büyük eleştiri de almaktadır. (Özerkmen, 2004).

Türkiye'de gelir eşitsizliğinin yüksek olmasının temel nedenleri arasında istihdamsız büyüme, reel ücretlerin durgunluğu, kayıtdışılığın yaygınlığının da etkisinin olduğu görülmektedir.

3.2.Dünya Genelinde Eşitsizlik Durumu

Dünyadaki gelir dağılımı eşitsizliği incelendiğinde, ülkelerin bir kısmının kişi başına düşen milli gelirinde artış görünürken bir kısmının ise tam tersi olarak kişi başına düşen milli gelirinde iyileşme olmadığı gözlemlenmiştir. Bu durumun genel sebebinin ise, gelir dağılımındaki adaletsizlik, eğitimde yaşanan eşitsizlik, sağlıkta yaşanan eşitsizlik, finansal hizmetlere ulaşımda görülen eşitsizlik, teknoloji ve küreselleşme olarak belirlenmiştir.

Dünya Bankası tarafından yapılan bir çalışmaya göre ise, 2017 yılında dünyanın en fakir 10 ülkesinin kişi başına düşen geliri 1.030 dolar iken, en zengin 10 ülkenin kişi başına düşen gelirinin 79.579 dolardır.

Ülkeler arasındaki bu eşitsizlik, ülkelerde yaşayan bireyler arasında da görülmekte ve etkisi daha fazla hissedilmektedir. Bu eşitsizliği ölçmekte ise kullanılan ve en bilinen yöntem Gini Katsayısıdır. (Eğilmez. M.; Makro Ekonomi; 2009).

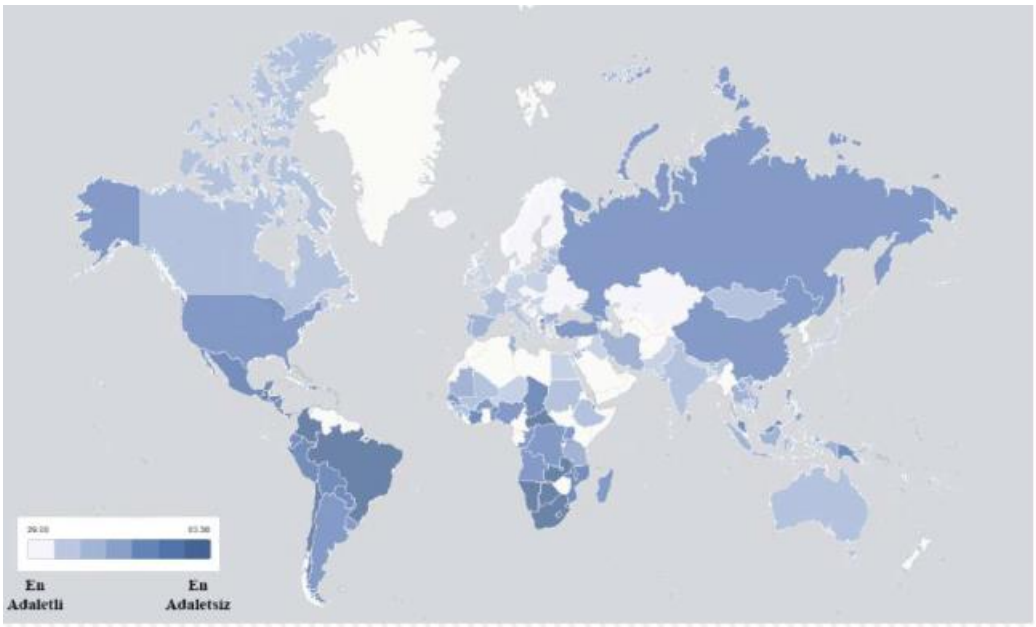

Ülkelere Göre Gelir Adaleti (Kaynak: Dünya Bankası)

Dünya geneline baktığımızda eşitsizliğin neredeyse tüm ülkelerde olduğu görülmektedir. Eşitsizlik, dünyanın tüm bölgelerinde farklı hızlarda da olsa yükselmiştir. Ayrıca rapora göre; eşitsizlik ülkelerle birlikte bireyler arasında da artış göstermiştir.

Dünyada gelir dağılımının adaletli bir şekilde gerçekleşmemesinden kaynaklı olarak yoksul bireyler gözlenmekte, ekmeğe muhtaç bireyler yaşamakta, savaşlar yaşanmakta ve bu savaşlar yüzünden yaşadıkları bölgeyi bırakmak zorunda kalan bireyler bulunmaktadır. (Filiztekin & Çelik, 2003)

Dünya geneline baktığımızda gelir dağılımındaki adaletsizliğin en yoğun olduğu bölgelerin genellikle Güney Afrika ve Güney Amerika ülkerinin olduğu görülmektedir. Bu ülkeler, sömürge

etkisinde kaldıkları gibi gelişmişlik açısından da geri kalmış ülkelerdir. Şimdilerde ise küreselleşmenin etkisi ve ticaretin küreselleşmesiyle iş gücü açısından hala sömürülmektedirler.

Dünya genelinde küreselleşmenin etkisiyle ve ticaretin de küreselleşmesiyle gelir dağılımındaki adaletsizlik artış göstermiştir. Bunun en belirgin göstergesi ise, küresel çaptaki firmaların ucuz iş gücünün yoğun olduğu ülkelere üretimlerini kaydırması şeklinde gerçekleşmektedir. Gelir dağılımı adaletsizliğinin görece daha az olduğu ülkelerde, firmalar gelir dağılımı adaletsizliğinin daha fazla olduğu ülkelere üretimlerini yönlendirmesiyle o ülkelerdeki gelir eşitsizliğini azaltıcı etkide bulunacağını savunurlar ancak, kendi ülkelerindeki kalifiyesiz işçilerin işsiz kalmasına sebep olup bu sefer de kendi ülkelerinde ki adaletsizliğin temellerini atmış olmaktadırlar.

Ülkelere Göre Zenginlik (Kaynak: Global Wealth Report)

Ülkelere göre zenginlik haritasına baktığımız zaman ise yine aynı şekilde dünyadaki gelişmiş, refah seviyesi yüksek ve gelir dağılımındaki adaletsizliğin daha az yaşandığı ülkelerin daha zengin olduğu görülmektedir.

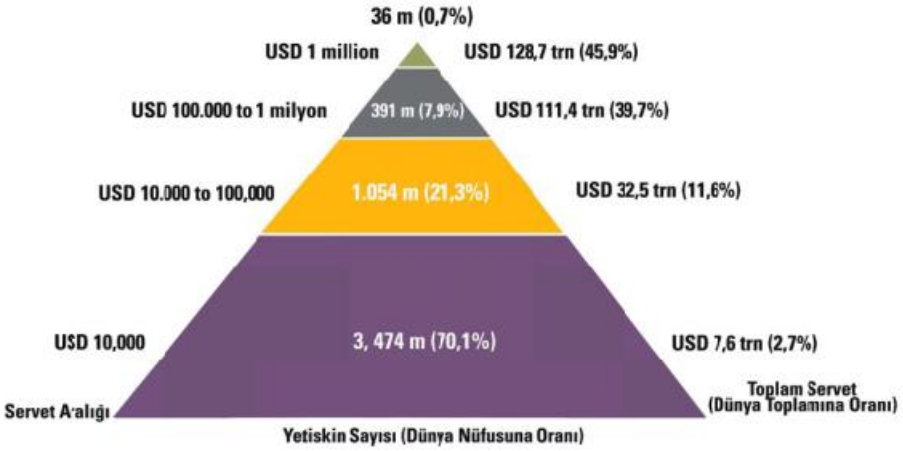

Dünya nüfusunun büyük bir kısmı açlıkla mücadele ederken, bir kısmı da dünya gelirinin büyük bir payına sahiptir (Filiztekin & Çelik, 2003). Dünya nüfusunun en zengin % 1'lik kısmı dünya servetinden en yüksek payı almakta ve sürekli olarak servetini de arttırarak eşitsizliği perçinlemeye devam etmektedir. Dünya nüfusunun geri kalan kısmı ise dünya servetinin çok az payını paylaşmak zorunda kalmaktadır.

Farklı ülkelerde ve bölgelerde görülen eşitsizlik sadece ekonomik eşitsizlik olmamakla birlikte, ekonomik eşitsizlikten kaynaklı olarak görülen sosyal eşitsizlikte yaşanmaktadır.

3.2.1.Sosyal Tabakalaşma

Sosyal tabakalaşma aslında sosyolojinin alanıdır. Ancak bu gibi durumlarda sosyoloji ile iktisat birbirinden ayrı düşünülememektedir. Sosyal tabakalaşma toplumları karşılaştırmalı olarak inceleyen ve bu incelemeyi toplumun değişimi ve istikrarını da gözönünde bulunduran bir sosyoloji alanıdır.

Sosyal eşitsizliğin yaşandığı toplumlarda bireyler, hiyerarşik olarak sıralanmaktadır. En alt tabaka ile en üst tabaka arasında eşitsizlik görülmekte, üst tabakalardaki bireylerin toplum içerisinde daha fazla hakka sahip olduğu gözlemlenmektedir (Erdendoğdu, 2014).

Sosyal eşitsizlik bireyler arasındaki gelir – servet eşitsizliğinden kaynaklanmakta ve bununla birlikte eşitsizlik sosyal tabakalaşmayı meydana getirmektedir. Üst gelir grubuna sahip olanlar genellikle toplumlarda hiyerarşik olarak da piramidin en tepesinde yer almaktadırlar. Toplumlarda bir hiyerarşik piramidin olması demek, o toplumda sınıf farklılıklarının olduğunun kanıtıdır(İnce, n.d.).

Uluslararası Çalışma Örgütünün yapmış olduğu bir çalışmaya göre; eşitsizlik sorununun dünya çapında bir sorun olduğu görülmektedir ve dünya servetinin büyük bir kısmı dünya nüfusunun küçük bir kısmı arasında bölüşüldüğü görülmektedir (Erdendoğdu, 2014). Gelirin büyük kısmının nüfusun küçük kısmı arasında paylaştırılması gelir eşitsizliğini en çarpıcı şekliyle ortaya koyduğu gibi, toplumdaki tabakalarında oluşmasına neden olmaktadır. Sosyal tabakalaşma sadece servet açısından düşünülmektedir ancak servetin yanında din, dil, ırk, cinsiyet, rütbe, yaş, statü olarak da kaşımıza çıkmaktadır.

Sosyal tabakalaşmanın gözlemlendiği en belirgin alanlardan biri olarak bir firmada çalışan bireyleri gözönüne alabiliriz. Aynı firmada çalışan bireyler, statü, rütbe ve cinsiyet açısından farklılıklar yaşamakta ve bu farklılıklar maaşlarda görülen eşitsizlik olarak da ortaya çıkmaktadır. Aynı işi yapan bireyler sadece cinsiyetlerinden kaynaklı olarak ya da almış oldukları eğitim

farklılığı açısından farklı ücretlendirilebilmektedir. Bu durum ise aynı toplumda yaşayan bireylerin aynı hayat standardına sahip olmamasına sebep olmaktadır.

3.2.2.Eşitsizliğin Toplumsal Yansımaları

Tüm dünyada görülen gelir dağılımı eşitsizliği toplumlarda çeşitli bozukluklara da sebep olmaktadır. Ülkelerde görülen eşitsizliğin bir sonucu, toplumdaki her yaş grubundan bireyin gelir elde etmek amacıyla ekonomiye dahil olmasıdır. Ekonomiye dahil olan her yaş grubundaki bireyler içerisinde çocuk işçiler de görülmektedir. Gelir seviyesi düşük olan bireylerin çocukları okul eğitimi almak yerine gelir elde etmeyi ve geçimlerini sağlamayı tercih etmek zorunda kalabilmektedir.

Gelir dağılımı eşitsizliğinin görülmesi, düşük gelire sahip aile bireyleri ilişkilerinde zayıflık olarak da karşımıza çıkmaktadır (Karaman & Özçalık, 2007). Gelir düzeyi düşük olan ailelerde ekonomik sıkıntılara bağlı olarak görülen aileiçi şiddet, boşanma gibi unsurların oluşmasına sebep olmaktadır.

Gelir eşitsizliği olan ülkelerde ekonomik ve sosyal sorunların ortaya çıkması kaçınılmazdır. Özellikle dağılımın adaletsiz olduğu ülkelerde toplumlar, huzursuzdur. Bireyler içlerinde yaşadıkları toplumun gelirinin eşitsizliğinin farkında ve bu da onları huzursuz etmektedir. Aynı zamanda eşitsizliğin olduğu ülkelerde bireyler arasında ve devlete karşı bir güven azdır, hep bir şüphe vardır.

Suç oranlarının yüsekliği de yine gelir dağılımı eşitsizliği olan ülkelerin sosyal problemlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu toplumlarda suç eğilimi yüksektir ve toplumdaki suç oranı da yüksek olarak gözlemlenmektedir.

Siyasi istikrarsızlık da yine gelir dağılımı eşitsizliği olan toplumların problemleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda bu toplumlarda yolsuzluk, rüşvet gibi toplumun düzenini bozucu eylemlerde görülmektedir. Bireyler yolsuzluk yapmaktan çekinmez, kendi gelir eşitliğini sağlamaya çalışıp refah seviyelerini yükseltmek için yüz kızartıcı suç işlemekten çekinmezler.

Gelir eşitsizliğinin olduğu ülkelerde yine yoksulluk sorunu karşımıza çıkmaktadır. Yoksulluk ve açlıkla mücadele eden bireyler toplumlarda görülmektedir.

Eğitim de gelir eşitsizliğinin bir sonucudur. Gelir dağılımı eşitsizliğinden etkilenen toplumlarda bireyler iyi bir eğitim alamamakta ve nitelikli işlerde çalışamamaktadırlar. Aynı zamanda bireylerin almış oldukları eğitim farklılıkları sosyal tabakalaşmayı da tetiklemektedir. Eğitimde görülen farklılıklar sonucunda bireyler statülerini belli bir yere kadar taşıyabilmekte ve eşitsizlik yine devam etmektedir.

3.3.3.Eşitsizliğin Azaltılması İçin Öneriler

Eşitsizliğin azaltılması için; devletin gelir ve servet dağılımını sağlamaya dönük vergi politikaları üretmesi önerisi getirilebilir. Devletin gelirlerinin büyük çoğunluğu vergilerden oluşmakta ve bu vergi gelirlerinin de en büyük kısmını dolaylı vergiler oluşturmaktadır. Dolaylı vergiler bireylerin gelir durumlarına, aldıkları maaşa ve gelirlerinin olup olmasına bakılmaksızın herkesten toplanmaktadır. Ancak; zaten alım gücü ve gelir seviyesi düşük olan bireyler bu durumdan olumsuz etkilenmektedir. Gelir seviyesine göre uygulanabilecek bir vergi uygulama sistemi bir nebze olsun gelir farkını kapatmaya yardımcı olabilir.

Sağlık alanında da yapılacak yenilikler ve gelişimlerle eşitsizliğin azaltılması sağlanabilir. Gelir eşitsizliğinden olumsuz etkilenen bireyler sağlık hizmetlerinden de iyi bir şekilde

faydalanamamaktadır. Sağlık hizmetine erişimi acil olan, eşitsizlikten etkilenen bireyler özel sağlık hizmetlerinden yararlanamamakta ve iyileşme süreçleri uzamaktadır.

Gelir eşitsizliğinin giderilmesine karşın bir diğer öneri de eğitim alanında olmaktadır. Gelir düzeyi yüksek olan bireyler çocuklarına özel okullarda, özel hocalarla eğitim aldırabildikleri gibi, geliri düşük olan bireyler çocuklarına bu imkanları sağlayamamaktadırlar. Düşük gelire sahip bireylerin çocukları sosyal tabaka piramidinin en fazla ortalarına kadar yükselebilmekte, daha yukarı çıkamamaktadırlar. Yani; bakkal olan bir babanın çocuğu en fazla doktor olarak sosyak hayatta yerini almaktadır. Devletin eğitim alanında yapacağı yenilikler ve herkesin ulaşabileceği nitelikli bir eğitim hayatı bireyler arasındaki eşitsizliği bozabilecektir.

Devletin ve özel sektörün de eşitsiziliğin azaltılmasında yapması gereken; maaş ve ücretlerin düzenlenmesi önerisi olabilmektedir. Cinsiyete ve rütbesine bakılmaksızın aynı iş yerinde aynı işi yapan bireylerin aralarında ücret farklılıkları ortadan kalkmalıdır. Böylece gelirlerdeki eşitsizlik durumu azalabilecektir.

Uygulanan ekonomi politikalarının yanlışlığı sonucunda da gelir eşitsizliği karşımıza çıkmaktadır. Ekonomilerde karar vericilerin bu yanlışlıkları ortadan kaldırmaya yönelik daha doğru ve daha işe yarar kararlar almaları da eşitsizliğin azalmasına katkı sağlayacaktır. Aynı zamanda ülkelerin uygulamakta oldukları yanlış kalkınma politikaları da gözden geçirilmelidir. Ükelerin refah seviyelerini yüksek göstermek için uğraşmak yerine, toplumlarda bireyler arasındaki eşitsizlikleri azaltmaya yönelik uygulanabilecek doğru ve verimli politikalar doğrudan ülkenin kalkınmasına katkı sağlayacaktır.

4.Sonuç

Dünyanın her yerinde çeşitli şekillerde de olsa toplumlar arasında ve bireyler arasında gelir eşitsizliği bulunmakta ve bu ülkelerin çözmeleri gereken en büyük sorunların başında gelmektedir. Küreselleşme ve teknolojinin gelişimi en büyük etkenler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Eşitsizliğe sebep olan sorunların kaynağına inilmeli ve bu etkenler etkili bir şekilde gözden geçirilmelidir. Dünyada dağıtılan gelirin büyük kısmına sahip olan küçük bir grubun açgözlü olmasından kaynaklı olarak meydana gelen çeşitli sosyo – ekonomik bozukluklar bulunmakta ve bu sorunun çözüme kavuşturulması için devletlerin daha etkin politikalar uygulaması gerekmektedir.

Gelir dağılımında eşitsizlik görülen ülkelerde bireylerin çeşitli problemleri ortaya çıkmakta ve bu problemler bir bütün halinde gözönüne alındığında ise ülkelerin ekonomik kalkınmalarına ve büyümelerine olumsuz etki etmektedir. Bu sebeple ekonomilerde karar vericilerin uygulayacağı doğru, anlaşılabilir ve kabul edilebilir politikalar geliştirmeleri beklenmekte ve eşitsizilik problemlerini çözmeleri beklenmektedir.

Eğitim, sağlık, finansal hizmetlere erişim, teknoloji, küreselleşme gibi sosyal eşitsizliğe sebep olan veya var olan eşitsizliğin artmasına sebep olan faktörlerin algılanma şekilleri gözden geçirilmeli ve eşitsizliğin artmasına neden olan bu faktörlere toplumlarda yaşayan tüm bireylerin aynı şekilde faydalanması beklenmektedir.

KAYNAKÇA

1- İnce, M. (2018), *Toplumsal Tabakalaşma ve Eşitsizlik*

2- Emin, E. (2016), *Dünya Yoksulluk ve Eşitsizlik Raporu*

3- Uzun, A. (2003), *Yoksulluk Olgusu ve Dünya Bankası*, Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Dergisi

4- Eğilmez, M. (2009), *Makro Ekonomi*, Remzi Yayınevi

5- Güllüpınar, F. (2012), *Eşitsizlik ve Toplumsal Tabakalaşma Açısından Vatandaşlık Üzerine Sosyolojik Bir Analiz*, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi

6- Filiztekin, A. , Çelik, M., (2003), *Türkiye'de Bölgesel Gelir Eşitsizliği* , Architecture

7- Altınışık, İ., Peker, H. (2008), *Eğitim ve Gelir Dağılımı Eşitsizliği*, KMU İİBF Dergisi, y; 10, s.; 15

8- Cebeci, M., (2012), Luciano Gallino, *Küreselleşme ve Eşitsizlik*, Kitap Değerlendirmesi, Sabahattin Zaim Üniversitesi

9- Özerkmen, N., (2004), *Uluslararası Eşitsizliği Derinleştiren Bir Süreç Olarak Ekonomik Küreselleşme*

10- Karaman, B., Özçalık, M., (2007), *Türkiye'de Gelir Dağılımı Eşitsizliğinin Bir Sonucu: Çocuk İşgücü*, Celal Bayar Üniversitesi İİBF Dergisi, Yönetim ve Ekonomi

11- İpek, E., Sekmen, Ö., (2016), *Türkiye'de Gelir Dağılımının Sosyo – Ekonomik Profili*

12- Kuştepeli, Y., Halaç, U., *Türkiye'de Gelir Dağılımının Analizi ve İyileştirilmesi*, Dokuz Eylül Üniversitesi

13- Erdendoğdu, F., (2014), *Sosyal Tabakalaşma ve Eşitsizlik*, Pamukkale Üniversitesi

14- Çeken, H., Ökten, Ş., (2008), *Eşitsizliği Derinleştiren Bir Süreç Olarak Küreselleşme ve Yoksulluk*, CÜ İktisadi İdari Bilimler Dergisi

15- Çakıroğlu, A., Kalaycıoğlu, E., (2009), *Türkiye'de Toplumsal Eşitsizlik*

16- Global Wealth Report 2018

SATIN ALMA FAKTÖRLERİNİN BÜTÜNLEŞİK YAPISAL EŞİTLİK MODELİ – ANALİTİK HİYERARŞİ SÜRECİ İLE İNCELENMESİ: ARTVİN İLİ ÖRNEĞİ

Mehmet Serhat PANCAROĞLU[1], Selçuk PERÇİN[2]

ÖZ

Artvin il merkezi ve ilçeleri gibi düşük nüfuslu kentlerde tüketicilerin talep ettiği tüm markalara ulaşamadığı gözlemlenmektedir. Bu durum tüketicilerin elektronik alışveriş (e-alışveriş) sitelerinden çevrimiçi satın alım yapmalarına veya çevre şehirlere seyahat ederek ihtiyaçlarını satın almalarına neden olmaktadır. Bu çalışmanın amacı, yaşadıkları şehirde talep ettikleri ürünleri bulamayan tüketicilerin satın alımlarını nasıl gerçekleştirdiklerini ve hangi kriterlere göre karar verdiklerini incelemektir. Örneklem birimleri tabakalı örnekleme yöntemiyle il ve ilçe merkezlerinden oluşturulmuştur. Veriler şehir merkezlerinde gerçekleştirilen yüz yüze anketler yardımıyla elde edilmiştir. Kriter ağırlıkları Yapısal Eşitlik Modeli (YEM) kullanılarak belirlenmiştir. Bu amaçla alt kriterli dört düzeyli ve alt kritersiz üç düzeyli olmak üzere iki farklı hiyerarşik yapı oluşturulmuştur. Daha sonra, YEM uyum indeksleri verileri karşılaştırılarak hangi hiyerarşik yapının kullanılacağına karar verilmiştir. Çalışmanın bu yönleriyle literatürde az rastlanır bütünleşik bir yöntem kullanılarak alana katkı sağlaması amaçlanmaktadır. Satın alma alternatiflerinin sıralanması ise ikili karşılaştırma sorularından elde edilen verilerle Analitik Hiyerarşi Süreci (AHS) yardımıyla gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Satın Alma Faktörleri, Yapısal Eşitlik Modeli (YEM), Analitik Hiyerarşi Süreci (AHS).

ANALYZING PURCHASING FACTORS WITH HYBRID STRUCTURAL EQUATION MODELING – ANALYTIC HIERARCHY PROCESS: EXAMPLE OF ARTVIN PROVINCE

ABSTRACT

It is observed that consumers cannot reach all the brands demanded in low-populated cities such as Artvin city center and districts. This situation causes consumers to buy online from electronic shopping (e-shopping) sites or to travel to the surrounding cities to buy their needs. The purpose of this study is to examine how customers make their purchases and which criteria they decide on when they can't find what they want to buy in the city they live. Sampling units were formed from province and district centers by stratified sampling method. The data have obtained by face-to-face surveys in city centers. Criterion weights have determined using the Structural Equation Model (SEM). For this purpose, two different hierarchical structures (one including sub criteria and have three-steps, other excluding sub-criteria and have four-steps) have been formed. Then, it has decided which hierarchical structure to use by comparing SEM fit indices. With these aspects of the study, it is aimed to contribute to the research area by using an integrated method which is rare in the literature. The order of purchasing alternatives have been calculated by Analytical Hierarchy Process (AHP) with the data obtained from the paired comparison questions.

***Keywords*:** Purchasing Factors, Structural Equation Modeling (SEM), Analytic Hierarchy Process (AHP).

[1] Öğr. Gör., Artvin Çoruh Üniversitesi, m.s.pancaroglu@hotmail.com
[2] Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, spercin@ktu.edu.tr

1.GİRİŞ

Buharlı makinelerin üretim bandında kullanılmasıyla başlayan seri üretim sistemlerinin birçok devasa sanayi şirketinin doğmasına sebep olduğu söylenebilir. Bu şirketler ürünlerini daha çok sayıda müşteri ile buluşturabilmek için etkin ve düşük maliyetli dağıtım kanalları geliştirmeye çalışmaktadırlar. Bu aşamada nüfus ve satın alım gücü yönünden yüksek şehir ve bölgelere öncelik verildiği söylenebilir. Gelişen teknolojinin bu sürece katılmasıyla müşteri taleplerini belirlemenin ve gelen siparişleri karşılamanın kolaylaştığı görülmektedir. Sürece dahil olan e-alışveriş adeta yeni bir pazar oluşturmuştur. Bunun yanında marka imajı yüksek ürünleri ilgili şehirlere ulaştırabilmenin gelir sağlayabilecek bir girişimcilik faaliyeti olabileceği düşünülmektedir. Hangi ürünün satın alınacağı dışında hangi kanallar kullanılarak alınacağı da tüketici açısından karar verilmesi gereken bir süreç haline gelmiştir. Literatürde daha önce yapılmış çalışmalar incelendiğinde alışveriş merkezi seçimi ya da e-ticaret sitesi seçimi ile ilgili birçok çalışmaya rastlamak mümkündür. İlgili çalışmalarda birbirinden farklı Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) teknikleri kullanıldığı görülmektedir. Bu çalışmada ise bahsedilen iki farklı seçim hiyerarşisini birbirinin alternatifi olarak alınmıştır. Bu yönüyle diğer çalışmalardan farklı ve özgün olduğu düşünülmektedir.

Çalışmada satın almak istedikleri ürünleri yaşadıkları şehirlerde bulamayan tüketicilerin satın alma davranışı incelenmiştir. İlgili ürünü başka bir şehre seyahat ederek ya da e-ticaret yoluyla temin etme kararlarında etkili olan kriterler bütünleşik AHS –YEM ile ele alınmış ve önem derecesine göre sıralanmıştır. Böylelikle bu karar verilirken tüketicinin hangi kriterlere ne oranda önem verdikleri sorusuna yanıt verilmek istenmiştir. Az nüfuslu şehirlere yapılacak yatırımların ne şekilde olması gerektiğine farklı bir bakış açısıyla destek olmak hedeflenmiştir.

2.LİTERATÜR

Çalışmanın literatür alt yapısını iki çerçevede ele almak mümkündür. Birinci çerçeve yöntem ile ilgili literatürden, ikinci çerçeve ise ele alınan konu ile ilgili literatürden oluşmaktadır.

Daha önce yapılan çalışmalar incelendiğinde istatiksel veya matematiksel olmak üzere çok sayıda birbirinden farklı yöntem kullanıldığı, kimi zaman ilgili yöntemler bütünleşik kullanılarak melez modeller önerildiği görülmektedir. Çalışmada kullanılan bütünleşik YEM AHS modeli de dikkate alınacak olursa, YEM'in ÇKKV teknikleriyle bütünleşik olarak kullanıldığı çalışmalara da rastlamak mümkündür. Son 10 yıl incelendiğinde YEM'in AHS ve Bulanık Analitik Hiyerarşi Süreci (BAHS) ile birlikte kullanıldığına rastlanan çalışmalar Tablo 1'de gösterildiği gibidir (Perçin & Pancaroğlu, 2019; Ande, Gunasekaran, Murugesan, & Natarajan, T. vd., 2017; Hu, Li, Wen, & Yan, 2016; Pipatprapa, Huang, & Huang, 2016a; Pipatprapa, Huang, & Huang, 2016b; Jakhar, 2015; Jakhar, 2014; Jakhar & Barua, 2014; Beltrán, Muñuzuri, Rivas, & Martín, 2014; Ravikumar, Marimuthu, Parthiban, & Abdul Zubar, 2013; Punniyamoorty, Mathiyalagan, & Lakshmi, 2012; Punniyamoorthy, Mathiyalagan, & Parthiban, 2011).

Tablo 1: Literatürde Bütünleşik YEM – AHS veya BAHS Çalışmaları

Araştırmacı	**Yayımlanma Tarihi**	**İstatistiksel Model**	**ÇKKV Tekniği**
Pancaroğlu	2018	YEM	AHS
Ande vd.	2017	YEM	AHS
Hu vd.	2016	YEM	AHS

Pipatprapa vd.	2016a	YEM	BAHS
Pipatprapa vd.	2016b	YEM	BAHS
Jakhar	2015	YEM	BAHS
Jakhar	2014	YEM	AHS
Jakhar & Barua	2014	YEM	AHS
Beltrán vd.	2014	YEM	AHS
Ravikumar vd.	2013	YEM	AHS
Punniyamoorty vd.	2012	YEM	AHS
Punniyamoorthy vd.	2011	YEM	BAHS

Çalışmada Artvin ilinde alışveriş yapmak isteyen tüketicilerin aradıkları ürünü yaşadıkları şehirde bulamadıkları takdirde, hangi kriterleri hangi ağırlıklarda göz önünde bulundurarak, Şehir Dışından Satın Alma veya E-ticaret Sitelerinden (İnternetten) Satın Alma alternatiflerini seçtiğini belirlemek amaçlanmıştır. Literatürde ilgili alternatiflerin karşılaştırıldığı başka bir çalışmaya rastlanmamıştır. Çalışmanın bu yönüyle literatüre değer kattığı düşünülmektedir. Ngai (2003) çalışmasında 5 e-alışveriş sitesinden en iyi olanın seçimi için AHS yöntemini kullanmıştır. Çalışmada kriter olarak tıklanma oranı, aylık ücret, yaş, eğitim, içerik, kullanım kolaylığı ve dizayn kullanılmıştır. Calisir, Elvan Bayraktaroğlu, Altin Gumussoy, İlker Topcu, & Mutlu (2010) çalışmalarında iki e-ticaret internet sitesini kullanılabilirlik ve işlevsellik kriterlerine göre Analitik Ağ Süreci (AAS) ile karşılaştırmıştırlar. Haseki & Yaşa (2010) tüketicileri e-alışverişe yönlendiren faktörleri belirlemek istedikleri çalışmalarında keşfedici faktör analizi kullanmışlardır. Faktör analizi örneklem birimlerine sorulan sorular incelendiğinde zaman, ürün çeşitliliği, eğlence, ödeme imkanları, kolaylık, bilgilendirme, teslimat koşulları, kullanım kolaylığı, bilinirlik, gizlilik ve sosyal sorumluluk uygulamaları ile ilgili oldukları görülmektedir. Hsu, Yang, Chen & Chen (2010) AHS ile en iyi e-alışveriş sitesini belirlemeyi amaçladıkları çalışmalarında alışveriş ücreti, aylık ücret, yayın masrafları, işlem maliyetleri, mağaza kısıtlamaları ve güvenlik kriterlerini kullanmışlardır. Sun & Wang (2010) alıcıların online alışveriş davranışlarını AAS ile araştırdıkları çalışmalarında internet sayfası özellikleri, sayfadaki satıcıların özellikleri ve alıcıların özellikleri kriterleri ve bu kriterlere bağlı alt kriterleri kullanmışlardır. Ömürbek & Şimşek (2014) öğretim elemanlarının e-alışveriş sitesi seçim faktörlerini inceledikleri çalışmalarında AHS ve AAS yöntemlerini kullanmışlardır. Çalışmada işlem kolaylığı, sipariş iptal seçenekleri, uygun fiyat, iletişim, ürün, mağaza, bilgi, teslimat, güven, güvenilirlik, inceleme, işlem zorluğu, ödeme seçenekleri, ürün yelpazesi kriter ve alt kriterleri kullanılmıştır. Chen, Wu, Tsai, Yu, Wang & Zheng (2016) e-alışveriş seçim faktörlerini melez DEMATEL AAS (DAAS) yöntemiyle çevrimiçi servisler, kolaylık, güven-risk, belirsizlik ve bu kriterlere bağlı alt kriterler kullanılmıştır.

Literatürde konuyla ilgili ÇKKV teknikleri kullanılarak yapılan çalışmalar daha çok hangi e-alışveriş sitesinin seçilmesi gerektiği ile ilgili araştırmalardır ve kriterleri de e-alışveriş seçim kriterleri olarak belirlenmiştir. Buradan hareketle bu çalışmanın kriterleri de incelenen araştırmalarda sıkça kullanılanlardan seçilmiştir. Kriterler ödeme, zaman, satış hizmetleri ve kalite olarak belirlenmiştir. Belirlenen kriterler doğrultusunda YEM ile sınanan hipotezler aşağıdaki gibidir.

H_1: Ödeme kriterinin şehir dışından veya internetten satın alım kararına anlamlı bir etkisi vardır.

H_2: Zaman kriterinin şehir dışından veya internetten satın alım kararına anlamlı bir etkisi vardır.

H_3: Satış Hizmetleri kriterinin şehir dışından veya internetten satın alım kararına anlamlı bir etkisi vardır.

H_4: Kalite kriterinin şehir dışından veya internetten satın alım kararına anlamlı bir etkisi vardır.

3.VERİ SETİ VE YÖNTEM

Örneklem birimleri tabakalı örnekleme yöntemiyle il ve ilçe merkezlerinden oluşturulmuştur. Veriler şehir merkezlerinde gerçekleştirilen anketler yardımıyla elde edilmiştir. Kriterlerin ağırlıklarının belirlenebilmesi için 5'li Likert soruları kullanılmıştır. YEM regresyon değerleri alt kriter ağırlıkları olarak kabul edilmiştir. Kriterler bu ağırlıklara göre sıralanmıştır. Alt kriterli dört düzeyli ve alt kritersiz üç düzeyli olmak üzere iki farklı hiyerarşik yapı oluşturulmuştur. Hangi hiyerarşik yapının kullanılacağına YEM uyum indeksleri verilerine göre karar verilmiştir. Ayrıca yine YEM modifikasyon önerileri kullanılarak bir alt kriter çalışmadan çıkarılmıştır. Çalışmanın kullanılan yöntem açısından alana katkı sağlanması amaçlanmıştır. Şehir dışından satın alma ve e-ticaret sitelerinden (İnternetten) satın alma alternatiflerinin alt kriterlere göre karşılaştırılması ikili karşılaştırma sorularından elde edilen verilerle AHS yardımıyla belirlenmiştir. Böylece alternatifler sıralanmıştır.

Aşağıda çalışmada kullanılan bütünleşik modellin öğelerinden AHS ve YEM hakkında bilgi verilmiştir.

4.Analitik Hiyerarşi Süreci

Saaty & Vargas (2012, s. 2) AHS'nin 3 seviyeden oluşan, karar vericinin karışık ve çok sayıda olan unsurları hiyerarşik bir modelle ele almasını sağlayan hiyerarşik bir model olduğunu belirtmişlerdir. Yu (2002, s. 1969) AHS'nin ikili karşılaştırmalardan yola çıkarak bir öncelik vektörü oluşturduğundan bahsetmiştir.

Karşılaştırmalar Saaty'nin ikili karşılaştırma ölçeği (Saaty & Vargas, 2012, s. 5-6) kullanılarak yapılmaktadır. Karşılaştırılan i ve j kriterlerinin ikili karşılaştırma ölçeğindeki karşılıkları k_{ij} olarak kabul edilir ve karşılaştırma matrisindeki yerine koyulur. Bu durumda k_{ji} ise $1/ k_{ij}$ olarak hesaplanmış olur (Saaty & Vargas, 2012; Özçalıcı, 2017, s. 47-49; Paksoy, 2017, s. 9-11; Özbek, 2017, s. 79). Hesaplamalara devam edebilmek için elde edilen matrisin normalleştirilmesi gerekmektedir. Bu işlem hesaplanan tüm karşılaştırma değerlerinin bulundukları sütun toplamlarına bölünmeleri ile gerçekleştirilir (Saaty & Vargas, 2012; Özçalıcı, 2017, s. 49; Özbek, 2017, s. 81). Aynı sütunda bulunan değerler toplamının matris boyutuna bölünmesiyle bir sütun matris elde edilir. Buna ağırlık matrisi denilmektedir (Saaty & Vargas, 2012; Özçalıcı, 2017, s. 49; Özbek, 2017, s. 81). Yapılan ikili karşılaştırmaların tutarsızlık oranı, tutarlılık indeksi ve rassal indeks ile hesaplanabilmektedir. Tutarsızlık oranının 0,10 dan küçük olması gerekmektedir (Saaty, 1990, s. 13; Önder & Önder, 2015, s. 40-42). Tutarsızlık oranı 0,10'dan büyük olan kriter karşılaştırmaları ve kritere göre alternatif karşılaştırmaları için, ilgili karşılaştırmalar tekrar yapılmalı, aksi halde bir sonraki adıma geçilmemelidir.

Tüm ikili karşılaştırmaların alternatifler arasında da gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Üstelik bu işlem her kriter için tekrarlanmalıdır. Elde edilen matrislerden, kriter karşılaştırma matrislerinde gerçekleştirilen adımlar uygulanarak, öncelik vektörü elde edilir. Alternatiflerin her kriter açısından elde ettiği ağırlık, kriter ağırlıkları ile genişletilerek alternatiflerin toplam skoru hesaplanır. Alt kriterli bir hiyerarşik yapı söz konusuysa karşılaştırmalar kriterler yerine alt kriterler ile gerçekleştirilmelidir (Saaty & Vargas, 2012, s. 12-20; Önder & Önder, 2015, s. 37-47; Özbek, 2017, s. 84-102; Paksoy, 2017, s. 15-22).

5.Yapısal Eşitlik Modeli

YEM'in iki önemli özelliği, ilgili eşitliği yapısal olarak ele alması ve görsel olarak ifade edilerek daha rahat kavranabilmesini sağlamasıdır. Yapısal eşitlik içerisinde gösterilen ilişkiler eş zamanlı bir istatistiksel teste tabi tutularak hem hipotezler sınanabilmekte hem de uyum indeksleri ile ilgili ilişkilerin makul olup olmadığı ile ilgili bilgi alınabilmektedir (Byrne, 2010, s. 3). YEM'i tanımlayıcı çok değişkenli analiz yöntemlerinden ayıran en önemli özellik hipotez testlerinin daha kolay gerçekleştirilebilmesidir. Ayrıca çoklu regresyon hesaplamalarında ölçüm hatalarının da dahil ediyor olması YEM'in güçlü yönlerindendir. (Byrne, 2010, s. 3-4).

Bu çalışmada model olarak AHS ile daha uyumlu olması nedeniyle Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) kullanılmıştır. DFA kullanılırken araştırmacının elinde bir model vardır ve amaç eldeki model ile veri seti arasındaki uyumu ölçmektir. Başka bir deyişle ilgili veri setinin bu model ile uyumlu olup olmadığı ölçülmektedir. Modelin uyum değerleri göz önünde bulundurularak modelin sürekli güncellenmesi gerekebilmektedir. İlişkisiz Model DFA, Birincil Seviye DFA, İkincil Seviye DFA, Tek Faktörlü Model DFA modellerinin denenerek en uyumlu model tespit edilmelidir (Meydan & Şeşen, 2015, s. 57). Meydan & Şeşen'in (2015, s. 37); Klein (1998), Schermelleh-Engel vd. (2003), Schumaker ve Lomax (1996), Sümer (2000), Şimşek (2007), Tabachnick ve Fidel'in (2001) çalışmalarından faydalanarak bir araya getirdiği uyum indeksi referans aralıkları Tablo 2'de gösterildiği gibidir.

Tablo 2: YEM Uyum İndeksleri

Uyum İstatistiği	**İyi Uyum**	**Makul Uyum**
$\chi 2$ Uyum Testi	Anlamlı olmaması	-
($\chi 2$/sd)	≤3	>3 ve ≤5
NFI	≥0,95	< 0,95 ve ≥ 0,90
NNFI	≥0,95	< 0,95 ve ≥ 0,90
IFI	≥0,95	< 0,95 ve ≥ 0,90
CFI	≥0,97	< 0,97 ve ≥ 0,95
RMSEA	≤ 0,05	> 0,05 ve ≤ 0,08
GFI	≥ 0,90	< 0,90 ve ≥ 0,85
AGFI	≥ 0,90	< 0,90 ve ≥ 0,85

PNFI	≥ 0,95	-
PGFI	≥ 0,95	-
RMR	≤ 0,05	> 0,05 ve ≤ 0,08
AIC	Hangi modelde daha küçükse o model daha uyumludur.	
CAIC	Hangi modelde daha küçükse o model daha uyumludur.	
ECVI	Hangi modelde daha küçükse o model daha uyumludur.	

6.UYGULAMA

Çalışmada Artvin ili ve ilçelerinde aradıkları ürünü bulamayan alıcıların internetten satın alma (A_1) veya başka bir şehre seyahat ederek satın alma (A_2) kararlarına etki eden faktörler incelenmiştir. Bu iki alternatifi etkileyen kriter ve alt kriterler literatür taraması neticesinde tespit edilmiştir. Bu kriterler Ödeme (C_1), Zaman (C_2), Satış Hizmetleri (C_3) ve Kalite (C_4) olarak belirlenmiştir. İlgili kriterler alt kriterleri ile birlikte Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3: Kriterler ve Alt Kriterler

Kriterler	**Alt Kriterler**
Ödeme (C_1)	Fiyat (Ürünlerin satış fiyatı) (C_{11})
	Promosyon ve İndirimler (C_{12})
	Lojistik Giderleri (Benzin, kargo vb.) (C_{13})
	Ödeme Seçenekleri (Taksit, senet vb.) (C_{14})
Zaman (C_2)	Alışverişe başlama süresi (C_{21})
	Alışveriş süresi (hangi ürünün alınacağına karar verme) (C_{22})
	Ödeme İşlemi Süresi (Sıra bekleme, kart bilgilerini girme vb.) (C_{23})
	Teslimat Süresi (Ürünü teslim almak için geçen süre) (C_{24})
Satış Hizmetleri (C_3)	Ürün Çeşitliliği (C_{31})
	Bilgilendirme (C_{32})
	Kolaylık (C_{33})

	Satış Sonrası Hizmetler (C_{34})
Kalite (C_4)	Ürün Kalitesi (C_{41})
	Güven (C_{42})
	Gizlilik (C_{43})
	Eğlence (C_{44})

Artvin il ve ilçe merkezlerinde 346 örneklem biriminden veri elde edilmiştir. Örneklem birimleri tabakalı örnekleme yöntemi ile nüfus yoğunluklarına göre belirlenmiş ve şehir merkezlerinde rasgele seçilen örneklem birimlerine uygulanmıştır. Kriter karşılaştırmasını YEM ile uygulayabilmek için katılımcılara 5'li Likert soruları yöneltilmiştir. Bu sorularda nereden alışveriş yapılacağı kararı verilirken yukarıdaki alt kriterlerin ne derecede önemli olduğu ile ilgili bilgi vermeleri istenmiştir. Elde edilen veriler kullanılarak 2 farklı yapısal model oluşturulmuştur. Bu yapıların birincisi Tek Faktörlü Model DFA'dır. Bu yapı AHS'de sadece amacın, alternatiflerin ve kriterlerin kullanıldığı 3 düzeyli hiyerarşik yapıdır. Diğer yapı ise İkincil Seviye DFA'dır. Bu yapı ise AHS'de amacın, alternatiflerin, kriterlerin ve alt kriterlerin kullanıldığı 4 düzeyli hiyerarşik yapıdır. Oluşturulan İkincil Seviye DFA'nın Tek Faktörlü DFA'dan daha uyumlu olduğu görülmektedir. Uyum istatistiklerinin daha iyi hale getirilmesi için AMOS modifikasyon verileri incelenmiştir. C_{44}'ün dağılımı olumsuz etkilediği tespit edilerek ilgili kriter çalışmadan çıkarılarak yeni bir yapı oluşturulmuştur. Tablo 4'te üç yapının uyum istatistikleri verilmiştir. C_{44}'lü yapı İkincil Seviye DFA^1, C_{44}'süz yapı ise İkincil Seviye DFA^2 olarak adlandırılmıştır.

Tablo 4: Yapıların Uyum İstatistikleri

Uyum İstatistiği	**Tek Faktörlü DFA**	**İkincil Seviye DFA^1**	**İkincil Seviye DFA^2**
(χ^2/sd)	7,89	4,07	3,65
NFI	0,57	0,79	0,85
IFI	0,60	0,83	0,87
CFI	0,60	0,83	0,86
RMSEA	0,14	0,09	0,09
GFI	0,74	0,86	0,88
AGFI	0,57	0,81	0,84
RMR	0,14	0,11	0,09
AIC	884,749	478,89	381,870
CAIC	1.039,835	653,162	546,649
ECVI	2,56	1,39	1,11

DFA anlamlılık düzeylerine göre kriterlerin satın alma kararına etkisi ile ilgili regresyon verileri Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5: Kriter Regresyon Verileri

Kriterler	**Katsayı**	**p**	**Kabul / Red**
Ödeme	0,391	0,000	Hipotez 1 kabul edilmiştir.
Zaman	0,347	0,000	Hipotez 2 kabul edilmiştir.
Satış Hizmetleri	0,676	0,000	Hipotez 3 kabul edilmiştir.
Kalite	0,398	0,000	Hipotez 4 kabul edilmiştir.

İkincil Seviye DFA[2] uyum istatistikleri itibarı ile veri setine daha uyumludur. Bu sebeple hiyerarşik karar yapısı Şekil 1'deki gibi oluşturulmuştur.

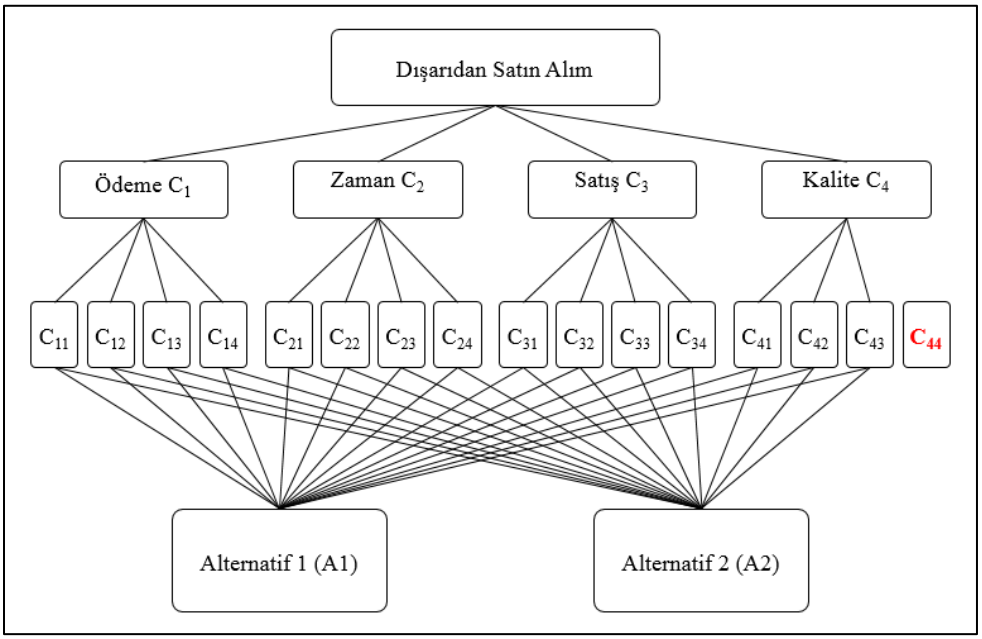

Şekil 1: Hiyerarşik Karar Yapısı

Kriterlerin ve alt kriterlerin YEM ile hesaplanan regresyon ağırlıkları normalleştirilerek lokal ağırlıkları hesaplanmıştır. Regresyon ağırlıkları ve hesaplanan lokal ağırlıklar Tablo 6'da gösterildiği gibidir. Ayrıca lokal ağırlıklar ikili karşılaştırmalar yerine regresyon verilerinden elde edildiği için tutarsızlık oranı hesaplanmamıştır.

Tablo 6: Kriter ve Alt Kriterlerin Lokal Ağırlıkları

Alt Kriter	**Regresyon Ağırlığı**	**Lokal Ağırlık**	**Kriter**	**Regresyon Ağırlığı**	**Lokal Ağırlık**
C_{11}	1,162	0,2732	C_1	0,391	0,2158
C_{12}	1,084	0,2548			
C_{13}	1,008	0,2370			
C_{14}	1	0,2351			
C_{21}	1,374	0,2794	C_2	0,347	0,1915
C_{22}	1,164	0,2367			
C_{23}	1,379	0,2805			
C_{24}	1	0,2034			
C_{31}	0,912	0,2426	C_3	0,676	0,3731
C_{32}	0,904	0,2405			
C_{33}	0,943	0,2509			
C_{34}	1	0,2660			
C_{41}	1,024	0,3108	C_4	0,398	0,2196
C_{42}	1,271	0,3857			
C_{43}	1	0,3035			

Çalışmanın devamında alternatiflerin tüm alt kriterlere göre ağırlıkları hesaplanmıştır. Bunun için anketlerden elde edilen ikili karşılaştırma sorularına verilen yanıtlardan faydalanılmıştır. 364 örneklem biriminin verdiği cevapların vektörel ortalamaları alınarak karşılaştırma matrisleri oluşturulmuş ve bu matrislerden hareketle AHS adımları takip edilerek her alternatifin her kriter için sahip olduğu ağırlıklar hesaplanmıştır. İlgili veriler Tablo 7'de gösterildiği gibidir. Alternatif sayısı 3'ten az olduğu için tutarsızlık oranı hesaplanmamıştır.

Tablo 7: Alternatiflerin Kriterlere Göre Ağırlıkları

Alt Kriter	**Alternatif**	**Karşılaştırma Matrisi**		**Normalleştirilmiş Matris**		**Ağırlık**
		A1	A2	A1	A2	
C_{11}	A1	1,0000	4,0503	0,8020	0,8020	0,8020
	A2	0,2469	1,0000	0,1980	0,1980	0,1980
C_{12}	A1	1,0000	3,6480	0,7849	0,7849	0,7849
	A2	0,2741	1,0000	0,2151	0,2151	0,2151
C_{13}	A1	1,0000	3,7796	0,7908	0,7908	0,7908

	A2	0,2646	1,0000	0,2092	0,2092	0,2092
	A1	1,0000	3,0126	0,7508	0,7508	0,7508
C_{14}	A2	0,3319	1,0000	0,2492	0,2492	0,2492
	A1	1,0000	3,3281	0,7690	0,7690	0,7690
C_{21}	A2	0,3005	1,0000	0,2310	0,2310	0,2310
	A1	1,0000	3,4800	0,7768	0,7768	0,7768
C_{22}	A2	0,2874	1,0000	0,2232	0,2232	0,2232
	A1	1,0000	3,4317	0,7744	0,7744	0,7744
C_{23}	A2	0,2914	1,0000	0,2256	0,2256	0,2256
	A1	1,0000	0,9696	0,4923	0,4923	0,4923
C_{24}	A2	1,0313	1,0000	0,5077	0,5077	0,5077
	A1	1,0000	3,8411	0,7934	0,7934	0,7934
C_{31}	A2	0,2603	1,0000	0,2066	0,2066	0,2066
	A1	1,0000	1,8213	0,6456	0,6456	0,6456
C_{32}	A2	0,5491	1,0000	0,3544	0,3544	0,3544
	A1	1,0000	3,6456	0,7847	0,7847	0,7847
C_{33}	A2	0,2743	1,0000	0,2153	0,2153	0,2153
	A1	1,0000	1,4151	0,5859	0,5859	0,5859
C_{34}	A2	0,7067	1,0000	0,4141	0,4141	0,4141
	A1	1,0000	1,2741	0,5603	0,5603	0,5603
C_{41}	A2	0,7848	1,0000	0,4397	0,4397	0,4397
	A1	1,0000	0,8086	0,4471	0,4471	0,4471
C_{42}	A2	1,2368	1,0000	0,5529	0,5529	0,5529
	A1	1,0000	2,0032	0,6670	0,6670	0,6670
C_{43}	A2	0,4992	1,0000	0,3330	0,3330	0,3330

Her alt kriterin lokal ağırlığı bağlı olduğu kriterin lokal ağırlığıyla genişletilerek global ağırlıkları hesaplanmıştır. Hesaplanan bu global ağırlıklar her alternatifin ilgili alt kriterdeki ağırlığıyla genişletilerek hesaplanan skorlar birbirleriyle toplanmıştır. Böylece A_1 ve A_2 alternatiflerinin toplam skorlarına ulaşılmıştır. Alt kriterin ve kriterlerin lokal ağırlıklar, global ağırlıklar ve hesaplanan skorlar Tablo 8'de gösterildiği gibidir

Tablo 8: Alternatif Skorları

Alt Kriterler	Alt Kriter Ağırlıkları	Kriter Ağırlıkları	A_1'in Alt Kriter Ağırlıkları	A_2'nin Alt Kriter Ağırlıkları	Skor (A_1)	Skor (A_2)
C_{11}	0,2732	0,2158	0,8020	0,1980	0,0473	0,0117
C_{12}	0,2548		0,7849	0,2151	0,0432	0,0118
C_{13}	0,2370		0,7908	0,2092	0,0404	0,0107
C_{14}	0,2351		0,7508	0,2492	0,0381	0,0126
C_{21}	0,2794	0,1915	0,7690	0,2310	0,0411	0,0124
C_{22}	0,2367		0,7768	0,2232	0,0352	0,0101
C_{23}	0,2805		0,7744	0,2256	0,0416	0,0121
C_{24}	0,2034		0,4923	0,5077	0,0192	0,0198
C_{31}	0,2426	0,3731	0,7934	0,2066	0,0718	0,0187
C_{32}	0,2405		0,6456	0,3544	0,0579	0,0318
C_{33}	0,2509		0,7847	0,2153	0,0734	0,0201
C_{34}	0,2660		0,5859	0,4141	0,0582	0,0411
C_{41}	0,3108	0,2196	0,5603	0,4397	0,0382	0,0300
C_{42}	0,3857		0,4471	0,5529	0,0379	0,0468
C_{43}	0,3035		0,6670	0,3330	0,0445	0,0222
				Toplam	**0,6880**	**0,3120**

7.SONUÇ

Özellikle küçük nüfuslu şehirlerde yaşayanlar yaşadıkları yerlerde aradıkları her ürün ya da markayı bulamamaktadır. Bu durum karşısında önlerine ilgili ürünün internet üzerinden satın almak ya da çevre şehirlerden birine gidilerek temin etmek olmak üzere iki alternatif çıkmaktadır. Böyle bir durumla karşılaşıldığında ihtiyaç sahipleri belli kriterler üzerinden bir karar almak zorunda kalırlar. Çoğu zaman henüz hangi ürünün satın alınacağı problemiyle yüzleşmeden nereden alınacağına karar vermek zorunda kalırlar. Bu çalışmanın amacı bu karar aşamasında rol oynayan faktörleri belirlemek ve önem sırasını tespit etmektir. Bu amaçla hazırlanan anketler Artvin il ve ilçe merkezlerinde nüfus oranları da göz önünde bulundurularak gerçekleştirilmiştir.

Çalışmada satın alınacak yer kararını etkileyen faktörleri incelemek amacıyla YEM ve AHS birlikte kullanılmıştır. Önerilen bütünleşik modelde öncelikle karar yapısı oluşturulmuştur. Karar yapısı oluşturulurken YEM verilerinden faydalanılmıştır. Buna göre oluşturulan iki farklı DFA yapısından İkincil Seviye DFA daha uyumlu çıkmıştır. Yapıyı daha da uyumlu hale getirebilmek için kalite kriterine bağlı eğlence alt kriteri çalışmadan çıkarılmıştır. Ayrıca mevcut veri seti için ödeme, zaman, satış hizmetleri ve kalite kriterlerinin nereden satın alım yapılacağına anlamlı bir etkisi olduğu ortaya koyulmuştur. Böylece 2 alternatif, 15 alt kriter, 4 kriter ve 1 amaçtan oluşan 4 düzeyli bir karar hiyerarşi yapısı oluşturulmuştur.

Alt kriterlerin ve kriterlerin ağırlıkları YEM regresyon ağırlıklarının normalleştirilmesi ile elde edilmiştir. Buna satış hizmetleri (0,3731) en ağırlıklı kriter olarak öne çıkarken, ilgili kriteri sırasıyla kalite (0,2196), ödeme (0,2158) ve zaman (0,1915) kriterleri takip etmektedir. Alt kriterlerde ise en önemlilerinden birkaçı sırasıyla satış sonrası hizmetler (0,0992), kolaylık (0,0936), ürün çeşitliliği (0,0905), bilgilendirme (0,0887) ve güven (0,0847) olarak karşımıza çıkmaktadır. Küçük şehirlerde yatırım yapmak isteyen büyük firmalara, dağıtım kanallarına karar verirken özellikle satış sonrası hizmetler, kolaylık, ürün çeşitliliği ve bilgilendirme gibi satışla ilgili hizmetleri göz önünde bulundurmaları tavsiye edilmektedir.

Alternatifler anket katılımcılarından elde edilen ikili karşılaştırma verileri ve YEM den elde edilen global alt kriter ağırlıkları kullanılarak AHS ile gerçekleştirilmiştir. Buna göre 0,6880 skor ile internetten satın almak birinci alternatif, başka bir şehirden almak ise 0,3120 skorla ikinci alternatif olarak sıralanmıştır. Aradıkları ürünleri yaşadıkları şehirde bulamayanların, yaklaşık %70 ihtimalle internetten alışverişi tercih edeceği söylenebilir.

Daha önce yapılan çalışmalarda ele alınan konu ile ilgili olarak internetten satın alma ve başka bir yerden satın almayı birbirinin alternatifi olarak gören bir çalışmaya rastlanmamıştır. Çalışmalar genelde internet alışveriş sitelerinin karşılaştırılması üzerinedir. Bu çalışmalarda da çoğunlukla kullanıcı dostu olması ve kullanım kolaylığı kriterlerinin yüksek global ağırlıklara sahip olduğu gözlenmiştir. Bunun yanında bu çalışmaya benzer yöntemler kullanan çalışmalara da rastlanmıştır. İlgili araştırmalar incelendiğinde bütünleşik modellerde YEM için farklı, kullanılacak ÇKKV tekniği için farklı örneklem grupları ve anketler kullanılan çalışmalar fark edilmiştir. Bu durumun YEM DFA modellerinin kullanım amacıyla çeliştiği düşünülmektedir. DFA'da amaç veri setinden elde edilen verilerin oluşturulan modelle uyumlu olup olamayacağını ölçmektir. Bu perspektiften bakılacak olursa; belli bir örneklem grubundan elde edilen verilerle doğrulanmış bir modelin, farklı örneklem grubundan elde edilen verilerle oluşturulmuş ÇKKV yapısı için kullanılmasının anlamlı olmadığı düşünülmektedir. Böyle bir durumda bir yapı doğrulanmış fakat yerine başka bir yapı kullanılmış olmaktadır.

Çalışmanın sadece Artvin il ve ilçelerinde yapılıyor olması kısıdı olarak gösterilebilir. Bundan sonra yapılacak çalışmalarda önerilen model farklı konulardaki karar hiyerarşilerinin oluşturulması için kullanılabilir. Alışveriş yeri seçimi ile ilgili olası tüm alternatiflerin değerlendirilmeye çalışılacağı, keşfedici faktör analizi tekniklerinin de kullanıldığı bütünleşik ÇKKV çalışmaların özgün olabileceği düşünülerek önerilmektedir.

KAYNAKÇA

Ande, R. A., Gunasekaran, A., Murugesan, P., & Natarajan, T. (2017). Brand Resonance Score for CBBE Model: An Application in Financial Services. *Benchmarking: An International Journal*, 24(6), 1490-1507.

Beltrán, J., Muñuzuri, J., Rivas, M., & Martín, E. (2014). Development of a Metrological Management Model Using The AHP and SEM Techniques. *International Journal of Quality & Reliability Management*, 31(7), 841-857.

Byrne, B.M. (2010). *Structural Equation Modeling with AMOS: Basic Concepts Applications and Programming* (2nd Ed.). New York: Routledge.

Calisir, F., Elvan Bayraktaroğlu, A., Altin Gumussoy, C., İlker Topcu, Y., & Mutlu, T. (2010). The Relative İmportance of Usability and Functionality Factors for Online Auction and Shopping Web Sites. *Online information review*, 34(3), 420-439.

Chen, H. M., Wu, C. H., Tsai, S. B., Yu, J., Wang, J., & Zheng, Y. (2016). Exploring Key Factors in Online Shopping aith a Hybrid Model. *SpringerPlus*, 5(1), 2046, https://link.springer.com/content/pdf/10.1186%2Fs40064-016-3746-4.pdf.

Haseki, M. İ., & Yaşa, (2010). Tüketicileri E-alışverişe Yönlendiren Faktörleri Belirlemeye Yönelik Bir Pilot Araştırma. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 19(3), 211-224.

Hsu, C. H., Yang, C. M., Chen, T. C., & Chen, C. Y. (2010). Applying AHP Method Select Online Shopping Platform. In *2010 7th International Conference on Service Systems and Service Management* (pp. 1-5). IEEE.

Hu, Y., Li, J., Wen, J., & Yan, Y. (2016). Evaluating Knowledge Resources in R&D Organizations in China: An Application Using Structural Equation Modeling and Analytic Hierarchy Process. *Information Development*, 32(3), 478-495.

Jakhar, S. K. (2014). Designing the Green Supply Chain Performance Optimisation Model. *Global Journal of Flexible Systems Management*, 15(3), 235-259.

Jakhar, S. K. (2015). Performance Evaluation and A Flow Allocation Decision Model for A Sustainable Supply Chain of An Apparel Industry. *Journal of Cleaner Production*, 87, 391-413.

Jakhar, S. K., & Barua, M. K. (2014). An Integrated Model of Supply Chain Performance Evaluation And Decision-Making Using Structural Equation Modelling And Fuzzy AHP. *Production Planning & Control*, 25(11), 938-957.

Meydan, C. H. & Şeşen, H. (2015). *Yapısal Eşitlik Modellemesi AMOS Uygulamaları (2. Baskı).* Ankara: Detay Yayıncılık.

Ngai, E. W. T. (2003). Selection of Web Sites for Online Advertising Using The AHP. *Information & management*, 40(4), 233-242.

Ömürbek, N., & Şimşek, A. (2014). Analitik Hiyerarşi Süreci ve Analitik Ağ Süreci Yöntemleri ile Online Alışveriş Site Seçimi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 12(22), 306-327.

Önder, G. & Önder, E. (2015). Analitik Hiyerarşi Süreci. Bahadır Fatih Yıldırım (Ed.), Emrah Önder (Ed.), *Operasyonel Yönetsel ve Stratejik Problemlerin Çözümünde Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri* (2. Basım) içinde (s. 21-74). Bursa: Dora Yayınevi.

Özbek, A. (2017). *Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri ve Excel ile Problem Çözümü* (1. Baskı). Ankara: Seçkin Yayınevi.

Özçalıcı, M. (2017). *Matlab ile Çok Kriterli Karar Verme Teknikleri* (1. Baskı). Ankara: Nobel Yayınevi.

Paksoy, S. (2017). *Çok Kriterli Karar Vermede Güncel Yaklaşımlar* (1. Baskı). Adana: Karahan Kitabevi.

Perçin, S., Pancaroğlu, M. S. (2019). Akıllı Telefon Seçim Faktörlerinin Bütünleşik Yapısal Eşitlik Modeli – Analitik Hiyerarşi Süreci ile İncelenmesi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi,* (23), 113-130.

Pipatprapa, A., Huang, H. H., & Huang, C. H. (2016a). An Integrated Approach for Developing Environmental Performance Evaluation of Taiwan's Food Industry. *International Journal of Scientific&Technology Research*, 5(6), 301-305.

Pipatprapa, A., Huang, H. H., & Huang, C. H. (2016b). A novel environmental performance evaluation of Thailand's food industry using structural equation modeling and fuzzy analytic hierarchy techniques. *Sustainability*, 8(3), 246.

Punniyamoorty, M., Mathiyalagan, P., & Lakshmi, G. (2012). A Combined Application of Structural Equation Modeling (SEM) And Analytic Hierarchy Process (AHP) in Supplier Selection. *Benchmarking: An International Journal*, 19(1), 70-92.

Punniyamoorthy, M., Mathiyalagan, P., & Parthiban, P. (2011). A Strategic Model Using Structural Equation Modeling And Fuzzy Logic in Supplier Selection. *Expert Systems with Applications*, 38(1), 458-474.

Ravikumar, M. M., Marimuthu, K., Parthiban, P., & Abdul Zubar, H. (2013). Leanness Evaluation in 6 Manufacturing MSMEs Using AHP & SEM Techniques. *International Business Management*, *7*(6), 500-507.

Saaty, T. L. (1990). How to Make A Decision: The Analytic Hierarchy Process. *European Journal of Operational Research*, 48(1), 9-26.

Saaty, T. L., Vargas L. G. (2012). *Models Methods Concepts & Applications of The Analytic Hierarchy Process (Vol. 175) (2nd Edition)*. New York: Springer Science and Business Media.

Sun, P., & Wang, C. (2010). A Study of Factors Influencing Customers' Online Shopping Behavior Based on ANP. In *2010 International Conference on Management and Service Science*, 1-3. IEEE.

Yu, C. S. (2002). A GP-AHP Method for Solving Group Decision-Making Fuzzy AHP Problems. *Computers & Operations Research*, 29(14), 1969-2001.

SU KAMUSALLIĞININ DEĞİŞEN NİTELİĞİNİN DEĞERLENDİRİLMESİNDE SUYUN FİNANSMANININ İNCELENMESİ:TRABZON BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ ÖRNEĞİ

Sonay AKAR*

ÖZ

Doğal bir kaynak, bir insan hakkı ve canlı yaşamı için hayati önemde olan bir faktör (kaynak) olan su niteliği gereği kamusaldır. Son 30 yıllık süreçte suyun niteliğinde bir değişim yaşanmakta ve su özel bir mala dönüşmektedir. Bu çalışmada niteliği gereği kamusal olan suyun özel bir mala dönüştüğünü küresel düzeyde ispatlamaktır. Bunu yapabilmek için suyun faydasını ve suyun finansmanında kullanılan fiyatlandırma ve politikaları incelemek gerekmektedir. Türkiye'de ve diğer ülkelerde suyu özelleştirme çabalarının altında, sudaki kar potansiyelinin olduğu tespit edilmiştir. Özellikle su kıtlığı ve su sorunu yaşayan az gelişmiş ülkelerdeki bu özelleştirme çabaları sonucu canlı yaşamını tehdit eden olumsuzlukların yaşanmasına neden olmaktadır. Çalışmada, kamusal alan araştırması örneğinde, suyun finansmanı bu alandaki faaliyet raporları verileri ile birlikte matematiksel hesaplama yöntemi ile analiz edilmiştir. Bu çerçevede çalışmanın hipotezi; su kıtlığının neden olduğu ve canlı yaşamını (insan yaşamını) tehdit eden olumsuzluklardan dolayı suyun kamusal kalmasının gerekliliği ortaya koyulmuştur.

***Anahtar Kelimeler**:* Su, Küreselleşme, Kamusallık, Özelleştirme, Finans.

ANALYSIS OF WATER FUNDING IN ASSESSMENT OF THE CHANGING ATTRİBUTE OF WATER PUBLICITY: A CASE OF TRABZON METROPOLITAN MUNICIPALITY

ABSTRACT

A natural resource is public due to its nature as a factor (resource) which is vital for a human right and living life. In the last 30 years, there has been a change in the quality of water and water is becoming a special property. The aim of this study is to prove that public water is transformed into a special property. In order to do this, it is necessary to examine the benefits of water and the pricing and policies used in water funding. Turkey and under the water privatization efforts in other countries, it was found that the profit potential of water. Especially in less developed countries that have water scarcity and water problems, these privatization efforts lead to negativities that threaten their lives. In the study, the funding of water was analyzed with mathematical calculation method in the field of public field research together with the activity reports data in this field. In this context, the hypothesis of the study; the need for water to remain public due to the negative consequences of water scarcity and its life-threatening (human life).

***Keywords**:* Water, Globalization, Publicity, Privatization, Finance.

1.GİRİŞ

Su, canlı yaşamının temel kaynağı ve ikamesi mümkün olmayan nitelikte bir varlıktır. Yeryüzünde su kaynaklarının fazla ve yeterli miktarda olduğuna dair doğru olmayan yaygın bir inanış söz konusudur. Aslında dünyada bulunan toplam su miktarının % 3'ü tatlı sudur. Bu miktar yeryüzünde eşit ve dengeli olarak dağılmamıştır. Genel olarak bakıldığında ise dünyanın % 75'i sularla kaplıdır. Bu suyun % 70'lik miktarı Grönland'da ve Antartika'da yer alan buzulların altında bulunmaktadır. Geriye kalan % 5'lik dilimin önemli bir bölümünü de yer altı suları oluşturmaktadır. Bu durum dünyada paylaşılması gereken tatlı su miktarının % 2,5 ve 3 düzeyinde sınırlı ve kıt bir kaynak olması sonucunu doğurmuştur (Yıldız, 2004: 9).

Suyun doğal kaynak olarak arzının az olması dışında, küreselleşme sürecinde dünyada yaşanan bir takım değişiklikler, suyu paylaşılmasında bazı sorunları da beraberinde getirmiştir. Ülkelerdeki nüfus artışı, tarım, sanayi, enerji gibi sektörlerde suyun kullanımının yaygınlaşması, ülkelerin gelişmişlik düzeyinin artışına bağlı olarak suya gereksinimin artması suyun paylaşılmasında ortaya çıkan sorunların temel kaynağını oluşturmaktadır.

Su tarihi süreç içinde canlılar için bir hak, doğal bir kaynak ve tüketiminden kimsenin mahrum bırakılamadığı kamusal bir mal ve hizmet olarak değerlendirilmiştir. Dünya'da son 30 yılda, Türkiye'de ise son 20 yılda su konusunda bu sürecin tersine işlediği görülmüştür. Su üzerinde hakim görüş, neoliberal politikalar aracılığıyla suyun piyasalaştırılması savunulmuştur. Gerekçe olarak da, kamusalcı yaklaşımın suyu kıt bir kaynak haline getirdiği ileri sürülmüştür. Su kaynaklarının yeryüzüne dengesiz dağılımı sonucu, su kaynaklarına daha çok az gelişmiş ülkeler sahip olmasına yol açmıştır. Buna karşın, gelişmiş ülkelerin suya erişimde ve kullanımında üstünlükleri vardır. Bu sayede sanayileşmiş ülkelerin suyun kullanımında artan üstünlükleri, bu ülkeleri yeni su piyasası elde etme arayışlarına sürüklemiştir.

Dünya'da ekonomik ve siyasi açıdan önemli güce sahip gelişmiş ülkelerin suya hakim olma çabaları için en önemli araç küreselleşmedir. Küreselleşme; bilginin, hammaddenin, mal ve hizmetlerin sürekli ve artan bir biçimde uluslar arası dolaşımına girmesi demektir. Küreselleşme özellikle 1970'li yıllardan itibaren liberal politikalarla birlikte kendini göstermeye başlamıştır (Tağraf, 2008:1).

Su yaklaşık 1 trilyon dolarlık kara sahip küçümsenmeyecek derecede önemli bir piyasadır (Karakılçık, 2011: 78). Dolayısıyla küresel anlamda su üzerinde ekonomik güç ve siyasi politikalar oluşturma çabaları suyun bu özelliğinden gelmektedir.

Dünya'da ülkelerin ekonomik açıdan gelişmişliği, farklı etkenlerin yanında doğal kaynakların zenginliğine ve bu kaynakların milli politikalar doğrultusunda etkin bir şekilde kullanılmasına bağlıdır. Dolayısıyla dünyada söz sahibi olmanın geçmişten farklı şekilde yaşandığı küresel süreçte su gibi önemli bir kaynaktan kazandıkları güçlerini en iyi şekilde koruyan, kullanan ülkeler kalıcı olmayı başarmışlardır. Bu sayede ulusal güvenlikte sağlanmıştır (Ulusal Sanayici İşadamları Derneği [USİAD], 2007: 13).

Yeryüzünde su kaynaklarının yönetimi küreselleşme ile birlikte artık uluslararası ortama taşınmıştır. Milli sınırlar içindeki sularda dahi uluslararası öncelikler mevcuttur. Bu çerçevede; dünya su yönetimi küresel aktörlerin belirlediği politikalar tarafından yürütülmeye başlamıştır. Dünyada ve Türkiye'de su yönetimi, kamu mülkiyetine dayanan, suyu insan hakkı olarak gören arz odaklı yapısından; özel mülkiyete konu ekonomik bir mal olarak görüp fiyatlandırılabilen talep odaklı bir yapı haline dönüşmüştür.

Küresel aktörler stratejilerini, 1800'lü yıllarda geri kalmış ülkelerin yer altı kaynaklarını, 1900'lü yıllarda petrol ve enerji kaynaklarını, 2000'li yıllarda ise su kaynaklarını elde etmek üzere belirlemektedirler (Karakılçık, 2011: 75). Küreselleşen ve dönüşüm yaşanan dünyada su talebinin artmasına bağlı olarak yeni mülkiyet haklarının oluşması sonucu, suyun kamusal niteliği küresel sebeplerle değişime uğramıştır.

Bu çalışmada, temel bir yaşam kaynağı, bir insan hakkı nitelendirmesiyle kamusal bir mal olan suyun, 21.yüzyılda kıt bir kaynak olduğu ve kamunun israfa yol açtığı gerekçeleriyle yapılan özelleştirmeler sonucu suyun ticari bir mala dönüştürüldüğü küresel düzeyde ortaya koyulmuştur. Bu çalışmanın temel amacı, nitelik olarak kamusal bir mal ve hizmet olarak kalması gereken suyun, gerçekte nasıl bir yapısal dönüşüm içerisinde olduğunu belirlemektir. Bunu yapabilmek için suyun faydasını ve suyun finansmanında kullanılan fiyatlandırma ve politikaları incelemek gerekmektedir.

Türkiye'de ve diğer ülkelerde suyu özelleştirme çabalarının altında, sudaki kar potansiyelinin olduğu tespit edilmiştir. Özellikle su kıtlığı ve su sorunu yaşayan az gelişmiş ülkelerdeki bu özelleştirme çabaları sonucu canlı yaşamını tehdit eden olumsuzlukların yaşanmasına neden olmaktadır.

Bu çerçevede **çalışmanın hipotezi**; su kıtlığının neden olduğu ve canlı yaşamını (insan yaşamını) tehdit eden olumsuzluklardan dolayı suyun kamusal kalmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır.

2.LİTERATÜR

Kamu ve özel sektör su hizmetlerinde işletmelerin performansının karşılaştırılmasında birçok çalışma yapılmıştır. Su hizmetlerinin kamu tarafından sunulmasından kaynaklı verimsizliği kanıtlanamamıştır. 2005 yılında, DB raporunda su sektörünün verimliliğine dair ekonometrik veriler incelenmiştir. Kamu ve özel sektör arasındaki verimliliği saptamada mülkiyet kavramı önemli gözükse de, kamu hizmeti veren kurumlarda mülkiyetin kime ait olduğu önemli değildir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin verileri incelediğinde, kamu ve özel sektör hizmet sunucuları arasında pek fark bulunamamıştır (Hall ve Lobina, 2005: 3).

Özel sektör su hizmetlerinin verimliliğinin incelendiği bir başka çalışmada, 24 karşılaştırmalı çalışmanın yarısında özel sektörün daha verimli, yedi tanesinde bir fark olmadığı, beş tanesinde ise kamu sektörünün daha verimli olduğunu saptamışlardır. Fakat, bu çalışmalarda sadece iki tanesi su sektörünü inceliyordu. Dolayısıyla su sektöründe özel sektörün daha verimli olduğunu kabul etmek doğru bir değerlendirme olmayacaktır. ABD'de özel sektör verimliliğini kabul eden çalışma sadece iki örneğe dayandırılmışken, kamu sektörünün verimliliğini kabul eden çalışma ise 214 örneğe dayandırılmıştır. Kamu ve özel sektör arasında su hizmetleri verimliliği konusunda yapılan 52 çalışmanın 32'sinde kamunun özel sektörden daha verimli olduğu, 15 çalışmada kamu ve özel sektör arası pek bir fark olmadığı, 5'inde ise su hizmetlerinin kamunun mülkiyetinde daha verimli olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Shirley ve Walsh, 2000: 51).

Brookings Enstitüsü (2004), tarafından yayınlanan önemli bir diğer çalışmada, Arjantin, Bolivya ve Brezilya'da su ve kanalizasyon bağlantılarını incelenmiştir. Bu çalışma kamu sektörü ve özel sektörün etkin olduğu şehirleri incelemiştir. Bu çalışmanın sonucunda özelleştirmelerle bağlantı miktarında artışlar görünmüş; fakat, bu artışın su hizmetlerini kamuda koruyan şehirlerle eşit durumda olduğu gözlemlenmiştir. Brezilya'da, yine kanalizasyon firmaları konusunda iki sektör arasında, verimlilik konusunda pek farkın bulunmadığı başka bir araştırma tespit edilmiştir. Şili'de yapılan bir başka çalışmada, özel firmaların yatırımları kamuya göre daha fazla artırdığı görülmüştür. Fakat, buna karşın fiyatların da arttığı ve sızıntı, kaçak su kullanımı problemleri ile mücadele konusunda kamu işletmelerinden daha kötü oldukları görülmüştür (Hall ve Lobina, 2005: 4).

2004 yılında yayınlanan bir başka çalışmada Kirkpatric'in editörlüğünde, Afrika'daki su özelleştirmeleri hizmetin kalitesizliği ve yoksullara su bağlantısı yapılamaması gibi olumsuz sonuçlar ortaya çıktığı görülmüştür. Ayrıca, 110 su işletmesinin 14'u özel olmasına karşın maliyetler açısından pek bir fark bulunamamıştır (Kirkpatrick ve diğerleri, 2004: 9). Buna karşın, 2002 yılında yapılan bir çalışmada, özel firmaların daha verimli olduğu sonucuna varılmış olsa da suyun üretim, dağıtım ve su verimliliğini sağlamada özel sektörün etkin olmadığı gözlemlenmiştir. Burada dikkat çekilmesi gereken iki nokta vardır. Birincisi bu çalışmada sadece iki özel firma vardı, ikincisi bulunan verimlilik farkı kurumun kalitesinden kaynaklanan bir fark olduğu görülmüştür (Estache ve Kouassi, 2002: 17).

Asya'da da Asya Kalkınma Bankası, 2004 yılında 18 şehri incelemiştir. Asya'da iki şehir olan Manila ve Cakarta'da su hizmetleri taşeronlar aracılığıyla verilmektedir. Bu taşeronların su

hizmetinin verdirilmesinde yatırım, sızıntı ve daha birçok konuda kamudan daha başarısız oldukları gözlemlenmiştir (Hall ve Lobina, 2005: 4):

- ✓ Manila ve Cakarta'da akarsu bağlantısına sahip evlerin oranı bütün şehirlere göre daha az,
- ✓ Manila ve Cakarta'da kanalizasyon bağlantıları bütün şehirlere göre daha az,
- ✓ Manila ve Cakarta'da sabit sermaye yatırımı, (bağlantı başına ABD doları) ortalama kişi başına geliri daha düşük ülkelerde bulunan Delhi ve Dhaka gibi şehirlerin gerisinde kalmakta,
- ✓ Gelir getirmeyen su, sızıntı ve kaçak kullanım konusunda Manila en kötü, Cakarta'da dördüncü kötü performansı sergileyen şehirlerdir.

Fiyat seviyesi, bağlantı bedeli, 24 saat boyunca su sağlanması, suyun tüketiciye maliyeti, birim maliyet, gelirlerin giderleri karşılama oranı düzeyinde altı değişkende ortalama bir performans söz konusudur. Özel sektör firmalarının olduğu şehirler para toplama verimliliği ve bağlantı başına çalışanların sayısını azaltmasında iyi performans göstermiştir (Topçu, 2002: 26).

Kamboçya şehirlerini ele alan başka bir çalışma da, tüketici memnuniyeti ve hizmet sürekliliği göstergelerinin özel firmaların bulunduğu yerlerde daha yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Fakat bu şehirlerde birim fiyatlar su hizmetinin kamu tarafından verildiği yerlere göre daha yüksektir. ABD'de hane başı su harcamaları ve işletmelerin kamusal düzene uyma oranını incelemiştir. Bölge oranı, şehirleşme miktarı, su kaynağı, bölge geliri, coğrafyadan kaynaklanan sabit etkiler ve yıl gibi göstergelerle incelendiğinde kamu ve özel sektör arasında çok az bir fark söz konusudur (Hall ve Lobina, 2005: 5).

Yapılan çalışmalar ve araştırmalar sonucunda, gelişmişlik düzeyi farklı birçok ülkede kamu ve özel sektör su işletmelerinin performansları karşılaştırıldığında, suyun kamuda olmasından kaynaklı verimsizliği belirlenememiştir. Su hizmetlerinin özelleştirilmesine dayanak olarak sunulan kamunun verimsizliği ve özel sektörün verimliliği iddiası da etkinliğini kaybetmiştir (Çevre Mühendisleri Raporu, 2008: 3).

3. SUYUN KAMUSAL NİTELİĞİNİN ARGÜMANLARI

3.1. Doğal Kaynak Olarak Su

Su insan yaşamı için vazgeçilmez ve ikame edilemeyen bir kaynak olduğu kadar ekonomide tarım, sanayi ve daha bir çok alanda temel unsurdur (USİAD, 2007: 15):

Su kaynağı tarım ve sanayi için önemli bir üretim faktörüdür. Birim alandan daha çok ürün alabilmek veya yılda 2-3 hasat elde edecek şekilde tarım uygulaması için tarımda su kullanılmaktadır. Dünya'daki toplam su tüketiminin yaklaşık % 73'ü tarımda kullanılmaktadır. 1995 yılı itibariyle dünyada sulanan tarım alanları 253 milyon hektar iken, 2010 yılında 290 milyon hektara, 2023 yılında ise 330 milyon hektara ulaşılması beklenmektedir (USİAD, 2007: 15).

Nüfusa bağlı olarak insan ihtiyaçları ve suya olan talepte artmaktadır. İnsan ihtiyaçlarının da büyük bir bölümü sanayinin ürettiği mal ve hizmetlerden karşılanmaktadır. Doğal bir kaynak olan su sayesinde sanayi mal üretilmektedir. Sanayi malı üretilirken çevre kirliliğine de neden olmaktadır. Bu durum son yıllarda çevreye daha az zarar veren sanayi ürünlerinin tercih edilmesine neden olmaktadır. Bu sayede hem hammaddeler daha etkin kullanılmakta, hem de atık üretiminde önemli azalmalar görülmektedir. Türkiye'de birçok sektörde bu uygulamanın benimsenmesi yararlı görülmektedir. Çevre ile birebir uyumlu üretim yapılması doğal kaynak olan suyun daha etkin ve verimli kullanılmasına olanak vermektedir.

Su bir enerji kaynağıdır. Gelişen ekonomi ve sanayileşmeye bağlı olarak enerjiye olan talebi de beraberinde getirmektedir. Türkiye'de 1950'li yıllarda sadece 800 GWh enerji üretimi yapılırken, bugün bu miktar 150000 GWh'e ulaşmıştır. Enerji üretimimizin % 31'i yenilenebilir hidrolik kaynaklardan, % 69'u ise termik (linyit, kömür, doğalgaz) kaynaklardan sağlanmaktadır. 2030 yılına kadar elektrik enerjisi talebindeki artışın % 8 civarında gerçekleşeceği öngörülmektedir (Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü [DSİ], 2011: 34).

Suyun alternatifsizliğinin dayandığı temel nokta suyun ticari bir mal değil, bir doğal kaynak olmasıdır. Suyu kullanma, sudan kar elde etme ve suyu kirletme hiçbir sınıfa ait değildir. 20-30 yıl kadar önce su kamu malı olarak değerlendirilmekteydi. Devlet ve yerel yönetimler su kaynağının yönetimi, temini gibi konularda tek belirleyici kurumdu. Bu yapılan uygulamalar içinde bir kar beklentisi yoktu. Ama 1980'li yıllardan itibaren liberalizm etkili olmaya başlayınca sermayedar gruplar suyun da özelleştirilmesi gerektiğini savunmaya başladılar. Günümüzde sermayedarlar için mal kavramı önemli olduğundan, bu grup suyu da mal olarak görerek onu ticarileştirmeye çalışmaktadır.

3.2. İnsan Hakkı Olarak Su

Suyun insan hakkı olarak nitelendirilmesinin temelinde canlı yaşamının sağlık kaynağı olması yatmaktadır. Su olmasaydı canlı yaşamı da düşünülemezdi. Dünya'da yaşamı zenginleştiren denizleri, okyanusları, gölleri dolduran sudur. Yeryüzünde yaşayan canlıların vücutlarının % 50 ila 80'ni sudan oluşmaktadır (Kılıç, 2008: 163). Dolayısıyla su hakkının ihlal edilmesi aynı zamanda sağlık hakkının da ihlali anlamına geldiği ifade edilebilir.

Su hakkı, uluslararası toplantı ve kongrelerde dile getirilmiştir. Ancak bir hakkın uluslar arası alanda geçerli ve bağlayıcı olması için antlaşmalarda yer alması gerekmektedir. Bu yüzden su hakkı BM İnsan Hakları Evrensel Beyanname'sinde sözleşmelerle dolaylı olarak belirtilmektedir. Su hakkına uluslararası platformda bir çok belgede yer verilmiştir (Öztunalı, 2002: 43):

- ✓ 1949 Cenevre Antlaşması Ek Protokol-I, 1977, (54. Md. ve Ek Protokol-II, 14.md.);
- ✓ Stockholm Deklarasyonu – 1972, (1. ve 2. Prensibleri);
- ✓ CEDAW – Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslar arası Sözleşmesi, (1979, 14. md.);
- ✓ CRC – Uluslar arası Çocuk Hakları Sözleşmesi – 1989, (24. Md.);
- ✓ Dublin Deklarasyonu – 1992, (4. İlke);
- ✓ Amsterdam Deklarasyonu – 1992, (1. Ve 2. Maddeler);
- ✓ BM. Azınlıkların Her Türlü Ayrımcılığına Karşı Korunması konusunda, Kişisel ve Çevre Hakları İlkeleri Deklarasyonu Projesi – 1994.

4. SUYUN TİCARİLEŞMESİNİN EKOPOLİTİĞİ: SUYUN DEĞİŞEN YAPISI

Suyun piyasalaşması süreci 1980'li yıllardan itibaren başlamıştır. Bu tarihten önce suda temel aktör kamu ve kamunun uyguladığı politikalardı. Küreselleşme ile birlikte değişen paradigma anlayışı ulusallık kavramının yerine, uluslararası öncelikleri ön plana çıkarmıştır. Bu bağlamda su kaynakları, yönetimi ve hizmetinin verdirilmesinde, ulusal sular olsa dahi uluslararası öncelikler etkin olmaya başlamıştır. Su yönetiminde önemli role sahip olan uluslararası kuruluşlar suyun ticarileştirilmesinde konferanslar, su forumları ve deklarasyonlar yapmışlardır. Değiştirilen

nitelikle beraber uygulanan su politikaları da değişmektedir. Dünya su yönetimi bu kuruluşların belirlediği politikalar çerçevesinde yürütülmektedir.

Tablo 1: Su Politikalarının Değişen Yapısı

Antlaşmalar ve Yıl	**Su Politikaları**
Stockholm Deklarasyonu (1972)	Su doğal kaynaktır ve korunmalıdır (su kamu malı).
Dublin Beyanı (1992)	Suyun ekonomik değeri vardır, ekonomik mal olarak ele alınmalıdır.
Rio Deklarasyonu ve Gündem 21 (1992)	Su doğal bir kaynak, aynı zamanda sosyo-ekonomik bir mal olarak algılanmalıdır.
Dünya Bankası Yaklaşımı	Suyun özelleştirilmesi ve kamunun su yönetiminden uzaklaştırılması gerekmektedir.
Birinci Dünya Su Forumu(1997)	Su kaynaklarının sürdürülebilirliği sağlanmalı ve suyun temel bir insan ihtiyacı olduğu vurgulanmalıdır.
İkinci Dünya Su Forumu (2000)	Su özelleştirmeleri hızlandırılmalıdır.
Üçüncü Dünya Su Forumu(2003)	Suyun bir insan hakkı olduğuna dair değerlendirme bulunmamaktadır.
Dördüncü Dünya Su Forumu (2006)	Su hakkından bahsedilmemektedir.
Beşinci Dünya Su Forumu (2009)	Su hakkı kavramı görmezden gelinmiştir.

Altıncı Dünya Su Forumu, (2012)	Suyun etkileşim içinde olduğu tüm sektörlerle bağlantısı tartışılmıştır.
Yedinci Dünya Su Forumu, (2015)	Suyun geleceğinden çok gelecekteki suyun durumu gelecekteki değişimlerle ele alındı. Politik gündemdeki önemini artırmak adına yol haritası belirlendi.
Sekizinci Dünya Su Forumu, (2018)	İklim, insanlar, ekosistemler, finans, mültecilerin durumu konuları görüşüldü. KKTC su temini projesi önemli görüldü.

Kaynak: Kartal, 1999'dan aktaran: Mert, 2008: 36

1997 yılında başlayıp dört yılda bir düzenlenen dünya su forumlarında suyun ekonomik bir mal olduğu ve özelleştirilmesi en önemli argümandır. Su forumları, su piyasasında uluslar arası su şirketlerinin hakimiyetini güçlendirici eğilimler ortaya çıkarmış ve küresel rekabet koşullarını hazırlamıştır. Su piyasasındaki nispeten küçük aktörler büyük aktörlerin tüm dünyada hareket etmeleri nedeniyle ortaklık sürecine zorlanmıştır. Bu durum su piyasasında tekelleşme eğilimlerini ortaya çıkarmıştır.

4.1. Suyun Kamusal Alandan Ekonomik Mala Dönüşümünün Gerekçeleri

- ✓ Arzı kıt ve alternatifsiz
- ✓ Talebi sürekli ve sonsuz
- ✓ Nüfus artışı
- ✓ Ekonomik ve sosyal açıdan kulanım değeri yüksek

Küresel sermayenin yönlendirdiği su özelleştirmeleri ülkelerde kısa dönemde avantajlı sayılmıştır. Fakat, bazı dezavantajları etkisini uzun dönemde göstermiştir. Özel sektörün temel hedefi karını maksimize etmektir. Bu yüzden, su özelleştirmelerindeki firmalar tarafından su kaynaklarının devamlılığı göz ardı edilmiştir. Firmaların rekabeti de, su kaynaklarının yanlış kullanımı sonucunda kirlenmesine neden olmuştur (Minibaş, 2009: 29).

Su hizmetlerinin özelleştirilmesinin bir sonucu olarak, su kaynaklarının yönetimine sahip olan özel firmalar kiralama ve dağıtımda aşırı derecede rekabetle birlikte firmalar el değiştirmekte ve bu yüzden tekelleşmeye sebebiyet vermektedir. Su birçok sektörde önemli bir üretim kaynağı olarak sayılmaktadır. Özellikle, tarım sektöründe önemli bir faktördür. Tarımdaki su ihtiyacının piyasa fiyatları düzeyinde oluşması tarımdaki maliyetleri artırmaktadır.

Suyun fiyatlandırılıp piyasalaştırılmasına birçok sebep gösterilmektedir. Suyun kullanımında kamunun israfa yol açtığı ve suya ilişkin yatırımlar gerçekleştirmede finansman ihtiyacını gidermek için suyun fiyatlandırılması gerektiği ve su kaynaklarının yönetimi ve korunmasında özel mülkiyete geçirilmesi gerektiği ifade edilmektedir. İnsan yaşamı için hayati önemde olan ve insan hakkı olarak değerlendirilen suya erişim mülkiyet değişmesiyle güçleşecektir. Yani, sudan faydalananlar açısından insani hak kavramı, yaşam ve sağlık hakkını

kapsamaktadır. Dolayısıyla suyun fiyatlandırılması ile sağlık hakkını da ortadan kaldırmaktadır. Temiz suyun fiyatını ödeyebilenler bu hakka sahip olmaktadır. Suyun tüketiminde fiyatlar üzerinde firmalar etkin olduğu için, su kullanıcılar için su maliyetleri artmakta ve bu maliyete katlanamayanlar ise sağlık hakkını kaybetmektedir (Minibaş, 2009: 29).

Suyun özelleştirilmesinin en önemli gerekçelerinden biri olarak sunulan su kıtlığını fiziksel ve ekonomik olarak tanımlamak gerekir.

Fiziksel su kıtlığı, su kaynaklarına sahip olunamayan durumdur.

Ekonomik su kıtlığı ise su kaynaklarına erişimde mali imkanların yetersizliğidir.

Kapitalist ekonomilerde bir malın fiyatlandırılabilmesi için o mal veya hizmetin kıt olması yeterlidir. Su da arzı kıt buna rağmen talebi sonsuz bir mal olarak düşünüldüğünde bir fiyatlandırmanın olabileceği bir mal ya da hizmete dönüştürülmeye çalışılmaktadır. Kıtlık kanunu, yenilenebilir su kaynaklarına sahip ve erişebilen ülkelerde etkin olmazken, bu kuram su yoksunu ülkelerde ise suyu kullananın fiyatını ödemesi gereken ekonomik ve ticari bir mal haline dönüşmesini sağlamaktadır. Bunun sebebi suyun özelliklerinden kaynaklanmaktadır (Minibaş, 2007: 24):

- ✓ İkame edilemez,
- ✓ Alternatifi olmayışının yüzünden kullanım değeri yüksek,
- ✓ Talebi sürekli ve sonsuz,
- ✓ Birçok ekonomik sektörde kullanılan bir üretim girdisidir.

Uluslar arası ortamlarda yaygın şekilde savunulan ve bir paradigma haline gelen su kıtlığı düşüncesinin küresel su şirketlerinin suyu bir yatırım olarak görmelerinden önce mi yoksa sonra mı ortaya çıktığı tartışılması gereken önemli bir konudur.

Dünya'da yaşanan su kıtlığının nedenleri olarak yenilenebilir kaynak miktarının sınırlı oluşu, suyun kullanımından doğan hatalar, zaman geçtikçe artan yüksek nüfus sebebiyle kişi başına düşen su kaynaklarını azaltması şeklinde özetlenebilir. İklim değişiklikleri hariç tutulmak üzere dünyada yenilenebilir su kaynakları miktarı sabittir. Yenilenebilir su kaynaklarından daha fazla suyun tüketilmesi durumunda temiz ve kullanılabilir su kaynakları da azalmıştır.

Su kaynağı bakımından yılda kişi başına düşen kullanılabilir su miktarı 1000 m^3'den az ülkeler su fakiri, 8000-10000 m^3 arası ülkeler ise su zengini olarak sayılmaktadır (DPT, 2007: 6).

Tablo 2: 1995 ve 2025'te Dünya'da Kişi Başına Kullanılabilir Su Potansiyeli

DURUM	Su Kaynağı $m^{3/Kişi}$	1995		2025	
		Nüfus (Milyon)	Dünya Nüfusuna Oranı (%)	Nüfus (Milyon)	Dünya Nüfusuna Oranı (%)
Su Kıtlığı Var	< 500 500-1 000	1007 587	19 10	1783 624	25 9
Su Yeterli	>1700	3091	55	3494	48
Sınıflandırma Dışı		241	4	296	4
Toplam		5665	100	7274	100

Kaynak: DPT, 2007: 108

Su kıtlığı, insan ihtiyaçlarının karşılanmasında yeterli miktarda temiz suyun olmadığı durum olarak tanımlanmaktadır. Su kıtlığının analizinde evrensel bir standart tanım yoktur. Küresel su kıtlığını değerlendirmek için çeşitli ölçütler vardır. Falkenmark'ın (1989) su kıtlık endeksi, su kıtlığına neden olan faktörlerin ortaya çıkardığı durumları kapsamaktadır. Su kıtlık endeksi, nüfusun bir fonsiyonu olarak su varlığının bir ölçütü, iklim ve kuraklık nedeniyle suyun eksikliğinin yarattığı gerçek su kıtlığı, kötü yönetim ya da aşırı nüfus nedeniyle suya erişmede azalma ile insan kaynaklı ve diğer faktörlerin sebep olduğu su kıtlığı arasındaki farkları anlamak için karşılaştırmalı olarak yapılmaktadır. Bu tanım, kıtlığın derecesi sınırlı su stresinden (> 1700 m^3/kişi/yıl), kesin su kıtlığına (<500 m^3/kişi/yıl) kadar uzanmaktadır (Padowski ve Jawitz, 2009: 100).

Su yoksulluk endeksi ise, insani gelişim endeksi ile karşılaştırabilir bir yöntem kullanarak suyun sağlanmasında ülkelerin durumunu ölçen bir endekstir. Bunu yapmak için, beş ana bileşenden oluşan her bileşenin çeşitli alt bileşenleri ile ilgili bir endeks hazırlanmıştır. Bu endeksin ana bileşenleri aşağıdaki gibidir (Lawrence ve diğerleri, 2002: 4)

5. SU YOKSULLUĞU VE SU SORUNU

BM'in Gıda ve Tarım Örgütüne göre, su yoksulu ve su sorunu tanımında; *su kaynağı bakımından yılda kişi başına düşen kullanılabilir su miktarı 1000 m^3'den az ülkeler su yoksulu, 1000-1700 m^3 arası ülkeler ise su sorunu yaşayan ülkeler olarak* sayılmaktadır. Tablo 5'de 1995 yılı rakamlarına göre, Kuveyt, Libya, Singapur, Suudi Arabistan, Yemen, İsrail, Cezayir yukarıdaki değerlendirmeye göre su yoksulluğu çeken ülkelerin başında gelmektedir. Kuveyt yılda kişi başına düşen su miktarı 95 m^3 ile en düşük olan ülkedir. 2025 yılında ise, nüfus artışı faktörünü göz önüne alınıp değerlendirildiğinde, kişi başına düşen su miktarının azaldığı görülmektedir. Suudi Arabistan örneğinde kişi başına düşen su miktarı 1995 yılında 249 m^3 iken, 2025 yılında 107 m^3 olacağı tahmin edilmektedir. Ruanda örneğinde ise, 1995 yılında kişi başına düşen su miktarı 1215 iken, 2025 yılında 485 olacağı öngörülmektedir. Bu iki ülke bazında yılda kişi başına düşen su miktarı değerlendirildiğinde, yarı yarıya ve yarıdan daha fazla miktarda azaldığı görülmektedir.

Tablo 3: Dünya'da Su Yoksulluğu Çeken Ülkeler (1995 – 2025)

Su Yoksulluğu Çeken Ülkeler	Nüfus (milyon) 1995	Yılda Kişi Başına Düşen Su(m^3) 1995	Nüfus (milyon) 2025	Yılda Kişi Başına Düşen Su(m^3) 2025
Kuzey Afrika	41.5	1.206	71.6	698
Cezayir	28.1	527	473	47.3698
Libya	5.4	111	12.9	47
Singapur	3.3	180	4.2	142
İsrail	5.5	389	8.0	270
Ürdün	5.4	318	11.9	144
Kuveyt	1.7	95	2.9	55
Yemen	15.0	346	39.6	131
Suudi Arabistan	18.3	249	42.4	107
Kıbrıs	0.7	1.208	1.0	947
Ruanda	5.2	1.215	13.0	485
Mısır	62.1	936	95.8	607
Arap Emirlikleri	2.2	902	3.3	604
Güney Afrika	41.5	1.206	71.7	698

Kaynak: Gardner-Outlaw ve Angelman, 1997: 14

Su sorunu olan ülkeler için de aynı değerlendirmeyi yapmak yanlış olmayacaktır. Çünkü, su sorunu olan ülkeler nüfus artışının fazla, buna rağmen su kaynaklarının kıt ve sınırlı oluşu bu ülkelerin de su yoksulu olup su kıtlığı çeken ülkeler kategorisinde sıralanmasına neden olmaktadır. Tablo 6'ya göre Belçika, İngiltere, Kuzey Kore, Zimbabwe su sorunu yaşayan ülkelerin başında gelmektedir.

Tablo 4: Su Sorunu Olan Ülkeler (1995-2025)

Su Sorunu Olan Ülkeler	Nüfus (bin) 1995	Yılda Kişi Başına Düşen Su (m^3) 1995	Nüfus (bin) 2025	Yılda Kişi Başına Düşen Su (m^3) 2025
Afganistan	19.7	2.543	45.3	1.105
Belçika	10.1	1.234	10.3	1.217
Kuzey Kore	44.9	1.472	52.5	1.258

Gana	17.3	3.068	36.3	1.464
Hindistan	929.0	2.244	1.330.2	1.567
Nijer	9.2	3.552	22.4	1.452
Nijerya	111.7	2.506	238.4	1.175
Uganda	19.7	3.352	45.0	1.467
İngiltere	58.1	1.222	59.5	1.193
Türkiye	60.8	3.174	78.5	2.460
Zimbabwe	11.2	1.787	19.3	1.034
Tanzanya	30.7	2.964	62.4	1.425
Pakistan	136.3	3.435	269	1.740

Kaynak: Gardner-Outlaw ve Angelman, 1997: 15

Ulusal ölçekte su kullanımı genel olarak ekonomik gelişme düzeyine bağlıdır. Düşük gelirli gelişmekte olan ülkelerde ülke başına düşen su çekilmelerinin küçük olduğu Grafik 1'de görülmektedir. Bununla birlikte çekilen suyun sanayi ve ev amaçlı kullanımından daha çok büyük bölümü tarım amaçlı kullanılmaktadır. Genel olarak tarımsal faaliyetler için sulama 1930'lardan bu yana hızla büyümüş, küresel alanda sulanan topraklarda 5 kat artış yaşanmıştır (Padowski ve Jawitz, 2009: 109).

6. SU YÖNETİMİ VE KULLANIMI

Dünya'da su kıtlığı ve kıtlık dışında suya ilişkin birçok sorun su yönetiminden kaynaklanmaktadır. Çünkü, su kaynaklarının sürdürülebilir yönetimi uzun dönemli ekonomik kalkınma ve büyüme için önemli sayılmaktadır. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler su kaynakları bakımından potansiyeli yüksek kabul edilmektedir. Fakat, mevcut kaynaklar ihtiyaçlar temelinde değerlendirildiğinde bu iki durum çelişmektedir (Burak ve Diğerleri, 1997: 1). BM verilerine göre, Türkiye kişi başına kullanılabilir su bakımından değerlendirmeye alınan 182 ülke arasından 103. sırada olduğu görülmektedir (TÜSİAD, 2008: 5).

Birleşmiş Milletler'in Milenyum Zirvesi'ndeki Bin Yıl Kalkınma Hedeflerinden olan 9. hedefte, kalkınmanın sürdürülebilirliği için belirlenen temel ilkelerin, ülke politika ve programları ile uyumunu sağlamak ve çevresel kaynakların tükenişini engellemek yer almaktadır. Yine bu zirvedeki 10. hedefte, 2015 yılına kadar temiz içme suyuna ve temizlik hizmetine erişemeyen nüfusun oranını yarı yarıya indirmek yer almaktadır (Evsahibioğlu ve diğerleri, 2010: 120). Bu iki hedefte ekonomik kalkınmanın sürekliliği ve suya erişebilmenin sağlanmasının suyun yönetiminden geçtiği kabul edilmiştir.

21. yüzyılda su kaynaklarının verimli ve etkin bir şekilde yönetilememesi, hizmetinin kalitesizliği ve bu bağlamda ortaya çıkan insan sağlığı için negatif dışsallıklar, bütün bu olumsuzluklara çözümler getirilememesi, su hizmetlerinin kamu tarafından sağlanmasının sonucu oluşan faydanın maliyetlerden düşük çıkması, su için altyapı yatırımlarının zamanında yerine getirilememesi, düşük fiyatlar yüzünden suyun israfı gibi birçok sorunun suyun kötü yönetimi ve kullanımı yüzünden ortaya çıktığı varsayılmaktadır (TÜSİAD, 2008: 3).

Tablo 5: Bölgesel Düzeyde Su Hizmetlerinin Yönetimi

	Su Hizmetleri	
	Kamu	**Özel**
Asya	99	1
Afrika	97	3
Orta ve Doğu Avrupa	96	4
Güney Amerika	96	4
Kuzey Amerika	95	5
Batı Avrupa	80	20

Kaynak: Güzelsarı ve Tuluay, 2011: 55

Bölgeler itibariyle su kaynakları ve su hizmetlerinin yönetiminde özel sektörün payının kamunun payından düşük olduğu görülmektedir. Bu oranlar suda yapılacak olan özelleştirmeler için bir başlangıç sayılmaktadır. 1970'li yıllarda suyun ticarileştirilmesi için hazırlanan altyapı süreci 21. yüzyılda suyun piyasalaştırılma sürecinin devam ettiğini göstermektedir. Aşağıdaki Tablo 7'de görüldüğü üzere su yönetimi bölgelerin gelişmişlik düzeylerine göre değişmektedir. Gelişmiş bölgelerde oranların payı nispeten yüksek iken, gelişmekte olan ve az gelişmiş bölgeler için bu oran düşüktür. Asya'da su hizmetlerinin verilmesinde özel sektörün payı % 1 iken, Batı Avrupa'da özel sektör payı % 20'ye çıkmaktadır

7.SU ÖZELLEŞTİRME POLİTİKASI VE İŞLEYİŞ BİÇİMİ

Dünya genelindeki ülkelerde yapılan özelleştirme uygulamalarında suya erişimin daha da zorlaştığı görülmektedir (Çınar, 2006: 50).

DB, IMF, GATS ve DTÖ gibi uluslararası kuruluşlar az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere suyun özelleştirilmesi konusunda gerekli ortamı hazırlayarak yol göstermektedirler. Su özelleştirilmesinde benimsedikleri politikanın genel yapısı şu şekildedir (Bulut, 2010: 1):

- ✓ Ülkelerdeki mevcut su altyapısı tamamen özel şirketlere devredilmeli,
- ✓ Uzun süreli kiralamalar yapılmalı,
- ✓ Uluslar arası su şirketlerine belli bir ücret karşılığında görevler verilmelidir.

Özelleştirme, kamunun mülkiyeti ve yönetiminde olan kamusal mal ve hizmetlerin özel sektöre daimi veya geçici olarak devredilmesi işlemidir. Geçici özelleştirme, su altyapısının özel şirkete devrinde yerel yönetimlerin benimsediği özelleştirme şeklidir. Daimi özelleştirme ise, devletin mülkiyetindeki bir hizmetin süresiz bir şekilde özel sektöre devridir. Su özelleştirme sürecinde yaygın kullanım geçici olarak özel sektöre devridir. Hizmet özelleştirilmesinde, suyun tarımsal sulama ya da ev içi kullanımı, mülkiyet özelleştirmesinde ise endüstriyel kullanımı örnek gösterilebilir. Özelleştirmede yap-işlet-devret, imtiyaz sözleşmeleri, fiyatlama, kiralama, hizmet sözleşmesi, ortaklık, menkul kıymetleştirme gibi birçok yöntem uygulanmaktadır (TÜSİAD, 2008: 126):

YİD modelinin temel hedefi, kamu tarafından gerçekleştirilmesi zor olan ve büyük finansman gerektiren bazı hizmetlerin, özel sektör tarafından yaptırılmasıdır. Bu model finansman avantajının dışında bazı dezavantajlara sebep olduğu için eleştirilmektedir. Yapılan uygulamalar

sonucu bazı sektörlerde kaynak kullanımında israfa yol açması, yapım maliyetlerindeki yanlış fiyat belirlemeleri, fiyat belirlemede ve satın almada özel şirketlere ayrıcalık vermesi bu duruma örnek gösterilebilir.

İmtiyaz sözleşmeleri fiyatın belirlenebildiği hizmetler için uygulanmaktadır (Güzelsarı, 2009: 52). İmtiyaz sözleşmelerinde, özel firma bir hizmetin sunulmasında ekonomik riski yüklenerek hizmeti yerine getirmektedir. Özel firma masraflarının hizmetten yararlananlardan belirlenen ücret dahilinde finanse etmektedir (İnternational PPP Platform [Public Private Partnership], PPP Hakkında http://www.ppp.org.tr/content/view/51/74/). Belediye kullanıma sanayi suyu sağlamak, atık su yağmur suyunu uzaklaştırmak gibi hizmetleri imtiyaz sözleşmeleri ile yaparken, HES gibi farklı hizmetleri bu model atında yapmak mümkün değildir (TÜSİAD, 2008: 130).

Özelleştirme yöntemlerinden olan kamu özel ortaklık yapılarında diğer bir yöntem, menkul kıymetleştirme ve ortaklıktır. Kiralama yöntemi, özel firma bir hizmetin yerine getirilebilmesi için finansmanını sağlamaktadır. Bu yöntemde bu hizmeti önceden belirlenmiş ücret karşılığında satın alma yoktur. Ancak proje bitirildikten sonra yapılan hizmet piyasa değeri karşılığında satın alınabilmektedir (İnternational PPP Platform [Public Private Partnership], PPP Hakkında http://www.ppp.org.tr/content/view/51/74/).

Kamu ve özel sektör arasında sermaye yatırımı ve varlık mülkiyeti gibi hizmetlerin sorumluluklarının tahsisinin nasıl yapıldığına ilişkin modeller yer almaktadır. Daha fazla risk ve sorumluluk özel sektöre geçirilmekte ve hizmetleri iyileştirmek için daha güçlü teşvikler görülmektedir. Hizmet sözleşmelerinde ise, özel sektör üzerine çok az risk ve sorumluluk yüklenmektedir (Cowen, 1999: 26).

Bu modellerin uygulanmasında farklı sonuçları ortaya çıkmaktadır. Örneğin, kiralamada özel sektöre küçük ölçekli yatırımlar için çok az bir sorumluluk geçirilmekte ve yönetim sözleşmeleri, kiralama gibi modellerde, bazı ticari risklerin özel sektöre geçirilmesinde geliri paylaşmak durumunda kalınabilmektedir. Bu yüzden kombinasyon yapılması gerekmektedir. Örneğin, su temininde yap-işlet-devret sözleşmesi, dağıtım sisteminin işlemesi için bir yönetim veya kiralama sözleşmesi ile birlikte yapılarak amaca ulaşılabilir (Cowen, 1999: 26).

Su küresel önemde bir kaynak olduğundan, IMF, DB, DTÖ gibi küresel ölçekli kurumlar su özelleştirmelerini teşvik etmişlerdir. Su özelleştirmelerinin gerçekleştirilmesinde öncü olan uluslararası kuruluşlardan az gelişmiş ülkeler su hizmetinin sağlanmasında mali imkanların yetersizliği sebebiyle bu kuruluşlardan kredi istemektedir. Küresel kuruluşlarda bu krediler karşılığında suyun özel sektöre devrini sağlayan anlaşmalar yapmaktadır. Ancak, özelleştirme amaçlı verilen kredilerin sadece % 20'lik kısmının sübvansiyon amaçlı olması hem suyun ticarileştiğini, hem de suya erişemeyen yoksul kesimin aleyhine işlediğini göstermektedir.

7.1. Krediler

Uluslararası finans kuruluşları tarafından kamuya verilen krediler, ülkelerde yapılması planlanan su özelleştirmeleri için önemli bir finansman kaynağıdır. Çok uluslu su şirketleri için uluslararası finans kuruluşları özelleştirmelerde önemli bir rol üstlenmektedir. Bu kuruluşların planlanan özelleştirmeleri gerçekleştirmek için hazırladıkları koşullar şöyledir (Topçu, 2003: 23):

- ✓ IMF: Stand-by anlaşmaları ile kamu hizmetlerinin özelleştirilmesini istemektedir.
- ✓ DB: Hükümetlere verdikleri kredilerin karşılığında özelleştirmeler yapılmasını talep etmektedir.
- ✓ Uluslar arası Finans Kuruluşu (IFC): Sadece özel sektöre yatırım yapmaktadır.

✓ Amerikalararası Kalkınma Bankası (IADB): Verdikleri kredilerde özelleştirmeyi ısrar etmektedir.

✓ Çok Taraflı Yatırım Garanti Ajansı (MIGA): Su özelleştirmelerin yapılabilmesi için finansal garanti sağlamaktadır.

✓ Avrupa Yatırım Bankası (EIB): Özelleştirmelerde Avrupalı özel şirketler için önemli bir kredi kaynağıdır.

✓ Uluslar arası Kalkınma Ajansı (IDA): Bu birim yükselen Afrika altyapı fonunu kurarak, Afrika'da özel alt yapı yatırımcılarına kredi vermeyi sağlamaktadır. Bu fon su yatırımlarında tamamen özel sektöre kredi vermeyi amaçlamaktadır.

Verilen kredilerin karşılığında özelleştirme isteklerinin dışında, az gelişmiş ülkelerin sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak için yabancı sermayeyi kendi ülkelerine çekebilmek amacıyla da bu yola başvurulmaktadır (Hall, 2002: 7). Dünya Bankası 1960'lı yıllardan bu yana su sektöründe çok sayıda özelleştirme kredileri vermiştir. Bu kredilerden yararlanan ülke sayısı da fazladır. Aşağıdaki grafik 3 bu durumun en önemli göstergesidir. Bu grafiğe genel olarak bakıldığında DB'dan alınan kredi sayısının en az 20 olduğu ülkeler yer almaktadır. Ülkelerin mevcut durumu, aldıkları kredi sayısındaki artış ya da azalışlarda kendini göstermektedir. Brezilya, Çin, Endonezya ve Hindistan'da su sektöründe en çok kredi alan ülkeler olarak görülmektedir. Bu ülkelerde 1990'lı yıllarda krizler yaşanması alınan su kredilerinin artışının sebebini göstermektedir (Yılmaz, 2008: 5).

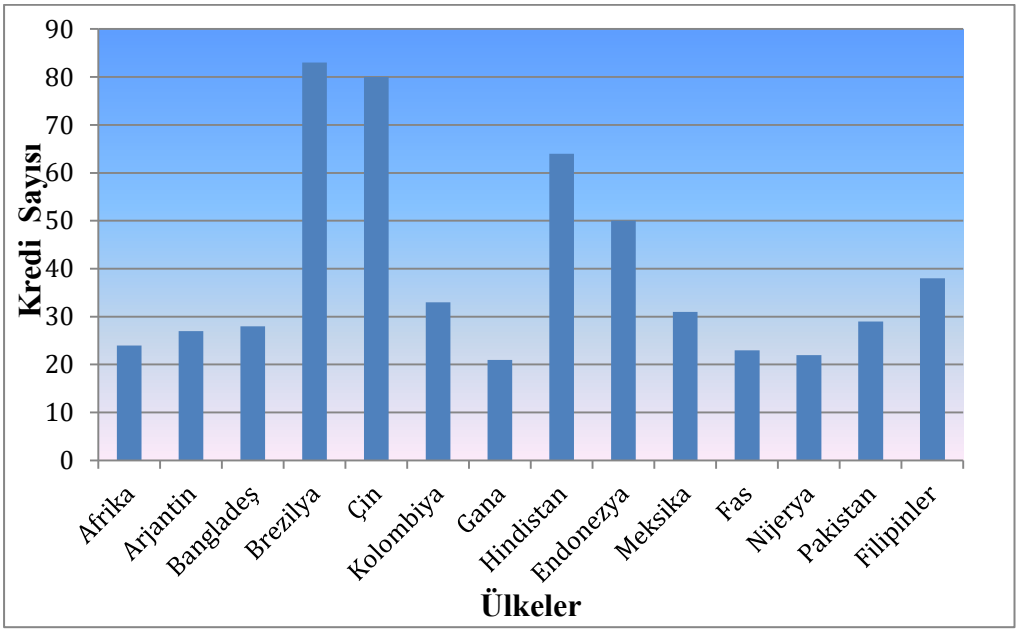

Grafik 1 : Ülkelere Göre Dünya Bankası Su Kredileri

Kaynak: Yılmaz, 2008: 5

7.2. Özelleştirme Sorunları ve Yapısal Özelleştirmelerde Su Hizmetinin Başarısızlığı

Su hizmetinin verilmesi ve su kaynaklarının yönetiminde kamunun başarısızlığına karşı sunulan özelleştirilme sürecinde birçok sorun ortaya çıkmaktadır:

✓ **Tekelleşme:** Su sektörü çok uluslu su şirketleri ve küresel aktörlerin rol aldığı bir piyasa haline getirilmektedir. Su sektöründe özelleştirilen suyun % 70'ine sahip iki büyük Fransız su şirketi Suez ve Vivendi hakimdir. Tekelleşme süreci ABD, Almanya, İspanya gibi ülkelerde

şirket satın alma yolu ile devam etmektedir. ABD'de Suez, Bechtel ve United Utilities'in sahip olduğu US Water şirketini satın almış, ve aynı zamanda Meksika'da birçok sözleşme imzalamıştır (Hall, 2002: 5).

✓ **Fiyatlar:** Suyun piyasalaştırılmasının bir gereği olarak fiyatlandırılma yapılmaktadır. Kamu finansman sağlamak için özel sektör ile özelleştirme sözleşmeleri yapmaktadır. Özel sektör de kar sağlamak ve maliyetleri kurtarmak amacı ile su tarifelerini yükseltmektedir. Artan su tarifelerine en iyi iki örnek Estonya ve Bulgaristan verilebilir. Bulgaristan'da yapılan sözleşme dışı % 25,5 bir fiyat artışı yapılmıştır (Topçu, 2002: 38).

✓ **Su Kalitesi ve Yatırım Eksikliği:** Özelleştirme ile suyun kalitesi daha da kötüleşmiştir. Suyun özelleştirilmesi ile söz verilen altyapı yatırımları yapılmamıştır. Ortaya çıkan bu sorunlar için önemli bir örnek Arjantin'dir. Arjantin'de krizlerle birlikte dış borçların ödenememesi, su şirketlerinin karlarını olumsuz etkilemiştir. Arjantin'de özelleştirilen kamu hizmet kuruluşlarını işleten şirketler, çoğu zaman su tüketicileri ile karşı karşıya gelmiştir. Bu yüzden sözleşmelerde vaat edilen yükümlülükler yerine getirilmemiştir. Bu askıya alma durumu söz verilen yatırımlar için de geçerlidir.

✓ **İşgücü:** İşten çıkarmalar ve kesintiler özelleştirmenin en önemli iki yaptırımıdır.

✓ **Hizmetten Dışlama ve Rekabet:** Kamusal bir mal ve hizmetin özelliği olan tüketimden dışlamanın ve rekabetin olmadığı bu mallarda suyun fiyatlandırılması ile bedelini ödeyemeyenler aleyhine bir durum oluşmaktadır. Özelleştirmenin yarattığı rekabetçi bir piyasa anlayışı ile su hizmetlerinin daha etkin olacağı ve daha ucuz su sağlanacağı varsayımı dünya genelindeki ülkelerde yapılan özelleştirme uygulamaları ile çelişmektedir.

Suyun kamusal niteliği insan hayatındaki yeri ve öneminden kaynaklanmaktadır. Kamunun ticari fayda ve çıkarını sağlamak, ihtiyaçları gidermek amacıyla kamu görevlileri tarafından yapılan, temin edilen ve sunulan hizmetler bütünüdür. Ancak özelleştirmelere konu olması aynı zamanda suyun ekonomik açıdan yarattığı ticari boyutunun da ne kadar büyük olduğunu göstermektedir. Özellikle az gelişmiş ülkelerde bütçenin kısıtlı oluşu, iç ve dış borçlar gibi nedenlerle finansman sorunları yaşandığından, suya erişmede ve dağıtımında küresel su şirketlerinin yer aldığı özelleştirme yöntemleri devreye girmektedir. Böylece su hizmetinin sunumunda kamusallık anlayışı yerini, küresel sermaye destekli politikaların yer aldığı piyasa anlayışına bırakmaktadır.

Çok uluslu su şirketleri tarafından gerçekleştirilen özelleştirmelerin sonucunda ortaya çıkan sorunlar su hizmetinin özelleştirilmesinin başarısızlığını göstermektedir. Şili, Brezilya, Uruguay, Ekvator, Kolombiya ve Arjantin bu başarısızlık için önemli örneklerdir. Düşük yatırımla söz verilen yatırımların yarısı kadar yatırım yapılması, fiyat artışları ile yoksul kesimi hizmetten dışlama, düşük kalite nedeniyle ortaya çıkan sağlık sorunları, rekabetsizlik, sendikaları kaldırılması ve işçi haklarının ihlali önemli sorunlardır (Topçu, 2002: 44).

Dünya'da ve Türkiye'de suyun ticarileşmesi süreci ve özelleştirmeleri hızla devam etmektedir. Özelleştirme sürecinde ülkelerde ortaya çıkan olumsuzlukların giderilmesinde vaad edilen hiçbir altyapı yatırımı yerine getirilmemiştir. Sonuçta, su fiyatlandırılmakta ve bu bedeli ödeyemeyenler su hakkından mahrum bırakılmaktadır (dışlanamazlık özelliği hiçe sayılmaktadır). Teoride kamunun verimsizliğine karşı ileri sürülen özel sektörün verimliliği uygulamada verimsizliklerle sonuçlanmıştır.

Gelişmekte olan ülkelerde yetersiz olan temiz su temini gündemde olan önemli bir konudur. Dünya Bankası temiz ve kullanılabilir suyu sağlamanın özel sektör katılımıyla gerçekleştirileceğini söylemektedir. Bu konuda Suez adında çok uluslu su şirketinin, imtiyaz sözleşmeleri ile Latin Amerika'da yoksul kesime su sağlaması örnek gösterilmektedir. Uluslar

arası finans kuruluşları az gelişmiş ve yüksek borca sahip ülkelerde hibeler, krediler ve sübvansiyonlar ile su sektöründe özelleştirmeler yapılmasını zorunlu kılmaktadır (Hall, 2002: 7). Ancak özel firmaların kar elde etme konusundaki endişeleri gündemde olan önemli bir konudur. Örnek olarak, Vivendi su şirketinin yöneticilerine göre, özel sektörün ekonomik, politik ve diğer riskleri kontrol edebilme gücü yoktur. Bu risklerdeki artış ya da azalış su yatırımı projelerinde maliyetleri ve fiyatları değiştirecektir. Bu yüzden sözleşmelerde bu risklere karşı özel firma leyhine düzenlemeler yapılmasını istemektedirler (Topçu, 2002: 27).

7.3. Türkiye'den Özelleştirme Örneği

Türkiye'de, su özelleştirmeleri dolaylı yollardan kamuoyuna bildirilmeden yapılmaya devam etmektedir. Başlangıçta suda özelleştirmeler hidroelektrik santraller ile kendini göstermiş ve halkın tepkisiyle çatışmalar yaşanmıştır. HES'lerle başlatılan özelleştirme hareketleri süreci Türkiye'de birçok şehirde yapılmaya devam etmektedir.

İzmir Çeşme'de, Çeşme-Alaçatı Su ve Kanalizasyon Projesi'nin finansmanında DB'den 13.1 milyon dolarlık kredi alınmış, karşılığında ise hizmet işletmeciliğinin devri için anlaşma yapılmıştır. Bu anlaşma Çeşme ve Alaçatı Çevre Koruma Altyapı Tesisleri Yapma ve İşletme Birliği ile DB arasında 8 Mayıs 1998 tarihinde imzalanmıştır. Bu anlaşma, aynı zamanda Türkiye'ye de yükümlülük getirmiştir. ÇALBİR ile DB arasındaki anlaşma şartları yerine getirilmemesi durumunda Türkiye sorumluluğu karşılamayı taahhüt etmiştir. Ayrıca verilen kredilerin önemli bir kısmı hizmetin özelleştirilmesine ayrılmıştır. ÇALBİR, on yıl süresince Fransız şirketi ve Türk şirketi ortaklığında konsorsiyum yapılmıştır. Su temini ve atık su sisteminde, özelleştirme ile beraber geç kalan yatırımlar, artan su fiyatları ve işletme maliyetleri gibi bir çok olumsuzluklar ortaya çıkmıştır (TMMOB, 2009: 62).

Antalya: Antalya ilinin suyu, Fransız su devi Suez firmasının yönetimine geçmiş, su fiyatları özelleştirmeden sonra yüzde 13 artmıştır. Edirne: Edirne suyunun özelleştirilmesinde yolsuzluk yaptığı ortaya çıkan konsorsiyumun, aynı yöntemlerle 9 kentte daha suyu özelleştirmeye çalıştığı ortaya çıkmıştır. İzmit: İzmit Su Projesi 3996 sayılı kanun kapsamında gerçekleştirilen ilk Yap İslet Devret (YİD) projesidir. Proje 1995 yılında İzmit Büyükşehir Belediyesi ile Thames Water, Gama ve Güriş tarafından imzalanan antlaşma ile yürürlüğe girmiştir. Projenin başlangıcında üretilen suyun üçte ikisinin İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ne satılması öngörülmüş ancak İstanbul Büyükşehir Belediyesi, fiyatın yüksek olmasını gerekçe göstererek suyu satın almamıştır. Bu konu iki belediye arasında hala tartışma konusudur. Ancak söz konusu su, "al veya öde" kapsamında hazine garantili olduğu için, dereye akıtılan suyun parası firmaya ödenmiştir.

Kütahya'da su özelleştirilmesi kapsamında içme suyu, arıtma tesisleri, içme suyu hatları, derelerin ıslahı, su baskını yaşanan yerlerdeki rehabilitasyon bu kapsam dahilinde kabul edilmiştir. Su kaynaklarının korunması, geliştirilmesi, suların arıtılması ve niteliğinin arttırılması yapılan özelleştirmelerin temel hedefleridir. Kütahya Belediye Başkanı, yapılan özelleştirmeleri savunarak bu konuda halkın endişe duymasının yersiz olduğunu belirterek, bunun bir imtiyaz modeli olduğunu açıklamıştır. Bu özelleştirmelerin temel amacının "*35 yıl boyunca su hizmetlerinin devamını sağlamaktır*" diye sözlerine devam eden Kütahya belediye Başkanı, "*Şu anda 617 kilo metre içme suyu hattımız var. 200 kilometresini biz yaptık. 120 kilometresini de öz kaynaklarımızdan yaptığımızda geri kalan kısımların yenilenmesi, ayrıca 19 köyün mahalle olmasıyla meydana çıkan yeni ihtiyaçlar, gelecekte hiçbir kişiye bağlı kalmaksızın planlama yapmayı gerektirmektedir*." diye konuştu (Ey, 2007, http://www.haberler.com/kutahya-da-icme-suyunun-ozellestirilmesi-haberi/).

Günümüzde sudan ekonomik faydalanma amacı gün geçtikçe artmaktadır. Su özelleştirmelerinin suyu bir insan hakkı olarak değerlendiren bir süreçten, bedelini ödeyenlerin faydalanabildiği bir sürece doğru taşıdığı, ve tüm ülkelerde benzer sürecin yaşandığı ifade

edilebilir. Barajların son beş yılda dünyanın bir çok ülkesinde hızlı bir şekilde kurulmasının nedeni, artan sermayenin yatırım alanları aramasından kaynaklanmaktadır. Türkiye'de de 2000 kadar baraj ve HES kurulması bu durumla ilişkilidir. Türkiye'de 2007 yılında GAP'ın bir parçası olarak, Ilısu baraj projesi Ilısu konsorsiyumu ile Almanya, Avusturya, İsviçre hükümetine kredi teminatı yüzünden görüşmeler yapılmıştır. Baraj maliyetinin başlangıçta 1.8 milyar Euro olarak belirlenmesine karşın, 2009 yılında 1.1 milyar Euro'ya projelendirilmiştir. Baraj ve HES'ler yapıldıktan sonra altyapı yatırımları, yeniden yerleşim ve kamulaştırma, maliyetin dışında gösterilmeye çalışılmıştır (Ayboğa, 2010: 39

8. DEĞER PARADOKSU

Elmas su paradoksu olarak da bilinen değer paradoksu suyun ticarileştiğini göstermektedir. Adam Smith'in "Milletlerin Zenginliği" adlı kitabında toplam faydayı belirleyenin malın kullanım değeri ve değişim değeri olduğundan bahsetmektedir. Smith'e göre, kullanım değeri yüksek ise, değişim değeri de yüksek olması gerekir. Fakat uygulamada, suyun (toplumsal faydası) yani kullanım değeri çok yüksek olmasına karşılık değişim değeri azdır. Elmas içinse, durum tam tersidir. Elmasın kullanım değeri düşük, değişim değeri yüksektir. Aslında iktisadi açıdan olması gereken durum budur. Çünkü elmasın değerini marjinal fayda belirler. Su toplam faydası yüksek dolayısıyla kamusal bir maldır. Günümüzde su adına yaşanan süreçte suyun toplumsal faydası göz ardı edilerek marjinal faydası yüksek ticari mala dönüştürülmeye çalışılmaktadır.

9. FAYDA-MALİYET ANALİZİ: TRABZON BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ ÖRNEĞİ

9.1. Faydanın Hesaplanması

Suyun kullanılması, dağıtımı ve yönetiminde arza ve talep odaklı yöntemler kullanılmaktadır. Arz odaklı yöntemde halkın kullanabileceği miktar fayda ve maliyet analizine dayanır. Su kaynaklarının korunması ve yönetimi, iklim değişiklikleri, enerji ve sanayi ile uyumlaştırılmış konular, bölgesel su birlikleri kurma gibi yöntemlerdir. Talep odaklı yöntem suyu ticarileştiren bir yöntemdir. Suyun fiyatı talebe, yani piyasaya göre şekillenmektedir.

Hedef ve amaçların farklılaşmasıyla yatırımların değerlendirilmesinde ve analizinde de farklılıklar ortaya çıkar. Amaç kar etmekse, farklı metotlar kullanılmaktadır. Fakat amaç kar etmekten ziyade bir hizmet sağlamak, toplumsal bir fayda yaratmaksa fayda-maliyet analizi kullanılır. Fayda bir mal veya hizmetin insan ihtiyaçlarını karşılama özelliğine denir. Bu fayda kıtlıkla birlikte malın değerini belirler. Su toplumsal faydası çok yüksek kamusal bir mal olduğu için faydası ölçülemez niteliktedir (Demirer, 2015:2).

9.2. İçme Suyu Maliyetinin Hesaplanması

İçme suyu maliyetinin hesaplanmasında; içme suyu hesap giderinin, faturalandırılan yani satılan su miktarına bölünmesiyle elde edilmektedir.

Tablo 6: 2017 Yılında Şebekeye Verilen Su Miktarı

Su Miktarı	**M³ /Yıl**
Göze, Kuyu, Sondaj ve yüzeysel su kaynağından verilen su miktarı	18.144.632
Arıtma tesisinden verilen su miktarı	66.090.310
Şebekeye verilen Toplam su miktarı	84.234.942
Faturalandırılan su miktarı	28.734.837

Kaynak: (Tiski Faaliyet Raporu, 2017)

Tablo 6'ya göre Trabzon Büyükşehir Belediyesinin 2017 yılında şebekeye verdiği su miktarları görülmektedir. Suyun maliyetinin hesaplanması için gerekli içme suyu giderleri hesapları elde edildikten sonra 1 m³ suyun maliyeti gösterilen formülle bulunmuştur.

Tablo 7: İçme Suyu Giderleri

	2017
Mal ve hizmet alım giderleri	2.828.627,16
Sermaye Giderleri	4.962.796,64
Toplam	7.791.423,80

Kaynak: Tiski Faaliyet Raporu, 2017

1 m³ Su Maliyeti= Yıllık Gider/Yıllık Satılan Su Miktarı=7.791.423,80 / 28.734.837=0,271 TL

2017 yılında üretilen su miktarı 84.234.942 m³, satılan su miktarı ise 28.734.837 m³dür. Üretilen içme suyunun 1 m³ maliyeti ise 0,27 tl'dir. Toplam üretilen su miktarının % 35'lik gibi çok az bir kısmı satılmıştır. % 65'lik kısmı da şebeke kaybı ve ücretsiz verilen sulara denk gelmektedir. Bu aslında belediye için zarardır. Fakat buna rağmen Tiski'nin gelirleri giderlerini karşıladığı görülmektedir.

Tablo 8: TİSKİ 2017 Yılı Bütçe Gelirlerin Giderlerini Karşılama Oranı

	Toplam Gelir (TL)	**Toplam Gider (TL)**	**Gelirin Gideri Karşılama Oranı**
2017	168.442.389.97	167.547.731.67	%100.53-

Kaynak: Tiski Faaliyet Raporu, 2017

9. TİSKİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ SU TARİFESİ

Kanuni Dayanak:Tiski'nin 2560 sayılı Yasasının 2'nci, 6'ncı, 9'uncu, l3'üncü ve 23'üncü maddelerinde belirlenen görev alanı içerisinde çeşitli kaynaklardan sağladığı içme, kullanma ve sanayi sularının temini ve kullanıldıktan sonra uzaklaştırılmasıyla ilgili olarak abonelerine götürdüğü her türlü hizmetin bedeli, teminat ve yaptırımlarıyla, bunların tahsili esasları bu yönetmelikle düzenlenir (Tiski, https://www.tiski.gov.tr/media/gallery/6882d4a5-59c2-4682-a04f-889904846f07.pdf):

Açıklama: İdarenin su satışı ücrete tabidir. Su ücretlerinin vadesinde ödenmemesi halinde yasal yollardan takip ve tahsil edilir. Vatani hizmet tertibinden aylık bağlananlar, harp veya vazife malullüğü aylığı bağlananlar, dul ve yetim aylığı bağlananlar, Sosyal yardımlaşma vakfı kriterlerine göre ilgili belediyece muhtaç oldukları tespit edilenlere ve personele % 50 indirim uygulanır. Tarife cetvelinde tanımlanan her türlü ücret, vergi, harç vs tutarlar KDV hariç hesaplanmıştır.

Madde 1 Su Tarifesi: M^3/Tl bazında ücrete tabidir.

Madde 2 Tarife İndirim Oranları

a)Konutlarda: Mahallelerde % 50-61, İlçelerde % 4-49 arasında değişen indirim oranları uygulanmaktadır.

b)İşyerleri: İlçelerde %23-67, mahallelerde %50-70 arasında değişen indirim oranları uygulanmaktadır.

c)İnşaatlar: İlçelerde %12-64.91, mahallelerde %50-69.30 arasında değişen indirim oranları uygulanmaktadır.

Madde3: Mülga belde su tarifeleri beş yıl süreyle genel müdürlük tarifesinin % 50 eksiği olarak belirtilmiştir.

Madde4: Mülga köy su tarifeleri beş yıl süreyle genel müdürlük tarifesinin %75 eksiği olarak belirtilmiştir.

Madde 5: Usulsüzlük ve kaçak su tarifelelerinde beyanın farklılığına göre genel müdürlük tarifesinin %50-300 fazlası olarak belirtilmiştir.

9.1. Tarife Çeşitleri

✓ Sabit kademeli tarife yapısı: STS hizmetlerinin gerçek maliyeti hakkında görüş vermez makul ödenebilirlikte su hizmeti sunmaktadır. Su tasarrufunu teşvik etmez. Yönetim ve tarifeyi düzeltme kolaydır (Muslu, 2015:23).

✓ Artan kademeli tarife yapısı: Maliyetlerin geri dönüşümü. Ödeyebilirliği düşük su kullanıcılarına makul ödenebilirlikte su hizmeti. Su tasarrufunu teşvik eder. Çok su kullananları negatif teşvik. Kullanıcıların su hizmeti sisteminin geneline getirdikleri maliyet üzerinden ödeme yapmaması .

✓ Azalan kademeli tarife yapısı: Uygun düzenlendiğinde maliyetlerin geri dönüşü sağlanabilir. Az su yerine çok su kullanımını teşvik eder. Sınırlı su kaynaklarına baskı artar. Düşük su kullananları negatif teşvik. Kullanıcıların su hizmeti sisteminin geneline getirdikleri maliyet üzerinden ödeme yapmaması.

10.TRABZON BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİNİN SUYU FİYATLANDIRMA POLİTİKASI

Trabzon büyükşehir belediyesi su hizmetleri kullanımında suyu fiyatlandırırken m^3/tl bazında ücret kullanmaktadır. Toplumsal fayda gözetilerek kullanılan kademeli sistemler yoktur. Fiyatlandırma hem gelir elde etme hem de toplumsal fayda sağlama amaçlıdır. Bu konuda belirli bir hedefinin olduğu söylenemez. Su kıtlığı endişesi ve dolayısıyla tüketimin kısılması yönünde tasarruf politikaları yoktur. Tiski'nin bütçe gelirlerinin giderleri karşılamada yeterli olduğu görülmektedir. Fakat suyun ticarileştiği bu belediyede de olduğu apaçık ortadadır. Suyun kademeli tarife yerine ücrete dayalı olması, fiyatı belirlenirken talep odaklı yöntemlerin kullanılması bunun en önemli göstergesidir.

11.SONUÇ VE ÖNERİLER

Suyun sosyal ve ekonomik açıdan ne kadar önemli olduğunu fark eden küresel aktörler suya hakim olmak için politikalar uygulamaya başlamıştır. Özellikle su kaynakları bakımından zengin olan Ortadoğu ve Orta Asya ülkelerine yönelik su stratejileri olması kaçınılmazdır.

Bu durum karşısında küresel aktörlerin su stratejilerine karşı Ortadoğu Orta Asya ülkeleri arasında su birlikleri kurulabilir. Su birliklerinde su sıkıntısı çeken bölgelerdeki politikalar uluslar arası hukuka uygun olarak yerel ve bölgesel işbirliği şeklinde gerçekleştirilebilir.

Su üzerinde şekillendirilen politikalar karşısında şu öneriler yapılabilir:

- ✓ Temiz suya erişim ve eşit miktarda erişimin bir insan hakkı olduğu,
- ✓ Su yaşamın sürdürülebilmesi için bir insan hakkıdır ve bu nedenle yaşam hakkından kimse mahrum edilemeyeceği,
- ✓ Birlikte ve eşit tüketime konu olan bir kamu malı olduğu ve kamu mülkiyeti altında bulunması gerektiği,
- ✓ Sosyal fayda ilkesi göz önünde bulundurulmalı,
- ✓ Suyun bir insan hakkı olduğu, temiz suya eşit miktarda erişimin anayasa ile güvence altına alma,
- ✓ Bir miktar suya kadar bedelsiz sunma,
- ✓ Tüketimde rekabet olmaması ve dışlanamama,
- ✓ Su hakkı,
- ✓ Su kıtlığına özelleştirmeler yerine olumlu dışsallıklar yayan gerçekçi çözümler ortaya konulmalı,
- ✓ Su yönetiminde talebe bağlı stratejiler yerine, arza bağlı stratejiler tercih edilmeli,
- ✓ Küresel bir faktör olan küresel iklim değişikliklerinin su üzerindeki olumsuz etkilerine karşı talep odaklı yönetim teknikleri yerine arz odaklı yönetim teknikleri kullanılmalı.

Çalışmada suyun kamusallığı küresel Dünya'daki yaşanan gelişmeler ve uygulamalar ışığında Türkiye üzerindeki etkileri esas alınarak değerlendirilmiştir. Gerçekleştirilmiş özelleştirmelerin sosyal, toplumsal ve ekonomik açıdan ortaya çıkan dezavantajları, yaratacağı avantajları geçmiş olmasından dolayı suyun kamusal kalması gerektiği sonucuna varılmıştır

KAYNAKÇA

Ayboğa, E. (2010), *Yaşam Hakkı Olarak Su*, 1.Baskı, İstanbul: Onur Matbaası.

Bulut, Elif (2010), "Suya Göz Koydular", *Ölçü Dergisi*, 1-11.

Cowen, P. B. (1999), "The Private Sector in Water and Sanitation – How to Get the Started", The World Bank Group.

Çınar, T. (2006), "Su Yönetimi ve Finansmanında Strateji Model ve Aktörler", T. Çınar ve H.K. Özdinç içinde, *Su Yönetimi Küresel Politika ve Uygulamalara Eleştiri 43-93,* Ankara: Memleket Yayınları.

Evsahibioğlu, A.N. ve Diğerleri (2010), "Su Yönetimi, Su Kullanım Stratejileri ve Sınır aşan Sular", Türkiye Ziraat Mühendisliği VII. Teknik Kongresi, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, 119-134.

Devlet Planlama Teşkilatı (2007), *Dokuzuncu Kalkınma Planı Toprak ve Su Kaynaklarının Kullanımı Ve Yönetimi Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Ankara: DPT Yayınları.

Devlet Su İşleri (2011), *DSİ Genel Müdürlüğü 2010 Yılı Faaliyet Raporu*, Ankara: DSİ Yayınları.

Ey, E. (15.11.2007), "Kütahya'da İçme Suyunun Özeleştirilmesi Tartışmalara Yol Açtı", http://www.haberler.com/kutahya-da-icme-suyunun-ozellestirilmesi-haberi/ (30.12.2011).

Kazgan, G. (1999), *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*, Sekizinci Basım, İstanbul: Remzi A.Ş.

Güzelsarı, S ve Tuluay, N.F. (2011), "Küresel Su Yönetimi ve Suyun Ticarileştirilmesi", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(22), 52-80.

İnternational PPP Platform [Public Private Partnership], "PPP Hakkında", http://www.ppp.org.tr/content/view/51/74/ (20.03.2012).

Karakılçık, Y. (2011), "Küresel Aktörlerin Su Stratejileri ve Bölgesel Su Birliği Gerekliliği: AVSUBİR", *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 2(1), 74-90.

Kılıç, S. (2008), "Küresel İklim Değişikliği Sürecinde Su Yönetimi", *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 39, 161-186.

Lawrence, P. ve Diğerleri (2002), "The Water Poverty Index: An International Comparison", *Keele Economics Research Papers*, 19, 1-17.

Mert, A. (2008), "Imf ve Dünya Bankası Su Politikaları, Çok Uluslu Şirketlerin Türkiye'deki Uygulamaları", *TMMOB 2. Su Politikaları Kongresi Bildiriler Cilt-2* ,içinde 365-376.

Minibaş, T. (2007), "Globalizmde Suyun Ekonomi Politiği", *7.Ulusal Çevre Mühendisliği Kongresi Yaşam Çevre Teknoloji*, 23-36.

Muslu, A.V. (2015), "Dünya'da ve Türkiye'de Suyun Fiyatlandırılması", Ankara: Uzmanlık Tezi

Outlaw, T.G. ve Engelman, R. (1997), *Sustaining Water Easing Capacity: Revised Data for the Population Action International Report, Sustaining Water:Population and the Future of Renewable Water Supplies,* Second Update: Population Action International, Washington D.C.

Öztunalı, G. (2002), "Suya Neden Sahip Çıkmalı ?", *Mülkiye Dergisi*, 26(234), 35-67.

Padowski, J.C. ve Jawitz J.W. (2000), "The Future of Global Water Scarcity: Policy and Management Challanges and Opportunuties", The White head Journal of Diplomacy and International Relations**,** 99-114.

Tağraf, H. (2008), "Küresel Stratejilerden Çok Uluslu Stratejilere Geçiş: Küresel Düşün Yerel Davran", *KMU İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10.

Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği (2009), *Küresel Su Politikaları ve Türkiye TMMOB Su Raporu*, Ankara: Kardelen Ofset.

Hall, D. ve Lobina, E. (2005**),** *The Relative Efficiency of Publıc and Private Sector Water,* London: Public Services International Research Unit (PSIRU).

Trabzon İçme Suyu ve Kanalizasyon İdaresi Genel Müdürlüğü (2018), *TİSKİ Genel Müdürlüğü Tarife Cetveli*, https://www.tiski.gov.tr/media/gallery/6882d4a5-59c2-4682-a04f-889904846f07.pdf (7.10.2018).

Trabzon İçme Suyu ve Kanalizasyon İdaresi Genel Müdürlüğü (2017), *Faaliyet Raporu 2017*, https://www.tiski.gov.tr/media/gallery/7f0b6b46-8df1-4595-ab21-84ce721f25ad.pdf (7.10.2018).

Topçu, F.H. (2002), "Suda Neler Oluyor? Çokuluslu Şirketler ve Özelleştirmeler", *Emek Araştırma Dergisi*, 1(9), http://www.genel-is.org.tr/upresimler/yayinlar/ gead/gead03-1.doc (12.01.2012).

Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği (2008), *Türkiye'de Su Yönetimi Sorunlar Ve Öneriler*, İstanbul: TÜSİAD Yayınları.

Ulusal Sanayici ve İşadamları Derneği (2007), *Su Raporu: Ulusal Su Politikası İhtiyacımız*, İstanbul: USİAD Yayınları.

Yıldız, D. (2004), "Su Kaynakları ve Hidropolitik", *Hidropolitik ve Stratejik Değerlendirme Uygulama ve Araştırma Merkezi* http://topraksuenerji.org/kutuphane/Hidropolitik_ve_Su_Kaynaklari.pdf(07.05.2012)

Yılmaz, A. (2008), "Dünya Bankası ve Su Politikası", *Toplum ve Hekim*, 23(1), 20-3

ÖLÇÜT ODAKLI VERİ ZARFLAMA ANALİZİ İLE ISO 500 FİRMALARINDA ETKİNLİK ÖLÇÜMÜ

Süleyman ÇAKIR[1]

ÖZ

Son yıllarda firmalarda performans ölçümü amacıyla en çok tercih edilen yöntemlerinden biri de etkinlik ölçümüdür. Amaca ulaşmada kullanılan kaynakların ne derece etkin kullanıldığının bir göstergesi olan etkinlik ölçümüyle ilgili literatür incelendiğinde en sık kullanılan yöntemin Veri Zarflama Analizi (VZA) olduğu görülmektedir. Klasik VZA modellerinde etkinsiz olarak değerlendirilen karar birimlerinin etkin duruma gelebilmeleri için tüm girdi ve çıktı değişkenlerinde eşzamanlı iyileştirmeler yapılması gerekmektedir. Bazı durumlarda dışsal faktörler nedeniyle bu hedeflerin tamamını gerçekleştirebilmek mümkün olmayabilir veya karar vericilerin iyileştirilecek girdi/çıktı değişkenleri üzerinde öncelikleri olabilir. Bahse konu durumlarda etkinlik ölçümü için Ölçüt Odaklı VZA modelleri uygun bir araç olmaktadır. Ölçüt odaklı VZA modelleri spesifik girdi ve çıktıları ele alarak etkinlik ölçümü yapmakta ve sadece ele alınan değişken için potansiyel iyileştirme düzeylerini hesaplamaktadır. Bu çalışmada İstanbul Sanayi Odası (İSO) tarafından her yıl yapılan "Türkiye'nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu araştırması" kapsamında ilk 500 firma arasında yer alan 17 adet Tekstil firması için Ölçüt odaklı VZA modelleri ile etkinlik ölçümü gerçekleştirilmiştir. Uygulamada VZA modelinde kullanılan her bir girdi ve çıktı değişkeni için etkinlik skorları hesaplanmıştır. Bunun yanında, etkinsiz çıkan karar birimleri için potansiyel iyileştirme düzeyleri belirlenmiştir. Ölçüt odaklı VZA ile yapılan uygulama sayısının nispeten az olması nedeniyle bu çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar kelimeler: Etkinlik Ölçümü, Ölçüt Odaklı VZA, Tekstil Sektörü

EFFICIENCY MEASUREMENT via MEASURE-SPECIFIC DATA ENVELOPMENT ANALYSIS in ISO 500 COMPANIES

ABSTRACT

In recent years, one of the most preferred methods for performance measurement in companies is the measurement of efficiency. When the literature regarding efficiency measurement which is an indicator of the effective use of the resources used in reaching the goal, it is seen that the most commonly used method is Data Envelopment Analysis (DEA). Simultaneous improvements should be made in all input and output variables for inefficient firms to become efficient in the classical DEA models. In some cases, it may not be possible to achieve all of these objectives due to external factors, or decision-makers may have priorities over input/output variables to be improved. In this study, efficiency measurement has been carried out with measure-specific DEA models for 17 textile companies which take place among top 500 firms according to the "Turkey's Top 500 Industrial Enterprises survey" conducted annually by Istanbul Chamber of Industry (ISO). In addition, potential improvement levels were computed for inefficient decision-making units. It is hoped that this study will contribute to the literature because of the relatively scarce studies conducted with measure-specific DEA models.

***Keywords*:** efficiency measurement, measure-specific DEA, textile sector

[1] Doç.Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İİBF İşletme Bölümü, suleyman.cakir@erdogan.edu.tr

1.GİRİŞ

Etkinlik (efficiency) ölçümüyle ilgili yapılan çalışmalarda en çok kullanılan yöntemin Veri Zarflama Analizi (VZA) olduğu görülmektedir. VZA tekniği Charnes, Cooper ve Rhodes (CCR, 1978) tarafından çoklu girdi-çoklu çıktıya sahip üretim ortamlarında faaliyet gösteren karar birimlerinin teknik etkinliğini ölçmek amacıyla literatüre kazandırılmıştır. Klasik VZA modellerinde etkinsiz olarak değerlendirilen karar birimlerinin etkin duruma gelebilmeleri için tüm girdi ve çıktı değişkenlerinde eşzamanlı iyileştirmeler yapılması gerekmektedir. Bazı durumlarda dışsal faktörler nedeniyle bu hedeflerin tamamını gerçekleştirebilmek mümkün olmayabilir veya karar vericilerin iyileştirilecek girdi/çıktı değişkenleri üzerinde öncelikleri olabilir. Bahse konu durumlarda etkinlik ölçümü için Ölçüt Odaklı VZA modelleri (Measure-Specific DEA Models) uygun bir araç olmaktadır.

Bu çalışmada İstanbul Sanayi Odası (İSO) tarafından her yıl yapılan "Türkiye'nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu araştırması" kapsamında ilk 500 firma arasında yer alan 17 adet Tekstil firması için ölçüt odaklı VZA modelleri ile etkinlik ölçümü gerçekleştirilmiştir. İlgili yazında ölçüt odaklı VZA ile yapılan uygulama sayısının yetersiz olması nedeniyle bu çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Çalışmanın devamında ilk olarak klasik ve ölçüt odaklı VZA modelleri hakkında bilgi verilmiştir. Uygulamanın yer aldığı üçüncü bölümü, sonuç ve öneriler kısmı takip etmektedir.

2. VERİ ZARFLAMA ANALİZİ

VZA, toplam faktör verimliliği yaklaşımıyla, analiz edilen karar birimlerinin girdi ve çıktılarına ağırlıklar atayarak gözlem kümesinde en iyi performansı gösteren birimlerden oluşan bir üretim sınırı belirlemektedir. Bu sınır üzerinde yer alan birimler teknik etkin olarak değerlendirilirken, diğer birimlerin bu sınıra olan uzaklığı teknik etkinsizliklerinin ölçüsü olarak tanımlanmaktadır (Yavuz, 2003:40).

VZA, regresyon analizi gibi yöntemlerde bulunmayan bir özellik olarak, uygulama sonucunda ortaya çıkan etkinsizliğin düzeyini ve bu etkinsizliğin nerelerden kaynaklandığını ortaya koymaktadır. VZA modelleri girdiye ve çıktıya yönelik olarak kurulabilmektedir. Girdiye yönelik modeller verili bir çıktı düzeyi için girdileri minimize etmeye odaklanırken, çıktıya yönelik modeller verili girdi düzeylerine göre çıktı miktarlarını maksimize etmeye çalışır. VZA'da, çıktıların kontrol edilebilirlik düzeyi düşük ise girdi odaklı; girdilerin kontrol edilebilirlik düzeyi düşük ise çıktı odaklı modeller tercih edilmektedir. Bu modeller de ölçeğe göre getiri açısından ölçeğe göre sabit getiri (constant returns to scale-CRS) ve ölçeğe göre değişken getiriye (variable returns to scale –VRS) göre iki gruba ayrılmaktadır. Literatürde VZA modelleriyle etkinlik ölçümü yapılan çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Sözkonusu çalışmalar hakkında bilgi için Emrouznejad ve Yang (2018)'ın literatür taraması niteliğindeki araştırmasına başvurulabilir.

2.1. Girdiye ve Çıktıya Yönelik VRS VZA

Herhangi bir karar verme birimi (KVB) olan KVB_k'nın kullandığı girdiler x_{ik} (i=1,..,m) ile ürettiği çıktılar ise y_{rk} (r=1,..,s) ile ifade edilsin. Buna göre KVB_k'nın girdi ve çıktı yönlü VRS VZA modelleri sırasıyla denklem (1) ve denklem (2) ile kurulmaktadır (Zhu, 2002).

$$\text{Min } \theta$$
$$\sum_{j=1}^{n}\lambda_j x_{ij} \le \theta x_{ik}$$
$$\sum_{j=1}^{n}\lambda_j y_{rj} \ge y_{rk} \qquad (1)$$
$$\sum_{j=1}^{n}\lambda_j = 1$$
$$\lambda_j \ge 0 \quad j = 1,\ldots, n$$

$$\max \theta$$
$$\sum_{j=1}^{n}\lambda_j x_{ij} \le x_{ik}$$
$$\sum_{j=1}^{n}\lambda_j y_{rj} \ge \theta y_{rk} \qquad (2)$$
$$\sum_{j=1}^{n}\lambda_j = 1$$
$$\lambda_j \ge 0 \quad j = 1,\ldots, n$$

6.

$$\sum_{j=1}^{n}\lambda_j x_{ij} \le x_{ik} \qquad i \notin I \qquad (3)$$

Girdi odaklı model

$$\text{Min } \theta$$
$$\sum_{j=1}^{n}\lambda_j x_{ij} \le \theta x_{ik} \qquad i \in I$$
$$\sum_{j=1}^{n}\lambda_j x_{ij} \le x_{ik} \qquad i \notin I \qquad (4)$$
$$\sum_{j=1}^{n}\lambda_j y_{rj} \ge y_{rk}$$
$$\sum_{j=1}^{n}\lambda_j = 1$$
$$\lambda_j \ge 0 \quad j = 1,\ldots, n$$

Benzer şekilde, çıktıya yönelik VRS zarflama modeli, (5) numaralı denklemin eklenmesiyle çıktıya yönelik ölçüt odaklı VRS modeline dönüştürülmektedir.

$$\sum_{j=1}^{n}\lambda_j y_{rj} \ge y_{rk} \qquad r \notin O \qquad (5)$$

Çıktı odaklı model

$$\max \theta$$

$$\sum_{j=1}^{n} \lambda_j x_{ij} \leq x_{io}$$

$$\sum_{j=1}^{n} \lambda_j y_{rj} \geq \theta y_{ro} \qquad r \in O$$

$$\sum_{j=1}^{n} \lambda_j y_{rj} \geq y_{ro} \qquad r \notin O \qquad (6)$$

$$\sum_{j=1}^{n} \lambda_j = 1$$

$$\lambda_j \geq 0 \qquad j = 1,\ldots, n$$

Ölçüt odaklı VZA modelleriyle yapılan az sayıdaki çalışmalara örnek olarak aşağıdaki çalışmalar verilebilir. Arslan ve Kaya (2017) bir e-devlet uygulaması olan Elektronik Belge Yönetim Sistemi (EBYS)'nin etkinliğini tespit etmek amacıyla Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi'ne bağlı fakülte, meslek yüksekokulu ve enstitülerden oluşan dokuz karar biriminde ölçüt odaklı VZA uygulaması yapmışlardır. Elde edilen bulgulara göre, EBYS sonrası durum, EBYS öncesi duruma göre %64 daha etkin çıkmıştır. Erdumlu (2016), Borsa İstanbul'a kote olan tekstil, gıda, tütün ve kimyasal imalatı sektöründe faaliyet gösteren firmaların 2008 yılı için ölçüt odaklı etkinliklerini ölçmüş ve elde edilen sonuçları sektör bazında karşılaştırmıştır. Ulucan (2011) çalışmasında, standart ve ölçüt odaklı VZA modelleriyle Türk üniversitelerinin etkinlik ölçümünü gerçekleştirmiştir. Ayrıca, etkinlik düzeyleri üniversitelerin yer aldığı coğrafi bölgelere göre analiz edilmiştir. Saranga (2009) çalışmasında Hindistan otomotiv sektöründe faaliyet gösteren 50 firmanın teknik, ölçek ve ölçüt odaklı etkinliklerini ölçmüştür. Sonuç olarak, etkin bir çalışma sermayesi yönetiminin toplam etkinlik üzerinde daha fazla etki yaptığı, buna karşın teknolojik lisanslamanın önemli bir etkisinin olmadığı ortaya çıkmıştır.

3. UYGULAMA

Çalışmada ISO500 sıralamasında yer alan 17 adet Tekstil firması için klasik ve ölçüt odaklı VZA modelleri ile etkinlik ölçümü gerçekleştirilmiştir. Söz konusu firmalar Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1. Uygulama Kapsamındaki Karar Birimleri

Karar Birimi	2017 yılı sıralaması	Karar Birimi	2017 yılı sıralaması
Merinos Halı S. ve Tic. A.Ş.	117	Matesa Tekstil San. ve Tic. A.Ş.	324
Kordsa Teknik Tekstil A.Ş.	138	Akbaşlar Teks. En.. San. ve Tic. A.Ş.	375
Menderes Teks. S. ve Tic.AŞ.	214	Gürteks İplik San. ve Tic. A.Ş.	390
Şireci Teks. San. ve Tic. A.Ş.	224	Eruslu Tekstil San. ve Tic. A.Ş.	399
Mem Tekstil San. ve Tic. A.Ş	259	Baydemirler Tekstil San. ve Tic. A.Ş.	401

Yeşim Teks. San. ve Tic. A.Ş.	266	Küçükçalık Tekstil San. ve Tic. A.Ş.	431
Dinarsu İmalat ve Tic. A.Ş.	297	Harput Tekstil San. ve Tic. A.Ş.	439
Orta Anadolu T. ve S.İşl. A.Ş.	310	Özdilek Ev Tekstil San. ve Tic. A.Ş.	448
Kartal Halı Teks. S. ve Ti.AŞ.	317		

VZA uygulamasında kullanılacak girdi ve çıktı değişkenleri literatür ve veri elverişliliği dikkate alınarak belirlenmiştir. Buna göre çalışmada kullanılan iki girdi ve dört çıktı değişkeni Tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2. VZA Uygulamasında Kullanılan Değişkenler

Değişken	Türü	Açıklama
Çalışan sayısı	Girdi	2017 yılında firmadaki toplam çalışan sayısı
Aktif toplamı	Girdi	2017 yılında firmanın aktif toplamı
Net kar marjı	Çıktı	2017 yılında firmanın net karının net satışlara oranı
Aktif karlılık oranı	Çıktı	2017 yılında firmanın net karının aktif toplamına oranı
İhracat miktarı	Çıktı	2017 yılında firmanın yaptığı toplam ihracat miktarı (TL)
Brüt katma değer	Çıktı	2017 yılında firma için (vergiden önceki kar + faiz + ücretler + kira giderleri + dolaylı vergiler + amortismanlar)

Sözkonusu değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Değişkenlere ait Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken	Ortalama	Maksimum	Minimum	Std.Sapma
Çalışan sayısı	1866	3764	1169	758,75
Aktif toplamı	809042888,2	2029239345	284624659	437335402,30
Net kar marjı	0,07	0,13	0,01	0,04
Aktif kar. oranı	0,056	0,13	0,01	0,03
İhracat miktarı	67825,88	208168	7123	60011,23
Brüt katma değer	190610088,59	473624805	52744929	110548941,23

3.1. Girdiye ve Çıktıya Yönelik Klasik VRS VZA Uygulaması

Bahsekonu 17 adet Tekstil firması için girdiye ve çıktıya yönelik klasik VRS VZA modelleriyle elde edilen etkinlik skorları Tablo 4'te gösterilmektedir.

Tablo 4. Girdi ve Çıktı Yönlü Etkinlik Skorları

No	KVB	Girdi yönlü skor	Çıktı yönlü skor
1	Merinos	**1,000**	**1,000**
2	Kordsa	**1,000**	**1,000**
3	Menderes	**1,000**	**1,000**
4	Şireci	0,683	0,687
5	Mem	**1,000**	**1,000**
6	Yeşim	**1,000**	**1,000**
7	Dinarsu	0,784	0,762
8	Orta	0,896	0,875
9	Kartal	**1,000**	**1,000**
10	Matesa	0,985	0,985
11	Akbaşlar	0,797	0,670
12	Gürteks	0,874	0,835
13	Eruslu	**1,000**	**1,000**
14	Baydemirler	**1,000**	**1,000**
15	Küçükçalık	0,790	0,749
16	Harput	**1,000**	**1,000**
17	Özdilek	**1,000**	**1,000**
	Ortalama	0,930	0,915

Buna göre hem girdi odaklı hem de çıktı odaklı modele göre etkinlik skoru "1" değerini alan toplam 10 firma "etkin", diğer 7 firma ise "etkinsiz" olarak değerlendirilmektedir.

Etkinsiz karar birimlerinin etkin duruma gelebilmeleri için girdi ve çıktılarında yapmaları gereken iyileştirme miktarlarına "potansiyel iyileştirme düzeyleri" denilmektedir. Yüzde

cinsinden potansiyel iyileştirme düzeyleri (7) numaralı formül yardımıyla hesaplanmaktadır (Özden, 2008):

$$PI(\%) = \frac{hedef - gerçekleşen}{gerçekleşen} * 100 \qquad (7)$$

Etkinsiz çıkan 7 adet firmanın potansiyel iyileştirme düzeyleri Tablo 5'te gösterildiği gibidir.

Tablo 5. Etkinsiz Firmalar için Potansiyel İyileştirme Düzeyleri

	Girdi Odaklı VRS PI (%)		Çıktı Odaklı VRS PI (%)			
KVB	Çalışan Sayısı	Aktif Toplamı	Net kar marjı	Aktif Karlılığı	İhracat	Brüt katma değer
Şireci	-31,72	-31,72	169,69	129,01	45,49	45,49
Dinarsu	-21,59	-31,04	31,16	91,51	447,44	31,16
Orta	-10,41	-10,41	56,03	70,09	14,32	14,32
Matesa	-8,48	-1,48	45,49	59,42	1,56	1,56
Akbaşlar	-20,32	-20,32	49,36	74,75	49,36	69,80
Gürteks	-12,56	-46,06	19,75	180,89	118390	19,75
Küçükçalık	-21,04	-21,04	559	698,58	33,59	186,66

Buna göre, Şireci firmasının etkin olabilmesi için çalışan sayısını ve aktif toplamını %31,72 oranında azaltıp, net kar marjını %169,69, aktif karlılığını %129,01, ihracat ve brüt katma değer düzeyini ise %45,49 kadar artırması gerekmektedir. Şireci firmasının bahsedilen iyileştirmeleri eş zamanlı olarak ve kısa vadede gerçekleştirmesinin çok zor bir hedef olduğu açıktır. Benzer durum diğer etkinsiz 6 firma için de sözkonusudur.

3.2. Ölçüt Odaklı VZA Uygulaması

Uygulamanın bu kısmında (4) ve (6) numaralı denklemler ile gösterilen ölçüt odaklı VZA modelleriyle KVB'lerin girdi ve çıktı değişkenleri için ayrı ayrı yapılan etkinlik ölçümleri yer almaktadır. Girdi ve çıktı yönlü klasik modellerde etkin çıkan firmalar ölçüt odaklı VZA modellerinde de etkin çıkmıştır. Klasik modellere göre etkinsiz çıkan 7 KVB için hesaplanan faktör odaklı etkinlik skorları ise Tablo 6'da sunulmuştur.

Klasik VZA modelleriyle elde edilen etkinlik skorları ile ölçüt odaklı VZA modelleriyle elde edilen etkinlik skorları kıyaslanarak etkinsiz bir karar biriminin etkinsizliğinde önemli rol oynayan değişkenler belirlenebilir. Örneğin, girdi odaklı klasik modelde etkinlik skoru 0,683 olan Şireci

firmasının aktif toplamı-odaklı modele göre etkinlik skoru 0,328 olarak hesaplanmştır. Benzer şekilde, girdi odaklı modelde etkinlik skoru 0,79 olan Küçükçalık firmasının aktif toplamı-odaklı modele göre etkinlik skoru 0,496 çıkmıştır. Buna göre, bu iki firma için klasik VZA modeliyle ölçüt odaklı modelin etkinlik skorları arasındaki önemli farkları dikkate alarak, girdi yönlü etkinsizliğin büyük oranda aktiflerin etkinsiz kullanımından kaynaklandığı söylenebilir.

Tablo 6. Etkinsiz KVB'lerin Ölçüt Odaklı VRS Modeli Skorları

KVB	Çalışan Sayısı	Aktif Toplamı	Net kar marjı	Aktif karlılığı	İhracat	Brüt katma değer
Şireci	0,676	0,328	0,687	0,687	0,686	0,283
Dinarsu	0,614	0,784	0,650	0,762	0,762	0,727
Orta	0,877	0,670	0,875	0,875	0,871	0,671
Matesa	0,985	0,724	0,985	0,985	0,984	0,722
Akbaşlar	0,777	0,716	0,645	0,670	0,634	0,670
Gürteks	0,506	0,874	0,563	0,835	0,835	0,824
Küçükçalık	0,769	0,496	0,749	0,749	0,326	0,749
Ortalama	0,743	0,656	0,736	0,795	0,728	0,664

Benzer şekilde çıktı yönlü modeller incelendiğinde örnek olarak, Şireci ve Matesa firmaları için çıktı yönlü klasik VRS modeli etkinlik skorları sırasıyla 0,687 ve 0,985 iken brüt katma değer-odaklı skorları ise sırasıyla 0,283 ve 0,722 çıkmıştır. Buna göre, Şireci ve Matesa firmaları için çıktı yönlü etkinsizliğin en büyük kaynağının yeteri kadar brüt katma değer yaratamamak olduğu sonucuna varılabilir.

Uygulamanın bir sonraki adımında ölçüt odaklı modelde etkinsiz çıkan 7 firma için potansiyel iyileştirme düzeyleri hesaplanmış olup, değerler Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7. KVB'ler için Ölçüt Odaklı PI (%)

KVB	Çalışan Sayısı	Aktif Toplamı	Net kar marjı	Aktif karlılığı	İhracat	Brüt katma değer
Şireci	-33,90	-70,95	215,18	174,50	45,78	271,22
Dinarsu	-38,56	-52,63	76,08	122,67	478,60	37,56
Orta	-12,30	-32,96	70,36	84,41	14,86	60,32
Matesa	-9,96	-27,62	47,05	60,98	1,61	38,43
Akbaşlar	-22,35	-37,31	87,67	124,10	104,21	119,16

Gürteks	-49,40	-58,62	77,69	269,03	118410,76	32,00
Küçükçalık	-33,90	-52,32	592,59	732,17	206,55	220,25

Buna göre Şireci firması çalışan sayısını %33,9 oranında azaltırsa çalışan sayısı bakımından etkin bir firma olacaktır. Benzer şekilde, net kar marjını %215,18 oranında artırabilirse ihracat miktarına göre etkin bir firma olarak değerlendirilecektir. Ölçüt odaklı model sayesinde firmalar kendileri için daha ulaşılabilir hedefler belirleyebilir. Örneğin, Gürteks firmasının ihracat miktarını %118410,76 oranında artırması imkansızdır. Başka bir deyişle, Gürteks firması ihracat-odaklı VZA modeline göre etkin olamayacaktır. Ancak, bu firma aktif toplamını %52,32 azaltıp aktif toplamına göre etkin bir firma olabilir. Diğer firmalar için de benzer yorumlar yapılabilir.

4. SONUÇ ve ÖNERİLER

Klasik VZA modelleriyle yapılan etkinlik ölçümlerinde firmaların kısa dönemde eşzamanlı olarak tüm girdi ve çıktılarında iyileştirme yapmaları önerilmektedir. Bu hedefleri gerçekleştirebilmek çoğu durumda olanaksızdır. Bunun yerine karar vericiler kısa dönemde iyileştirebilecekleri girdi/çıktı değişkenlerine odaklanarak kaynaklarını daha verimli kullanabilir. Bu çalışmada, ölçüt odaklı VZA modelleri kullanılarak, 2017 yılında ISO 500 sıralamasında yer alan 17 tekstil firmasının değişken bazında yapması gereken iyileştirmeler ortaya konmuştur. İleriki çalışmalar bağlamında sözkonusu firmalar için bağlama dayalı (context-dependent) VZA modelleri yardımıyla etkinlik ölçümü yapılabilir. Bu sayede firmaların tüm girdi ve çıktı değişkenleri için eşzamanlı olarak ve kısa dönemde ulaşılabilir iyileştirmeler yapması mümkün olabilecektir.

KAYNAKÇA

Arslan, M. & Kaya, T. (2017). E-devlet Uygulaması olarak EBYS'nin Etkinliği ve Verimliliği Üzerine Bir Araştırma: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi EBYS Örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. Kayfor15 Özel Sayısı*, 1999-2019 .

Banker, R.D. & Morey, R.C. (1986), Efficiency Analysis for Exogenously Fixed Inputs and Outputs. *Operations Research*, 34, 513–521.

Bowlin, W.F. (1998), Measuring Performance: An Introduction to Data Envelopment Analysis (DEA). *The Journal of Cost Analysis*, 15(2), 3-27.

Emrouznejad A. & Yang, G.L. (2018). A Survey and Analysis of the First 40 Years of Scholarly Literature in DEA: 1978–2016. *Socio-Economic Planning Sciences*, 61, 4-8.

Erdumlu, N. (2016). Efficiency Benchmarking Based on Data Envelopment Analysis: A Case for Turkish Textile Sector. *The Journal of the Textile Institute*, 107:6, 702-710.

Özden, Ü.H. (2008). Veri Zarflama Analizi (VZA) ile Türkiye'deki Vakıf Üniversitelerinin Etkinliğinin Ölçülmesi. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 37 (2), 167-185.

Saranga, H. (2009). The Indian Auto Component Industry – Estimation of Operational Efficiency and its Determinants using DEA. *European Journal of Operational Research*, 196, 707–718.

Ulucan, A. (2011). Measuring the Efficiency of Turkish Universities using Measure-Specific Data Envelopment Analysis, *Sosyoekonomi*, 2011-1, 181-196.

Yavuz, İ. (2003). *Verimlilik ve Etkinlik Ölçümüne Yeni Yaklaşımlar ve İllere göre İmalat Sanayinde Etkinlik Karşılaştırmaları, No. 473*. Ankara: Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları.

Zhu J. (2002). *Quantitative Models for Performance Evaluation and Benchmarking-Data Envelopment Analysis with Spreadsheets and DEA Excel Solver*, Kluwer's International Series.

TÜRKİYE'DE KAYIT DIŞI İSTİHDAMIN HANEHALKI VERİLERİ ÜZERİNDEN İNCELENMESİ

Ahmet Burçin YERELİ[1], Altuğ Murat KÖKTAŞ[2], Ali Gökhan GÖLÇEK[3]

ÖZ

Kayıt dışı ekonominin bir unsuru olarak kayıt dışı istihdam kavramı, ekonomiyi olumsuz yönde etkilemesi nedeniyle literatürde yoğun olarak konu edinilmektedir. Gelişmekte olan ekonomilerde yaygın olarak görülen kayıt dışı ekonominin en önemli ayağı ise kayıt dışı istihdamdır. Bireylerin kayıtsız çalışmaları sonucu, elde edilen gelirin takip edilememesi, başta vergi sistemi olmak üzere ekonomideki makro dengeleri bozmakta ve kamu finansmanını zedelemektedir.

Çalışmanın konusu, Türkiye'de kayıt dışı istihdamın sosyoekonomik özellikleridir. Türkiye'de kayıt dışı istihdam edilen bireylerin, sağlık sigortası sahipliği, istihdam edilme durumları ve elde ettikleri gelir türleri kapsamında 2012 ve 2017 yılları için kayıt dışı istihdam oranının hesaplanması ise çalışmanın odak noktasını oluşturmaktadır. Çalışmada TÜİK tarafından düzenlenen 2012 ve 2017 "Hanehalkı Bütçe Anketi" verilerinden yararlanılmış ve betimleyici yöntem kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kayıtdışı İstihdam, Hanehalkı, Türkiye.

ANALYZING OF THE INFORMAL EMPLOYMENT ON THE HOUSEHOLD DATA IN TURKEY

ABSTRACT

As an element of the informal economy, the concept of informal employment is intensively discussed in the literature as it affects the economy negatively. The most important pillar of the informal economy, which is common in developing economies, is informal employment. As a result of the unregistered work of individuals, the inability to follow the income can disrupt the macro balances in the economy -especially the tax system- and damage the public finance.

The subject of the study is the socioeconomic characteristics of unregistered employment in Turkey. The focus of the study is the calculation of the unregistered employment rate of the individuals -unregistered work- for 2012 and 2017 in Turkey in the context of ownership of health insurance, employment status and income types. In the study, it is benefited from Household Budget Survey data in between 2012 and 2017which organized TURKSTAT and is used descriptive method.

***Keywords*:** Informal Employment, Household, Turkey.

[1] Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, aby@hacettepe.edu.tr
[2] Doç. Dr., Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, altugmuratkoktas@ahievran.edu.tr
[3] Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, aligokhangolcek@ohu.edu.tr

1. Giriş

Düzensiz ekonomi, kara ekonomi ve yer altı ekonomisi gibi farklı isimlerle anılan kayıt dışı ekonominin analizi, kayba konu olan kamu gelirleri için de bir fikir vermektedir. Gelişmekte olan ekonomilerde yaygın olarak görülen kayıt dışı ekonominin en önemli ayağı ise kayıt dışı istihdamdır. Bireylerin kayıtsız çalışmaları sonucu, elde edilen gelirin takip edilememesi, başta vergi sistemi olmak üzere ekonomideki makro dengeleri bozmakta ve kamu finansmanını zedelemektedir. Ekonometrik modeller yardımıyla ülkedeki vergi kapasitesi, vergi gayreti ve fiili vergi hasılatı gibi unsurların hesaplanmasıyla birlikte söz konusu hesapların gerçeğe yakın sonuçlar verebilmesi ancak kayıt dışı ekonominin doğru olarak hesaplanmasıyla mümkün olmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın konusu, Türkiye'de kayıt dışı istihdamın sosyo-ekonomik özellikleridir. Türkiye'de kayıt dışı istihdam edilen bireylerin, sağlık sigortası sahipliği, istihdam edilme durumları ve elde ettikleri gelir türleri kapsamında 2012 ve 2017 yılları için kayıt dışı istihdam oranının hesaplanması ise çalışmanın odak noktasını oluşturmaktadır. Çalışmada TÜİK tarafından düzenlenen 2012 ve 2017 "Hanehalkı Bütçe Anketi" verilerinden yararlanılmış ve betimleyici yöntem kullanılmıştır. Bu kapsamda, öncelikle istihdam edilen bireylerin, sağlık sigortası sahipliği incelenmiştir. Sağlık sigortası olmayanların belirlenmesini müteakip, istihdam edilmelerine rağmen yeşil kartı bulunanlar ile asgari ücretin altında gelir elde edenler ayrıca hesaplanmıştır. Diğer yandan istihdam edilmemelerine rağmen ücret geliri elde edenler ise yine kayıt dışı istihdam kapsamında değerlendirilmiş ve sonuç olarak Türkiye'de kayıt dışı istihdam oranı üzerine bir hesaplama yapılmıştır.

2. Kayıt Dışı İstihdam Kavramı

Literatürde kayıt dışı ekonomi ile ilgili çeşitli tanımlamalar yer almaktadır. Örneğin; "*düzensiz ekonomi*" (Ferman ve Ferman, 1973), "*yeraltı ekonomisi*" (Houston, 1987; Simon ve Witte, 1982), "*kara ekonomi*" (Dilnot ve Morris, 1981), "*gölge ekonomi*" (Cassel ve Cichy, 1986; Frey, Weck ve Pommerehne, 1982) ve "*resmi olmayan / enformel ekonomi*" (McCrohan ve Smith, 1986) şeklindeki isimlendirmeler bunlardan bazılarıdır (Losby vd, 2002: 2). Bu bağlamda kayıt dışı ekonomi ile kayıt dışı istihdam arasında kuvvetli bir bağ bulunduğu görülmektedir. Kayıt dışı istihdam, ilk olarak Keith Hart tarafından "enformel sektör" olarak kavramsallaştırılmıştır. Daha sonra, 1971 yılında Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)'nun düzenlediği Dünya İstihdam Programı'nda "enformel sektör" kavramı bir kez daha kullanılmıştır (Gupta, 2012: 1; Güloğlu, 2005: 2). 1970'lerde yaşanan büyük çaplı ekonomik krizler, ekonominin dönüşümüne yol açmış, özellikle gelişmekte olan ülkelerde istihdam yapılarının kayıt dışı yapılanmasına yol açmıştır.

Kayıt dışı istihdam, esas itibariyle kayıt dışı ekonominin bir parçası olarak kabul edilebilir. Kayıt dışı çalışmak, kayıt dışı ekonomiyi de beraberinde getirdiğinden öncelikli olarak kayıt dışı ekonominin tanımına ihtiyaç duyulmaktadır. Literatürde kayıt dışı ekonomi ile ilgili çeşitli tanımlar bulunmakla birlikte diğer tanımlamaları da dikkate alarak Yereli ve Karadeniz tarafından yapılan kayıt dışı ekonomi tanımı şu şekildedir (2004, 7):

"Kayıt dışı ekonomi, bilinen istatistik yöntemlerle tahmin edilemeyen ve gayri safi milli hâsıla hesaplarını elde etmede kullanılamayan, yasalar çerçevesinde ya da yasalara aykırı olarak elde edilen ve ilgili kurum ve kuruluşların tamamen veya kısmen bilgisi dışında bırakılan, kamu adına bir gelir tahakkukuna yol açan ekonomik ve mali faaliyetlerin tümüdür".

Söz konusu tanım kapsamında kayıt dışı ekonomi, devlet tarafından bilinmeyen, takip edilemeyen ve taraflarınca gizlenen her türlü ekonomik faaliyeti akıllara getirmektedir. Kayıt dışı istihdam ise benzer biçimde çeşitli iktisadi ajanların yürüttükleri emek harcama faaliyetlerinin gizlenmesi olarak ifade edilebilir. Nitekim Sosyal Güvenli Kurumu (SGK) kayıt dışı istihdamı

"n*iteliği itibariyle yasal işlerde çalışarak istihdama katılan kişilerin, çalışmalarının gün veya ücret olarak ilgili kamu kurum ve kuruluşlarına hiç bildirilmemesi ya da eksik bildirilmesi*" biçiminde tanımlamaktadır. Dolayısıyla hali hazırda bir işte çalışmakla birlikte SGK'ya kayıtlı olmayanlar, kayıt dışı istihdam kapsamında değerlendirilmektedir. Bu bağlamda kayıt dışı istihdamın, çalışanların SGK'ya hiç bildirilmemesi, çalışma gün sayılarının eksik bildirilmesi ve sigorta primine esas kazanç tutarlarının eksik bildirilmesi şeklinde üç farklı yöntemle gerçekleştiği ileri sürülmektedir (SGK, 2013).

3. Veri ve Yöntem

Çalışmanın verileri, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından yapılan "Hanehalkı Bütçe Anketi" verilerinden elde edilmiştir. Söz konusu anketler, hanelerin sosyoekonomik yapıları, yaşam düzeyleri ve tüketim kalıpları hakkında bilgi vermekte ve uygulanan sosyoekonomik politikaların geçerliliğinin test edilmesi amacıyla kullanılmaktadır. Anketlerde bireylerin ve hanehalklarının65 tüketim yapıları, gelir düzeyleri, sosyoekonomik gruplar ile kır-kent bölge dağılımı kapsamında tüketim harcaması türleri, hanelerin sosyoekonomik özellikleri, hanehalkı reisi ve fertlerinin çalışma durumları, hanehalkı toplam geliri ve diğer konular hakkında bilgiler yer almaktadır. Bu bağlamda 1994 yılında yapılan Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi, 2002 yılından itibaren her yıl düzenli olarak yapılmaktadır. Çalışmanın coğrafi kapsamı, Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde bulunan tüm yerleşim yerleridir. Yerleşim yerleri, kır-kent olmak üzere iki tabakaya ayrılmıştır. Anketin kapsamı, Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde bulunan hanelerde yaşayan fertlerdir. Buna göre kurumsal nüfus[4] kapsamında bulunanlar ile göçer nüfus, anketlerin kapsamı dışındadır. Anketin uygulama dönemi ise 1 Ocak-31 Aralık tarihleri arasında bir yıl süre ile kırsal ve kentsel bölgelerden aylık olarak toplanan verilerden oluşmaktadır. Anketten temel olarak üç ana grup değişken elde edilmektedir. Bunlar, oturulan konutun tipi, mülkiyet durumu, ısıtma sistemi, konut kolaylıkları, sahip olunan eşyalar ve ulaştırma araçları gibi hanehalkı sosyoekonomik durum değişkenleri, alt harcama grubu ve yapılan tüketim harcaması değerinden oluşan tüketim harcaması değişkenleri ve yaş grubu, cinsiyet, öğrenim durumu, medeni durum, istihdam durumu (meslek, iktisadi faaliyet, işteki durum) değişkenleri ile anket ayı ve son 12 ay olmak üzere faaliyet ve faaliyet dışı kullanılabilir gelirlerden oluşan fertlere ilişkin değişkenlerdir (TÜİK, 2011).

Bununla birlikte çalışmada hanehalkı bütçe anketi verilerinden yararlanılarak, fertlerin istihdam durumlarına göre çalışan ve çalışmayanlar ayrılmış ve anket verilerinde çalışmıyor görünmeyen fertlerin, sosyal güvenlik kayıtları kapsamında demografik ve sosyo-ekonomik özellikleri, betimleyici yöntemle ortaya konulmaktadır.

4. Bulgular

TÜİK tarafından 1 Ocak – 31 Aralık 2012 ve 2017 dönemine yönelik olarak gerçekleştirilen "Hanehalkı Bütçe Anketi"nde yer alan fert veri setinde 2012 yılı için toplam 36.343 adet, 2017 yılı için toplam 42.255 adet veri bulunmaktadır. Her bir hane için ayrı bir bülten numarası tanımlanmış olup 2012 için 1200001'den başlayıp, 1213248'e kadar, 2017 yılı için 1700001'den başlayıp 1715552'ye kadar devam eden ve birer atlayan eşsiz (unique) bir numaraya sahiptir.

[4] Günlük yaşam gereksinimleri, yasal bir düzenlemeye dayalı olarak kurulan özel ya da tüzel kurum/kuruluşlarda kısmen ya da tamamen karşılanan, bireysel karar ve davranışlarında yetkili otoritenin kurallarına kısmen ya da tamamen bağımlı olarak hareket eden, ancak bireysel harcamalarına karar verebilen kişilerin yaşamlarını sürdürdükleri alanlarda yaşayan nüfusa kurumsal nüfus denir. Bu tanıma göre; üniversite yurtları, misafirhane, çocuk yuvası, yetiştirme yurdu, huzurevi, özel nitelikteki hastane, hapishanede, kışla ve ordu evlerinde yaşayanlar kurumsal nüfusa dâhildir.

Bülten numaraları ise tüketim, fert ve hane gibi diğer veri setlerini birbirine bağlayan ve değişkenler arasında ilişki kuran anahtar numaralardır.

Fert veri setinde temel olarak hanede yer alan fertlerin temel özellikleri incelenmektedir. Buna göre hanehalkı reisinden başlayarak fertlerin hanehalkı reisine olan yakınlıkları, bitirilen yaş, cinsiyet, sahip olunan sağlık sigortası, eğitim durumu ve medeni durum gibi birçok faktör, söz konusu veri setinde tanımlanmaktadır. Diğer yandan fertlerin istihdam ve iş arama durumlarının yanı sıra meslekleri ve elde ettikleri gelir düzeyleri de yine fert veri setinde yer almaktadır. Dolayısıyla veri seti, kayıt dışı istihdam durumunun belirlenmesi ve kayıt dışı çalışan fertlerin sosyo-ekonomik yapıları hakkında fikir veren bir yapıya sahiptir.

Veri seti üzerinde öncelikli olarak kayıt dışı istihdamın belirlenmesi amacıyla anketin uygulandığı aydaki çalışma durumu araştırılmıştır. Çalışma kavramı ise veri setinde, anket ayının son haftasında bir saat bile olsa ücret veya kar elde etmek amacıyla bir iş yapma veya işle bağlantılı olma anlamında tanımlanmaktadır. Buna göre istihdam durumu aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 1: Anket Ayındaki İstihdam Durumu (2012-2017)

	2012		**2017**	
Durum	**Frekans**	**Yüzde**	**Frekans**	**Yüzde**
Çalışıyor	13.168	48.55	14.986	46.57
Çalışmıyor	13.954	51.45	17.098	53.13

Kaynak: Hanehalkı Bütçe Anketi Mikro Veri Seti, 2012-2017.

2012 yılı için anket ayında çalışma durumu dikkate alındığında, fertlerin %48.5'i hali hazırda bir işte çalışırken geriye kalan %51.5'inin ise çalışmadığı görülmektedir. Çalışmayan fertlerin iş arama durumlarına bakıldığında bunların yalnızca %7'sinin iş aradığı, %93'ünün ise iş aramadığı belirlenmiştir. Söz konusu fertlerin iş aramama nedenleri Tablo 2'de gösterilmektedir. Buna göre iş aramayanların yaklaşık olarak %48'inin ev hanımı olduğu görülmektedir. Eğitim ve öğretime devam ettiği için iş aramayanların oranı %17 iken, emeklilerin oranı da yaklaşık olarak %17'dir.

2014 yılında ise fertlerin %48.26'sı çalışırken, %51.74'ünün çalışmadığı görülmektedir. Çalışmayan fertlerin son dört hafta içinde iş arama durumlarına bakıldığında ise yalnızca %7.32'sinin iş aradığı belirlenmiştir. İş aramama nedenlerinde ise fertlerin %48.5'inin ev işleriyle meşgul olması, %17.32'sinin eğitim ve öğretim hayatına devam etmesi, %16.41'inin ise emekli olması yer almaktadır.

Tablo 2: Çalışmayanların İş Aramama Nedeni (2012-2017)

	2012		2017	
	Frekans	**Yüzde**	**Frekans**	**Yüzde**
İş Buldu-İşini Kurdu Başlamak İçin Bekliyor	33	0.25	35	0.22
Eğitim ve Öğretimine Devam Ediyor	2.201	16.96	2.867	18.37
Ev İşleriyle Meşgul	6.227	47.98	7.740	49.60
Emekli	2.169	16.71	2.742	17.57
İrad Sahibi	10	0.08	4	0.03
Yaşlı (Emekli Değil Ancak Çalışmak İçin Yaşlı Olduğunu Düşünüyor, 65+ Yaştakiler)	853	6.57	1.061	6.80
Özürlü veya Hasta	763	5.87	741	4.75
Mevsimlik Çalışıyor	98	0.76	142	0.91
Diğer	625	4.82	273	1.75
Toplam	12.979	100	15.605	100

Kaynak: Hanehalkı Bütçe Anketi Mikro Veri Seti, 2012-2017.

Mikro veri setinde yer alan fertlerin tamamı üzerinde sağlık sigortası sahipliğine bakıldığında ise fertlerin yaklaşık olarak %78.5'inin Sosyal Güvenlik Kurumu kapsamında olduğu tespit edilmiştir. Fertlerin % 0.88'inin özel bir sağlık sigortasına, %0.19'unun banka ve vakıf benzeri bir sigortaya, %1.54'ünün ise isteğe bağlı bir sağlık sigortasına sahip olduğu belirlenmiştir. Fertlerin %11.44'ünün yeşil kart sahipliği varken, %7.53'ünün ise herhangi bir sağlık sigortasına sahip olmadığı görülmektedir. 2014 yılında fertlerin sağlık sigortası sahipliği üzerinde yapılan incelemede ise 2012 yılına benzer biçimde fertlerin yaklaşık %79'unun SGK kapsamında yer aldığı görülmektedir. Herhangi bir sigortası olmayanların oranının 2012 yılında %7.5 iken 2014 yılında yaklaşık %6'ya gerilediği ancak bunun yanında yeşil kartlı oranının arttığı belirlenmiştir. Bunun en önemli nedeni olarak da Genel Sağlık Sigortasının SGK tarafından uygulamaya konulması gösterilebilir. Tablo 3, fertlerin sağlık sigortası sahipliğine ilişkin verileri göstermektedir.

Tablo 3: Fertlerin Sağlık Sigortası Sahipliği (2012-2017)

	2012		2017	
Durum	**Frekans**	**Yüzde**	**Frekans**	**Yüzde**
SGK	28.499	78.42	33.239	78.66
Özel Sağlık Sigortası	320	0.88	49	0.12
Banka, Vakıf vb.	68	0.19	65	0.15
GSS (Yeşil Kart Dâhil)	4.719	13	6.895	16.32
Hayır	2.737	7.53	2.007	4.75
Toplam	36.343	100	42.255	100

Kaynak: Hanehalkı Bütçe Anketi Mikro Veri Seti, 2012-2017.

Anket ayı içinde çalışma durumu sorusuna evet cevabını veren 13.168 ferdin, sahip olduğu sağlık sigortası sahipliğine bakıldığında ise 1.106 ferdin hayır cevabını verdiği görülmektedir. Dolayısıyla söz konusu fertlerin, kayıt dışı çalıştığı ileri sürülebilir. Veri setinden elde edilen sonuçlar Tablo 4'te gösterilmektedir.

Tablo 4: Anket Ayında Çalışan Fertlerin Sağlık Sigortası Sahipliği (2012-2017)

	2012		2017	
Durum	**Frekans**	**Yüzde**	**Frekans**	**Yüzde**
SGK	10.527	79.94	12.493	83.36
Özel Sağlık Sigortası	98	0.74	20	0.13
Banka, Vakıf vb.	37	0.28	20	0.13
GSS (Yeşil Kart Dâhil)	1.400	10.63	1.599	10.67
Hayır	1.106	8.40	854	5.70
Toplam	13.168	100	14.986	100

Kaynak: Hanehalkı Bütçe Anketi Mikro Veri Seti, 2012-2017.

Tablo 4'ten de görüldüğü üzere, 2012 yılında anket ayında çalışma durumuna evet cevabını veren fertlerin %8.40'ının, herhangi bir sağlık sigortası bulunmamaktadır. Dolayısıyla çalışan fertlerin en azından SGK kapsamında olması gerektiği düşüncesiyle söz konusu fertlerin kayıt dışı istihdam edildiği düşünülmektedir. Bununla birlikte, çalışan fertlerin çalıştığı işteki durumlarına yönelik olarak yapılan incelemede, fertlerin %51.24'ünün düzenli ücretli, %11.48'inin yevmiyeli, %3.93'ünün işveren, %20.03'ünün kendi hesabına ve nihayet geriye kalan %13.33'ünün ise

ücretsiz aile işçisi olduğu tespit edilmiştir. Diğer yandan çalışan fertlerin %87.94'ünün tam zamanlı, %12.06'sının ise yarı zamanlı çalıştığı belirlenmiştir. Çalışan fertlerin %81.93'ünün sürekli istihdamda olduğu, %8.46'sının geçici istihdamda veya sabit süreli sözleşmeli ve %9.60'ının ise sözleşmesiz olarak arada sırada çalıştığı görülmektedir. Ücretli olarak çalışan fertlerin elde ettiği gelir düzeylerine bakıldığında ise fertlerin %25.3'ünün, asgari ücretin altında bir gelir elde ettiği tespit edilmiştir. Benzer biçimde herhangi bir iş yerinde çalışıyor olmasına rağmen hiç gelirinin bulunmadığını ifade edenlerin oranı ise yaklaşık olarak %30'dur. Bu bağlamda elde edilen gelirin, yasal düzeyin altında gerçekleşmesi, kayıt dışı istihdamın oranını da doğrudan etkilemektedir. Anket ayında herhangi bir işte çalışma durumuna hayır cevabını veren fertlerin içinde ücret geliri elde ettiğini beyan eden fertlerin sayısı 1.200'dür. Dolayısıyla bu fertlerin, her ne kadar istihdam sorusuna hayır cevabını vermiş olsalar da, ücret geliri elde etmeleri nedeniyle kayıt dışı istihdam edildikleri sonucuna varılabilir. Bu fertlerin, sahip olunan sağlık sigortası sorusuna verdikleri cevaba bakıldığında yaklaşık %63'ünün SGK'lı olduğu görülmektedir. Bu durumun hane reisine yakınlıktan dolayı ortaya çıktığı düşünülmektedir. 2014 yılında ise çalışan fertlerin sahip olduğu sağlık sigortasında SGK payı için bir artış söz konusudur. Sigorta sahipliği bulunmayan fertlerin oranındaki azalışla birlikte SGK kapsamındaki fert sayısında artış yaşanmıştır. Bu bağlamda 2014 yılı için kayıt dışı istihdam oranında bir azalış olduğu ileri sürülebilir. Çalışanların %87.5'i tam zamanlı çalışırken, %12.5'inin yarı zamanlı olduğu, %53.5'inin de düzenli ücretli olduğu belirlenmiştir.

Fertlerin sahip olduğu sağlık sigortası üzerinde yapılan incelemede, daha önce yukarıda bahsedildiği gibi fertlerin %11.44'ünün yeşil kartlı olduğu görülmektedir. 2012 yılında geçerli olan mevzuat hükümlerine göre bir ferdin yeşil kart sahibi olabilmesi için SGK kaydının bulunmaması ve aylık 126.7 TL'den az gelire sahip olması gerekmektedir. Bu bağlamda herhangi bir işyerinde çalışıyor olmasına rağmen yeşil kartlı olan fertlerin, çalıştığı işyerinde kayıtlı olmadığı düşünülmektedir. Nitekim yeşil kartlı fertlerin %54'ünün, gelir elde ettiği belirlenmiştir. Elde edilen tüm veriler ışığında, kayıt dışı istihdam edilenlerin genel durumu, aşağıdaki tabloda özetlenmektedir.

Tablo 5: Kayıt Dışı İstihdam İle İlgili Genel Veriler (2012-2017)

	2012		**2017**	
Durum	**Frekans**	**Yüzde**	**Frekans**	**Yüzde**
Çalışmasına Rağmen Sağlık Sigortası Bulunmayanlar	1.106	8.4	854	5.7
Çalışmadığını Beyan Ettiği Halde Çalışmayla İlgili Gelir Elde Edenler	1.200	9.1	1.463	9.8

Kaynak: Hanehalkı Bütçe Anketi Mikro Veri Seti, 2012-2017.

Tablo 5, kayıt dışı istihdama konu olan fertlerin durumlarını göstermektedir. Buna göre bir işte çalışıyor olmasına rağmen sağlık sigortası bulunmayanlar 1.106 kişi (%8.4), çalışıyor görünmesine rağmen herhangi bir geliri bulunmayanlar ise 3.880 kişidir (%29.4). Bununla birlikte istihdam sorusuna hayır cevabı verenlerin, gelir durumlarına bakıldığında 1.200 kişinin ücret geliri elde ettiği tespit edilmiştir. Benzer biçimde 12 kişi çalışmıyor görünmesine rağmen prim, 12 kişi de ayni ücret almıştır.

2017 yılında ise herhangi bir iş yerinde çalışıyor olmasına rağmen sağlık sigortası bulunmayanların sayısı 854'tür (%5.7). Herhangi bir işyerinde çalışıyor olmasına rağmen, gelirinin olmadığını beyan edenlerin sayısı ise 4.799'dur (%32). Diğer yandan çalışmadığını beyan etmesine rağmen, gelir kalemlerinde ücret geliri elde ettiğini beyan edenlerin sayısı1.463'tür (%9.8).

5. Sonuç

Türkiye'de kayıt dışı ekonomi kapsamında kayıt dışı istihdamın sosyo-ekonomik özelliklerinin konu edinildiği çalışmada, 2012 ve 2014 yılları için Hanehalkı Bütçe Anketi verileri, betimleyici yöntemle analiz edilmiştir. Bu kapsamda 2012 yılında ankete katılan bireylerin yüzde 48.55'i çalışırken, %51.45'i çalışmamaktadır. Söz konusu oranlar 2014 yılı için ise sırasıyla %48.26 ve %51.74'tür. Anket ayı içinde çalışan fertlerin sigorta sahipliğine bakıldığında, 2012 yılında bireylerin %8.40'ının, 2014 yılında ise %7'sinin herhangi bir sağlık sigortasının bulunmadığı belirlenmiştir. Diğer yandan istihdam edildiklerini belirtmelerine rağmen gelirinin olmadığını beyan edenlerin oranı 2012 yılında %8.4, 2014 yılında ise %7'dir. Benzer biçimde bu durum kayıt dışı istihdam edilenlerin oranını etkileyen bir diğer faktör olarak ileri sürülebilir. Yeşil kart sahipleriyle birlikte, anket ayında çalışmadıklarını beyan etmelerine rağmen gelir kalemleri içinde ücret ve prim benzeri ayni ve nakdi gelirleri olduğunu beyan edenlerin toplama dâhil edilmeleriyle birlikte kayıt dışı istihdam oranı 2012 yılı için %50.6, 2014 yılı için %57 olarak hesaplanmıştır.

Kaynakça

Cassel, D., & Cichy, U. (1986). Explanining The Growing Shadow Economy in East and West: A Comparative Systems Approach. *Comparative Economic Studies*, 20-41.

Dilnot, A., & Morris, C. (1981). What Do We Know About The Black Economyt in The United Kingdom? *Fiscal Studies*, 163-179.

Ferman, P., & Ferman, L. (1973). The Structural Underpinning of The Irregular Economy. *Poverty and Human Resources Abstracts*(8), 3-17.

Frey, B., Weck, H., & Pommerehne, W. (1982). Has The Shadow Economy Grown in Germany? An Exploratory Study. *Review of World Economics*, 499-524.

Gupta, N. (2012). *Unorganised Manufacturing Sector in India During Postliberalisation Period.* India: Punjabi University.

Güloğlu, T. (2005). The Reality of Informal Employment in Turkey. *International Programs Visiting Fellow Working Paper*, Cornell University.

Houston, J. (1987). The Underground Economy: A Troubling Issue For Policymakers. *Business Review Federal Reserve Bank of Philadelphia*, 3-12.

Lordoğlu, K. (1998). Enformel İstihdam ve Sosyal Güvenlik Sorunu. *Ekonomik Yaklaşım, 9*(31), 5-23.

Losby, J. L., Else, J. F., Kingslow, M. E., Edgcomb, E. L., Malm, E. T., & Kao, V. (2002). *Informal Economy Literature Review.* Michigan: Charles Stewart Mott Foundation.

Mateman, S., & Renooy, P. (2001). *Undeclared Labour in Europe, Towards An Integrated Approach Of Combatting Underclared Labour*. Amsterdam: Regioplan Research Advice and Information.

McCrohan, K., & Smith, J. (1986). A Consumer Expenditure Approach To Estimating The Size Of The Underground Economy. *Journal of Marketing*, 48-60.

SGK. (2013), Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele Portalı, www.sgk.gov.tr, Erişim: 15.07.2016

Simon, C., & Witte, A. (1982). *Beating The System: The Underground Economy.* Boston: Auburn House Publishing Company.

TÜİK. (2011). Hanehalkı Bütçe Anketi Verileri Kılavuzu, Ankara.

TÜİK. (2012). Hanehalkı Bütçe Anketi Mikro Verileri.

TÜİK. (2014). Hanehalkı Bütçe Anketi Mikro Verileri.

Yereli, A. B., & Karadeniz, O. (2004). *Kayıt Dışı İstihdam.* Ankara: Odak Yayın ve Dağıtım.

TÜRKİYE'DE OBEZ BİREYLERİN SOSYOEKONOMİK ÖZELLİKLERİ: 2016 YILI ÖRNEĞİ

Altuğ M. KÖKTAŞ[1], Ali Gökhan GÖLÇEK[2], Işıl Şirin SELÇUK[3]

ÖZ

Son yüzyılda tüm dünyada en önemli toplum sağlığı sorunu olan obezite, hem gelişmiş ülkelerde hem de gelişmekte olan ülkelerde hızlı bir şekilde artış göstermektedir. Toplum sağlığını olumsuz etkilemekle birlikte, sağlık harcamalarının da artışına neden olmaktadır. Obezite kaynaklı hastalıkların artması ve bu hastalıklara yönelik önlemlerin geliştirilmesi, sağlık harcamalarının artmasına ve bu da finansman sorununu beraberinde getirmektedir. Çalışmada obez bireylerin sosyoekonomik durumları TÜİK tarafından gerçekleştirilen Türkiye Sağlık Araştırması'na ilişkin 2008, 2010, 2012, 2014 ve 2016 mikro veri setleri kullanılarak ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda bireylerin cinsiyetleri, medeni, eğitim ve çalışma durumları tablolar ile gösterilerek, obez bireylerin toplumdaki yerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda çalışma, obezitenin Türkiye'deki durumuna odaklanmaktadır. Obezitenin yıllar itibariyle gelişimi ile birlikte obez nüfusun sosyoekonomik özelliklerinin ortaya konulması, çalışmanın özgün yanını oluşturmaktadır. Dolayısıyla çalışmanın bu yönüyle literatüre ve politika uygulayıcılarına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Obezite, Sağlık Harcamaları, Türkiye.

SOCIOECONOMIC CHARACTERISTICS OF OBESE INDIVIDUALS IN TURKEY: EXAMPLE OF 2016

ABSTRACT

Obesity, the most important public health problem in the world in the last century, has been increasing rapidly in both developed and developing countries. Although it adversely affects the public health, it also causes an increase in health expenditures. The increase in obesity-related diseases and the development of measures for these diseases lead to an increase in health expenditures and this leads to the financing problem. In this study, the socioeconomic status of obese individuals is studied using 2008, 2010, 2012, 2014 and 2016 micro data sets related to the Health Survey of Turkey that prepared by TURKSTAT. In this respect, it is aimed to determine the place of obese individuals in the society by showing with tables of the gender, marital, education and working conditions of the obese individuals. In this context, in the studies is focused on the situation of obesity in Turkey. With the development of obesity over the years, submission of the socioeconomic characteristics of the obese population is the unique aspect of the study. Therefore, it is thought that this study will contribute to the literature and policy practitioners.

***Keywords*:** Obesity, Health Expenditure, Turkey.

[1] Doç. Dr., Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü altugmkoktas@gmail.com
[2]Arş. Gör. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü aligokhangolcek@gmail.com
[3] Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü isilselcuk@gmail.com

1.Giriş

Geçtiğimiz son on yılda, sağlık harcamalarının dünya genelinde artış gösterdiği bilinmektedir. Bu durum, artan sağlık harcamalarının finansmanı sorununu beraberinde getirmekte ve kamu maliyesi üzerinde de ayrıca bir yük oluşturmaktadır. Dolayısıyla hükümetlerin sağlık hizmetlerine erişimde hakkaniyeti sağlamanın yanı sıra finansmanda sürdürülebilirliği sağlama gibi bir çelişki ile yüz yüze olduğu kabul edilebilir. ABD'de gerçekleşen sağlık reformu ya da bir diğer deyişle Obamacare uygulamasının Trump yönetimi tarafından yürürlükten kaldırılması, bahse konu çelişkinin yakın bir örneği olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda sağlık hizmetlerinden kimlerin yararlandığı ve bu hizmetleri kimlerin finanse ettiği konusu oldukça hassastır.

Obezitenin genel anlamda toplum sağlığına zarar verdiği ve gelecek nesilleri de bu yolla olumsuz etkileyebileceği sıklıkla belirtilmektedir. Obezitenin neden olduğu hastalıklar vurgulanarak, ülke ekonomilerine muhtemel etkileri ise ayrıntılı olarak incelenmektedir. Bununla birlikte obezite ile ilgili olarak şeker ve gazlı içecekler gibi sağlıksız gıda tüketiminin engellenebilmesi amacıyla da farklı yayınların varlığı göze çarpmaktadır. Özellikle Norveç ve İsveç gibi İskandinav ülkelerinin yanı sıra Belçika ve İngiltere'de, sağlıksız gıda tüketiminin azaltılabilmesi için getirilen vergiler, toplum sağlığı için oldukça değerlidir. Bu kapsamda Türkiye'de de, şekerli ve gazlı içecekler gibi zararlı gıda maddeleri üzerinde bir "Twinki Vergisi" uygulanabilirliği tartışılmalı ve hayata geçirilmelidir. Literatürde "Twinkie Tax" veya "Fat Tax" olarak bilinen ve obeziteye yol açan ürünlere yönelik uygulanan vergi uygulamaları, farklı pek çok isimle anılmaktadır. Genellikle verginin konusunu oluşturan şey ile isimlendirilen (şeker vergisi, yağ vergisi, kalori vergisi gibi) vergiler, paternalist devlet görüşünün bir yansıması olarak görülmekte ve bir nevi günah vergisi özelliği de göstermektedir. İlk olarak 1998-99 yıllarında "fat tax" olarak, daha sonra ABD'de tüketimi bir hayli fazla olan "twinke" isimli yüksek yağ oranına sahip, bir çeşit abur-cubur üzerinden tartışılmaya başlanan obezite vergisi hem ülkelerin sağlık harcamaları boyutunu hem de bireylerin kişisel harcanabilir gelirlerini doğrudan etkileyen bir alanı ilgilendirdiğinden, günümüzde yoğunlukla gündeme gelmektedir. En son Fransa, Romanya, İngiltere, Avustralya ve Suudi Arabistan'da farklı ürünler ve farklı isimler olmak kaydıyla bu tür vergiler uygulanmıştır (Alemanno & Carreno: 2013). Bu bağlamda çalışma, Obezitenin Türkiye'deki durumuna odaklanmaktadır. Obezitenin yıllar itibariyle gelişimi ile birlikte obez nüfusun sosyoekonomik özelliklerinin ortaya konulması, çalışmanın özgün yanını oluşturmaktadır.

2.Dünya'da ve Türkiye'de Obezitenin Gelişimi

Son otuz yılda, neredeyse OECD ülkelerinin tamamında, adeta bir obezite salgını yaşanmaktadır. Yapılan çeşitli çalışmalara göre bu tür salgınların, bazı sosyal grupları diğerlerine göre daha fazla etkilediği bilinmektedir. Örneğin eğitim düzeyi ile obezite arasında – özellikle kadınlarda- ters yönlü bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Avustralya, Kanada, İngiltere ve Kore üzerine yapılan bir çalışmaya göre eğitimli kimselerin daha düşük düzeylerde kilo sorunu olduğu tespit edilmiştir. İkisi arasındaki nedensellik bağının henüz tam olarak keşfedilememiş olmasına rağmen (a) sağlıkla ilgili bilgilere daha kolay erişim ile birlikte bu bilgileri analiz edebilme yeteneği (b) yaşam tarzı seçimleriyle ilişkili risklerin daha net algılanması ve (c) zaman içinde bireysel kontrol ve tercihlerin tutarlılığını geliştirmesi bakımından eğitimin etkili olduğu düşünülmektedir (OECD, 2009).

2016 yılı verilere göre OECD ülkelerinde 15 yaş ve üzeri yetişkin nüfus için her beş kişiden birinin obez olduğu belirtilmektedir. Buna göre Japonya'da %4.2, Güney Kore'de %5.5 olan obezite oranı, ABD'de %40, Şili'de %34.4, Meksika'da %33.3 ve Macaristan'da ise %30 olarak

hesaplanmıştır. OECD ortalamasının %19.5 olduğu ve Türkiye'nin de %28.8[4] obezite oranıyla altıncı sırada yer aldığı görülmektedir. 2011 yılda ise Türkiye %22.3 oranı ile nispeten orta sıralarda yer almaktaydı (OECD, 2018).

Şekil 1: Seçilmiş Ülkelerde Obez Nüfus Oranı (+15 Yaş) 2017 (veya erişilebilen son yıl)

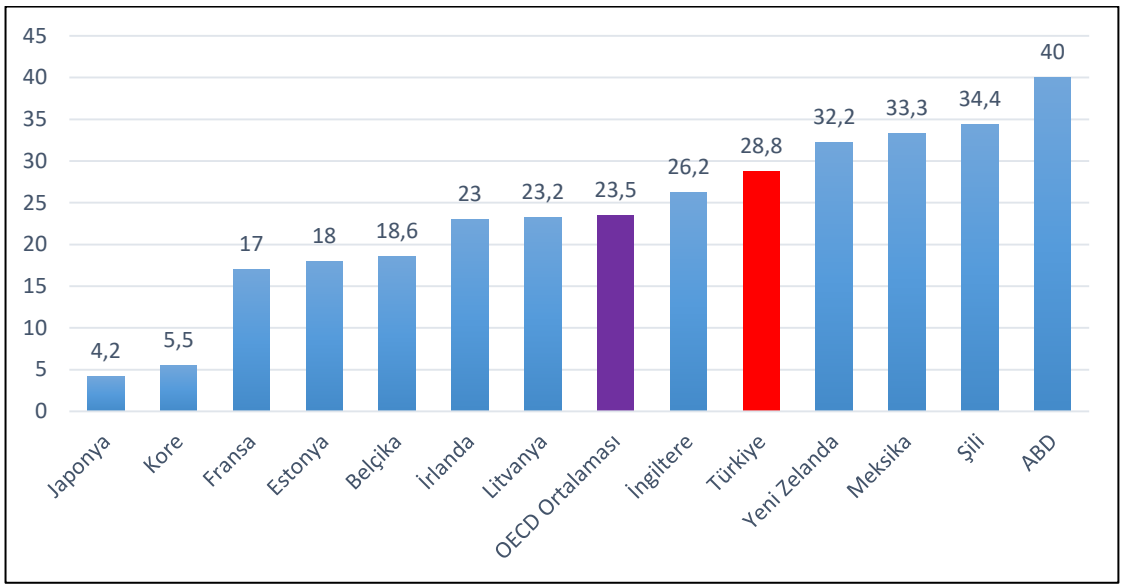

Kaynak: OECD Health Data, 2018

Obez kişilerle birlikte fazla kilolu ların da (obez öncesi) toplama dâhil edilmesiyle birlikte 2011 yılı için 15 yaş üzeri nüfusun % 55.4'ünün kilo sorunu bulunurken bu oran 2017 yılında % 64.4'e yükselmiştir (OECD, 2018). Dolayısıyla Türkiye nüfusunun, hızlı bir biçimde şişmanladığı görülmektedir. Bu durum aynı zamanda Sağlık Bakanlığı'nın risk faktörü çalışmalarında ve politika metinlerinde de kendisini göstermektedir. Örneğin Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü'ne göre (Sağlık Bakanlığı, 2017) obezite; insülin direnci, şeker hastalığı, hipertansiyon, koroner arter hastalığı, kan yağlarının yükselmesi, metabolik sendrom, karaciğer yağlanması, safra kesesi hastalıkları ve çeşitli kanser türleri (kadınlarda safra kesesi, endometriyum, yumurtalık ve meme kanserleri, erkeklerde ise kolon ve prostat kanserleri) üzerinde doğrudan etkilidir. Obezite ile birlikte bir diğer risk faktörü olan tütün kullanımının yaygınlığı da, toplum sağlığını tehdit eden başlıca faktörler arasında yer almaktadır. Her iki risk faktörü için kamu kesiminin politika uygulamaları günlük hayatta karşımıza çıksa da[5] göstergelerdeki negatif gelişmenin devam ettiği görülmektedir. Tedavi edici sağlık hizmetlerinin nispeten daha maliyetli olması nedeniyle, koruyucu sağlık hizmetleri kapsamında obezite ile mücadele, hayati düzeyde önemlidir[6].

[4] Beyana dayalı veri değildir.

[5] Örneğin Türkiye DSÖ tarafından, tütün kontrolü alanında lider ülke ilan edilmiş ve MPOWER* politika paketinde yer alan tüm unsurları yerine getiren ilk ülke olmuştur (SB, 2018: 8). *M: Tütün kullanımını ve koruyucu uygulamaları izlemek; P: Toplumu tütün dumanından korumak; O: Sigarayı bırakmaya yardım etmek; W: Halkı tütünün zararları konusunda uyarmak; E: Tütünün her türlü reklam, sponsorluk ve marka paylaşımını yasaklamak; R: Tütün ürünlerindeki vergileri artırmak.*

[6] Buna göre 2019 yılında, obezitenin önlenmesi için sağlıklı beslenme alışkanlıklarının geliştirilmesine yönelik olarak ilgili paydaşlarla koordineli bir şekilde mevcut programların yaygınlaştırılması ve ilave düzenlemelerin yapılması hedeflenmektedir. Beslenme Dostu Okul Programının sürdürülmesi, ilkokullarda okul yemeği programına geçilmesi ve tüketicilerin besin içeriklerini sağlık açısından daha kolay değerlendirebilmesin amacıyla, gıda ambalajlarındaki renkli ön yüz etiketleme uygulamasına geçilmesi planlanmaktadır. 2019 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı, Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2018, s.96.

Sağlık harcamalarının sürdürülebilirliğinin yanı sıra sosyal güvenlik sisteminin mali yapısının bozulmaması ve kamu kesimi üzerinde bir yük oluşturmaması adına söz konusu risk faktörleri üzerinde ayrıntılı çalışmaların yapılması gerekmektedir. 2019 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı'na göre; *"sağlık hizmetlerinin finansmanının sürdürülebilirliğine ilişkin ihtiyaçlar önemini korumaktadır"* (SBB, 2018: 83. Dolayısıyla sosyal güvenlik kapsamında yer alan sağlık harcamalarının etkin, ekonomik ve sürdürülebilir bir yapıya kavuşturulması gerekmektedir. Aksi halde yeni bir sosyal güvenlik reformunun yapılması kaçınılmazdır. Nitekim açıklanan Yeni Ekonomi Programı'nda *"Mali açıdan sürdürülebilirliği sağlamak ve kamu maliyesine olan yükü azaltmak amacıyla sosyal sigorta sistemi yeniden düzenlenecektir"* (YEP, 2018: 12*)* ifadesi, gerçekleştirilmesi düşünülen reformun ipucu olarak yorumlanabilir.

3.Veri ve Yöntem

Çalışmanın veri kaynağı TÜİK (TURKSTAT) tarafından gerçekleştirilen "Türkiye Sağlık Araştırmasına" ilişkin 2008-2010-2012-2014-2016 mikro veri setleridir. İlk defa 2008 yılında gerçekleştirilen araştırma iki yılda bir yapılmaktadır. Türkiye Sağlık Araştırması ile ülkelerin gelişmişlik düzeylerini gösteren kalkınma göstergeleri içerisinde önemli bir paya sahip olan sağlık göstergesine yönelik bilgilerin elde edilmesi ile mevcut yapıdaki bilgi açığının kapatılması amaçlanmaktadır. Araştırma ülke genelini yansıtan bir çalışma olmasının yanı sıra hem uluslararası karşılaştırmalara imkân veren hem de ulusal ihtiyaçlara ışık tutan bir çalışma olması açısından da önemlidir.

Sağlık Araştırması ile bebek, çocuk ve yetişkinlerin sağlık durumunun yanı sıra 15 ve daha yukarı yaştaki bireylerin sağlık hizmetinden faydalanma durumları, günlük aktivitelerini gerçekleştirirken yaşadıkları zorlukların derecesi ile sigara ve alkol kullanma alışkanlıkları başta olmak üzere sağlık alanındaki birçok gösterge elde edilmektedir.

Araştırmada, Avrupa Birliği İstatistik Ofisi tarafından üye ve aday ülkelere önerilen modüllerin yanı sıra ulusal ihtiyaçları da karşılamak amacıyla özellikle veri eksikliği bulunan 0-14 yaş grubundaki bireylere ait sorulara yer verilmiştir. Araştırma yüz yüze görüşme ile hanehalklarına dört farklı anket "hanehalkı bireylerinin temel özellikleri", "0-6 yaş grubu", "7-14 yaş grubu" ve "15+ yaş grubu" bazında uygulanmıştır (TÜİK, 2016).

Veri setinin araştırma kapsamına Türkiye Cumhuriyeti sınırları dâhilinde yer alan tüm yerleşim yerleri dahil edilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti sınırları dâhilinde bulunan tüm yerleşim yerleri örnek seçimi için kapsama dahil edilmiştir. Nüfusu toplam nüfusun %1'ini geçmeyecek şekilde yeterli örnek hane sayısına ulaşılamayacağı düşünülen yerleşim yerleri (küçük köyler, oba, mezra v.b) kapsam dışı bırakılmıştır. Araştırmada Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde bulunan hanelerde yaşayan ve son bir yıl içinde sağlık hizmeti almış tüm fertler kapsanmıştır. Ayrıca toplam nüfusun yaklaşık %2'sini oluşturan kurumsal nüfus kapsam dışı bırakılmıştır. Buna göre kurumsal nüfus; okul, yurt, otel, çocuk yuvası, huzurevi, hastane ve hapishanede bulunanlar ile kışla ve ordu evlerinde ikamet eden nüfusu içermektedir. "Türkiye Sağlık Araştırması" kapsamında Türkiye genelinde toplam tahmini verecek düzeyde anket uygulanan hane sayısı aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 1: Anket Uygulanan Hane Sayısı

2008	2010	2012	2014	2016
7.910	7.886	12.160	9.740	9.470

Kaynak: Türkiye Sağlık Araştırması Mikro Veri Seti

Araştırma yöntemi olarak, tabakalı iki aşamalı küme örneklemesi yöntemi kullanılmıştır. Dışsal tabakalama kriteri olarak kır–kent ayrımı kullanılmıştır. (Nüfusu 20.000 ve altında olan yerleşim yerleri kır, nüfusu 20.001 ve üstünde olan yerleşim yerleri kent olarak ele alınmıştır). Birinci aşama örnekleme birimi ortalama 100 hane adresi ihtiva eden kümelerin (bloklar) içerisinden büyüklüğüne orantılı seçimle rasgele seçilen bloklar; ikinci aşama örnekleme birimi ise seçilen her kümeden sistematik rasgele olarak seçilen hanehalkı adresleridir. Araştırmanın örneklem çalışmasında kullanılan çerçeve 2007 yılında kurulan "Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS)"ne altlık oluşturan ve 2016 yılı Şubat ayında güncellenen "Ulusal Adres Veri Tabanı'dır (UAVT). Diğer yandan çalışmada sağlık araştırması mikro veri setlerine yönelik olarak betimleyici yöntem kullanılmıştır.

4. Bulgular

Çalışmada, yoksulluk ile obezite arasındaki ilişki incelendiğinden, anket kapsamında yer alan hanelerin gelir dilimlerine odaklanılmaktadır. Hane gelirleri, beş farklı dilime ayrılmış ve haneler, elde ettikleri gelir miktarına göre sınıflandırılmıştır. Birinci dilimde yer alan haneler en yoksul, beşinci dilimde yer alan haneler ise en zengin haneleri temsil etmektedir. Çalışma, obez nüfusa odaklandığından Vücut Kitle İndeksi (BMI skoru) 15 yaş üzeri bireylerin obezite konumları belirlenmiştir. Bu bağlamda BMI kategorileri, WHO tanımı referans alınarak; normal ($18{,}50 \leq BMI < 25{,}00$), obez öncesi ($25{,}00 \leq BMI < 30{,}00$) ve obez ($BMI \geq 30{,}00$) olarak tanımlanmıştır[7]. Vücut kitle indeksi, vücut ağırlığının (kg), boy uzunluğunun metre cinsinden karesine bölünmesiyle hesaplanmaktadır.

Tablo 2: Obez Bireylerin Eğitim Durumu

Okuma-Yazma bilmeyen	15
Bir okul bitirmedi	7.2
İlkokul	46.7
Genel veya Mesleki Ortaokul	7.4
İlköğretim	2.9
Lise veya mesleki lise	12.1
2 veya 3 yıllık yüksekokul	2.86
4 yıllık yüksekokul veya fakülte	5.2
Yüksek lisans	0.62
Doktora	0.04

Kaynak: Türkiye Sağlık Araştırması 2016 Mikro Verilerinden Kendi Hesaplamalarımız

Vücut kitle indeksi, Dünya Sağlık Örgütü'nün referans sınıflandırmasına bağlı kalınarak, 30 ve üzeri olan fertlerin, eğitim durumlarına ilişkin veriler yukarıdaki tabloda gösterilmektedir. Tablo 2'den de görüleceği üzere obez olarak nitelendirilen kişilerin yaklaşık yarısı ilkokul mezunudur. İkinci sırada ise %15 ile okuma-yazma bilmeyenler gelmekte, onları ise %12 ile lise mezunları takip etmektedir. 4 yıllık yüksekokul veya fakülte mezunlarında görülen obezite oranı

[7] BMI kategorilerinin katı bir biçimde uygulanmasının neden olabileceği sorunlar için bknz. Greene vd., 2008; Avsar vd., 2017.

%5 olup, daha yüksek eğitim seviyelerinde ise oldukça düşük düzeyde obezite sorunu yaşanmaktadır. Diğer yandan obez bireylerin cinsiyetine bakıldığında ise yaklaşık %62 ile kadınların kilo sorunu yaşadığı görülmektedir. Erkeklerde obezite görülme oranı ise %38'dir. Obez bireylerin medeni durumlarına odaklanıldığında %81 gibi çok yüksek bir oranla, evli oldukları dikkat çekmektedir.

Tablo 3: Obez Bireylerin Cinsiyet ve Medeni Durumu

Erkek	38.3
Kadın	61.7
Medeni Durum	
Hiç evlenmedi	6.5
Evli	80.8
Boşandı	2.8
Eşi öldü	10

Kaynak: Türkiye Sağlık Araştırması 2016 Mikro Verilerinden Kendi Hesaplamalarımız

Tablo 4: Obez Bireylerin Yaş Grubu Aralığı

15-24	20
25-34	21
35-44	20.2
45-54	15.9
55-64	11.8
65-74	6.8
75+	4.2

Kaynak: Türkiye Sağlık Araştırması 2016 Mikro Verilerinden Kendi Hesaplamalarımız

Obezite sınırının üzerindeki vücut kitle indeksine sahip bireylerin yaş gruplarına ilişkin veriler, yukarıdaki tabloda gösterilmektedir. Buna göre obezite sorunu yaşayanların büyük bir çoğunluğunun aslında 15-44 yaş aralığında bulunduğu söylenebilir. Bu bağlamda obezlerin ortalama %20'lik dilimlerinin, 15-24; 25-34 ve 35-44'lük yaş gruplarında yer aldığı, ileri yaş gruplarında ise nispeten obez popülasyonunun azaldığı iddia edilebilir. Bu durum, obezitenin son birkaç on yıllık dönemde bir sorun olarak ortaya çıkması ve hızlı bir biçimde yayılmasıyla ilgili olduğu düşünülebilir. Nitekim 2013 yılı verilerine göre Türkiye'de obezite sorunu yaşayanların oranı yalnızca %12 olarak tespit edilmiştir. Bu bağlamda obezitenin esas itibariyle yeni neslin problemi olduğunu söylemek, yerinde bir tespit olacaktır.

Tablo 5: Obez Bireylerin Çalışma Durumu

Çalıştı	35.5
Çalışmadı fakat işi ile ilgisi devam ediyor	0.43
Çalışmadı	64.1

Kaynak: Türkiye Sağlık Araştırması 2016 Mikro Verilerinden Kendi Hesaplamalarımız

2016 Türkiye Sağlık Araştırması verilerinde, fertlerin iş ve gelir durumlarına ilişkin ayrıntılı veriler de yer almaktadır. Buna göre obezite sınırının üzerinde yer alan bireylerin çalışma durumları, yukarıdaki tabloda gösterilmektedir. Obezite sorunu yaşayanların, tablodan da görüleceği üzere %64'ünün çalışmadığı, çalışanlarda ise obezite görülme oranının %35.5 olduğu

tespit edilmiştir. Dolayısıyla çalışmamanın hareket etmemeye neden olması sonucu, enerji tüketiminin nispeten azaldığı ve sonuç olarak obeziteye neden olduğu söylenebilir. Aşağıdaki tabloda, çalışırken ya da günlük faaliyetlerde bulunurken, bireylerin hareket etme durumları verilmektedir. Buradan da anlaşılacağı üzere, obezitenin genel olarak oturan ya da çok az hareket eden bireylerde ortaya çıktığı, ağır iş veya fiziksel güç gerektiren işlerde ise obezite oranının oldukça düşük olduğu dikkat çekmektedir.

Tablo 6: Obez Bireylerin Çalışıyorken/Günlük Faaliyetleri Gerçekleştirirken Mevcut Durumu

Çoğunlukla oturan veya duran	48.9
Çoğunlukla yürüyüş veya orta derecede fiziksel güç gerektiren işler	46
Çoğunlukla ağır iş veya fiziksel güç gerektiren işler	5.1

Kaynak: Türkiye Sağlık Araştırması 2016 Mikro Verilerinden Kendi Hesaplamalarımız

Obez bireylerin işteki durumlarına bakıldığında %67'sinin, ücretli, maaşlı veya yevmiyeli olarak çalıştığı belirlenmiştir. İşveren pozisyonunda olanların oranı yalnızca %3 iken, kendi hesabına çalışanların oranı ise %17'dir. Bununla birlikte obezlerin %13'ü ise ücretsiz aile işçisidir. Obez bireylerin işteki durumlarına bakıldığında %67'sinin, ücretli, maaşlı veya yevmiyeli olarak çalıştığı belirlenmiştir. İşveren pozisyonunda olanların oranı yalnızca %3 iken, kendi hesabına çalışanların oranı %17 ve ücretsiz aile işçilerinin oranı ise %13'tür. Bununla birlikte obezite sorunu yaşayanların gelir dilimleri karşısındaki durumlarına bakıldığında, %67'sinin orta ve altı gelir dilimlerinde bulunduğu belirlenmiştir. Söz konusu oran, esas itibariyle obezitenin bir yoksulluk sorunu olduğunu ve hanelerin yoksullaştıkça şişmanladığına yönelik teoriyi desteklediği düşünülebilir. Dolayısıyla literatürde bu konuya ilişkin geniş bir yazın bulunmakla birlikte ayrıntılı olarak incelenmeye muhtaçtır.

Tablo 7: Obez Bireylerin İşteki Durumu

Ücretli, maaşlı veya yevmiyeli	66.7
İşveren	2.9
Kendi hesabına	17
Ücretsiz aile işçisi	13.3
Hane Geliri	
0 - 1264 TL	20.5
1265 - 1814 TL	26.7
1815 - 2540 TL	20.1
2541 - 3721 TL	18.3
3722 + TL	14.3

Kaynak: Türkiye Sağlık Araştırması 2016 Mikro Verilerinden Kendi Hesaplamalarımız

2016 Türkiye Sağlık Araştırması mikro verilerinden, obez bireylerin sağlık durumlarına yönelik elde edilen veriler aşağıdaki tabloda gösterilmektedir. Buna göre obezite sorunu yaşayanların %81'inin, genel sağlık durumunu orta ve üzeri düzeylerde tanımladığı belirlenmiştir. Durumlarını kötü olarak ifade edenlerin oranı %16.7 iken çok kötü olarak tanımlayanların oranı ise %2.2'dir. Genel sağlık durumlarını nispeten iyi olarak açıklayanların oranında görülen yükseklik, bu kişilerin yaş düzeyi ile açıklanabilir. Daha önce ifade edildiği gibi bu kimselerin büyük çoğunluğunun 15-44 yaş grubunda yer alması nedeniyle, hali hazırda mevcut durumları iyi

olabilir ancak gelecekte bu kişilerin sağlık sorunları yaşayacağı ve bu yolla genel sağlık durumlarının kötüleşebileceği ileri sürülebilir. Nitekim bununla ilgili olarak obezlerin yaklaşık %65'inin, altı ay ya da daha uzun süren veya sürecek bir sağlık probleminin bulunduğu ve yarısının da son iki hafta içinde bir doktor tarafından reçete edilen ilaç kullanımının bulunduğu görülmektedir.

Tablo 8: Obez Bireylerin Genel Sağlık Durumu

Çok iyi	4.24
İyi	41.7
Orta	35.2
Kötü	16.7
Çok kötü	2.2
6 Ay ya da Daha Uzun Süren/Sürecek Sağlık Problemi	
Evet	64.3
Hayır	35.7
Son 2 Hafta İçerisinde Bir Doktor Tarafından Reçete Edilen İlaç Kullanımı	
Evet	50.1
Hayır	49.9

Kaynak: Türkiye Sağlık Araştırması 2016 Mikro Verilerinden Kendi Hesaplamalarımız

5.Sonuç

Obezite, günümüzün en önemli sağlık risk faktörlerinden birisidir. OECD ülkelerinde yaşayan her iki kişiden birisinin kilo sorunu yaşadığı ve yapılan nüfus projeksiyonlarına göre de yıllar itibariyle artış göstereceği tahmin edilmektedir. 2000 yılından itibaren söz konusu ülkelerde, kilo sorunu yaşayan bireylerin oranında hızlı bir artış yaşandığı dikkat çekmektedir. Bu nedenle, başta İskandinav ülkeleri olmak üzere çeşitli ülkelerde, sağlıksız gıda tüketiminin azaltılabilmesi amacıyla vergi uygulamaları hayata geçirilmiş ve fiyatlar üzerinden tüketimin caydırılması amaçlanmıştır. Dolayısıyla, politika tercihi ve başarı şansı, kilo sorunu yaşayan bireylerin özelliklerinin doğru belirlenebilmesiyle mümkün olabilir. Çalışma bu amaçla, Türkiye'de kilo sorunu yaşayan ve obezite sınırını aşan bireylerin, sosyoekonomik özelliklerini incelemektedir. 2016 yılına ilişkin Türkiye Sağlık Araştırması mikro veri setinin kullanıldığı çalışmada, obez sınıfında yer alan hanelerin yaş, eğitim, cinsiyet, medeni durum, gelir, iş ve sağlık durumları araştırılmış ve bu kimselerin temel özellikleri belirlenmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre obez bireylerin; %46.7'sinin ilkokul mezunu olduğu, %61.7'sinin kadın olduğu, 15-44 yaş grubu aralığında obezite sorununun daha fazla görüldüğü, %64'ünün çalışmadığı ve altı aydan daha uzun süren/sürecek bir sağlık sorununun bulunduğu belirlenmiştir.

Kaynakça

Alemanno, A., & Carreño, I. (2013), 'Fat taxes' in Europe- A Legal and Policy Analysis under EU and WTO Law. *European Food and Feed Law Review*, 8(2), 97-112.

OECD (2009), *Education on Obesity in Four OECD Countries*, https://www.oecd-ilibrary.org/education/education-and-obesity-in-four-oecd-countries_5km4psmtn8zx-en

OECD (2018), *Health Data 2018*, https://stats.oecd.org/index.aspx?DataSetCode=HEALTH_STAT

Sağlık Bakanlığı (2017), *Obezitenin Yol Açtığı Sağlık Problemleri,* https://hsgm.saglik.gov.tr/tr/obezite/obezitenin-yol-actigi-saglik-problemleri.html

SBB (2018), *2019 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı*, Strateji ve Bütçe Başkanlığı, http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/10/2018_Y%C4%B1l%C4%B1_Program%C4%B1.pdf

YEP (2018), *Yeni Ekonomi Programı: Dengelenme-Disiplin-Değişim 2019-2021*, Hazine ve Maliye Bakanlığı, https://www.bumko.gov.tr/Eklenti/11246,yeni-ekonomi-programipdf.pdf?0&_tag1=03F8430E41D6C09174BC80D0975E9C5F93036164

TÜİK (2016), *Türkiye Sağlık Araştırması Mikro Veri Seti.*

ENERJİ İTHALATININ CARİ İŞLEMLER AÇIĞI ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN İNCELENMESİ

Bekir ELMAS[1],Salih AYDIN[2]

ÖZ

Enerji, insanoğlunun hayatını devam ettirebilmesi için gerekli bir üründür. Özellikle sanayi devrimi ile birlikte iş hayatında makineleşmenin artması enerjiye olan ihtiyacı daha da artırmıştır. Artan bu önemle birlikte enerjinin değeri de artmıştır. Ülkemiz gibi gelişme çabasında olan ülkelerin enerji ihtiyacı her geçen gün artmaktadır. Artan bu talebe karşılık arzda meydana gelen artış çok yetersiz kalmıştır. Bu doğrultuda enerjiden kaynaklanan ithalat-ihracat makası da yıllar itibariyle açılmaya devam etmektedir. Son yıllarda enerji arzı alanında yapılan yatırımlar bir miktar enerji ihracatını artırsa da ithalatı karşılama noktasında çok zayıf kalmıştır. Bu çalışmada Türkiye'deki cari işlemler dengesi incelenmiş ve bu dengede ithalatın içerisindeki enerji bölümüne ağırlık verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Cari Açık, Enerji, İthalat, Ödemeler Dengesi

ABSTRACT

Energy is a necessary product for human beings to continue their lives. Especially with the industrial revolution, the increase in mechanization in business life has increased the need for energy. With this increasing importance, the value of energy has also increased. Energy needs of developing countries like our country are increasing day by day. The increase in supply in response to this increased demand was insufficient. In this direction, the import-export scissors resulting from energy continue to be opened as of years. In recent years, although the investments in the field of energy supply have increased some energy export, it has been very weak in terms of import. This study examines the current account deficit in Turkey, and this balance is given to the energy section in imports.

Keywords: Current Account Deficit, Energy, Imports, Balance of Payments

1.GİRİŞ

Son yıllarda dünya ekonomisinde yaşanan ve görülme sıklığı giderek artan krizlerin nedenlerine bakıldığında, diğer göstergelerle olan ilgisi ve krizlerin tetikleyici ana unsuru olması nedeniyle cari açık, global ekonomide en önemli parametrelerden biri haline gelmiştir (Öztürk, 2017, s.560).

Ödemeler bilançosunun temel kalemi olarak nitelendirebileceğimiz cari işlemler hesabında öncelikle ülkenin dış ülkeler ile gerçekleştirdiği mal ve hizmet işlemleri yer alır. Cari işlemler hesabı, cari yılda üretilen mal ve hizmet ticaretini kapsadığı için ülkenin milli gelir

[1] Prof. Dr. Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, belmas@atauni.edu.tr
[2]Öğr. Gör., Artvin Çoruh Üniversitesi, Borçka Acarlar Meslek Yüksekokulu, Maliye Programı, salihaydin@arvin.edu.tr

hesaplarıyla da doğrudan ilgilidir. Ülkede üretilip yabancılara satılan mallar, ülkenin ulusal hasılasının (GSYİH) bir parçası durumundadır. Bu açıdan cari işlemler hesabındaki bir açık veya fazla, ülkenin milli gelir ve diğer makroekonomik değişkenleriyle büyük ölçüde bağlantılıdır (Seyidoğlu, 2013, s.337,338).

Ülkelerin finansal güçlerinin gelişim seviyesi cari işlemler açığı üzerinden belirlenmektedir. Cari işlemler, temelde tasarruf (harcamalar) ve yatırımları etkileyen makro, mikro ve kurumsal temeldeki gelişmeler neticesinde belirlenmektedir (Özmen, 2004, s.3).

Bir ülkede belirli bir dönemdeki tasarruf ve yatırım dengesini etkileyen ulusal/uluslararası mikro/makroekonomik ve kurumsal düzeydeki gelişmeler tarafından belirlenen cari işlemler açığı, ülkelerin ekonomik performanslarının değerlendirilmesinde kullanılan en önemli göstergeler arasında bulunmaktadır (Barışık ve Çetintaş, 2006, s.2)

Ülkenin cari işlemler hesabında sağladığı gelir kayıtları, cari işlemlere yapılan gider kayıtlarından daha yüksekse cari fazla, daha düşükse cari açık olarak nitelendirilmektedir. Bir başka ifade ile mal ve hizmet ticareti ile birincil ve ikincil yatırım kaynaklı elde edilen gelirlerin bu hesaptaki ödemeleri karşılayamaması durumunda, ülke cari açıkla karşı karşıya kalmış demektir (Peker ve Hatunoğlu, 2009, s.222). Cari açık ülkelerin mücadele etmeleri gereken bir durumdur.

Cari işlemler dengesi bir ülkenin makroekonomik verimliliğini ortaya koyan önemli göstergelerdendir. Bu gösterge sayesinde ülke ekonomisinin gidişatı hakkında önemli bilgi elde edinilebilir. Bu sebeple cari işlemler dengesinin alınacak iktisadi kararların ve beklentilerin şekillenmesinde önemli yeri vardır. Bu anlamda cari açık/GSYİH oranının dikkate alınması gerekir. Bu oranda meydana gelen artışlar ekonomide belirsiz bir ortama zemin hazırlar, bundan dolayı bu oranın önemli değişikliklerini takip etmek gerekir. Ayrıca, büyük sorunlar zamanında önlenebilmesi için bu verinin sebepleri belirlenmelidir (Erdoğan ve Bozkurt, 2009, s.135-137). Tablo 1'de cari açığın GSYİH'ye oranı verilmiştir. Literatürde bu değerin %5'in üzerinde olması istenmez.

Tablo 1: Cari Açık/GSYİH Oranı

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Cari İşlem Dengesi(Milyon Dolar)	-74403	-47963	-63621	-43595	-32118	-32566	-34335
Cari Açık/GSYİH(%)	-8.93	-5.45	-6.7	-4.66	-3.73	-3.77	-4.11

Kaynak: TCMB

1.1. Türkiye'de Cari İşlemler Hesabı

Türkiye'de cari işlemler açığı sorununun miladı "ihracata dayalı sanayileşme politikalarının uygulanmaya başladığı 1980 yılına dayandırılsa da, özellikle 2000'li yıllardan itibaren ekonomimizin en önemli sorunu olmuş ve "kırılgan noktası" olarak nitelendirilmiştir.

1990'lı yıllarda cari açığın GSYH'ye oranı %1'ler seviyesinde iken, 2004 yılından itibaren 2009 yılı hariç 2014 yılına kadar %5'lerin üzerinde seyretmiştir. Öyle ki Türkiye cari açık tutarı bazında da son birkaç yıldır dünyadaki ilk beş ülke arasında yer almıştır. Şüphesiz bunun ekonomimize özgü sebepleri bulunmaktadır (Kaya, 2016, s.52).

Türkiye'de 1980'lerden itibaren cari açık en önemli iktisadi sorunlardan biri olmuştur (Türkay,2013, s.254).

Özellikle 24 Ocak 1980'de uygulamaya geçirdiği istikrar programı ile dışa açık bir ekonomi için gerekli yapısal dönüşümleri tamamlama çabasına girmiş; bu kapsamda ihracatın geliştirilmesi, fiyatların piyasa koşullarında belirlenmesi ve özelleştirme temeline dayalı yapısal dönüşüm ile enflasyonla mücadele programı bir bütün olarak uygulamaya gayret edilmiştir. Özellikle ihracatın teşvik edilmesi için parasal destekler verilmiş ve ihraç edilen ürün fiyatlarının düşürülebilmesi amacıyla işgücü maliyetleri kısıtlanmaya çalışılmıştır (Çak,2013, s.41).

Dış ticaretin serbestleştirilmesinden sonra 1989 yılında Türkiye'nin uluslararası finansal işlemlerinde serbestliği gerçekleştirmesiyle büyük ölçüde açık bir ekonomi haline geldiği söylenebilir. Doğrudan sermaye girişlerinin dışında, kısa dönemli spekülatif sermaye ve portföy yatırımlarının girişlerinin de serbest bırakılması dış finansal serbestliğin en önemli basamağıdır. Sermaye girişi sonucu ise ödemeler dengesi üzerinde ortaya çıkan gelişmelerin başında cari açıkların artması gelmektedir. Bilindiği gibi, net sermaye girişinin rezerv artışlarına gitmeyen kısmı cari açıkları finanse etmekte kullanılmaktadır. Bir diğer deyişle sermaye girişlerindeki artış cari açığın artmasına olanak vermektedir (Aydoğuş ve Öztürkler,2006, s.65). Bu artışların önüne geçebilmek için çalışmalar yapılmalıdır.

Türkiye'de 1990'lı yıllarda ortaya çıkan iç ve dış borçlardaki artış ve buna bağlı olarak kısa vadeli-yüksek faizli borçlanma politikası özel sektörün de risksiz ve yüksek getirili kamu borçlanma senetlerine yönelerek üretimden uzaklaşmasına neden olmuştur. Ortaya çıkan üretim eksikliği ithalatın ve dolayısıyla da cari açığın artmasına neden olmuştur. Söz konusu yüksek faizli kamu borç senetleri, kısa vadeli sermaye girişlerini hızlandırmış ve bu da cari açığı artırıcı bir etki oluşturmuştur (Öztürk,2017, s.561).

2000'li yıllar da Türkiye'de cari işlemler açığı negatif bir seyirde ilerlemiştir. Yıllar itibari ile değişkenlikler ortaya çıksa da 2006-2017 yılları arasında cari açık hep eksi olarak gerçekleşmiştir. Özellikle 2009 yılında dünya genelinde yaşanan krizin ektilerini 2010 yılından sonra hisseden Türkiye'nin cari işlemler açığı takip eden üç dört yıl boyunca ciddi anlamda açıklar vermiştir.

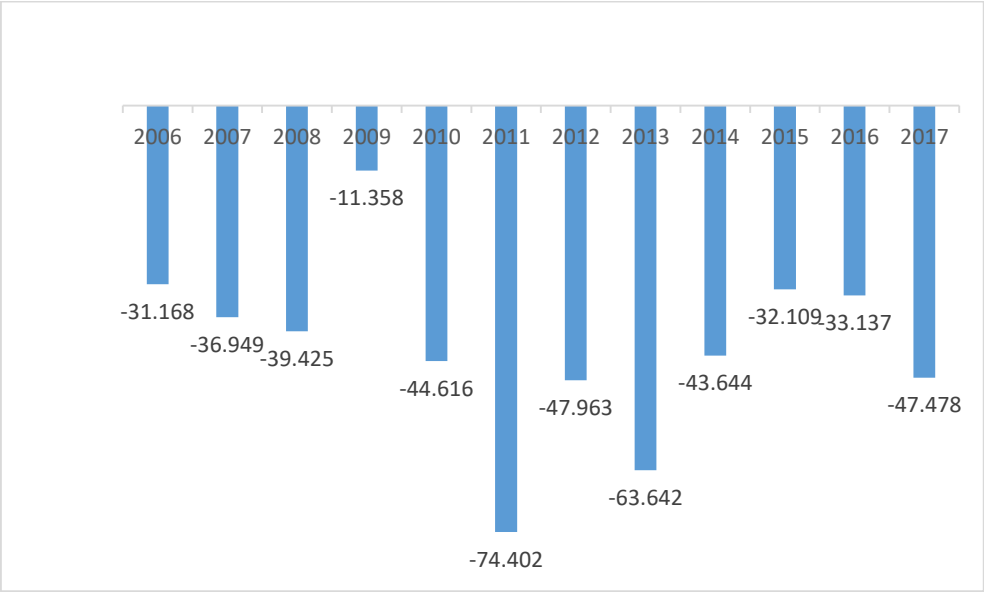

Grafik 1: Türkiye'nin 2006-2017 Yılları Arasında Cari İşlemler Hesabı
Kaynak: TCMB, Ödemeler Dengesi İstatistikleri, 2018

21. yy. da Türkiye için durumda bir değişiklik olmamıştır. Türkiye cari açık verilerine bakıldığında son beş yılda OECD ülkeleri arasında ilk beşte kendini bulmaktadır.

Tablo 2: Cari İşlemler Açığı En Büyük Beş Ülke

Sıra	Ülkeler	2011	Ülkeler	2012	Ülkeler	2013	Ülkeler	2014
1	ABD	-459.35	ABD	-460.75	ABD	-400.26	ABD	-410.62
2	Hindistan	-78.15	İngiltere	98.17	İngiltere	-119.92	İngiltere	-162.21
3	Türkiye	-75.05	Hindistan	-88.16	Brezilya	-81.22	Brezilya	-91.28
4	İtalya	-65.63	Avustralya	-66.31	Türkiye	-65.03	Türkiye	-46.51
5	Brezilya	-52.47	Kanada	-59.94	Kanada	-54.66	Avustralya	-39.87

Kaynak: IMF World Economic Outlook Database, April 2015

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin en önemli sorunu, ekonomide cari işlemler açığı ile karşılaşılmasıdır. Son yıllarda cari işlemler açığında görülen artışın en önemli nedenlerinden biri, enerji ithalatıdır. Günlük hayatta kullanılan elektrikten, ısınmada kullanılan doğalgaza, üretimde kullanılan girdilere kadar enerjiye olan talebin her geçen gün artması ile birlikte, cari işlemler açığı da artış göstermektedir. Türkiye gibi gelişme sürecinde olan ülkeler, büyüme ve kalkınma hedeflerini yakalayabilmeleri için sahip oldukları enerji kaynaklarını etkin bir şekilde kullanabilmelidir (Hepaktan, 2018, s.143).

Türkiye'de cari açığa neden olan faktörlerin başında enerji ithalatı gelmektedir. Yüksek enerji ihtiyacı bu noktadaki arz yetersizliğinden dolayı ithalatta ciddi artışa neden olmaktadır. Artan nüfusa ve talebe bağlı olarak enerji son yıllarda ithalatın yarısından fazlasını oluşturmaktadır.

Enerjide dışa olan bağımlılığın, cari işlemler açığını artırmasındaki en büyük neden ham petrol ve doğalgaz fiyatlarında yaşanan sürekli artışlardır. Enerji fiyatlarının yükselmesi üretim maliyetini arttırırken üretim sektörünün yaptığı ithalatın maliyetini de yükseltmektedir. Cari işlemler açığının enerjiden kaynaklanan kısmı açıkta katılık yaratan bir rol oynamaktır (Karabulut ve Danışoğlu, 2006, s.49). Sonuç olarak enerji insan için olmazsa olmazlardan birisidir. Ancak ülkemizdeki enerji üretimi enerji ihtiyacını karşılamada oldukça yetersiz kalmaktadır. Grafik 2'ye bakıldığında 1990 yılında ülkenin enerji üretiminin arzı karşılama oranı %48, 2000 yılında %33, 2010 yılında %30, 2015 yılında %24 ve 2016 yılında ise %26'da kalmıştır.

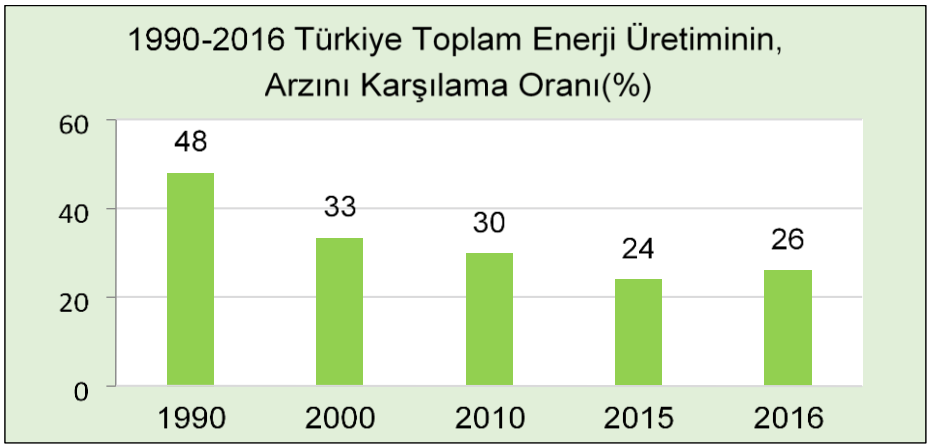

Grafik 2: Türkiye'nin Birincil Enerji Üretiminin Arzı Karşılama Oranı
Kaynak: Türkiye'nin Enerji Görünümü, 2018 TMMOB Makine Mühendisleri Odası

Türkiye enerji alanında dışa bağımlılıktan kurtulabilmek ve cari açık problemini ortadan kaldırmak için enerji alanında son yıllarda adımlar atmaktadır. Doğalgaz arama faaliyetlerini artıran Türkiye nükleer enerji jeotermal enerji, güneş enerjisi vb. alanlarda da gün geçtikçe yatırımlarını artırmaktadır. Grafik 3'de Türkiye'nin 1990-2016 yıllarında enerji ithalatı ve ihracatı verilmiştir. Özellikle 2010 yılı ve sonrasında enerji ihracatı önceki yıllara göre artış göstermiştir. Ancak ithalat kalemleri ihracat kalemlerine göre çok yüksek seyir etmiştir.

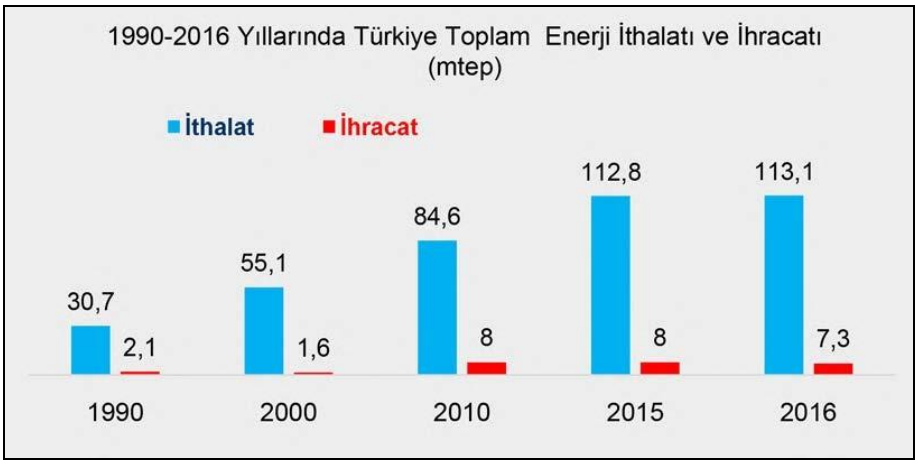

Grafik 3: 1990-2016 Yılları Arasında Türkiye Toplam Enerji Ticareti
Kaynak: Türkiye'nin Enerji Görünümü, 2018 TMMOB Makine Mühendisleri Odası

Grafik 4'te enerji ithalatının enerji ihracatına göre çok yüksek olduğu görülmektedir. Özellikle 2010-2014 yılları arasında enerjiye dayalı cari işlemler açığının maksimum seviyeye ulaştığı görülmektedir. 2014 yılından sonra ise enerji ithalatında keskin bir düşüşün olduğu görülmektedir. 2009 yılından sonra yükselen enerji fiyatları Türkiye'nin enerji ithalatını ortalama yaklaşık 55 milyar $'a çıkarmıştır. Burada enerji ithalatının aşırı yükselmesindeki temel etken yaşanan krizden dolayı ortaya çıkan fiyat artışlarıdır. 2015 yılı itibariyle krizden çıkma eğilimiyle birlikte enerji fiyatlarında yaşanan düşüş cari işlemler dengesinde enerji ithalatından dolayı oluşan yüksek açıkları aşağı doğru çekmiştir. 2015 yılında enerji ithalatı 37 milyar $, 2016 yılında ise yaklaşık 27 milyar $ olarak gerçekleşmiştir.

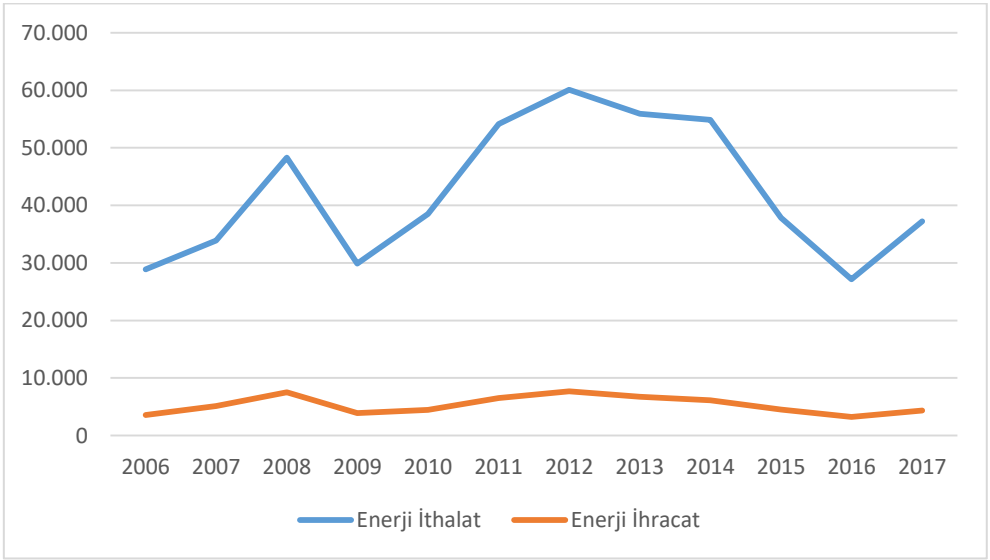

Grafik 4: 2006-2017 Yılları Arasında Türkiye'nin Enerji İthalat-İhracat Durumu
Kaynak: TCMB, Ödemeler Dengesi İstatistikleri, 2018

Grafik 5'te Enerji ithalatı ve ihracatı arasındaki fark gösterilmiştir. Türkiye cari işlemler açığı bakımından dünyada ilk sıralarda yer alan bir ülkedir. Bu açıdan önümüzdeki yıllarda

yaşanılabilecek olumsuzların çıkış notlarından birisi cari açık olabilir. Özellikle enerji alanında gerçekleşen bu durum dikkat edilmesi gereken bir veri olarak karşımızda durmaktadır.

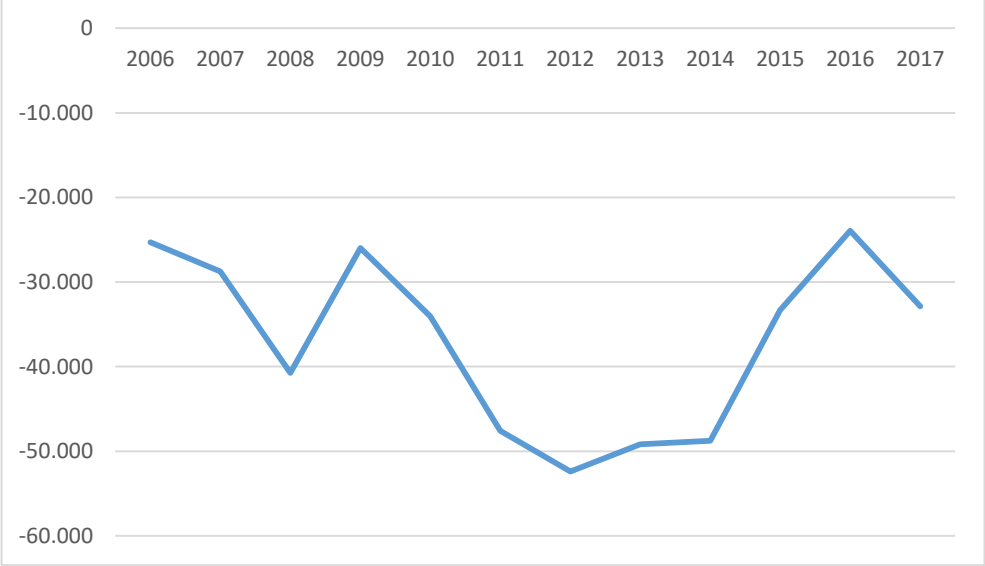

Grafik 5: 2006-2017 Yılları Arasında Türkiye'nin Enerji İthalat-İhracat Farkı
Kaynak: TCMB, Ödemeler Dengesi İstatistikleri, 2018

Enerji ithalatı ve ihracatı arasındaki fark ülkemizde çok büyüktür. Enerji ithalatı ve ihracatının olmaması durumunda Türkiye için cari işlemler dengesinin durumu Grafik 6'da verilmiştir. Grafik 6'ya bakıldığında ülkemiz için enerjiye ciddi anlamda bir kaynağın ayrıldığı ve enerjinin cari işlemler açığına neden olan en büyük kalem olduğu görülmektedir.

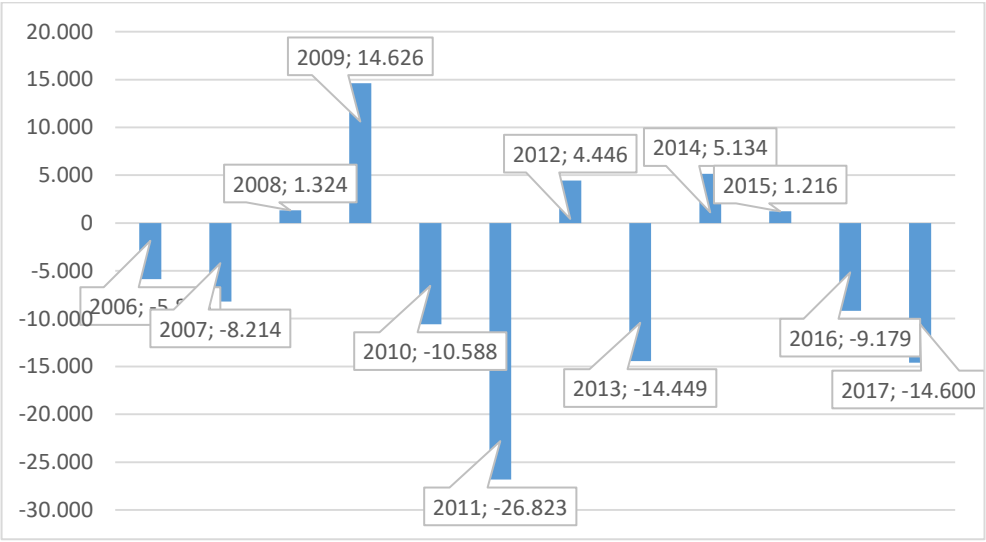

Grafik 6: 2006-2017 Yılları Arasında Türkiye'de Enerji Hariç Cari İşlemler Hesabı
Kaynak: TCMB, Ödemeler Dengesi İstatistikleri, 2018

2.SONUÇ ve ÖNERİLER

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin temel problemlerinden birisi de cari işlemler dengesinde ortaya çıkan açıktır. Cari açık, ülkelerin yaşadıkları krizlerin doğuşunda etkili olmuştur. Dışa açık bir ekonomi modelinde ithalat serbestliğinin ortaya çıkması ile birlikte ithalatta artışlar meydana gelmiştir. Bu durum aynı zamanda cari açığı da tetiklemiştir.

Gelişmekte olan ülke konumunda yer alan Türkiye, üretiminde ithalata bağlılığı yüzünden ihracat rakamlarını artırma gayretinde olmasına rağmen ithalat rakamları da artmaktadır. Üretimde ve sosyal hayatta kullanılan ürünlerin birisi de enerjidir.

Ülkemizde cari açık durumunun ortaya çıkmasındaki enerji etkili olmuştur. Arzın sınırlı olması ve talebin yüksek olması sebebiyle enerji ithalatı ihracata göre yüksek seyretmiştir. Bu durum ülkemizi OECD ülkeleri arasında en yüksek cari açığa sahip ülkelerden birisi olarak karşımıza çıkarmıştır. Bulunduğumuz konum enerjiye karşı olan talep esnekliğini azaltmaktadır.

Türkiye'nin sektörel bazda ithalat miktarında önemli bir paya sahip olan enerji ithalatının, dış ticaret açığı yoluyla, cari açığın ana kaynaklarından birisi olarak görülmektedir. Bu bağlamda, toplam enerji tüketiminin %70'lere varan oranlarda ithal enerji ile karşılanması dışa bağımlılığın bir göstergesi ve her jeopolitik risklerin yükseldiği dönemlerde Türkiye'nin önünde beliren, sorgulanması ve uzun vade de çözümlenmesi umut edilen bir sorun olmaktadır (Eroğlu vd., 2018, s.113). Bu sorunun çözümü için;

- Türkiye'nin dışa bağımlı olduğu enerji türlerinin ithalatının yerine kullanılabilecek yenilenebilir enerji kaynaklarının payının artırılması gerekmektedir.

- Komşuluk ilişkilerinin geliştirilerek yapılacak ortak yatırımlar neticesinde enerji fiyatlarının düşürülmesiyle enerji ithalatının azaltılmasına çalışılmalıdır.

- Özellikle enerji alanında yapılacak AR-GE çalışmaları neticesinde enerji ithalatının azaltılmasına ilişkin çözüm önerileri sunulmalıdır.

- Dış ülkelerin siyasi ve ekonomik saldırılarına boyun eğmeden coğrafyanın sunduğu imkanlardan faydalanılıp enerji üretim çeşitliliği artırmalıdır.

- Cari açık üzerinde büyük etkiye sahip olan enerji alanında çalışan akademisyen ve öğrenciler desteklenerek yapacakları çalışmalar üzerine desteklenmelidir.

KAYNAKÇA

Aydoğuş, İ. Öztürkler,H. (2006), "Türkiye'de Cari İşlemler Açığı Sorununun Analizi", Ankara: Gazi Kitabevi

Barışık, S., Çetintaş, H., (2006) "Türkiye'de Cari Açıkların Sürdürülebilirliği: (1987- 2003) Yapısal Kırılma Modeli", *Süleyman Demirel Üniversitesi, İİBF*, 11(1), 1-16.

Çak, M. (2013) "Türkiye'de Cari Açık", Beşir Kitabevi, İstanbul

Erdoğan, S., Bozkurt, H. (2009), "Türkiye'de cari açığın belirleyicileri: Mgarch modelleri ile bir inceleme", *Finans Kulüp – Maliye Finans Yazıları,* http://www.fihttp://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TCMB+TR/TCMB+TR/Main+Menu/Para+Politikasi/Interaktif+Grafikler/Cari+islemler+dengesi

Eroğlu, İ., Yeter, F., Çidem, Y. (2018), "Cari Açık Sorunu Perspektifinde Türkiye'nin Enerji Açığı ve Geleceğe İlişkin Öneriler", *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi,* 7(13), 106-118.

Hepaktan, C.E., (2018), "Türkiye'de Enerji Tüketimi, Ekonomik Büyüme, ve Cari İşlemler Açığı İlişkisinin Yapısal Kırılmalar Altında Ekonometrik Analizi", *MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(4), 141-160.

IMF World Economic Outlook Database, April 2015 https://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2015/01/weodata/index.aspx

Karabulut, G., Danışoğlu, A. Ç. (2006) "Türkiye'de Cari İşlemler Açığının Büyümesini Etkileyen Faktörler", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(1), 47-63.

Kaya, M. (2016) "Türkiye'de Cari Açık Sorunu ve Nedenleri", *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(10), 51-75.

Özmen, E. (2004) "Current Account Deficits, Macroeconomic Policy Stance and Governance: An Empirical Investigation" . *ERC Working Papers in Economics*, 1-10.

Öztürk, E. N. (2017), "Cari Açık Problemi Çerçevesinde Türkiye'de Ara Mal ve Enerji İthalatı", *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 3(4), 559-568.

Peker, O., Hotunoğlu, H. (2009) "Türkiye'de Cari Açığın Nedenlerinin Ekonometrik Analizi" *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(3), 221-237.

Seyidoğlu, H. (2013) "Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama" İstanbul: Beta Yayıncı

TCMB, 2018, http://www.tcmb.gov.tr

Türkay, H.(2013) "Türkiye'de Cari Açık, Bütçe Açığı ve Yatırım Tasarruf İlişkisi", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14(2), 253-269.

Türkiye'nin Enerji Görünümü, (2018), TMMOB Makine Mühendisleri Odası, https://www.mmo.org.tr/sites/default/files/EnerjiGorunumu2018_1.pdf

KOSOVA'DA TÜRKÇE EĞİTİMİ VE KARŞILAŞILAN PROBLEMLER
(Bağımsızlık Dönemi: 2008-2016)

Salih OKUMUŞ*

ÖZ

Balkanlar Türkler için önemli bir coğrafyadır. Bölgedeki Türk varlığı oldukça eskiye dayanır. Buradaki kalıcı ilişkiler Osmanlı kurulur. Ancak Balkan savaşlarından sonra Osmanlı'nın bölgeden çekilmesiyle başlayan büyük sıkıntılar, göçlerle sonuçlanır. Türkçe ve Türklük için bir karanlık dönem başlar. II. Dünya Savaşından sonra kurulan Yugoslavya Federasyonu'yla birlikte birçok hak elde eden Türkler, 1974 Anayasasıyla da kurucu unsur haline gelir. Türkçe, resmi dil statüsü kazanır. Devlet işleri, eğitim, basın-yayın ve gündelik hayat Türkçe ile yürütülür. Yugoslavya Federasyonu'nun dağılmasından sonra Balkanlarda başlayan yangın Kosova'ya da sıçrar. NATO bölgeye müdahale eder. Savaştan sonra yeni bir yönetim kurulur. Kosova 2008 yılında bağımsızlığını ilan eder. Aynı yıl yeni Anayasa kabul edilir. Bundan bölgede yaşayan Türkler de etkilenir.

Bu çalışmada, bağımsızlığın ilanından sonra Kosova'da yapılan Türkçe eğitimi ile bu alanda karşılaşılan problemler üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kosova, Azınlık, Türk Varlığı, Türkçe Eğitimi, Karşılaşılan Problemler

TURKISH EDUCATION AND PROBLEMS KOSOVO IS FACING
(Independence Period: 2008-2016)

ABSTRACT

The Balkans are an important geography for Turks. The Turkish presence in the region is quite old. The permanent relations in this place are the Ottoman establishment. But, the great troubles that started with the Ottoman withdrawal from the region after the Balkan wars resulted in immigration. A dark period begins for Turkish and Turkishness. The Turks, who acquired many rights together with the Yugoslavia Federation, which was established after World War II, became a founding element with the 1974 Constitution. Turkish gains official language status. State affairs, education, press-publication and everyday life are conducted in Turkish. The fire that started in the Balkans with the disintegration of the Yugoslavia Federation has also leaped to Kosovo. NATO interferes to the region. After the war, a new administration is established. In 2008 Kosovo declares its independence. The new Constitution was accepted the same year. Turks living in this region were also affected from this.

This study will be focused on the Turkish education in Kosovo and problems encountered in this area after the declaration of independence.

Key words: Kosovo, Minority, Turkish Presence, Turkish Education, Encountered Problems

* Prof. Dr., Prishtina Üniversitesi, Filoloji Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, Kosova. salihokumus@gmail.com; Orcid No: 0000-0001-7990-2469.

1. Giriş:

Balkanlar, Türk kültürü açısından önemli bir coğrafyadır. Bölgedeki Türk varlığı, Hunlarla başlatılsa da, asıl kalıcı ilişkiler Osmanlı ile kurulur. Balkanlar, hem Osmanlı devlet yönetimine, hem de Osmanlı edebiyatına damga vuran şahsiyetleri yetiştirmesi bakımında da önemli bir bölgedir. Geçmişten gelen sosyal ve kültürel bağlar ve o dönemde kurulan güzel ilişkiler günümüzde de halen devam etmektedir.

Ancak asrın başında yaşanan Balkan Savaşları, bölgedeki Türk varlığını ve Türkçeyi derinden etkiler. Azınlık durumuna düşen Türkler, giderek artan baskı ve şiddet eğilimleri nedeniyle göç etmek zorunda kalır. İkinci dünya savaşının sonuna kadar, bölgedeki Türk varlığı tanınmaz ve bütün ulusal haklarından yoksun bırakılır. Türkçe eğitim yasaklanır. 1912-1951 yılları Türkçe için kapalı ve karanlık bir dönemdir. Bölgede Osmanlıdan sonra yaşanan önemli tarihi gelişmeler, buradaki Türk varlığını olumsuz yönde etkiler.

İkinci Dünya Savaşından sonra Yugoslavya Federal Cumhuriyetinin kurulması bir nebze de olsa bu baskıların önüne geçer. Bu bakımdan 1951 yılı bir dönüm noktası sayılır. Yugoslavya'nın bu topraklara hâkim olmasıyla birlikte, Türkler ve Türkçe için yeni bir sayfa açılır. 1951 yılında bölgedeki Türk kimliği resmi olarak tanınır. Bunun sonucu olarak da Türkler tarafından kendi anadillerinde eğitim yapan okullar açılır. Çeşitli kültür, sanat dernekleri kurulur. Türkçe gazete ve dergiler yayınlanır, çeşitli kitaplar basılır. Bu hakların en çok tezahür ettiği alan basın-yayındır. Bu çerçevede, 1944 yılında Üsküp'te basılan Birlik Gazetesi, bölgede bir okul havası yaratır. Yeni neslin yetişmesine yardımcı olur. Bunda devlet eliyle kurulan Birlik Yayın Şirketi'nin rolü büyüktür. Bu çerçevede Kosova'da da önemli gelişmeler yaşanır. Başta sosyal ve kültürel amaçlarla kurulan çeşitli dernekler Türkçe yayınlar çıkarmaya başlar. Buna Priştina Devlet Radyosu Türkçe haberler ile destek olur. 1969 yılında Tan Yayın Şirketi kurulur ve aynı yıl Tan Gazetesi yayınlanır. Denilebilir ki, Tan Gazetesi, Üsküp'te yayınlanan Birlik Gazetesi'nin yaptığı rolü oynar. Kosova'daki Türk gençlerinin yetişmesine önemli bir katkı yapar. Ardından Çevren (1973), Esin (1976) ve Kuş (1979) dergileri yayınlanır. 1978 yılında Prizren'de kurulan amatör Türk Tiyatrosu faaliyetlerine başlar.[1] Tan Gazetesi ile birlikte Kosova'da yeni bir edebi çevre oluşturulur. Bu bakımdan Çağdaş Yugoslavya Türk Edebiyatı, Birlik ve Tan gazetelerinin çatısı altında başlayıp gelişmiştir denilebilir.[2]

1990'ların başında çıkan ve Yugoslavya'nın parçalanması ile sonuçlanan olaylar, Balkan coğrafyasında yaşayan Türkleri de etkiler. Türkçe yeniden yasaklı günlerine geri döner. Bu durum kendi kimliğini ve dilini korumak isteyen Türkleri bir araya getirir. Büyük bir kültürel mücadele başlar. Bu mücadele için seçilen yollardan biri de, gazete ve dergi çıkartarak milli kimliği korumak olmuştur. Kosova'da yayınlanan gazete ve dergilerin hepsi bu çabanın sonucudur.

NATO saldırısından sonra, Kosova'da Tan yayınlarının başlattığı bu kutsal görev, "Yeni Dönem" haftalık gazetesi (24 Kasım 1999), "Çığ" Yazın Sanat Dergisi (Ocak-Şubat 1999), Türkçem Aylık Popüler Çocuk Dergisi (1999), "Sofra" Kültür-Sanat Dergisi (Ocak 1999), "Bay" Balkan Aydınları ve Yazarları Aktüel Kültür Sanat Dergisi (Prizren, Eylül 1994), "Derya" Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi (2002), "Bal-Tam" Türklük Bilgisi Dergisi (2004), "Kosova Haber" Sanal gazetesi (Nisan 2006), Kosova habert, "Bahar" Çocuk Aylık Dergisi (Nisan 2007) tarafından devam ettirilir. Ancak kısa zamanda bunların çoğu kapanır.[3]

17 Şubat 2008 tarihinde Kosova'nın bağımsızlığını ilan etmesiyle birlikte Türkçe gazete ve dergiler için daha rahat bir döneme girilmiş olur. Ancak bu defa da ekonomik şartlar buna

[1] Salih Okumuş, "Kosova'da Yayınlanan Türkçe Gazete ve Dergiler", Yeni Türkiye (Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı -V), Yıl:21, S:70, s:6254-6255, Ankara 2015.
[2] Okumuş, (2015:6254-6255)
[3] Okumuş, (2015:6255).

pek izin vermez. Bugün Kosova Türk toplumu için az sayıda da olsa bazı gazete ve dergiler yayınlarına Türkçe olarak devam etmektedir. Bağımsızlıktan sonra ise, çıkabilen basılı toplum, edebiyat-sanat ve kültür dergileri arasında Bay, Türkçem, İmza ve Bal-tam dergilerinin isimleri sayılabilir. Ayrıca Türkçe yayın yapan dört adet onlain gazete mevcuttur. Bunlar, Kosova Haber (2006) Kosovaport (2010), Yeni Kosova (2012) Kosova Gündem (2015) dir.

Kosova'da sadece Türkçe yayın yapan bir Televizyon mevcut değildir. Ancak devlet Televizyonu RTK ile Devlet radyosunda Türkçe yayın yapılmaktadır. Türkçe radyo yayınları 1951'de, Türkçe televizyon yayınları ise 1974'te başlamıştır. Sivil girişim ile Kosova Radyo-Televizyonu, 5 dakikalık Türkçe haber ve hafta sonları 40 dakikalık Türkçe programlar yayınlamayı kabul etmiştir.[4] Bugün Kosova Devlet Radyosunda haftada bir gün 2 saatlik Türkçe program yapılmaktadır. RTK tarafından da Türkçe haberler verilmektedir. Ayrıca, Kosova'da savaştan hemen sonra özel müteşebbisler tarafında iki Türk radyosu daha kurulmuştur. Bunlar, Prizren'de yayın yapan Yeni Dönem Radyosu ile Priştine'da faaliyet gösteren Kent FM'dir. Kent FM, 2016 yılının başlarında Mamuşa'da ikinci radyosunu hizmete açmıştır. Bunların dışında devlet ve özel TV kanallarının neredeyse tamamında Türkçe/Arnavutça alt yazılı Türk dizileri yayınlanmaktadır.

Yugoslavya topraklarında yaşayan Türklerin gerektiği kadar organize oldukları söylenemez. Ancak buna rağmen Kosova'da çeşitli kültür, sanat ve edebiyat dernekleri bulunmaktadır. Bunlar arasında Kosovalılar Dayanışma Derneği, Priştineliler Kültür ve Dayanışma Derneği, Kosova ve Gilanlılar Derneği ile Doğru Yol ve Gerçek Derneklerini saymak mümkündür. Özellikle Doğru Yol ve Gerçek Dernekleri sosyal ve kültürel faaliyetler konusunda önemli görevler üstlenirler. Bu iki derneğin amacı, Kosova'daki Türk kültürünü canlı tutmaktır. Ayrıca Prizren ve Priştine kurulmuş Edebiyat Derneklerini de unutmamak gerekir. Bunların çıkardığı gazete ve dergiler ile yaptıkları etkinlikler Türkler için oldukça önemlidir. Bu sayede ayakta durmaya çalışan toplum, birlik, beraberlik ve Türklük bilincini canlı tutmaya çalışır. Onların düzenledikleri konferans ve paneller ile yayınladıkları dergi ve kitaplar bu sahada önemli bir boşluğu doldurur. Her şeye rağmen Türkler, bu dernek ve kuruluşlar vasıtasıyla kültürlerini yaşatmayı başarmış ve varlıklarını devam ettirebilmişlerdir.

Dil Meselesi ve Türkçe Eğitim bu gün Kosovalı Türklerin en önemli sorunudur. Kosova'da Türklerin karşılaştıkları sorunları anlamak, onların neler yaşadıklarını görmek için kamudan sosyal hayata kadar Türklerin durumunu araştırmak gerekir. Şimdi isterseniz Kosova'da Türkçe eğitimi ve Türklerin karşılaştıkları sorunları ve genel durumlarını ele almaya çalışalım.

2. Kosva'da Türkçe Eğitimi ve Karşılaşılan Problemler:

Balkanlarda Türkçe eğitimi Osmanlı dönemi ve Osmanlı sonrası olarak iki bölümde ele alınabilir. Osmanlı döneminde Türkçe eğitimi, medreseler, tekkeler ve diğer kurumlar üzerinden yürütülür. Balkan Savaşlarından sonra Osmanlı'nın bölgeden çekilmesiyle yeni bir dönem girilir. Bu dönem Balkan Savaşları sonrası, Yugoslav Federasyonu'nun kurulması, NATO müdahalesi ve Bağımsızlığın ilanı başlıkları altında incelenebilir.[5]

Balkan Savaşlarından sonra karanlık bir döneme giren Türkçe, eğitim-öğretim faaliyetlerinin durdurulmasıyla da sarsılır. Sırplar, Priştine ve Prizren'deki birkaç medrese dışında Kosova'da Türkçe eğitimi yasaklar. 1943'te ise Türkçe eğitim tamamen kaldırılır. 1945'e kadar okullarda Sırpça okumak zorunda kalan Türkler, bu tarihten sonra Arnavutça

[4] Didem Otru, "Görünmeyen gerçek: Balkanlarda Türk Azınlığın Yaşadığı Sorunlar", http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/514/gorunmeyen_gercek%E2%80%98balkanlarda_turk_azinliginin_yasadigi_sorunlar

[5] Bazı araştırmacılar bu dönemleri, Osmanlı Dönemi, Krallık Dönemi, Yugoslavya Dönemi, Birleşmiş Milletler Dönemi ve Bağımsızlık Dönemi olarak da ele almaktadır. Kuşkusuz edebiyat tarihi açısından tarihi dönemlerin adlandırılması önem arz etmektedir.

okumaya zorlanır.

II. Dünya Savaşından sonra Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti kurulur. Kosova Özerk hale getirilir. Kosova'da Türkçe eğitimin zaruri bir hal aldığı bu yıllarda Türk aydınları çeşitli girişimlerde bulunur. Ancak bir sonuç alınamaz. Belgrat Federal Parlamentosu önünde Türkçe eğitim talebiyle ilgili çeşitli protestolar yapılır. Bunun üzerine parti ve devlet mekanizmaları devreye girerek Türkçenin resmiyetini iade eder.[6] 20 Mart 1951 tarihinde Bölge Meclisi Ulusal Konseyi aldığı bir kararla Kosova'da Türkçe eğitimin önünü açar. Bu kararın ardından Priştine, Prizren, Gilan, İpek, Vıçıtırn, Mamuşa ve Dobruçan'da Türkçe eğitim veren okullar açılır. Böylece Türklerin Kosova'daki hukuki varlığı ancak 1951'de tanınmış olur.

Türkçe eğitim yapan okullar açılır. Çeşitli kültür, sanat dernekleri kurulur. Türkçe basın-yayın hızla gelişir. Bu çerçevede, 1944 yılında Makedonya'da kurulan Birlik Gazetesi'nin neşri ile başlayan bu süreç, Türkçe radyo, gazete, dergi yayını ve kitap baskılarıyla devam eder. Bölgede yeni bir edebi çevre oluşturulur. Modern Balkan Türk edebiyatının kurulmasına zemin hazırlayan bu çevre, Türklerin yaşadığı bütün Yugoslav coğrafyasında büyük etki bırakır. Bütün bunlar, Kosova'da Türk varlığının güçlenmesine, bir nebze de olsa çekilen acıların unutulmasına yardımcı olur. Anadilde eğitimin başlaması, Türkçenin gelişmesine de zemin hazırlar.

27 Şubat 1974 tarihli Kosova Anayasanın 1. Maddesi ile de Kosova'da yaşayan Türkler, Arnavut ve Sırplarla birlikte kurucu unsur olarak tanımlanır. Aynı Anayasanın 5. Ve 221. Maddelerine göre de, Türk dili ve yazısı Kosova'daki diğer dillerle eşit kabul edilerek, devlet organlarında kullanılan belge, form ve evraklar ile resmi işlemlerin Sırpça, Arnavutça ve Türkçe olarak üç dilde yapılması sağlanır.[7] Bu anayasa ile ayrıca Türklerin Türkçe eğitim görme hakkına sahip oldukları da kesinleşmiş olur. Ancak 1974 Yugoslav Anayasası tarafından verilen bu ayrıcalık maalesef 1989'da Miloseviç tarafından geri alınır.

Kosova, 1999 yılındaki NATO müdahalesinden sonra, 10 Haziran 1999'da BM Güvenlik Konseyi'nin 1244 sayılı kararı ile kurulan UNMIK'in (Birleşmiş Milletler Kosova Misyonu) yönetimi altına girer. Yasama, yürütme ve yargı yetkisi bu makama verilir. Ardından uluslararası sivil ve güvenlik gücü oluşturulur. Bu çerçevede Türkiye'de KFOR (Kosova Barış Gücü) gücüne bir Taburla katılır. Türk taburu Mamuşa, Prizren ve Gora'da yerleştirilir. Ayrıca, Kosova'nın yeniden yapılandırılması için kurulan UMNİK emrindeki çok uluslu polis gücüne de çeşitli düzeylerde eleman göndererek katkıda bulunur.[8]

Kosova'nın geleceği, BM Genel Sekreteri'nin Kosova Özel Temsilcisi Martti Ahtisaari tarafından hazırlanan bir raporla tartışmaya açılır. Buna göre, Kosova'da sağlanacak en uygun çözüm; öncelikle istikrarın sağlanması ve bağımsızlığın verilmesi yönündedir. Bu rapor Kosova'da büyük sevinç yaratırken Sırp tarafında derin bir hayal kırıklığına sebep olur. Kısa bir süre sonra Kosova'da düzen kurulur. Seçimler yapılır, hükümet kurulur. Meclis 2008 yılında Kosova'nın bağımsızlığını ilan eder. Türkiye Kosova'yı tanıyan ilk ülkeler arasındadır. Son yıllarda sınır meselesinin çözümü için Sırplarla başlayan görüşmeler antlaşma ile sonuçlanır. Ancak bu ülkeler arasındaki ilişkiler henüz istenen dereceye ulaşmamıştır.

BM Kosova Geçici Yönetim Misyonu (UNMIK) zamanında Kosova'da Türkler maalesef bazı yasal haklarını kaybetmiştir. Bunların en önemlisi resmi dildir. Kosova'da hazırlanan anayasa taslağında Türkçe Resmi dil olmaktan çıkarılır. Türk tarafının artan eleştirileri üzerine BM'nin Kosova'yı yönetmek üzere atadığı Vali Bernard Kouchner, Türk toplumuna bir mektup göndererek kendi bölgelerinde anadillerini kullanmaya devam edebileceklerini belir. Ayrıca UNMIK yönetimi Türkçe ders saatlerini sınırlayarak Türkçe

[6] Altay Suroy Recepoğlu, "Kosova Türk Toplumunun ve Üyelerinin Hakları", Özel Yayın, Sprint Basımevi, Prizren, 2005, s. 9.
[7] Altay Suroy Recepoğlu, Kosova'da Türk Olmak, Siprint Basımevi, Prizren, 2006, s. 40- 41.
[8] Fuat Aksu, "Kosova Krizinde Türkiye'nin Dış Politikası", Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:3, Sayı:1, Nisan 2010, s.74,80.

eğitimin önüne çeşitli engeller koyar. Seçimlerle ilgili resmi dokümanlarda da Türkçeye yer vermez. UNMIK'in politikaları Türk azınlığın 28 Ekim 2000 seçimlerini boykot etmeleriyle sonuçlanır.[9]

1974 Anayasasında kurucu unsur olan Türkler, 2008 Anayasasıyla azınlıktan topluluk konumuna düşer ve bu gün ancak göçmen olarak kabul görürler. Kosova Anayasası'nda Kosova çok ırklı bir toplum olarak tanımlanır. 2008 Kosova Anayasası'nın 5. maddesi Kosova'da kullanılan resmi dilleri düzenler. Buna göre Arnavutça ve Sırpça resmi; Türkçe, Boşnakça ve Romanca da belediyeler düzeyinde resmi statüye sahip dillerdir ve yasal olarak ülke içinde herhangi bir seviyede kullanılabileceklerdir. Bu çerçevede Priştine, Prizren, Mamuşa, Mitroviça, Vıçtırın ve Gilan belediyelerinde Türkçe resmi bir statüye sahip olsa da Mamuşa dışında ciddi/resmi bir etkinliği yoktur. Maalesef Anayasasında Türklerin hakkı korunamamış, kurucu unsurluğu ve Türkçenin resmi dil olma özelliği ortadan kaldırılmıştır. Kosova'da Türklerin durumu/geleceği, Kosova-Türkiye ilişkileriyle doğru orantılı bir şekilde geliştiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Bölgede önemli oranda Türk ve Müslüman nüfus[10] olmasına rağmen, sadece Sırplara hakların tanınması, diğerlerinin ise tamamen yok sayılması, Avrupa'nın ikiyüzlülüğünü açıkça ortaya koyar. Bugün Kosova'da Türkler yoğun olarak Prizren, Mamuşa, Gilan, Priştine, Mitroviça, Vıçıtırın şehirlerinde yaşamaktadır. İpek, Cakova ve Doburçan'da da Türk aileler bulunmaktadır. Türklerin neredeyse tamamı şehirlerde yaşar.[11]

23 Mart 1951 tarihinde Kosova Parlamentosu'nun Türkçenin resmiyetini iade eden kararıyla birlikte Türk dili ile eğitim yapmak için ilk adımlar atılır. Ancak, Türkçe eğitimle ilgili herhangi bir hazırlığın olmaması çeşitli sorunları da beraberinde getirir. Öğretmen kadrosu yetiştirmek maksadıyla Üsküp'te kısa dönem kurslar tertiplenir. Derslerde yine Üsküp'te yayımlanan Türkçe gazete ve dergiler kullanılır.

1951-2000 Tarihleri arasındaki sınıf ve öğrenci sayıları aşağıdadır:

[9] Sibel Akgün, "Kosova Türklerinin Tarihten Bugüne Kimlik Mücadelesi", Karadeniz Araştırmaları Dergisi, S:34, Yaz 2012, s.11-36.

[10] 2011 yılı nüfus sayımına göre, Kosova'nın genel nüfusu 1,733, 842'dir. Buna göre nüfusu % 92.9 Arnavut, % 1.6 Boşnak, % 1.5 Sırp, % 1.1 Türk, % 0.9 Aşkali, % 0.7 Balkan Mısırlıları, % 0.6 Goralı ve % 0.5 Romanlardan oluşturmaktadır.[10] Ancak Kosova İstatistik Ajansı'nın Nisan 2011'de gerçekleştirdiği bu ilk resmi nüfus sayımı son derece tartışmalıdır. Sibel Akgün'e göre, Kosova Türklerinin sayısının 20 bin ile 80 bin arasında olduğu tahmin edilmektedir.[10] Biz de bu sayının kesinlikle 50 binin üzerinde olduğu kanaatindeyiz. Bknz. "Kosovo Population and Housing Census 2011 Final Results Quality Report", Kosovo Agency of Statistics, 2011.

[11] Cevdet Şanlı-Ergin Jable, "Balkanlarda Türk Dili ve Edebiyatı". 1. Uluslararası Balkanlarda Tarih ve Kültür Kongresi. Priştine 2009.

Öğretim Yılı	İlköğretim				Orta Okul, Lise ve Mesleki okullar			
	Okul Sayısı	Sınıf sayısı	Öğrenci Sayısı	Öğretmen Sayısı	Okul Sayısı	Sınıf Sayısı	Öğrenci Sayısı	Öğretmen Sayısı
1951-52	-	21	3068	-	-	-	-	-
1955-56	12	109	3556	134	-	21	637	28
1961-62	12	110	3437	106	-	3	81	7
1966-67	12	111	2910	166	5	13	313	56
1970-71	11	92	2325	122	10	26	631	53
1975-76	10	73	1583	89	6	23	548	43
1980-81	9	72	1439	89	8	19	466	30
1985-86	10	78	1697	198	7	19	370	44
1990-91	12	90	1923	124	7	24	429	44
1996-97	11	103	1964	139	6	24	404	42
1999-00	10	104	2019	124	6	21	525	36
TOPLAM	**109**	**963**	**25921**	**1291**	**55**	**193**	**4404**	**383**

Tablo 1: 1951-2000 Yıllarındaki Sınıf ve Öğrenci sayıları.

Bu çerçevede Kosova'da Türkçe eğitim ve öğretim ihtiyaçlarını karşılamak için 1962-1963 Öğretim yılında Prizren Xhevdet Doda Yüksek Pedagoji Okulu'na bağlı olarak Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Prizren Öğretmen okulunda ise, Türkçe sınıfı açılır. 1973'te Priştine'de Priştine Üniversitesine bağlı olrak Şarkiyat ve 1988-1989 Öğretim yılında Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü kurulur. Bu okullardan mezun olan Türk gençleri vasıtasıyla Türkçe eğitimi için ihtiyaç duyulan kadrolar temin edilir.

Bugün Kosova'da yaşayan Türklerin anaokulundan Üniversiteye kadar bütün eğitim aşamalarında kendi okulları mevcuttur. Savaştan sonra Prizren, Priştina, Mamuşa, Gilan, Doburçan, Vıçıtırn ve Mitroviça'da toplam 2532 Türk öğrencinin devam ettiği 3 anaokulu, 11 ilköğretim, 6 lise bulunmakta idi.[12] Bugün ise, 9 Anaokulu, 191 Öğrenci, 11 İlköğretim Okulu 1797 öğrenci, 8 Lise 675 öğrenci bulunmaktadır. Ancak bu bağımsız okulların çoğu artık Türkçe eğitim veren sınıflar haline dönüşmüştür. Sadece Mamuşa'da bağımsız Türkçe eğitim yapan iki okul mevcuttur. Üniversite düzeyinde ise, Türkçe eğitim yapan Priştine Üniversitesi Filoloji Fakültesine bağlı 2, Prizren Üniversitesi Eğitim Fakültesi bünyesinde 3 bölüm olmak üzere toplam 5 bölüm bulunmaktadır.

Başkent Priştine'de İlköğretim düzeyinde Elena Cika İlköğretim Okulu'nda, Lise düzeyinde Sami Fraşeri Lisesinde Türkçe eğitimi yapılmaktadır. Priştine'de Türkçe eğitimi 1951 yılında başlar. Bu tarihte "Sekiz yıllık türk Okulu" adıyla başlayan İlkokul düzeyindeki eğitim, 1954-1955 eğitim-öğretim döneminde kapatılarak öğrenciler "Meto Bayraktari" İlköğretim okuluna taşınır. Bu okul1993-1994 Eğitim-Öğretim yılına kadar faaliyetlerine devam eder. Bu tarihten sonra ise, günümüzde ilköğretim düzeyinde Türkçe eğitimin devam ettiği tek okul olan Elena Jika'ya, yani o dönemdeki adıyla "Vuk Karaciç"e taşınır. Bu okulun adı savaştan sonra Elena Jika olarak değiştirirlir. Yugoslavya döneminde Priştine'de Emin Duraku, Miladin popoviç, Branislav Nusiç ve Alaaddin Camii okullarında da Türkçe eğitimi yapılmıştır. Ancak burada sadece ilkokul eğitimi verilir. Burayı bitiren öğrenciler, "Meto Bayraktari" ve "Vuk Karaciç"e devam ederler.

[12] Karpat, (2016:1)

EĞİTİM DÖNEMİ	SINIF VE ÖĞRENCİ SAYILARI									Toplam
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VII	IX	
2008-2009	16	18	-	18	26	21	22	16	29	**166**
2009-2010	28	13	15	20	14	22	21	19	15	**167**
2010-2011	9	17	11	15	20	15	22	21	17	**147**
2011-2012	20	08	17	10	15	20	16	24	22	**152**
2012-2013	20	17	08	17	13	15	19	17	20	**146**
2013-2014	15	15	17	07	15	12	15	23	17	**136**
2014-2015	16	14	17	18	08	16	12	16	21	**145**
2015-2016	21	17	15	17	21	06	17	13	16	**143**
2016-2017	16	22	18	15	16	22	08	18	12	**147**
2017-2018	19	16	22	17	15	18	20	09	19	**155**
2018-2019	16	18	17	22	18	15	18	20	7	**151**
Toplam	**196**	**175**	**157**	**176**	**181**	**182**	**190**	196	**195**	**1655**

Tablo2: Elena Gjika İlköğretim Okulu Sınıf ve Öğrenci Sayıları

Priştine'de Lise eğitimi 1960-1961 öğretim yılında Devlet Lisesi bünyesinde başlar. 1963-1964 yılında "İvo Lola Ribar Lisesi", 1993-1994'te "Birinci Priştine Lisesi" ile devam eder. 1998-199 öğretim yılında ise, bu gün Priştine de Lise düzeyinde Türkçe eğitimin verildiği tek okul olan "Sami Fraşeri Lisesi" açılır.

Priştine'de Anaokulu eğitimi için 1 sınıf 15 öğrenci; İlköğretim düzeyinde 14 sınıf, 226 öğrenci; Lise düzeyinde ise, 4 sınıf 168 öğrenci bulunmaktadır.

Türk nüfusunun yaygın olduğu Prizren şehrinde, okul öncesi eğitimde 7 sınıf, 115 öğrenci; ilköğretim düzeyinde 57 sınıf 916 öğrenci; Lise düzeyinde 17 sınıf, 353 öğrenci bulunmaktadır. Prizren Belediyesinden alınan bilgilere göre ise, 6 Ana sınıfı, 115 öğrenci, 1 Özel Eğitim sınıfı, 09 öğrenci, İlköğretim düzeyinde 65 sınıf, 945 öğrenci, Lise düzeyinde 17 sınıf, 360 öğrenci bulunmaktadır. Lise düzeyindeki öğrenci sayılarına Prizren'de Türkçe eğitim veren sağlık, ekonomi ve teknik liselerinde eğitim alan öğrenciler de dâhildir. Sağlık alanında 4 sınıf, 106 öğrenci; Ekonomi alanında 3 sınıf, 22 öğrenci; Teknik alanda 4 sınıf 27 öğrenci vardır.

Mitroviça şehrinde Türkçe öğretiminin başlangıcı epeyce eskilere dayanır. Savaş sonrasında da eğitime ara verilmeden devam edilir. 1999-2000 eğitim-öğretim yılında birinci sınıf hariç toplam 22 öğrenci vardır. Öğrenci sayılarının giderek düşmesi neticesinde 2004-2005 yılında Türkçe eğitimi kapatılır. Bunda, Türk ailelerinin göçe yönelmelerinin etkisi büyüktür.

İlkokuldaki Türkçe eğitimi 2011-2012 eğitim-öğretim döneminde yeniden açılır. Sadece ilkokul birinci sınıfa 2 öğrenci kaydedilir. Sınıf öğretmeni Mevlüde Dibra'dır. 2012-2013 Eğitim-Öğretim yılında birinci sınıfa 3 öğrenci kayıt olur. İkinci sınıfa Türkiye'den gelen iki

öğrenci daha ilave olur. Dersler karma sınıf biçiminde işlenir. Sınıf öğretmeni Bahar Kera'dır. 2013-2014 Eğitim-öğretim yılında 2, 2014-2015 eğitim-öğretim yılında 3 öğrenci kaydolur. 2015-2016 eğitim-öğretim yılında ise, birinci sınıfa yeni kayıt yapılamaz. Göç ve yurda kesin dönüş nedeniyle ara sınıflardan ikisi Türk uyruklu olmak üzere 3 öğrenci okuldan ayrılır. Böylece bu yıl ikinci sınıfta 2, üçüncü sınıfta 2, dördüncü sınıfta 2, beşinci sınıfta 2 olmak üzere toplam 8 öğrenci eğitimine devam eder.

2016-2017 Eğitim-öğretim yılında birinci sınıfa yine öğrenci kaydı yapılamaz. Ortaokula geçen 2 öğrenci için bir sınıf açılması için büyük çabalar harcanır. Burada gönüllü öğretmenler, Bahar Kera, Abdullah Pirçe, Ferdi kani, Ergin Kani, Ahmet Hacimehmet ve Perihan Abdurahman dersleri yürütürler.

2005-2006 Eğitim-Öğretim yılında Anton Zako Çayupi İlkokulunda Ana sınıfı açılır. Öğretmen Nuray Sıktaş idi. Bu tarihten itibaren anaokulu aralıksız çalışmalarına devam eder. Öğrenci sayıları yıldan yıla değişir. En az 7, en çok 12 öğrenci olduğu görülmektedir. 2016-2017 eğitim-öğretim yılında Anton Zako Çayupi İlkokulu'nun Ana sınıfında 7 öğrenci bulunmaktadır. Sınıf öğretmeni Perihan Abdurrahman'dır.

2016-2017 Eğitim öğretim yılı itibariyle Mitroviça'da Okul öncesi eğitimde 1 sınıf, 07 öğrenci; İlköğretim düzeyinde 4 sınıf 7 öğrenci bulunmaktadır. Lise düzeyinde ise açılan sınıf yoktur.

Gilan şehrinde, okul öncesi eğitimde açılan sınıf yoktur. İlköğretim düzeyinde 6 sınıf, 10 öğrenci; Lise düzeyinde 3 sınıf, 13 öğrenci bulunmaktadır. Gilan'a bağlı Dobırçan köyünde ise, okul öncesi eğitimde sınıf açılmamıştır. İlköğretim düzeyinde 8 sınıf, 30 öğrenci vardır.

Kosova'da Türkçe eğitimin başlamasıyla, mamuşa'da da okul açılır. 2014-2015 Öğretim Dönemi itibariyle Mamuşa Hacı Ömer Lütfi İlköğretim Okulu Anadolu İlköğretim Okulu adını alır. Mamuşa Anadolu İlköğretim Okulu'nda, okul öncesi eğitimde 2 sınıf, 52 öğrenci; ilköğretim düzeyinde 27 sınıf, 662 öğrenci bulunmaktadır.

EĞİTİM DÖNEMİ	ANADOLU İLKÖĞRETİM OKULU SINIF VE ÖĞRENCİ SAYILARI																		Toplam
	I		II		III		IV		V		VI		VII		VIII		IX		
	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	
2008-2009	38	47	54	52	52	41	54	49	49	47	48	44	49	42	26	48	52	42	**834**
2009-2010	43	47	37	44	54	52	53	40	54	48	48	48	47	43	50	42	26	45	**821**
2010-2011	46	30	42	47	37	43	53	52	52	41	54	48	48	48	46	41	53	42	**753**
2011-2012	42	30	45	29	42	47	37	43	53	52	52	41	44	48	48	48	46	41	**738**
2012-2013	33	35	27	36	42	28	45	29	42	46	37	43	53	51	49	41	55	46	**738**
2013-2014	33	35	27	36	42	28	45	29	42	46	37	43	53	51	49	41	55	46	**728**
2014-2015	32	30	35	33	27	36	42	28	46	29	41	46	35	43	54	51	49	39	**706**
2015-2016	41	49	31	41	34	33	27	35	42	28	45	29	39	44	35	43	54	51	**701**
2016-2017	30	39	41	49	31	31	34	33	27	35	42	28	45	29	40	44	35	42	**655**
2017-2018	39	29	30	39	40	49	31	31	32	33	26	35	42	28	45	29	40	44	**632**
2018-2019	47	29	35	31	30	39	40	49	31	31	31	33	26	34	43	28	43	29	**619**
Toplam																			**7925**

Tablo 3: Mamuşa Anadolu ilköğretim Okulu Sınıf ve Öğrenci sayıları

Mamuşa Atatürk Lisesinde ise, 12 sınıf, 441 öğrenci bulunmaktadır. Buradaki okullar Türkiye tarafından inşa edilmiş, her türlü fiziki ve teknik imkân sağlanmıştır.

EĞİTİM DÖNEMİ	MAMUŞA ATATÜRK LİSESİ SINIF VE ÖĞRENCİ SAYILARI												Toplam
	10				11				12				
	Fen		Sosyal		Fen		Sosyal		Fen		Sosyal		
	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	
2008-2009	25	26	22	13	17	12	18	11	-	-	-	-	**144**
2009-2010	20	15	22	14	7	15	12	5	9	5	11	4	**139**
2010-2011	14	19	22	10	20	15	14	12	15	8	10	5	**169**
2011-2012	20	23	22	10	12	15	17	6	20	14	13	12	**183**
2012-2013	22	24	22	10	12	15	17	6	20	14	13	13	**188**
2013-2014	24	17	28	13	19	10	18	12	17	19	12	8	**195**
2014-2015	24	17	28	13	19	10	18	12	17	19	12	8	**197**
2015-2016	31	14	17	15	22	10	19	13	18	16	19	11	**205**
2016-2017	28	18	22	16	31	14	16	15	23	10	17	11	**221**
2017-2018	25	14	22	16	20	15	24	17	14	18	18	15	**218**
2018-2019	13	27	24	08	12	21	17	08	19	17	09	09	**185**
Toplam	**246**	**214**	**251**	**138**	**191**	**152**	**190**	**117**	**172**	**140**	**134**	**97**	
Genel Toplam	**849**				**650**				**543**				**2042**

Tablo 4: Mamuşa Atatürk Lisesi Sınıf ve Öğrenci Sayıları

Kosova'da Türklerin yaşadığı belediyelerde Türkçe yerel dil olarak kullanılmaktadır. Kanun bu hakkı verse de, yöneticilerin çeşitli engelleri uygulama konusunda ciddi problemlerin olduğunu göstermektedir. Türkçe'nin sıkıntısız kullanıldığı tek belediye, neredeyse tamamı Türklerden oluşmuş Mamuşa'dır.[13] Belediyede kullanılan resmi evraklar, formlar, belgeler ve iç yazışmalar tamamen Türkçedir.

Toplam öğrenci sayılarını görmek açısından Ana Okulundan Liseye kadar son yılın öğrenci ve sınıf sayılarının bir dökümünü vermek yerinde olacaktır sanırım.

2016-2017 Eğitim Öğretim dönemine ait okul, sınıf ve öğrenci sayıları şöyledir:[14]

Okul Adı/Şehir	Ana Okulu		İlköğretim Okulu I-VIII		Lise IX-XII		Toplam	
	SS	ÖS	SS	ÖS	SS	ÖS	SS	ÖS
Elena Cika İO, Priştine	1	15	09	143			**10**	**158**
Motrat Çiriaiz İO, Prizren	3	53	18	330			**21**	**383**
Emin Duraku İO, Prizren	1	14	09	213			**10**	**227**

[13] Mamuşa Belediyesi, Kosova'nın Güneybatısında yer alan bir belediyedir. Eskiden Prizren Belediyesi sınırları içinde olan belde, 2000 yılından sonra Kosova'da kurulan yeni belediyelerdendir. Belediyenin alanı 23.36 km^2'dir. Belediye sınırları içerisinde 2011 sayımına göre 5.513 kişi yaşamaktadır. Nüfusun tamamına yakını Türk'tür. Resmi Dil Türkçe'dir. Halen belediye başkanı Abdulhadi Krasniç'tir.

[14] Burada verilen okul, sınıf ve öğrenci sayıları Eğitim Bakanlığı ve Prizren Belediyesinden alınan belgelere dayanmaktadır. Ayrıca şüpheli durumlarda bizzat tarafımızdan ilgili okullara gidilerek buralardan alınan sayılar kullanılmıştır.

Mustafa Baki İO, Prizren	1	10	09	105			**10**	**115**
Mati Logoreci İO, Prizren	1	19	09	161			**10**	**180**
Abdul Frasheir İO, Prizren	1	19	09	110			**10**	**129**
N. Kokalari İO, Prizren	-	-	05	18			**5**	**18**
Musa Zayimi İO, Gilan	1	01	06	11			**7**	**12**
Nazım Hikmet İO, Doburçan/Gilan	-	-	08	30			**8**	**30**
Anton Z. Çapuji İO, Mitroviça	1	08	04	07			**5**	**15**
Anadolu İO, Mamuşa (Zübeyde Hanım Ana Okulu)	2	52	27	662			**29**	**714**
Sami Fraşeri Lisesi, Priştine					6	168	**6**	**168**
Gjon Buzuku Fen Lisesi, Prizren					12	396	**12**	**396**
11 Mars Teknik Meslek Lisesi Prizren					08	54	**8**	**52**
Luqiano Matroni Tıp Lisesi Prizren					08	212	**8**	**212**
YmerPrizreni Ekonomi Lisesi Prizren					06	44	**6**	**44**
Xhavit Ahmeti fen Lisesi, Gilan					06	34	**6**	**34**
Atatürk Lisesi, Mamuşa					12	441	**12**	**441**
Toplam	**12**	**191**	**113**	**1790**	**58**	**1349**	**173**	**3328**

Tablo 5: Kosova'da Türkçe eğitim yapan Okul, Sınıf ve Öğrenci sayıları

Kosova'da Türkçe öğretim yapan okullarda çeşitli seviyelerde toplam 173 sınıf, 3328 öğrenci bulunmaktadır. Buraya kadar verilen sayılardan da anlaşılacağı üzere, öğrenci sayılarında Mamuşa'daki okullar dışında bütün okullarda giderek azalan bir yapıyla karşılaşırız. Savaştan önce Türkçe eğitimin bulunduğu İpek ve Vıçitin'da öğrenci azlığı nedeniyle eğitime son verilmiştir. Aynı durum Gilan için de geçerlidir. Bu yıl ilkokul düzeyinde sadece iki öğrencinin kayıt olması gyakın gelecekte buradaki okulların da kapanacağını göstermektedir.

Son olarak Kosova'da (KFOR) bünyesinde yerleşik bulunan Türk Taburunun Türkçe eğitim konusundaki çabaları takdire değerdir. Prizren'de iki sınıflı Mehmetçik Ana Okulu'nu açan Tabur, ayrıca Türkçe kursları düzenleyerek de önemli katkılar sağlar. Buna yabancılara Türkçe öğretmek için Priştine, Prizren ve İpekde açılan Yunus Emre Türk Kültür Merkezlerini de eklemek yerinde olur.

Kosova'da üniversite eğitimi 1970'lerde başlar. Ancak Türkçe bölümlerin açılması daha sonraki yıllara rastlamaktadır. 1973 yılında Priştine üniversitesi Felsefe Fakültesine bağlı olarak açılan Şarkiyat Bölümü kurulur.[15] 1988 yılında ise, Filoloji fakültesine bağlı olarak Türk Dili

[15] Klasik Şarkiyat anlayışına bağlı olan bu bölüm, Türkçe, Arapça ve Farsça dili, kültürü ve edebiyatı hakkında eğitim vermek amacıyla kurulur. Osmanlı dönemine ait diğer tarihi kaynaklardan da yararlanarak ortadoğu ülkeleri ile kurulacak ilişkilere katkı sunmayı hedefleyen Yugoslav Şarkiyatından etkilenir. Bu açıdan bölgede açılan Şarkiyat

ve Edebiyatı Bölümü açılır.[16] Eğitim süresi 4 yıl olan bölüm, Kosova'da yaşayan Türk azınlığının çeşitli alanlardaki kadro ihtiyacını karşılamak üzere kurulmuştur. İlk yıllarda 15-20 öğrenci alan bölüm 2000 yılından itibaren 25-30 sayısına ulaşmıştır. Bu güne kadar mezun olan toplam 204 öğrenci bulunmaktadır. Ancak yıllık mezun sayısı yaklaşık 5-6 kişiyi geçmemektedir. Mezunlar arasında Ferhat Aşıkferki, Salih Kika, Ahmet İğciler, Ergin Jable, Daver Krasni., İsa Sülçevsi, Reşit Hanadan, Nuran Malta, Arif Bütüç, Ethem Baymak, Orhan Sait, Nadide Birvenik ve Nebahat Safçı gibi bu gün Kosova'da siyaset, akademi, edebiyat ve sanat alanlarında tanınmış isimler de bulunmaktadır. 2012 yılından sonra Türkiye Cumhuriyetinden gelen öğrencilerin mezun olduğunu da görmekteyiz.

Bağımsızlıktan sonra, Prizren Üniversitesinin kurulmasıyla birlikte, burada Türkçe Eğitim Fakültesi hayata geçirilir ve Fakülteye bağlı çeşitli bölümler açılır. Eğitim dili Türkçe olan bu Fakültede, Türkçe Öğretmenliği, Sınıf Öğretmenliği, Okul Öncesi Öğretmenliği, Fizik Öğretmenliği, Kimya Öğretmenliği, Matematik Öğretmenliği ve Bilgisayar ve Enformatik öğretmenliği bulunmaktadır. Ancak öğrenci yetersizliği nedeniyle Türkçe, Fizik, Kimya ve Matematik Öğretmenliği bölümleri kapanmıştır. Bunda öğrencilerin Türkiye'de okuma arzusu ile aldıkları karşılıksız bursların etkisi çok yüksektir. Ayrıca 2016 yılında Aktivasyon kurulunun aldığı bir kararla en az üç öğretim elamanına sahip olmayan bölümlerin kapatılması gündeme gelmiş ve Eğitim Fakültesine bağlı hiçbir bölüme öğrenci alımı sağlanamamıştır. Sorunun büyümesi üzerine siyaset kurumunun müdahalesiyle bu karar beş yıl süreyle ertelenmiştir. Ancak tehlikenin geçtiği söylenemez. Avrupa Birliği ve Bologna süreci çerçevesinde öğretmenlerin Yüksek Lisans yapmaları zorunlu hale getirilmektedir. Kosova'da Türkçe eğitim yapan kurumların hiç birinin Lisansüstü eğitim yapma hakkı maalesef bulunmamaktadır. 1988 de açılan Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nün daha evvel açık olan Yüksek Lisans programı da kapatılmış ve Türk topluluğu bu imkândan da yoksun bırakılmıştır.

Kosova'da Türkçe eğitim yapan Yüksek Öğretim kurumları, Fakülte Bölüm, Sınıf, Öğrenci ve Öğretim üyesi sayıları şöyledir:

Üniversite/Fakülte	**Bölüm**	**Öğrenci Sayısı**	**Öğretim Üyesi Sayısı**				
			Prof	**Doç**	**Yrd.Doç.**	**Dr.**	**Arş. Gör.**
Priştine Üniversitesi Filoloji Fakültesi	Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü	105	3	2	-	1	
	Şarkiyat Bölümü	45	1	1	1		1
Prizren Üniv Üniversitesi Eğitim Fakültesi (Türkçe)	Okul Öncesi Bölümü	80	-		1	1	
	Sınıf Öğretmenliği	88	-		2		
	Bilgisayar Bilimleri Öğretmenliği	50	-		1	2	1
TOPLAM	**5**	**368**	**4**	**3**	**5**	**4**	**2**

Tablo 6: Kosovadaki Üniversitelerde Açık Bulunan Türkçe bölümler ve Öğrenci sayıları.

bölümlerinin hemen hepsi Sovyet şarkiyat geleneğinin tesirinde kalmıştır. Bknz: *Nebahat Sülçevsi, "Batı balkanlarda Türkoloji'nin Durumu", Priştine Üniversitesi Filoloji Fakültesi Filoloji Dergisi, S: 19, s:340, Priştine 2012.*

[16] Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünün açılmasında 1976 tarihinde üsküp Aziz Kril ve Metodi Üniversitesi Filoloji Fakültesi bünyesinde kurulan Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nün etkisi büyüktür. Bu bölüm hem içerik hem de eğitim dili bakımından şarkiyattan ayrılır. Daha evvel kurulan şarkıyat bölümleri genellikle kurulduğu ülkelerin dillerinde eğitim görürlerken, Üsküpte kurulan Türk dili ve edebiyatı Bölümü, önemli yenilikler getirir. Şarkiyattan Türkolojiye geçiş Priştine üniversitesini de etkiler.

Mamuşa'nın dışında, Türkçe eğitim veren okullar daha çok Arnavutça eğitim yapan okulların içerisinde açılan Türkçe sınıflarsan ibarettir. Okulların bağımsız olmaması çeşitli sorunlar doğurur. Sevk ve idare Arnavutlardadır. Türklerin elinde ancak bir müdür yardımcılığı bulunur. Karma eğitim, öğretmen ve öğrencilerin bağımsız hareket etmesini engeller. İmkânlardan faydalanmaları engellenir. Bunun yanında öğretmen sayılarının azlığı önemli bir faktördür. Ayrıca öğretmenlerin kendi alanları dışında görev yapmaları da eğitimin kalitesine etki etmektedir. Ders kitaplarının yetersizliği başka bir sorundur. Geçmişte bölgede çıkan gazete vergileri kullanmak zorunda kalan öğrenciler, bu gün daha iyi durumda olmalarına rağmen, ders kitapları eksik, güncellenmemiş ya da baskıları yetişmemiştir. Okul ve derslik ihtiyacı had safhadadır. Mevcut okullarda bile çoğu zaman fiziki şartların sağlanamaması eğitimin yürütülmesinde de güçlük yaratmaktadır. Prizren dışında hemen her bölgede sadece bir okulda eğitimin yapılması, Türk çocuklarının okullara ulaşımını da zorlaştırmaktadır. Merkez okullar dışında derslerde kullanılacak araç edevat eksiktir. Okulların Türkçe kitaplardan oluşmuş zengin kütüphaneleri bulunmaz. Son zamanlarda ise Türk aileler, Türkçe eğitim aldıkları için Arnavutça bilmeyen ya da iyi düzeyde Arnavutça konuşamayan gençlerin mezuniyet sonrası işsiz kalacaklarını düşündüklerinden çocuklarını Arnavutça eğitimin yapıldığı okullara yönlendirmektedir.

3. Sonuç:

Kosova'da yüzyıllardan beri azınlık olarak yaşayan Müslüman Türkler, özellikle 1999 sonrası kaybettikleri hakları geri almak için mücadele vermektedir. Ülkenin Yugoslavya döneminde kurucu unsuru olarak tanımlanan Kosova Türkleri, NATO müdahalesi sonrası kaybettikleri bu durumlarını yeniden kazanabilmek ve ülkede tutunabilmek için başta siyasi olmak üzere eğitim, dil, kimlik ve istihdam gibi alanlarda aktif bir hareket içinde bulunmaktadırlar.

Kosova'nın bağımsızlığı ile birlikte kabul edilen 2008 Anayasasında var olan azınlık hakları ile ilgili sözleşmeler ve anlaşmaların kâğıt üzerinde kalmaması ve uygulanması için taleplerde bulunan Kosova Türkleri, ülkede yoğun olarak yaşanan Arnavut çoğulculuğun baskısı ve engeli ile karşı karşıyadır. Savaş sırasında giderek yükselen Arnavut milliyetçiliği bu günlerde daha stabil olsa da, gizli mahalle baskısı hiçbir zaman bitmez. Bu sebeple AB üyelik sürecini destekleyerek bu sayede, azınlık hakları konusunda bu zorunluluğa umut bağlar.

Kosova'da Türkler, her ne kadar azınlıktan topluluğa itilmişlerse de, ekonomik ve siyasi hayatta kendilerini ifade edecek güce sahiptir. Türkçe eğitimi belli merkezlerde açılan Türkçe sınıflarla devam eder. Daha çok ticaret ve hizmet sektöründe faaliyet gösterirler. Bu gün çeşitli sorunlarla karşı karşıya kalsalar da Türkiye'nin desteğiyle ayakta kalmaya çalışırlar.

Bu coğrafya ile kurulan tarihi, ekonomik, kültürel ve akrabalık bağları elbette Türkiye'nin de gözlerini ve kalbini buraya çevirir. Balkanlar Türkiye için pek çok açıdan önem arz eder. Türkiye'nin en büyük ticari ortağı hala AB'dir. Balkanlar, hem bu ticaretin gelişmesi hem de Rusya, Orta Asya ve Ortadoğu'da elde edilen enerjinin Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaştırılması bakımından stratejik bir konuma sahiptir. Bu sebeple bölgeye yönelik olarak son yıllarda aktif bir politika geliştirmeye çalışan Türkiye, zaman zaman kendi kişisel/kurumsal hatalarıyla, zaman zamanda başka devletlerin stratejik hamleleriyle zor duruma düşmüştür. Ayrıca bölgede çok sayıda Müslüman ve Türk azınlık yaşamaktadır. Türkiye'nin bu azınlıkların sorunlarına kayıtsız kalması da düşünülemez. Türkler gibi diğer Müslüman unsurlar da Türkiye'yi kendilerine yakın görür, uluslararası kuruluşlar nezdinde Türkiye'nin doğrudan desteğine ihtiyaç duyar. Bu nedenle Türkiye'nin Balkanlarda aktif bir politika izlemesi yadırganamaz. Türkiye bölgede küçük hesaplar peşinde koşmak yerine "oyun kurucu", "yasa yapıcı" bir rolde var olmalıdır.

Kaynakça

"Kosovo Population and Housing Census 2011 Final Results Quality Report", Kosovo Agency of Statistics, 2011.

Altay Suroy Recepoğlu, "Kosova Türk Toplumunun ve Üyelerinin Hakları", Özel Yayın, Sprint Basımevi, Prizren, 2005, s. 9.

Altay Suroy Recepoğlu, Kosova'da Türk Olmak, Siprint Basımevi, Prizren, 2006, s. 40-41.

Can Karpat, "Balkanların En Kritik Bölgesinde Yaşayanlar: Kosovalı Türkler", http://www.balkanincileri.gen.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=133:kosovaturk&catid=45:yazi&Itemid=67

Cevdet Şanlı-Ergin Jable, "Balkanlarda Türk Dili ve Edebiyatı". 1. Uluslararası Balkanlarda Tarih ve Kültür Kongresi. Priştine 2009.

Didem Otru, "Görünmeyen gerçek: Balkanlarda Türk Azınlığın Yaşadığı Sorunlar", http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/514/gorunmeyen_gercek%E2%80%98balkanlarda_turk_azinliginin_yasadigi_sorunlar

Nur Elmas, "Kosovalı Türkler: Diller ve Kültürleri", Bilig, Sayı:70, Ankara 2014, s.135.

Fuat Aksu, "Kosova Krizinde Türkiye'nin Dış Politikası", Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:3, Sayı:1, Nisan 2010, s.74,80.

Halil Inalcik, (Editör, Ismail Soysal), "Balkanlar ve Turkler, (Balkanlar)", Eren Yayıncılık, İstanbul 1993, s.10-32.

http://www.vahdet.info.tr/isdunya/dosya3/0877.html

Juan Fernandez Elorriga, (Yay. Haz. L. Dogan Tilic), "Milliyetciligin Pencesindeki Kartal: Kosova (Giriş" içinde), Ümit Yayıncılık, Ankara 1999, s.17-25.

Maria Todorova, (Editör, Carl Brown), "The Ottoman Legacy in the Balkans, (Imperial Legacy: The Ottoman Imprint on the Balkans and the Middle East)", New York, 1996, s.45-77.

Salih Okumuş, "Kosova'da Yayınlanan Türkçe Gazete ve Dergiler", Yeni Türkiye (Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı -V), Yıl:21, S:70, s:6254-6255, Ankara 2015.

Salih Okumuş, "Kosova'da Türkçe yayınlanan Bir Gazete: Tan", Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 1, s:88.

Sibel Akgün, "Kosova Türklerinin Tarihten Bugüne Kimlik Mücadelesi", Karadeniz Araştırmaları Dergisi, S:34, Yaz 2012, s.11-36.

BİRLEŞMİŞ MİLLETLER BARIŞI KORUMAKTA UMUT VAAT ETMEKTE MİDİR?

Meral BALCI[1], Semih KALYONCUOĞLU [2], Seniyye KALYONCUOĞLU[3]

ÖZ

Uluslararası kurumlar, uluslararası sistemin etkin bir şekilde çalışan parçalarıdır. Bu kurumların işlevleri büyük ölçüde kurucu ülkelerin amaçları ile bağlantılıdır. Birleşmiş Milletler örneğinde görüleceği üzere uluslararası örgütler, ortaya çıkan sorunlara karşı uyguladıkları politikaları nedeniyle tartışma konusu olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra devletlerin çatışmalara karşı barış ve güvenlik için işbirliği yöntemleri aramalarının bir sonucu olarak ortaya çıkan BM, Güvenlik Konseyi üyelerinin imtiyazı, eşitsiz ve güvenilmez yapısı ile eşsiz bir kurum olarak varlığını sürdürmektedir. BM, kuruluşundan bu yana, siyasi irade eksikliği yaşamakta ve konsey içindeki anlaşmazlıklar hareket alanını kısıtlamaktadır. Konsey'in yapısıyla ilgili mevcut sorun, genel olarak BM'nin barış koruma çalışmalarında yetersiz kalmasına yol açmıştır. BM, reform sürecine girer ve güvenilirliğini sağlarsa, örgütün işlevi ve barışı sağlayıp sağlamadığı tartışılabilir. Bu çalışmanın amacı, BM'nin olası krizlerde dünya barışını korumada aktif rol oynayıp oynayamayacağını incelemektir. Çalışmanın sonunda, BM'nin beş daimi üyesinin oy kullanma sistemindeki eşitsizliği dolayısıyla, aldığı kararlarda kendi çıkarları doğrultusunda hareket ettiği ve barışı korumakta yetersiz kaldığı görüşüne ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Birleşmiş Milletler, Barış, Güvenlik, Uluslararası Örgütler

IS THE UNITED NATIONS PROMISING PEACEKEEPING?

ABSTRACT

International institutions are parts of the international system that operate effectively. The functions of these institutions are largely linked to the goals of the founding countries. As can be seen in the United Nations example, international organizations have been the subject of discussion because of their policies against the problems that have arisen. As a result of the search for ways of cooperation between states for peace and security in the aftermath of World War II, the UN remains an unequal and unreliable institution with the privilege of the members of the Security Council. Since its inception, the UN has been experiencing a lack of political will and disputes within the council restrict the area of action. The current problem with the council's structure has led to a lack of General UN peacekeeping efforts. If the UN enters the reform process and ensures its credibility, it can be argued whether the organization provides the function and peace. The aim of this study is to examine whether the UN can play an active role in protecting world peace in possible crises. At the end of the study, it was concluded that

[1] Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, mbalci@marmara.edu.tr
[2] Ar. Gör., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Tarihi Bölümü, kalyoncuoglusemih@gmail.com
[3] Yüksek Lisans Öğrencisi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası Politik Ekonomi, seniyyebayram@gmail.com

the five permanent members of the UN acted in their own interests and failed to maintain peace because of the inequality in the voting system.

Keywords: The United Nations, Peace, Security, International Organizations

GİRİŞ

Uluslararası barış ve güvenliği sağlamaktan sorumlu ana organ olan Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, kuruluşundan bu yana eleştiri ile karşı karşıya kalmıştır. Konsey, Genel Kurul ile ilişkileri, çalışma yöntemleri ve demokratik olmayan yapısı nedeniyle sıklıkla sorgulanmıştır. En çok eleştiri, konseyin beş daimî üyesinin (ABD, Rusya, Fransa, İngiltere ve Çin), uluslararası destek seviyesine bakılmaksızın, belirli bir usulü olmayan olumsuz oylamalarla herhangi bir meseleyi iptal etme yetkisine, yani veto gücüne, yöneltilmiştir. Bunun en önemli sebebi ise, Güvenlik Konseyi'nin kurulmasından bu yana, daimi üyelerin veto yetkilerini ulusal çıkarlarına uygun olarak kullanmış olmalarıdır. Bu gücün kullanımı, BM Antlaşması'nı başlangıç nedeninden hızla uzaklaştırmış, yani BM'nin kurucu üyelerinden herhangi birine karşı doğrudan eylemde bulunmasını engellemiştir. Soğuk Savaş'ın sona ermesinden ve süper güçler arasındaki ideolojik bölünmelerin ortadan kalkmasından dolayı veto yetkisine daha az başvurulduğu söylenebilir. Ancak, son yirmi yıldaki veto kullanımına bakıldığında, daha az sıklıkta kullanılmasına rağmen, veto gücünün hâlâ kendi çıkarlarına veya müttefiklerin çıkarlarına karşı kullanıldığı görülmektedir. Daimi üyelerin demokratik olmayan bu imtiyazı, Konsey'in diğer kusurları ile birleşerek, birkaç reform çağrısına yol açmıştır. Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra, Konsey uluslararası meselelerle daha fazla meşgul olduğundan, reform çağrıları paradoksal olarak artmıştır. Bununla birlikte, reform konusundaki tekliflerin sayısının yüksek olması ve farklı tekliflerin savunucuları arasındaki güçlü anlaşmazlıklar nedeniyle pek bir ilerleme kaydedilememiştir. Çalışmada, Birleşmiş Milletler'in barışı korumakta umut vaat edip etmediğini tartışabilmek adına öncelikle Güvenlik Konseyi'nin yapısına ve nasıl kurulduğuna bakılacaktır. Daha sonra, Güvenlik Konseyi'nin süreç içerisinde karar aldığı veya almadığı belli başlı meseleler incelenerek durum analizi yapılacaktır. Son olarak da incelenen verilere dayanarak BM'nin barışı korumadaki geçmişi ve geleceği tartışılacaktır.

1. BM GÜVENLİK KONSEYİ'NİN YAPISI

25 Nisan 1945'te San Francisco'da toplanan 51 ülkenin temsilcileri, BM Antlaşması'nın[4] son halini imzalamışlardır. 24 Ekim 1945'te beş daimi üye başta olmak üzere kalan ülkelerin de büyük bir kısmının onayı ile Antlaşma yürürlüğe girmiştir.[5] Kurucu antlaşma ile resmi olarak faaliyetlerine başlama hakkı kazanan örgütün temel hedefleri antlaşmanın birinci bölümünün ilk maddesinde açıkça ifade edilmiştir:[6]

> 1. *Uluslararası barış ve güvenliği korumak ve bu amaçla: barışın uğrayacağı tehditleri önlemek ve bunları boşa çıkarmak, saldırı ya da barışın başka yollarla bozulması*

[4] Charter of the United Nations, (United Nations, New York).
[5] DİB, "Birleşmiş Milletler Teşkilatı ve Türkiye", http://www.mfa.gov.tr/birlesmis-milletler-teskilati-ve-turkiye.tr.mfa (2 Temmuz 2019)
[6] **Birleşmiş Milletler Antlaşması**, Madde 1/1,2,3,4.

eylemlerini bastırmak üzere etkin ortak önlemler almak ve barışın bozulmasına yol açabilecek nitelikteki uluslararası uyuşmazlık veya durumların düzeltilmesini ya da çözümlenmesini barışçıl yollarla, adalet ve uluslararası hukuk ilkelerine uygun olarak gerçekleştirmek;

2. *Uluslar arasında, halkların hak eşitliği ve kendi geleceklerini kendilerinin belirlemesi ilkesine saygı üzerine kurulmuş dostça ilişkiler geliştirmek ve dünya barışını güçlendirmek için diğer uygun önlemleri almak;*
3. *Ekonomik, sosyal, kültürel ve insancıl nitelikteki uluslararası sorunları çözmede ve ırk, cinsiyet, dil ya da din ayrım gözetmeksizin herkesin insan haklarına ve temel özgürlüklerine saygının geliştirilip güçlendirilmesinde uluslararası işbirliğini sağlamak ve*
4. *Bu ereklere ulaşılması yolunda ulusların giriştikleri eylemlerin uyumlaştığı bir odak olmak*

BM Örgütü ve üyelerin ilkeleri ikinci maddede belirtildiği üzere, üyelerin egemen eşitliği üzerine kurulu bir sisteme oturtulmuştur.[7] Bu ilkelere göre, antlaşmada yer alan hiçbir madde, devletlerin iç işlerine müdahale etme yetkisi vermemektedir. Ancak yedinci bölümde belirtilen "barışın tehdidi, bozulması ve saldırı eylemi durumunda alınacak eylemler" BM Güvenlik Konseyi'nin inisiyatifine bırakılmış durumdadır. Buna göre, Konsey'in beş daimi üyesinin olumsuz oy vermemesi ve 9 üyenin de olumlu oy vermesi gerekmektedir. BM'nin en önemli organı olan Güvenlik Konseyi 5 tanesi daimi 10 tanesi geçici olmak üzere toplam 15 üyeden oluşmaktadır. ABD, Çin, Fransa, İngiltere ve Rusya beş daimi üye ayrıcalıklı bir grup oluşturmakta ve veto yetkisi ile ipleri elinde bulundurmaktadır. Güvenlik Konseyi, biraz önce belirtilen barışı tehdit eden durumlarda askeri zorlama tedbiri alma yetkisine sahiptir.

2. BARIŞI KORUMADA BM GÜVENLİK KONSEYİ

2.1. Soğuk Savaş ve Sonrasında BM Kararları ve Yaptırımları

Güvenlik Konseyi, iki dünya savaşı sonrasında kazanılan tecrübelere dayanarak, daha aktif faaliyet gösterecek ortak bir güvenlik mekanizması gereksiniminin akabinde, güçlü devletler ve diğerlerinin menfaatleri arasındaki mutabakatın sonucunda meydana gelen bir yapıdır. Birleşmiş Milletler 'in, kurulmasından Soğuk Savaş'ın bitimine kadar olan dönemde, barışı koruma konusunda beklenen performansı sağladığı söylenemez. Bunun en büyük sebeplerinden biri, bu dönemde Amerika Birleşik Devletleri ile SSCB arasındaki gerilimden kaynaklanan çift kutuplu dünya düzenidir. ABD önderliğinde kapitalist bloğu oluşturan ülkeler ve Sovyetler Birliği'nin başını çektiği sosyalist devletler arasındaki ilişkinin sonucu olan Soğuk Savaş dönemi, başka bir deyişle, Doğu-Batı çatışmasının oluşturduğu askerî, jeopolitik ve ideolojik gerilim Güvenlik Konseyi'nin etkin bir şekilde karar almasını ve faaliyet göstermesini engellemiştir.[8] ABD, Vietnam, Dominik, Grenada ve Panama ülkelerini işgali süresince ya da sonrasında, savaş suçu işlemiş olmasına rağmen herhangi bir Konsey yaptırımına maruz kalmamıştır. SSCB'nin 1956'da Macaristan'ı, 1968'de Çekoslovakya'yı, 1979'da Afganistan'ı işgaline, 1980 yılında Irak'ın İran'ı işgaline, İsrail'in bu dönemde Filistin, Suriye, Lübnan, Ürdün gibi ülkelerdeki askeri operasyonlarına karşı yaptırım uygulamaması, Güvenlik Konseyi'nin Soğuk Savaş sürecinde etkin rol oynayamadığının kanıtıdır.

Soğuk Savaşın bitmesi ile Güvenlik Konseyi'nin daha aktif hale geldiği söylenebilir. 1990'da Irak'ın Kuveyt'i işgali üzerine, Konsey, 2 Ağustos'ta Irak'ın Kuveyt'ten çıkmasını

[7] **Birleşmiş Milletler Antlaşması**, Madde 2.
[8] Berdal Aral, "Birleşmiş Milletler ve Uluslararası Eşitsizlik", **SETA Analiz**, Sayı:72 (Eylül 2013), s.11.

istemiş ve 660 sayılı kararı almış, akabinde, 661 sayılı karar ile ekonomik yaptırımlar uygulayacağını ilan etmiş, 665 sayılı kararla deniz ablukası ve 666 sayılı kararla da ekonomik yaptırımları Genel Kurulu'nun denetimine bıraktığını duyurmuş, sonrasında 670 sayılı kararla hava ablukası uygulanacağını bildirmiş, bütün bu duyurularının peşine Kasım 1990'da 678 nolu kararı[9] ilan etmiştir. Amerika öncülüğündeki Çöl Fırtınası Operasyonu ile Irak Kuveyt'ten çıkarılmıştır.[10] Soğuk Savaş'tan sonra atılan ilk adım olarak umut verici bir başlangıç gibi görünse de aynı Konsey'in, Irak 1980'de İran'ı işgal ettiğinde sessiz kalmış olduğu gerçeği düşünüldüğünde, inandırıcılığını ve eşitlik ilkesini yitirmiş bir Konsey ile karşı karşıya olduğumuz söylenebilir.

1992'de 731 sayılı karar ile Libya Hükümeti'ne yönelik olarak, terörist saldırılarından, teşvik ve destekten kaçınması gerektiğine dair uyarı verilmiş, 748 sayılı kararla da Libya'ya terörü desteklediği gerekçesiyle kısmi ambargolar uygulanmıştır.[11] Güvenlik Konseyi, Amerika'daki 11 Eylül 2001 terör saldırılarına karşı, ABD'nin çıkarlarına yönelik karar almada etkin bir rol oynamıştır. Bu olay, konseyin zaman geçtikçe büyük güçlerin aracı haline geldiğine yönelik tartışmaları artırmıştır. Afganistan'ın 2001'de işgal edilmesine sessiz kalan konsey, sonrasında, 9/11 olaylarının doğrudan sorumlusu Afganistan olmamasına rağmen ABD ve müttefiklerinin Afganistan'a yaptığı müdahaleyi meşru kılmıştır. Konsey, 2003'te ABD'nin Irak'ı işgalinde de aynı şekilde hareket etmiş, Irak'ta "istikrarı sağlamak için" başka devletlerin de askeri katkı sağlamasına önayak olmuştur.[12]

Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması'na[13] üye olmasına ve nükleer kuruluşlarını uluslararası gözetime açmasına rağmen, İran'ın nükleer çalışmalarının hedefinde nükleer silah üretmek olduğunu savunan Amerika, İsrail ve diğer Avrupa devletlerinin öncülüğünde, konsey öncelikle İran'a uranyum zenginleştirme ve nükleer yakıt çalışmalarını acilen sonlandırması gerektiği bildirmiş, akabinde, İran'a yönelik askerî ve ekonomik yaptırımlar uygulamıştır.[14] İsrail konusunda ise, Suriye'deki krize çözüm olarak silahsızlanma çağrısında bulunan konsey, İsrail'in Lübnan'da ve Gazze'de gerçekleştirdiği silahlı saldırıların hiçbirine sesini çıkarmamıştır. BM'nin bugüne kadar aldığı bütün kararları değerlendirmek mümkün olmasa da tabloya genel olarak bakıldığında, Konsey'in uluslararası sistemdeki varlığının ve güvenilirliğinin oldukça tartışmalı olduğu söylenebilir. Bunun asıl sebebi de İkinci Dünya Savaşı'ndan galip çıkan devletlerin veto gücü ile kendilerini sınırsız yetkiyle donatması ve Genel Kurul'u tartışma platformundan ibaret bir yapıya dönüştürmesidir.

---

[9] Bu karara göre, Irak 15 Ocak 1991'e kadar BM'nin kararlarına uymazsa Uluslararası Barış ve Güvenliği yeniden inşa edebilmek maksadıyla güç kullanımı uygulanacaktır. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Arı, Tayyar. **Irak, İran ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya**, İstanbul: Alfa Yayınları, 2004.

[10] Tayyar Arı, **2000'li Yıllarda Basra Körfezi'nde Güç Dengesi**, İstanbul: Alfa Yayınları, 1999, s. 228-230.

[11] Naim Demirel, 'Libya', **BM Güvenlik Konseyi ve Uluslararası Barışın Korunması**, İstanbul: Derin Yayınları, 2013, s.200-201.

[12] Aral, s.13.

[13] Antlaşmanın İngilizce metni için bkz: UNODA, "Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons (NPT)" https://www.un.org/disarmament/wmd/nuclear/npt/text. Türkçe için bkz: TAEK, "Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesine İlişkin Antlaşma (NPT)", http://www.taek.gov.tr/attachments/134_npt_tr.pdf.

[14] DİB, "İran'ın Nükleer Programına İlişkin Son Gelişmeler Hakkında Bilgi Notu", 17 Haziran 2010, http://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/Bolgeler/Iran_Haziran_2010.pdf (03.07.2019).

2.2. BM Güvenlik Konseyi'nin Sessiz Kaldığı İnsan Hakkı İhlalleri

Birleşmiş Milletler, kuruluşundan bu yana sömürgeciliğin sona erdirilmesi konusunda önemli bir role sahiptir. Yeni devletlerin küresel anlamda tanınması ve bu ülkelerin gelişmesi için finansal destek sağlamış, uluslararası hukuk ve insan hakları gibi evrensel konularda kendi bünyesinde düzenlediği organizasyonlar yoluyla faaliyet göstermiştir. Özellikle, BM Genel Kurulu aşırı silahlanma konusunda önemli çalışmalar yürütmüştür. Bu olumlu çalışmalara rağmen BM, uluslararası meselelerin çözülmesinde yeterli olamamıştır. Çünkü 5 daimi üye, insanlığa dair tehdit unsuru oluşturan aşırı silahlanmanın, silah ticaretinin ve nükleer silah depolamanın başını çekmektedir. Büyük güçler silahlanmayı bir yarış haline getirmeyi bitirmediği sürece de yaşanan katliamların sonu gelmeyecektir. Mevcut başka bir alternatif bulunmadığından, küresel anlamdaki en büyük organ olarak BM'nin uluslararası meselelerdeki (yoksulluk, adalet, insan hakları) rolü çok önemlidir.

Bu noktada, Güvenlik Konseyi, uluslararası barış ve güvenliğin sağlanması açısından iki yetkiyi elinde bulundurmaktadır. İlki, Konsey'in BM Şartı'nın VII. Bölümü'nde belirtilen, uluslararası barış ve güvenliğin tehdit altında olması, bozulması veya bir saldırı fiilinin ortaya çıkması durumunda bağlayıcı karar verme yetkisi, ikincisi ise, VI. Bölüm'de belirtilen uyuşmazlıklara karşı barışçı çözüm yolu sunmak ve tavsiye kararı verme yetkisidir.[15] Fakat BM Güvenlik Konseyi'nin güvenilirliğini tutarsız ve zayıf bir temelde inşa etmesi ve konseye dair açık bir yargı yolunun olmaması, konseyin, gücünü hiçbir denetim olmadan kullanabilmesine olanak vermektedir. Daimi üyeler dışındaki ülkelerin karar alma sürecine dahil edilmemeleri yetmezmiş gibi, insan hakkı ihlaline sessiz kalabilen bir konseyi denetleyecek bir organın olmaması açık bir tehdit ve kriz unsurudur.

Konsey'in tarihi boyunca sessiz kaldığı insan hakkı ihlallerine bakıldığında durum daha net anlaşılacaktır. İlk olarak, Uluslararası Ceza Mahkemeleri kurarak failleri yargılamak adına bir adım atmış olsa da Konsey, Yugoslavya ve Ruanda'da gerçekleşen katliamlarda işlenen insan hakkı ihlalini önlemede yetersiz kalmıştır. Ayrıca, Tibet'te gerçekleştirdiği insan hakları ihlallerinden dolayı Çin'e yönelik herhangi bir uyarı veya yaptırımın söz konusu olmaması, konseyin veto yetkisinden ötürü etkisiz kaldığının göstergesidir. Üstelik, sürekli üyeler, kendi menfaatleri yönünde diğer üyelerin insan hakkı ihlallerine karşı veto güçlerini devreye sokarak Konsey'den adaletli bir karar çıkmasının da önüne geçmektedirler. Örnek verilecek olursa, SSCB'nin dağılmasından sonra Rusya, Bosnalı Sırplar ilgili karar alınmasını engellemek amacıyla veto hakkını kullanmış, ABD ise İsrail'in Filistin'de gerçekleştirdiği ağır insan hakları ihlallerine karşı veto yetkisini kullanarak Güvenlik Konseyi'nin karar almasını imkansız hale getirmiştir.[16] Ruanda ve Bosna'nın yanında 1994'te BM ilkelerine aykırı bir biçimde başlayan ve devam ettirilen Çeçenistan meselesi, Suriye'de barışçıl gösterilerle başlayan fakat sonrasında bir iç savaş dönüşen çatışma, Cezayir darbesi akabindeki terör eylemleri, Güvenlik Konseyi tarafından iç savaş olduğu gerekçesiyle normal karşılanmıştır. Fakat aynı konsey, Doğu Timor'u bağımsızlığa götüren kararları hızlıca alabilmiş, 1999'da ABD'nin de desteğiyle müdahale emrini vermiştir.[17] Görüldüğü üzere, söz konusu daimi üyelerin çıkar ve stratejileriyse eğer, konsey bütün gücüyle bölgede barış ve güvenliği sağlamak için uğraşmaktadır. Aşağıda verilen tabloya bakıldığında, daimi üyelerin kullandığı veto sayısı durumu özetler niteliktedir.

---

[15] Hüseyin Pazarcı, **Uluslararası Hukuk Dersleri**, 4. Kitap, Ankara: Turhan Kitabevi, 2000, s.130

[16] **NTV**, "BM Güvenlik Konseyi'nin Veto Tarihi", http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/205434.asp, 04.07.2019.

[17] Aral, s.18-19.

Tablo 1

BM Güvenlik Konseyi Daimi Üyeleri Tarafından Kullanılan Veto Sayıları

PERİYOT	RUSYA	ABD	ÇİN	İNGİLTERE	FRANSA	TOPLAM
1946-55	80	-	1	-	2	83
1956-65	26	-	-	3	2	31
1966-75	7	12	2	10	2	33
1976-85	6	34	-	11	9	60
1986-95	2	24	-	8	3	37
1996-05	1	10	2	-	-	13
2006-18	18	4	8	-	-	30
TOPLAM	140	84	13	32	18	287

Kaynak: Security Council - Veto List, http://research.un.org/en/docs/sc/quick/ (05.07.2019)

3. BİRLEŞMİŞ MİLLETLER ÖRGÜTÜNÜN GELECEĞİ

ABD hükümetinin parasını ödemekten hoşlanmadığı bir şey varsa, BM barışı koruma operasyonlarının maliyetidir. BM büyükelçisi iken Nikki Haley barışı koruma tasarılarından sık sık şikayet ettiği bilinmektedir. Örneğin, ABD'nin tek taraflı olarak yükü tahsis etmek için uzun süredir BM formülü altında değerlendirildiği yüzde 28 yerine sekmenin sadece dörtte birini ödemeye karar verdiğini duyurmuştur.[18] Ayrıca, kendi çıkarları ile uyuşmayan operasyonların önüne geçme için barışı koruma için bazı kurallar koymuştur. Dört ilkesi, operasyonların ülke rızasına ev sahipliği yapmasını, siyasi çözümleri desteklemesini, gerçekçi ve ulaşılabilir görevlere sahip olmasını ve bir çıkış stratejisine sahip olmasını gerektiriyordu.[19]

Halen devam etmekte olan 14 BM barışı koruma operasyonu bulunmaktadır. Bunlardan en eski olan altısı, topraklar üzerindeki anlaşmazlıkları sona erdirmek için yıllar önce kurulmuştur. Daha yakın tarihli operasyonlar ise siyasi iktidar üzerindeki iç savaşlarla ya da şiddet içeren aşırılığa karşı koyma girişimleriyle ilgilidir. Ancak hiçbirinin bitme olasılığı görünmemektedir. Hepsi de Haley'in barışı koruma ilkelerinin çoğunu ihlal etmektedir. Orta Doğudaki ülkelerin hiçbirindeki operasyonlar öngörülebilir bir gelecekte sona ermeyecek, çünkü esas olarak BM Güvenlik Konseyi'nin daimi üyeleri bunu önleyecektir. Ulusal Güvenlik Danışmanı John Bolton, 1991 yılında başlatılan Batı Sahra'daki operasyonu sonlandırmak istemektedir. Bunun bölge için bağımsızlık referandumunun düzenlenmesine yardım etmesi gerekmektedir. Bölgeyi iddia eden Fas, bağımsızlığa sebep olabilecek birine izin vermeyecek ve Fransa, Fas'ın çıkarlarını korumak için her zaman çalışacağından, görev sona ermeyecektir.

Kıbrıs'ta, görev 1964'te başlamış ve Kıbrıslı Rumların ve Kıbrıslı Türklerin barış içinde yaşamalarını sağlamak hedeflenmiştir. İngiltere'nin pes etmek istemediği, sona ermesi halinde

[18] Haberin detayları için bkz: **AP News**, "US: Won't pay over 25 percent of UN peacekeeping anymore" https://www.apnews.com/ab175f451c924efdbc438724260980ae (28.06.2019).
[19] Nikki Haley'in konuşmasının detayları için bkz: **US Missions to the UN**, https://usun.usmission.gov/remarks-at-a-un-security-council-thematic-briefing-on-un-peacekeeping-operations/?_ga=2.48254885.2020704779.1564319689-299442999.1564319689 (27.06.2019).

risk altında olabilecek askeri üsleri vardır. İngiltere ve Rusya'nın anlaşmazlık içinde olduğu bir bölge için, Güvenlik Konseyi'nden adaletli ve barışçıl bir karar çıkması mümkün görünmemektedir. Keşmir'de 70 yıldan fazla bir süredir küçük bir güç bulunmaktadır. Ancak, sözde Hindistan ile Pakistan arasındaki savaştan, nükleer silahlı iki ülkeden ve uzun bir çatışma geçmişinden kaçınmaya katkısı olduğu için, başardığı şey net olmasa da, hiç kimse bunu sonlandırmaya istekli görünmemektedir. Daimi üyeler çatışmadan beslendiği sürece, barış gücü operasyonları lafta kalmakta veya hiç başlamamaktadır.

Kalan üç barışı koruma operasyonu İsrail'in içinde ve çevresinde bulunmaktadır: Bunlar Kudüs'teki BM Mütareke Gözlem Örgütü (UNTSO), Suriye'deki BM Ateşkes Gözlem Gücü (UNDOF) ve Lübnan'daki BM Geçici Görev Gücü (UNIFIL). Camp David anlaşmaları sonucunda, Sina'da dördüncü bir operasyon olarak Çokuluslu Kuvvet ve Gözlemciler (MFO), Rusya, Güvenlik Konseyi'nin onaylamasını engellediğinden bir BM çabası olarak değil bağımsız olarak kurulmuştur.[20]

BM'nin ilk barışı koruma çabası olan UNTSO, 1948'de başlayıp, bugüne kadar devam etmiştir. Ancak diğer operasyonlara birkaç askeri gözlemci sağlamaktan başka, barışa katkıda bulunmamaktadır. UNDOF, 1974 yılında kurulmuş fakat Suriye'deki iç savaş, bölgeyi barışı koruma görevlileri için güvensiz hale getirdiğinden, işlevlerini yerine getirememişlerdir. Ek olarak, Mart ayında Trump yönetimi, "ABD, Golan Tepeleri'nin İsrail Devleti'nin bir parçası olduğunu kabul ediyor" açıklamasını yapmış ve bunu yansıtmak için resmi ABD hükümet haritalarını yeniden çizdiğini açıklamıştır.[21] İsrail'in hiçbir zaman Golan'dan geri çekilmeyeceği öngörüldüğünden, Suriye'nin de bölgeyi kurtarma taleplerinden asla vazgeçmeyeceğinden, barışı koruma operasyonu sonlanacak gibi görünmemektedir. BM Güvenlik Konseyi'nde sağlam bir koltuğa sahip olan ABD ise İsrail'e verdiği sınırsız desteği sonlandırmadığı sürece barışçıl bir çözüm yolu çıkmayacaktır.

UNIFIL, 1978'de Filistin Kurtuluş Örgütü ile Lübnan'ın güneyindeki İsrail askeri kuvvetleri arasındaki savaşın ardından kurulmuştur. 40 farklı ülkeden 10.000 barış gücüne sahip olmasına ve her gün düzinelerce devriye gezmesine rağmen[22], Lübnan hükümetinin işbirliği olmadan çözüme gitmesi mümkün görünmemektedir. MFO[23] 1981'de İsrail Sina Yarımadası'ndan çekildiğinde ortaya çıkmıştır. Kuzey Sina'daki terörizm yüzünden barış güçleri büyük ölçüde güneye geri çekilmiştir. Başka bir deyişle, Orta Doğu'daki dört operasyonun ne bir çıkış stratejisi ne de ulaşılabilir hedefi yoktur ve bunların hiçbiri söz konusu çatışmaları çözebilecek politik bir süreci teşvik etmeye hizmet etmemektedir. Operasyonların büyük ölçüde devam etmesinin sebebi ise İsrail'in çatışma çıktığında suçlanacak birini istemesidir.

SONUÇ

Barışı koruma ve barış uygulamalarının gelecekteki gelişimi veya evrimi, Birleşmiş Milletler'in en yetkili organı olan Güvenlik Konseyi'nin elinde bulunmaktadır. Güvenlik Konseyi üstüne düşen sorumluluğu hakkaniyetle taşıyabilseydi, Birleşmiş Milletler'in barışı koruma adına umut vaat ettiği söylenebilirdi. Fakat, ne katkıda bulunan üye devletlerin uzun süredir devam eden sorunları çözmek için gösterdikleri mevcut çabalar ne de Konsey'in insan

[20] Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Alptuğ Kuduoğlu, "Camp David Sonrası ABD-Mısır Yakınlaşması: Askeri Boyut", **Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi**, Cilt:5 Sayı:1, ss.101-137.
[21] BBC,"Golan Tepeleri: ABD, Trump'ın kararıyla İsrail'in egemenliğini tanıdı", https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-47696932 (25.06.2019).
[22] Örgüt hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: **UNIFIL**, https://unifil.unmissions.org/ (29.06.2019).
[23] Örgüt hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: **MFO**, http://mfo.org/en (29.06.2019).

hakkı ihlallerine ve savaş suçlarına karşı takındığı tavır, barışı sağlama ve sürdürmede yeterli değildir. Öncelikle, güvenilir ve yeterli finansman sağlanmalı, erken uyarı ve kriz önleme mekanizmalarına yatırım yapılması sağlanmalıdır. Daha temsili ve yargı yolu açık bir Güvenlik Konseyi BM'nin meşruiyetini artıracağı bir gerçektir. Bu, büyük güçlerin elinde bir manipülasyon aracına dönüşmüş olan Konsey'in hem güvenilirliğini hem de etkinliğini sağlamada önemli bir adım olacaktır. Sonrasında, evrensel ve bölgesel kuruluşlar arasında daha dikkatli bir iş bölümü, şiddetten kaçınma stratejilerinin iyileştirilmesi ve son olarak, BM ve üye devletlerin mevcut gözetim ve görev değerlendirme prosedürlerini güçlendirmesi, Birleşmiş Milletler için ilkeli bir gelecek umut edilmesine yardımcı olacaktır. Kısaca, BM beş daimi üyesinin oy kullanma sistemindeki eşitsizliği dolayısıyla, aldığı kararlarda kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmekte ve barışı korumakta yetersiz kalmaktadır. Mevcut şartlar altında, BM'nin barışı korumada umut vaat etmediği ancak küresel anlamda daha kapsamlı bir örgüt alternatifi olmadığından, BM'nin reform sürecine girmesi ve güvenilirliğini sağlaması durumunda, örgütün barışı korumada bir umut vaat edebileceği söylenebilir.

KAYNAKÇA

Aral, Berdal. "Birleşmiş Milletler ve Uluslararası Eşitsizlik", **SETA Analiz**, Sayı:72 (Eylül 2013).

Arı, Tayyar. **Irak, İran ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya**, İstanbul: Alfa Yayınları, 2004.

—— **2000'li Yıllarda Basra Körfezi'nde Güç Dengesi**, İstanbul: Alfa Yayınları, 1999.

Birleşmiş Milletler Antlaşması, Madde 1, Madde 2.

Charter of the United Nations, (United Nations, New York).

Demirel, Naim. 'Libya', **BM Güvenlik Konseyi ve Uluslararası Barışın Korunması**, İstanbul: Derin Yayınları, 2013.

DİB, "Birleşmiş Milletler Teşkilatı ve Türkiye", http://www.mfa.gov.tr/birlesmis-milletler-teskilati-ve-turkiye.tr.mfa (02.07.2019).

DİB, "İran'ın Nükleer Programına İlişkin Son Gelişmeler Hakkında Bilgi Notu", http://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/Bolgeler/Iran_Haziran_2010.pdf (03.07.2019).

Kuduoğlu, Alptuğ. "Camp David Sonrası ABD-Mısır Yakınlaşması: Askeri Boyut", **Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi**, Cilt:5 Sayı:1, ss.101-137.

Pazarcı, Hüseyin. **Uluslararası Hukuk Dersleri**, 4. Kitap, Ankara: Turhan Kitabevi, 2000.

AP News, "US: Won't pay over 25 percent of UN peacekeeping anymore" https://www.apnews.com/ab175f451c924efdbc438724260980ae (28.06.2019).

BBC,"Golan Tepeleri: ABD, Trump'ın kararıyla İsrail'in egemenliğini tanıdı", https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-47696932 (25.06.2019).

MFO, http://mfo.org/en (29.06.2019).

NTV, "BM Güvenlik Konseyi'nin Veto Tarihi", http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/205434.asp (04.07.2019).

TAEK, "Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesine İlişkin Antlaşma (NPT)", http://www.taek.gov.tr/attachments/134_npt_tr.pdf.

UNODA, "Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons (NPT)" https://www.un.org/disarmament/wmd/nuclear/npt/text.

UNIFIL, https://unifil.unmissions.org/ (29.06.2019).

US Missions to the UN, https://usun.usmission.gov/remarks-at-a-un-security-council-thematic-briefing-on-un-peacekeeping-operations/?_ga=2.48254885.2020704779.1564319689-299442999.1564319689 (27.06.2019).

MUHASEBE MESLEK MENSUPLARININ MUHASEBE STANDARTLARINA BAKIŞ AÇILARI VE FARKINDALIKLARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Muhammed ARDIÇ[1]

ÖZ

Gelişmiş ekonomiler olarak ifade edilen ülkelerde ortaya çıkmış ve oluşturulmuş olan Uluslararası Muhasebe Standartları (UMS/UFRS), muhasebe ve finans dünyası için önemli bir gelişme olarak görülmekte ve başta Avrupa Birliği (AB) ülkeleri olmak üzere, gelişmiş ve gelişmekte olan pek çok ülkede belirli düzeylerde de olsa uygulamaya girmiş durumdadır. UMS/UFRS setinin kapsam ve nitelik olarak gelişmiş ülkelerin ihtiyaçlarına ve koşullarına uygun olduğu söylenebilir. Ancak gelişmekte olan ülkelerdeki mevzuatlara uygunluk noktasında uygulamada bazı sorunlar yaşanabilmesi kaçınılmazdır. Bu bağlamda UMS/UFRS setinin gelişmekte olan bir ülke olan Türkiye'de uygulanabilirliğine ilişkin muhasebe meslek mensuplarının düşüncelerinin veya beklentilerinin neler olduğunun belirlenmesi önem kazanmaktadır. Özellikle 2018 yılı itibariyle halen daha ülkemizde faaliyet gösteren tüm sektörlerde uygulanamamasının nedenlerinin belirlenmesinde, uygulayıcı durumundaki muhasebe meslek mensuplarının düşünceleri ve karşılaştığı sıkıntıların tespit edilmesi uygulama başarısına olumlu katkılar sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Muhasebe Standartları (UMS/UFRS), Muhasebe Meslek Mensupları, Muhasebe Eğitimi

A RESEARCH ON AWARENESS AND OVERVIEW TO ACCOUNTING STANDARDS OF ACCOUNTING PROFESSIONAL MEMBERS

ABSTRACT

It has been commonly acknowledged that the development of the IFRS is a significant development in
financial and accounting world. The existence of the IFRS first took place in the developed countries.
Today, the IFRS is used in each country of both developed and developing world at a certain extent. It can be said that the IAS / IFRS set is appropriate to the needs and conditions of the developed countries. However, it is inevitable that some problems may be experienced in practice in the point of compliance with the legislation in developing countries. In this context, the IAS / IFRS is a set of thoughts of developing countries regarding the applicability or expectations of professional accountants in Turkey is important to determine what is going on. In particular, determining the reasons for not applying the accounting standards in all sectors operating in our country as of the point reached, determining the problems and the problems faced by professional accountants in the situation of practitioners will provide positive contributions to the application success.

Keywords: Accounting Standards (IAS, IFRS), Accounting Professional Members, Accounting Education

[1] Artvin Çoruh Üniversitesi, ardic@artvin.edu.tr

Giriş

Gelişmekte olan ülkelerde değişime gösterilen direnci kırma noktasında küresel ekonomide meydana gelen önemli değişimler, uluslararası entegrasyonu benimseyen gelişmekte ülkeler için önemli bir fırsat olarak değerlendirilmelidir. Bu bağlamda Türkiye'de son yıllarda muhasebe uygulamaları noktasında meydana gelen en önemli değişimlerden biri olan Muhasebe Standartları da muhasebe uygulamaları ve finansal raporların hazırlanmasında uluslararası birlikteliği sağlanmasıdır. Çünkü küreselleşmiş güçlü bir finansal raporlamanın sağlayacağı faydalar şunlardır (Selimoğlu 2008):

- Karşılaştırılabilir bir finansal raporlama yapısı,
- Uluslararası girişimcileri teşvik etmek,
- Sermaye maliyetini azaltmak,
- Kaynak dağılımının etkinliğini yükseltmek,
- Ekonomik büyüme oranını yükseltmek.

Son yıllarda uluslararası muhasebe ve finansal raporlama standartları ile uluslararası denetim standartlarının benimsenmesindeki artış doğrultusunda muhasebe dünyasında yaşanan gelişmeler; iş dünyasının muhasebe meslek mensuplarından beklentilerini değiştirmektedir. Ülkemizde yürürlüğe giren 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu ile söz konusu gelişmeler hızla yaşanmakta; vergi muhasebesi odaklı muhasebe anlayışı yerini doğru ve güvenilir finansal raporlama ve denetim odaklı muhasebe anlayışına bırakmaktadır. Bu gelişmeler çerçevesinde muhasebecilik mesleği çok daha farklı bir konuma gelmekte; muhasebecilerin sahip olması gereken bilgi ve beceri yelpazesi genişlemektedir (Arsoy ve diğ., 2014).

Gelişmiş ekonomiler olarak ifade edilen ülkelerde ortaya çıkmış ve oluşturulmuş olan Uluslararası Muhasebe Standartları (UMS/UFRS), muhasebe ve finans dünyası için önemli bir gelişme olarak görülmektedir. Bu noktada Türkiye'de de muhasebe standartlarının benimsenmesiyle ilgili düzenlemeler yapılagelmektedir. Söz konusu düzenlemeler toplumun birçok kesimini doğrudan ya da dolaylı olarak ilgilendirmektedir. Bu yeni düzenlemelere uyum sağlama hususunda tartışmasız en çok meslek mensuplarına önemli görevler düşmektedir. Meslek mensuplarının bugüne kadar ki uygulamalarda yaşanan sorunlar hakkındaki düşünceleri sürece katkı sağlaması açısından önem arz etmektedir. Sorunun çözümüne yönelik atılacak erken adımlar hem zaman hem de kaynak tasarrufu sağlayacaktır.

UMS/UFRS setinin kapsam ve nitelik olarak gelişmiş ülkelerin ihtiyaçlarına ve koşullarına uygun olduğu söylenebilir. Ancak gelişmekte olan ülkelerdeki mevzuatlara uygunluk noktasında uygulamada bazı sorunlar yaşanabilmesi kaçınılmazdır. Bu bağlamda UMS/UFRS setinin gelişmekte olan bir ülke olan Türkiye'de uygulanabilirliğine ilişkin muhasebe meslek mensuplarının düşüncelerinin veya beklentilerinin neler olduğunun belirlenmesi önem kazanmaktadır. Özellikle 2018 yılı itibariyle halen daha ülkemizde faaliyet gösteren tüm sektörlerde uygulanamamasının nedenlerinin belirlenmesinde, uygulayıcı durumundaki muhasebe meslek mensuplarının düşünceleri ve karşılaştığı sıkıntıların tespit edilmesi uygulama başarısına olumlu katkılar sağlayacaktır.

Bu çerçevede Erzurum il merkezinde faaliyette bulunan meslek mensuplarının muhasebe standartlarına bakış açıları ve farkındalıklarını ortaya koymak üzere bir araştırma planlanmıştır. Planlama doğrultusunda söz konusu meslek mensuplarına anket uygulanmış ancak anket sonuçları değerlendirme aşamasındadır. Dolayısıyla bu çalışmada sadece muhasebe standartları hakkında genel bilgiler verilmiş ve bugüne kadar yapılan çalışmaların sonuçları değerlendirilmiştir.

Literatür

Muhasebe Standartları olarak ifade edilen TMS/TFRS ile ilgili farklı profillere sahip meslek mensuplarının TMS/TFRS ile ilgili farkındalıklarını, bakış açılarını, bilgi düzeyleri ve öğrenme becerilerini konu alan araştırmalar sürekli olarak yapılmaktadır. Özdemir (2013) son yıllarda yapılan araştırmaların büyük çoğunluğunun muhasebe ve finansal raporlama standartları ile ilgili konular üzerinde kümelendiğini ifade etmektedir. Ona göre, bu kümelenmenin nedeni, muhasebe ve finansal raporlama standartlarını gerçekte uygulayacak olanların meslek mensupları olmasıdır. Başka bir ifadeyle standartların sebep olduğu paradigma değişimi dikkatleri meslek mensupları üzerinde topladığı için, son yıllarda yapılan araştırmaların büyük çoğunluğunda muhasebe ve finansal raporlama standartları ile meslek mensupları birlikte incelenmektedir.

Literatürdeki meslek mensuplarını ve standartları konu alan çalışmaların bir kısmına ait bilgiler ve ele alınan konular yıllar itibariyle, kronolojik olarak şöyle özetlenebilir.

Civan ve Kara (2002) tarafından yapılan çalışma sonucunda; muhasebecilerin yeterince muhasebe standartlarını bilmedikleri ve uygulamada bilgi eksikliğinden kaynaklanan sorunların olduğu tespit edilmiştir.

Ağca'nın (2003) yaptığı çalışmasında; Türkiye'nin TMS/TFRS'ler için ideal ortama sahip olmadığını ifade etmiştir. Sermaye Piyasası Kurulu'nun yetki verdiği denetim şirketlerinde uygulanan anket çalışması ile TMS/TFRS'nin Türkiye'de uygulanabileceği düşüncesi ortaya koymuştur.

Gönen ve Uğurluel (2007) çalışmalarında; Türkiye'de standartların teknik ve karmaşık yapısı, eğitime olan gereksinim, kural esaslı muhasebeden ilke esaslı muhasebeye geçişin getirdiği sıkıntıların karışıklıklara yol açtığını ifade etmişlerdir. TMS/TFRS uygulamasını etkileyen sorunları olarak, standartların sık sık revize edilmesi, vergisel kaygıların ön planda tutulması ve yatırımcı istek ve beklentilerinin değişmesi, vergi kanunlarının sürekli değişmesi, teknolojik sorunlar olduğunu ortaya koymuşlar ve çözüm anlamında Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği'nin revize edilmesi gerekliliğini ortaya koymuşlardır.

Bekçi'nin (2007) yaptığı çalışmaya göre; meslek mensuplarının muhasebe standartları konusunda yeterli eğitimlerinin olmadığı ve eğitim kurumlarının da standartların uygulamasına yönelik beklenen katkıyı sunmadıklarını ifade etmiştir. Ayrıca meslek mensupları standartların uygulanması halinde uygulamada tekdüzeliğin sağlanacağı ama aynı zamanda iş yüklerinin de artacağı kanaatinde olduklarını ifade etmişlerdir.

Evci'nin (2008) Yeminli Mali Müşavirlerle yaptığı çalışmada ise; katılımcıların %90'lık kısmının orta-üst düzeyde bilgi sahibi olduklarını ve eğitim düzeyinin uygulanmadaki en önemli engel olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca TMS/TFRS'lerin uygulanmasında yaşanan sorunları; insan kaynakları ve bilişim sorunları, standartların içeriğinden ve yasal alt yapıdan kaynaklanan sorunlar, işletmelerin içyapılarından ve denetim mekanizmasından kaynaklanan sorunlar olmak üzere üç başlıkta toplanmıştır.

Acar vd.(2009) tarafından yapılan çalışmada ise Bekçi'nin (2007) yaptığı çalışmaya benzer sonuçlar elde etiği görülmektedir. Ayrıca meslek mensupları standartların uygulamasının soncunda mesleğin öneminin artacağını düşünmektedirler

Erdoğan ve Dinç (2009) çalışmalarında yaptıkları analiz neticesinde; meslek elemanlarının 1/3'ünün standartlardan haberdar olmadığını, bilgilerinin yetersiz olduğunu,

eğitim düzeyi daha yüksek olanların nispeten bilgilerinin daha yüksek olduğunu tespit etmişlerdir.

Çankaya ve Hatipoğlu (2011) yaptıkları araştırma sonucunda; TMS ve TFRS uygulanması ve benimsenmesine ilişkin faktörleri; eğitim sorunu, KOBİ'lere uygun olmayışı ve standartların çeviri sorunu şeklinde ortaya koymuşlardır.

Elitaş vd.'nin (2011) yaptıkları araştırma sonucunda; meslek mensuplarının % 80'nin diğer çalışmalardaki sonuçların aksine TMS hakkında yeterli bilgiye sahip oldukları ancak standartların uygulanmasına yönelik verilen eğitimlerin yeterli olmadığını tespit edilmiştir.

Hacıhasanoğlu vd.'nin (2012) çalışmalarında ise; TMS ve TFRS uygulanmalarının meslek mensuplarının iş yükünün artıracağı görüşünün yüksek olduğu ve standartların işletmelere pozitif katkı sağlayacağı sonucuna ulaşmışlardır.

Yel ve Erdem (2015) tarafından yapılan çalışmada; Bolu ilinde faaliyet gösteren muhasebe meslek mensuplarının genel anlamda TFRS hakkındaki farkındalık düzeylerinin oldukça yüksek olduğu, bununla birlikte TFRS hakkındaki bilgi düzeyleri ve TFRS'den beklentilerinin de yüksek olduğu tespit edilmişlerdir.

Akyüz ve Yeşil (2017) tarafından yapılan "TFRS Açısından Muhasebe Meslek Mensuplarına Yönelik Yapılmış Olan Akademik Çalışmaların Değerlendirilmesi" adlı çalışmada; bu konuda yapılan makaleler ve konu ile ilgili olarak hazırlanmış lisansüstü tezler incelenmiştir. Bu konuda farklı illerde yapılmış çalışmaların tümünde muhasebe meslek mensuplarının muhasebe standartlarıyla ilgili beklentileri ve bilgi düzeylerin ölçülmesi ile ilgili olarak en önemli ortak sorunun muhasebe meslek mensuplarının standartlarla ilgili bilgi ve sistematik eğitim eksikliği olduğu sonucuna varıldığı görülmüştür. Çalışmada yasal düzenlemeler ile zorunlu hale getirilen muhasebe standartlarının uygulamada fazla karşılık bulamadığı muhasebe meslek mensupları açısından fazladan iş yükü olarak algılandığı ve mesleği bırakma eğilimi gibi olumsuz sonuçlar doğurabileceği sonucuna varılmıştır.

Boyar ve Güngörmüş (2016) tarafından yapısal eşitlik modeli kullanılarak yapılan çalışmada; Proaktif kişiliğe sahip meslek mensuplarının UFRS bilgi düzeylerinin yüksek olduğu ve kariyerinden memnun olan meslek mensuplarının UFRS' ye bakış açılarının olumlu olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Muhasebe Standartlarının Oluşumu ve Gelişimi

Ulusal muhasebe standartları, belirli bir ülke için konulan, bir ülkedeki kurum ve işletmelerinin muhasebe sistemi içerisinde ve mali tablolarında uygulama birliği sağlamak amacıyla, muhasebe evrensel terim, yasa, kural, ilke, yöntem ve kuramlarına uygun bir şekilde düzenlenen, tekdüzen mal oluş ve envanter yönergeleri ile tekdüzen hesap çerçevesinde oluşan yasa hükümleri, kanun maddeleri ve bildirileri ile bütünlenen ve uygulanması gereken bir sistemdir. İşletmeler ve kurumlar oluşturulan sisteme göre hesap tutmakta ve bu sistem uyarınca finansal tablolar düzenleyerek hesap vermektedirler(Yazıcı, 2003).

Bir ülkeye ait muhasebe sistemi, o ülkede uygulanan ve ilke, kavram ve standartlardan oluşan muhasebe teorilerinden ve yasal düzenlemelerden etkilenmektedir. Ulusal muhasebe standartları ile ülke bazında ortak muhasebe uygulaması sağlanmaktadır (Şen, 2006).

Muhasebe standartlarının taşıması gereken kriterler şöyle sıralanabilir (Sağlam vd. 2008);

- Muhasebe standartları uygun ve anlamlı muhasebe bilgileri üretmelidir.

- Muhasebe standartları mali pozisyon ve performansa ilişkin ihtiyatlı ve gerçekçi ölçümler üretmelidir.
- Muhasebe standartları, mali pozisyon ve performansa ilişkin güvenilir ölçümler üretmelidir.
- Muhasebe standartları, sadece sağlam bir teorik temele sahip olmakla kalmamalı, aynı zamanda pratikte işler mahiyet taşımalıdır.
- Muhasebe standartları, ele alınan konu ile ilgili olarak aşırı derecede karmaşık olmamalıdır.
- Muhasebe standartları, benzer veya ilgili kalemler için yeterince kesin olmalıdır.
- Muhasebe standartları tutarlı uygulamayı sağlamak için yeterince kesin olmalıdır.
- Tercihen, muhasebe standartları, alternatif muamele şekillerine izin vermemelidir.
- Alternatif muamele şekillerine müsaade edildiğinde veya muhasebe ilkelerinin uygulanmasında hüküm vermek gerekli olduğunda, dengeli açıklamalar talep edilmelidir.
- Açıklamalar, bir işletmenin mali pozisyonu ve performansına, riske açıklık derecelerine ve risk yönetim faaliyetlerine ilişkin bir değerlendirme için yeterince kapsamlı olmalıdır.
- Muhasebe standartları, sadece en ileri mali piyasalarda değil, aynı zamanda gelişmekte olan piyasalarda uygulanabilir olmalıdır.

Dünyada ve Türkiye'de Uluslararası Muhasebe Standartları

Dünya çapındaki global hareket ve küreselleşme ile birlikte uluslararası yatırımlar dünya genelinde hız kazanmıştır. Bu gelişmeler ve uluslararası ticaretin deniz aşırı hatta okyanus aşırı boyutlara ulaşması ile yatırımcıların ülke dışına yoğun olarak yönelmelerinin sonucunda finansal bilgilerin sunulması açısından, her yerde aynı anlamı ifade eden şeffaf, gerçeği yansıtan ve karşılaştırma yapabilmeyi sağlayan muhasebe diline ihtiyaç duyulmuştur. Gelişmeler dünya çapında muhasebe standartlarının oluşumunun önünü açmış, uyum ve uyumlaştırma süreçlerini de hızlandırmıştır (Kocamaz, 2012).

Uluslararası arenada parasal işlemlerin artması, para transferlerinin hız kazanması, işletmelerin aynı anda birden çok ülkeye menkul kıymet ihraç edebilmesine olanak sağlamıştır. Ancak bu durum yatırımcılar açısından belli riskler doğurmaktadır. Yatırımcının, yatırım yaptığı ülkedeki uygulamaları kavrayabilmesi ve bu bilgilere güvenmesi önem arz etmektedir. Yatırımcılar yatırım yaptıkları ülkelerin muhasebe standartlarını daha sıkı sorgulamakta ve de finansal tabloların gerçek durumu yansıtmasından emin olmak istemektedirler (Akdoğan,2003).

Uluslararası Muhasebe Standartları Kurulu (IASB) tarafından çıkarılan UFRS'ler tüm dünyada yayılırken, ülkeler ulusal düzenlemelerini UFRS'lerle harmonize etmekte ve uyumlaştırma çalışmaları yapmaktadırlar (Uysal,2006). UFRS'ler uluslararası alanda ortak muhasebe ve finansal raporlama seti olarak kabul edilmektedir. Birçok ülke UFRS'leri çevirerek kullanmakta ya da bu standartlara paralel Türkiye'de uygulanan TFRS gibi düzenlemeler hazırlanmaktadırlar (Sağlam vd,2008).

Şekil 1. Dünyada UFRS Dönüşümü

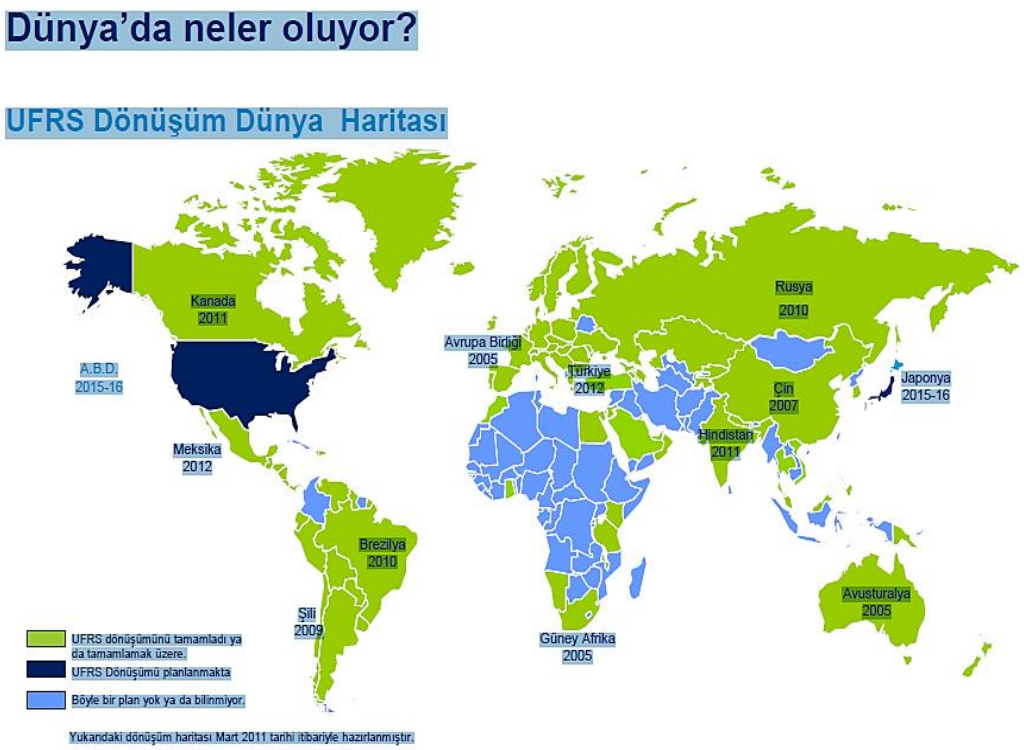

Kaynak: www.denetimnet.net

2011 yılı itibariyle Dünya da 100 den fazla ülke hali hazırda UFRS dönüşümünü tamamladı ya da tamamlamak üzere. Bunların içinde Avrupa Birliği üye ülkeler, Güney Afrika, Avusturalya, Hong Kong, Singapur, Malezya, Endonezya ve Tayland var. A.B.D. nin US GAAP ile UFRS arasındaki farkları giderme çalışmaları hızla devam ediyor (www.denetim. net).

2002 yılında Türkiye Muhasebe Standartları Kurulu (TMSK) Avrupa Birliği mevzuatıyla uyum sağlamak ve dünya uygulamalarına yakın olabilmek için UFRS"yi benimseme kararı almıştır. Türkiye'de uluslararası standartlar (UFRS) TMSK tarafından Türkçe 'ye çevrilmiş ve resmi gazetede yayınlanmıştır. Hâlihazırda dünyada değişik düzeylerde UFRS'ler uygulanmaktadır. Türkiye'de ise SPK'ya tabi şirketlerde 2005 yılından bu yana zorunlu olarak TFRS'ler uygulamakta olup vergi kanunlarından bağımsızdırlar. Bu bağlamda 1 Ocak 2013"ten itibaren, tüm sermaye şirketleri yasal defterlerini UFRS ile özdeş TMS'ye göre tutmak zorundadırlar.

Şekil 2. TMS'nin Sağlayacağı Faydalar

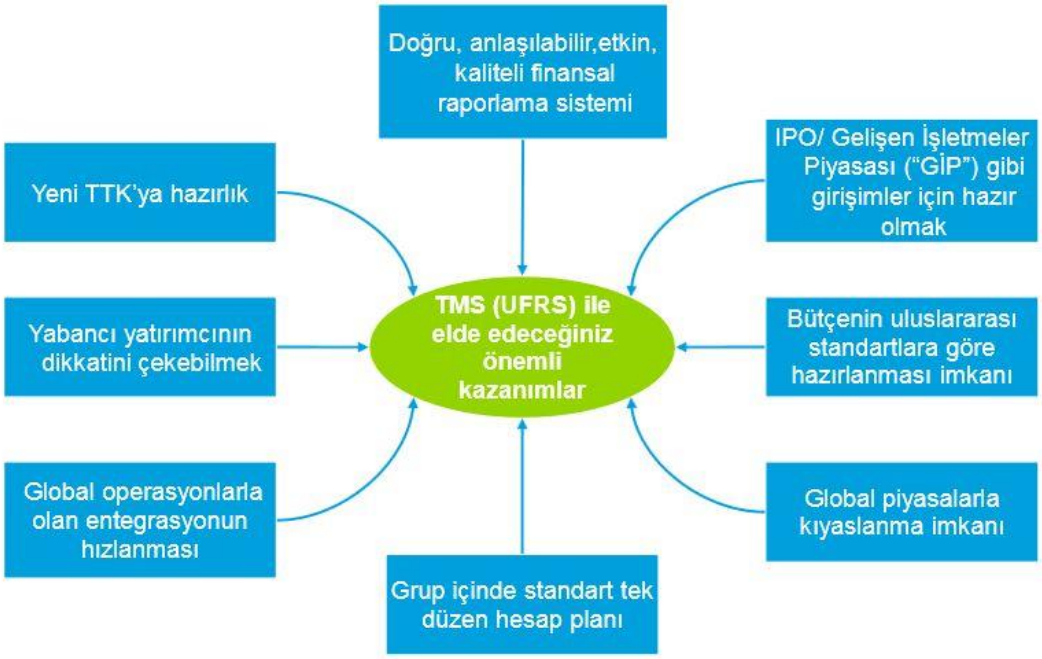

Kaynak:www.denetimnet.net

KOBİ TFRS ve BOBİ TFRS

Bağımsız denetime tâbi olup TMS/TFRS uygulamayan işletmelerin uygulayacakları finansal raporlama çerçevesi olan "Büyük ve Orta Boy İşletmeler için Finansal Raporlama Standardı (BOBİ FRS)" , Kamu Gözetimi Kurumu (KGK) tarafından 29 Temmuz 2017 tarihli ve 30138 Sayılı Mükerrer Resmi Gazete 'de yayımlanmıştır. KGK'nın, 2014 yılındaki bir kararı ile TMS/TFRS uygulamaları sadece Kamu Yararını İlgilendiren Kuruluşlar(KAYİK) için zorunlu tutulmuş, TMS/TFRS uygulamayan işletmelerin ise KGK tarafından bir belirleme yapılıncaya kadar Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliğleri (MSUGT)'ni, 29/12/2014 tarihli ve 41 sayılı KGK Kararıyla açıklanan "TMS'leri Uygulamayan Şirketlerin Finansal Tablolarının Hazırlanmasında Uygulanacak İlave Hususlar" ile birlikte uygulayarak raporlama yapması istenmiştir. Ancak TMS/TFRS'ler ile Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliğleri uyumlu olmadığından, bağımsız muhasebe denetiminde, işletme finansal tablolarının doğruluğunu tespit etmek için iki farklı karşılaştırma kriteri (çifte standart) kullanılması sakıncası ortaya çıkmıştır. Bu nedenle KGK, 2014 yılından itibaren başlattığı TMS/TFRS'ler ile uyumlu yeni bir raporlama çerçevesi oluşturma çalışmalarını 2017 Temmuz sonunda tamamlamıştır. 1/1/2018 tarihi ve sonrasında başlayan hesap dönemlerinde uygulanmak üzere, yayımı tarihinde yürürlüğe giren ve uluslararası standartlarda bir finansal raporlama çerçevesi olan BOBİ FRS, KAYİK'ler dışındaki bağımsız denetime tâbi tüm şirketlerin bağımsız denetimlerinde kıstas oluşturacak, bağımsız denetimde çifte standart uygulanması sakıncasını ortadan kaldıracaktır (Gençoğlu, 2017).

BOBİ FRS'nin yer aldığı 'Büyük ve Orta Boy İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standardı Hakkında Tebliğ'de büyük işletme tanımı bulunmaktadır. Buna göre, aktif toplamı 75 milyon ve üstü, yıllık net satış hasılatı 150 milyon ve üstü Türk Lirası ve ortalama çalışan sayısı 250 ve üstü olan ve bu üç ölçütten en az ikisinin eşik değerlerini, varsa bağlı ortaklıklarıyla birlikte, art arda iki raporlama döneminde aşan işletmeler müteakip raporlama

döneminde büyük işletme olarak değerlendirilir. Bu ölçütlerin altında kalan, ancak denetime tabi olma koşullarını karşılayan işletmeler ise standartta orta boy işletmelerin uyması gereken kurallara göre finansal raporlama yapacaktır. Ayrıca uluslararası muhasebe ve finansal raporlama uygulamalarıyla ve AB düzenlemeleriyle uyumlu olan ve 27 bölümden oluşan BOBİ FRS'de, orta büyüklükteki işletmeler için genel olarak maliyet esaslı bir finansal raporlama öngörülmüş; büyük işletmelere yönelik ise ilâve yükümlülükler getirilmiştir (Gençoğlu, 2017).

Sonuç ve Öneriler

Türkiye finansal raporlama standartlarıyla ilgili meslek mensuplarına yönelik yapılmış olan çalışmalar genel olarak değerlendirildiğinde çoğu çalışmada benzer sonuçlar elde edilirken bazı çalışmalarda ise zıt düşüncelerin ortaya çıktığı görülmektedir. En ilk çalışmanın Civan ve Kara tarafından 2002 yılında yapıldığı ve en son yapılan çalışmanın ise Boyar ve Güngörmüş tarafından 2016 yılında yapıldığı göz önünde bulundurulduğunda ilk yıllarda yapılan çalışmalarda meslek mensuplarında bilgi düzeylerinin düşük olduğu buna karşın son yıllarda bu bilgi düzeyinin yükseldiği görülmektedir.

Çalışma sonuçları değerlendirildiğinde öne çıkan hususlar şunlardır;

- TMS /TFRS uygulamalarına yönelik yetkili kurumlar tarafından sürekli ve sistematik olarak eğitim verilmesi,
- TMS /TFRS uygulamalarının genel anlamda meslek mensuplarının iş yükünü artıracağını fazladan iş yükü doğuracağı,
- TMS /TFRS uygulamalarının meslek mensuplarında kaygı, stres gibi olumsuz psikolojik baskı oluşturacağı,
- TMS /TFRS uygulamalarının uluslararası yatırımların aratmasına sebep olacağı,
- TMS /TFRS uygulamalarının finansal tablolarda daha şeffaf, gerçekçi, doğru karşılaştırılabilir raporlama imkânı vereceği.

Güncel anlamda muhasebe uygulamaları vergi mevzuatı etkisi altındadır ve muhasebe alanında standardizasyon sağlanması amacıyla çeşitli çalışmalar yapılmaya devam etmektedir. Günümüz itibariyle her ne kadar geçmişe nazaran bazı düzenlemeler yapılmış olsa da (KOBİ TFRS ve BOBİ FRS gibi) hâlihazırda tüm işletmeleri kapsayacak ya da diğer bir ifadeyle işletmelerin finansal raporlama hususunda birden fazla mali tablo düzenlemelerini ortadan kaldıracak ve Vergi Usul Kanunu ile Türk Ticaret Kanunu'nun eşgüdümü sağlanamamıştır. Bu durum da standartlar konusunu güncelliğinin devam etmesine neden olmaktadır. TMS ve TFRS'lerin ortak ve tek bir dil sağlama konusundaki önemi bu noktada bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada elde edilecek veriler doğrultusunda uygulamadaki birlikteliği sağlayacak ya da farklılıkların neler olduğunu ortaya koyacak bilgilerin elde edileceği beklenmektedir. Bu kapsamda giriş bölümünde de izah edildiği üzere çalışma verilerinin analizi devam etmektedir. Veriler doğrultusunda elde edilecek güncel bilgilere göre ve 2002 yılında başlanılan bu süreçle ilgili yapılmış akademik çalışmaların sonuçları ile de karşılaştırarak meslek mensuplarının bakış açıları ve farkındalıkları ortaya konulacak ve öneriler geliştirilecektir.

Kaynaklar

Acar, D., Bayri, O., Dalğar, H., Özdemir, O.(2009), "Meslek Mensuplarının TMS/TFRS Uygulamalarına Bakış Açıları ve Farkındalık Düzeyleri: Bir Alan Araştırması", XXVIII. Türkiye Muhasebe Eğitimi Sempozyumu Yakın Gelecek ve Muhasebe Eğitimi, 20-24 Mayıs 2009, Alaçatı-Çeşme.

Ağca, A. (2003), "Uluslararası Muhasebe Standartlarının Gelişmekte Olan Ülkelerde Uygulanabilirliği ve Kabul Görmüşlüğü", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

Akdoğan, N. (2003), "AB'ye Üye Ülkeler Arasında Finansal Raporlama Uygulamalarında Uluslararası Standartlara Geçiş-Dördüncü ve Yedinci Yönerge Muhasebe Standartlarının IAS'e Yakınlaştırma Çalışmaları", Prof.Dr.Yüksel Koç Yalkın'a Armağan. SBF Yayın No:590, TÜRMOB Yayınları, No: 221: 33-36.

Akyüz, F. ve Yeşil, T. (2017), "TFRS Açısından Muhasebe Meslek Mensuplarına Yönelik Yapılmış Olan Akademik Çalışmaların Değerlendirilmesi", Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi, 4(1), 77-95.

Poroy, A., Tuba, B., Selimoğlu, S. (2014), "Muhasebe Eğitimindeki Bilgi, Beceri ve Eğitim Tekniklerinin Gerekliliklerine İlişkin Beklentiler: Türkiye'deki Akademisyenlere ve Meslek Mensuplarına Yönelik Bir Araştırma", Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, Cilt 10, Sayı 23: 121-136.

Bekçi, İ. (2007), "Muhasebe Meslek Mensuplarının Türkiye Muhasebe Standartları Hakkındaki Görüşlerinin Değerlendirilmesine Yönelik Bir Araştırma", Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi, 22; 27-40.

Boyar, E. ve Güngörmüş, A. H. (2016), "Muhasebe Meslek Mensuplarının Proaktif Kişilik Özelliklerinin, Kariyer Memnuniyeti İle UFRS' ye Bakış Açıları ve Bilgi Düzeyleri Üzerine Etkisi", Muhasebe ve Finansman Dergisi, 2(70), 55-66.

Civan, M., ve Kara, E. (2002), "Muhasebe Standartlarının Muhasebe Mesleğinde Uygulanmasına Yönelik Bir Araştırma", Muhasebe ve Finansman Dergisi, 14, 74-81.

Çankaya, F. ve Hatipoğlu, O. (2011), "Türkiye'de Uluslararası Muhasebe Standartları'nın Uygulanabilirliğini Etkileyen Faktörlerin Meslek Mensuplarınca Değerlendirilmesine Yönelik Bir Araştırma", Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, 2(7), 61-88.

Elitaş, C., Karakoç, M. ve Özdemir, F.S. (2011), "Muhasebe Meslek Mensupları Perspektifinden Türkiye Muhasebe Standartları", World Of IFRS Dergisi, 5, 1-13.

Erdoğan, M. ve Dinç, E. (2009), "Türkiye Muhasebe Standartları v Muhasebe Meslek Mensuplarının Bilgi Düzeylerinin İncelenmesi", Muhasebe ve Finansman Dergisi, 3(439, 154-169.

Evci, S.(2008), "Türkiye Muhasebe (Finansal Raporlama) Standartları ve Uygulanmasında Yaşanan Sorunlar", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, GÜ, SBE, Ankara.

Gençoğlu, Ü.G. (2017), "Temel Konularda BOBİ FRS ve TMS/TFRS Karşılaştırması", Muhasebe ve Finansman Dergisi, (76), 1 24.

Gönen, S.,Uğurluel, G.(2007), "Türkiye'de Uluslararası Finansal Raporlama Standartları (UFRS) Uygulamalarına Geçişte Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri", Vergi Dünyası Dergisi, Sayı: 316, Aralık 2007, ss.229-236.

Hacıhasanoğlu, T., Karaca, N. ve Demirci, Ş. D. (2012), "KOBİ'ler için TFRS' nin Getirdiği Yenilikler ve Uygulanabilirliği Üzerine Ankara İlinde Bir Araştırma", World Of IFRS Dergisi, 4, 1-22.

Kocamaz, H. (2012), "Uluslararası Muhasebe Standartlarının Dünyada ve Türkiye'de Oluşum ve Gelişim Süreci", Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 2(2), 105-120.

Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu. Küçük ve Orta Büyüklükte İşletmeler İçin Türkiye Finansal Raporlama Standartları'nın (KOBİ TFRS). http://www.kgk.gov.tr/contents/files/KOBI_TFRS.pdf, (01.06.2019).

Sağlam, O., Sağlam, N. (2008), "TMS-21 Kur Değişiminin Etkileri. Türkiye Muhasebe Standartları Uygulaması"(Yorum-Açıklama-Örnekler), Sağlam, N., Şengel, S., Öztürk, B. (Ed.), 2. Baskı, Maliye ve Hukuk Yayınları, Ankara, 557-582.

Selimoğlu, S. K. (2008), "Dünyadaki Uygulamalarından Hareketle Finansal Raporlama Standartlarının Finansal Tablolar Üzerindeki Genel Etkileri", XII. Türkiye Muhasebe Standartları Konferansı.

Şen, İ. K. (2006), "Borçlanma Maliyetlerinin Türk Mevzuatı, Sermaye Piyasası Mevzuatı ve Uluslararası Muhasebe Standartları Kapsamında İncelenmesi", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Uysal, Ö. (2006), "Uluslar arası Muhasebe Standartlarının Oluşum Süreci: IASC ve Önde Gelen Ulusal ve Uluslar arası Örgütler", Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi, Yıl:5, Sayı:17.

Yazıcı, M. (2003), "Muhasebe Standardının Tanımı", MUFAD Muhasebe ve Finansman Dergisi, Sayı:18, Nisan: 33-37.

Yel, T. A. ve Erdem, M. S. (2015), "Muhasebe Meslek Mensuplarının UFRS Hakkındaki Farkındalık Düzeylerinin Tespiti: Bolu İli Örneği", Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 11(2), 217-231.

http://www.denetimnet.net/UserFiles/Documents/2011/Yeni_TTK_ve_UFRS_uyumlu_TMS_ve_gecis.pdf ,

SÜPER LİG FUTBOL KULÜPLERİNİN FİNANSAL PERFORMANSININ DUPONT FİNANSAL ANALİZ SİSTEMİ KULLANILARAK İNCELENMESİ

Muhammed ARDIÇ[1]

ÖZ

Bu çalışmanın temel amacı hisseleri Borsa İstanbul'da işlem gören futbol kulüplerinin finansal performansının DuPont Analiz Tekniği ile analiz edilmesi ve ölçek temelinde finansal performansları açısından aralarında farklılık olup olmadığının belirlenmesidir. Bu kapsamda söz konusu kulüplerin finansal performansları finansal durum tabloları ve kapsamlı gelir tabloları yardımıyla 2018 yılına ait finansal performansı ölçek temelinde DuPont analiz tekniği ile incelenmiştir. Analiz neticesinde söz konusu kulüplerde aktif devir hızı, ROS, ROA ve ROE gibi değerlerle ölçülen finansal performansları 2018 yılı itibariyle karşılaştırılması yapılmıştır. Sonuç itibariyle futbol kulüplerin yapılan büyük yatırımlara rağmen, borç miktarlarında artış olduğu ve büyük ölçüde karlılık sorunları yaşadıkları ve finansal sorunlarla karşı karşıya oldukları anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Futbol Kulüpleri, DuPont Analiz Sistemi, Özsermaye Karlılığı, Aktif Karlılığı, Net Kar Marjı.

INVESTIGATION OF THE FINANCIAL PERFORMANCE OF SUPER LEAGUE FOOTBALL CLUBS USING DUPONT FINANCIAL ANALYSIS SYSTEM

ABSTRACT

The main objective of this study is to analyze the financial performance of football clubs traded in Borsa Istanbul with the DuPont Analysis Technique and to determine whether there is a difference between them in terms of their financial performance. In this context, financial performances of the aforementioned clubs were analyzed with the help of financial statements and comprehensive income tables. As a result of the analysis, the financial performances of these clubs, which are measured by values such as active turnover rate, ROS, ROA and ROE, were compared in 2018. As a result, despite the large investments made by football clubs, it was understood that there was an increase in the amount of debt and they experienced a great deal of profitability problems and faced financial problems.

Keywords: Football Clubs, DuPont Analysis System, Return on Equity, Return on Assets, Net Profit Margin.

Giriş

İşletmelerin varlıklarını sürdürebilmeleri için geleceğe yönelik yatırım ve mali planlarını gerçekçi bir şekilde yapabilmeleri, mali yapılarını güçlü bir şekilde korumaları ve sürekli kontrol altında tutmaları gerekmektedir. Etkin bir mali planlamanın ve bu bağlamda başarılı bir varlık ve kaynak yönetiminin gerçekleştirilebilmesi ve yatırım kararlarının rasyonel alınabilmesi için öncelikle finansal bilgi sisteminin düzgün çalışması ve finansal bilgi sistemi

[1] Artvin Çoruh Üniversitesi, ardic@artvin.edu.tr

içerisinde toplanan bilgiler üzerinde analitik teknikler kullanılarak finansal analizin yapılması gerekmektedir. Finansal yönetimin temel fonksiyonlarından biri olan mali analiz, diğer fonksiyonlar olan mali planlama, fon ihtiyacının belirlenmesi ve sağlanması, varlık yönetimi, denetim ve özel mali sorunların çözümü açısından büyük önem arz etmektedir (Elmas ve Ardıç, 2018).

İşletme yönetimi açısından nihai amaç işletme değerinin maksimum yapılmasıdır. İşletmelerin değerinin belirlenmesi oldukça güç ve genel olarak çoğu zaman sübjektiftir. Bu nedenle işletmelerin finansal performansları değerlendirilirken kârlılık oranları kullanılır (Elmas, 2017). Hem hissedarlar hem de borç verenler, bir işletmenin finansal performansına aktif kârlılığı, öz sermaye kârlılığı ve satış kârlılığı oranlarına bakarak karar verirler. Bu oranlar işletmelerin yatırımları üzerinden finansal performanslarını gösterme noktasında sıklıkla kullanılan oranlardır (Ross ve diğ., 2008). Söz konusu oranlar birbirleriyle çok yakın ilişki içerisinde bulunan oranlardır. Bu bağlamda yöneticilerin, işletme faaliyetleriyle ilgili aldıkları kararlar, işletmenin kârlılığını ve risk derecesini etkilemekle birlikte aynı zamanda bu kârlılık ve risk düzeyi işletmenin piyasa değerini de belirlemektedir (Akgüç 1998; Arnold, 1998).Bu yüzden ilk defa DuPont işletmesi tarafından geliştirilen ve literatüre DuPont Analiz Sistemi olarak geçen bir teknikle aktif kârlılığı, öz sermaye kârlılığı ve hatta satış kârlılığı oranları bileşenlerine ayrılarak işletmelerin yatırımları üzerinden kârlılığını etkileyen unsurların analizi gerçekleştirilebilmektedir. Bu analiz, işletmenin yatırımları üzerinden kârlılığını arttırabilmek için alınabilecek önlemler konusunda etkin bir inceleme süreci sunmakla birlikte işletmenin başarı denetimine de yardımcı olmaktadır (Çabuk ve Lazol, 2011).

Sürekli değişen küresel ekonomi açısından değerlendirildiğinde, futbol kulüplerinin faaliyetlerinin önemli ekonomik sonuçları bulunmaktadır. Bu sonuçlar ülke ekonomilerine farklı boyutlarda ve farklı düzeylerde ülke ekonomisine önemli etkileri vardır. Bu gelişmeler ışığında 1990'lı yıllardan sonra futbol artık sadece sportif faaliyet olmaktan çıkmış, sektör haline gelmiştir (Sarıkahyaoğlu, 2015). Futbol kulüplerinin kâr amaçlı olarak yönetilmek istenmesi ile birlikte kulüp yönetimlerinde gerek ulusal gerekse uluslararası alanda önemli değişimler yaşanmıştır. İlk yıllarda çok fazla üzerinde durulmayan bütçeleme, finansal yönetim, finansal fair play, profesyonellik, hukuki danışmanlık gibi kavramlar önem kazanmıştır (Uluyol, 2014).

İlk dönemlerde futbol kulüpleri sadece maç gelirleri elde ederken, özellikle çalışmaya konu edilen söz konusu kulüplerinin kurumsallaşması ile birlikte yayıncılık gelirleri, eğitim gelirleri, reklam gelirleri, sponsorluk, ürün satışı gibi farklı alanlarda da gelir elde etmeye başlanmışlardır (Ergül, 2017). Ülkemizde futbol kulüplerinin artan ödemeleri ve tesis yatırımları nedeniyle 1980'li yıllarda şirketleşme adımları hız kazanmıştır. Artan giderler, kulüpleri düşük maliyetle fon bulma arayışına yöneltmiş, fon bulma yönündeki bu adımlar futbol kulüplerinin halka açılmasını zorunlu kılmıştır. Ülkemizde en fazla ilgi çeken spor dalı olan futbolda faaliyet gösteren ve en fazla taraftar kitlesine sahip olan futbol kulüpleri halka açılmıştır (Aslan, 2018).

Futbol kulüpleri genelde dernek statüsünde kurulmuş olmakla birlikte Beşiktaş ve Galatasaray 2002 yılında halka açılarak bu alanda başarı göstermiş 2004 yılında ise Fenerbahçe ve Trabzonspor kulüpleri halka açılmıştır. Futbol kulüplerinin şirketleşmesi ile birlikte yüksek bütçelere sahip olunmuş, reklam, yayın, forma ve stadyum gelirleri artmış futbolculara yapılan ödemelerde buna paralel olarak artış göstermiştir. Şirketleşen kulüp sayısının çok olmasına rağmen, yalnızca en fazla taraftar kitlesine sahip olan dört büyük kulübün Borsa İstanbul'da işlem görmesi, diğer kulüplerin sermaye piyasasından beklenen payı almasını engellemiştir (Koşan ve Karadeniz, 2014).

Bu çalışmanın amacı, hisseleri Borsa İstanbul'da işlem gören dört futbol kulübünün 2018 yıllı itibariyle finansal performanslarının DuPont analiz tekniği ile ölçülmesidir. Belirlenen

amaç doğrultusunda, çalışmada öncelikle DuPont analiz tekniğinden bahsedilmiş daha sonra literatür taraması yapılmış ve araştırmada kullanılan veriler ışığında elde edilen sonuçlar kısaca yorumlanmıştır.

DuPont Finansal Analiz Sistemi

DuPont finansal analiz sistemi, 1918 yılında Du-Pont de Nemours & Co'nun oranlarına dayanılarak geliştirilen ve işletmelerde yatırımların kârlılığının arttırılmasını amaçlayan bir analiz sistemidir (Almarazi, 2012; Berk, 2010). DuPont işletmesi ilk defa işletmelerin aktif üzerinden kârlılığını etkileyen unsurların analizinden hareketle bu analizi gerçekleştirdiği için teknik, DuPont analiz tekniği veya DuPont finansal analiz sistemi olarak adlandırılmaktadır (Moyer ve diğ., 2007).

DuPont finansal analiz sistemi, bir işletmenin finansal olarak yatırım performansını iki temel ölçüt (aktif kârlılığı ve öz kaynak kârlılığı) ve birde yan ölçüt (satış kârlılığı) olmak üzere ele almakta ve temel ölçütleri unsurlarına ayırarak yatırım kârlılığının performans analizini yapmaktadır (Aydınve diğ., 2010).

DuPont finansal analiz sistemi ilk olarak aktif devir hızı (net satışlar / aktif toplamı) ile satışlar üzerinden net kâr marjını (net kâr / net satışlar) bir araya getirmekte ve bu oranlar arasındaki karşılıklı etkinin bir işletmenin kârlılığını nasıl etkilediğini ortaya koymaktadır. Bu süreçte ortaya çıkan ilk temel ölçüt aktif kârlılığıdır. Aktif kârlılığı (net kâr / aktif toplamı), aktiflerin işletmede ne ölçüde kârlı kullanıldığını ve işletmenin yaptığı yatırımların kârlılığını gösteren bir orandır (Bakır ve Şahin, 2009; Çetiner, 2002) ve DuPont finansal analiz sisteminde aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır (Aydın ve diğ., 2010);

$$\frac{Net\ Kâr}{Aktif\ Toplamı} = \frac{Net\ Satışlar}{Aktif\ Toplamı} + \frac{Net\ Kâr}{Net\ Satışlar}$$

Aktif kârlılığı formülü ile aktiflerin işletmede hangi ölçüde kârlı kullanıldığı ve işletmenin toplam satışları üzerinden ne kadar kazandığı hesaplanabilir (Aydın ve diğ., 2010). Eşitliğin sağ tarafında bulunan aktif devir hızı ve net kâr marjı oranlarının hesaplanmasında kullanılan net satışlar sadeleştiğinde aktif kârlılığına ulaşılmış olmaktadır. Bu oranın düşük olması, varlıkların gereğinden fazla olması veya kârın yeterli olmaması anlamına gelmektedir (Çetiner, 2002). Aktif kârlılığı ile ilgili DuPont analiz şeması Şekil 1'de verilmiştir.

Şekil 1: DuPont Şeması (Aktif veya Yatırım Kârlılığı)

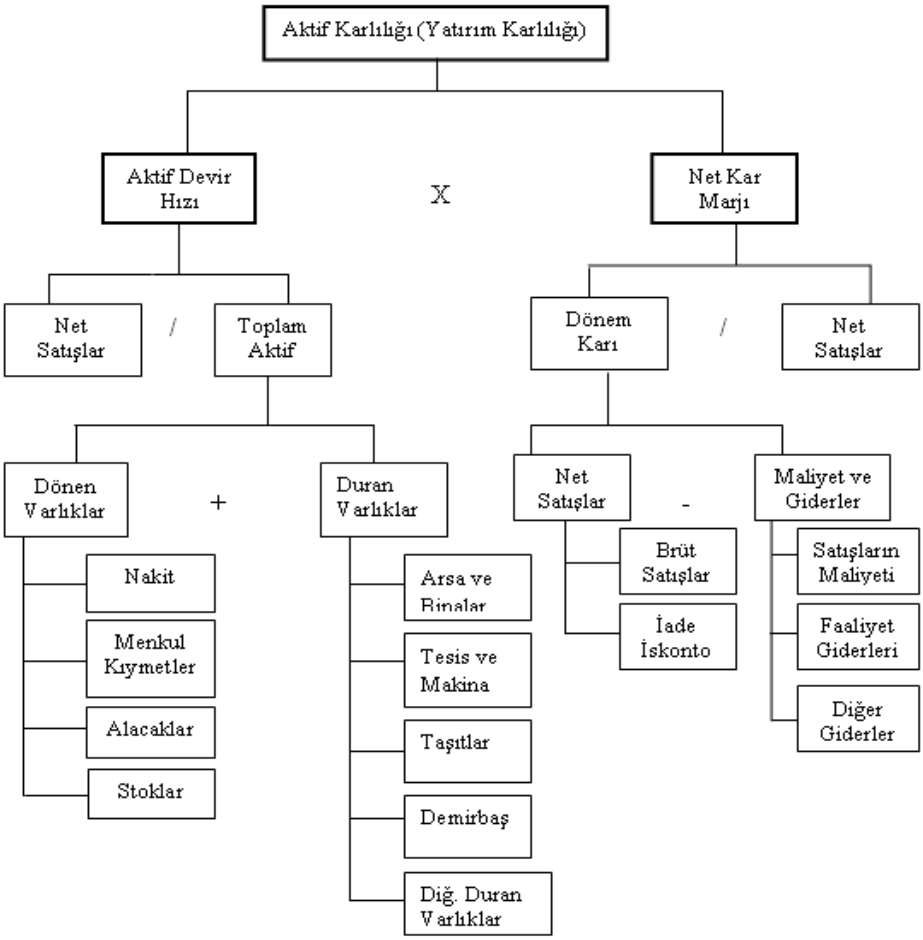

Kaynak: Berk (20102); Çabuk ve Lazol (2011).

Şekil 1. incelendiğinde bir işletmenin aktif kârlılık oranını yükseltebilmesi için satışları üzerinden net kâr marjını arttırması veya aktif devir hızını yükseltmesi ya da bu iki unsuru ortak sonuçları olumlu olacak şekilde değiştirmesi gerektiği görülmektedir (Akgüç, 2011). Net kâr marjı işletmelerin satışlarının kârlılığını göstermektedir. Bu oranın yüksek çıkması işletmenin lehine yorumlanmaktadır (Çetiner, 2002). Net kâr marjını yükseltebilmek için maliyet ve giderleri satışlara göre mümkün olabildiğince düşük tutmak gerekmektedir. Net satışların arttırılması ise doğru ürün karması ve doğru fiyatlama ile brüt satışların arttırılmasına ve minimum iade ve satış indirimi uygulanmasına bağlıdır. Diğer yandan aktif devir hızının yükseltilebilmesi için net satışların aktif toplamından daha fazla oranda artması veya daha düşük oranda azalması gerekmektedir. Diğer bir ifadeyle yapılan aktif yatırımının dönen ve duran varlıklar yönüyle dengelenmesi ve atıl varlık bulunmaması gerekmektedir (Çabuk ve Lazol, 2011).

DuPont finansal analiz sisteminde oranlar arasındaki ilişkilerden hareketle öz kaynak kârlılık analizi de gerçekleştirilebilmektedir. Öz kaynak kârlılık analizi yapılırken, net kâr marjı (net kâr / net satışlar), aktif devir hızı (net satışlar / aktif toplamı) ve öz kaynak çarpanı (aktif toplamı / öz kaynak toplamı) olmak üzere üç değişken kullanılmakta ve eşitlikte net satışlar ve aktif toplamı sadeleşerek öz kaynak kârlılık oranına (net kâr / öz kaynak toplamı) ulaşılmaktadır. Öz kaynak kârlılık oranı, yatırılan öz kaynak karşılığında elde edilen kârın yeterliliğinin ölçülmesinde kullanılan bir orandır. Diğer bir ifadeyle finansal rantabilite olarak da ifade edilen öz kaynak kârlılığı ortaklarca işletmeye konan öz sermayenin etkin

kullanılmasının bir göstergesidir (Elmas, 2017). Bu yüzden ortaklar veya yatırımcılar bu oranın yüksek olmasını beklerler. Türkçe literatüründe Öz kaynağa Getiri, Özkaynak Getirisi olarak da geçen ve en önemli finansal oranlardan biri olarak kabul edilen ROE(Öz kaynak kârlılığı), şirketin her 1 TL lik sermayesine karşılık ne kadar kâr ürettiğini gösterir. DuPont finansal analiz sisteminde öz kaynak kârlılık oranı aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır (Aydın ve diğ., 2010);

$$\text{Öz kaynak kârlılık oranı} = \frac{Net\ Kâr}{Net\ Satışlar} \text{ x } \frac{Net\ Satışlar}{Aktif\ Toplamı} \text{ x } \frac{Aktif\ Toplamı}{Öz\ kaynak\ Toplamı}$$

Eşitliğin ilk iki çarpanı işletmenin aktif kârlılığını vermektedir. Eşitliğin en sağındaki çarpan ise öz kaynak çarpanı olarak ifade edilmektedir. Dolayısıyla işletmenin öz kaynak kârlılığı, net kâr marjıyla ölçülen satış kârlılığına, aktif devir hızıyla ölçülen aktiflerin kullanım etkinliğine ve öz kaynak çarpanıyla ölçülen kaldıraç oranına bağlıdır. Yukarıdaki eşitlik yeniden düzenlendiğinde öz kaynak kârlılığı aşağıdaki gibi de hesaplanabilir (Aydın ve diğ., 2010);

$$\text{Öz kaynak kârlılık oranı} = \frac{Net\ Kâr}{Aktif\ Toplamı} \text{ x } \frac{1}{1-\frac{Borçlar}{Aktif\ Toplamı}}$$

İşletmenin öz kaynak kârlılığı analiz edilirken, bu kârlılığı etkileyen unsurlar öz kaynak kârlılığıyla ilgili DuPont analiz şemasında oluşum sırası ile Şekil 2'de görülebilmektedir (Aydın ve diğ., 2010).

Şekil 2: DuPont Şeması (Öz kaynak Kârlılığı)

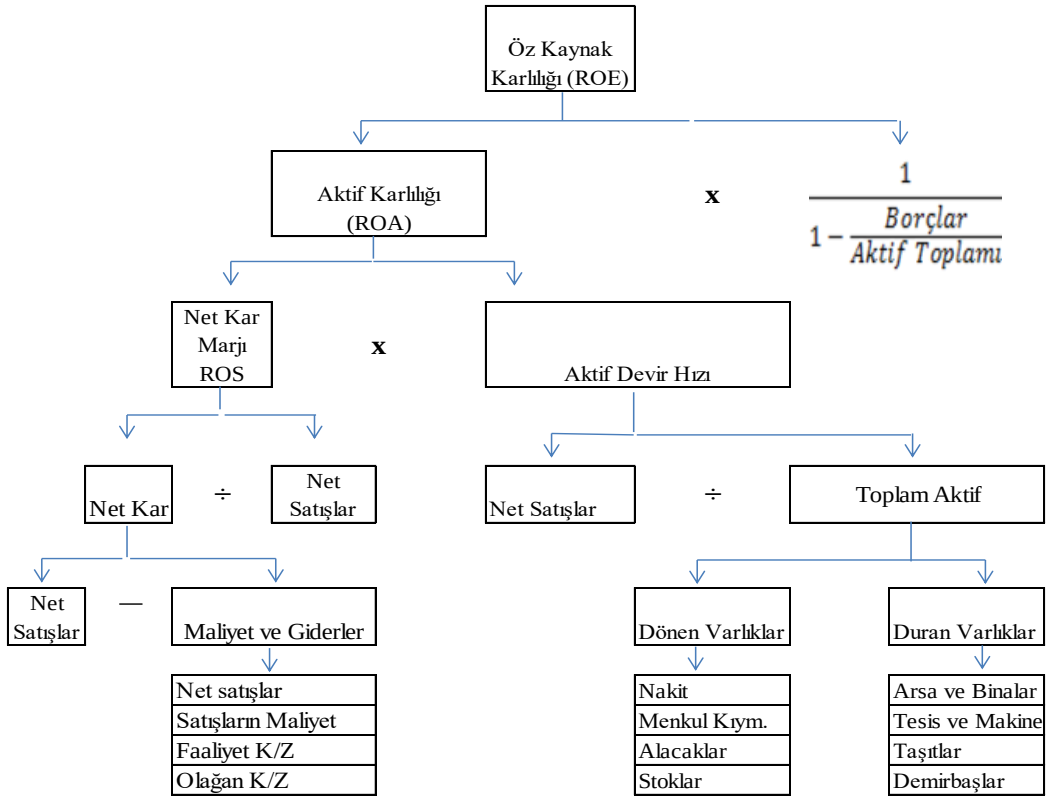

Öz kaynak kârlılığıyla ilgili yukarıda verilen DuPont eşitliklerine ve DuPont şemasına göre aktiflerin kullanım etkinliğinin düşük olması, öz kaynak kârlılığını düşürecektir. Diğer şartlar değişmezken işletme daha fazla borçlanarak diğer bir ifadeyle finansal kaldıraçtan daha fazla yararlanarak öz kaynak kârlılığını arttırabilir. Ancak böyle bir durumda işletmenin daha fazla borçlanarak öz kaynak kârlılığını arttırabilmesi için aktif kârlılığının borç maliyetinden yüksek olması gerekir (Aydın ve diğ., 2010).

Literatür

Gerçekleştirilen çalışmalarda geleneksel DuPont finansal analiz sisteminde gerçekleştirilen hesaplamalarda kullanılan değişkenlerin (öz kaynak kârlılığı, net kâr marjı ve aktif kârlılığı) hesaplanmasında veya bu değişkenleri oluşturan finansal kalemlerde birtakım

değişikliklere gidilerek işletmelerde finansal performansın ölçülmesinde nasıl kullanılacağı belirlenmeye çalışılmıştır (Colin, 1999; Liesz, 2002; Liesz ve Maranville, 2008). Bununla beraber perakende sektöründe (Little ve diğ., 2011), bankacılık sektöründe (Almazari, 2012) ve ilaç sektöründe (Sheela ve Karthikeyan, 2012) gerçekleştirilen çalışmalarda genel olarak sözkonusu sektörlerin finansal performansı Dupont analiz sistemi ile analiz edilmiş ve sektörlere yönelik öneriler sunulmuştur (Koşan ve Karadeniz, 2014). Konuyla ilgili literatür incelendiğinde genellikle futbol sektörü dışındaki farklı sektörlerde faaliyet gösteren işletmelerin finansal performansını analize yönelik çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Futbol kulüplerine yönelik olarak ise genelde oran analizi şeklinde çalışmalar yapılmış olup DuPont finansal analiz sistemini kullanarak finansal performansını belirlemeye yönelik herhangi bir çalışmaya rastlanamamıştır.

Yöntem

Bu çalışmada, Borsa İstanbul'da işlem gören dört futbol kulübünün 2018 yıllına ait en güncel konsolide edilmiş finansal tablolarından yararlanılmıştır. Söz konusu kulüplerin finansal tabloları Kamu Aydınlatma Platformunda (KAP) her yıl yayımlamaktadır.

Çalışmanın amaçları doğrultusunda futbol kulüplerinin hazırladıkları bilanço ve gelir tablolar aracılığıyla söz konusu kulüplerinin finansal performansı DuPont finansal analiz sistemi ile incelenmiştir. Bu bağlamda söz konusu kulüplerinin; toplam net satışları, net kârları, aktif toplamları ve öz kaynak toplamları kullanılarak yine söz konusu işletmelerin aktif devir hızı, net kâr marjı, aktif kârlılığı, öz kaynak kârlılığı ve öz kaynak çarpanı (finansal kaldıraç) değerleri yıllar itibariyle hesaplanmış ve DuPont finansal analiz sistemiyle aktif kârlılığı ile öz kaynak kârlılığı, geliştirilen şemalarla açıklanarak yorumlanmaya çalışılmıştır.

Bulgular

Çalışmada öncelikle analize konu olan kulüplerinin finansal tablolarından yararlanılarak kulüpler tarafından KAP'a bildirilen 2018 yılına ait finansal tablolara ait öz kaynak çarpanı, aktif devir hızı, net kâr marjı (Return on Sales-ROS), aktif kârlılığı (Return on Assets-ROA) ve öz kaynak kârlılığı (Return on Equity-ROE) değerleri hesaplanmıştır. Söz konusu veriler Tablo 1'de gösterilmektedir. DuPont Analizi, temel olarak yukarıda da ifade edildiği üzere 3 orana odaklanarak firma kârlılığını ROS (Satış Kârlılığı), ROA (Aktif Kârlılığı) ve ROE (Öz Kaynak Kârlılığı) üzerinden inceler.

Temel olarak üç oranın neticelerinden oluşan DuPont analizi; işletmelerin maliyet yönetimi kapsamında maliyet kontrolü yapmak suretiyle varlıklarını etkin bir şekilde kullanarak faaliyetlerinde başarılı olup olmadığını ve bunları yaparken faaliyetlerini devam ettirebilmeleri için gerekli mali kaynağı nereden sağladığını ve nihayetinde yatırılan 1 birimlik sermaye ile ne kadar katma değer üretebildiğini ortaya koyar. Bu açıklamalar ışığında çalışma kapsamında yer alan söz konusu kulüplerin finansal tablolarındaki veriler ışığında DuPont analizini yapabilmek için gerekli olan firma kârlılığı ROS (Satış Kârlılığı), ROA (Aktif Kârlılığı) ve ROE (Öz Kaynak Kârlılığı) değerleri 2018 yılı itibariyle tablo halinde hesaplanmıştır.

Tablo 1: Futbol Kulüplerinin DuPont Analizine Esas Alınan Verileri

	Fenerbahçe	Galatasaray	Trabzonspor	Beşiktaş
Net Satışlar	593.657.650	627.344.701	190.723.543	906.168.511
Net Kâr/Zarar	-275.439.294	-228.892.219	-292.463.607	10.047.768
Toplam Aktif	1.199.422.161	990.135.369	400.868.360	952.861.896
Öz Kaynak	-839.710.922	-315.661.330	-580.883.520	-509.028.697
Toplam Aktif / Öz Kaynak (Öz Kaynak Çarpanı)	-1,428	-3,137	-0,690	-1,872
Aktif Devir Hızı	0,495	0,634	0,476	0,951
Net Kâr Marjı (ROS) (Satış Kârlılığı)	-0,464	-0,365	-1,533	0,011
Aktif Kârlılığı (ROA) (Net Kâr Marjı x Aktif Devir Hızı)	-0,230	-0,231	-0,730	0,011
Öz Kaynak Kârlılığı (ROE)	0,328	0,725	0,503	-0,020

Tablo 1 incelendiğinde futbol kulüplerinin analize konu olan dönem itibariyle net satış değerleri Trabzonspor kulübünde en düşük değere sahip olmakla birlikte birbirlerinden farklı gerçekleştiği ve öz kaynak toplamlarının da tüm kulüplerde negatif olduğu, aktif toplamında ise özellikle Trabzonspor kulübünün aktif toplamının en düşük olduğu görülmektedir. Net kâr kaleminde ise sadece Beşiktaş kulübünün kâr elde ettiği diğer kulüplerinin ise ciddi rakamlarda zarar ettikleri görülmektedir. Ayrıca aktif devir hızı oranlarında da yine en yüksek değerin Beşiktaş kulübüne ait olduğu görülmektedir. Özkaynak / Toplam Borç oranlarına bakıldığında sırasıyla Fenerbahçe'nin % 41, Galatasaray'ın % 24, Trabzonspor'un % 59 ve Beşiktaş'ın ise % 34 olduğu görülmektedir. Bu sonuçlar söz konusu kulüplerin sahip olduğu varlıkların tamamının borç olduğunu ortaya koymaktadır. Hatta borç oranlarının fazla olmasının sonucu hiçbir iktisadi işletmede olması arzu edilmeyen negatif özkaynak değerlerinin ortaya çıkması sonucunu doğurmuştur. Dolayısıyla ilgili kulüplerin 2018 yılına ait analiz döneminde aktif yatırımlarının tamamını yabancı kaynaklarla finanse ettiği ve bunun sonucunda da ciddi bir finansal riskle karşı karşıya olduklarını göstermektedir.

Sonuç ve Öneriler

Analiz dönemi boyunca söz konusu kulüplerin gerçekleşen net kâr marjı (ROS), aktif kârlılığı (ROA) ve öz kaynak kârlılığı (ROE) değerlerinin değişimini gösteren grafik aşağıda sunulmuştur.

Grafik 1: Analiz Döneminde ROS, ROA ve ROE Değerlerinin Değişimi

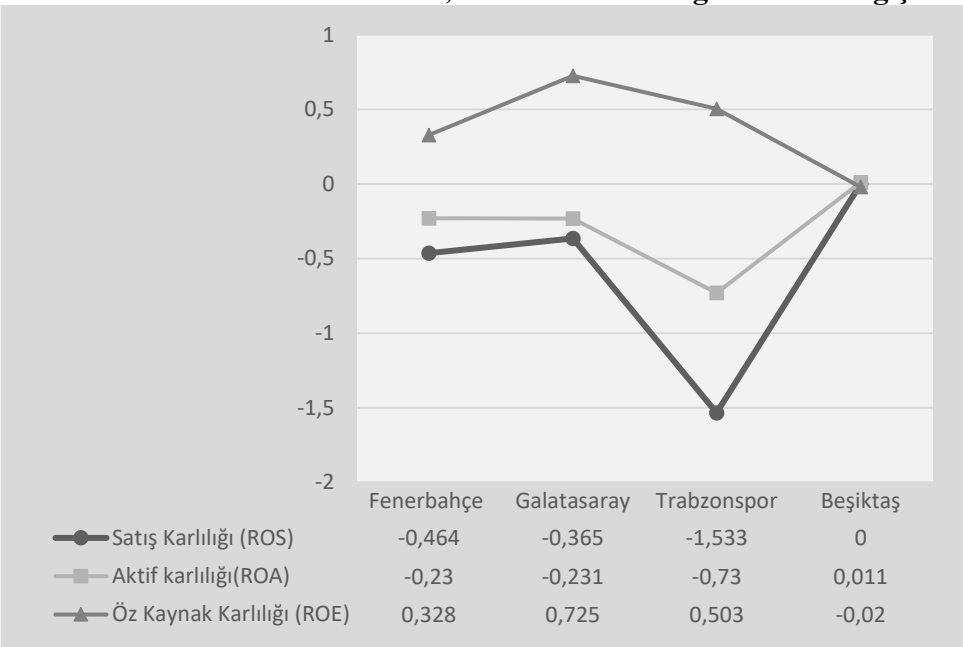

ROS, ROA ve ROE değerlerinde meydana gelen değişimleri daha ayrıntılı olarak analiz edebilmek için DuPont finansal analiz sisteminin uygulanması gerekmektedir. DuPont finansal analiz sistemi, hem bir işletmenin finansal performansına etki eden unsurların belirlenmesinde hem de işletme faaliyetlerinin denetiminde ROA, ROE ve ROS arasında ilişki kurmak suretiyle işletmelerin kârlılığını en fazla etkileyen faktörü ya da en az etkileyen faktörleri bulmak amacıyla kullanılmaktadır. Böylelikle işletmelerin finansal performansı belirlenebilmektedir. Daha çok büyük işletmelerin performans değerlemesinde kullanımı pratik olan bu sistem, üst yöneticilerin ayrı bir birim olarak işletmeye katkılarının ödüllendirilmesi, etkin olmayan faaliyetlerdeki başarının arttırılması için gereken önlemlerin alınması ve başarısız faaliyetlerinde ya başarılı hale getirilmesi ya da ortadan kaldırılması fırsatını verir. Ayrıca DuPont şemalarıyla işletmelerin durumları da izlenebilir. Duran varlıklara büyük yatırım gerektiren ve aktif devir hızı düşük olan iş kollarında kâr marjı arttırılarak aktif toplamının kârlılığı belirli bir düzeyde tutulabilmektedir. Aktif devir hızının yüksek olduğu iş kollarında ise düşük kâr marjları ile dahi yeterli bir aktif kârlılığı korunabilir. Bu bağlamda DuPont finansal analiz sistemi, işletmelerde stratejik olarak alınacak yönetimsel kararların daha etkin olarak belirlenmesine ve denetlenmesine yardımcı olmaktadır (Koşan ve Karadeniz, 2014).

Çalışma neticesinde elde edilen bulgular değerlendirilirken analiz sürecine dahil edilen kulüplerin hepsinin öz kaynak toplamının negatif olması ve Beşiktaş kulübünün sadece çok az miktarda da olsa kar etmiş olmasının dışında diğer kulüplerin tamamının sahip oldukları varlıklar itibariyle ciddi oranlarda zarar etmiş olmalarının neticesinde mevcut verilerle dupont analizinin yapılmasının değerlendirmeye esas olacak anlamlı veriler edilemeyeceğini sonucunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda söz konusu kulüplere ait farklı yıllardaki finansal tablo verileri esas alınarak diğer mali analiz teknikleri ile değerlendirilerek aralarında bir karşılaştırma yapılabilir.

Kaynakça

Akgüç, Ö. (1998), Finansal Yönetim, İstanbul: Avcıol Basım-Yayın.
Akgüç, Ö. (2011), Mali Tablolar Analizi, İstanbul: Avcıol Basım-Yayın.

Almazari, A. (2012), Financial Performance Analysis Of The Jordanian Arab Bank by Using The DuPont System of Financial Analysis, International Journal of Economics and Finance, 4(4), ss. 86-94.
Arnold, G. (1998), Corporate Financial Management, Financial Times Prentice Hall, England.
Aslan, T . (2018), Futbol Kulüplerinin Finansal Performansının Oran Yöntemiyle Analizi: Bist'de İşlem Gören Futbol Kulüpleri Üzerine Bir Uygulama, Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi, 11 (3), 349-362.
Aydın, N., Başar, M. ve Çoşkun, M. (2010), Finansal Yönetim, Ankara: Detay Yayıncılık.
Bakır, H. ve Şahin, C. (2009), Yöneticiler İçin Finansal Tablolar Analizi, Ankara: Detay Yayıncılık.
Berk, N. (2010), Finansal Yönetim, İstanbul: Türkmen Kitabevi.
Colin, F. (1999), Driving Financial Performance Through The DuPont Identity: A Strategic Use Of Financial Analysis And Planning , Financial Practice and Education, Spring/Summer, ss. 34-45.
Çabuk, A. ve Lazol, İ. (2011), Mali Tablolar Analizi, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım Çetiner, E. (2002), Konaklama İşletmelerinde Muhasebe Uygulamaları, Ankara: Gazi Kitapevi.
Elmas B. (2017), Finansal Tablolar Analizi, 3. Basım, Ankara: Nobel Basım-Yayın.
Elmas B. (2017), Finansal Analiz Uygulamaları, 1. Basım, Ankara: İmaj Yayınevi.
Elmas B. ve Ardıç, M. (2017), Mali Tablolar Analizi, 1. Basım, Bursa Ekin Basım-Yayın.
Ergül, N. (2017), Spor Kulüplerinin Futboldaki Başarıları ile Spor Şirketlerinin Finansal Başarıları Arasındaki İlişkinin Test Edilmesi, Hacettepe Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 35 (3), s. 43-71.
Koşan, L. ve Karadeniz, E. (2014), Konaklama ve Yiyecek Hizmetleri Alt Sektörünün Finansal Performansının Dupont Finansal Analiz Sistemi Kullanılarak İncelenmesi, Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi,11 (2), 2014, 75-89.
Liesz, T. (2002), Really Modified DuPont Analysis: Five Ways To Improve Return On Equity, Proceedings of the SBIDA Conference, http://sbaer.uca.edu/research /sbida/2002/Papers/19.pdf (01.08.2013).
Liesz, T. ve Maranville, S.J. (2008), Ratio Analysis Featuring The DuPont Method: An Overlooked Topic In The Finance Module of Small Business Management and Entrpreneurship Courses, Small Business Institute Journal, 1, ss. 17-34.
Little, P. L., Mortimer, J. W., Keene, M. A. ve Henderson, L. R. (2001), Evaluating The Effect Of Recession On Retail Firms' Strategy Using Dupont Method: 2006-2009, Journal of Finance & Accountancy, 7, ss. 1-7.
Moyer, C. R., McGuigan, J. R., Rao, R.P. (2007), Fundamentals of Contemporary Financial Management, Canada: Thomson South Western.
Ross, S., Westerfield, R., Jaffe, J., Jordan, B. (2008), Modern Financial Management, New York: McGraw Hill.
Sarıkahyaoğlu, Ö. (2015), Borsa İstanbul'da İşlem Gören Spor Kulüplerinin Finansal Performanslarının Analizi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Trakya.
Sheela, S. C. ve Karthikeyan, K. (2012), Financial Performance of Pharmaceutical Industry in India Using DuPont Analysis, European Journal of Business and Management, 4(14), ss. 84-91.
Uluyol, O. (2014), Spor Kulüplerinin Finansal Performans Analizi, *Journal of Yaşar University*, C:9 (34), s.5716-5731.

AVRUPA ÜLKELERİNDE BANKA SORUNLU KREDİLERİNİN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ

Aykut KARAKAYA[1], Seymur AĞAZADE[2]

ÖZ

Bu çalışmada panel birim kök testleri kullanılarak Avrupa ülkelerinde sorunlu banka kredilerinin sürdürülebilirliği incelenmiştir. Bu amaçla 40 ülkenin 2005-2017 yıllarına ait takipteki kredi oranlarına ait seriler kullanılmıştır. Çalışmada öncelikle Pesaran (2004) tarafından geliştirilen ve panel veride birimler arası yatay kesit bağımlılığı ele alan CD testi uygulanmıştır. Bu testten elde edilen bulguları doğrultusunda sorunlu kredi oranı değişkeninin durağanlık özellikleri ikinci nesil panel birim kök testlerinden Pesaran (2007) CIPS testi aracılığıyla incelenmiştir. CD testi sonuçlarına göre sorunlu kredi oranları Avrupa ülkeleri arasında pozitif olmak üzere düşük düzeyde yani 0.16 düzeyinde korelasyon göstermektedir. Bu sonuç finansal küreselleşmenin oldukça ileri düzeyde olmasına rağmen sorunlu kredileri etkileyen ekonomik koşulların ülkeler arasında önemli farklılıklar gösterdiğini ortaya koymaktadır. Pesaran (2007) CIPS panel birim kök test sonuçları ise sorunlu krediler oranı serisinin durağan olmadığını göstermiş ve bu oranların sürdürülebilir olmadığını desteklemiştir.

Anahtar Kelimeler: sorunlu banka kredileri, sürdürülebilirlik, panel birim kök, Avrupa ülkeleri

SUSTAINABILITY OF NONPERFORMING BANK LOANS IN EUROPEAN COUNTRIES

ABSTRACT

Using panel unit root methods this study investigates the sustainability of nonperforming bank loans in European countries. For this purpose, data related to the nonperforming loan ratios of the 40 countries for the years 2005-2017 were used. Before testing stationary characteristics of nonperforming loan variable we applied Pesaran (2004) CD test to investigate cross-sectional dependence in panel data. In accordance with the findings of this test, the stationary characteristics of the nonperforming loan ratio variable were examined by Pesaran (2007) CIPS second generation panel unit root test. According to the findings of CD test the non-performing loan ratios are correlated positively among European countries, with a low level, ie 0.16. Although the financial globalization is quite advanced this finding shows the economic conditions affecting nonperforming loans have significant differences between our sample countries. Additionally, results of Pesaran (2007) CIPS panel unit root test shows that the nonperforming loan ratio variable is not stationary and this finding supports that these rates were not sustainable.

Keywords: problem bank loans, sustainability, panel unit root, European countries

1. Giriş

Temel fonksiyonu finansal aracılık olan bankacılık sektörü topladığı kaynakları kredi olarak kullandırırken, bunu risk altında gerçekleştirir. Bankalar topladıkları kaynakları kredi olarak verirken, kredinin geri ödenmeme riskini de üstlenmiş olurlar. Bu risk kredi riskidir. Kredi riskinin göstergelerinden biri takipteki yani sorunlu kredilerdir. Sorunlu kredi, banka ile

[1] Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, aykut.karakaya@erdogan.edu.tr
[2] Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, seymur.agazade@alanya.edu.tr

borçlu arasındaki geri ödeme anlaşmasının önemli şekilde bozularak tahsilatın gecikmesi ve zarar olasılığının ortaya çıkması olarak tanımlanmaktadır. Kredinin vadesinde ödenmemesi bu ödemenin birkaç gün gecikmesi krediyi sorunlu hale getirmez. Fakat ödememenin veya anlaşmanın önemli şekilde bozularak tahsilatın gecikmesi durumunda krediler sorunlu olur.

Sorunlu kredilere aktarılan bir kredi, banka bilançosunda kredi hesaplarını azaltıp takipteki hesapları arttırdığından, bankalar artık elde ettikleri düzenli kredi faizlerinden mahrum kalır. Takip aşamasında özel karşılık ayıracağından da faiz dışı giderleri artacak, zaten vade uyumsuzluğu ile faaliyetlerine devam ettiğinden, kısa vadeli olarak bağladıkları kaynaklarını ne zaman tahsil olunacağı bilinmeyen hesaplara bağlamış olacaktır. Bu durum, aktif kalitesi, sermaye yeterliliği, likidite, karlılık oranlarını olumsuz etkileyecektir. Bu durumdan finansal sektörün yanında reel sektör de doğrudan etkilenecektir. Kredi maliyetleri artacak, kredi talebinde bulunan reel sektöre bankalar kredi vermekte isteksiz davranacaklardır. Finansman ihtiyacı duyan işletmeleri de olumsuz anlamda etkileyecek ve üretimde kısıntıya gidebileceklerdir. Ayrıca daha az kâr eden kamu bankalarından bütçeye daha az kaynak aktarılacağı için bütçe dolayısıyla kamu kesimine de olumsuz etkiler olacaktır.

Sorunlu banka kredilerine ilişkin yapılan çalışmalar ele alındığında çoğunlukla farklı makroekonomik değişkenlerin takipteki yani sorunlu krediler oranı üzerindeki etkisine odaklanıldığı görülmektedir. Örneğin Rinaldi ve Sanchis-Arellano (2006), Škarica (2014), Abid, Ouertani ve Ghorbel (2014), Isik ve Bolat (2016), Genç ve Şaşmaz (2016), Rajha (2016), Dimitrios, Helen ve Mike (2016), Kjosevski ve Petkovski (2017), Us (2017) gibi çalışmalar temelde sorunlu kredi oranı için tahmin edilen regresyon denklemlerine dayanmakta olup makroekonomik veya kurumsal değişkenlerin sorunlu kredi oranları üzerindeki etkisi farklı yaklaşımlar çerçevesinde ele alınmaktadır. Bu çalışmada ise sorunlu kredi oranlarının sürdürülebilirliğine yönelik analiz Ghosh ve Ostry (1995) ve Ghosh'un (1995) cari dengenin sürdürülebilirliğine ilişkin öncü çalışmalarına dayanan ve bunu durağanlık analizi çerçevesinde ele alan yaklaşım çerçevesinde yapılmıştır. Burada denge veya sürdürülebilir sorunlu kredi oranının durağanlık özelliği taşıdığı varsayılır. Bu durum sorunlu kredi oranında önemli bir artışın ortaya çıkması durumunda bankanın kredi verme davranışını bu artışı azaltma yönünde değiştireceği gibi davranışsal bir varsayıma ve bunu sağlamaya yönelik var olan kurumsal düzenlemelere dayandırılabilir.

2. Analiz Yöntemi

Çalışmada yapılan analizler panel veri yöntemlerine dayanmaktadır. Bu analizde 40 Avrupa ülkesinde sorunlu kredi oranlarının durağanlık özellikleri panel birim kök testiyle incelenerek sürdürülebilirliğe ilişkin sonuçlar elde edilmeye çalışılmıştır. Herhangi bir serinin ve aynı zamanda sorunlu kredilere ait serinin de zaman içerisinde ortalamasının, varyansının ve otokovaryansının sabit olması durağan olduğu anlamına gelir. Böyle bir durumda, sorunlu kredi oranının uzun dönem değerine yaklaştığı veya beklenen değer etrafında dalgalandığı anlamı çıkarılabilir.

Panel birim kök testleri zaman serisi analizlerinde uygulanan birim kök testlerinden yararlanılarak geliştirilmiştir. Fakat yapılan çalışmada öncelikli olarak ele alınan veri için hangi panel birim kök testinin uygun olduğuna karar vermek gerekmektedir. Birim kök testleri arasında tercih, panelde yatay kesit bağımlılığının yani birimler arası korelâsyonun olup olmamasına göre yapılmaktadır. Bu çalışmaya ait veri setinde N>T olduğundan dolayı, uygulanacak panel birim kök testinin birinci mi yoksa ikinci kuşak mı olacağına karar verebilmek amacıyla, Pesaran (2004) CD birim bağımsızlık testi uygulanmıştır. Pesaran (2004) CD testi ile dengeli panellerde birimler arası korelâsyon aşağıdaki (1) numaralı denklemle hesaplanır (Pesaran, 2004: 5):

$$CD = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)}}\left(\sum_{i=1}^{N-1}\sum_{j=i+1}^{N}\hat{\rho}_{ij}\right) \quad i \text{ ve } j = 1, \ldots, N \qquad t = 1, \ldots, T \tag{1}$$

Yukarıdaki formülde yer alan $\hat{\rho}_{ij}$ *i*. ve *j*. birimlerin korelâsyon katsayısını göstermektedir. Test istatistiği (*N(N-1)/2*) serbestlik derecesi ile χ^2dağılımı göstermektedir. Dengeli olmayan paneller için ise, Pesaran (2004) CD istatistiği aşağıda gösterilen aşağıdaki (2) numaralı denklemle hesaplanmaktadır (Pesaran, 2004: 17):

$$CD = \sqrt{\frac{2}{N(N-1)}}\left(\sum_{i=1}^{N-1}\sum_{j=i+1}^{N}\sqrt{T_{ij}}\,\hat{\rho}_{ij}\right) \tag{2}$$

Burada, T_{ij}, *i*. ve *j*. birimleri arasındaki zamanı ifade etmektedir. Pesaran (2004) CD testinde H_0 hipotezi birimler arasında korelâsyonun olmadığı yani birimlerin bağımsız olduğunu ifade etmektedir. Test sonucunda panel birimlerin bağımsız bulunması durumunda birinci kuşak, bağımlı bulunması durumunda ise ikinci kuşak panel birim kök testleri yardımıyla değişkenlerin durağanlık özellikleri incelenir.

Panel birimlerinin bağımsız olması yani birimler arası korelâsyonun bulunmaması durumunda uygulanabilecek olan birinci kuşak panel birim kök testleri iki gruba ayrılır. Bunlardan ilkinde panel birimlerinin ortak otokorelasyon parametresine sahip olduğu Levin ve Lin (1992) tarafından ileri sürülen ve Levin, Lin ve Chu (2002) tarafından uygulanan birim kök testi ile Harris ve Tzavalis (1999), Breitung (2000) ve Hadri (2000) testlerinden oluşmaktadır. İkinci grup testlerde ise otokorelasyonun ortak olmayıp panel birimlerine göre değiştiği varsayılmaktadır. Bunlar Im, Pesaran ve Shin (2003), Maddala ve Wu (1999) ile Choi (2001) tarafından önerilen Fisher ADF ve Fisher PP testleridir (Tatoğlu, 2012: 219). İlk grup testlerle ortak otokorelasyon, ikinci grup testlerle ise bireysel otokorelasyon varsayımı dâhilinde birim kök incelemesi yapmaktadır.

Panel birimlerinin bağımlı bulunması yani korelâsyonlu olması durumunda uygulanabilecek ikinci kuşak birim kök testleri ise üç gruba ayrılır. Bunlardan ilki birinci kuşak panel birim kök testlerine ait modellerden türetilmiştir. Burada çeşitli dönüşümlerle birimlerin bağımlı olduğu modellenmeye çalışılmıştır. İkinci gruptaki testler Görünüşte İlişkisiz Regresyon (SUR) tipi sistem tahminlerine dayanan panel birim kök testleridir. Üçüncü gruptaki testler ise panel birimleri arasında bağımlılığın ortak faktörler yardımıyla modellendiği panel birim kök testleridir (Tatoğlu, 2017: 67). Birimler arasında korelâsyon bulunması durumunda bu çalışmada ikinci kuşak birim kök testlerinden Pesaran (2007) CIPS Testi kullanılacaktır. Bu testte, her bir değişken için Yatay Kesit Genişletilmiş Dickey Fuller (CADF) değerleri hesaplanır, ardından CADF'lerin yani gecikmeli değişkenlerin *t* istatistiklerinin aritmetik ortalaması alınmak suretiyle, her bir değişkenin Yatay Kesit Im, Pesaran Shin (CIPS) istatistiği hesaplanır. CIPS istatistiği aşağıdaki (3) numaralı denklem ile ifade edilebilir (Pesaran, 2007: 278):

$$CIPS = \overline{CADF} = \frac{1}{N}\sum_{i}^{N} CADF_i \qquad i = 1, \ldots, N \tag{3}$$

Burada *i* birim ve *N* toplam birim sayısıdır. CIPS istatistiği standart normal dağılım göstermediğinden kritik değerler Pesaran (2007) tarafından hesaplanmıştır. Böylece CIPS değeri ile panelin tamamının durağanlığı test edilmektedir.

3. Araştırma Bulguları

3. 1. Avrupa Bankacılığı Göstergeleri

Avrupa ülkelerinin bankacılık faaliyet göstergeleri aşağıda Grafi1-3'de verilmiştir.

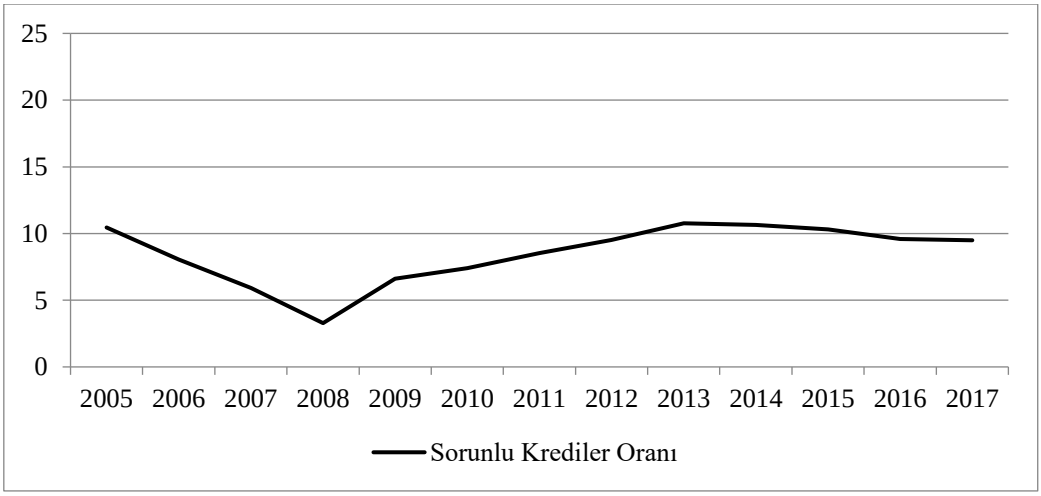

Grafik 1: Sorunlu Krediler Oranı (%)

Grafik 1'den de görüldüğü üzere Avrupa bankalarının sorunlu kredileri 2005'de %10'un üzerinde iken küresel finansal krizin yaygın etkilerinin görüldüğü 2008 yılında %3,28'e düşmüştür. Fakat bunun ardından tekrar artış göstermiş ve 2013 yılında tekrar %10'un üzerine çıkmıştır. Sonraki yıllarda ise hafif de olsa bir azalma gözlemlenmekle birlikte yatay bir seyir izlemiştir. Genel olarak değerlendirildiğinde ise grafik Avrupa'da banka kredileri içinde sorunlu kredilerin payının yüksek düzeyde olduğuna işaret etmektedir.

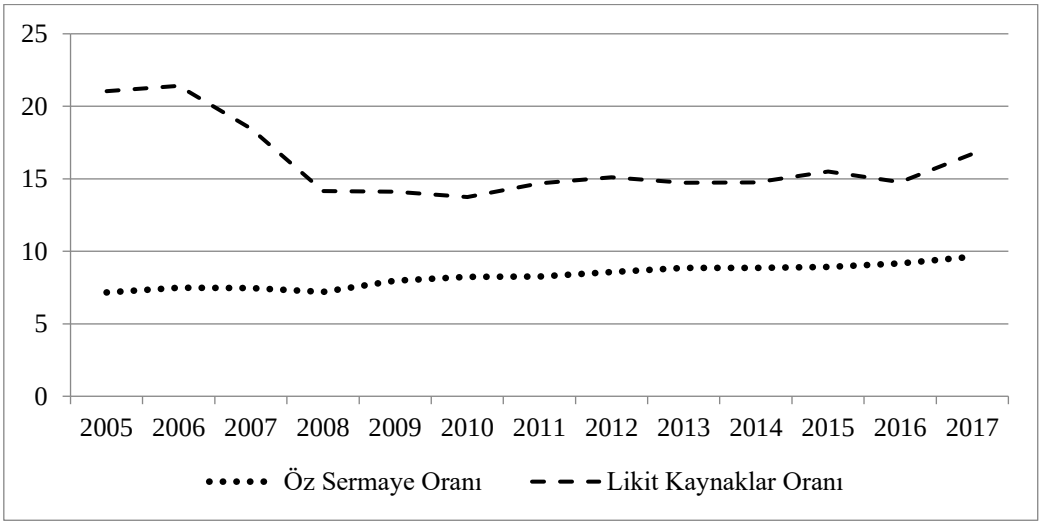

Grafik 2: Öz Sermaye Oranı ve Likit Kaynaklar Oranı (%)

Avrupa bankalarının öz sermaye oranı ve likit kaynaklar oranı Grafik 2'de sunulmuştur. Sermaye sağlamlığı göstergesi olan öz sermaye oranının 2005 yılında %7 iken 2017 yılında %10'a yükseldiği görülmektedir. Belirtilen dönemde istikrarlı bir artış olmuştur. Likit kaynaklar oranı küresel kriz öncesinde %20'ler düzeyinde iken krizle birlikte %15'in altına indiği görülmektedir. Buradan da anlaşıldığı gibi finansal krizin olumsuz etkilerinden korunmak amacıyla bankalar sermaye artırmış ve likit kaynaklarını azaltmıştır.

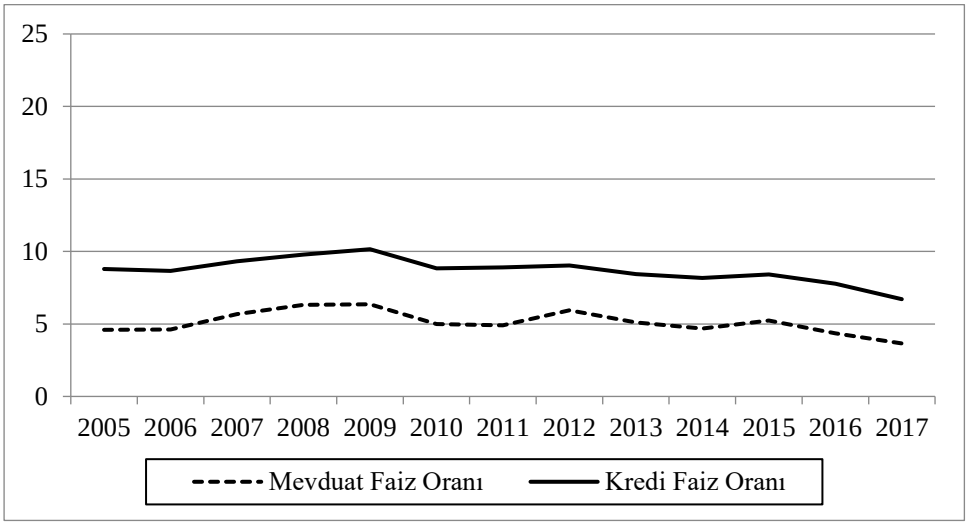

Grafik 3: Mevduat ve Kredi Faiz Oranları (%)

Avrupa bankalarının mevduat ve kredi faiz uygulamaları ise Grafik 3'de verilmiştir. Grafikten de görüldüğü üzere mevduat faiz oranı 2005 yılından 2009 yılına kadar artış göstermiş ve %4,58'ten %6,36'ya yükselmiştir. Devam eden yıllarda ise küçük dalgalanmalar ve 2015 yılından sonra ise bir azalma trendi göstermiştir. Bu oran 2017 yılında %3,66 olmuştur. Benzer davranış kredi faiz oranı içinde geçerlidir. Kredi faiz oranı 2005 yılında yaklaşık olarak %8,78 iken 2009 yılında %10,15 olmuştur. Daha sonraki yıllarda bir azalış eğilimine girmiş olan kredi faiz oranı 2017 yılında %6,71 olmuştur. Kredi faizi ile mevduat faizi arasındaki marj 2005 yılında %4'ün üzerinde iken grafikte ifade edilen dönemin sonunda yani 2017 yılında %3'e düşmüştür. Dolayısıyla bankaların faiz marjında azalmanın olduğu anlaşılmaktadır.

3. 2. Sorunlu Kredilerde Ülkeler Arası Bağımlık Testi

Avrupa ülkelerinde bankacılık sektörlerinin uyguladığı kredi politikaları arasında bir korelâsyonun olup olmadığına ilişki yapılan Pesaran (2004) CD testi bulguları aşağıda Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1: Sorunlu Krediler Oranının Birimler Arası Bağımlılık Testi

Değişken	CD Testi	Ortalama Korelasyon	En Yüksek Korelasyon
Sorunlu Krediler Oranı	15,460**	0,160	0,513

* ve** sırasıyla %5 ve %1 anlamlılık düzeylerini göstermektedir.

Pesaran (2004) CD testine göre inceleme döneminde, SKO değişkeni Avrupa ülkeleri arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif korelasyon göstermektedir. (CD=15,460 ve ρ= 0,160). Dolayısıyla, Avrupa Ülkelerinde SKO politikalarının yani kredi yönetimlerinin bir birinden bağımsız olmadığı, birbirleriyle ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Avrupa ülkelerinin önemli bölümünün Euro Bölgesi ülkeleri olmaları bu sonucun ortaya çıkmasının nedenleri arasında sayılabilir. Ancak, asıl nedenin, ülkelerin uyguladığı bankacılık işlemleri ve süreçlerinin önemli derecede Uluslararası Bankacılık Düzenlemeleri (BIS) çerçevesinde icra ediliyor olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Bu doğrultuda ülkelerin kredi politikaları arasındaki bağımlılığının global bankacılık sistemi düzenlemelerinin doğal bir sonucu olduğu söylenebilir.

3. 3. Sorunlu Kredilerin Durağanlık Testi

Avrupa ülkeleri bankacılık sektörlerinin uyguladığı kredi politikaları arasında bir bağımlılığın yani ilişkinin varlığına dair yukarıda elde edilen bulgudan hareketle SKO değişenine Pesaran (2007) CIPS Testi uygulanmıştır. Bulgular aşağıda Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2: Avrupa Ülkelerindeki Sorunlu Krediler Oranının Durağanlık Testi

Gecikme Sayısı	Trendsiz	Trendli
0	0,321	4,171
1	5,405	5,987

* ve** sırasıyla %5 ve %1 anlamlılık düzeylerini göstermektedir.

İnceleme dönemi için yapılan Pesaran (2004) CIPS Testine göre, Avrupa ülkelerinin Sorunlu Krediler Oranının gecikmesiz ve bir gecikmeli hem trendsiz hem de trendli modellerde birim kök içerdiği yani durağan olmadığı bulunmuştur. Toplu olarak değerlendirildiğinde, Avrupa ülkeleri bankacılık sistemlerinde verilen kredilerin vadesinde tahsil edilemeyen kısmını gösteren sorunlu krediler oranının şoktan 1 yıl sonra tekrar şok öncesi ortalamaya dönmediği ortaya çıkmıştır. Benzer bulgu görsel olarak yukarıda Grafik 1'de de tespit edilmişti. Dolayısıyla, Avrupa'daki bankacılık sistemi uygulamış olduğu kredi açma ve tahsilat sürecinin nihai başarısını gösteren sorunlu kredileri şok öncesi düzeye çekememiştir. Düşük olması arzu edilen sorunlu kredilerin durağan olmaması ortalamaya yaklaşmadığı yani normalin üzerinde olduğu anlamına gelmektedir. Böylece, Avrupa ülkelerinde banka sorunlu kredilerinin sürdürülebilir olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Kredi yönetiminde görülen bu başarısızlığın nedeninin bankaların uyguladığı kredi politikalarından ziyade, küresel boyutta yaşanan finansal krizle birlikte ülke ekonomilerinde ortaya çıkan sorunlarından veya istikrarsızlıklardan kaynaklandığı düşünülmektedir. Sorunlu kredi oranının Türkiye açısından durumu ise aşağıda Grafik 4'de ifade edildiği gibidir.

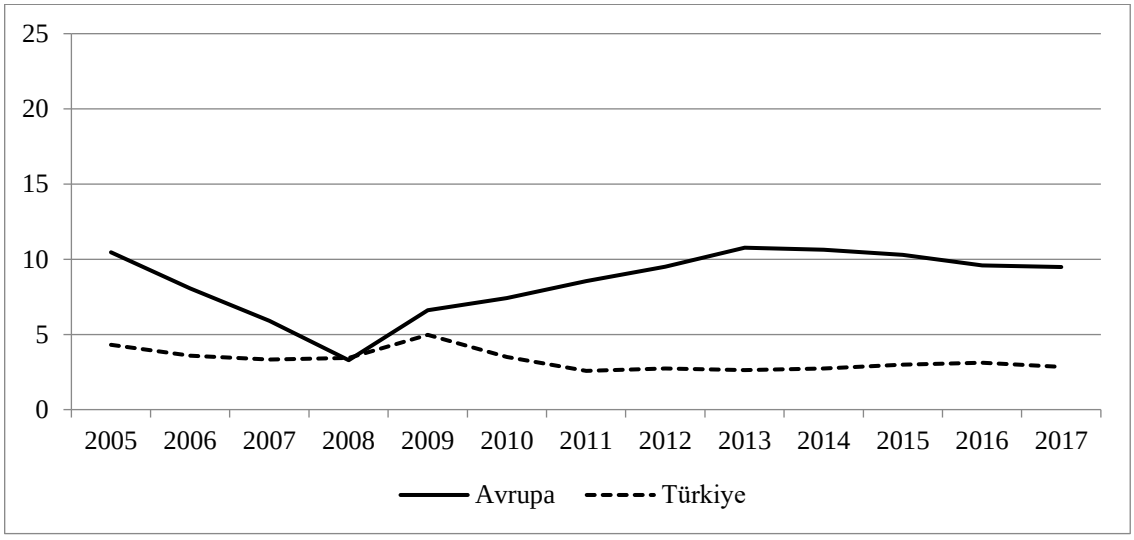

Grafik 4: Avrupa'daki ve Türkiye'deki Sorunlu Krediler Oranı (%)

Grafik 4'de Avrupa Ülkeleri ve Türkiye'deki sorunlu kredi oranları birlikte sunulmuştur. Avrupa'daki sorunlu kredilerin hem daha oynak hem de daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu oran Avrupa'da %3,28 ile %10,77 arasında değişmiştir. Buna karşın Türkiye'de hem daha istikrarlı hem de daha düşük seviyede seyretmiştir. Türkiye için sorunlu kredi oranı %2,58 ile %4,97 aralığında olmuştur. Buna göre sorunlu krediler oranını yani kredilendirme ve tahsilat sürecini Türk Bankacılık Sisteminin Avrupa Bankacılık Sistemine

kıyasla daha başarılı bir şekilde yönetmiştir. İlaveten Türkiye için elde edilen Yatay Kesit Genişletilmiş Dickey Fuller (CADF) değeri istatistiksel olarak %5 düzeyinde anlamlı bulunmuştur (-2,974). Türk Bankacılık Sisteminde sorunlu krediler ortalamaya yaklaşmış ve normal seviyede gerçekleşmiştir. Böylece, Türkiye'de banka sorunlu kredilerinin sürdürülebilir olduğu anlaşılmaktadır.

4. Sonuç ve Değerlendirme

Temel faaliyetleri toplanan kaynakları kredi olarak kullandırmak olan bankalar, kullandırdıkları kredilerin sorunsuz olarak geri dönmesini hedeflerler. Bunu sağlamak amacıyla etkin bir kredi yönetimi uygularlar. Yine de, bankalar kredi risklerini minimize edememekte ve sorunlu krediler ile karşı karşıya kalabilmekteler. Bu çalışmada Avrupa ülkelerindeki bankacılık sisteminin kredi yönetimindeki başarısı, sorunlu krediler açısından incelenmiştir. Çalışmada ulaşılan sonuçlar aşağıda özetlenmiştir:

İnceleme döneminde Avrupa ülkelerinde banka kredileri içerisinde sorunlu kredilerin payının yükseldiği, bankaların sermayelerini artırdıkları, kredi-mevduat faiz marjının azaldığı ve likit kaynakların gözlemlenmiştir.

Sorunlu kredilerin Avrupa ülkeleri arasında bağımlı yani ilişkili olduğuna ilişkin sonuçlar elde edilmiştir. Bunun Avrupa ülkelerinin kredi politikalarının birbirleriyle ilişkili olmasının bir sonucu olduğu düşünülmektedir. Ülkelerin kredi politikaları diğer ülkelerin kredi politikalarını etkileyebildiği gibi aynı zamanda bunlardan etkilenebilmektedir. Dolayısıyla, kredi politikalarının ülkelerin bankaları tarafından bağımsız olarak belirlenmesi değil, birlikte belirlenmesinin başarılı sonuçlara neden olabileceği ifade edilebilir. Sermayenin küreselleşmesiyle birlikte bankaların kredi yönetiminin ulusal değil uluslararası boyutta ve eşgüdümü dikkate alacak şekilde düşünülmesinin gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Avrupa ülkelerinin bankacılık sistemlerinde verilen kredilerin vadesinde tahsil edilemeyen kısmını gösteren sorunlu krediler oranına ait serinin birim kök içerdiği yani durağan olmadığı bulunmuştur. Bu bulgu, bankaların kredi politikalarının başarısının bir göstergesi olan sorunlu kredilerin şok öncesi düzeylere çekilebilmesine ilişkin Avrupa'da sorunların varlığına işaret etmektedir. Sorunlu krediler oranının yüksek ve sürdürülebilir olmadığı ortaya çıkmıştır.

Türk Bankacılık Sistemi açısından ise, sorunlu krediler oranı serisinin durağan olduğu görülmüştür. Bu sonuç Avrupa ülkelerinden farklı olarak Türk Bankacılık Sisteminde sorunlu kredilerin sürdürülebilir olduğuna işaret etmektedir. Bu sonuca dayanarak Avrupa ile kıyaslandığında Türk Bankacılık Sisteminin kredi yönetiminde daha başarılı olduğu ifade edilebilir.

Kaynakça

Abid, L., Ouertani, M. N. ve Ghorbel, S. Z. (2014), "Macroeconomic and Bank-specific Determinants of Household's Non-performing Loans in Tunisia: A Dynamic Panel Data", Procedia Economics and Finance, 13: 58-68.

Breitung, J. (2000), "The Local Power of Some Unit Root Tests for Panel Data", Advances in Econometrics, 15: 161-178.

Choi, I. (2001), "Unit Root Tests for Panel Data", Journal of International Money and Finance, 20(2): 249-272.

Dimitrios, A., Helen, L. ve Mike, T. (2016), "Determinants of Non-performing Loans: Evidence from Euro-area Countries", Finance Research Letters, 18: 116-119.

Genç, E. ve Şaşmaz, M. Ü. (2016),"Takipteki Banka Kredilerinin Makroekonomik Belirleyicileri: Ticari Krediler Örneği", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 36: 119-129.

Ghosh, A. R. (1995), "International Capital Mobility amongst the Major Industrialised Countries: Too Little or Too Much?", The Economic Journal, 105(428): 107-128.

Ghosh, A. R. ve Ostry, J. D. (1995), "The Current Account in Developing Countries: A Perspective from the Consumption-smoothing Approach", The World Bank Economic Review, 9(2): 305-333.

Hadri, K. (2000), "Testing for Stationarity in Heterogeneous Panel Data", Econometric Journal, 3: 148-161.

Haris R. D. F. ve Tzavalis E. (1999), "Inference for Unit Roots in Dynamic Panels Where the Time Dimension is Fixed", Journal of Economics, 91: 201-226.

Im, K., Pesaran, M. ve Shin, Y. (2003), "Testing for Unit Roots in Heterogeneous Panels", Journal of Econometrics, 115: 53-74.

Isik, O. ve Bolat, S. (2016), "Determinants of Non-performing Loans of Deposit Banks in Turkey", Journal of Business, Economics and Finance, 5(4): 341-350.

Kjosevski, J. ve Petkovski, M. (2017), "Non-performing Loans in Baltic States: Determinants and Macroeconomic Effects", Baltic Journal of Economics, 17(1): 25-44.

Levin, A., Lin, C. ve Chu, C. (2002), "Unit Root Tests in Panel Data: Asymptotic and Finite-Sample Properties", Journal of Econometrics, 108(1): 1-24.

Levin, A. ve Lin, C. (1992), Unit Root Tests in Panel Data: Asymptotic and Finite-Sample Properties, UC San Diego, Working Paper 92-23.

Maddala, G.S. ve Wu, S. (1999), "Comparative Study of Unit Root Tests with Panel Data and a New Simple Test", Oxford Bulletin of Economics and Statistics, Special Issue, 61:631-652.

Pesaran, M. H. (2007), "A Sample Panel Unit Root Test in the Presence of Cross Section Dependence", Journal of Applied Econometrics, 22(2): 265-312.

Pesaran, M. H. (2004), "General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels", University of Cambridge, Faculty of Economics, Cambridge WP 0435 in Economics.

Rajha, K. S. (2016), "Determinants of Non-Performing Loans: Evidence from the Jordanian Banking Sector", Journal of Finance and Bank Management, 4(1): 125-136.

Rinaldi, L. ve Sanchis-Arellano, A. (2006), "Household Debt Sustainability: What Explains Household Non-performing Loans? An Empirical Analysis," Working Paper Series 570, European Central Bank.

Škarica, B. (2014), "Determinants of Non-performing Loans in Central and Eastern European Countries", Financial Theory & Practice, 38(1): 37-59.

Tatoğlu, F. Y. (2017), Panel Zaman Serileri Analizi Stata Uygulamalı, Beta Yayıncılık, İstanbul.

Tatoğlu, F. Y. (2012), İleri Panel Veri Analizi Stata Uygulamalı, Beta Yayıncılık, İstanbul.

Us, V. (2017), "Dynamics of Non-performing Loans in the Turkish Banking Sector by an Ownership Breakdown: The Impact of the Global Vrisis", Finance Research Letters, 20: 109-117.